ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

7758
К

ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ЕПОХА НА ХУНОБЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

ПОРЕДИЦА
•ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО•

ТОМ 1
ЧАСТ ПЪРВА

ИЗДАТЕЛСТВО
•ЗАХАРИЙ СТОЯНОВ•

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
•СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ•

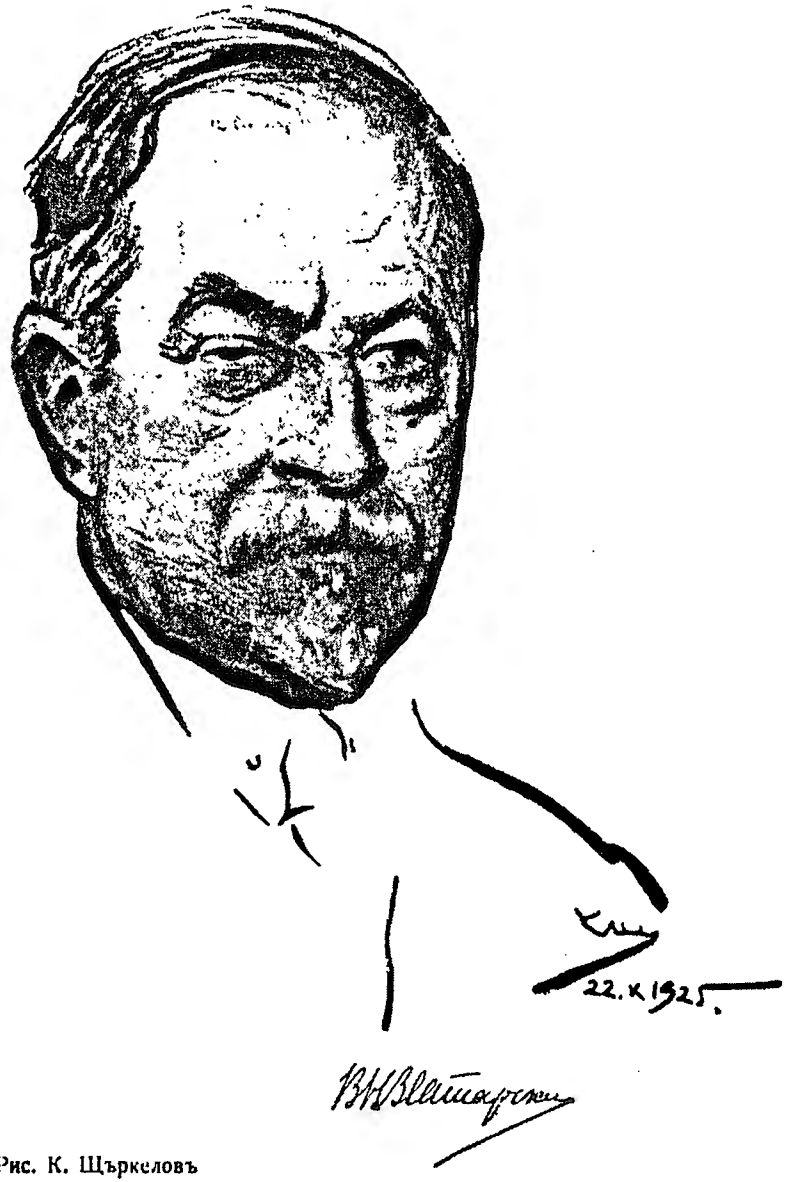

Рис. К. Щъркеловъ

ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

ТОМ 1

ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ЧАСТ 1

Епоха на хуно-българското надмощие

Трето фототипно издание

Издателство „Захарий Стоянов“
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
СОФИЯ • 2007

ПОРЕДИЦА
„БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО“

ИСИ
4758

Под общата редакция на
проф. д-р Георги Бакалов

Редакционна колегия

проф. дин Иван Илчев
проф. дин Димитър Попов
проф. дин Любомир Огнянов
проф. дин Христо Матанов
доц. д-р Милиана Каймакамова
доц. д-р Пламен Митев
доц. д-р Цветелин Степанов

305

Това издание дава възможност на българския читател да се докосне до един уникален труд на видния историк, член на редица реномирани академии и научни дружества проф. Васил Златарски.

„История на българската държава през средните векове“ е особено интересна с оригиналната авторова интерпретация на фактологическия материал. В том 1 проф. Златарски изследва историческите събития от времето на Първото българско царство. Първата част на тома обхваща въпросите, свързани с епохата на хуно-българското надмощие. Авторът налага доминантна роля на прабългарите, отдава дължимата роля на славянството, но дори не споменава за траките... Неговото виждане за начина, по който нашата държава се създава и стабилизира, е ценно именно с неповторимостта на подредбата на доказателствения материал.

© 2007, Издателство „Захарий Стоянов“
ISBN–10: 954-739-928-4
ISBN–13: 978-954-739-928-0
© 2007, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN–10: 954-07-2444-9
ISBN–13: 978-954-07-2444-7

ПРЕДГОВОР

Историята е такава, каквато я напишат историците. Звучи малко цинично, но е вярно, защото единствените свидетели за нашето минало са писмените и вещественните паметници, а тяхната интерпретация е резултат от субективната преценка на изследователите им. Това е общо правило, от което българската историография не прави изключение.

Никога не може да се каже, че историята на един народ е написана окончателно и с времето само се донаписва. Всяко поколение историци пише своята история, често пъти отричайки постиженията на предишните и уверявайки читателите си, че се съобразява само с обективната истина, почерпена от автентичните извори. Всъщност, погледът върху миналото винаги се основава на конкретната конюнктура – идейна, социална и политическа, което е другата закономерност в историографията. В епохата на късното Средновековие писането на история е повече или по-малко изложение на факти и събития, подчинени на принципите на провиденциализма. Все още липсва критичния анализ както и търсенето на причинно-следствените връзки. По обясними причини българите не преживяват Европейския ренесанс, както и мощния тласък на Просвещението, които практически поставят основите на модерното наукознание. В периода

на Възраждането надделява романтизма и търсенето на величави моменти от миналото, с които се цели не само постигането на познавателен, но и на дидактичен ефект. Конкретно в българската историография след Освобождението се наблюдава засилен интерес към средновековната държавност, чието познаване е актуално с оглед създаването на новите социално-политически структури и близките цели на националното развитие. Това е и времето, когато се появяват, с твърде голямо закъснение от европейската традиция, първите научноизследователски книги за българското минало. В този период романтизмът и наследените от близкото минало филии и фобии все още оказват влияние върху общите констатации и фундаменталните теми за произхода, прародината и развитието на българската народност.

Начиная със Спиридон Палаузов и Марин Дринов първите опити за модерна научна интерпретация на историческите текстове неизбежно носят белезите на историческите школи, в които авторите им са получили своето образование. По-късно, когато интересът се пренася от Русия към Западна Европа, методите и интерпретациите ще придобият характеристиките на германските, австрийските, френските и пр. историографски школи, което ще внесе нова рационалистична струя в националната историопис. Крушението на националните идеали и дълбоката покруса от загубата на исконно български територии със значителна маса население след междусъюзническата война отново препраща историците към постиженията и върховите моменти в средновековното минало. Наред с това се възражда и интереса към античното наследство от тракийската и гръко-римската древност, чрез които

се търси легитимация за подобаващото място на българската култура в общоевропейския контекст.

Между двете световни войни повечето от българските интелектуалци в областта на хуманитаристиката получават своето образование в западноевропейските университети. Русия по това време е затворена поради бушуващата гражданска война и формиращата се съвършено нова геополитическа и идейна конюнктура. Засилват се тенденциите към търсене на друга, неславянска идентичност инспирирани до голяма степен от модните по това време у нас германски историографски школи.

Не може да се твърди, че в целия период до началото на Втората световна война у нас не се формира национална по дух и характер историографска школа. Такава има и това личи в монографиите на по-видните ѝ представители като Гавраил Кацаров, Петър Ников, Петър Мутафчиев, Богдан Филов и учените от по-младата генерация като Иван Дуйчев и Димитър Ангелов. Това добро начало и на европейско ниво развитие е прекъснато от наложената след войната съветизация на социално-политическия и духовен живот у нас. Необоснованото с нищо отричане на постиженията от кръга на т.н. буржоазни автори и внасянето на чужди по същност и традиция идейни клишета задържа и формализира за дълго българската историография. Предпоставяната теза, че в основата на целия исторически процес стои социално-икономическата теза, от интерпретацията, от която зависи цялостното осмисляне на процесите и явленията, фактически задържа и тласка в неправилна посока научните дирения на две поколения историци. Чрез нарочно подготвените „цитатници“ от трудовете на

Маркс, Енгелс и Ленин се търсеше обосновка за коя да е разглеждана тема, дори и такива, към които класиците на марксизма никога не са проявявали интерес. Този сектантско-догматичен подход нанесе не малко вреди на българската историография и пренаписа значителна част от националната история по един нечетивен и ненаучен начин.

От това състояние българската историография излизаше твърде бавно и при значителни трудности, налагани от официалната цензура и най-вече от добилата широко приложение автоцензура. Едва в края на 70-те и началото на 80-те години, когато се подготвяха честванията на 1300-годишнината от основаването на (Дунавска) България, в областта на историографията се появиха първите съдържателни и национално ориентирани трудове, голяма част, от които не са загубили научната си стойност и до днес.

В годините след Промяната от 1989, книжният пазар се наводни от съчинения на никому неизвестни автори, които нямаха научна легитимност и демонстрираха единствено безотговорното право на свободен изказ и мнение. Почти напълно се загуби научната критика. Несигурността на времето и липсата на стабилно изградени критерии поощряваха излизането на все по-нови заглавия, в които тезите и хипотезите се намираха в невъобразим хаос. Разбира се, появиха се и монографии с модерни методики, освободени от идеологическите клишета на историческия материализъм и детерминизъм, които придават съвременния облик на националната ни историография.

Този кратък ретроспективен преглед цели да представи само част от проблемите, които Издателството „Захари Стоянов“ вижда в намерението

си да издаде поредица от книги на известни български изследователи, независимо от кой период преди и след Освобождението, както и в по-ново време. С намерението да представим канона на българската историография ще се ограничим с по-значимите монографии без претенции за съвършена преценка кои точно са те. С оглед на намеренията ни към книгите от поредицата няма да се прави коментар, тъй като не това е целта на Издателството. Представяме на нашите читатели най-стойностното от българските (чужденци с някои изключения не са включени) историци в автентичен вид, без оглед дали дадена тяхна теза или хипотеза вече е отречена от историческата наука. Тази поредица има за цел да представи и визията на съответната епоха по проблеми от общонационално значение без каквато и да било аксиоматика или предубеденост. Ще се постараем по възможност да обнародваме първите издания на монографиите и само там, където при преиздаването им са направени съществени нововъведения и допълнения да се позовем на по-късните издания. Все пак, стремежите ни са насочени не към самоцелната библиофилия, а към постиженията на съответните автори в конкретния дял на техните проучвания.

По технически причини отделните книги от поредицата няма да излизат в хронологическа последователност било то по години на издаване или по утвърдения историко-хронологически ред. Тъй като номерацията на томовете няма да бъде изнесена на външната корица, след постепенното й попълване любознателният читател ще може да ги подреди по избрана от него тематично-хронологическа последователност.

За включване на други автори и техни по-значими съчинения се надяваме и на подсказаните мнения от страна на читающата публика.

Подобна историческа антология във вида, формата и полиграфията на нашия замисъл до сега у нас не е издавана. Искрено се надяваме тя да задоволи не само претенциозните вкусове на благородните библиофили, но и на читатели, които искат да се докоснат до малко известни или отдавна изчезнали от книжния пазар и библиотечните фондове заглавия. Това е един от начините за съхранение на националната ни памет, която ще ни бъде особено необходима след предстоящото ни включване в един глобализиращ се свят, в който оцеляват и се налагат само по-големите и със световна значимост културни и духовни постижения.

Проф. д-р Георги Бакалов

XI

ПОРЕДИЦА „БЪЛГАРСКО ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО“

1. Александър Гиргинов, Изпитанията на войната 1915–1918. София, 1936.
2. Александър Фол, Политическа история на траките. София, 1972.
3. Александър Фол, Траките и Балканите през ранноелинистическата епоха. София, 1976.
4. Андрей Тошев, Балканските войни. Т. 1, 2. София, 1929.
5. Васил Гюзелев, Княз Борис I. България през втората половина на IX век. София, 1969.
6. Василка Тъпкова-Заимова, Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII век. София, 1966.
7. Величко Георгиев, Масонството в България. София, 1986.
8. Веселин Бешевлиев, Първобългарите. Бит и култура. София, 1981.
9. Георги Георгиев, София и софиянци 1878–1944 г. София, 1983.
10. Георги Михайлов, Траките. София, 1972.
11. Димитър Ангелов, Образуване на българската народност. София, 1971.
12. Елена Стателова, Източна Румелия 1878–1885 г.: Икономика, политика, култура. София, 1983.
13. Иван Гошев, Старобългарски глаголически и кирилски надписи. София, 1961.
14. Иван Дуйчев, Из старата българска книжнина. Т. 1, 2. София, 1943.
15. Иван Снегаров, История на Охридската архиепископия. Т. 1, 2. София, 1924.
16. Йордан Иванов, Български старини из Македония. София, 1908.
17. Константин Иречек, История на българите. Търново, 1886.
18. Петър Мутафчиев, История на българския народ. София, 1986.
19. Петър Ников, Българи и татари в средните векове. София, 1929.
20. Пьотър Бицили, Очерци върху теорията на историческата наука. София, 1994.
21. Симеон Радев, Строителите на съвременна България. Т. 1, 2. София, 1910.
22. Спиридон Палаузов, Векът на българския цар Симеон, Санкт Петербург, 1852.
23. Станчо Ваклинов, Формиране на старобългарската култура VI–XI век. София, 1977.
24. Стефан Бобчев, Българското обичайно съдебно право. София, 1917.
25. Янко Тодоров, Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. София, 1928.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТѢ.

ПРОФ. В. Н. ЗЛАТАРСКИ.

ИСТОРИЯ

НА

БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

ПРѢЗЪ СРѢДНИТѢ ВѢКОВЕ

ТОМЪ I.

ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ЧАСТЬ I.

ЕПОХА НА ХУННО-БЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1918

ПРОФ. В. Н. ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ

НА

ПЪРВОТО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО

ЧАСТЬ I.

ЕПОХА НА ХУННО-БЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

(679 — 852)

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1918

Докладвано въ Историко-филологичния клонъ на Българската академия на наукитѣ на 15. XI. 1917 год.

НА НЕЗАБРАВИМИТѢ БОРЦИ,

СЛАВНО ПАДНАЛИ

ЗА ОБЕДИНЕНИЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОДЪ

БЛАГОГОВѢЙНО ПОСВЕЩАВА

АВТОРЪТЪ.

I.

ЕПОХА НА ХУННО-БЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

(679—852)

Прѣдговоръ

"История на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове" ще обхваща историята на българския народъ отъ VII. до XIV. вѣкъ включително и ще състои отъ три тома, които ще съдържатъ:

1. История на Първото българско царство въ две части: а) Епоха на хунно-българското надмощие и б) Епоха на славѣнизацията на българската държава.

2. България подъ византийско владичество: а) Епоха на възстанията и б) Епоха на еллинизацията.

3. История на Второто българско царство въ двѣ части: а) Епоха на обединението на българитѣ и най-голѣмото разширение на държавата и б) Епоха на постепенното падане на държавата и загубването на политическа и църковна независимость.

Излизайки съ настоящата книга, считаме за нужно да изтъкнемъ тукъ, че за изходна точка на изложението ние взехме двѣ главни и основнокоординиращи помежду си събития въ историята на Балканския полуостровъ, които сж легнали въ

основата при образуването на нашата народность и и държава. Това сж: заселението и закрѣпата на славѣнитѣ на Балканския полуостровъ и 2. основанието на българската държава въ сѣверната часть на сжщия полуостровъ.

Тия двѣ събития, които послѣдвали едно слѣдъ друго и били тѣсно свързани помежду си, дадоха окончателната етническа физиономия на Балканския полуостровъ — славѣнска, туриха началото на първата трайна политическа единица въ него — българска и създадоха новъ културно-исторически типъ въ юго-източна Европа — славѣно-български.

И тъй двата етнически елемента — славѣнски и български, които играли главна роля въ споменатитѣ двѣ събития, послужили като основа за възникването на славѣно-българската държава и народность, при което първиятъ далъ контингента и силата, а вториятъ — организацията и името на тая държава и народность. Нѣма съмнение, че тоя етнически дуализъмъ, който се явява при основанието на държавата и се задържа почти два вѣка слѣдъ това, не е могълъ да изчезне тъй скоро и беслѣдно, за да се образува една народность въ една държава, особено като се вематъ въ внимание разнитѣ функции, които сж изпълнявали презъ първитѣ два вѣка отъ една страна българитѣ като властвуваща нация, а отъ друга — славѣнитѣ като съюзническо племе, което въ името на общитѣ политически интереси е признавало върховната власть на българския ханъ.

Прѣзъ тая първа епоха, която ние ще наречемъ епоха на хунно-българското надмощие, бъл-

гаритѣ — основатели и организатори — сполучили да удържатъ властьта въ ржцѣтѣ си и да поддържатъ все още азиатския характеръ на държавата. Обаче българскитѣ ханове, прѣслѣдвайки своитѣ политически и държавни интереси, сами сж подготвяли почва за постепенното сливане на българи съ славѣни. Идеята, че българската държава ще може да се засили и да запази независимостьта си както отъ източната империя, тъй и отъ другитѣ по-силни съсѣди, само ако българскиятъ господарь се яви като освободитель и обединитель на балканскитѣ славѣни, — идея, която била завѣщана още отъ основателя на държавата и която отпослѣ станала основенъ принципъ въ държавната политика на всички по-сетнѣшни мощни и прѣдприемчиви български господари, — тая идея вече турила начало за сближение и съплътяване на двата етнически елемента. Но отъ друга пъкъ страна съ засилването на славѣнския елементъ, отъ който зависѣла мощьта на държавата, възниквалъ, дори се налагалъ и въпросътъ за точното опрѣдѣляне политическото и правно положение на славѣнитѣ, които, съзнавайки своето значение въ държавата, не могли да останатъ безучастни въ управлението на страната.

Подъ натиска на тия две държавно-обществени течения, отъ които зависѣло сжществуването на държавата, българскитѣ ханове се видѣли принудени да отворятъ пжть на славѣнскитѣ племенни князе къмъ всички длъжности на държавното управление и да ги турятъ наравно съ българскитѣ боили, макаръ послѣднитѣ и да се явявали като най-консервативна и упорита сила въ случая. Но имало и друга причина, която е подбуждала бъл-

гарскитѣ господари, особено по-енергичнитѣ и по-самостойнитѣ отъ тѣхъ, да прибѣгватъ къмъ такава вѫтрѣшна политика: това билъ стремежътъ имъ да се освободятъ отъ пълната зависимость на българското боилство или болярство, чиято мощь поради междуособнитѣ династически борби прѣзъ VIII. вѣкъ достигнала своята кулминационна точка. Противопоставяйки славѣнскитѣ племенни князе на българскитѣ боили, тѣ отъ една страна намалявали силата и значението на послѣднитѣ, а отъ друга, опирайки се на по-многобройнитѣ славѣни, издигали ханския авторитетъ и чрѣзъ това засилвали централната власть. Това послѣднето се налагало като първо и най-важно срѣдство за уталожване духоветѣ въ страната и за закрѣпата на държавата, — условия, които сѫ били тъй необходими за успѣшното водене на борбата по-напрѣдъ за сѫществуване, а послѣ и за надмощие, както съ източната империя, тъй и съ другитѣ съсѣди.

По тоя начинъ процесътъ на сливането е вървѣлъ паралелно отъ една страна съ количественото уголѣмяване на славѣнитѣ въ държавата заедно съ разширението на държавнитѣ граници на сѣверъ, югъ, западъ и юго-западъ, а отъ друга — съ постепенното издигане и изравнение на обществено-политическитѣ имъ права съ ония на българитѣ заедно съ признанието на тѣхното значение като важенъ факторъ въ политическо отношение.

Не по-малко важна роля играло въ тоя процесъ и културното влияние на съсѣдната Византия. Това влияние, което се почнало наскоро слѣдъ основанието на държавата, вървѣло по два пѫтя, които не сѫ зависѣли, както се види, единъ отъ

други, но взаимно сж се попълвали: 1. отъ непосрѣдственото допиране на българитѣ съ империята било чрѣзъ политически, било чрѣзъ търговски сношения — това влияние засегнало само външната страна въ живота на българитѣ, и 2. при посрѣдството на славѣнитѣ въ държавата, които чрезъ християнската вѣра, която почнала още отъ VII. вѣкъ да пуща корени между тѣхъ, се явявали истински носители и разсадители на византийската култура. Християнството било най-мощното оржжие за славѣнитѣ въ борбата имъ съ българитѣ за политическо и социално равенство въ държавата; чрѣзъ него славѣнитѣ се домогвали да получатъ достжпъ въ ханския дворъ и до висшето управление на страната, но заедно съ него тѣ прокарвали и принципитѣ на византинизма, които постепенно обхващали вжтрѣшния животъ на българска държава и чрѣзъ тѣхъ малко по малко славѣнизирали държавата въ формата на византийския монархизъмъ съ всичкитѣ му права и прерогативи. Послѣдниятъ впрочемъ билъ посрѣщнатъ на драго сърдце отъ българскитѣ ханове, защото въ него тѣ намирали още едно сигурно срѣдство, за да се емансипицират изобщо отъ боилството и да засилятъ ханската власть. По тоя начинъ българскитѣ господари пожертвували своята народность, за да закрѣпятъ и запазятъ властьта въ ржцетѣ си, а славѣнитѣ, макаръ и да взели надмощие етническо въ държавата и политическо въ управлението, обаче принудени били да пожертвуватъ своята демократическа уредба и да приематъ прокарания и закрѣпенъ отъ българитѣ монархизъмъ.

Въ настоящата книга основната задача е: да се прослѣди, какъ е вървѣлъ процесътъ за сливането

на двата етнически елемента — български и славѣнски въ всичкитѣ негови прояви, до колкото тѣ се поддаватъ на изучване при сѫществуващия днесъ материялъ, наредъ съ политическитѣ събития както вѫтрѣ въ страната, тъй и въ външнитѣ отношения съ съсѣдитѣ, като се отбѣлѣжатъ главнитѣ фази въ развитието на самия процесъ и се изтъкнатъ факторитѣ, които сѫ спомагали или прѣчили на неговия вървежъ.

София, 1. мартъ 1917 год.

Въведение.

Славѣно-византийскитѣ отношения на Балканския полуостровъ до срѣдата на VII вѣкъ.[1])

Къмъ края на V. вѣкъ славѣнитѣ, които се дѣлѣли на два клона — *западенъ* или собствено *славини* и *източенъ* или *анти*, заемали вече цѣлата страна на сѣверъ отъ срѣдни и долни Дунавъ, а отъ началото на VI. вѣкъ тѣ почнали своитѣ чести нахлувания въ ромейскитѣ провинции на Балканския полуостровъ. На по-голѣми или по-малки отреди славѣнитѣ преминавали Дунавъ и се пръскали въ разни посоки по полуострова: едни отъ тѣхъ опустошавали източната му половина — Тракия, други западната — Илирия; едни достигали до устието на р. Места, а други си пробивали пѫть въ централнитѣ области на полуострова, като имали намѣрение да се добератъ до Солунъ, а други пъкъ тълпи насочвали движенията си прѣзъ Одринъ къмъ столицата на империята и достигали до Анастасиевата стѣна.

Доколкото може да се съди по описанията на тия нападения, славѣнитѣ на първо време нѣмали строго опрѣдѣлени заевователни цѣли: тѣхъ, както и прѣдшественицитѣ имъ варвари, съ ги привличали баснословнитѣ разкази за богатствата на империята. Затова първитѣ имъ нахлувания съ прѣдставени отъ съврѣменницитѣ чисто грабителски, и главната

---

[1]) *Литература: R. Roesler,* Über den Zeitpunkt der slawischen Ansiedelung an der unteren Donau. Sitz Ber. W. Akad. Bd. 73 (1873), S. 77-126 — *М. Дриновъ*, Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами, Съчинения, т. I, София, 1909, стр. 227 и сл. — *М. Соколовъ*, Изъ древней исторіи Болгаръ, Петроградъ, 1879, стр. 40 и сл. — *А. Л. Погодинъ*, Изъ исторіи славянскихъ передвиженій, Петроградъ, 1901, стр. 49 и сл. — *Ст. Станојевић*, Византија и Срби, кн. I, (1903), стр. 133 и сл.; кн. II, (1906), стр. I и сл. — *L. Niederle*, Slovanské starožitnosti, Díl II (1906), str. 174 и сл. и 400 и сл. — *К. Јиречек*, Историја Срба, прев. Ј Радонић, Београд, 1911, стр. 78 и сл.

имъ цѣль съставяли градоветѣ и богатитѣ центрове. При това се забѣлѣзва едно твърдѣ любопитно явление: славѣнитѣ прѣминаватъ почти цѣлата сѣверна часть на полуострова, и нападенията и грабежитѣ имъ ставатъ главно въ южнитѣ и западни области, т. е. въ ония мѣста, които сѫ били най-малко засегнати отъ опустошенията на прѣднитѣ епохи, и дѣто населението, като бѣгало прѣдъ по-раншнитѣ опустошители, главно се било съсрѣдоточило, а това ясно посочва, въ какво жалко положение се намирали въ даденото врѣме сѣвернитѣ провинции на полуострова. Славѣнитѣ опустошавали и плячкосвали всичко, каквото имъ се попадало по пѫтя, и слѣдъ това пакъ се връщали или сѫ бивали принудени отъ ромейскитѣ пълководци да се връщатъ въ живѣлищата си отвѫдъ Дунавъ, като откарвали съ себе си и много плѣнници отъ мѣстното население.

При такъвъ единъ характеръ на първитѣ славѣнски нападения цариградското правителство не било доволно отъ новитѣ си безпокойни съсѣди и всѣкакъ залѣгало да ги прѣкрати, но отъ друга пъкъ страна то не било въ състояние да постигне това свое желание. Както е извѣстно, Юстиниянъ I (527—565), водѣки ожесточени войни въ Италия съ готитѣ, на изтокъ въ Азия — съ перситѣ, а въ Африка — съ вандалитѣ, отначало съвсѣмъ не прѣдполагалъ, че такава страшна опасность могла да се яви отъ сѣвернитѣ граници на империята, и затова послѣднитѣ били малко обезпечени; по-сетнѣ пъкъ, прѣзъ втората половина на царуването си, той правѣлъ разпоредби, несъразмѣрни една съ друга: като разходвалъ голѣми суми за разни постройки, той намалявалъ армията и въ крѣпоститѣ оставялъ такива гарнизони, които не били способни да се борятъ съ буйнитѣ тълпи на сѣвернитѣ врагове; най-послѣ, самата страна, разорена, опустошена и обезлюдена отъ прѣдишнитѣ варварски нахлувания, така сѫщо не била въ състояние да окаже нужния отпоръ. Едничкото срѣдство за Юстиниана I било чрѣзъ самитѣ варвари да се защити и избави отъ тѣхъ. Затова и поселенията на славѣнитѣ прѣзъ тоя периодъ сѫ били по-скоро случайни и ставали не толкова по тѣхно желание, колкото поради самитѣ отношения на Византия спрѣмо тѣхъ и поради вѫтрѣшната културна сила на византинизма, който тъй силно и магически действувалъ върху новитѣ народи.

Политиката на Юстиниана I била сега да привлѣче варваритѣ на своя страна и съ тѣхна помощь да отблъсва съплеменницитѣ имъ. За тая цѣль най-първо той набиралъ войници — наемници отъ тѣхъ, като имъ давалъ, вѣроятно, мѣста за поселение. Още отъ началото на неговото царуване ромейската армия се попълвала отъ славѣни, които се сражавали въ редоветѣ на императорскитѣ войски въ Италия и въ Азия; най-добритѣ и храбри Юстиниановн пълководци били славѣни, които съ еднаква вѣрность и ревность служили на императора и отивали противъ враговетѣ на империята, били тѣ тѣхни съплеменници, или пъкъ отъ друга народность. По-нататъкъ. Юстинианъ I отъ една страна влизалъ въ съюзъ съ едни отъ тѣхъ, напр. съ антитѣ, надѣвайки се чрѣзъ това да ги подчини на своето политическо влияние, а отъ друга — въоржжавалъ едни срещу други, славини противъ анти и обратно, съ намѣрение, очевидно, 1. да ги увлѣче въ вжтрѣшни раздори и чрѣзъ това да ги ослаби и 2. да принуди побѣденитѣ да потърсятъ неговата защита, като му се отдадатъ въ пълно разположение.

Освѣнъ тия чисто дипломатически мѣрки за противодѣйствие на славѣнитѣ Юстинианъ I е употрѣбявалъ и други срѣдства. Още прѣзъ първитѣ години на царуването си той почналъ да укрѣпява дунавската линия, като строилъ по Дунавъ нови крѣпости и възобновявалъ стари, назначението на които било, очевидно, противъ славѣнскитѣ нападения; обаче по-сетнѣ, когато се убѣдилъ въ безсилието на тая естествена прѣграда, той прокаралъ навжтрѣ на полуострова още двѣ такива линии отъ укрѣпления, а така сжщо издигалъ и много други крепости въ разни мѣста, особено около планинскитѣ проходи. Цѣлта на тия вжтрѣшни крѣпости е ясна: отъ тѣхъ той мислилъ да държи въ страхъ и покорность всички ония отъ славѣнитѣ, които се били вече поселили на полуострова, но които не се поддавали на неговата политика и не искали да признаятъ императорската власть, и, като отбивалъ нападенията имъ противъ голѣмнтѣ центрове, да не имъ позволява да заседнатъ въ тѣхъ и да образуватъ държава въ държава.

Но, когато всички тия мѣрки и срѣдства се оказали малко ефикасни въ борбата съ славѣнитѣ, Юстанианъ I рѣшилъ да прибѣгне къмъ външна помощь — къмъ турското

племе *авари*. Мжчно може да се каже, каква цѣль е гонилъ тоя императоръ, когато приемалъ тъй охотно прѣдлаганитѣ отъ аваритѣ военни услуги. Мислилъ ли е той, че нашествието на тия варвари въ славѣнскитѣ земи отвждъ Дунавъ ще избави завинаги империята отъ нападенията на славѣнитѣ, или че то ще ги доста омаломощи, и послѣ самъ да довърши почнатото отъ тѣхъ, ние не знаемъ. Едно обаче е несъмненно, а именно, че съюзътъ на Юстиниана съ аваритѣ билъ насоченъ колкото противъ другитѣ врагове на империята — хунно-българитѣ, които така сжщо громѣли балканскитѣ провинции въ това врѣме, толкова и противъ славѣнитѣ. Затова както едната, така и другата отъ посоченитѣ по-горѣ възможности могатъ да се смѣтатъ като срѣдства за изпълнението на прѣдначертания му планъ, защото, споредъ думитѣ на Менандра, „побѣдятъ ли аваритѣ, или бждатъ побѣдени, и въ една, и въ другия случай ползата ще бжде на страната на ромеитѣ“.

И наистина, ако той е мислилъ, че аваритѣ съ нашествието си, а може би и съ покорението на отвждунавскитѣ славѣни ще ги принудятъ да оставятъ империята на мира, то ясно става, че императорътъ е разчитвалъ, какво или славѣнитѣ, притѣснени отъ новитѣ азиатски завоеватели, за да избѣгнатъ аварското иго, ще се обърнатъ за покровителство и съ просба да имъ се позволи да се поселятъ на византийска територия, както въ подобни случаи сж правили други народи въ прѣднитѣ епохи, напр. готитѣ при хунското нашествие, или пъкъ, като стане въ мирни и съюзнически отношения съ аварския хаганъ и го упжти къмъ западъ, ще бжде въ положение самъ да държи славѣнитѣ въ респектъ прѣдъ империята; ако ли пъкъ цѣльта му е била да ги омаломощи само и да ги разкжса и слѣдъ това вече съ силата на оржжието да ги принуди да прѣкратятъ нахлуванията си, то и тогава, несъмнѣнно би могълъ да осжществи плана си, като ги разсели по свободнитѣ земи на полуострова, но вече като покоренъ народъ, като роби. Обаче събитията не оправдали надеждата на Юстиниана I.

Аварското нашествие, наистина, било разорително и пагубно за отвждунавскитѣ славѣни, но тѣхната зависимость отъ аваритѣ не била тъй трайна, както се прѣдполагало, па и тя си имала добритѣ сетнини за самитѣ славѣни. Прѣди

всичко страхътъ и омразата къмъ общия врагъ и потисникъ спомогнали да се развие у тѣхъ чувството на тѣхното племенно единство и да възбуди стремежъ къмъ взаимна поддържка. Затова слѣдъ аварското нашествие славѣнитѣ дѣйствували противъ империята по цѣли племена и то не само отдѣлно, но и съвмѣстно нѣколко такива племена. Не за отдѣлни отреди или тълпи славѣнски говорятъ вече съврѣменнитѣ византийски извѣстия, а за движения на цѣли народни маси. Отъ друга пъкъ страна сѫщото това аварско нашествие, чиято цѣль и причина, разбира се, не сѫ останали неизвѣстни за славѣнитѣ, разкрило прѣдъ очитѣ на послѣднитѣ военнитѣ цѣли и домогвания на византийското правителство. Славѣнитѣ не се забавили да обвинятъ ромеитѣ за всички злини, които тѣ потърпѣли отъ аваритѣ, а въ самата Византия да видятъ своя заклетъ врагъ. Затова, щомъ бурята минала и отношенията на дакийскитѣ славѣни къмъ аварския хаганъ станали до извѣстна степень опрѣдѣлени, славѣнскитѣ нахлувания отъ отвѫдъ Дунавъ веднага се възобновили въ балканскитѣ провинции на империята.

Въ нападенията на славѣнитѣ отъ това врѣме не се забѣлѣзва вече само единъ стремежъ да задоволятъ жаждата си за богатства; това не сѫ били вече разбойнишки грабежи на отдѣлни отреди, които нападали безъ всѣка дисциплина и военна уредба, а цѣли войни, водени по всички правила на съврѣменното военно изкуство. Славѣнитѣ сега не само кръстосвали по цѣлия полуостровъ и завземали земи, тъй че съврѣменницитѣ се оплаквали, какво тѣ „заседнали и мируватъ въ ромейскитѣ провинции безъ грижи и страхъ“, но още, ползувайки се отъ това, че империята била завзета съ усилната борба противъ перситѣ, и че ромейскитѣ войски били съсрѣдоточени на изтокъ, тѣ водили цѣли войни и обсаждали такива важни центрове и богати градове, какъвто билъ Солунъ. Славѣнитѣ се явявали сега не само да опустошаватъ надлъжъ и ширъ полуострова, като разорявали градове и селища и, слѣдъ като награбвали голѣма плячка, да се връщатъ обратно отвѫдъ Дунавъ, но и рѣшили да се закрѣпятъ върху почвата на завзетитѣ отъ тѣхъ земи и да завладѣятъ такива пунктове, отдѣто биха могли постоянно и здраво да се защищаватъ и да пазятъ своята независимость; тѣ като че ли се завзели съ задача да унищожатъ всичко визан-

тийско, всичко неславѣнско, и нахлували въ центра на еллинизма — старата Елада и островитѣ ѝ само и само да покажатъ, че тѣхната цѣль била както да завзематъ земи на полуострова за поселение, тъй и да закрѣпятъ върху тѣхъ своето право за владѣние.

Но какъ е погледнала Византия на новитѣ поселенци? Цариградското правителство не е могло вече да се отнася къмъ славѣнитѣ тъй, както и по-прѣди, когато ромеитѣ имали работа само съ отдѣлни грабливи отреди. Сега славѣнитѣ на племена проникнали въ всичкитѣ краища на полуострова и не само заплашвали да прѣмахнатъ византийската власть, но и застрашавали самия цеитъръ на империята — Цариградъ. При това положение на работитѣ императорското правителство било принудено да помисли за отбрана отъ сѣверния си опасенъ врагъ. Докато траелъ на първо врѣме съюзътъ съ аваритѣ, императоръ Тиверий II (578—582) си послужилъ съ тѣхъ противъ славѣнитѣ и ги насочилъ въ тѣхната страна отвждъ Дунавъ, като ималъ предъ видъ, споредъ думитѣ на Менандра, че „разорителитѣ на ромейскитѣ области, отвлѣчени отъ собственитѣ си бѣди, ще се застѫпятъ за родната си земя, и отъ желание да ѝ помогнатъ, ще прѣстанатъ да грабятъ ромейската". Но аварскиятъ хаганъ срѣщналъ отчаенъ отпоръ и не можалъ да оправдае възлаганитѣ на него надежди. По-сетнѣ, когато отношенията между ромеии авари се обърнали отъ съюзнически въ враждебни, опасностьта за империята се още повече усилила, понеже славѣнитѣ почнали вече да нападатъ или едноврѣменно, или въ съюзъ съ аваритѣ, на що не малко помогнали и непрѣкѫснатитѣ войни съ перситѣ.

Това време е било най-тежко за Византия. Докато аваритѣ нападали сѣверо-западнитѣ покрайнини на империята, славѣнитѣ продължавали да вързлуватъ на полуострова. Ето какъ описва тѣхнитѣ действия съврѣменниятъ църковенъ историкъ, сириецъ Иванъ Ефески: „На третята година отъ царуването на Тиверия побѣдоносни (581), проклетиятъ славѣнски народъ потегли и нахлу по цѣла Елада, въ околноститѣ на Солунъ и по цѣла Тракия. Тѣ завоеваха много градове и укрѣпени мѣста, опустошаваха, палѣха, грабѣха страната и я завладѣваха; тѣ се поселиха въ нея безъ страхъ, като че ли тѣмъ принадлежи. Това се продължаваше

четири години, докато императорътъ бѣ завзетъ съ войната противъ перситѣ и изпращаше всичкитѣ си войски на изтокъ; поради това тѣ (славѣнитѣ) свободно се разпореждаха въ страната, докато Богъ ги изгони. Тѣхнитѣ грабежи се простираха до самата външна стѣна; всички императорски стада станаха тѣхна плячка; до сега (584 г.) тѣ сѣдятъ и мируватъ въ ромейскитѣ провинции безъ грижи и страхъ, като грабятъ, убиватъ и палятъ; тѣ сж разбогатѣли, притежаватъ злато и сребро, цѣли стада отъ коне и оржжие; по-добрѣ отъ самитѣ ромеи се научиха да воюватъ". Къмъ това врѣме (между 581 и 584) се отнася първата война на словѣнитѣ противъ Солунъ. Въ слѣднята (585) славѣнитѣ отново нахлули на полуострова и стигнали пакъ до Дългата стѣна. Макаръ и да били отбити, но въ 586 год. тѣ се нахвърлили на Тракия и, слѣдъ като потърпѣли поражение при Одринъ, насочили опустошенията си въ Еллада. Прѣзъ тая година (586) славѣнитѣ обсаждали втори пжть Солунъ заедно съ аваритѣ, дѣто действували вече като напълно организирана войска, снабдена съ всѣкакви военни машини и орждия. Обаче тая обсада не траела дълго врѣме; като прѣстояли седемь дена подъ стѣнитѣ на Солунъ, славѣнитѣ се върнали назадъ. На какви условия е станало снемането на обсадата и оттеглянето отъ града, агиографътъ на св. Димитра мълчи; очевидно, славинитѣ побързали да се защитятъ отъ антитѣ, които, подбудени отъ ромеитѣ, нападнали тогава славинската земя и я опустошили. Но и при все това цѣли тълпи славѣни останали при Солунъ и дори искали да ги пуснатъ въ града.

Всички тия успѣхи на славѣнитѣ на полуострова дали най-сетнѣ да разбератъ въ Цариградъ, че империята ще може да бжде защитена отъ тѣхъ съ успѣхъ, ако правителството сполучи да обезпечи съ миръ другитѣ ѝ граници. Затова императоръ Маврикий (582—602) залѣгалъ да сключи миръ съ авари и перси, въ което сполучилъ едва около 592 г., отъ когато съсрѣдоточилъ всичкото си внимание противъ славѣнитѣ.

Като считалъ за безполезно да води партизанска война съ славѣнскитѣ племена, които се били вече настанили и се разпореждали по цѣлия полуостровъ, понеже тѣ всѣкога могли да получатъ подържка отъ дакийскитѣ си

съплеменници, Маврикий рѣшилъ да прѣнесе военнитѣ дѣйствия право въ страната на послѣднитѣ, отвждъ Дунавъ, и, слѣдъ като имъ нанесе рѣшителенъ ударъ въ самия имъ центъръ, да може по-сетнѣ да се разправи по-лесно съ балканскитѣ славѣни. Тоя планъ на Маврикия почивалъ на това, че той, като добъръ стратегъ, не допущалъ, какво ромейската военна дисциплина нѣма да устои противъ дивитѣ и нестройни тълпи на варваритѣ; обаче славѣнитѣ въ това врѣме владѣели военното изкуство, като вече се забѣлѣза, не по-лошо отъ самитѣ ромеи, както тѣ показали това при своитѣ обсади на Солунъ и както признаватъ това и самитѣ съврѣменници. Освѣнъ това Маврикий изпусналъ изъ-предъ видъ и това още, че главната сила на тоя неприятель тогава се намирала не на сѣверъ, а на югъ отъ Дунавъ, по цѣлия полуостровъ, и че, ако да бѣ побѣдилъ дакийскитѣ славѣни, то това надали би донесло нѣкоя сѫществена полза за империята, защото Византия рано или късно трѣбало да отстѫпи полуострова на славѣнитѣ.

Тъй или инъкъ, но Маврикий, колкото и да се въодушевявалъ отъ идеята за спасението на ромейскитѣ владѣния на полуострова отъ славѣнитѣ, все пакъ не можалъ да постигне цѣлта си: походитѣ, прѣдприети отъ двамата му пълководци, Прискъ и Петъръ, които наистина проникнали въ страната отвждъ Дунавъ и нанесли нѣколко поражения на славѣнитѣ, се свършили съ пълна несполука; напротивъ, тѣ още повече изтощавали силитѣ на империята, особено поради честитѣ бунтове въ войската, и още повече враждебно настройвали славѣнитѣ противъ Византия, понеже въ това тѣ виждали нейната слабость. А между това славѣнскитѣ прѣселенци били твърдѣ многобройни и заемали почти цѣлото пространство отъ Дунавъ до Пелопонесъ, отъ Адриатическо море до Черно; ала тѣ все още оставали безъ всѣко опрѣдѣлено мѣсто за поселение и безъ установени отношения спрѣмо империята. Византийското правителство трѣбало да помисли тъкмо за тия отношения спрѣмо варваритѣ.

Обаче въ царуването на узурпатора Фока (602—610) не било прѣдприето нищо противъ или спрѣмо славѣнитѣ, защото освѣнъ кървавитѣ смутове въ самата столица, страшната смъртоносна язва и други физически бѣдствия, които се струпали върху империята, избухнала твърдѣ опасна

война съ перситѣ. Едноврѣменно и аваритѣ веднага слѣдъ свалянето на Маврикия възобновили нахлуванията си въ Тракия. Славѣнитѣ така сѫщо не останали спокойни. Споредъ свидѣтелството на Ивана Никиуски (2-та половина на VII в.), въ 609 г. ромейскитѣ провинции били оплячкосани отъ варвари, чужди народи и аваритѣ, градоветѣ разрушени, и жителитѣ откарани въ робство; „единъ само Солунъ билъ пощаденъ, защото стѣнитѣ му били твърдѣ яки и, благодарение на Божието покровителство, чуждитѣ народи не сполучили да (го) завладѣятъ; но цѣлата му область била обезлюдена". Това било нова (трета) обсада на Солунъ, въ която вземали участие почти всички славѣнски племена, които се били вече поселили въ Македония, Тесалия и Епиръ. Солунъ билъ обсаденъ отъ суша и море, но слѣдъ като били отбити, славѣнитѣ повикали на помощь аварския хаганъ. „Не трѣбва да се допусне, казвали славѣнскитѣ пратеници на хагана, щото въ туй врѣме, когато сѫ опустошени всички градове и области, единъ само тоя градъ (Солунъ) да остане цѣлъ и да приема бѣженцитѣ отъ брѣговетѣ на Дунавъ, отъ Панония, Дакия (прибрѣжна), Дардания и отъ другитѣ провинции и градове". Обаче и тоя съюзъ не постигна цѣлта: хаганътъ, който се явилъ подъ Солунъ съ многобройна войска отъ своитѣ авари, славѣни, българи и други народи, не можалъ да продължи обсадата. Слѣдъ 30 дена неприятелитѣ съ подаръци били склонени да сключатъ миръ и да отстѫпятъ, като при това отвличали въ плѣнъ мѣстното население. Съгласно съ условията на тоя миръ славѣни останали да живѣятъ мирно около Солунъ а хаганътъ, като отпусналъ плѣнницитѣ за откупъ, върналъ се пакъ въ Панония.

Не по-малко благоприятно за славѣнитѣ било и управлението на императоръ Ираклия (610—641), който прѣкаралъ царуването си въ постоянни жестоки войни съ перси, авари и араби, тъй че нѣмалъ е врѣме и срѣдства да помисли за какъвто и да било отпоръ противъ славѣнитѣ. Отъ оскѫднитѣ за това врѣме извѣстия може да се заключи, че тѣхнитѣ движения и нападения се ограничавали само по полуострова: така въ 611 г. славѣнитѣ одържали побѣда надъ ромейски войски нѣйдѣ при Дунавъ и страшно опустошили тия покрайнини; въ 614 г. тѣ отнели отъ ромеитѣ

Гърция; въ 622 г., докато аваритѣ грабили околноститѣ на Цариградъ и оплѣнявали много градове въ Тракия, славѣнитѣ отъ Гърция прѣдприемали грабителски походи на своитѣ лодки-еднодръвки по Бѣло море и достигали до о-въ Кипъръ, а въ 626 год. тѣ взели дѣятелно участие съ своята импровизирана флотилия въ знаменита обсада на Цариградъ като съюзници на авари и перси. Обаче голѣмата катастрофа, която постигнала съюзницитѣ при столицата, засегнала и флотилията на славѣнитѣ и за извѣстно врѣме значително ослабила тѣхната морска сила.

Изглежда, че къмъ това врѣме се завършило прѣселението на славѣнитѣ на Балканския полуостровъ, защото за нѣкои нови славѣнски нападения отъ отвѫдъ Дунавъ ние не знаемъ, освѣнъ за поселението на сърбо-хърватитѣ въ сѣверо-западния кѫтъ на полуострова, което станало не безъ участието на византийската политика: въ силата на сключения въ 629 г. съюзъ съ франкския краль Дагоберта (628—639) Ираклий приелъ хърватитѣ и сърбитѣ и имъ далъ мѣсто за поселение въ прѣдѣлитѣ на империята, само защото тѣ се съгласили да признаватъ върховната власть на византийския императоръ и се задължили да задържатъ варварскитѣ движения отъ сѣверо-западъ. Другитѣ обаче славѣнски племена отъ *славино-антската* група, които и по произходъ, и по езикъ, и по политически интереси нѣмали нищо общо съ сърбо-хърватитѣ и които слѣдъ такава дълга и кървава борба съ ромеитѣ се били вече настанили въ империята въпрѣки византийската политика, станали или поне тѣ се считали за пълни господари въ новитѣ си живѣлища. И цариградското правителство било принудено най-сетнѣ да имъ отстѫпи безнаказано цѣлия полуостровъ, безъ да опрѣдѣли строго своитѣ политически отношения къмъ тѣхъ.

Но една само тая отстѫпка не могла да осигури за империята пълна безопасность отъ страна на новитѣ поселенци. Поселението на славѣнитѣ подъ стѣнитѣ, тъй да се каже, на самата византийска столица при тѣхната многобройность и воинственость не е могло да не внушава въ Цариградъ страхъ, а всѣко едно обединение на тия многобройни племена подъ една власть противъ волята на самата Византия — да не застрашава императорската власть изобщо на Балканския полуостровъ. Освѣнъ това самата отстѫпка на

полуострова, споредъ тогавашнитѣ понятия на ромеитѣ, не е могла да бѫде направена така лесно отъ тѣхна страна, както би трѣбвало да се очаква. Защото ромеитѣ продължавали винаги да считатъ за свои завзетитѣ отъ варваритѣ провинции, ако послѣднитѣ по-рано сѫ влизали въ територията на империята, и само тогава признавали, че тѣ принадлежатъ на варваритѣ, когато тия влизали въ федеративни отношения спрѣмо империята, което отъ ромейско гледище означавало така сѫщо зависимость. За да се приложи тоя принципъ на византийската политика и чрѣзъ това да се отстрани опасността, на императорското правителство надлежало тепърва да опрѣдѣли политическитѣ отношения на империята спрѣмо балканскитѣ славѣни, които би трѣбвало да признаятъ поне върховната власть на императора.

Както изглежда, първоначално въ Цариградъ сѫ мислили, че подчинението на славѣнитѣ ще може да бѫде постигнато по миренъ начинъ, чрѣзъ изкуствено прилагане на старо-римския принципъ „divide et impera", който намиралъ добра почва въ тѣхната политическа разцѣпеность, и чрѣзъ покръстването имъ, особено слѣдъ несполучливитѣ имъ борби за завладѣването на Солунъ, задъ крайната цѣль на което очевидно се е криелъ стремежъ къмъ основание на независима държава. Обаче това би било възможно да стане само въ ония области, дѣто гръцкиятъ елементъ е билъ силенъ и гърцитѣ сѫ могли непосрѣдно да влияятъ културно върху славѣнитѣ, а именно въ южната часть и въ приморскитѣ области на полуострова. Но въ другитѣ части, особено въ срѣднята и сѣверната, дѣто гръцкиятъ елементъ билъ съвсѣмъ незначителенъ, ако не и съвсѣмъ унищоженъ още отъ по-рано, и византийското влияние било твърдѣ слабо, и дѣто запазилиятъ се романизованъ елементъ билъ не по-малко враждебно настроенъ противъ византийската власть, тамъ подчинението на славѣнитѣ не е могло да стане по миренъ начинъ, защото тѣ сѫ гледали на завзетитѣ отъ тѣхъ земи не като на доброволно тѣмъ отстѫпени отъ византийското правителство, а като на завоевана отъ тѣхъ територия, като на свои собствени. Това най-добрѣ доказва прѣдприетиятъ още отъ прѣемника на Ираклия, императоръ Констанса II (641—668), въ 658 г. походъ противъ „Славиния", — така се е наричала вече страната на западъ отъ р. Струма и въ областьта на

р. Вардаръ, — походъ, който се е свършилъ съ усмиряване на извѣстна часть отъ македонскитѣ славѣни и съ откарване на не малъкъ брой отъ тѣхъ въ плѣнъ. Какви причини сж прѣдизвикали тоя походъ, който се явява и като първъ опитъ за подчинението на славѣнитѣ подъ властьта на Византия, ние не знаемъ; обаче неговиятъ резултатъ вече показва, доколко тѣ били готови съ оржжие да защищаватъ своята независимость. Освѣнъ това тѣхъ (славѣнитѣ) не ги е привличала Византия вече затова, защото тѣхната обществена наредба съвсѣмъ не се схождала съ общественото устройство на ромейската империя: тѣ лесно не биха промѣнили свободния си демократиченъ строй съ самостойна община за византийския монархизъмъ, въ чийто държавенъ принципъ националностьта имала твърдѣ малко значение и задъ който се криели крѣпостничеството и колонатътъ. Естествено, при такава голѣма разлика въ цѣлитѣ и стремежитѣ на двѣтѣ страни не е могло да стане никакво споразумѣние между тѣхъ. Една отъ тѣхъ, рано или късно, трѣбвало да отстжпи мѣсто на другата, и не е мжчно да се прѣдвиди, коя отъ тѣхъ би излѣзла побѣдителка.

Нѣма никакво съмнѣние, че колкото благоприятни и да били културно-историческитѣ условия въ страната, дѣто се били поселили балканскитѣ славѣни, все пакъ послѣднитѣ не би били въ състояние да окажатъ голѣмъ отпоръ срѣщу силата на оная наслѣдвана отъ вѣкове римско-византийска цивилизация, чието най-силно оржжие било християнството и на чието въздѣйствие се поддавали и най-мощнитѣ етнически елементи. И балканскитѣ славѣни, при своята разцѣпеность, не биха могли да избѣгнатъ това въздѣйствие, което почнало да се проявява твърдѣ отрано въ ония мѣста, дѣто гръцкиятъ елементъ билъ най-силенъ. Това най-добрѣ може да се види въ сждбата на пелопонескитѣ, тесалийски и епирски славѣни: тѣ, колкото и многобройни да били, съ течение на врѣмето се обърнали на гърци. Наистина, запазването народностьта на славѣнитѣ въ Македония, Тракия и въ двѣтѣ Мизии — горня и долня, които и по произходъ, и по езикъ принадлежали и принадлежатъ къмъ една и сжща група, — къмъ *славино-антската* (въ противоположность на *сърбохърватската*), получила отпослѣ името *българска*, — казваме, запазването народностьта на тия славѣни се обяснява

съ това, че тукъ, на нашия полуостровъ, романското и еллинското културно-политически влияния се кръстосвали и чрѣзъ това се взаимно ослабвали; обаче съ врѣме и тѣхъ, несъмнѣнно, би ги постигнала сѫщата участь, каквато била оная на пелопонескитѣ и тесалийски славѣни, ако би били останали разединени поданици на Византия. Послѣднята съ силата на оржжието и на културното си влияние малко-по-малко би ги погълнала и прѣтопила между другитѣ свои народи, ако не би дошло на помощь на тия славѣни онова пълно съ значение въ нашата история събитие, съ което ѳ-врѣме се почнало тѣхното обединение и се турило твърда основа на политическата имъ независимость и на по-нататъшното развитие на тѣхната национална самобитность. Това толкова важно въ историята на балканскитѣ славѣни събитие било основанието на първата, слѣдъ прѣселението на народитѣ, трайна държава, която възникнала на Балканския полуостровъ тъкмо въ момента, когато византийското правителство почнало да прилага своя планъ за окончателното покорение и подчинение на балканскитѣ славѣни подъ императорската власть. Но основата на тая държава турило едно неславѣнско племе — *хунно-българитѣ*, които въ силата на развилитѣ се по-сетнѣ събития въ държавата трѣбвало да отстѫпятъ първо мѣсто на славѣнитѣ и да се прѣтопятъ въ тѣхъ, като имъ оставили само своето име.

История на хунно-българитѣ отъ появата имъ въ Европа до срѣдата на VII. вѣкъ.

1. Първоначалната история на хунно-българитѣ до края на V. вѣкъ.

Първоначалната история на българитѣ несъмнѣнно трѣба да търсимъ въ историята на ония срѣдне-азиатски турски народи, които сж извѣстни подъ общо име *хун-ну* (Hiong-nu, Hiung-nu) въ китайскитѣ лѣтописи и *хунни* (Χοῦνοι, Οὖννοι, Hunni) у европейскитѣ автори[1]), защото често името Βούλγαροι — *българи* у срѣдневѣковнитѣ писатели се идентифицира съ името Οὖννοι, а у византийскитѣ автори отъ VI. вѣкъ, които повидимому не познаватъ името Βούλγαροι, се приброяватъ къмъ тъй наречените Οὐννικὰ ἔθνη тъкмо такива племена, които по-сетнѣ ставатъ извѣстни подъ име „българи", както това ще покажемъ по-нататъкъ.

За първоначалната история на хунскитѣ народи, докато тѣ сж живѣли въ срѣдня Азия по съсѣдство съ китайската империя ни съобщаватъ само китайскитѣ лѣтописи. Поради

[1]) Идентичностьта на китайскитѣ *хун-ну* съ европейскитѣ *хунни* напослѣдъкъ се приема отъ всички почти ориенталисти за несъмнѣнна. Обаче по въпроса за етническия произходъ на хун-ну и хуннитѣ за сега сжществуватъ четири теории: *монголска, турска* (или *тюркска*), *финска* и *славянска*, отъ които, докато послѣднята е съвсѣмъ изоставена като несъстоятелна, първитѣ три по доказателствата и изводитѣ на своитѣ прѣдставители все още стоятъ на становището си. Но и при все това повечето изслѣдователи-ориенталисти усвояватъ турската теория и градятъ своитѣ изводи не толкова върху отдѣлни факти, върху тълкуване на собствени имена, колкото върху общи съображения досежно историческия вървежъ на събитията и групировката на племената. Затова тая теория е най-вече разпространена и може да се каже, че тя си е спечелила вече общо признание въ историческата наука. За сжщностьта и значението, както и за доказателствата на всѣка отъ споменатитѣ теории вж. *К. А. Иностранцевъ*, Хуиъ-ну и Гунны, Живая старина, X (1900), стр. 353—386 и 525—564 и посочената тамъ литература.

бѫтрѣшни смутове и несполуки въ сблъсквания си съ Китай, хуннитѣ се раздѣлили на сѣверни и южни. Сѣвернитѣ хунни воювали съ китайцитѣ и съ поддалитѣ се тѣмъ южни хунни до края на I. вѣкъ (ок. 93 г.) сл. Хр., когато държавата имъ се разпаднала, и тѣ били принудени отъ туигузскитѣ *Сянъ-би* (Sien-pi) да потеглятъ къмъ западъ. Отначало тѣ заседнали твърдо въ степната страна *Юе-банъ* (Jue-pan) (между Тарбагатай и срѣдни Тяншанъ) и основали тамъ нова държава, за която обаче китайцитѣ не даватъ почти никакви извѣстия. Въ първата четвърть на II. вѣкъ сл. Хр. *хун-ну* прѣдприемали още често пѫти нападения чакъ въ провинцията *Шенъ-си* (Šen-si). Още при китайския императоръ Hiao-hüon-ti (ок. 151 г. сл. Хр.) тѣ правили нахлувания на *Хами* (Hami), но отъ тогава вече не се споменуватъ въ китайскитѣ лѣтописи, защото тѣ били принудени отъ *Сянъ-би* повторно да се запѫтятъ по-нататъкъ на западъ прѣзъ *Кангюй* (сѣверно отъ срѣдня и долня Сѫръ-Дария) и Киргизскитѣ степи къмъ р. Уралъ. Въ първата половина на II. вѣкъ географътъ *Маринъ Тирски* знае хуннитѣ (Χοῦνοι) вече на европейскитѣ граници, и *Птолемей* (при импер. Марка Аврелий (161—180) иарича р. Уралъ вече съ турското му име Δάϊξ = Δαΐχ, у Менандра тур. Jajyq.[1])

И тъй къмъ срѣдата на II. вѣкъ хунскитѣ народи, движейки се на западъ подъ напора на туигузитѣ, стигнали до границата между Европа и Азия. Тукъ, източно отъ р. Уралъ, тѣ останали за дълго врѣме. Не по-късно отъ първата четвърть на IV. вѣкъ хуннитѣ покорили *аланитѣ* между Волга, Донъ и Кавказъ и стигнали до Азовско море.[2]) Въ 376 г., както е извѣстно, тѣ прѣкрачили тая прѣграда и, слѣдъ като покорили остъ-готитѣ и отблъснали вестъ-готитѣ въ прѣдѣлитѣ на източната империя, турили основа на обширната си държава въ днеш. южна Русия; тукъ тѣ се закрѣпили за извѣстно врѣме и разширили властьта си отъ сѣвернитѣ брѣгове на Черио море на западъ надъ днешно Влашко и източно Маджарско. Прѣзъ първата половина на V. вѣкъ хуннитѣ вече съсѣдѣли съ Византийската империя и почнали да я нападатъ, като си

[1]) *J. Marquart*, Die Chronologie der alttürkischen Instchriften. Leipzig 1893, S. 76. — *Н. А. Аристовъ*. Замѣтки объ этническомъ составѣ тюркскихъ племенъ и пр. Живая старина, VI (1896), стр. 290—293.

[2]) *Н. Аристовъ*, Замѣтки, п. т., стр. 293.

прокарвали пѫть за по-нататъшно движение на западъ, което тѣ извършили на чело съ своя великъ вождъ Атила въ петия десетъкъ на V. вѣкъ, отъ когато се почва новъ периодъ въ историята на западнитѣ хунни.[1])

Ако се обърнемъ сега къмъ съдържанието на нашия домашенъ паметникъ, къмъ извѣстния „Именникъ на първитѣ български князе", ще видимъ, че приведенитѣ тукъ главни факти отъ историята на хуннитѣ прѣзъ периода отъ II. до V. вѣкъ сл. Хр. се схождатъ съ даннитѣ на Именника. За означения въ началото му пръвъ български господарь, *Авитохолъ*, се дава единъ периодъ отъ 300 лунни години, именно отъ 146 год. до 437 год. сл. Хр..[2]) Тоя първи въ историята на българитѣ периодъ, чието начало напълно съвпада съ появяването на хуннитѣ на границата между Европа и Азия, а краятъ му ясно посочва на друго не помалко важно събитие въ тѣхната история, а именно на тѣхното разпадане на двѣ самостоятелни държави, както това ще покажемъ по-нататъкъ, ние ще наречемъ периодъ на *окончателна закрѣпа на българитѣ* въ оная територия, дѣто ги е заварила историята прѣзъ втората половина на V. вѣкъ, а именно *на истокъ отъ Меотида* (Азовско море) *и р. Танаисъ* (Донъ). Каква е била историята на българитѣ прѣзъ тоя периодъ, ние не знаемъ; не я знаелъ, както се види, и съставителтъ на Именника; сѫщо не ни даватъ за нея никакви извѣстия и чуждитѣ извори. Очевидно, тя се крие въ общата история на хунскитѣ народи, защото самото име Βούλγαροι, Bulgari (-es) става извѣстно въ книжовнитѣ извори, както и извѣстия за сѫдбата на отдѣлни хунски племена почватъ да се срѣщатъ тепърва слѣдъ потеглянето на Атила къмъ западъ. Слѣдъ това събитие наставатъ и нови политически отношения между хунскитѣ народи въ земитѣ на тѣхнитѣ доскорошни мѣстоживѣлища.

Хунското нашествие въ Европа въ 376 г. увлѣче, както е извѣстно, подирѣ си само хунскитѣ племена отъ западния клонъ, нѣкои отъ които скоро слѣдъ това достигнали до долнето течение на Дунавъ и се опитали да поведатъ самостойна политика спрѣмо източната империя, ала силната ржка

[1]) Вж. *Ст. Станојевић*, Византија и Срби, кн. I, 1903, стр. 82 и сл.
[2]) Вж. Притурка № 1: Българско лѣтоброение.

на хунскитѣ владѣтели можала да ги удържи въ тѣй наречения хунски съюзъ, което отчасти ще трѣбва да се постави въ свръзка съ послѣдвалото наскоро прѣнасяне центъра на хунската държава по-нататъкъ на западъ.[1]) Но отъ друга пъкъ страна, когато западнитѣ хунни се впуснали отъ южна Русия за нови завоевания въ прѣдѣлитѣ по-напрѣдъ на източната империя, а сетнѣ и на западната и скоро слѣдъ това основали новата си държава по равнинитѣ въ областьта на р. Тиса и срѣдни Дунавъ, хунскитѣ народи, които по-рано може би сж влизали въ съюза и сега останали въ областьта на Черно море, почувствували се съвсѣмъ свободни и, както се види, се отказали да признаватъ властьта на Атила. Така, споредъ свидѣтелството на Приска, Атила е можалъ да задържи подъ властьта си голѣмия и силенъ народъ *акацири* (Ἀκάτζιροι), отъ хунски произходъ,[2]) които сж живѣли въ Припонтийска Скития заедно съ други народи, само слѣдъ като назначилъ за владѣтель надъ тѣхъ най-голѣмия си синъ, послѣ едно несполучливо опитване на ромеитѣ да сключатъ съюзъ съ тоя народъ въ 448 г..[3]) Изобщо може да се каже, че държавата на Атила не се е простирала на истокъ по-нататъкъ отъ р. Донъ.[4])

---

[1]) Така *Priscus* (HGM, ed. Dindorfii, frg. 1, p. 276) помѣстя на долни Дунавъ хунскитѣ племена Ἀμιλζοῦροι, Ἰτίμαροι, Τονώσουρας и Βαϑσκοι, които влѣзли въ съюзъ съ ромеитѣ, но още при царь Руа (въ 433 г.) били принудени отново да се присъединятъ къмъ хунския съюзъ. [— Ср. *Jordanes* (ed. Mommseni, p. 90), който се е ползувалъ отъ Приска, както самъ това отбѣлѣзва (ib. p. 89); само у него вм. Ἀμιλζοῦροι стои Alpidzuri и веднага слѣдъ тѣхъ слѣдватъ Alcildzuri, конто у Приска не намираме. Не е ли повторено изопачено първото име, или пъкъ, като маргинално, е попаднало по-сетнѣ въ текста?] — Къмъ тия първи хунски племена на Дунавъ ще трѣба да отнесемъ и племето Οὐρουγοῦνδοι, които първоначално сж живѣли близу до Меотида източно, въ съсѣдство съ аланитѣ, и въ съюзъ съ готи, воранн и карпи сж нападали на ромейскитѣ владѣния въ 2-та полов. на III. вѣкъ; по-сетнѣ обаче, прѣзъ 1-та полов. на V. вѣкъ, тѣ вече се намирали на лѣвия брѣгъ на Дунавъ [Zosimos, който живѣлъ въ срѣдата на V. вѣкъ, като пише за дѣйствията на ворани, готи, карпи и *угунди* прѣзъ III. вѣкъ, бѣлѣжи: γέννη δὲ ταῦτα περὶ τὸν Ἴστρον οἰκοῦντα — бѣлѣжка, която несъмнѣнно се отнася къмъ неговото врѣме, защото както ворониτѣ, тъй и готитѣ въ III. вѣкъ сж живѣли въ южна Русия] и прѣзъ сѫщия вѣкъ (2-та половина) заедно съ друго хунско племе Οὐλτζοῦροι тѣ играли важна роля слѣдъ разтурянето на Атиловата държава. Вж. *Zosimos*, ed. Bon., 26—27, 30 — *Agathias*, V, 11. HGM. ed. Dindorfii. 365. — Ср. *Jordanes*, ibid. 128. — *Zeuss*, Die Deutschen und die Nachbarstämme, München. 1837, S. 280, 465, 695 и 709. — *М. С Дриновъ*, Съчинения, I, 197—202. — *Ѳ. Браунъ*, Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній, I, Петроградъ. 1899, стр. 314—315.

[2]) *J. Marquart*, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903, S. 40—42.

[3]) *Priscus*, ibid. 298—299, 310.

[4]) *Zeuss*, ibid. 708—709.

Между това хунскитѣ народи отъ източния клонъ, слѣдвайки по стѫпкитѣ на своитѣ събратия отъ западния клонъ, се запрѣли на изтокъ отъ Донъ и Азовско море. Тѣ постепенно се разширявали по степнитѣ пространства между Волга и Донъ, Азовско, Черно и Каспийско море, като се спуснали и на югъ къмъ прѣдгорията на Кавказкитѣ планини. Дали тия хунски племена сѫ се намирали въ нѣкаква политическа зависимость отъ хунския владѣтель, докато центърътъ на хунската държава се намиралъ въ южна Русия, това остава неизвѣстно; обаче едно, което може да се твърди съ извѣстна достовѣрность, е това, че още докато Атиловитѣ хунни живѣели въ степитѣ на южна Русия, а може би и отъ по-рано, източнитѣ хунни, които иаселявали непосрѣдствено страната веднага на изтокъ отъ р. Донъ и Азовско море и въ областьта на р. Кубань и се дѣлили така сѫщо на орди и племена, сѫ образували една голѣма държава, или по-право, единъ политически съюзъ на чело съ единъ владѣтель поне въ дадената епоха, както това ще ни покажатъ слѣднитѣ данни.

Прокопий въ съчинението си за Готската война, като прави географически прѣгледъ на източнитѣ брѣгове на Черно море и дава характеристика на племената, които сѫ ги населявали въ негово врѣме, пише слѣднето:

Задъ абасгитѣ, зихитѣ „живѣятъ *сашни*,[1]) а приморската нмъ часть владѣеха ромеитѣ отъ старо врѣме. Като построиха двѣ прибрѣжни укрѣпления Севастополъ[2]) и Питиунтъ,[3]) които отстоятъ едно отъ друго на два деня пѫть, ромеитѣ отдавна държаха тамъ свои военни гарнизони...“[4])

„По-горѣ отъ сагинитѣ обитаватъ *много хунски народи*. Отъ тамъ и до тъй нареченото Меотийско блато (езеро) и рѣка Танаисъ, която се влива въ блатото, страната се нарича Евлисия (Εὐλυσία),[5]) а нейнитѣ жители — варвари владѣятъ

---

[1]) Споредъ анонимния Περίπλους на Черно море (вж. FHG, V, 180. § 16) *санихи* (Σανίχαι), които живѣели отъ р. Ахеунтъ до р. Аваска. Вж. *В. Г. Васильевскій*, Русско-Византійскіе отрывки VII, Житіе Іоанна Готскаго, ЖМНПр. ч. 155 (1878), отд. 2, стр. 108.

[2]) Старитъ гр. Фазисъ, близу до днешния гр. Поти на източния брѣгъ на Черно море.

[3]) Днешниятъ гр. Пицунда на сѫщия черноморски брѣгъ.

[4]) *Procopii Caesariensis* Opera omnia, ed. J. Haury, 1905, vol. II, BG. IV, 4, p. 500.

[5]) Споредъ анонимния Периплъ на Черно море, по-правилно Εὐδουσία, т. е. страна, въ която живѣли Εὐδουσιανοί, се почвала по-горѣ отъ сагинитѣ — санихитѣ и стигала до устието на р. Донъ, цѣлото пространство отъ Гелен-

крайбрѣжието и вѫтрѣшната земя (μεσόγειον). Това блато прави своитѣ изливания въ високия брѣгъ на Понта Евксински. Жителитѣ, които сѫ живѣли тамъ, въ старо врѣме се именували *киммерийци*, а сега се наричатъ *утигури*. Понагорѣ отъ тѣхъ въ сѣверна посока обитава безбройниятъ народъ *анти*. А до (паралелно на) тая страна, отдѣто се почва изливането на блатото, се поселиха *готи*, наречени *тетраксити* . . . .“ [1])

„Нѣкога-си (πάλαι) тия области населявала една голѣма орда (ὄμιλος) *унни*, наричани тогава киммерийци, за които току що споменахъ, и единъ царь стоялъ на чело на всички . . . [2])“

При внимателно четене и съпоставяне на приведенитѣ тукъ три пасажа не е трудно да се убѣдимъ, че хунскитѣ народи, които сѫ обитавали на сѣверъ отъ Кавказъ и на изтокъ отъ Азовско море и р. Донъ, сѫ образували „нѣкога-си“, отдавно вече, въ сравнение съ врѣмето на автора, т. е. прѣзъ V. вѣкъ, огромна орда, или държава, на чело на която стоялъ единъ (εἷς) самодържавенъ царь, подъ чиято власть се намирали споменатитѣ „много хунски народи“; съ други думи, тукъ имаме сѫщия политически съюзъ между тия народи или племена, какъвто прѣдставяла и Атиловата държава. Обаче въ тая съюзна държава настѫпили наскоро и важни промѣни, както се види отъ по-нататъшния разказъ на Прокопия.

„Нѣкога-си, разказва Прокопий, у едного у тѣхъ (самовластнитѣ царе), койтоималъ властьта, се родили два сина, единиятъ на име *Утигуръ*, а другиятъ — *Кутригуръ*. Когато баща имъ умрѣлъ, двамата раздѣлили властьта си и дали името на своитѣ подвластни, защото и въ мое врѣме едни се наричатъ *утигури*, а други — *кутригури*. Тѣ всички (т. е. еднитѣ и другитѣ) тукъ живѣели наедно, имайки едни и сѫщи общи учреждения, безъ да се сношаватъ съ други хора, които обитавали въ отвѫдната страна на блатото, (т. е. на западната страна на Азовско море) и на тамошния ржкавъ (τῆς ἐνθένδε ἐκροῆς, т. е. Керченския проливъ). Понеже тѣ никога не прѣминавали тия води, нито подозирали, че прѣзъ

джикъ до Анапа и сѣверно отъ послѣдния. — Ср. *В. Васильевскій*, пакъ тамъ стр. 108—110. — *Ф. Брауне*, Черноморье, II, стр. 207—208. — *Marquart* Streifzüge, S. 363—365.

[1]) *Procopius*, ibid., p. 501—502.

[2]) Ibidem, p. 503.

тѣхъ се минава, страхувайки се отъ най-удободостжпното, тѣ никога не се опитвали и съвсѣмъ не се погрижвали за прѣминаване. Отвждъ блатото Меотида и (изливащия се) отъ него рѫкавъ веднага на самия му морски брѣгъ живѣели по-рано готи, наречени тетраксити, за които по-горѣ споменахъ. Много по-нататъкъ отъ тѣхъ били се настанили готи (т. е. остъ-готи), визиготи, вандали и други готски народи. Въ по-стари врѣмена тѣ (жителитѣ) се наричали и скити, защото всички народи, които заемали тамошнитѣ области, изобщо (ἐπὶ κοινῆς) се казвали *скитски*, едни отъ тѣхъ савромати или меланхлени, или нѣкакъ иначе се наричали".

„Слѣдъ врѣме разказвали, ако само разказътъ е истински (ὑγιής), че нѣколко млади киммерийци *(разб.* утигури и кутригури) прѣкарвали врѣмето си на ловъ, а една сърна, която бѣгала отъ тѣхъ, скочила въ тия води. Дали младежитѣ били обладани отъ честолюбие, или отъ съревнование, или пъкъ нѣкой демонъ ги е подбуждалъ, но тѣ подгонили тая сърна и по никой начинъ не я оставили, докато заедно съ нея не дошли на отвждния брѣгъ (т. е. западния). Това, което било подгонено, тозчасъ изчезнало. (Менѣ ми се струва, че това се е явило тамъ не за друго, освѣнъ да се не случи лошо съ поселенитѣ тамъ варвари). Младежитѣ, разбира се, не достигнали ловътъ, а само намѣрили прѣдлогъ за война и плячка. Защото, когато тѣ се върнали, колко е било възможно по-скоро, въ бащинитѣ си живѣлища, съобщили на всички киммерийци, че водитѣ сѫ проходими за тѣхъ. Тѣ веднага се уловили всенародно (πανδημεί) за орѫжие и незабавно прѣминали на противоположния материкъ (ἐν τῇ ἀντιπείρας ἠπείρῳ), слѣдъ като вандалитѣ се били вече вдигнали оттамъ и здраво заседнали въ Африка, а визи-готитѣ — въ Испания. Слѣдъ като нападнали внезапно живущитѣ въ оная равнина (т. е. на западъ отъ Азовско море) готи, избили много отъ тѣхъ, а всички останали прогонили; тия пъкъ, които сможали да избѣгатъ, вдигнали се оттамъ съ жени и дѣца, напуснали праотеческата страна и, като прѣминали Дунавъ, дошли въ ромейското царство . . . ". (По-нататъкъ се разказва за сѫдбата на остъ-готитѣ на Балканския полуостровъ и завършва съ заминаването имъ при Теодериха въ Италия). „Хуннитѣ, слѣдъ като едни отъ тѣхъ (готитѣ) избили, а други накарали да се изселятъ, завладѣли страната. Слѣдъ това

кутригуритѣ извикали при себе си дѣцата и женитѣ си и се поселили тамъ, дѣто тѣ и днесъ още живѣятъ. Тѣ всѣка година получаватъ отъ императора голѣми дарове и, прѣминавайки Дунавъ, нахлуватъ въ императорскитѣ владѣния, бидейки въ едно и сѫщо врѣме и съюзници, и врагове на ромеитѣ".

„Утигуритѣ пъкъ се върнали обратно съ своя владѣтель, за да живѣятъ тамъ сами занапрѣдъ. Когато дошли близу до Меотийското блато, тѣ се срѣщнали съ готитѣ-тетраксити. Готитѣ отначало, като се оградили съ щитоветѣ, застанали насрѣщу настѫпващитѣ, за да се защищаватъ, уповавайки се на силата си и на якостьта на позицията, защото тѣ сѫ най-силни отъ варваритѣ на оная страна; а рѫкавътъ (т. е. Керченскиятъ проливъ), който иде отъ Меотида, въ самото (си) начало, дѣто готитѣ-тетраксити тогава обитавали, образувайки единъ полумѣсецообразенъ заливъ, ограждалъ ги оттамъ по най-добъръ начинъ, като оставялъ за нападателитѣ единъ и при това не твърдѣ широкъ входъ. По-сетнѣ обаче (понеже нито хуннитѣ искали тукъ да губятъ врѣме, нито пъкъ готитѣ не могли въ никой случай да разчитватъ, че ще бѫдатъ въ състояние да противостоятъ по-дълго врѣме на неприятелското множество) тѣ (утигури и готи) влѣзли помежду си въ споразумѣние, щото, като се съединятъ, да правятъ прѣминаването задружно и заедно, а готитѣ отпослѣ да се поселятъ на противоположния материкъ на самия брѣгъ на рѫкава (т. е. на днешн. Тамански полуостровъ, при Керченския проливъ), дѣто и днесъ още обитаватъ, и, като станатъ за-въ бѫдаще приятели и съюзници на утигуритѣ, да заживѣятъ съ тѣхъ занапрѣдъ за вѣчни врѣмена на едни и сѫщи взаимни права. Така тия готи твърдо заседнали тамъ, и докато кутригуритѣ, както казахъ, останали въ земята, която се намира отвѫдъ (т. е. на западъ отъ) Меотийското блато, страната (на изтокъ отъ него) владѣеха само утигуритѣ, които не причиняваха на ромеитѣ никакви неприятности, защото живѣеха далечъ отъ тѣхъ, и, отдѣлени съ много находящи се помежду имъ народи, бѣха спрѣмо тѣхъ (ромеитѣ) въ една противъ волята си бездѣйность".[1])

Въ приведения тукъ разказъ на Прокопия, очевидно, трѣбва да се различаватъ два елемента: легендареиъ и исто-

[1]) *Procopius*, Ibid. II, BG. IV, 5, p. 503—507.

рически, чието разграничение се явява необходимо, за да може да се опрѣдѣли и историческата стойность на цѣлия разказъ. На първо мѣсто, разбира се, стои приказката за сърната, чиято легендарность е дотолкова очевидна, че нѣма нужда особено да се изтъква. Въ нея обаче има друга една страна, която по своята важность не може да се мине безъ внимание.

У Прокопия тая приказка е разказана по поводъ движението на хунското племе кутригури на западъ отъ Меотида и въ свръзка съ изселването на остъ-готитѣ отъ южна Русия въ прѣдѣлитѣ на източната империя. Приказката за сърната така изкусно е приплетена въ двѣтѣ тия събития, че на пръвъ погледъ едва ли би се нѣкой осъмнилъ въ съврѣменностьта имъ. Обаче Прокопий изпусналъ изъ-прѣдъ видъ това обстоятелство, че къмъ врѣмето на остъ-готското изселване, а слѣдов. и на движението на кутригуритѣ отсамъ Азовско море, хуннитѣ вече били отдавна прѣминали Донъ и били влѣзли въ сношение съ жителитѣ не само на отвждната — западната страна на Азовско море, но и много по-надалечъ на западъ, тъй че надали може да се допусне, какво тая легендарна сърна е играла такава важна роля въ движението на кутригуритѣ и изселването на остъ-готитѣ. Очевидно, Прокопий е заимствувалъ приказката отъ другъ нѣкой книжовенъ изворъ, дѣто тя е била разказана въ свръзка съ друго по-ранно събитие. Кой е билъ тоя изворъ, не е мжчно да се установи.

Готскиятъ историкъ Йорданъ (сжщо отъ VI. вѣкъ) е знаелъ така сжщо приказката за сърната, чието съдържание той ни прѣдава доста близко съ Прокопиевото.[1]) Обаче той

[1]) Ето какво ни разказва *Jordanes*, ed. Mommseni p. 89_{17}—90_{11}: tali igitur Hunni stirpe creati Gothorum finibus advenerunt. quorum natio saeva, ut Priscus istoricus refert, Meotida palude ulteriore ripa insidens, venationi tantum nec alio labore experta, nisi quod, postquam crevisset in populis, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quiete couturbans. hujus ergo gentis, ut absolet, venatores, dum in interioris Meotidae ripam venationes inquirent, animadvertunt, quomodo ex inproviso cerva se illis optulit ingressaque paludem nunc progrediens nunc subsistens index viae se tribuit. quam secuti venatores paludem Meotidam, quem inpervium ut pelagus aestimant, pedibus transierunt. mox quoque Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit. quod, credo, spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidia id egerunt. illi vero, qui praeter Meotidam alium mundum esse paenitus ignorabant, admiratione ducti terrae Scythicae et, ut sunt sollertes, iter illiud nullae ante aetati notissimum divinitus sibi ostensum rati, ad suos redeunt, rei gestum edocent, Scythiam laudant persuasaque gente sua via, qua cerva indice dedicerant, ad Scythiam properant, et quantoscumque prius in ingressu Scytharum habuerunt, litavere victoriae, reliquos perdomitos subegerunt.

я свързва съ първото нашествие на хуннитѣ, именно на западнитѣ хунни, въ 367 год. и съ изселването на вестъготитѣ на Балканския полуостровъ; освѣнъ това, прѣди да изложи съдържанието на приказката, той цитира „Priscus istoricus", отъ чиято ἱστορία Βυζαντιχή той, очевидно, я заимствувалъ.[1]) Но Приску (отъ V. в.) не сж били познати, повидимому, нито кутригури, нито утигури, защото, доколкото може да се сжди по запазилитѣ се до насъ откжслеци отъ историята му, които достигатъ до 471/2 година, той нийдѣ не споменува тия имена, или пъкъ е разбиралъ сжщитѣ племена подъ други имена, слѣдов. и у него приказката за сърната се е отнасяла къмъ събитията отъ 376 г.

Че занимаващата ни легенда нѣма никакво отношение къмъ движението на остъ-готитѣ отъ южна Русия, се доказва и отъ свидѣтелството на Агатия. Като говори накратко за първото нашествие на хуннитѣ въ Европа, Агатий сжщо така споменува за сърната, но се отнася твърдѣ скептически къмъ нейната роля въ историята.[2]) Наистина, подъ влияние ли на Прокопия, или пъкъ защото веднага слѣдъ това разказва за грандиозния походъ на кутригурския ханъ Завергана (558 г.), Агатий, като говори за разнитѣ хунски народи, именува и кутригури и утигури, но редомъ той назовава и *ултизури* (Οὐλτίζουροι) и *вургунди* (Βουρούγουνδοι), които принадлежатъ, както по-горѣ казахме, къмъ западнитѣ хунни, и само за тѣхъ Агатий е могълъ да пише, че „тѣ не мислили за дълго да останатъ" (ἤμελλον δὲ ἄρα οὐκ ἐπὶ μακρότερον διαμένειν)[3]) въ завзетитѣ слѣдъ нашествието земи. Всичко това право издава, че и у Агатия приказката за сърната се отнася къмъ врѣмето на вестъ-готското изселване на Балканския полуостровъ.

И тъй, и Йорданъ, и Прокопий, а може би и Агатий сж имали въ случая единъ и сжщъ общъ изворъ, именно, историята на Приска, който отъ своя страна е черпалъ, оче-

---

[1]) Вж. въ изданието на Моммсена Prooemium, p. XXXIV—XXXVII, а сжщо бѣл. 1 на стр. 90.

[2]) *Agathias*, V, 11, HGM. ed. Dindorfii, vol. II, p. 365 $_{18-19}$: . . . γενεαῖς δὲ πολλαῖς διάβησαν (οἱ Οὖννοι) ἐς τὴν Εὐρώπην, εἴτε ὡς ἀληθῶς ἐλάφου τινὸς κατὰ τοῦτο δὴ τὸ θρυλούμενον τὰ πρῶτα ἡγησαμένης, εἴτε καὶ ἄλλοίᾳ χρησάμενοι τύχῃ, καὶ τὴν ἐκροὴν τῆς λίμνης τὴν ἐς τὸν Εὔξεινον Πόντον φερομένη, ἄπορον τέως δοκοῦσαν, τότε δὴ ὅτῳ οὖν τρόπῳ διαπεραιωθέντες κτλ. Тукъ Агатий споменува за τὴν ἐκροὴν τῆς λίμνης, очевидно, подъ влияние на Прокопиева разказъ.

[3]) *Agathias*, ibid., p. 365 $_{20-22}$.

видно, отъ нѣкое народно прѣдание, може би готско,[1]) само съ тая разлика, че Прокопий произволно отнесълъ приказката къмъ събития отъ по-късно врѣме, отъ V. вѣкъ, а оттука и причинитѣ за движението на кутригуритѣ ще трѣба да търсимъ другадѣ.

При такова едно заключение за отношенията на Прокопия къмъ своитѣ извори неволно се поражда въпросъ: дали всичко, което той ни разказва за кутригури и утигури, е исторически вѣрно? — Че сж сѫществували такива двѣ хунски племена въ VI. вѣкъ, независимо отъ това, отдѣ сж тѣ получили името си, това е несъмнѣнно, защото за тѣхъ говорятъ и други автори слѣдъ Прокопия — Агатий и Менандъръ, които ги помѣстятъ тъкмо тамъ, дѣто ги посочва и Прокопий;[2]) сѫщо така е вънъ отъ всѣко съмнѣние и това, че по-рано тѣ сж живѣли наедно и сж имали едни и сѫщи общи наредби, или съ други думи, тѣ сж образували единъ народъ, както се подтвърдява и отъ Менандра, който влага въ устата на утигурския ханъ Сандилха слѣднитѣ думи: „Било би неприлично и при това беззаконно съвсѣмъ да се изтрѣбятъ нашитѣ едноплеменници (думата е за кутригуритѣ), които ие само говорятъ единъ и сѫщи съ насъ езикъ и сж наши съжители и употрѣбяватъ една и сѫща храна и облѣкло, но още сж и наши сродници, макаръ и подвластни на други вождове“.[3]) Ако изтъкнатата тукъ етническа общность между кутригури и утигури се е запазила и се е съзнавала между тѣхъ, дори и слѣдъ като тѣ сж живѣли дълго врѣме отдѣленъ политически животъ (горнитѣ думи Сандилхъ е казалъ въ 558 г.), то ясно е, че тѣ нѣкога наистина сж образували единъ народъ, една държава съ единъ владѣтель, за какъвто ни говори, както видѣхме, и Прокопий. Ако това е така, то нѣма съмнѣние, че въ първо врѣме, прѣди разпадането си на двѣ части, тѣ сж имали и едно общо име, но какво е било то, никой отъ съврѣменнитѣ византийски автори отъ

---

[1]) Тъй напр., *Cedrenus*, ed. Bon, I. p. 547 пише: ἐπὶ αὐτοῦ (Οὐάλεντος οἱ Γότθοι περάσαντες τὴν Μαιώτιδα λίμνην ἀλάφου ἡγησαμένης αὐτοῖς ἦλθον εἰς τὴν Θρᾴκην, καὶ δύο γεγονότες μέρη ἀλλήλοις ἐμάχοντο.

[2]) *Agathias*, ibid., c. V, 11, p. 365—367; 24 et 25, p. 389—392. — *Menander*, HGM, vol. II, frg.3, p. 3; frg. 28, p. 63.

[3]) *Menander*, ibid., p. 3_{21}—$_{28}$:... ὡς πάφυκεν οὐχ ὅσιον μὲν οὐδὲ αὐπρεπὲς τοὺς ὁμαφύλους ἀφανίσαι ἅρδην, μὴ ὅτι ὁμόγλωσσοί τέ εἰσι καὶ ὁμόσκηνοι ἡμῖν καὶ ὁμοίᾳ χρῶνται στολῇ καὶ διαίτῃ, ἀλλ' ὅτι καὶ συγγενεῖς καὶ (κἂν Nieb.) ἑτέρας ὑσὶ τετάχαται ἡγεμόσιν.

VI. вѣкъ не ни съобщава. Прокопий, както видѣхме, като говори вкупомъ за еднитѣ и за другитѣ, употрѣбява старото име *киммерийци*, или пъкъ общото племенно име Οὖννοι, което и Агатий, и Менандъръ, обикновено прибавятъ къмъ собственото имъ име—Οὖννοι Κουτρίγουροι, Οὖννοι Οὐτίγουροι. Обаче тѣхни съврѣменници при случая употрѣбяватъ и друго име за тѣхъ.

Описвайки народитѣ между Балтийско и Черно море въ свое врѣме, Йорданъ, слѣдъ като опрѣдѣля мѣстоживѣлищата на *вендитѣ* (Venetharum natio) — славини и анти — по горнето течение на р. р. Висла и Днѣпъръ, отбѣлѣзва, че въ делтата на Висла сѣдѣли *видиварии* (Vidivarii), слѣдъ тѣхъ брѣга на Океана (Балтийско море) държели *ести* (Aesti, *разб.* като събирателно име);[1]) на югъ, или по-право, на ю.-из. отъ тѣхъ живѣелъ силниятъ народъ *акацири* (Acatziri), а задъ тѣхъ се простирали живѣлищата на *българитѣ* (Bulgares) по сѣверния брѣгъ на Черно море. По-нататъкъ Йорданъ помѣстя *хунни* (Hunni) — име, което той употрѣбява въ събирателно значение, защото, споредъ него, отъ тѣхъ сж произлѣзли два диви народа, които впрочемъ били раздѣлени: единътъ *алциагири* (Altziagiri) близу до стария гр. Херсонъ, които лѣтомъ се скитали по обширнитѣ полета на южна Русия, за да събиратъ храна за стадата си, а зимно врѣме си отивали пакъ на Черно море, и другиятъ — *савири* (Saviri), които, споредъ Прокопия, заемали страната на с.-из. отъ Кавказъ къмъ Каспийско море.[2]) Все тамъ Йорданъ помѣстя и *хунугури* (Hunuguri), които сж били извѣстни по това, че отъ тѣхъ идѣла търговията съ самурени кожи.[3])

---

[1]) *Marquart*, Streifzüge, S. XXIII — XXIV; 40—43.

[2]) *Procopius*, ibid. II, BG, IV, 3, p. 496—497; IV, 12, p. 558.

[3]) *Jordanes*, ibid., Getica, V, 36—38, p. 63 $_{8-16}$: ad litus autem Oceani, ubi tribus faucibus fluenta Vistulae fluminis ebibuntur, Vidivarii resident...; post quos ripam Oceani item Aesti tenent.... quibus in austrum adsidet gens Acatzirorum fortissima.... ultra quos distendunt supra mare Ponticum Bulgarum sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecerunt. hinc jam Hunni quasi fortissimorum gentium fecundissimus cespes bifariam populorum rabiem pullularunt. nam alii Altziagiri, alii Saviri nuncupantur, qui tamen sedes habent divisas: juxta Chersonam Altziagiri..., qui aetate campos pervagant effusas sedes, prout armentorum invitaverint pabula, hieme supra mare Ponticum se referentes. Hunuguri autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium: *quos* tantorum virorum formidavit audacia, *quorum* mansione prima in Scythiae solo juxta paludem Meotidem, secundo in Mysiam Thraciamque et Deciam., tertio supra mare Ponticum rursus in Scythia legimus habitasse. — *J. Marquart*, Streifzuge, S. XXII, прѣдлага вм. quos tan-

И тъй, споредъ тоя географически прѣгледъ на Йордана, народътъ *българи*, които въ VI. вѣкъ граничили на с.-из. съ акацири, на изтокъ—съ савири, сж заемали сѣвернитѣ брѣгове на Черно море отъ долни Днѣпъръ на изтокъ задъ Азовско море до границитѣ съ племето савири. Обаче Йордановото опрѣдѣление мѣстоживѣлищата на алциагиритѣ, които се съвпадатъ съ ония на кутригуритѣ, е накарало Zeuss'a, а слѣдъ него и Marquart'a, които сближаватъ *Altziagiri* съ Cutziagiri, да заключатъ, че подъ „Altziagiri" трѣбва да се разбиратъ Прокопиевитѣ *кутригури*, а подъ „Hunuguri" — Прокопиевитѣ *утигури*.[1]) Ако тая идентификация

---

torum etc. да се чете: *Gothos* tantorum etc., макаръ че въ всички прѣписи-ржкописи да стои quos. Такава коньектура, споредъ насъ, едва ли е допустима, едно, защото Йорданъ, който пише историята на готитѣ, за движенията на които той е билъ добрѣ освѣдоменъ, не би употрѣбилъ израза legimus, когато говори за своето врѣме, и друго, защото до сега не е извѣстно, щото готитѣ, слѣдъ изселването си отъ южна Русия, да сж се връщали отново въ Скития; сжщо едва ли може да се прѣдполагатъ тука и готитѣ-тетракисти, за които Йорданъ повидимому нищо не знае. Ние мислимъ, че както quos, тъй и quorum се отнасятъ къмъ Hunuguri-тѣ, като часть отъ Hunni-тѣ въ широкъ смисълъ, за които Йорданъ е знаелъ, че слѣдъ разтурянето на Атиловата държава, часть отъ хуннитѣ се е оттеглила къмъ Черно море (вж. подолу) и че тъкмо тия хунни сж живѣли въ негово врѣме supra mare Ponticum *rursus* in Scythia.

[1]) *Zeuss*, ibid. S. 715. — *Marquart*, Streifzüge, XXVI. — По тоя поводъ Marquart пише слѣднето: Wenn aber auch Cassiodorus demnach im wesentlichen die Darstellung des Priskos und Ablabius wiedergegeben hat, so hat sie doch Jordanes nicht verstanden und durch eigene Zutaten verdorben. Vor allem unterscheidet er von den Bulgaren die Hunnen und bemerkt nicht, dass das eine der beiden aufgeführten Hunnenvölker thatsächtlich mit jenem identisch ist. Cp. ibidem, S. 44–45. — Ние не можемъ да приемемъ изцѣло тая идентификация, защото *Hunuguri*-тѣ, които несъмнѣнно сж Ὀνόγουροι (Priscus, Agathias) или Οὐννογοῦροι (Theophyl. Simocattas) у византийскитѣ писатели, се изброяватъ между кавказкитѣ хунски племена и се отличаватъ отъ утигуритѣ по мѣстоживѣлищата си. Така, *Приска* (frg.30, ibid. p. 341) ги поставя между кавказкитѣ племена *сарагури* и *уроги*, които напуснали страната си, защото съ тѣхъ влѣзли въ бой савиритѣ, тласкани отъ аваритѣ, слѣдов. тѣ сж се намирали на югъ отъ савиритѣ, т. е. на Кавказъ (ср. и за сарагуритѣ, ibid. p. 346). *Агатий* (ibid. III, 5, p. 243), като говорн за крѣпостьта Ὀνόγουρις на Кавказъ, пише: τήνδε δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ παλαιοῦ ἔλαχεν τὸ χώριον, Οὔννων ἴσως ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις, τῶν δὴ Ὀνογούρων ἐπιλεγομένων, αὐτοῦ που ξυμβαλόντων τοῖς Κόλχοις, καὶ εἶτα νενικημένων, καὶ ὥσπερ μνημείου χάριν καὶ τροπαίου τὴν ἐπίκλησιν ταύτην τῶν ἐπιχωρίων ἐπενεγκόντων. А *Теофилактъ Симоката* (VII, 8, ed. de Boor, p. 258) ги поставя така сжщо на Кавказъ между племето Βαρσῆλτ — Barsalia (до кавказкитѣ алани, вж. *Marquart*, Die alttürk. Inschr. S. 87, 89; Streifzüge, S. 15, 56—59) и савиритѣ. Сжщо тамъ ги намираме и у Михаила Сирийски, който ги отличава отъ българитѣ, (ако само е приемлива коньектурата на Marquart'a вм. *Пугури* (Puguren или Panguren) да се чете хунугури. (ср. Die alttürk. Inschr. S. 83; Streifzüge, S. 489—491) Марквартъ допуща още, че patria Onogoria на Равенския географъ сжщо така се отнася къмъ хунугуритѣ (Streifzüge, S. 43 – 44; Die alttürk. Inschr., S. 83, Am. 4.). Обаче отъ извѣстнето на Равенския географъ (Parthey, IV, 2, p. 170), което гласи: item juxta mare Ponticum ponitur patria, quae dicitur Onogoria,

е приемлива, па даже и безъ нея, а само по това, че Йорданъ помѣстя *българитѣ* тъкмо тамъ, дѣто Прокопий поставя кутригуритѣ и утигуритѣ, ще трѣбва да признаемъ, че името „българи“ е употрѣбено у Йордана като общо име за двата клона на единъ и сжщия народъ — западенъ *кутригури*, които сж живѣли на западъ отъ Азовско море, и източенъ *утигури* на истокъ отъ сжщото море,[1]) и се поставя редомъ съ друго общо име „хунни“, само за да се не смѣсватъ „българи“ съ „савири“, които така сжщо сж хунни, но не сж българи.

Името „българи“ срѣщаме и въ другъ единъ съврѣмененъ на двамата казани автори паметникъ — въ една сирийска историческа компилация, която неправилно се означава като „Църковна история на Захария Риторъ“, дѣто въ края е помѣстенъ списъкъ на сѣверно и южно-кавказкитѣ народи, писанъ въ 555 г.[2]) Въ тоя списъкъ подиръ страната

---

quam subtilius Livanius philosophus vicinam paludis Maeotidae summitatis esse describit, тая Onogoria по-скоро трѣбва да се смѣта отечество на по-къснитѣ Οὐννουγουνδοβροι, които обикновено се приравняватъ съ утигуритѣ (*Zeuss*, ibid. 713. — *Ю. Кулаковскій*, Къ исторіи готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкъ, ЖМНПр. ч. 315 (1898), стр. 188). — Що се отнася до Altziagiri-тѣ, при явната прѣсиленость въ сближението имъ съ Cutziagiri и макаръ Йорданъ да ги рѣзко отличава отъ българитѣ, ние сме наклонни да приемемъ идентификацията имъ съ кутригуритѣ и то само като имаме прѣдъ видъ мѣстоживѣлищата имъ. Впрочемъ, че подъ „българи“ у Йордана трѣбва да се разбиратъ сжщо и кутригуритѣ, се види отъ думитѣ му, съ които той завършва съчинението си Romana (ed. Momms. p. 52): Hae sunt causae Romanae reipublicae praeter instantiam quotidianum Bulgarorum, Antarum et Sclavinorum; Прокопий пъкъ, когато говори за сжщитѣ тия нападения, употрѣбява изразитѣ: Οὖννοί τε καὶ Σκλαβηνοὶ καὶ Ἄνται σχεδόν τι ἀνὰ πᾶν καταθέοντος ἔτος (Hist. arcana, c. 18, ed. Haury, v. III[1], p. 114; вж. сжщо BG. III, 14, p. 3 4); тия обаче Йордановы Bulgari и Прокопиеви Οὖννοι сж именно Οὖννοι Κουτρίγουροι, както ще видимъ по-нататъкъ.

[1]) Вж. сжщо *Procopius*, ibid. BG. IV, 18, p. 581—582. — Ние употрѣбяваме за името на тия два български клона формитѣ Κουτρίγουροι и Οὐτίγουροι, приети отъ послѣднитѣ издатели на Прокопия, *Dom. Comparetti* (Bell. Goth. I—III, 1895—1898) и *Jac. Haury* (Opera omnia, I, II, III 1 2, 1905—1913) и сходни съ оная въ изданието на Агатия и Менандра (ed. *Dindorfii*, HGM, I—II, 1871) и въ Excerpta de legationibus (ed. *C. de Boor*, I, 1903). Напослѣдъкъ обаче Марквартъ се опита да докаже, че по-правилна форма е приетата въ Бонското издание Κουτούργουροι и Οὐτούργουροι, като форми, които сж се получили отъ първоначалнитѣ Kurt-urgur, Ut-urgur, както и Присковитѣ Σαράγουροι отъ Sar-urgur. Вж. подробно Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Catalar und der altbulgarischen Fürstenliste, въ Извѣстія Рус. Археол. Института въ Кон-полѣ, т. XV (1911), стр. 11—12, бѣл. 4.

[2]) Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Uebersetzung herausgegeben von *K. Ahrens* und *G. Krüger*, Leipzig, 1899, S. 252 u. fol. — Ср. *Marquart*, Streifzüge, S. 355. — *Захарій Ритоpъ* е билъ епископъ на гр. Мелитина и е извѣстенъ още подъ името Схоластикъ. Въ началото на VI. вѣкъ (ок. 518 год.) той съставилъ на гръцки езикъ една

Бацiунъ (Bazgûn), или Абасгия, или Абхазия въ широкъ смисълъ, която се простирала чакъ до портитѣ на „Каспийско море“ (или още „Каспийски порти“, арм. Чоръ, източния кавказски проходъ Дербентъ,)[1]) веднага се прѣминава къмъ народитѣ въ страната на хуннитѣ и се отбѣлѣзва, че „отвжтрѣ (т. е. къмъ сѣверъ) на портитѣ (се намиратъ) *Бурiаре* (Burgârê) съ собственъ езикъ, единъ езически и варварски народъ, който има градове;“ слѣдъ това, като споменува *аланитѣ* и други планинци, списъкътъ изброява слѣднитѣ 13 хунски народа: „Унугуръ, чергарски народъ, Угуръ, Савиръ, Бургаръ (или Bulgar). Куртургуръ, Абаръ, Казиръ, Дирмаръ, Сарургуръ, Багарзикъ (или Барзелкъ), Холасъ, Абдель, Ефталитъ.“[2]) Всички почти тия имена сж извѣстни отъ византийскитѣ писатели,[3]) но ние ще се спремъ тукъ само върху онiя, които иматъ право отношение къмъ нашата задача.

Едвали може да има каквото и да било съмнѣние, че въ Kurtargar или Kurturgur и въ Saber или Sabii трѣба да виждаме Κουτσύργουροι или Κουτριγοῦροι на Прокопия, Агатия и Менандра и Σάβιροι или Σάβειροι на Приска и

църковна история, която е прѣминала въ сирийската книжнина като часть (глави 3—6) на споменатата тукъ компилация, съставена отъ единъ сирийски монахъ ок. 569 год. — Вж. *K. Krumbacher*, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 2-te Aufl. München, 1897, S. 403.

[1]) *Ahrens* u. *Krüger*, ibid. S. 382 zur S. 253, 10. — *Marquart*, ibid. S. 174—175, 489—490, 505.

[2]) *Ahrens* u. *Krüger*, ibid. S. 253: . , . Das Land Bazgûn mit (eigener) Sprache, das sich anschliesst und bis an die Pforten des Kaspischen Meeres reicht, die (im) Hunnenlande sind. Innerhalb der Pforten die Burgârê mit eigener Sprache, ein heidnisches und barbarisches Volk, welches Städte hat; die Alanen, welche fünf Städte haben, und (die) vom Reiche Dâdû, die in den Gobirgen wohnen und Burgen haben; 'Ungur, ein Volk von Zeltbewohnern; 'Ugar, Saber, Burgar, Kurtargar, 'Abar, Khasar, Dijarmar (?) Sirurgur, Bagarsik, Khulas, Abdal, Eftalith. Diese 13 Völker sind Zeltbewohner und leben vom Fleisch des Viehs und von Fischen, von wilden Tieren und von Waffen. — Ние прѣдаваме транскрипцията на горнитѣ имена споредъ четенето на Marquart'a, Streifzüge, S. 356, Am. 1.

[3]) Вж. коментариитѣ на H. Gelzer'a (у *Ahrens* u. *Krüger*, ibid. S. 382, zur S. 253, 13 и 17) и на Marquart'a (ibid. S. 356), които впрочемъ не се схождатъ при опрѣдѣлението на народа *Khasar*, който споредъ Gelzer'a били хазаритѣ, а споредъ Marquart'a, който чете *Kasir*, били Ἀκάτζιροι — акациритѣ; *Dijarmar* и *Khulas* Gelzer се отказва да обясни, а Маркваргъ, като чете Dirmar и Chôlas, сближава ги съ Ἰτίμαροι у Priscus, frg. 1, p. 276. и съ Χολιάται у Menander frg. 20, p. 52. — Отъ своя странас читаме за нужно да обърнемъ внимание на това, че и тукъ *унугуръ* (Unugur споредъ четенето на Маркварта), който е несъмнѣнно сжщитѣ Οὐόγουροι, Hunuguri и Οὐννουγοῦροι, се рѣзко отличава отъ Burgar и Kurturgur, слѣдователно по никой начинъ не може да се идентифицира съ Οὐτιγοῦροι.

сѫщитѣ автори; въ такъвъ случай, като имаме прѣдъ видъ, че тия народи сѫ наредени въ списъка отъ истокъ къмъ западъ, народътъ *Burgar* (или Bulgar), който е поставенъ между кутригуритѣ и савиритѣ не може да бѫде никой другъ, освѣнъ Οὐτοῦργουροι или Οὐτιγοῦροι на сѫщитѣ автори. Тѣзи народи сѫ живѣли, както видѣхме, въ VI. вѣкъ на истокъ отъ Меотида въ областьта на р. Куфисъ (Кубань), дѣто посетнѣ въ края на VI. и въ нач. на VII. вѣкъ възниква тъй наречената ἡ μεγάλη или още ἡ παλαιὰ (πρώτη) Βουλγαρία. Ако сега се обърнемъ къмъ народа *Burgârê*, който споредъ списъка се намиралъ въ съсѣдство съ Абхазия и отвѫтрѣ, т. е. сѣверно, или по-право с.-з. отъ Каспийскитѣ порти (Дербентския проходъ), то очевидно става, че както Burgar, тъй и Burgârê сѫ имена на единъ и сѫщи народъ, съ тая може би разлика, че послѣднето е употрѣбено повидимому въ събирателно значение,[1]) т. е. че подъ това общо име се разбиратъ всички отдѣлни орди или колѣна, които сѫ съставяли тоя народъ и отъ които едно — именно Οὐτιγοῦροι-тѣ сѫ държали въ даденото врѣме властьта или игемонията надъ другитѣ, и затова тѣхното име е било извѣстно на византийскитѣ писатели въ VI. вѣкъ.[2])

Тъй или инакъ, но докато у Йордана името „Bulgares", както видѣхме, се простира върху двата клона на единъ и сѫщи народъ, въ списъка на сирийската компилация подъ сѫщото име се разбира само източния клонъ — утигуритѣ. Впрочемъ ние имаме данни, отъ които се ясно види, че името „българи" се е употрѣбявало и за западния клонъ — кутригуритѣ. Така, пръвъ по врѣме, който дава името „българи", е *Енподий*, епископъ на гр. Павия († 521), въ единъ панигирикъ къмъ готския краль Теодериха за побѣдата му надъ нѣкого-си български воевода, а послѣ *Кассиодоръ*,

---

[1]) Ср. *Marquart*, Streifzüge S. 503 и 505. — Гелцеръ въ коментариитѣ си (ibidem), неизвѣстно защо, счита Burgar за die Donaubulgaren, a die Burgârê, споредъ него, sind die Grossbulgaren zwischen Don und Wolga (*Theoph.* 357,$_{10}$; 358, $_{10}$; II, 225: antiquitus Vulgaria est magna; 226: prima Vulgaria), обаче въ срѣдата на VI. вѣкъ не е имало още Grossbulgarien, тя изниква по-късно.

[2]) Споредъ покойния проф. *В. Томашекъ*, името Οὐτιγοῦροι произлиза отъ тур. *utighur, ujghur* и значело: „folgsam, anhänglich, verbündet", т. е., „послушенъ, привързанъ, съюзенъ", когато Κουτριγοῦροι произлиза отъ vlg türk. *kötürgür* и значи: „hervorragend, berühmt", т. е. личенъ, знаменитъ; вж. *Pauly-Wissowa*, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft neue Bearbeituug, Stuttgart, 1899, Bd. III s. v. Bulgaroi, col. 1041 и 1042.

първиятъ министъръ на сжщия Теодерихъ, който така сжщо възхваля побѣдитѣ на послѣдния надъ българитѣ.[1]) Отъ другитѣ латински писатели споменува за тѣхъ подъ собственото имъ име *Марцелинъ Комисъ* отъ първата половина на VI. вѣкъ,[2]) а отъ византийскитѣ писатели *Иванъ Антиохийски* отъ началото на VI. вѣкъ.[3]) Всички тия автори, както и тѣхнитѣ извѣстия за българитѣ се отнасятъ къмъ втората половина на V. или началото на VI. вѣкъ, слѣдов. името „българи" за тая епоха е било употрѣбително и общоизвѣстно, но главното е това, че у поменатитѣ автори то се употрѣбява изключително, когато говорятъ за кутригуритѣ, т. е. западния клонъ, макаръ че за авторитѣ отъ VI. вѣкъ — Прокопия, Агатия и Менандра — то остава неизвѣстно; у писателитѣ пъкъ отъ VII. вѣкъ, напр. у Теофилакта Симоката,[4]) както и ония отъ VIII. вѣкъ, напр. у Paulus, продължителя на Евтропия,[5]) у Павла Дякона,[6]) то отново се явява дори тамъ, дѣто се говори за събития отъ VI. вѣкъ.

Приведенитѣ до тукъ данни, мислимъ, ни даватъ достатъчно основание, за да направимъ слѣднитѣ заключения: 1. *името «българи» има събирателно значение и е било общо както за кутригури, тъй и за утигури — име, което тѣ сж носили, когато сж били обединени подъ една власть и въ една държава,* затова кутригуритѣ ще наречемъ *западенъ*, а утигуритѣ — *източенъ* клонъ на българитѣ,[7]) и 2. *въ историята на българитѣ наистина е имало моментъ прѣди VI. вѣкъ, когато тѣ сж се разпаднали на отдѣлнитѣ си главни съставни племена,* които, споредъ Прокопия, били двѣ и се наричали по името на своитѣ владѣтели — *кутригури* и *утигури*, когато въ сжщность това сж били

---

[1]) Подробно за тия извѣстия вж. по-долу стр. 43.

[2]) *Marcellini Comitis* Chronicon, въ Mon. Ger. hist, auct. antiquis. T. XI. pars 1. *Chronica minora,* ed. Momms. 1893. p. 95 et squ.

[3]) FHG., ed. Mülleri, t. IV, p. 619.

[4]) Ed. de Boor, VII, 4, p. 251.

[5]) Mon. Ger. hist. t. II, auct. antiquis. *Historia Romana,* p. 213, 216.

[6]) Mon. Ger. hist. Scriptores rerum Langobardorum et. ital. saec. VI—IX, ed. 1878, p. 55—56, 86—87.

[7]) Разбирайки така името „българи", ние сме наклонни да приемемъ етимологическото му обяснение, прѣдложено отъ проф. В. Томашекъ, който пише слѣднето: Der zuerst im J. 481 geschichtlich bezeugte Name *Bulgaroi* mag entweder „Misching" oder „Aufmischer" bedeutet haben von dem türkisch-mongolischen Verbalthema *bulgha* — „mischen" (3 sing. praes. *bulghā-r*, ursprünglich eine Nominalform). Вж. *Pauly-Wissowa,* ibidem, s. v. Bulgaroi, Bd. III, col. 1040.

двѣ групировки на българскитѣ орди или колѣна, на чело на които сѫ стояли тия двѣ главни племена. Това събитие, споредъ насъ, ѐми послужило за врѣменното изчезване на общото имъ име „българи“ у нѣкои византийски писатели отъ VI. вѣкъ, които строго сѫ различавали една клонъ отъ другия поради различната политика, която цариградското правителство е трѣбвало да води съ тѣхъ тъкмо въ тоя вѣкъ, както това ще видимъ по-нататъкъ. Що се отнася до врѣмето, когато е станало това разпадане, то донѣйдѣ се опрѣдѣля по друга една промѣна въ живота на кутригуритѣ — именно, по тѣхното прѣселение на западъ отъ Меотида.

Разказвайки, какъ е станало това събитие, Прокопий, както видѣхме, отъ една страна посочва, че всенародното движение на хуннитѣ (т. е. на кутригуритѣ и утигуритѣ) противъ остъ-готитѣ е станало, „слѣдъ като вандалитѣ се били вече вдигнали оттамъ и здраво заседнали въ Африка, а визи-готитѣ — въ Испания“, т. е. слѣдъ 429 г.;[1]) отъ друга пъкъ страна той го свързва съ изселването на остъготитѣ отъ днешна южна Русия, т. е. прѣселението на кутригуритѣ се отнася къмъ не по-късно отъ 454 г., а пъкъ къмъ това врѣме тѣ ни се прѣдставятъ вече като отдѣлени отъ тѣхнитѣ съплеменници — утигуритѣ, слѣдов. самото имъ разпадане е станало слѣдъ 429 г. и по-рано отъ 454 г., но къмъ коя година отъ тоя 25-годишенъ периодъ, ще ни покажатъ даннитѣ на Именника.

Означенията въ него подъ името на Ирника 150-годишенъ (луненъ) периодъ въ българската история се напълно съвпада съ периода, когато българскиятъ народъ се разпадналь на двѣ части, на два клона, а понеже началото на тоя периодъ, споредъ Именника, се отнася къмъ 437 г.,[2]) то и самото събитие ще трѣбва да отнесемъ къмъ сѫщата година. Въ Именника то е отбѣлѣзано като събитие, което е произвело важна промѣна въ политическия животъ на българитѣ, затова и втория периодъ отъ най-старата българска история ние ще наречемъ *разпадане на българския народъ,* което се е изразило въ възникването на двѣ племенни държави — *кутри-*

---

[1]) *L. Schmidt,* Geschichte der Wandalen, Leipzig, 1901, S. 36—38.

[2]) Вж. Притурка № 1

гурска и утигурска, които отъ 437 г. заживѣли отдѣленъ самостоятеленъ политически животъ, всѣка на чело съ свой независимъ повелитель или ханъ.

Къмъ тоя периодъ, както видѣхме, се отнася съвмѣстното нападение на кутригури и утигури противъ остъ-готитѣ, което споредъ Прокопия, е имало за сетнини, отъ една страна, изселването на остъ-готитѣ отъ черноморскитѣ имъ живѣлища къмъ срѣдни Дунавъ въ Панония, а отъ друга — прѣселението на българитѣ-кутригури на тѣхнитѣ мѣста, на западъ отъ Меотида къмъ Днѣпъръ, отдѣто тѣ отчасть покорили, отчасть отблъснали на с.-и. племето *акацири*, които (по-голѣмата часть) до тогава признавали властьта на Атила и на сина му Еллака;[1]) сѫщо така тогава още тѣ разширили властьта си и върху Таврическия полуостровъ, като завладѣли и гр. Боспоръ (Керчъ).[2]) Утигуритѣ пъкъ, когато се връщали отъ общия походъ съ своя прѣдводитель, за да отидатъ въ старата си родина, влѣзли въ споразумѣние съ живущитѣ тамъ готи-тетраксити, понеже послѣднитѣ не се чувствували въ състояние да имъ противостоятъ и заедно съ тѣхъ прѣминали прѣзъ протока (Керченски). На готитѣ-тетраксити тѣ отредили да се поселятъ на Таманския полуостровъ и станали съ тѣхъ въ мирни и съюзни отношения.[3])

Както изселването на остъ-готитѣ отъ припонтийскитѣ земи, тъй и прѣселението на кутригуритѣ на тѣхнитѣ мѣста сѫ поставени у Прокопия въ взаимна свръзка, като второто се изтъква за причина на първото; но нѣма съмнѣние, че и двѣтѣ тия събития се намиратъ въ права зависимость отъ голѣмото възстание на покоренитѣ отъ Атила народи по срѣдни Дунавъ на чело съ силнитѣ гепиди противъ Атиловитѣ синове въ 454 г. Това възстание, което се свършило съ разтурянето на Атиловата държава, съ завземането западната половина на Дакия отъ гепидитѣ и съ поселението на остъ-готитѣ въ Панония като федерати на източната империя, прѣдизвикало двѣ противоположни народни движения: отъ една страна остъ-готитѣ и кутригуритѣ, споредъ Прокопия, се дви-

---

[1]) *Priscus*, ibid. frg. 8, p. 298–299. — За по-нататъшната сждба на тоя народъ вж. *Marquart*, Streifzüge, XXIII и 41—43.

[2]) Ср. *Procopius*, ibid. II, BG. IV, 5. p. 507—508; BP. I, 12, p. 56—57.

[3]) Вж. *В. Васильевскій*, пакъ тамъ, стр. 107, 110, 112–114. — *Ю. Кулаковскій*, Къ объясненію надписи съ именемъ императора Юстиниана, найденной на Таманскомъ полуостровѣ, Визант. Временникъ, т. II (1895), стр. 192—194

жели на западъ, а отъ друга — споредъ Иордана, слѣдъ смъртьта на най-голѣмия Атиловъ синъ, Еллака, въ сражението съ гепидитѣ, другитѣ му братя побѣгнали къмъ брѣговетѣ на Черно море, дѣто по-рано сѣдѣли готитѣ, когато една часть отъ западнитѣ хунни се прѣхвърлили на Балканския полуостровъ въ разни посоки, като искали отъ ромейското правителство земи за поселение.

Така, едни се поселили въ Иллирия, други — въ Малка Скития и долня Мизия,[1]) трети — двамата Атилови синове, Емнецуръ и Влциндуръ, завзели Dacia Ripensis по рр. Utus (Витъ), Hiscus (Искъръ) и Almus (Ломъ). Тия хунни по-сетнѣ загинали почти всички въ борбата си както съ остъ-готитѣ, тъй и съ ромеитѣ, и само една малка часть сполучила да избѣга въ Скития.[2]) Сжщо така безуспѣшно останало и опитването на Атиловия синъ Денгизихъ съ помощьта на четири хунски колѣна (Ultzinzures, Angisciri, Bittugures et Bordores), които успѣлъ да събере около себе си, за да отмъсти на готитѣ и да си върне прѣдишната власть.[3]) Най-малкиятъ пъкъ синъ Атиловъ, Хернакъ (Hernac) заедно съ друга часть хунни се оттеглилъ направо въ най-крайния кжтъ на Малка Скития.[4]) По-сетнѣ (ок. 466 г.) намираме Денгизиха заедно съ братията му, събрани на сѣверъ отъ долни Дунавъ, отдѣто тѣ пратили посолство при императора Лъва I (457—474) съ прѣдложение да се прѣкратятъ прѣдишнитѣ несъгласия, и да се сключи миръ, като се възобновятъ и търговскитѣ имъ сношения съ ромеитѣ. Но това посолство останало безъ успѣхъ. Тогава (ок. 468 или 469) Денгизихъ намислилъ, братията да отворятъ война на ромеитѣ; обаче братъ му Ирнахъ (или Ирна) се възпротивилъ на това негово намѣрение, защото *домашна война* го отвличала отъ война съ ромеитѣ.[5]) Слѣдъ това Денгизихъ се явилъ на Дунавъ

---

[1]) *Jordanes,* ibid., c. 50, p. 126: Scyri et Sadagarii.

[2]) *Ibidem,* c. 50, p. 126; c. 52, p. 127. — *Priscus,* ibid., frg. 35, p. 345; frg. 39, p. 347—348.

[3]) *Priscus,* ibid., frg., 36, p. 345—346. — *Jordanes,* ibid. c. 53, p. 128: Dintzic.

[4]) *Jordanes,* ibid., c. 50, p. 127: Hernac quoque junior Attilae filius cum suis in extrema minoris Scythiae sedes delegit. — Тукъ подъ „най-краенъ кжтъ" на М. Скития се разбира не само днешна Добруджа, защото тя била вече завзета отъ скири, садагарии и др. (вж, *Jordanes,* ib. c. 50, p. 126_{10}), но и страната между устията на Дунавъ и Днѣстъръ. Вж. *Marquart,* Die alttürk. Inschr. S. 75—76.

[5]) *Priscus,* ibid., frg. 36, p. 346: ὁ δὲ Ἡρνάχ πρὸς ταύτην ἀπηγόρευε τὴν παρασκευήν, ὡς τῶν κατὰ χώραν ἀπαγόντων αὐτὸν πολέμων.

съ воиска, за да нападне на източната империя, но императорътъ отговорилъ, че той на драго сърдце ще направи всичко за хуннитѣ, ако тѣ сж дошли съ цѣль да му бждатъ покорни; защото той обича ония, които прѣминаватъ отъ враговетѣ му, за да сключатъ съ него съюзъ.[1]) Какво е послѣдвало слѣдъ тоя отговоръ, Прискъ нищо не ни съобщава, или по-добрѣ, до насъ не е дошло отъ историята на Приска, обаче отъ другъ изворъ по-късенъ узнаваме, че Денгизихъ билъ убитъ отъ ромейския воевода Анагаста, който донесълъ главата му въ Цариградъ.[2]) Сжщо така Прискъ не обяснява, каква е била тая „домашна" война, която е попрѣчила на Ирнаха да вземе участие въ кроената отъ брата му война противъ империята: било ли е това война между синоветѣ на Атила, или пъкъ думата „домашна" трѣба да разбираме въ по-широкъ смисълъ, т. е. че това е било война между отдѣлнитѣ хунски племена, респективно между западнитѣ хунни и българитѣ-кутригури, които сега сж стояли въ непосрѣдствено съсѣдство.

Както и да било, но отъ приведенитѣ извѣстия на Приска и Йордана може да се заключи, че къмъ края на 7-мия десетъкъ на V. вѣкъ остатъцитѣ отъ Атиловитѣ хунни, които се били вече поселили между устието на Дунавъ и Днѣстъръ,[3]) сж граничили съ кутригуритѣ, обаче въ какви политически отношения тѣ сега се намирали едни къмъ други, за насъ остава неизвѣстно. Споредъ Маркварта, който въ Атиловия синъ Ἡρνάχ (Ἥρνα) вижда Ирника отъ Именника,[4]) което поддържа и Бйори,[5]) би трѣбало да приемемъ, че Ирнахъ е сполучилъ да покори и присъедини западнитѣ българи — кутригуритѣ, а сжщо и източнитѣ — утигуритѣ и да ги съедини подъ властьта си, като образувалъ една голѣма държава. Обаче да правимъ подобни прѣдположения не ни позволяватъ даннитѣ на Именника: 1. прѣди всичко тукъ Ирникъ е означенъ като потомъкъ на стария български царски родъ *Дуло;* ако да бѣше той синъ на Атила, то

---

[1]) *Jbidem,* frg. 38, p. 346—347: ἀπεκρίνατο βασιλεὺς ἑτοίμως ἔχειν πάντα ποιεῖν, εἴ γε ὑπακουσόμενοι αὐτῷ παραγένωνται. χαίρειν γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ἐπὶ συμμαχίᾳ ἀφικνουμένοις.

[2]) *Chronicon Paschale* ed. Bon. p. 323.

[3]) *Marquart,* Die alttürk. Inschrif. S. 76.

[4]) *Jbidem,* S. 75—76.

[5]) *J. Bury,* The Chronological Cycle of the Bulgarians, въ Byzant. Zeitschrift, XX (1910), S. 135—136.

сигурно това щѣше да бѫде отбѣлѣзано, и наопаки, щѣхме да знаемъ, че родътъ на Атила е билъ Дуло.[1]) 2. Ако допуснемъ, че Ирнахъ слѣдъ поселението си въ „най-крайния кѫтъ“ на Малка Скития е сполучилъ да стане господарь на българитѣ, но това може да се отнесѐ само къмъ западния имъ клонъ — *кутригуритѣ*, които, слѣдъ изселването на остъготитѣ отъ брѣговетѣ на Черно море, заели, както видѣхме, тѣхнитѣ мѣста на западъ отъ Меотида къмъ Днѣпъръ и сѫ живѣли съвършено отдѣлно отъ *утигуритѣ* — източния клонъ на българитѣ, слѣдов. станали сѫ почти въ непосрѣдствено съсѣдство съ Ирнаховитѣ хунни, а отъ всички е признато, че основателитѣ на българската държава на Балканския полуостровъ сѫ принадлежали къмъ източния клонъ, оттука Ирнахъ не е могълъ да бѫде господарь на българитѣ-утигури. 3. Неприемливостьта на такова сближение на тия двѣ имена, а оттука и лица, както и сближението на Авитохола съ Атила, както прѣдлага Марквартъ,[2]) и което Бйори така сѫщо допуща,[3]) се доказва и отъ самата хронологическа дата за покачването на Ирника на прѣстола — 437 г.,[4]) т. е. че Ирникъ (респек. Ирнахъ) е станалъ български господарь прѣди смъртьта на баща си Атила или прѣди поселението си въ Малка Скития, което е съвсѣмъ недопустимо, защото, доколкото може да се сѫди отъ разказа на Приска, Атила никога не е отлѫчвалъ отъ себе си любимия си синъ Ирна.[5])

По тоя начинъ остава да приемемъ, че идентифицирането на нашия Ирникъ отъ Именника съ Присковия Ирнахъ или Ирна и Йордановия Хернакъ е невъзможно и че това сѫ били двѣ съвсѣмъ различни лица, и по родъ, и по положение, и по врѣме. Напротивъ, ние имаме доста основание да мислимъ, че въ дадената епоха по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море е станало нѣщо, съвсѣмъ противоположно на това, което Марквартъ прѣдполага.

---

[1]) Споредъ *A. Wirth*, Geschichte Asiens und Osteuropas, Halle, 1905, S. 212, „като хунски племена се привождатъ Atil, Dulö, Tiele, къмъ които е принадлежала династията, послѣ Утигуръ, Кутургуръ и Савири“. Той изкарва Атила отъ племето Атилъ. Ако това е вѣрно, то не трѣбва ли да приемемъ, че и българскиятъ царски родъ Дуло е водилъ потеклото си отъ племето Dulö? Въ такъвъ случай Ирнахъ и Ирникъ сѫ произлизали отъ два различни рода.

[2]) Die alttürk. Insch., S. 77.

[3]) Каз. статия, стр. 136, бѣл. 1.

[4]) Вж. по-горѣ, стр. 23 и 38.

[5]) Ср. *Prisc.*, ibid., frg. 8. p. 318

Къмъ 80-тѣ години на V. вѣкъ изпѫква у съврѣменнитѣ писатели името не на хуннитѣ, а на българитѣ. Така, *Иванъ Антиохийски* ни съобщава, че въ 482 год., когато остъготитѣ нападали на придунавскитѣ провинции, императоръ Зинонъ (474—491) се видѣлъ принуденъ да повика на помощь „за първъ пѫть тъй наречените *българи*“.[1]) *Еннодий*, епископъ на гр. Павия, който е живѣлъ между 473 и 521 г., въ панигирика си къмъ Теодериха Остготски казва, че той още на млади години се прославилъ съ побѣдитѣ си надъ непобѣдимитѣ до тогава българи. Сѫщиятъ Еннодий споменува и за друго едно сражение на готитѣ съ българитѣ, което е станало пакъ въ Теодерихово врѣме, но въ което самъ Теодерихъ не взелъ участие поради старитѣ си години [2]) *Кассиодоръ*, първиятъ министъръ на сѫщия Теодерихъ, ни е запазилъ два документа отъ канцеларията на остъ-готския краль Аталариха, внукъ на Теодериха: съ една се награждава нѣкой-си Толвина съ патрицианско звание, задѣто той на млади години се отличилъ въ една война съ българитѣ, която станала около гр. Срѣмъ (Sirmium), а съ другия се дава сѫщата награда на нѣкого-си Киприяна, който така сѫщо воювалъ съ българитѣ.[3]) Нѣма съмнѣние, че тия двѣ сражения, за които говорятъ Еннодий и Кассиодоръ, сѫ едни и сѫщи и сѫ станали прѣди още остъ-готитѣ да се изселятъ въ Италия, слѣдов. прѣди 487—488 г. — обикновено ги отнасятъ къмъ 485 год.[4]), и, очевидно, българитѣ тукъ сѫ дѣйствували противъ готитѣ по покана на византийския императоръ. Едно кръвопролитно сражение е ималъ Теодерихъ, когато заминавалъ за Италия, въ областьта на Срѣмъ (Sirmium), съ гепидитѣ и тѣхнитѣ съюзници българи, които се намирали подъ началството на своя господарь Буза.[5])

---

[1]) *Müller*, FHG, t. IV, p. 619: ὡς ἀναγκασθῆναι τὸν Ζήνωνα τότε πρῶτον τοὺς καλουμένους Βουλγάρους εἰς συμμαχίαν προτρέψασθαι.

[2]) *Ennodii* panegyricus, Mon. Ger. hist. t. VII (1885), p. 205.

[3]) *Cassiodori* Variae, Mon, Ger. hist, t. XII (1894), p. 240:.... egit de Hunnis inter alios triumphum et emiritam laudem primis congressibus auspicatus neci dedit Bulgares toto orbe terribiles. — p. 252: non te terruit Bulgarum globus, qui etiam nostris erat praesumptione certaminis obstaturus. peculiare tibi fuit et renitentes barbaros aggredi et conversus terrore sectari.

[4]) *Marquart*, Die alttürk. Inschr., S. 77.

[5]) *Pauli* Historia Romana, Mon. Germ. hist. t. II (1879), p.213: at tamen priusquam Italiam adventuret, Trapstilam Gepidarum regem insidias sibi molientem bello superans extinxit, Busan quoque Vulgarorum regem magna simul cum suis agminibus caede prostravit.

Приведенитѣ тукъ извѣстия ясно свидѣтелствуватъ, че къмъ срѣдата на втората половина на V. вѣкъ българитѣ почватъ отъ черноморскитѣ си живѣлища да играятъ първенствуваща роля въ областьта на срѣдни и долни Дунавъ и до толкова се засилили, че съврѣменницитѣ ги смѣтали за непобѣдими, а византийскиятъ императоръ, както и близкитѣ имъ съсѣди ги викатъ на помощь противъ германскитѣ си врагове, като сж разчитвали както на тѣхната сила, тъй и на старата имъ вражда съ остъ-готитѣ. Това засилване на българитѣ-кутригури може да се обясни само съ присъединението на върналитѣ се съ Атиловитѣ синове хунски племена къмъ черноморскитѣ брѣгове. Освѣнъ това изчезването на името „хунни“ и изпжкването на името „българи“ въ устата на съврѣменницитѣ още по-ясно доказва, че хунската власть била вече изчезнала въ дадената епоха, и на нейно мѣсто изстжпала властьта на българитѣ-кутригури, чиито владѣния съ присъединението на остатъцитѣ отъ западнитѣ хунни се вече допирали до границата на източната империя, и затова тѣ сж могли да прѣдприематъ такива далечни походи въ Панония.

Слѣдъ такова обяснение политическитѣ отношения на българитѣ-кутригури къмъ остатъцитѣ на Атиловитѣ хунни, ще ни стане ясно, защо писателитѣ отъ слѣднята епоха, VI. вѣкъ, често бъркатъ имената на тия два народа и ги употрѣбяватъ едно вмѣсто друго, или пъкъ само общото родово име прѣдпочитатъ прѣдъ племенното. Тукъ ще трѣбва да отбѣлѣжимъ още и това, че присъединението на хуннитѣ къмъ българитѣ е станало, слѣдъ като кутригуритѣ, т. е. западниятъ клонъ на българитѣ, се били вече отдѣлили отъ източния — утигуритѣ, които останали, както видѣхме, на изтокъ отъ Меотида и живѣели съвършено отдѣлно и самостойно. Историята на утигуритѣ въ дадената епоха се е развивала, вѣроятно, въ отношенията имъ само къмъ близкитѣ сродни и съсѣдни племена, но не и къмъ източната империя, както това признава и самъ Прокопий, който пише, че утигуритѣ, които останали да живѣятъ въ родната земя, „не причинявали на ромеитѣ никакви неприятности, защото тѣ живѣели далечъ отъ тѣхъ и, отдѣлени съ много, находящи се помежду имъ народи, били спрѣмо тѣхъ (ромеитѣ) въ една противъ волята си бездѣйность“.

Съ разцѣпването и отдѣлното развитие на историческия животъ на тия два клона отъ българския народъ прѣзъ дадената епоха се обяснява, както посочихме, и изчезването на общото имъ име „българи“ подъ перото на писателитѣ отъ слѣднята епоха. То пакъ ще се яви, както ще видимъ, на страницитѣ на историята, когато тия два клона, които ние ще наричаме *хунно-българи*, като етнографски терминъ, (въ противоположность на *славѣно-българи*), се съединятъ подъ властьта на единъ господарь къмъ срѣдата на втората половина на VI. вѣкъ, а до това врѣме главна роля въ историята на юго-източна Европа играе западниятъ клонъ — кутригуритѣ, които, съединени съ Атиловитѣ хунни, образували силно хунно-кутригурско царство по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море прѣзъ втората половина на V. вѣкъ, а отъ края на сѫщия вѣкъ се почватъ и тѣхнитѣ нападения на източната империя.

2. Хунно-българитѣ и източната империя.

Повикването на българитѣ-кутригури отъ императора Зинона на помощь противъ остъ-готитѣ и заминаването на послѣднитѣ за Италия отворили пѫть на новитѣ съсѣди на източната империя, която наскоро слѣдъ това сама изпитала силата на тѣхното орѫжие. Но, докато на прѣстола сѣдѣлъ Зинонъ, който е ималъ, вѣроятно, миренъ или съюзенъ договоръ съ сѣвернитѣ си съсѣди, българитѣ-кутригури си оставали спокойни. Обаче веднага слѣдъ покачването на прѣстола на *Анастасия I* (491—518) тѣ почватъ нападенията си на Балканския полуостровъ, които почти непрѣкѫснато се продължавали цѣли десетки години. Кои сѫ били причинитѣ за тия чести войни на българитѣ-кутригури съ империята, засега оставатъ неизвѣстни, защото писателитѣ, които споменуватъ за тѣхъ, се ограничаватъ само съ съобщение на военнитѣ дѣйствия и нищо повече. Едно обаче прѣдположение, че надали е имало изобщо каквито и да било формални причини за война, едвали ще бѫде погрѣшно, защото и тия варвари, както и тѣхнитѣ прѣдшественици, нападали сѫ на византийскитѣ владѣния по-скоро подбуждани отъ сѫщата жажда за грабежъ и богатства, както и ония, тъй като тѣ опустошавали, както ще видимъ, наширъ.

и надлъжъ полуострова и слѣдъ това отново се връщали пакъ въ земята си, за да очакватъ други сгодни моменти за нови нападения.

Първото нахлуване на хунно-кутригуритѣ се отнася, споредъ Марцеллина Комесъ, къмъ 493 год., когато византийскиятъ пълководецъ Юлианъ въ едно нощно сражение нѣйдѣ въ Тракия загиналъ, промушенъ отъ „скитски мечъ".[1]) Сжщиятъ авторъ съобщава, че въ 499 год. илирийскиятъ пълководецъ Аристъ излѣзълъ съ 15 хиляди души и съ 520 талиги, въоржжени съ всичко необходимо за сражение, противъ българитѣ, които опустошавали Тракия; въ станалото при р. Зурта сражение повече отъ четири хиляди души загинали или въ врѣме на бѣгството, или въ водитѣ на рѣката; „тамъ загина, казва Марцеллинъ, илирийската войнишка храбрость".[2]) Подобно нападение на често оплѣняваната Тракия било повторено отъ хунно-кутригуритѣ и въ 502 год., когато нито единъ ромейски войникъ не имъ оказалъ отпоръ.[3]) Теофанъ пъкъ, като говори за това нашествие, споменува, че българитѣ нахълтали и въ Илирия, прѣди да се узнае за тѣхъ.[4]) Слѣдъ това нападение българитѣ-кутригури като че ли оставили империята за нѣколко врѣме на мира, понеже вниманието имъ било обърнато на западъ. И Марцеллинъ,[5]) и Еннодий,[6]) и Йорданъ,[7]) като ни разказватъ, че единъ варварски воевода *Мундо,* който водилъ потеклото си отъ рода на Атила, помогналъ съ „своитѣ българи" въ 505 год. на остъ-готитѣ въ едно сражение

---

[1]) *Marcellinus Comes,* Chronica minora, ibid, p. 94, ad an. 493: Julianus magister militiae nocturna praelio pugnatus Scythico ferro in Thracia confossus interiit. — Ср. *K. Müllenhof,* Deutsche Altertumskunde, Bd. II, 2-te Aufl., Berlin, 1906, S. 380 (O. Paniower).

[2]) *Ibidem,* p. 95, ad an. 499: . . . ibique Illyriciana virtus militum periit.

[3]) *Ibidem,* p. 96, ad an. 502: Consueta *gens Bulgarorum* depraedatam saepe Thraciam, nullo Romanorum milite resistente, iterum devastavit. —

[4]) *Theophanes,* ed. C. de Boor, I, p. 143: Τῷ δ' αὐτῷ ἔτει καὶ οἱ καλούμενοι Βούλγαροι τῷ Ἰλλυρικῷ καὶ Θρᾴκῃ ἐπατρέχουσι καὶ ἐπανατρέχουσι πρὶν γνωσθῆναι αὐτούς.

[5]) *Marcellinus,* ibid., p. 96, ad an. 505. —

[6]) *Ennodius,* c. XII, ibid., p. 210 - 211, като разказва, че Сирмиумъ билъ завзетъ отъ Теодериховия пълководецъ Пиция, продължава: quibus (Pitzia exercituque eius) ibi ordinationem moderantibus per foederati Mundonis attrectationem Graecia est professa discordiam secum Vulgares suos in tutela deducendo . . .

[7]) *Jordanes,* ibid. c. 58, § 301, p. 135: nam hic Mundo de Attilanis quondam originę descendens Gepidarum gentem fugiens etc. Споредъ Малала, той билъ ὁ ἐκ γένους τῶν Γηπέδων καταγόμενος (Patrol. gr. t. 97, col. 661).

противъ императорскитѣ войски, посочватъ, че тоя воевода избѣгалъ отъ гепидитѣ, отъ което може да се заключи, че българитѣ сж имали нѣкаква война съ гепидитѣ; може би, това е било опитване отъ страна на западнитѣ хунни, поддържани сега отъ българитѣ-кутригури, да си отмъстятъ на враждебния тѣмъ народъ — гепиди, или пъкъ тая война е била прѣдприета съ цѣль да завоюватъ и да разширятъ владѣнията на хунно-кутригуритѣ. Какъ се свършила тая война, остава неизвѣстно.

Особено голѣма роля играли хунно-кутригуритѣ въ знаменития бунтъ на ромейския пълководецъ *Виталиана*, въ 514 — 515 год., който се побунилъ противъ Анастасия I и си присвоилъ дори титлата императоръ. Всички почти писатели, които разказватъ за тоя бунтъ, отбѣлѣзватъ, че Виталианъ отишълъ въ Малка Скития, дѣто събралъ голѣма войска отъ варвари, за които нѣкои писатели право казватъ, напр. Иванъ Малала, който най-подробно описва състава на Виталиановата войска, че послѣднята била съставена главно отъ „хунни“ и „българи“.[1]) Съ тая войска Виталианъ нахлулъ на югъ отъ Дунавъ въ Мизия, стигналъ до Одисосъ и Анхиалъ и се запжтилъ къмъ Цариградъ; но тукъ недалечъ отъ столицата на империята той билъ разбитъ отъ императорскитѣ войски и се съгласилъ да се откаже отъ императорската си титла за голѣма сума пари и за управлението на Тракия. Слѣдъ това хунни и българи, одарени богато отъ Виталиана, се върнали въ земята си.

Не се изминали обаче и двѣ години, и хунно-кутригуритѣ отново нахлуватъ на Балканския полуостровъ и въ много по-голѣмо количество. Въ 517 г. тѣ се спуснали въ Македония, Епиръ и Тесалия и достигнали плячкосвайки чакъ до Термопили.[2]) Беззащитнитѣ села били нападани, когато

---

[1]) *Evagrius, Migne* Patrol. gr. t. 86, col. 2696: πλῆθος ἀστάθμητον ἔχον Οὐννικῶν ἐθνῶν. — *Ioannes Malalas, Migne* Patrolog. gr. t. 97, col. 596: πλῆθος Οὐννων καὶ Βουλγάρων. — *Theophanes,* ibid. I, p. 160: ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ πλῆθος Οὐννων καὶ Βουλγάρων; Chronica Ttripert. ed. de Boor, II, p. 127: Vulgares habens secum et multitudinem Hunnorum. — *Georgius Monachus,* ed. de Boor, II, p. 619 (ed. Muralti p. 517) посочва, че въ войската на Виталиана имало Οὐννων καὶ Γότθων καὶ Βουλγάρων. Ср. *Ioan. Malalas,* ibid. col. 597 и 600. — *Ioannes Antiochenus,* FHG, ed. Müller, V, 32—34, споменува само за Οὖννοι.

[2]) *Marcellinus,* ibid. p. 99—100, ad an. 517. — *Zonaras,* ed. Dindorf., III. p. 263. — Ср. *Јов. Радонић,* Ко су Гети у хроници Комеса Марцеллина, въ „Глас“ Срп. Ак. 60 (1901), стр. 211—213.

укрѣпенитѣ градове били избѣгвани; за 1000 фунта злато иллирийскиятъ управитель Иванъ трѣбало да откупува плѣнницитѣ. Но все пакъ златото не наситило жаждата на варваритѣ; неоткупенитѣ плѣнници за поругание бивали изкалани подъ стѣнитѣ на непрѣвзетитѣ градове, прѣдъ очитѣ на страхливитѣ гарнизони. Императоръ Анастасий I не можалъ да прѣдприеме нищо противъ тия безнаказани дѣйствия на хунно-кутригуритѣ и се ограничилъ само съ защитата на столицата, като построилъ извѣстната „Дълга стѣна“ отъ Деркона на Черно море до Силиврия на Мраморно море, наречена отъ историцитѣ „признакъ на безсилие, паметникъ на страхливость;“ [1]) а страната на сѣверо-западъ била оставена на произвола на варварскитѣ орди, които при императоръ *Юстина I* (518—527) отново били поведени отъ бунтовника Виталиана на полуострова, но слѣдъ коварното му убийство въ 520 г.[2]) нападенията на хунно-кутригуритѣ се прѣкратяватъ за нѣколко години както, може би, подъ влиянието на тогавашнитѣ силни землетръси,[3]) тъй и поради голѣмитѣ дипломатически успѣхи на Византия въ това врѣме по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море.

Когато българитѣ-кутригури прѣзъ втората половина на V. вѣкъ закрѣпили властьта си на Таврическия полуостровъ, тѣ завладѣли и гр. *Боспоръ* (стар. Пантикапея, сегаш. Керчъ.[4]) Обаче при Юстина I Боспоръ отново се освободилъ и, като призналъ покровителството на византийския императоръ, все още оставалъ като огнище за културно и просвѣтно влияние върху поселилитѣ се по съсѣдство хунно-български племена.[5]) Това влияние не се забавило да даде и своитѣ политически резултати въ полза на империята. Още прѣзъ първата година (528) отъ царуването на императоръ *Юстиниана I* (527—

---

[1]) Ср. *K. Hopf*, Griechische Geschichte, въ Encykl. *Ersch u. Gruber*, Bd. 85. S. 79. — *М. С. Дриновъ*. Съчинения, I, стр. 236. — *Ст. Станојевић*, Византија и Срби, Нови Сад, 1903, I, стр. 137 и 224.

[2]) *Evagrius*, lib. III, c. 43, ibid. col. 2696.

[3]) *K. Hopf*, ibidem, p. 79.

[4]) Вж. по-горѣ, стр. 39.

[5]) *Procopius*, ed. Haury, t. I, BP. c. 12, p. 56—57. — Ср. руския прѣводъ на *Г. С. Дестуниса*, т. I, стр. 143—144, бѣл. 7. — *В. Васильевскій*, пакъ тамъ, стр. 114. — *B. Latyschev*, Inscriptiones antiquae orae septent. Ponti Euxini, v. II, Petropoli, 1890, p. 293. — *Ch. Diehl*, Justinien et la civilisation Byzantine au VI-e siècle, Paris, 1901, p. 378—379. — *Ю. Кулаковскій*, Исторія Византіи, т. II, Кіевъ, 1912, стр. 222—223.

565) българо-кутригурскиятъ владѣтель (ῥήξ) *Гродъ*[1]) се явилъ въ Цариградъ и приелъ християнството, като се покръстилъ, при което императорътъ му станалъ кръстникъ. Юстинианъ щедро обдарилъ новопросвѣтения си кръщелникъ и го изпроводилъ въ земята му съ поржчка да пази интереситѣ на империята и на Боспоръ, като изпратилъ се него и единъ отредъ испанци подъ началството на трибуна Далмация. По тоя начинъ били завързани въ тоя градъ търговски и мирни сношения между ромеи и българи-кутригури. —

Когато новопокръстениятъ Гродъ се върналъ въ земята си, съсѣдна съ Боспоръ, намѣрилъ тамъ брата си, когото той нападналъ и го принудилъ да отстжпи. Слѣдъ това Гродъ заповѣдалъ да събератъ сребърнитѣ и електронни идоли,[2]) на които хунно-българитѣ се кланяли, и да ги разтопятъ, като ги размѣнявали въ Боспоръ на сребърни византийски монети. Но тая разпоредба скоро прѣдизвикала реакция въ страната, на чело на която застанали хунскитѣ жреци. Разсърдени, тѣ повдигнали възстание, убили Града и турили вмѣсто него за царь брата му *Мугелъ*. Възстаниците, боейки се, че ромеитѣ нѣма да оставятъ безнаказано убийството на императорския кръщелникъ, навлѣзли въ Боспоръ и избили мѣстния гарнизонъ заедно съ трибуна Далмация. Когато Юстинианъ се научилъ за това, той изпратилъ по суша отъ Одисиополь и по море отъ Цариградъ доста голѣми военни сили, въ чийто съставъ влизали и готски отреди подъ главното началство на Ивана, комитъ на устията на Понтъ Евксински, и подъ командата на воеводитѣ Годила и Бадуария. Щомъ се научили за тѣхното пристигане, нападналитѣ хунно-кутригури избѣгали отъ Боспоръ, и комитъ Иванъ отново закрѣпилъ въ него властьта на импе ратора.[3])

[1]) *W. Tomaschek*, ibid. Bd. III, col. 1041, както и *Marquart*, Streifzüge, S. 301—302, невѣрно нарнчатъ Града Utigurenhäuptling и Utigurenfürst, защото 1. отъ текста на Ив. Малала се ясно види, че неговата собствена страна се намирала близу до Боспоръ (ἀπαλθὼν ἐπὶ τὴν ἰδίαν χώραν πλησίον Βοσπόρου) и 2. въ това врѣме, както видѣхме отъ извѣстията на Прокопия, утигуритѣ изобщо не сж владѣли нищо на Таврическия полуостровъ.

[2]) Въ гръцкия текстъ стои: τὰ ἀγάλματα. . . ἐχώνευσαν, ἦσαν γὰρ ἀργυρᾶ καὶ ἠλέκτρικα отъ τὸ ἤλεκτρον. ἀλλότυπον χρυσίον и ὁ ἤλεκτρος, μέταλλον χρυσίζον — единъ видъ блѣскавъ металъ, който прѣдставялъ смѣсь отъ злато и сребро въ пропорция $^3/_4$ злато и $^1/_4$ сребро, споредъ едни, а споредъ други, $^4/_5$ злато и $^1/_5$ сребро (вж. Patr. gr. 97, col. 637—8, nota 48).

[3]) *Ioan. Malalas*, ibid. col. 636—640. — *Theophanes*, ibid. p. 175—176. Макаръ че зависимостьта на Теофана отъ Ив. Малала въ прѣдаването на изложения тукъ разказъ е очевидна, все пакъ у него се забѣлѣзватъ нѣкои

Това събитие, споредъ Теофана, се отнася къмъ 530 г. Слѣдъ това Юстинианъ, споредъ извѣстието на Прокопия, възстановилъ пакъ хубавия и траенъ видъ на увехтѣлитѣ стѣни на Боспоръ и Херсонъ и особено силно укрѣпилъ Боспоръ, който той подчинилъ подъ властьта си, слѣдъ като градътъ отдавна „се бѣ оварварилъ“ и се намиралъ подъ властьта на българитѣ-кутригури.[1])

Нѣма съмнѣние, че ако прѣзъ периода отъ 520 до 530 г. не сж ставали, както се види, никакви нападения отъ страна на хунно-кутригуритѣ на полуострова, то това се дължи на мирнитѣ и приятелски отношения, които сж сжществували прѣзъ това врѣме, както видѣхме, между тѣхъ и империята. Но, когато тия отношения се отново изострили и станали враждебни, нападенията на хунно-кутригуритѣ се възобновили на полуострова. Така, Марцеллинъ Комесъ подъ 530 г. съобщава, че бившиятъ врагъ на империята, а сега комендантъ на иллирийската войска, пълководецъ Мундо, разбилъ въ едно сполучливо сражение българитѣ, които опустошавали Тракия, слѣдъ като били избити отъ тѣхъ до 500 души.[2]) На тия

различия, на които считаме за нуждно да обърнемъ внимание. Така, собственитѣ имена Γρώδ, Μοῦγελ и Βαδουάριος у Теофана се явяватъ въ форми Γορδᾶς, Μουάγερις и Βαδούριος; послѣ, името на трибуна Далмаций не е отбѣлѣзано у Ив. Малала, а сжщо не се споменува и воеводa Γώδιλας. Фактическата страна така сжщо се различава. Теофанъ нищо не споменува за испанския отредъ, както и за обмѣната съ стопенитѣ идоли и за жрецитѣ като инициатори на възстанието, а пъкъ μετὰ βοηθείας Γοτθικῆς у него се чете μετὰ βοηθείας Σκυθικῆς πολλῆς; но за то пъкъ Теофанъ не говори за никакви враждебни дѣйствия на Грода противъ брата си, а отбѣлѣзва, че, когато Гродъ се върналъ въ земята си, εὗρε τὸν ἴδιον ἀδελφὸν καὶ διηγήσατο αὐτῷ τὴν τοῦ βασιλέως ἀγάπην καὶ φιλοτιμίαν. При изложението на събитието ние се ползуваме отъ двамата автори, придържайки се по-близу къмъ Ив. Малала, като първоначаленъ изворъ. — Ср. *В. Васильевскій*, п. т. стр. 114. — *В. Латышевъ*, Этюды по византійской эпиграфикѣ, въ Визант. Времен. т. I (1894), стр. 659—660. — *Томашекъ* (Ibid.) счита, че извѣстието на псевдо-Захариевата църковна история за разпространението на християнството въ страната на заседналитѣ сѣверно отъ Кавказъ хунни, както и за издаването на св. Писание на тѣхния езикъ (вж. *Ahrens* u. *Krüger*, Ibid. p. 254); се отнася тъкмо къмъ покръстването на хунно-българския повелитель, понеже по врѣме тѣ се съвпадали. Ние обаче мислимъ, че тия двѣ събития нѣматъ нищо общо помежду си, защото Гродъ, както видѣхме, не е билъ утигурски владѣтель; тукъ по-скоро може да се приеме мнѣнието на *Gelzer'a*, че извѣстието на сирийската компилация сѣ отнася къмъ хунитѣ савири (Ibidem p. 383 zur S. 254), което и *Marquart* възприема, като посочи, че споменатитѣ двѣ събития и по врѣме не се съвпадатъ (вж. Streifzüge, S.. 302)

[1]) *Procopius*, De aedificiis, III, 7, ed. Haury III[2], p. 101$_5$—. — Ср. *В. Латышевъ*, пакъ тамъ, стр. 660.

[2]) *Marcellinus*, Ibid. p. 103, ad an. 530: his autem deinde consulibus (Lampadio et Oreste) idem dux (Mundo) audaciae suae secundus in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgares felicior pugnans cecidit, quingentis eorum in proelio trucidatis.

български нападения не малко сѫ помогнали и новитѣ промѣни, които били вече настанали по долни Дунавъ.

Къмъ това врѣме, както е извѣстно, се били вече спуснали отъ Трансилвания въ стара Дакия, Влашко и Молдова славѣнитѣ (славини и анти) и сѫ живѣели веднага отвѫдъ Дунавъ. Споредъ Прокопия, още при Юстина I антитѣ почнали да нахлуватъ въ страната на югъ отъ Дунавъ, но били разбити съвсѣмъ и отблъснати отъ Юстиниановия сестриникъ Германа;[1]) а за първитѣ години отъ Юстиниановото царуване сѫщиятъ авторъ казва, че не се минавала година, откакъ Юстинианъ взелъ властьта надъ ромеитѣ, да не нападатъ хунни, славини и анти въ Илирия, Тракия, Елада и Херсонесъ; тѣ опустошавали цѣлата страна отъ Ионическо море чакъ до прѣдградията на Цариградъ и я обрѫщали въ „скитска пустиня“,[2]) което и принудило императора да вземе своеврѣменно сериозни мѣрки противъ тѣхъ. За тая цѣль въ 531 г. той назначилъ добрия си пълководецъ Хилвуда или Хиливуда за управитель на Тракия, като му специално възложилъ най-тщателно да защищава дунавската погранична линия. Хиливудъ успѣшно отбранялъ границата по Дунавъ и дори нерѣдко прѣминавалъ рѣката въ самитѣ живѣлища на славѣнитѣ, докато въ 534 год. тамъ и намѣрилъ смъртьта си.[3])

Бдителностьта на Хиливуда наистина запазила империята отъ нахлуванията на варваритѣ, обаче, щомъ се усѣтило неговото отсѫтствие, послѣднитѣ не се забавили да почнатъ пакъ своето дѣло. Така, споредъ Марцеллина, въ 535 г. още патриций Цита (или Чита — Tzitta) се срѣщналъ съ българитѣ въ Мизия при р. Янтра (Jatrum) и ги отблъсналъ.[4]) Византийскиятъ хронистъ Ив. Малала, а слѣдъ него и Теофанъ разказватъ, че въ 538 г. се вдигнали хунно-кутригуритѣ, именно, двама владѣтели (ῥῆγες) съ много българи и разни тълпи и нахълтали въ Малка Скития и Мизия, дѣто византийскитѣ

---

[1]) *Procopius,* BG. III, 40, ibid. II, p. 475—476. — Ср. *L. Niederle,* Slovanské starožitnosti, Praha, 1906, II, стр. 191 — 193. — *К. Јиречек,* Историја Срба, Београд, 1911, I, стр. 78.

[2]) *Procopius,* Historia arkana, c. 18, ed. Haury, III[1] p. 114—115; BG. ibidem III, 14, p. 354. — *Jordanes,* ibid. p. 52.

[3]) *Procopius,* ibid. BG, III, 14, p. 353—354. — *А. Поповинъ,* Изъ исторіи славянскихъ передвиженій. Петроградъ 1901, стр. 52—53. — *Станојевић,* пакъ тамъ, стр. 140.

[4]) *Marcellinus,* ibid., p. 104. ad an. 535.

войски се командували отъ Юстина въ Мизия и отъ Бадуария — въ Скития. Въ станалото сражение и двамата пълководци били разбити, и Юстинъ билъ убитъ; на негово мѣсто билъ назначенъ Константиолъ. Българитѣ достигнали до Тракийскитѣ области. Тогава срѣщу тѣхъ излѣзли Константиолъ и Годила, а сѫщо и илирийскиятъ воевода Аскумъ, родомъ хунъ, когото самъ императоръ Юстинианъ кръстилъ. Тѣ се нахвърлили отъ всички страни върху хунно-българитѣ, почнали да ги колятъ, избили голѣмо множество, отнели всичка награбена плячка и съвсѣмъ ги разпръснали, слѣдъ което убили и двамата имъ водители. Обаче, когато побѣдителитѣ се връщали радостни, нападнали ги други нѣкакви българи и съ примки (аркани) изловили обърналитѣ се на бѣгъ Константиола, Аскума и Годила; отъ тѣхъ Годила сполучилъ да прѣрѣже примката и избѣгалъ, а Константиолъ, който билъ сваленъ отъ коня на земята, и Аскумъ били взети въ плѣнъ живи. Константиола българитѣ отпуснали за откупъ отъ хиляда номисми, и той се върналъ въ Цариградъ, а Аскума откарали въ отечеството си заедно съ много други плѣнници. Слѣдъ това, казва Иванъ Малала, Тракийската область се успокоила.[1]) Обаче това спокойствие не било за дълго врѣме.

---

[1]) *Ioan. Malalas*, ibid. col. 645 и 648. — *Theophanes*, ibid. p. 217—218. — При всичката близость на изложението както у Ив. Малала, тъй и у Теофана, все пакъ се забѣлѣзватъ и нѣкои разлики въ текста, които ние ще изтъкнемъ тукъ. Теофанъ почва разказа си така: Τούτῳ τῷ ἔτει (6031=538) ἐκίνησαν οἱ Βούλγαροι, δύο ῥῆγες μετὰ πλήθους Βουλγάρων καὶ δρούγγου, εἰς Σκυθίαν καὶ Μυσίαν, στρατηλάτου ὄντος τῆς Μυσίας Ἰουστίνου καὶ τῆς Σκυθίας Βαουδαρίου. У Анастасия Библиотекаря тая фраза е прѣведена тъй: Anno duodecimo imperii Justiniani,.... moti sunt Vulgarum duo reges, Vulger scilicet et Droggo, cum multitudine in Lyciam et Mysiam, cum esset magister militum Mysiae Justinus et Scythiae Baudarius (ed. de Boor, II, 141). Нѣма съмнѣние, че Анастасий при прѣвода е ималъ подъ ржка текстъ, какъвто ни даватъ ржкописитѣ Vaticanus 155, Paris. Reg. 1710 и Vatic. Palatin 395: μετὰ πλήθους, Βούλγαρ καὶ Δρουγγ', но той очевидно е размѣстилъ думитѣ, за да даде по-ясенъ смисълъ на фразата, и затова у него се получило, че двамата български краля се наричали Вулгеръ и Дронгъ. Обаче нито единъ отъ ржкописитѣ не дава основание да се прави подобно размѣстване и свързване на думитѣ, и поради това C. de Boor прѣдпочелъ горѣприведеното четене. Но тогава какъ трѣбва да разбираме въпросната фраза у Теофана и особено израза μετὰ πλήθους Βουλγάρων καὶ δρούγγ? Ѳ. Ив. Успенски, като се опитва да даде обясиение на думата δροῦγγος въ статията си „Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи" (ЖМНПр. ч. 225 (1883), отд. 2, стр. 68 и сл.), между другото спира се и върху разгледваната фраза у Теофана (т. п. 71—72) и, като привежда прѣвода ѝ у Анастасия и дава такъвъ буквалеиъ прѣводъ: „Въ этомъ году два болгарскіе короля съ множествомъ Болгаръ и съ военнымъ отрядомъ (съ множествомъ другни) двинулись ....", намира, че „особенно ярко выступила бы невозможиость понимать подъ δροῦγγος caterva militum", както го обяснява Дюканжъ. „По руски, пише Успенски, представляетъ логическую ошибку

Насърдчени отъ сполуката си, българитѣ-кутригури още на слѣднята 539 година прѣдприели новъ, още по-грандиозенъ походъ. Прокопий пише, че въ тая година се явила голѣма комета, и наскоро слѣдъ това (въ 540) голѣми хунски пълчища, като минали Дунавъ, наводнили цѣла Европа, т. е. европейскитѣ провинции на империята. Такова нѣщо се случвало много пѫти и по-рано, но тъй многобройни и ужасни

сочетаніе такихъ понятій: двинуться съ войскомъ и съ отрядомъ въ едно и то же время. И такъ, μετὰ πλήθους δρουγγου здѣсь должно имѣть особенный смыслъ," който той опрѣдѣля така: „Намъ припоминаются здѣсь слѣдующіе обороты русской лѣтописи: „Поиде Олегъ, поя (или совокупивъ) вои мнози, варяги, словени, кривичи" и пр., или совершенно тождественный оборотъ у византійскихъ лѣтописцевъ: Пошли Авары, собравъ множество подвластныхъ имъ Славянъ. Словомъ, въ извѣстіи Ѳеофана за πλῆθος Βουλγάρων должны были слѣдовать и дѣйствительно слѣдовали подчиненные народы. Положеніе дѣла совершенно ясное: вопросъ идетъ о царствованіи Юстиніана и о походахъ Болгаръ и Славянъ на Византію. Смыслъ мѣста Ѳеофана не можетъ быть иной, какъ „двинулись Болгаре, взявъ съ собою други (дружины или задруги) славянскія". Разбираемое извѣстіе, имѣя рѣшительное значеніе для вопроса о мнимомъ родствѣ Болгаръ и Славянъ, придаетъ особый смыслъ нашей другнѣ".

Ние мислимъ обаче, че надали може да се дава подобно тълкуване на Теофановото извѣстие. Както забѣлѣзахме вече, приведениятъ разказъ не е оригинално извѣстие на Теофана; послѣдниятъ го е заимствувалъ отъ Ив. Малала, у когото въпросната фраза гласи: Ἐπὶ δὲ τῆς αὐτοῦ (Ἰουστινιάνου) βασιλείας δύο στρατηγοὶ Οὔννων ἐπῆρίφαντας (?ἐπέρριφαν) μετὰ πλήθους εἰς τὴν Σκυθίαν καὶ τὴν Μυσίαν, ὄντος ἐκεῖ στρατηλάτου Ῥωμαίων Βαδουαρίου καὶ Ἰουστίνου, слѣдов. въ самия изворъ на Теофана ие се споменува за никакъвъ δρουγγος, па и да се прѣдполага, че Теофанъ е заимствувалъ самата прибавка, както и замѣната на Οὔννων съ Βουλγάρων навсѣкждѣ, отъ другъ нѣкой изворъ, нѣмаме никакво основание; защото неговиятъ текстъ не дава нищо ново спроти Ив. Малала и не е нищо друго, освѣнъ перифразъ на послѣдния. Оттука ясно става, че измѣнението на текста принадлежи на самаго Теофана, а пъкъ щомъ това се установява, то трудно може да се допусне, че той е мислилъ тъкмо за „славянскитѣ другни (дружины или задруги)", когато е вмъквалъ въ текста на своя изворъ καὶ δρούγγου; защото, ако допуснемъ въ случая аналогия на обрати съ руския и византийскитѣ лѣтописи (що едвали тукъ е възможно), то Теофанъ би употрѣбилъ за разгледваната епоха не специалния терминъ за славянската дружина или задруга(?), а по-скоро самото име на славѣнитѣ, което е било нему добрѣ извѣстно, както това прави неговиятъ изворъ, Ив. Малала, и самъ той при изложението на събитията въ по-сетнѣшна епоха, когато наистина дѣйствували наедно българи и славѣни (вж. напр. *Ioan. Malalas,* ibid. col. 709; *Theophanes,* ibid. p. 233). Тукъ смисълътъ е съвсѣмъ ясенъ: Теофанъ, желайкн да запази пълния текстъ на своя изворъ, понеже съ замѣната на Οὔννων съ Βουλγάρων, т. е. замѣната на едно родово име съ видово, е намалилъ силата на неприятеля, то, за да усили количеството на нападателитѣ, позволилъ си да прнбави καὶ δρούγγου тъкмо въ смисълъ на catevra militum, т. е. на войскови тълпи отъ неопрѣдѣлена народность, увлѣчени отъ хуино-българитѣ. — За другитѣ отличия въ двата текста ще отбѣлѣжимъ, 1) че собственитѣ имена у Ив. Малала Βαδουάριος, Κωνσταντίολος и Ἀσκοῦμ се четатъ у Теофана Βαυδάριος, Κωνσταντῖνος и Ἀκοῦμ и 2) че у Ив. Малала въ началото на разказа стои δύο στρατηγοί, а у Теофана δύο βῆγες, което и прнехме, защото сжщиятъ Малала употрѣбява въ тоя разказъ за сжщитѣ лица израза βῆγες (φονεύσαντας καὶ τοὺς δύο βῆγας), и послѣ, количеството на откупа за Константнопла у Ив. Малала с μύρια, а у Теофана е χίλια, което и ние считаме за по-вѣроятно.

бѣдствия, както тогава, никога не били постигали населението на тая страна. „Цѣлата страна отъ Ионическия заливъ (Адриатическо море) до самитѣ прѣдмѣстия на Византия (Цариградъ), била опустошена отъ варваритѣ: въ Илирия тѣ прѣвзели 32 крѣпости; града Касандрия, който въ старо врѣме, доколкото е извѣстно, се наричалъ Потидея, тѣ завладѣли съ сила, макаръ че до това врѣме не умѣели да правятъ приставни срѣщу укрѣпени градове. Съ заграбената плячка и съ 120 хиляди плѣнници тѣ си отишли назадъ въ страната, безъ да срѣщнатъ нѣйдѣ нѣкакъвъ отпоръ.“ [1]) Къмъ това голѣмо нашествие на хунно-кутригуритѣ се отнася и извѣстието на Ив. Малала за резултата му въ Илирия, именно, когато новоназначеният комендантъ на Илирия, Мундъ, родомъ гепидъ, се научилъ, че хуннитѣ (Теофанъ ги нарича *българи*) съ голѣмо количество разни варвари нападнали на Илирийската страна, той ударилъ на тѣхъ и съвсѣмъ ги разбилъ. Отъ плѣненитѣ той изпратилъ въ Цариградъ владѣтеля имъ (а у Малала: ἕνα ῥῆγα αὐτῶν, у Теофана: τὸν ἡγούμενον αὐτῶν) и много други, които тържествено били показвани на иподрома. Слѣдъ това, казватъ лѣтописцитѣ, настаналъ дълбокъ миръ въ Тракия, защото хуннитѣ не се одързостявали да минаватъ вече прѣзъ Дунавъ; плѣненитѣ българи императорътъ изпратилъ въ Армения и Лазика, и тѣ били включени въ числото на ромейскитѣ войници.[2])

---

[1]) *Procopius,* BP. II, 4, ed. Haury I, p. 163$_{13}$—$_{21}$, вж. руския прѣводъ на Г. Дестуниса, II, стр. 29—34. Ср. De aedific. IV, 3, ed. Haury, III^2, p. 114—115. — *Ch. Diehl,* ibid. 218, мисли, че въ тоя походъ хуннитѣ прѣдали на на огънь и мечъ не само Тракия и Илирия, но достигнали и Гърция до Коринтския провлакъ, па дори нѣкои отреди прѣминавали и прѣзъ Хелеспонтъ. Наистина, въ цитираното тукъ мѣсто Прокопий говори за такива нападения, но той съвсѣмъ не ги отнася къмъ 540 г. Той право пише: χρόνῳ τε τῷ ὑστέρῳ πολλάκις ἐνταῦθα γενόμενοι ἀνήκεστα ἐς Ῥωμαίους δεινὰ ἔδρασαν, и слѣдъ това разказва за дѣйствията на варваритѣ въ южната часть на Балканския полуостровъ и за прѣминаването имъ прѣзъ Хелеспонтъ. Вж. ib., ed. Haury, I, p. 163—164. — *Ю. Кулаковскій* прави сжщата грѣшка, вж. п. т. стр. 223—224.

[2]) *Ioan. Malalas,* ibid. col. 661. — *Theophanes,* ibid., p. 219. — Ср. *C. Diehl,* ibidem, 218. — *Ю. А. Кулаковскій,* Исторія Византіи, II, стр. 223, изхождайки отъ това, че Ив. Малала съобщава за това събитие въ свръзка съ разказа си за прѣминаването на Мунда на византийска служба въ консулството на Деция въ 529 г. и назначението му за магистъръ на иллирийската армия, отнася приведения тукъ разказъ къмъ 530 и го идентифицира съ Марцелиновото извѣстие подъ сжщата година (вж. по-горѣ стр. 50); поради това и прѣднето събитие за нашествието на двамата хунно-кутригурски владѣтели (вж. по-горѣ) той отнася сжщо къмъ 529 г., безъ обаче да покаже свръзката съ едноврѣменнитѣ събития (ср. *Кулаковскій* п. т. 50 — 51). Прѣди всичко ще

И наистина, съ това нашествие се завършва другъ периодъ въ нападенията на хунно-кутригуритѣ; но и въ тоя периодъ ние внждаме, че хунно-кутригуритѣ сж дѣйствували сами: нийдѣ не срѣщаме да се споменува за славѣни, които да нападатъ съ тѣхъ заедно; а това ясно показва, че хунно-кутригуритѣ, както и славѣнитѣ, сж дѣйствували съвършено независимо едни отъ други въ отношенията си къмъ източната империя. Твърдѣ любопитно се явява и това обстоятелство, че когато еднитѣ нападатъ на балканскитѣ провинции, другитѣ мируватъ: така, докато траели хунно-кутригурскитѣ нападения отъ 535—540 г., не намираме нито едно извѣстие за каквото и да било нахлуване на славѣнитѣ, а това още веднажъ иде да подтвърди, че славѣнитѣ въ даденото врѣме сж били съвсѣмъ независими отъ хунно-кутригуритѣ. Напротивъ, прѣзъ означения периодъ славѣнитѣ не само не нахлували въ империята, но и сами помежду си враждували — *славини* противъ *анти*, което ще трѣбва да обяснимъ като плодъ на Юстиниановата политика — да настрои враждебно варваритѣ едни срѣщу други. Обаче скоро настанали мирни отношения между анти и славини и, макаръ че въ това врѣме славѣнитѣ все още мирували и не прѣдприемали нищо противъ империята, Юстинианъ трѣбвало да се погрижи за защита на полуострова; но понеже всичкитѣ му войски били съсрѣдоточени на западнитѣ граници въ Италия и на източнитѣ

трѣбва да отбѣлѣжимъ, че отъ текста на Ив. Малала (καὶ καταλαβόντος αὐτοῦ (Μούνδου) τὴν χώραν τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ἐπέῤῥαφαν αὐτῷ οἱ Οὖννοι μετὰ πολλοῦ πλήθους διαφόρων βαρβάρων κτλ.) не може де се заключи, че, щомъ е поелъ командата на Илирия, Мундо веднага е билъ нападнатъ отъ варваритѣ; напротивъ, свѣдѣнията за миналото на Мунда Ив. Малала разказва по поводъ на неговото сблъскване съ варваритѣ, понеже той за пръвъ пѫть споменува за това лице. Освѣнъ това, Теофанъ, който собствено повтаря Ив. Малала, помѣстя това събитие подъ 539/40 (6032) г. и при това отъ изговитѣ думи ясно става, че нападението на хунно-кутригуритѣ е станало за дълго, слѣдъ като Мундо билъ назначенъ за комендантъ на иллирийската армия (καὶ τῷ ἐν παραγενέσθαι αὐτὸν εἰς τὸ Ἰλλυρικόν, ἐξῆλθον οἱ Βούλγαροι κτλ.). Най-сетнѣ това извѣстие на Ив. Малала не може да се идентифицира съ извѣстието на Марцеллина, защото тѣ и по съдържание се отличаватъ едно отъ друго: докато у първия хунно-кутригуритѣ нападатъ Мунда, у вторня, наопаки, Мундо напада хунно-кутригуритѣ, които, споредъ Марцеллина, не сж били много и сами сж опустошавали Тракия, когато, споредъ Ив. Малала, тукъ сж дѣйствували хуннитѣ μετὰ πλήθους διαφόρων βαρβάρων, напълно съгласно съ Прокопиевото извѣстие. Прѣдъ видъ на горнитѣ съображения ние не можемъ и прѣднето събитие, което Теофанъ помѣстя подъ 538 (6031) г., да отнесемъ къмъ 529 г. — още повече че прѣзъ това врѣме, както видѣхме, политическитѣ отношения между Юстиниана и хунно-кутригуритѣ сж били не само мирни, но дори и приятелски (вж. по-горѣ стр. 48 – 50).

противъ перситѣ, той трѣбвало да търси съюзници, и погледитѣ му сѫ спрѣли пакъ на славѣнскитѣ анти, най-близкитѣ съсѣди на хунно-кутригуритѣ.

По поводъ въпроса за псевдо-Хиливуда Юстинианъ влѣзълъ въ прѣговори съ антитѣ, като изпратилъ пратеници при тѣхъ съ прѣдложение да се поселятъ въ стария градъ *Турисъ* (Τοῦρρις) на Дунава, построенъ отъ Траяна, а разрушенъ отъ варваритѣ. Тоя градъ съ околноститѣ му Юстинианъ прѣдлагалъ да имъ подари и непрѣмѣнно да го засели съ тѣхъ и да имъ дава голѣми парични суми съ условие, щото тѣ, като сключатъ съ него съюзъ за-въ бждаще, постоянно да прѣчатъ на хуннитѣ, т. е. хунно-българитѣ, щомъ тѣ поискатъ да опустошаватъ ромейската империя. Затова и града Турисъ не трѣбва да търсимъ при днешния Турну-Мугурели, а както прѣдполага Иречекъ, той ще да е старата римска *Dinogetia* на лѣвия дунавски брѣгъ при г. Галацъ.[1]) Обаче тия прѣговори не донесли никакви резултати, защото, сп оредъ условието на антитѣ, Юстинианъ трѣбвало да назначи за началникъ споменатия псевдо-Хиливуда, чиято лъжливость била скоро открита отъ пълководецъ Нарзеса. Хиливудъ билъ уловенъ и откаранъ въ Цариградъ, дѣто наскоро и умрѣлъ. Това било въ 544 г..[2]) Тъй или инакъ, но стремежитѣ на Юстиниана да сключи съюзъ съ антитѣ сѫ имали за цѣль, както да ги въоржжи противъ славинитѣ, които най-вече тревожили империята, тъй и да ги употрѣби като щитъ противъ хунно-българитѣ. Но въ това Юстинианъ не сполучилъ. Напротивъ, отъ 546 г. се почнали цѣлъ редъ нахлувания на славѣнитѣ, които сѫ дѣйствували самостойно, или пъкъ сѫ взимали участие въ войнитѣ на херули, гепиди и лангобарди, които сѫ нападали въ това врѣме сѫщо западнитѣ провинции на империята. Такива сѫ опустошителнитѣ нападения прѣзъ 547 и 548 г.г., когато славѣнитѣ достигнали чакъ до градъ Топиръ при устието на р. Места, а сѫщо и голѣмото и повсемѣстно нашествие въ 550—551 г., когато славѣнитѣ доближили до Дългата стѣна при Цариградъ.[3])

[1]) *Јиречек*, Историја Срба, I, стр. 78—79. — *Бурнъ*, Черно морье, I, стр. 45.

[2]) *Procopius*, BG. III, 14, ibid. p. 354—360. — *А. Л. Поюдинъ*, п. т. стр. 53—55. — *С.Станојевић*, п. т., стр. 142—143 и бѣл. 227. — *Йор. Ивановъ*. Надгробнията паметникъ на Хиливуда, въ Период. сп. кн. 62 (1902), стр. 63.

[3]) *Procopius*, BG. III, 13, Haury p. 353; III, 29, ibidem, p. 423; III, 35, ibidem, p. 454—456; III, 38, ibid. p. 467—471; III, 40, ibid. p. 475—477, 481—483. — *А. Поюдинъ*, п. т., стр. 55—58. — *С. Станојевић*, п. т., стр. 143—149. *Јречек*, п. т. стр. 79. — *Ch. Diehl*, ibid. p. 219—220.

Всички тия събития ясно показали на византийското правителство, че, за да отблъсне варварскитѣ нашествия и да ги запре на Дунавъ, то ще трѣба сериозно да се погрижи за защитата на полуострова. За изпълнение на тоя планъ Юстинианъ се опиталъ да се възползува отъ настаналитѣ между самитѣ варвари-съсѣди неприятелски отношения. Въ 551 г. настанали нѣкакви-си недоразумѣния между гепиди и лангобарди и, понеже първитѣ се боели, да не би Византия да подпомогне вторитѣ, то гепидитѣ се обърнали къмъ князетѣ на кутригуритѣ, които живѣели на западъ отъ Меотида, т. е. къмъ западния клонъ на българитѣ, за помощь въ прѣдстоящата имъ война противъ лангобардитѣ. Кутригурскитѣ князе имъ изпратили 12 хиляди души подъ началството на нѣколко воеводи, между които нѣкой-си *Хиниалонъ* се отличавалъ по своята храбрость и опитность въ военното дѣло. Гепидитѣ съвсѣмъ не били доволни отъ тъй скорото пристигане на своитѣ съюзници, понеже работата не била дошла още до сблъскване: оставало още година до изтичането на условията. Затова тѣ ги убѣдили да нападнатъ на източната империя, и по тоя начинъ да си обезпечатъ безопасность откъмъ ромеитѣ. Но, понеже въ това врѣме византийцитѣ грижливо отбраняли прѣминаването на Дунавъ въ Илирия и Тракия, то гепидитѣ прѣкарали хунно-кутригуритѣ прѣзъ Дунавъ въ своитѣ владѣния, и тия се на хвърляли на полуострова.[1])

Докато кутригурскитѣ тълпи прѣминавали съ грабежъ по страната, Юстинианъ намислилъ другъ съюзъ съ цѣль да се избави веднажъ за винаги отъ хунно-кутригурскитѣ нападения. Той обърналъ погледитѣ си къмъ утигуритѣ, т. е. къмъ източния клонъ на българитѣ, които живѣели отвѫдъ, т. е. на истокъ отъ Меотида, и съ порицания, подстрѣкателства и напомняния за старото имъ приятелство, а сѫщо и съ богати подаръци успѣлъ да придума тѣхния повелитель да прѣмине Донъ и да нападне на кутригурскитѣ земи. Тогава утигуритѣ подъ началството на своя ханъ Сандилха,[2]) заедно съ двѣ хиляди души готи-тетраксити, се нахвърлили върху кутригуритѣ и ги избили въ едно кръвопролитно сражение,

---

[1]) *Procopius*, BG. IV, 18, ibid,, p. 581—582. — Ср. *Ю. Кулаковскій*, п. т. стр. 224. нарича Хинналона ханъ.

[2]) *Прокопий* (ibid. IV, 19, p. 586) го нарича ὁ τῶν Οὐτιγούρων βασιλεύς.

отъ което могли да се спасятъ немного, а женитѣ и дѣцата откарали въ робство въ своя си.[1]) Отъ тая вжтрѣшна война между утигури и кутригури на сѣверния брѣгъ на Черно море се възползували ромеитѣ-плѣнници, които въ хилядно множество се намирали у кутригуритѣ; прѣзъ войната тѣ се дигнали оттамъ набързо и, безъ да ги прѣслѣдва нѣкой, върнали се въ отечеството си.[2]) Слѣдъ това Юстинианъ чрѣзъ стратига Аратия извѣстилъ Хиниалона и другитѣ хунно-кутригури за станалото въ земята имъ, а тѣмъ изпратилъ пари, за да ги убѣди да си отидатъ, колкото е възможно по-скоро, отъ ромейската земя. Кутригуритѣ приели прѣдложението заедно съ условието да не извършватъ убийства, нито да поробватъ, нито пъкъ да причиняватъ друго нѣщо неприятно, а да си заминатъ като приятели на мѣстнитѣ жители. Срѣщу това условие уговорено било отъ страна на кутригуритѣ още, че, ако бждатъ въ състояние да завзематъ отново отечеството си, тѣ ще останатъ тамъ и ще бждатъ вѣрни занапрѣдъ на ромеитѣ; ако ли пъкъ тѣмъ не би било възможно да останатъ тамъ, да бждатъ пуснати вѣднага въ ромейската земя, а императорътъ да имъ подари нѣкоя область въ Тракия, дѣто, слѣдъ като се тамъ поселятъ, ще бждатъ съюзници на ромеитѣ за вѣчни врѣмена, а страната ще защищаватъ грижливо отъ всички варвари. Отъ това послѣднето условие наистина се възползували до двѣ хиляди души, които, слѣдъ като били разбити и побѣгнали отъ утигуритѣ, дошли въ ромейската земя, водейки съ себе дѣца и жени; на тѣхната молба се отзовалъ Юстинианъ на драго сърдце и заповѣдалъ да се настанятъ въ тракийскитѣ области.[3])

Тази двулична политика на Юстиннана силно възмутила утигурския ханъ. Прокопий разказва, че когато Сандилхъ се научилъ за постжпката на императора спрѣмо кутригуритѣ, той се злѣ разсърдилъ и ядосалъ, задѣто, докато самъ той, отмъщавайки на едноплеменницитѣ си — кутригуритѣ за несправедливость къмъ ромеитѣ, ги изгонилъ изъ отеческитѣ живѣлища, тѣ (кутригуритѣ), приети отъ императора и поселени на ромейска земя, ще заживѣятъ по-добрѣ. Той изпратилъ пратеници при Юстиниана, които да го порицаятъ за

---

[1]) *Ibidem*, IV, 18, ibid., p. 582—584.
[2]) *Ibidem*, IV, 19, ib d., p. 584.
[3]) *Ibidem*, p. 585—586. — Ср. *Marquart*, Die alttürk. Inschrift., S. 79.

постѫпката му.[1]) Пратениците отъ името и лицето на своя господарь казали на Юстиниана слѣднето: „Азъ зная една поговорка, която съмъ чулъ още като момче, и, ако не съмъ я забравилъ нѣкакъ, такава бѣше донѣйдѣ тая поговорка: животното вълкъ, казватъ, би могълъ нѣкакъ да промѣни козината си, обаче нрава (си) не ще промѣни, защото природата не му позволява да го промѣня. Това, (говорейки съ поговорки, Сандилхъ казва), азъ чухъ отъ по-старитѣ, които обясняватъ човѣшкитѣ дѣла нѣкакъ иносказателно. Зная още и отъ опитъ научихъ това, което бѣ свойствено на единъ варваринъ простакъ да научи: овчаритѣ вематъ за себе си кучета още кърмачета и (ги) отгледватъ твърдѣ грижливо въ кѫщи. Кучето е благоразумно животно къмъ ония, които го отхранватъ, и твърдѣ добрѣ помни благодѣянията. И тъй това се прави у овчаритѣ съ цѣль, щото, кога вълци нападнатъ нѣкога, кучетата, които сѫ приставени при овцитѣ за помощници и защитници, да отблъсватъ нападенията имъ. И това става, азъ мисля, по цѣлата земя, защото никой нѣ е видѣлъ, щото кучета да сѫ мислили зло на стадото, нито пъкъ вълци нѣкога да сѫ го пазили, но природата-законодателка е наложила това като нѣкой законъ и на кучета, и на овци, и на вълци. Азъ мисля, че никога нѣма да стане нѣкоя промѣна съ тѣхъ и въ твоето царство, дѣто се случва да има отъ най-стари врѣмена изобилие отъ всѣкакви работи, а може би нѣйдѣ и съвсѣмъ необясними".

„И тъй покажете на моитѣ пратеници, какъ бихме могли на прага на старостьта да научимъ нѣщо необикновено; ако пъкъ това става навсѣкѫдѣ тъкмо така, то не е добрѣ за тебе, мисля, дѣто давашъ гостеприемство на кутригурското племе, като си си навлѣкълъ неприятно (τεθολωμένον) съсѣдство и си направилъ свои домашни (близки) ония, които ти не си търпѣлъ като чужди. Защото малко по-късно тѣ ще покажатъ собствения си нравъ спрѣмо ромеитѣ, и освѣнъ това нито неприятель ще прѣстане да нанася врѣда на ромейската държава съ надежда, че ще

[1]) При това Прокопий (ibid. p. 586) забѣлѣзва, че Сандилхъ изпратилъ пратеници, οὐκ ἐπιστολὴν αὐτοῖς τινα ἐγχειρίσας, ἅτε γραμμάτων παντάπασιν Οὖννοι ἀνήκοοί τε καὶ ἀμελέτητοι ἐς τόδε εἰσὶ καὶ οὔτε γραμματιστήν τινα ἔχουσιν οὔτε τῷ παρὰ τὰ γράμματα πόνῳ συναύξεται αὐτοῖς τὰ παιδία, βαρβαρικώτερον δὲ ἅπαντα ἀποστοματιοῦντας, ὅσα δὴ αὐτὸς ἐπιστείλειε σφίσιν.

му бѫде по-добрѣ, слѣдъ като бѫде отъ тебе побѣденъ, нито приятель ще остане за ромеитѣ, (понеже ще бѫде прѣчка за ония, които нападатъ понѣкога на вашата земя), отъ страхъ, да не би, когато сѫдбата благоприятствува, да види, че побѣденитѣ се намиратъ у васъ въ по-видно положение, отколкото самъ той, особено когато ние имаме жилѣлища въ земя пуста и главно безплодна, а кутригуритѣ иматъ възможность да купуватъ жито, да пълнятъ съ вино зимницитѣ (καταχραιπαλᾶν) и да получаватъ всѣкакви сладкиши. Въ всѣки случай тѣ притежаватъ нѣйдѣ и бани, и тѣ, скитници, носятъ златни накити и не имъ се чужди и химатии тънки, напъстрени и втъкани (καταληλειμμένων) съ злато. Обаче кутригуритѣ, слѣдъ като поробиха безбройно множество ромеи по-рано, откараха ги въ земята си; да се насочва върху тѣхъ всичко неволническо (робско) за проклетитѣ не бѣше второстепенно, но не пропуснаха и съ бичове да (ги) биятъ и да (ги) умъртвяватъ еднакво бѣше лесно (за тѣхъ), и други такива нѣща нравътъ и властьта дозволяватъ на единъ варварски деспотъ (господарь). Ние пъкъ съ нашитѣ трудове и рискове, които сѫ свързани съ живота, слѣдъ като ги избавихме отъ владѣющата тогава сѫдба — тѣхъ, които бѣха ни затруднили въ войната, прѣдадохме на родителитѣ (имъ). Отплатата за тѣхъ заради васъ отъ противоположната страна ние сами взехме върху си, макаръ и да изпитваме още бащинскитѣ незгоди, а тѣ се сподѣлятъ съ ония, които бѣха избѣгнали робството имъ благодарение на нашата храбрость, имайки еднакви права въ тѣхната земя.“ [1]) Но и при все това, слѣдъ като изслушалъ утигурскитѣ пратеници, Юстинианъ ги добрѣ успокоилъ и, като ги обсипалъ съ дарове, наскоро ги изпратилъ обратно.

При такива обстоятелства били завързани първитѣ сношения на утигуритѣ, т. е. на българитѣ отъ източния клонъ, съ византийската империя. За Юстиниана това е било една дипломатическа сполука, тъй като чрѣзъ съюза си съ утигуритѣ той постигналъ цѣлта си: слѣдъ послѣднето нападение, кутригуритѣ оставили на мира империята за нѣколко години. Наистина, Прокопий ни съобщава, че въ 552 год.,

---

[1]) *Procopius*, Ibid., p. 587—589. Ср. *Ch. Diehl*, Ibid. p. 369—370, дава не съвсѣмъ точенъ прѣводъ.

когато византийскиятъ пълководецъ Нарзесъ отивалъ съ нови войски за Италия, той билъ принуденъ да остане въ Пловдивъ извѣстно врѣме, защото нѣкаква-си хунска орда, която грабила и опустошавала страната, безъ да срѣщне отпоръ, задържала маршрута му, и само слѣдъ като тия хунни се раздѣлили на двѣ части, отъ които едната потеглила къмъ Солунъ, а другата — къмъ Цариградъ, Нарзесъ можалъ да продължи пѫтя си.[1]) Отъ думитѣ на Прокопия не може да се разбере, че това е било нѣкоя нова тълпа, дошла отъ отвѫдъ Дунавъ; очевидно, тая хунска орда е останала отъ прѣдишнитѣ и е кръстосвала по полуострова, докато е намѣрила и своето унищожение; това сѫ били четитѣ на отдѣлни авантюристи, които се скитали за грабежъ въ разни посоки на полуострова.[2]) Както и да било, но слѣдъ това нито единъ писатель не говори за нови нападения на хунно-кутригуритѣ. Това затишие откъмъ тая страна въ туй врѣме, когато славѣнитѣ не прѣставали да нахлуватъ на полуострова, ще трѣба да обяснимъ съ новитѣ политически отношения, настанали между утигуритѣ и Византия отъ една страна, а отъ друга — между утигуритѣ и тѣхнитѣ съплеменници кутригуритѣ.

Посѣтата тъй изкусно отъ Юстиниана вражда между кутригури и утигури, вѣроятно, се е изразила въ нѣкои по-конкретни дѣйствия между тия двѣ родствени племена. Обаче за надмощие на едното надъ другото още не било дошло врѣме: кутригуритѣ сѫ били още силни, и борбата поради това не е могла да се продължава за дълго врѣме; спогодбата между тѣхнитѣ ханове е настѫпила наскоро, защото по-сетнѣ, както ще видимъ по-долу, императорътъ отново трѣбало да употрѣби усилия, за да настрои утигурския ханъ Сандилха враждебно срѣщу неговия съсѣдъ-събратъ. Тия мирни отношения между двѣтѣ български племена, вѣроятно, сѫ настанали при кутригурския ханъ Завергана,[3]) който повидимому е сполучилъ да се сдобие откъмъ ханъ Сандилха съ съгласие, да му не прѣчи, въ случай че той отново се въоржжи противъ империята, защото новиятъ кутригурски ханъ не се

---

[1]) *Ibidem*, IV, 21, p. 603.

[2]) Вж. *С. Станојевић*, каз. съч. I, стр. 150—151.

[3]) Може би ще трѣба да четемъ Заберъ-ханъ, както прѣдлага *К. Hopf*, ibid. 82.

забавилъ да си отмъсти на византийцитѣ за голѣмитѣ несполуки и загуби, които кутригуритѣ бѣха прѣтърпѣли прѣзъ врѣмето на послѣднето си нападение въ 551 год. Впрочемъ като причини на тоя походъ Агатий изтъква отъ една страна варварската несправедливость и желанието за обогатяване, а отъ друга — се привеждала като прѣдлогъ и неприязнеността на кутригуритѣ спрѣмо утигуритѣ. „Защото, пояснява по-нататъкъ Агатий, нѣкой-си на име Сандилъ, мѫжъ хунъ, който стоеше начело на тоя (утигурски) родъ, бѣше твърдѣ много разположенъ къмъ ромеитѣ и тѣхенъ съюзникъ. Затова императорътъ го обичаше и почиташе и често си изказваше благосклонността съ подаръци. Кутригуритѣ пъкъ, понеже не получаваха подобни нѣща, а всѣкакъ били прѣзирани и явно оскърбявани, намислили, че трѣба да прѣдприематъ тоя походъ, за да могатъ сами да се покажатъ наистина страшни и достойни за приказъ и да не отстѫпватъ на незачитващия ги".[1])

И наистина, въ 558 г. голѣми орди хунно-кутригурски потеглили отъ сѣвернитѣ брѣгове на Черно море къмъ устието на Дунавъ и се разположили недалечъ отъ послѣдния. Поради необикновено тежката зима нея година Дунавъ се покрилъ съ дебелъ ледъ и рѣката станала лесно проходима и за пѣхота, и за конница. Кутригурскиятъ ханъ Заверганъ, който стоялъ начело на тия орди, лесно можалъ да ги прѣкара на десния брѣгъ на рѣката и, понеже тамъ намѣрилъ съвсѣмъ пусти мѣста, а пъкъ при прѣминаването ие срѣщналъ никакво съпротивление, той веднага прѣминалъ прѣзъ Скития и Мизия и нахлулъ въ Тракия. Тукъ Заверганъ раздѣлилъ войската на двѣ части, отъ които едната изпратилъ въ южната часть на полуострова, въ Еллада, за да нахълта въ тамшнитѣ незащитени мѣста и да ги оплячкоса, а другата — къмъ Тракийския Херсонесъ, днеш. Галиполски полуостровъ, който билъ защитенъ откъмъ материка съ яка и висока стѣна, която се издигала въ най-тѣсната часть на полуострова отъ Мраморно море до Сароския заливъ. Самъ ханътъ съ седемь хиляди конница се впусналъ направо срѣщу Цариградъ, като опустошавалъ полета, нападалъ на градове и всичко прѣвръщалъ на безредие и купища. Той натрупалъ

[1]) *Agathias,* Ibid. p. 367_{23}—23—368_{1}—6.

богата плячка и събралъ много плѣнници, между които имало и много византийски госпожи и моми отъ знатенъ произходъ, на които било сждено да прѣживѣятъ най-тежки и унизителни моменти въ българския плѣнъ.[1])

Понеже Заверганъ не срѣщналъ никакъвъ отпоръ и изобщо каквото и да е съпротивление, той лесно и бързо стигналъ до Дългата стѣна и се доближилъ до вжтрѣшнитѣ укрѣпления, чиито зидове отъ врѣмето и немарливостьта били попадали и разрушени на много мѣста, а нѣкои части били съборили самитѣ хунно-кутригури безъ страхъ и безъ трудъ, като да събаряли кжщи. „И нищо не бѣ прѣдприето, пише Агатий: нито да се постави войнишка отбрана, нито отбранителни обсадни машини и тия, които умѣятъ да боравятъ съ тѣхъ, и дори кучешки лай не се чуваше, сжщо, ако не е смѣшно да се каже, като въ свинарница или въ обори. Защото, разказава Агатий, ромейската войска не продължаваше да си остава такава, каквато бѣше отначало при прѣдишнитѣ императори, а понеже бѣ достигнала до най-малко количество, тя вече не бѣше достатъчна за обширностьта на държавата; защото всичката военна сила трѣбаше да възлиза на 645 хиляди войника, а тогава тя едвамъ съставяше 150 хиляди, отъ които едни бѣха назначени въ Италия, други въ Африка, трети въ Испания..... Не голѣмо количество стояха по източнитѣ граници съ перситѣ, защото тамъ нѣмаше нужда отъ повече поради заляганията и трайностьта на примирието.“[2])

Щомъ се чуло за приближаването на неприятеля, който се разположилъ на лагеръ при гр. Мелентиада на 150 стадии (около 35—40 клм.) отъ Цариградъ на р. Атиръ, населението отъ близкитѣ градове и села избѣгало на тълпи въ столицата и всичко попълнило, поради което въ Цариградъ настанала страшна суматоха: ужасъ и страхъ овладѣлн не само простото население, но и всички управници; дори императорътъ не се отнесълъ съвсѣмъ безъ внимание къмъ станалото. По негова заповѣдь били събрани всички украшения и цѣнности по църквитѣ въ прѣдмѣстията на столицата по европейската часть и прибрѣжието; отъ тѣхъ едни били на

[1]) Тая неволя е нарисувана у Агатия въ живи картини, вж.V, 13, ibid. 368_{11}—369_{1-6}. — Ср. *Ch. Diehl,* ibid. p. 221—222.
[2]) *Agathias,* ibid. p. 369_{13-21}.

кола донесени въ града, а други на лодки прѣхвърлени на отсрѣщния азиатски брѣгъ.[1]) Най-сетнѣ при вида на такива страшни и голѣми опасности, били събрани и поставени по градскитѣ стѣни нѣколко офицери и много войници и столичани, за да защищаватъ столицата отъ неприятеля, ако би послѣдниятъ да нападне. Обаче това не сѫ били истински воини съ специална военна подготовка, а сѫ били повечето отъ тъй наречените *схоларии*, т. е. гвардейци, — дворцова войска, която е взимала участие само въ придворнитѣ церемонии и не била привикнала да води сражения и войни. Докато траяло това смущение въ столицата, варваритѣ напрѣдвали къмъ нея и опустошавали вече околноститѣ ѝ. Тогава билъ извиканъ отъ бездѣйствие остарѣлиятъ знаменитъ пълководецъ Велизарий, комуто Юстинианъ повѣрилъ защичата на Цариградъ. Слѣдъ като събралъ остатъцитѣ отъ прѣдишната си дружина. Велизарий присъединилъ къмъ тоя слабъ отредъ избѣгалитѣ отъ околнитѣ мѣста селени, като ги снабдилъ съ оржжие отъ арсеналитѣ.[2])

Съ тая набързо съставена войска опитниятъ генералъ излѣзълъ отъ града и недалечъ отъ него при с. Хетта се разположилъ на лагеръ, който той укрѣпилъ съ окопъ. Велизарий постоянно изпращалъ съгледвачи къмъ неприятеля, а за да внуши на послѣдния убѣждение, че самъ има много войска, заповѣдалъ нощно врѣме да се кладатъ много огнйове въ разни мѣста и на голѣмо пространство. Между войницитѣ му имало добри и храбри младежи, които горѣли отъ желание да се ударятъ съ неприятеля, но Велизирий се боялъ отъ рискованости и въ дълги рѣчи напомнялъ на войницитѣ си, че трѣбва да се дѣйствува хладнокръвно, но внимателно, и затова не искалъ да прѣдизвика битка. Въ това врѣме единъ отредъ отъ двѣ хиляди души непиятелска конница нападнала ромейския лагеръ; но благодарение на Велизариевата военна опитность и умѣло разположение на засади хунно-кутригуритѣ бйли заобиколени отъ три страни и, разбъркани и разбити, принудени били да се обърнатъ на бѣгъ, като оставили на бойното поле, споредъ Агатия, 400 души убити, а ромеитѣ се отървали само съ нѣколко ранени. Така разбитъ и разстроенъ се върналъ тоя коненъ отредъ въ

[1]) *Ibidem*, V, 14, p. 370—372.
[2]) *Ibidem*, V, 15, p.372—374.

лагера си, дѣто произлѣзла страшна суматоха. Заверганъ веднага далъ заповѣдь, цѣлата войска да се оттегли назадъ задъ Дългата стѣна и тамъ очаквалъ резултатитѣ отъ другитѣ двѣ експедиции.[1])

Хунно-кутригурската войска, която била изпратена къмъ Херсонесъ Тракийски и задачата на която била да завладѣе полуострова и дори да прѣмине на азиатския брѣгъ, употрѣбила всички усилия да прѣвземе укрѣплението-стѣна, която защищавала цѣлия полуостровъ. Но, когато видѣли, че нито съ машини, нито съ стълби не ще могатъ да прѣвзематъ стѣната, защото ромеитѣ подъ ржководството на младия пълководецъ Германа съ успѣхъ отбраняли стѣната и юнашки отбивали всѣки ударъ, хунно-кутригуритѣ съставили другъ планъ, по който тѣ трѣбало на подове (салове) да обиколятъ откъмъ морето стѣната, да се изкачатъ задъ нея на полуострова и по тоя начинъ да го завладѣятъ; при това рѣшили, че тѣ или ще завзематъ по-скоро полуострова, или, ако не сполучатъ въ това прѣдприятие, ще го напуснатъ съвсѣмъ и ще идатъ въ земята си. За тая цѣль тѣ събрали голѣмо количество тръстика и, като избирали отъ нея по-дълги здрави и дебели пърти и ги изравнявали, свързвали ги съ върви и по тоя начинъ приготвили много свезки или снопчета отъ тръстика; нѣколко такива свезки или снопчета, три или повече, нареждали единъ до другъ плътно и върху тѣхъ напрѣки туряли прави дървета (греди) и то само по краищата и прѣзъ срѣдата и ги прѣвързвали съ по-дебели ржжета. По тоя начинъ се образувалъ единъ подъ (салъ), който е ималъ достатъчна ширина, за да побере четирма войника, безъ да може да потъне подъ тежината; при това къмъ всѣки подъ били прибавени и други приспособления, които ги правили по-удобни за плуване. Такива подове били приготвени не по-малко отъ 150, тъй че на тѣхъ могли да се събератъ до 600 души въоржжени войници.[2])

Тая тъй импровизирана флотилия била пусната на море тайно около западния брѣгъ на Сароския заливъ. Варваритѣ мислили, че, като излѣзатъ въ открито море, по-лесно ще прѣхвърлятъ и прѣплуватъ издатъка на стѣната и послѣ

[1]) *Ibidem*, V, 16—20, p. 374—383. — Подробно вж. *Ст. Станојевић*, п. т., стр. 153—155.

[2]) *Agathias*, ib., V, 26, p. 383—385. — Ср. *Станојевић*, п. т. стр. 155.

смѣло да излѣзатъ въ вжтрѣшнитѣ мѣста на полуострова, които съвсѣмъ не се защищавали съ укрѣпления или пъкъ само откъмъ Хелеспонтъ. Когато Германъ се научилъ отъ съгледвачи за всичко това и знаелъ, че тръстиковата флотилия ще пристигне, той се надсмивалъ надъ безразсѫдството на неприятеля и много се радвалъ. Той веднага заповѣдалъ на 20 бързи кораби, чиито екипажи били снабдени не само съ панцири, щитове и стрѣли, но още и съ копия на края съ сърпове, да се скриятъ въ засада въ единъ близъкъ заливъ, за да причакатъ неприятеля. Когато хунно-кутригуритѣ, които още въ самото начало, поради неумѣнието си да каратъ подоветѣ, били отвлѣчени твърдѣ надалечъ въ морето, прѣминали стѣната и вече доближили къмъ брѣга, ромейскитѣ кораби излѣзли отъ засадата и бързо се спускали къмъ тѣхъ; поради вълнитѣ, произведени отъ движението на корабитѣ, подоветѣ се тъй силно залюшкали, че варваритѣ не могли да се одържатъ прави и нѣкои падали въ морето, а другитѣ трѣбвало да сѣдатъ, за да се одържатъ на подоветѣ. Когато варваритѣ били поставени въ такова затруднително положение, ромеитѣ се нахвърлили върху тѣхъ и като въ ржкопашенъ бой мнозина отъ тѣхъ изблъскали, други пъкъ падали подъ ударитѣ на меча; не малко загинали и отъ това, че ромейскитѣ войници съ сърповетѣ на копията си срѣзвали връзкитѣ, които държали тръстиковитѣ пръчки и гредитѣ, тъй че снопчетата и подоветѣ се разпадали, а неприятелитѣ наедно всички загинвали, безъ да може нѣкой отъ тѣхъ да излѣзе на сушата.[1])

Слѣдъ това ромеитѣ събрали неприятелското оржжие, което плавало по водата, и се завърнали при другата войска, която съ радость ги посрѣщнала. Но Германъ не се задоволилъ само съ нанесеното на море поражение: той поискалъ да използува сгодния моментъ, за да нанесе силенъ ударъ и на останалитѣ на материка хунно-кутригури. Затова подиръ нѣколко дена, като въоржжилъ добрѣ и приготвилъ войската си, нападналъ на варваритѣ, които все още се намирали подъ впечатлението на постигналото ги нещастие. Въ станалото сражение, благодарение на бързитѣ дѣйствия и личната храбрость на Германа, ромеитѣ на първо врѣме сполучили да

[1]) *Agathias*, V, 22, p. 385_{20}—387_{11} — Ср. *Станојевић*, п. т., стр. 155—156.

нанесатъ голѣмо поражение на неприятеля; само слѣдъ като Германъ билъ раненъ и ромеитѣ се убѣдили, че не ще могатъ да издържатъ напора на хунно-кутригуритѣ, които на брой ги значително надминавали, тѣ спрѣли боя и отстжпили назадъ задъ стѣната. Хунно-кутригуритѣ, поставени въ безизходно положение отъ поражението на море и отъ неочакваното нападение на ромеитѣ, още сжщия день напуснали равнината прѣдъ. Херсонесъ и потеглили къмъ Завергана и неговата орда, като „побѣдени къмъ побѣдени", забѣлѣзва Агатий.[1]) Наскоро слѣдъ това се завърнала въ Тракия и изпратената къмъ Еллада хунно-кутригурска войска, която не по-сполучливо изпълнила задачата си: тя не само не достигнала Коринтския провлакъ, но дори и Термопилитѣ не могла да прѣмине, защото тамшнятъ гарнизонъ сполучилъ да я отблъсне.

Слѣдъ като се събрали по тоя начинъ наедно, хунно-кутригуритѣ разположили своя лагеръ близу до Аркадиополь (Люле-Бургазъ) и Цурулъ (Чорлу)[2]) и оттука заявили на ромейското правителство, че тѣ нѣма да заминатъ за дома си, докато не получатъ отъ ромеитѣ такива голѣми суми пари, каквито сж получавали и утигуритѣ, и въ сжщото врѣме заплашвали, че тѣ ще изколятъ веднага всички плѣнници, които тѣ водили съ себе си въ огромно количество, ако близкитѣ имъ не дойдатъ по-скоро да ги откупятъ. Юстинианъ незабавно имъ изпратилъ злато, колкото намѣрилъ за добрѣ, като откупъ за заробенитѣ, но съ условие, че тѣ мирно ще напуснатъ страната. Така най-сетнѣ тия страшни хунно-кутригури прѣкратили грабежитѣ си и потеглили къмъ земята си.[3]) Обаче тѣ бавно се движели къмъ сѣверъ и само, когато се научили, че императорътъ изпратилъ военни кораби къмъ Дунавъ, които имали назначение да посрѣщнатъ варваритѣ при прѣминаването на рѣката и да ударятъ на тѣхъ, тѣ молили чрѣзъ пратеникъ да имъ бжде позволено свободно да минатъ отвждъ Дунавъ. Юстинианъ се съгласилъ и изпратилъ племеника си Юстина, който и обезпечилъ на хунно-кутригуритѣ свободенъ пропускъ.[4])

---

[1]) *Ibidem*, V, 23, p. 388$_1$—389$_{10}$ — Ср. *Станојевић*, п. т., стр. 156.
[2]) *Theophanes*, ibid., I, p. 233—234.
[3]) *Agathius*, V, 23, ibid., p. 389$_5$—$_{26}$ — Ср. *Станојевић*, п. т. стр. 157.
[4]) *Theophanes*, ibid., p. 324.

Отначало царогражданитѣ били крайно недоволни отъ постжпката на императора и намирали условията, на които той отпусналъ варваритѣ, за неблагородни, срамни и дори робски, защото тѣ казвали: не стига че неприятелитѣ, като нахлуха до самата столица и се поругаха надъ империята, прѣдадоха всичко на всепогибель, но още и получиха толкова много парн, като че ли ромеитѣ се били провинили въ нѣщо прѣдъ тѣхъ. Обаче тѣ скоро се убѣдили, че Юстинианъ въ случая е дѣйствувалъ по единъ прѣдначертанъ планъ, който не само оправдалъ постжпката му, но и показалъ, доколко той е билъ прѣдвидливъ, защото съумѣлъ да въоржжи самитѣ варвари едни срѣщу други.

Докато Заверганъ заедно съ своитѣ орди се намиралъ още на Балканския полуостровъ и бавно отивалъ къмъ Дунавъ, Юстинианъ изпратилъ едно бързо писмо до утигурския ханъ Сандилха, съ когото императорътъ се намиралъ въ съюзенъ договоръ и му плащалъ годишно извѣстна сума (ἓν σπονδόν τέ οἱ ὄντα καὶ μισθοφόρον), за да му помага. Въ писмото си Юстинианъ укорявалъ Сандилха, задѣто не нападналъ на кутригуритѣ, слѣдъ като се научилъ за тѣхното нахлуване въ владѣнията на империята. Ако пъкъ Сандилхъ не е знаелъ за тѣхния походъ и ако поради това останалъ спокоенъ, то той сега е могълъ да поправи грѣшката, като незабавно изпълни искането отъ него, т. е. да нападне на своитѣ съсѣди. Защото кутригуритѣ съ това си нападение върху империята искали да покажатъ, че Юстинианъ сбъркалъ, дѣто влѣзалъ въ съюзъ съ Сандилха, като оставилъ тѣхъ, по-добритѣ и по-храбритѣ, които смѣтали за нетърпимо, ако нѣкой би ги нарекълъ равни съ утигуритѣ, и че тѣ ги надминаватъ твърдѣ много. „И сега тѣ, кутригуритѣ, писалъ по-нататъкъ Юстинианъ въ писмото си, нѣма да се върнатъ, скитайки се по Тракия, докато не получатъ сами всичко злато, което ние обикновено ти давахме всѣка година като награда. И намъ бѣше лесно или съвършено да ги избиемъ всички, или да ги изпратимъ, безъ да направятъ дори най-малкото нѣщо; обаче ние не направихме нито еднòто, нито другото, като имахме прѣдъ видъ твоята слава. Защото, ако ти наистина си по-храбъръ и по-благоразуменъ и си въ състояние да не отстжпвашъ на тия, които присвояватъ твоето, то ти въ такъвъ случай нѣма да бждешъ по-слабъ; отъ тебе сега

зависи о врѣме да отмъстишъ на врага и чрѣзъ едно сполучливо сражение да отнемешъ собствените си награден пари тъй, като че ли тѣ сѫ били тебъ изпратени по тѣхъ. Ако ли ти, така опозоренъ отъ тѣхъ, искашъ да останешъ спокоенъ, понеже се боишъ, мисля, и си обхванатъ отъ най-позорната военна бездѣйность, то ти, драгий, ще се лишишъ отъ възнаграждението, а паритѣ отъ насъ ще бѫдатъ тѣмъ (на кутригуритѣ) подарени. Прочее, дай свобода на разума и научи се да отстѫпвашъ прѣдъ по-доброто. Защото, знай добрѣ, че и договора, който ние бѣхме сключили съ тебе и твоя родъ, ще трѣба да прѣхвърлимъ върху тѣхъ, понеже безумно е да взимашъ участие въ лошата слава и особено на побѣденитѣ, когато е възможно да разположишъ къмъ себе си по-силното".[1]) Когато Сандилхъ разбралъ чрѣзъ прѣводачи съдържанието на Юстиниановото писмо, силно се разгнѣвилъ и сѫщия день потеглилъ въ походъ противъ кутригуритѣ, за да ги накаже за наглостьта къмъ него.

Другояче донѣйдѣ Менандъръ ни прѣдставя работата по прѣговоритѣ на Юстиниана съ Сандилха. „Когато уннитѣ подъ началството на Завергана, пише той, били изгонени нѣкѫдѣ далечъ отъ ромейскитѣ владѣния, тогава Юстинианъ, като мислилъ, че кутригуритѣ пакъ ще дойдатъ да опустошаватъ тракийскитѣ мѣста, не давалъ почивка на утигурския вождъ Сандилха, като го подстрекавалъ съ чести посолства и други способи какъ и какъ да почне война противъ Завергана. Къмъ увѣщанията си императорътъ присъединилъ и обѣщанието, че ще прѣдаде Сандилху ония годишни пари, които били назначени отъ ромейската държава за Завергана, стига само Сандилхъ да надвие кутригуритѣ. Сандилхъ, ако и да искалъ да бѫде въ приятелски сношения съ ромеитѣ, написалъ обаче до императора тъй: „Било би неприлично и при това беззаконно съвсѣмъ да се изтрѣбятъ нашитѣ едноплеменници, които не само говорятъ единъ и сѫщъ съ насъ езикъ и сѫ наши съжители и употрѣбяватъ една и сѫща храна и облѣкло, но още сѫ и наши сродници, макаръ подвластни на други вождове. Но и при все това, понеже това го иска Юстинианъ, азъ ще отнема отъ кутригуритѣ конетѣ

---

[1]) *Agathias*, V. 24. ibid., p. 389_{17}—391_{16} — Ср. *Станоевић* п. т. стр. 157—158.

имъ и ще ги направя свое притежание,[1]) за да нѣма на какво да яздатъ и да не имъ бѫде възможно да причиняватъ врѣда на ромеитѣ.“[2])

Сѫществена разлика въ разказитѣ на двамата автори се забѣлѣзва въ това, че Менандъръ, както се види, не знаелъ за по-прѣдишнитѣ сношения на Юстиниана съ Сандилха и за тѣхнитѣ съюзнишки отношения, та и затова у него излиза, че императорътъ ужъ обѣщава да даде годишнитѣ пари (τὰ ἐτήσια χρήματα) на Сандилха вмѣсто на Завергана, когато е било тъкмо обратното. Освѣнъ това горниятъ разказъ на Менандра, очевидно, ни прѣдава само единъ епизодъ отъ прѣговоритѣ на Юстиниана съ Сандилха, и той не прѣдставя окончателния резултатъ отъ тѣхъ, още повече като и самъ Менандъръ казва, че императорътъ съ чести посолства и други способи се старалъ да подбуди утигурския ханъ срѣщу Завергана. Затова твърдѣ е възможно, че приведенията тукъ отговоръ на Сандилха е билъ единъ отъ многото, дадени на отдѣлни посолства, отговори. Както и да било, но разказътъ на Агатия ни прѣдставя сношенията на Юстиниана съ утигурския ханъ въ окончателна форма и несъмнѣнно се отличава съ по-голѣмата си пълнота. Затова и за резултатитѣ отъ тия сношения ще трѣба отново да се обърнемъ къмъ разказа на Агатия.

Както казахме по-горѣ, щомъ Сандилхъ разбралъ съдържанието на Юстиниановото писмо, твърдѣ много се разсърдилъ и още сѫщия день рѣшилъ да се разправи съ наглитѣ кутригури. Като повелъ войската си, той изпървомъ изцѣло нападналъ на неприятелската страна, разбилъ неочаквано останалитѣ тамъ мѫже и много жени и дѣца откаралъ въ робство. Послѣ той сѫщо така неочаквано присрѣщналъ ония кутригури, които се връщали отъ Тракия и току-що били прѣминали Дунавъ; много отъ тѣхъ той избилъ и отнелъ както паритѣ отъ императора, тъй и цѣлата плячка; спаси-

[1]) За да разберемъ смисъла на тия думи на Сандилха, доста е да приведемъ слѣднето извѣстне у Масуди за българитѣ: „Конетѣ имъ, които тѣ употрѣбяватъ за война, постоянно се пасатъ свободно по ливадитѣ, и никой не ги качва, а само на война; и ако се намѣри човѣкъ, който въ мирно врѣме сѣда на военен конь, убиватъ го“. Вж. *А. Гаркави*, Сказанія мусульман. писателей о славянахъ и русскихъ. Петроградъ, 1870, стр. 126.

[2]) *Menander.* frg. 3, ib., p. 3_{10}—4_1. — Ср. руския прѣводъ на С. Дестуниса, 1860 г., стр. 320—321.

литѣ се едвамъ сполучили да се върнатъ по своитѣ жилища и почнали да се готвятъ за борба съ враговетѣ си съсѣди. Отъ това врѣме, споредъ Агатия, тия двѣ племена задълго (ἐπὶ πλεῖστον) живѣели враждебно настроени едни срѣщу други: тѣ ту се нападали и грабили, ту влизали въ открито сражение, докато разнебитенитѣ сили на еднитѣ и другитѣ били съвършено разстроени, тъй че се лишили и отъ самото си отеческо име. „Тия хунски народи, пише Агатий, изпаднаха въ такова нещастие, че, макаръ и да бѣше наистина останала една часть отъ тѣхъ, тѣ служатъ разпръснато на другитѣ (народи) и измѣниха името (си) на тѣхното. Така възмездията за прѣдишнитѣ безбожни дѣла ги постигнаха въ най-силна степень; обаче съвършеното загинване и унищожение на тия двѣ племена стана по-късно..... Докато тѣ всѣкакъ се мжчеха, прѣдавайки се на ужаси у дома си, тѣ не помислѣха повече да нападатъ противъ ромеитѣ, но и за повечето (хора) бѣше неизвѣстно, дѣ се намираше тѣхната земя".[1])

Така завършва Агатий разказа си за отношенията на двѣтѣ племена—кутригури и утигури както едно къмъ друго, тъй на двѣтѣ къмъ Византия. За насъ сж отъ първостепенна важность приведенитѣ нѣколко думи на Агатия, които ни рисуватъ враждебнитѣ отношения между утигури и кутригури. Тая постоянна вражда, насадена тъй изкусно отъ византийската политика, имала за сетнина съвършеното имъ ослабване, което отъ своя страна докарало загубата на тѣхната политическа самостойность. Но Агатий забѣлѣзва, че съвършеното загинване и унищожение на тия двѣ племена е станало по-късно, т. е. нѣколко години слѣдъ изложенитѣ събития, а подъ това загинване ние ще трѣба да разбираме 1. покорението на кутригуритѣ отъ силния народъ аваритѣ, които тъкмо въ това врѣме бѣха почнали да се движатъ отъ изтокъ и да покоряватъ подъ властьта си народитѣ, които живѣели между Каспийско, Черно море и сѣверни Кавказъ, и 2. малко по-късно подчинението на утигуритѣ подъ властьта на срѣдне-азиатскитѣ турци, които разпространили завоеванията си въ сжщата посока слѣдъ заминаването на аваритѣ на западъ въ Европа.

---

[1]) *Agathias*, V, 25, ibid., p. 391_{17}—392_{16}. — Ср. *Marquart*, Die altürk. Inschr., S. 80. — *Станојевић*, п. т., стр. 158—159.

3. Сждбата на хунно-българитѣ кутригури и утигури.

Около срѣдата на VI. вѣкъ въ централна Азия почналъ да се издига единъ народъ, който китайцитѣ наричали *ту-куе*, а у византийцитѣ билъ извѣстенъ подъ името *турци* (Τοῦρκοι). Тѣ успѣли да разгромятъ съвсѣмъ племето *женъ-женъ* (или яунъ-яунъ или жуанъ-жуанъ у китайцитѣ) или византийскитѣ *авари*, които до тогава господствували надъ срѣдне-азиатскитѣ народи, и отъ днешна Бухара и Туркестанъ, дѣто се намирало сѣдалището на върховния имъ хаганъ, тѣ разпространявали властьта си въ всички посоки. Наскоро слѣдъ това тѣхниятъ хаганъ успѣлъ съвършено да покори племето *Огоръ* (Οὐγώρ — уйгуритѣ), което се е смѣтало за най-силно поради своята многобройность и добра военна организация. То живѣело по брѣговетѣ на р. *Тиль*, която турцитѣ наричали *Черна*. Най-старитѣ родоначалници на това племе се казвали *Варъ* (Οὐάρ) и *Хунни* (Χοῦννοι). Прѣзъ врѣмето на императоръ Юстиниана една часть отъ него (споредъ Менандра 20,000 души) подъ тия имена се отметнала отъ турцитѣ и побѣгнала на западъ подъ чуждото име *авари*, като мислила да експлоатира съ това име, понеже истинскитѣ авари били страшни за всички скитски племена поради своята прѣдишна сила. Затова и Теофилактъ Симоката ги нарича *псевдо-авари*, защото истинскитѣ авари останали въ старитѣ си живѣлища въ срѣдня Азия.[1])

Къмъ началото на 558 г. аваритѣ достигнали земитѣ на кавказскитѣ алани и при посрѣдството на аланския владѣтель Саросия влѣзли въ сношение съ Юстина, Германовия синъ, който командувалъ войскитѣ на сѣверо-източната граница на империята, съ просба да имъ бѫде позволено да влѣзатъ въ прѣговори съ императора. На допитването си въ Цариградъ по поводъ просбата на аваритѣ Юстинъ получилъ съгласието на императора, който му заповѣдалъ да изпрати аварското посолство въ Цариградъ, за да почнатъ прѣговоритѣ. Когато първиятъ посланикъ на име Кандихъ пристигналъ въ столицата и се прѣдставилъ прѣдъ императора, той се обърналъ съ слѣднитѣ думи: „При тебъ иде най-голѣмиятъ и силенъ отъ народитѣ; племето аварско е

---

[1]) *Theophyl. Simocattas*, VII, 7 и 8, p. 257—259.—Ср. *Marquart*, Streifzüge, S. 43, 45—46. — *Ю. Кулаковскій*, Исторія Византіи, т. II, стр. 228—229.

непобѣдимо; то е способно лесно да отблъсне и изтрѣби противницитѣ. И затова ще ти бѫде полезно да приемешъ аваритѣ за съюзници и да си спечелишъ въ тѣхъ отлични защитници; но тѣ само въ такъвъ случай ще бѫдатъ въ приятелски връзки съ ромейската държава, ако ще получаватъ отъ тебе драгоцѣнни подаръци и пари всѣка година, и ще бѫдатъ поселени отъ тебе на плодоносна земя". Колкото и да били тия прѣдложения самохвални отъ страна на аварския пратеникъ и унизителни за империята, Юстинианъ ги приелъ на драго сърдце, защото, казва Менандъръ, той билъ вече старъ, и бившата му твърдость и воинственость се обърнали въ любовь къмъ спокойствие. Затова, чувствувайки се не въ сила да се разправи съ аваритѣ, императорътъ рѣшилъ да ги отблъсне по другъ начинъ — съ пари.[1]) Той веднага съобщилъ рѣшението си на сената, който не само го одобрилъ, но го и хвалилъ за неговата проницателность. Тогава Юстинианъ изпратилъ при аваритѣ свой пратеникъ Валента, единъ отъ царскитѣ меченосци, който носѣлъ съ себе си разни богати подаръци, чието назначение било да смегчатъ надмѣннитѣ думи на варваритѣ, а на пратеника било заповѣдано да привлѣче това племе въ съюзъ съ ромеитѣ и да го накара да дѣйствува противъ враговетѣ на империята. „Такива мѣрки, споредъ моето мнѣние, пише Менандъръ, били измислени отъ императора твърдѣ разумно, защото побѣдятъ ли аваритѣ, или бѫдатъ побѣдени, и въ една, и въ другия случай ползата ще бѫде на страна на ромеитѣ". Императорскиятъ пратеникъ благополучно изпълнилъ своята мисия, и аваритѣ наскоро потеглили на западъ, като покорявали и изтрѣбвали народитѣ, прѣзъ чиито земи прѣминавали.[2])

Най-напрѣдъ изпитали аварскитѣ удари народътъ савири, а слѣдъ него залитѣ, а къмъ началото на 60-тѣ години аваритѣ почнали война съ утигуритѣ, въ която послѣднитѣ били разбити и принудени били да признаятъ властьта на аварския хаганъ; подиръ утигуритѣ дошелъ редъ и на кутригуритѣ, които така сѫщо се покорили.[3]) При какви обстоя-

[1]) *Menander*, frg. 4, ibid. p. 4. — Ср. рус. прѣводъ, п. т. стр. 321—323.
[2]) *Menander*, frg. 5, ibid. p. 5. — Ср. рус. прѣводъ, п. т., стр. 323.
[3]) *Ibidem*. Ако наистина въ Менандровия ὁ Κοτριάγγος (споредъ изд. на Müller'a, FHG, IV, p. 204) или Κοτρίγουρος (споредъ изд. на Dindorf'a HGM, II, p. 6) ἐκεῖνος, който играе роля въ борбитѣ на аваритѣ съ антитѣ,

телства е станало покорението на тия двѣ български племена подъ аварската власть и въ какво се е изразявала тая покорность на първо врѣме, нищо не знаемъ. Менандъръ ни съобщава, че когато по-сетнѣ въ 568 г. аварскиятъ хаганъ искалъ да получи пари отъ византийския императоръ, той между друго изисквалъ чрѣзъ своя пратеникъ заедно съ отстѫпката на Сирмий (Срѣмъ) „и обикновенитѣ пари (τὰ συνήθη χρήματα), които кутригуритѣ и утигуритѣ получавали отъ императора Юстиниан , защото Баянъ, т. е. аварскиятъ хаганъ, унищожилъ и двѣтѣ тия племена",[1]) а споредъ самитѣ думи на аварския пратеникъ, които Менандъръ влага въ устата му, хаганътъ искалъ „паритѣ, които Юстинианъ ежегодно даваль на кутригури и утигури, тъй като въ даденото врѣме той владѣелъ тия народи".[2]) На това искане тогавашниятъ императоръ Юстинъ II (565 — 578) възразилъ така: „Споредъ вашитѣ думи, ние трѣбва да даваме вамъ това, което е давалъ Юстинианъ на хуннитѣ не отъ страхъ, а отъ съжаление, понеже не искалъ да пролива кръвь. Но било би смѣшно да се обнасяме еднакво съ онния, на които искаме да изкажемъ своята благосклонность, и съ онния, съ които трѣбва да се сражаваме, слѣдъ като нещастнитѣ кутригури и утигури, които получаваха отъ насъ пари, както вие твърдите, едни побѣгнаха отъ насъ, други паднаха въ сраженнето и сѫ изтрѣбени отъ насъ докрай. Защо пъкъ ние трѣба да ви даваме онова, което е принадлежало на побѣденитѣ? Не е съгласно съ естеството на нѣщата въ едно и сѫщо врѣме да побѣждавашъ и да плащашъ на другитѣ пари за побѣденитѣ" и т. н..[3]) Ако се сѫди както по искането на аварския хаганъ, тъй и по отговора на императора, би трѣбвало да признаемъ, че двѣтѣ български племена сѫ били съвършено унищожени и отъ ромеитѣ, и отъ аваритѣ, и че отъ тѣхъ нищо не е останало. Но това надали може да се приеме, защото горѣ-приведенитѣ думи сѫ били изречени

трѣбва да видимъ главатаря или хана на кутригуритѣ, м. б. Завергана, който се явява като ὁ τοῖς Ἀβάροις ἐπιτήδειος, т. е. привърженецъ или васалъ на аваритѣ, както прѣдлага и го разбира Marquart, то подчинението на кутригуритѣ, а заедно съ тѣхъ и на утигуритѣ ще трѣбва да отнесемъ най-рано между годинитѣ 559 и 562. — Ср. *Marquart,* Streifzüge, S. 147 и 504; Die alttürk. Inschr, S. 78—79.

[1]) *Menander,* frg. 28, ibid., p. 63_{1-2}. — Ср. рус. прѣводъ, стр. 392.

[2]) *Ibidem,* p. 63_{20-22}. — Ср. рус. прѣводъ, стр. 393.

[3]) *Ibidem,* p. 63_{30}—64_{10}. — Ср. рус. прѣводъ, п. т., стр. 393.

въ моментъ, когато и едната, и другата страна се стараели да се надхитрятъ една друга; па и освѣнъ това самиятъ аварски пратеникъ изповѣдва, че тия двѣ племена въ дадения моментъ, т. е. 568 г., е владѣелъ хаганъ Баянъ, слѣдов. тѣ не сѫ били изтрѣбени докрай. Напротивъ, ние ще ги срѣщнемъ и по-сетнѣ или съ тѣхнитѣ имена въ форма, измѣнена въ гръцката транскрипция, или пъкъ подъ общото имъ име „българи".

И тъй прѣминаването на европейскитѣ авари прѣзъ земитѣ на утигуритѣ и кутригуритѣ не е имало такива сѫдбоносни сетнини за тия двѣ български племена, и ако трѣба да се говори за окончателното имъ разнебитване, или че тѣ, споредъ Агатия, „сѫ служили разпръснато на другитѣ народи", то това се отнася на първо врѣме само къмъ кутригуритѣ, повечето отъ които били наистина увлѣчени отъ аварското нашествие, и ордитѣ на които срѣщаме да дѣйствуватъ подъ властьта на аварския хаганъ далечъ на западъ по срѣдни Дунавъ и на Балканския полуостровъ: това сѫ били тъкмо ония, за които аварскиятъ пратеникъ, както видѣхме, казвалъ, че хаганътъ му ги владѣелъ. Слѣдъ това кутригуритѣ прѣставатъ да сѫществуватъ като отдѣлна държава. Тѣхната история се слива отчасти съ историята на аваритѣ подъ общото име „българи", а отчасть и съ историята на източния клонъ на българитѣ, както това ще видимъ по-нататъкъ. Слѣдъ изселването на повечето кутригурски орди отъ брѣговетѣ на Черно море къмъ срѣдни Дунавъ, извѣстна часть отъ мѣстата имъ била завзета, вѣроятно, отъ славѣнитѣ — анти, които къмъ това врѣме зачестили и усилили нападенията си върху Балканския полуостровъ.[1])

Съвсѣмъ друга е била сѫдбата на българитѣ отъ източния клонъ — утигуритѣ, които бѣха останали въ своитѣ земи на изтокъ отъ Азовско море. Ослабени отъ междуособнитѣ войни съ кутригуритѣ, а слѣдъ това и отъ нашествието на аваритѣ, тѣ не могли да устоятъ противъ силата на срѣдне-азиатскитѣ турци, които успѣли били къмъ даденото врѣме да покорятъ цѣлата страна между Азовско море, Донъ, Волга и Кавказъ. Още въ самото начало на историята си

[1]) Вж. *Ю. Кулаковскій*, Исторія Византіи, II, стр. 231.

турцитѣ, слѣдъ като разпространили властьта си на западъ, раздѣлили се на двѣ държави, сѣверо-източна и западна. Основателтъ на турската мощь Бумънъ-каганъ умрѣлъ въ 552 г.; него наслѣдвали тримата му синове единъ слѣдъ другъ (552—581), а най-младиятъ му братъ Шетиеми или Истеми-каганъ билъ повелитель на западната турска държава. У византийцитѣ той е извѣстенъ подъ името *Силзивулъ* (Σιλζίβουλος).[1]) При тоя турски хаганъ е станало покорението на българитѣ-утигури отъ турцитѣ.

Менандъръ ни описва пѫтуването на едно византийско посолство въ 568 год. на чело съ пълководецъ Зимарха до турския хаганъ Силзивула, който е ималъ резиденцията си на планина *Ектагъ* или Златна планина.[2]) На връщане това посолство минало прѣзъ рѣка Оихъ (Яксартъ, сегашна Сѫръ-Дария); по-нататъкъ то достигнало до извѣстното голѣмо и широко езеро — вѣроятно Аралско море, минало по трудни мѣста, стигнало до брѣговетѣ на р. Иха (сегашна Емба), а послѣ Даихъ (сегашни Уралъ) и по разни блата дошло до Атилъ (сегашна Волга). „Слѣдъ това, пише Менандъръ, Зимархъ пристигналъ при утигуритѣ,[3]) които му обадили,

---

[1]) *Menander,* frg. 10, ib., p. 9. Макаръ че това име се явява у тоя авторъ и въ форма Διζάβουλος (вж. ib., p. 46 et sq.) и Διλζίβουλος (ib., p. 86 et sq.), у Теофилакта Симоката (VII, 7, 9, ib. p. 257) Στεμβίσ-χάγαν, а у Свида Σιλζίβουλος, все пакъ ясно става, че формата Σιλζίβουλος трѣбва да се прѣдпочте, защото тя е произлѣзла, споредъ тълкуването на ориенталиститѣ, отъ изопачаване на титлата му Sir Jabgu-kahan, а у Табари — Silgibu. — Вж. *Ю. Кулаковскій,* п. т., II, стр. 229 и 356. — *Marquart,* Streifzüge, S. 504.

[2]) *Menander,* frg. 20, ib., p. 49—54. — Рус. прѣводъ, стр. 375—381, особ. бѣлѣжка 49. — Собствено Ек-тагъ = Ак-тагъ и значи Бѣла планина. Но при все това въ нея виждатъ сегашни Алтай (Алтънъ-дагъ), т. е. Златна планина. Напослѣдъкъ се даде и друго опрѣдѣление на хагановата резиденция — въ долината Юлдузъ въ басеина на р. Или, сѣверно отъ гр. Куча.— Вж. *Ю. Кулаковскій,* п. т., стр. 507.

[3]) Ние приемаме и въ двѣтѣ мѣста четенето, което прѣдложи Нибуръ — Οὐτίγουροι, а не Οὐγοῦροι, а сѫщо и въ frg. 5: Οὐτίγουροι вм. Οὐγοῦροι, както е въ изданията на K. Müller'a и на Dindorf'a. Марквартъ изпърво възстана противъ тая коньектура и казва, че „der Name (Οὐγοῦροι) des Volkes noch genauer Οὐιγοῦροι, geschrieben wird, das nicht in Οὐτιγοῦροι zu ändern ist (вж. Die Chronol. der alttürk. Inschriften, S. 81, Am. 4), безъ да посочи основанията, защо именно не трѣбва да се измѣнява. Той дори се рѣши да направи сѫщото замѣняване и тамъ, дѣто въ текста на Менандра стои безспорно и ясно Οὐτίγουροι (вж. frg. 43, ib., p. 85,7), като при това забѣлѣзва: Alein die Utiguren waren damals den Avaren unterworfen, und ein Vergleich mit ftg. 21 ergibt, dass der Fürst der Οὐγοῦροι bezw. Οὐιγοῦροι gemeint ist. Es ist also an beiden Stellen Οὐιγοῦροι herzustellen (ib. Am. 7). Обаче Марквартъ по-сетнѣ се отказа отъ това мнѣние. „Ich habe, пише той, sie (Οὐγοῦροι oder Οὐγῶροι an der Wolga) früher für ein Abzweigung der *Uiguren* erklärt, aber wie ich jetzt glaube, mit Unrecht. Der Name Üigur (Üi-git) scheint

че въ гориститѣ мѣста около рѣка Кофина (Кубань) сѫ заседнали четири хиляди перси и причаквали ромеитѣ, за да ги хванатъ въ плѣнъ, щомъ прѣминатъ покрай тѣхъ. Началникътъ на утигуритѣ,[8]) който управляваше тамъ отъ

---

zuerst unter der Sui-Dynastie (581—618) vorzukommen. Diese Uiγur sind zweifellos identisch mit den Ügir (nach *Schlegels* Transskription) oder *O-gu* (Oγuz), dem vornehmsten der 15 Stämme der Kau-ċe zur Zeit der Wei-Dynastie (227—264). Aber erst seit der Sui-Dynastie scheint der Name des vornehmsten Stammes auch auf die verbündeten Stämme übertragen worden zu sein. In den Οὐγῶροι, Οὐγοῦροι des Priskos (fr. 30) und Menandros (fr. 5, 21, 43) sehe ich jetzt vielmehr eine Abweigung der *Jü-kiŭe-lü*, wie der einheimische Name der echten Avaren oder Žuan-žuan lautet. Dafür spricht auch der Name des Fürsten der Uguren, *Anagai*, der sich mit dem Namen eines der letzten Chagane der Žuan-žuan *A-na-kwei* († 552) deckt[e] (Streifzüge, S. 45—46). Впрочемъ той се отказва и отъ това сближение на Οὐγοῦροι съ аваритѣ, защото на сѫщото мѣсто въ сѫщата книга (вж. стр. 504) той пише: Aber die Uturguren (Οὐτίγουροι) waren im Jahre 576, ebenso wie die ihnen benachbarten Alanen, den Türken, d. i. den Westtürken unterworfen, wie sich zur Genüge daraus ergibt, dass diese noch im nämlichen Jahre Bosporos belagern und eroberen. Der General Anagai, welcher schon vorher mit einer türkischen Streitmacht daselbst lagerte, war also in der That Fürst der Utiguren (ὃς ἐκράτει τοῦ φύλου τῶν Οὐτιγούρων) und nicht etwa der zwischen Wolga und Kuma (Κωφὴν) wohnenden Οὐγοῦροι, welche schon im Jahre 569/70 dem Türken-chagan Silzibul (*Sir Jabgu*, Στεμβίσ-χάγαν) gehorchten (Men. Prot. fr. 21, p. 55). —

Отъ приведенитѣ тукъ пасажи у Маркварта става ясно, 1., че за нѣкакви Οὐγοῦροι тукъ и дума не може да става, понеже това било би пъленъ анахронизъмъ и 2., че тия тъй наречени Οὐγοῦροι не могатъ по никой начинъ да се идентфицират съ Присковитѣ Οὔρωγοι, защото послѣднитѣ още въ 463 год. били изгонени отъ живѣлищата си около Волга на Кавказъ, отдѣто тѣ влѣзли въ близки отношения съ ромеитѣ (*Priscus*, fr. 30, ib. p. 341), тъй че племето Οὐρῶγοι въ 2-та половина на VI. вѣкъ едва ли сѫ живѣли около Волга. Впрочемъ, ако се обърнемъ къмъ самия текстъ на Менандра, ще се убѣдимъ, че тия въображаеми Οὐγοῦροι съвсѣмъ не сѫ живѣли въ даденото врѣме и на Волга. И наистина текстътъ гласи: ὁ δὲ Ζήμαρχος . . . δυσβάτους τέ τινας χώρους παραμειφάμενος, ἐγένετο κατὰ τὰ ῥεῖθρα τοῦ Ἴχ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν Δαΐχ, καὶ διὰ λιμνῶν ἑτέρων αὖθις ἐς τὸν Ἀττίλαν· πάλιν ὡς Οὐγούρους, οἳ δὴ καὶ σφίσιν ἀπήγγειλαν. ὡς εἰς τὰ περὶ τὸν Κωφῆνα ποταμὸν ἐς τὰ λάσια τέσσαρας χιλιάδας Πέρσων ἐπιτηροῦσι προλελοχισμένοι κτλ. Тукъ прѣди всичко думата πάλιν ясно посочва, че Зимархъ, като дошелъ ἐς τὸν Ἀττίλαν, *пакъ, отново* продължилъ движението къмъ р. Кофина и тогава вече е достигналъ въ земята на угуритѣ, слѣдователно, тия прѣдполагани Οὐγοῦροι не ще да сѫ живѣли нито *на*, нито *около* Волга, защото тоя, който живѣе при Волга, не може въ сѫщото врѣме да знае, какво се върши по гориститѣ мѣста, т. е. по срѣднето и горнето течение на р. Кофина, сегашни Кубань (ср. у *Theophanes*, ib., pp. 365_{13}, 357_{9}, 434_{11}; *Nicephorus patr.*, ed. de Boor, p. 33: Κῶφις, вин. п. Κώφινα. — Ср. *Marquart*, Streifzüge, S. 32), слѣдователно, тия прѣдполагани Οὐγοῦροι сѫ живѣли въ областьта на р. Кубань, а пъкъ ние вече посочихме по-горѣ, че и по Прокопия, и по Агатия, и по псевдо-Захария въ VI. вѣкъ въ тая сѫщата область сѫ живѣли тъкмо Οὐτίγουροι-тѣ, т. е. източнитѣ клонъ на българитѣ. Щомъ това се установява, то очевидно става, 1. че прѣдлаганата отъ Марквата идентификация на тия Οὐγοῦροι съ истинскитѣ авари или жуанъ-жуанъ е недопустимо; 2. че нѣмаме никакво основание да промѣняваме въ frg. 43, p. 85_{10} четенето Οὐτίγουροι било на Οὐιγοῦροι, било ня Οὐγοῦροι, и 3. въ въпроснитѣ мѣста прѣдлаганото отъ Нибура Οὐτίγουροι е напълно оправдано и правилно. Че тукъ наистина става дума само за утигуритѣ, ще ни покаже и другъ единъ Менандровъ откѫслекъ. (вж. по-долу, стр. 79).

името на Силзивула, далъ на Зимарха напълнени съ вода кожени мѣхове, за да си утоляватъ жаждата той и другаритѣ му, когато ще минаватъ по безводната степь. Керванътъ срѣщналъ по пѫтя езеро; като минали тоя обширенъ водоемъ, Зимархъ достигналъ до ония езера, въ които се влива и се губи рѣка Кофинъ. Оттука той изпратилъ разузнавачи, да разгледатъ и да разузнаятъ, дали наистина тамъ сж заседнали перситѣ. Разузнавачитѣ, като огледали ония мѣста, доложили на Зимарха, че не се вижда никой. При все това ромеитѣ пристигнали въ Алания съ голѣмъ страхъ".[1])

Ние приведохме цѣлия тоя пасажъ отъ Менандра, за да посочимъ по-ясно пѫтя на византийското посолство и да изтъкнемъ, че то е минало тъкмо прѣзъ земитѣ на българитѣ-утигури; но за насъ той се явява още по-важенъ по това, че 1., споредъ него, утигуритѣ въ 568 г. сж били вече покорени подъ турцитѣ и 2., че той ни опрѣдѣля степеньта на подчиненостьта имъ. Така въ него четемъ: *Началникътъ на утигуритѣ, който управляваше тамъ отъ името на Силзивула,* далъ" и пр..[2]) Тая фраза доста ясно ни посочва, че управительтъ на утигуритѣ въ 568 г. не е билъ нѣкой мѣстенъ владѣтель, който е признавалъ само властьта на турския хаганъ Силзивула, а поставеникъ на послѣдния. Тоя изводъ се потвърдява и отъ обстоятелствата, при които е станало покорението на българитѣ-утигури отъ турцитѣ.

За това събитие можемъ донѣйдѣ да си съставимъ понятие по думитѣ на турския князъ Турксанта, единъ отъ синоветѣ на Силзивула, които думи той е казалъ прѣдъ византийския пратеникъ Валентина, водачъ на друго едно посолство, изпратено въ 576 год. отъ кесаря-управитель *Тиверия* (като кесарь-управитель отъ 574, а императоръ 578—582) до турския върховенъ хаганъ. Ето какъ се е хвалилъ Турксантъ прѣдъ византийския пратеникъ: „менѣ ми се покланя цѣла земя, която се почва отъ първитѣ

---

[1]) *Menander,* frg. 21, ib., p. 54_{28}—55_{16}. — Ср. руския прѣводъ, п. т., стр. 382.

[2]) Гръцкиятъ текстъ на тая фраза е: ὁ τῶν Οὐτιγούρων ἡγούμενος, ὃς διέσωζεν ἐκείσε τοῦ Διζαβούλου (вм. Σιλζιβούλου) τὸ κράτος, която собствено значи: „началникътъ на утигуритѣ, който спазваше (охраняше, отбраняше) тамъ властьта на Силзивула", що е равнозначуще на дадения отъ насъ прѣводъ. Г. Дестунисъ въ руския прѣводъ още повече пояснява смисъла на тая фраза, като ἐκείσε замѣнява съ думитѣ „тоя народъ".

името на Силзивула, далъ на Зимарха напълнени съ вода кожени мѣхове, за да си утоляватъ жаждата той и другаритѣ му, когато ще минаватъ по безводната степь. Керванътъ срѣщналъ по пѫтя езеро; като минали тоя обширенъ водоемъ, Зимархъ достигналъ до ония езера, въ които се влива и се губи рѣка Кофинъ. Оттука той изпратилъ разузнавачи, да разгледатъ и да разузнаятъ, дали наистина тамъ сѫ заседнали перситѣ. Разузнавачитѣ, като огледали ония мѣста, доложили на Зимарха, че не се вижда никой. При все това ромеитѣ пристигнали въ Алания съ голѣмъ страхъ".[1])

Ние приведохме цѣлия тоя пасажъ отъ Менандра, за да посочимъ по-ясно пѫтя на византийското посолство и да изтъкнемъ, че то е минало тъкмо прѣзъ земитѣ на българитѣ-утигури; но за насъ той се явява още по-важенъ по това, че 1., споредъ него, утигуритѣ въ 568 г. сѫ били вече покорени подъ турцитѣ и 2., че той ни опрѣдѣля степеньта на подчиненостьта имъ. Така въ него четемъ: *Началникътъ на утигуритѣ, който управляваше тамъ отъ името на Силзивула*, далъ" и пр..[2]) Тая фраза доста ясно ни посочва, че управительтъ на утигуритѣ въ 568 г. не е билъ нѣкой мѣстенъ владѣтель, който е признавалъ само властьта на турския хаганъ Силзивула, а поставеникъ на послѣдния. Тоя изводъ се потвърдява и отъ обстоятелствата, при които е станало покорението на българитѣ-утигури отъ турцитѣ.

За това събитие можемъ донѣйдѣ да си съставимъ понятие по думитѣ на турския князъ Турксанта, единъ отъ синоветѣ на Силзивула, които думи той е казалъ прѣдъ византийския пратеникъ Валентина, водачъ на друго едно посолство, изпратено въ 576 год. отъ кесаря-управитель *Тиверия* (като кесарь-управитель отъ 574, а императоръ 578—582) до турския върховенъ хаганъ. Ето какъ се е хвалилъ Турксантъ прѣдъ византийския пратеникъ: „менѣ ми се покланя цѣла земя, която се почва отъ първитѣ

---

[1]) *Menander*, frg. 21, ib., p. 54_{28}—55_{16}. — Ср. руския прѣводъ, п. т., стр 382.

[2]) Гръцкиятъ текстъ на тая фраза е: ὁ τῶν Οὐτιγούρων ἡγούμενος, ὃς διεδέξατο ἐκεῖσε τοῦ Δισαβούλου (вм. Σιλζιβούλου) τὸ κράτος, която собствено значи „началникътъ на утигуритѣ, който спазваше (охраняше, отбраняше) тамъ властьта на Силзивула", що е равнозначуще на дадения отъ насъ прѣводъ Г Дестунисъ въ руския прѣводъ още повече пояснява смисъла на тая фраза, като ἐκεῖσε замѣнява съ думитѣ „тоя народъ .

е била историята на зависимостьта на утигуритѣ отъ турцитѣ, ние нищо не знаемъ; но несъмнѣнно е това, че къмъ това врѣме ще трѣба да отнесемъ изселването на двѣтѣ източно-български орди отъ областьта на изтокъ отъ Меотида и р. Танаисъ — *Тарниахъ* и *Коцагири*, за които Теофилактъ Симоката съобщава, че тѣ бѣгали отъ турцитѣ и, като стигнали въ Европа, прѣминали къмъ ония, които били при аварския хаганъ; къмъ тѣхъ се присъединило и племето *Завендеръ*, което е живѣло, както се види, нѣйдѣ западно отъ р. Танаисъ, защото за него не се казва, че е бѣгало отъ турцитѣ. Съ присъединението на тия три орди силата на аваритѣ се уголѣмила съ 10 хиляди души.[1]) Теофилактъ Симоката разказва за това събитие между събитията отъ 598 г., но то, очевидно, се отнася къмъ по-ранне врѣме, именно, това сж ония 10 хиляди хунно-българи, на които аварскиятъ хаганъ Баянъ заповѣдалъ въ 569 г. да прѣминатъ р. Сава и да разоряватъ Далмация.[2]) Сжщо отъ тѣхъ ще да сж били и ония 1000 души българи, които нападнали въ 597 г. на югъ отъ Дунавъ и разбили прѣднитѣ отреди на византийския пълководецъ Петра, брата на императоръ Маврикия; и тѣ слѣдъ това така сжщо се присъединили къмъ аваритѣ.[3]) Но зависимостьта на българитѣ-утригури отъ турцитѣ не била за дълго врѣме.

Слѣдъ покорението на утигуритѣ бързо разширилата се западно-турска държава не могла за дълго да удържи завоеванитѣ земи. Въ 576 год. хаганъ Силзивулъ не билъ вече живъ, и отъ разказа на Менандра се види, че малко прѣди

---

[1]) *Theophl. Simocattas*, VII, 8, ed. de Boor, p. 260_{16}: κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον οἱ Ταρνιάχ καὶ οἱ Κοτζαγηροὶ (καὶ οὗτοι δὴ ἐκ Οὐάρ καὶ Χουννί) ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀποδιδράσκουσι, καὶ πρὸς τὴν Εὐρώπην γενόμενοι τοῖς περὶ τὸν χαγάνον τῶν Ἀβάρων συνάπτονται. λέγεται δὲ καὶ τοὺς Ζαβενδὲρ ἐκ τοῦ γένους πεφυκέναι τῶν Οὐάρ καὶ Χουννί. ἡ δὲ γεγονυῖα ἐπίθετος δύναμις τοῖς Ἀβάροις εἰς δέκα χιλιάδας ἠκρίβωτο. Обикновено къмъ бѣгащитѣ отъ турцитѣ орди причислятъ и οἱ Ζαβενδὲρ (вж. *Marquart*, Die alttürk. Inschriften, S. 81; Streifzüge S. 504; но въ Die albulg. Ausdrücke, ib. p. 18, той съвсѣмъ не споменува Зевендеръ въ числото на побѣгналитѣ); обаче отъ текста ясно личи, че тукъ се говори само за първитѣ двѣ; авторътъ слѣдъ като констатира, че и οἱ Ζαβενδὲρ произлизали сжщо отъ Варъ и Хунни, несъмнѣнно ги смѣта сжщо за изселили се на западъ, защото той слѣдъ това прави вече заключението, че силата на аваритѣ се уголѣмила съ 10 хиляди души. - Ср. нашата статия „Извѣстието на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ“ въ „Извѣстията на Историч. дружество въ София“, кн. IV (1815), стр. 42—43.

[2]) *Menander*, frg., 27, ib. p. 62_{17-20}. — *L. Niederle*, Slov. starož, II, str. 203. — Ср. *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke, ib., p. 18.

[3]) *Theophyl. Simocattas*, VII, 4, ib., p. 251. — Ср. *Theophanes*, ib., p. 275.

тая година, а може би и въ сѫщата година, той билъ вече умрѣлъ.[1]) Подиръ смъртьта на тоя силенъ азиатски владѣтель, царството му се разпаднало на осемь части споредъ числото на синоветѣ му, отъ които всѣки управлявалъ падналата му се часть. Единъ отъ тѣхъ билъ и споменатиятъ вече Турксантъ, чиито владѣния повидимому се простирали въ западнитѣ покрайнини на турското царство; но най-стариятъ отъ тѣхъ билъ μόναρχος — самодържецъ, велики хаганъ. Отначало такъвъ билъ *Арсила*,[2]) а по-сетнѣ се явява *Тарду*, еднокръвенъ (ὅμαιμος) братъ на Турксанта, който е живѣлъ на златната планина *Ектель* (несъмнѣнно сѫщата *Ектагъ*).[3]) При Арсила било направено опитване да се разшири турската власть и върху Таврическия полуостровъ.

Византийското посолство, което бѣ изпратено въ 576 г. въ земята на турцитѣ съ прѣдложение да иматъ ромеитѣ съ тѣхъ миръ и съюзъ противъ перситѣ, нѣмало такъвъ успѣхъ, както посолството на Зимарха. Турскитѣ областни князе или ханове се отнесли твърдѣ недовѣрчиво и дори надмѣнно къмъ горнето прѣдложение поради двуличната политика на византийския императоръ къмъ тѣхъ. Особено враждебно билъ настроенъ противъ Византия най-близкиятъ й съсѣдъ Турксантъ, както това се ясно види отъ рѣчьта му, отправена къмъ византийския пратеникъ Валентина, слѣдъ като тоя изложилъ прѣдъ него прѣдложението на императора си. Споредъ Менандра, Турксантъ казалъ: „Не сте ли вие ония сѫщитѣ ромеи, които употрѣбявате десеть езика и една измама“. Като изрекълъ тия думи, той напъхалъ въ устата си десетьтѣ пръсти; сетнѣ продължилъ: „Както азъ имамъ сега въ устата си десеть пръсти, тъй и вие, ромеитѣ, имате много

---

[1]) Въ 576 г. Турксантъ така говорилъ на византийския пратеникъ: δέον ὑμᾶς ἐνταῦθα ἀφιγμένους, ὦ Ῥωμαῖοι, ἐν μεγίστῳ τε πένθει εὑρόντας ἐμέ, ἀρτιθανὴς γάρ μοι Διλζίβουλος ὁ πατήρ, καταχαράττειν τὰ πρόσωπα ταῖς μαχαίραις κτλ. Вж. *Menander*, frg. 43, ib., p.89$_{8-8}$. — Ср. сѫщо ibd., p. 89$_{10-19}$.

[2]) *Menander*, frg. 43. ib., p. 85$_{20-74}$.: οὗτος (Τουρξάνθος) δὲ εἷς τῶν παρὰ Τούρκοις ἡγεμόνων. ἐν ὀκτὼ γὰρ μοίρας διεδάσαντο τὰ ἐκείνῃ ἅπαντα, οἷς γε τοῦ φύλου τῶν Τούρκων ἔλαχε προεστάναι· Ἀρσίλας δὲ ὄνομα τῷ παλαιτέρῳ μοναρχῷ Τούρκων. ὁ γοῦν Ὀδαλεντῖνος παρὰ τὸν Τούρξανθον ἀφικόμενος, ὃς πρὸ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων ὑπαντιάζων ἐτύγχανε τοῖς ἐκεῖσε παραγενομένοις, εἶτα συνηδθῆναι φράσας τῷ καίσαρι Ῥωμαίων.

[3]) *Ibidem*, p. 89$_{20-25}$. За тоя великъ хаганъ се споменува въ китайскитѣ лѣтописи подъ името Ta-t'ou-k'an. — *Marquart*, Die alttürk. Inschriften. S. 81—82; Die altbulg. Ausdrücke, S. 18. — *A. Wirth*, ibidem, p. 268. — *Ю. Кулаковскій*, п. т., стр. 401.

езици. Съ единъ вие лъжете мене, съ други пъкъ моитѣ роби, вархонититѣ. Просто да се каже, *като ласкаете всички народи и ги мамите съ изкуство на ръчьта и съ коварство на душата, вие нехаете къмъ тъхъ, когато тѣ съ глава се хвърлятъ въ бѣдствие, а полза отъ това получавате само вие. И вие, пратеници, дохождате при мене обличени въ лъжа, па и оня, който ви е изпратилъ, самъ е измамникъ.* Азъ ще ви убия, безъ да отлагамъ, веднага. Чуждо и несвойствено е на турския мжжъ да лъже".... и т. н.[1]) За да покаже, че не желае да има миръ съ императора, той, още докато византийското посолство се намирало въ турскитѣ владѣния — въ Азия, въ сжщата 576 г. изпратилъ многобройни войски подъ началството на *Бохана*, за да превземе гр. Боспоръ, въ околноститѣ на който вече отъ по-рано стоялъ управительтъ на утигуритѣ Анагей съ друга турска войска.[2]) Градътъ Боспоръ заедно съ околноститѣ се намиралъ, както знаемъ, още отъ врѣмето на Юстиниана въ най-близки отношения къмъ Византия, и затова Турксантъ насочилъ вниманието си къмъ тоя градъ, който билъ и превзетъ.[3]) Обаче съ това се завършило разширението властьта на турцитѣ по-нататъкъ на западъ. Наистина, въ 580 год., когато аварскиятъ хаганъ се приготвялъ за походъ противъ славѣнитѣ и искалъ отъ византийския императоръ, да му позволи да мине на лѣвия брѣгъ на Дунавъ и да удари право въ живѣлищата на славѣнитѣ, Тиверий II се стараелъ да го отклони отъ това му намѣрение, като го заплашвалъ съ това, че турцитѣ вече сж разположили своя станъ при гр. Херсонъ и че, ако аваритѣ прѣминатъ Дунава, то турцитѣ ще забѣлѣжатъ това и незабавно ще се опълчатъ противъ тѣхъ;[4]) но това си останало само една заплаха, защото

---

[1]) *Menander*, ib., p. 86_{17}—84_{4}. — Ср. рус. прѣводъ, стр. 418—420

[2]) *Ibidem*, p. 89_{15}—$_{22}$.

[3]) *Ibidem*, frg. 45, ib., p. 90_{21}—$_{24}$.

[4]) *Ibidem*, frg. 64, ib. p. 125—126. — Къмъ това врѣме, а може би и събитие, се отнася и слѣднето извѣстие на Михаила Сирийски (вж. издан. на *J.-B. Chabot*, t. II, p. 363, col. 1): „Bientôt après il (khâgan) fut effrayé par la nouvelle que le peuple des Turcs le poursuivait. Ils se retirèrent à Sirmium, craignant que (les Turcs) ne pillassent les habitants et toutes ses richesses. (Mauricius) ayant envoyé 8 καντηνάρια d'or à Khâgan, ils se retirèrent". Очевидно, че тая „новина" е идѣла пакъ отъ Византия, както се разказва у Менандра, и се отнася къмъ царуването на императоръ Тиверия, който е заплатилъ 8 кантаря злато на хагана (вж. *А. Васильевъ*, Славяне въ Греціи, Визант. Временникъ V (1898), стр. 409—410), а не къмъ врѣмето на Маври-

наскоро слѣдъ това избухнали вжтрѣшни междуособици въ самата турска държава между хановетѣ на отдѣлнитѣ ѝ части.

Най-важно значение въ тия междуособици, които не само запрѣли турското нашествие на западъ, но и принудили самитѣ турци да се оттеглятъ назадъ на истокъ въ Азия, имало възстанието, повдигнато отъ турския князъ *Турумъ* (Τουρούμ). Той събралъ голѣма войска противъ хагана, когото успѣлъ да разбие. Възстанието повидимому взело заплашителенъ размѣръ, защото хаганътъ билъ принуденъ да търси съюза и помощьта на други трима хана. Слѣдъ дълга борба въ едно сражение въ долината на р. Икаръ (сег. Объ) главниятъ бунтовникъ билъ убитъ, а неговитѣ войски били обърнати на бѣгъ и разпръснати. Слѣдъ като било извършено голѣмо кръвопролитие въ страната, великиятъ хаганъ отново станалъ върховенъ владѣтель на държавата си.[1]) За тия побѣди той съобщилъ чрѣзъ пратеници на Маврикия. Писмото, изпратено до императора по тоя поводъ, било надписано тъй: „Ромейскому василевсу хаганътъ, великиятъ повелитель на седемь рода (т. е. народа) и господарь на седемь климата (т. е. зони) отъ вселенната".[2]) Хаганътъ, за когото тукъ става дума, споредъ китайскитѣ лѣтописи, както видѣхме, билъ Татоу (*Tatou*), а споредъ Менандра Тарду, който отъ 583 г. успѣлъ да вземе върховната хаганска власть, която той закрѣпилъ, слѣдъ като усмирилъ междуособицитѣ, и управлявалъ западнитѣ турци до 603 г.[3])

Отъ турскитѣ междуособици обаче най-първо се възползувала Византия, която успѣла не само да спаси Херсонъ отъ турцитѣ, но и Боспоръ да върне отново подъ властьта на императора.[4]) Но тя и съ това не се ограничила. За да запази и за-въ бждаще своитѣ владѣния по сѣвернитѣ брѣгове на Черно море, византийското правителство не малко е спо-

---

кия, както Chabot попълва текста; сжщо и Маркваргъ (Streifzüge, S. 488) невѣрно отнася извѣстието къмъ 583 г., защото г. Sirmium билъ прѣвзетъ отъ аваритѣ прѣди възцаряването на Маврикия. — Вж. *Ст. Станоевичъ*, п. т. I, стр. 178—182. — Ср. *L. Niederle*, Slov. starož. D. II, str. 206—207 и посочената тамъ литература.

[1]) *Theophyl. Simocattas*, VII, 8, ibid. p. 259.

[2]) *Ibidem*, VII, 7, p. 257.

[3]) *Ibidem*, VII, 8, p. 260 $_{15-29}$. — Ср. *Wirth*, ibidem, S. 278—279. — *Ю. Кулаковскій*, п. т., стр. 401.

[4]) *Ю. Кулаковскій*, Исторія готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкъ, ЖМНПр. ч. 315 (1898), стр. 178—9.

могнало за освобождението на българитѣ изъ-подъ турската власть и за възстановяването на българската държава въ областьта на Азовско море и р. Кубань, което се отнася тъкмо къмъ даденото врѣме, т. е. къмъ началото на 80-тѣ години отъ VI. вѣкъ.

4. Кубратъ, основатель на стара велика черноморска България.

Споредъ даннитѣ на Именника, вториятъ периодъ отъ старата българската история, на чело на който е поставенъ Ирникъ се свършва въ 600 лун. или въ 582 слънч. година. Слѣдъ това списъкътъ на князетѣ се продължава съ точно опрѣдѣлени години на царуванията, а това веднага ни подсѣща, че съ слѣдния князь се почва вече новъ периодъ въ историята на приазовскитѣ българи, — периодъ, за който съставительтъ на Именника е ималъ вече подъ ржка установени извѣстни хронологически данни.

На чело на тоя периодъ, споредъ сжщия Именникъ, стои нѣкой-си *Гостунъ* отъ рода *Ерми*, който носи епитетъ „намѣстникъ сый" и е управлявалъ всичко *двѣ* години (582—584), а веднага слѣдъ него иде *Курʼтъ*, който билъ отъ стария български царски родъ *Дуло* и управлявалъ 60 лунни или 58 слънчеви години (584—642).[1]) Нѣма никакво съмнѣние, че въ тоя Куртъ ще трѣба да видимъ *Кубрата* (Κούβρατος, Κουβρᾶτος Κροβᾶτος и Crobatus, Chudbadr и Chubraat', Qetrades) на другитѣ исторически извори; поне до сега никой не се е изказалъ противъ. За тоя Кубратъ знаемъ, че той билъ племенникъ на нѣкого-си *Органа* и господарь на племето *уногундури*[2]) и че той е билъ основателтъ на извѣст-

[1]) За хронологията вж. въ края на книгата Притурка № 1.

[2]) *Nicephorus part.*, ed. de Boor, p, 24: Κροῦβατος ὁ ἀνεψιὸς Ὀργανᾶ ὁ τῶν Οὐνογουνδούρων κύριος. — *Chronique de Jean, évêque de Nikiou.* Texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg, въ Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque national. Paris, 1883, t. 24, 1-ère partie, p. 580: Koubratos (въ ориг. Qetrades) chef des Huns (въ ориг., Moûtanes = Οὖννοι), neveu d'Organâ (въ ориг. Kuernâkâ). Вж. Journal asiatique, 7 série, t. 13 (1879), p. 379. — *В. Н. Златарски,* Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история, СбНУК. XI (1895), стр. 141 и 151. — *Ѳ. Ив. Успенски,* вж. Изв. Рус. Арх. Ин. въ Кон-полѣ, т. XIV (1909), стр. 51, неизвѣстно защо, прѣвежда текста на Никифора: „Кувратъ, двоюродный братъ *Орхана*", а текста на Ивана Никиуски: „Кувратъ, князь Гунновъ и племянникъ Орхана" и не дава никакви обяснения, за да посочи, кое е вѣрното. — *Marquart,* Die altbulg. Ausdrücke, S. 7, Am. 5.

ната подъ името „стара велика България.“ [1]) Но кой е билъ Органа (Ὀργανᾶς), нито единъ отъ изворитѣ, дѣто той се споменува, не дава нищо повече за него;[2]) обаче, ако авторътъ на извѣстието намѣрилъ за нужно да отбѣлѣжи, че Кубратъ билъ неговъ племенникъ, то очевидно е, че Органа е билъ личность извѣстна и важна въ историята на българитѣ. Съпоставяйки отъ една страна Гостуна и Курта на Именника съ Органа и Кубрата на патр. Никифора и Иваиа Никиуски отъ друга —, човѣкъ неволно се натъква на прѣдположението: ако Кубратъ и Куртъ сѫ една и сѫща личность, то дали Органа и Гостунъ не сѫ така сѫщо една личность.

Идентичность на Органа и Гостуна се установява вече отъ еднаквото имъ историческо значение и съврѣменността имъ, а главно отъ близкитѣ имъ родствени отношения къмъ Кубрата или Курта: споредъ Именника, Куртъ се явява прѣемникъ на Гостуна, който е управлявалъ не като ханъ по право, защото той произлиза отъ другъ родъ Ерми, а като „намѣстникъ“, разбира се, на хана, който въ случая не е никой другъ освѣнъ Куртъ, т. е. Кубратъ;[3]) това ясно посочва, че прѣемството на Курта и намѣстничеството на Гостуна сѫ могли да почиватъ само на роднински връзки, т. е. Гостунъ се явява спрѣмо Курта въ сѫщитѣ отношения, въ каквито, Органа къмъ Кубрата, споредъ Иванъ Никиуски и патр. Никифора. Впрочемъ тукъ не може и дума да става за прѣемство между Гостуна и Курта или Органа и Кубрата, защото краткостьта на намѣстничеството ясно показва, че то е било врѣменно, докато законниятъ ханъ, въ случая Кубратъ, е

---

[1]) Вж. по-долу, стр. 91 – 92.

[2]) За сега е извѣстна мѣстность съ име *Organum*, което впрочемъ се смѣта за смѣшение на страната съ княгиня *Organa*, вдовица на Hulagus, която имала резиденцията си въ Алмалъкъ на р. Или, която се влива въ езеро Балкашъ. Вж. *Marquart*, Streifzüge. S. 499. — Обаче *Wirth*, (каз. съч., стр. 247), като внжда въ Organas — Hyrcanus и посочва, че Кавказъ е билъ второто отечество на българитѣ, твърди, че „die Urahnen der Bulgaren schweiften von Ircania oder Jugrien bis zur uigurischen Landschaft Organum am Ili und bis Fergana, das auch Burgana hiess. Той извежда името на българитѣ или Burgan отъ Hyrkaner, днешни иверийци, които принадлежатъ къмъ грузинското сѣмейство (п. т., стр. 147).

[3]) Подъ израза „намѣстникъ сый“ въ Именника несъмнѣнно ще трѣба да разбираме, че Гостунъ е билъ прѣдставитель, замѣстникъ на властвуващето лице или на господаря, който е управлявалъ или би трѣбало да управлява въ това врѣме, а не узурпаторъ, както го разбира Томашекъ (вж. *Pauly-Wissowa*, ib., col. 1042), защото въ случая нѣмало, както ще видимъ, отъ кого да се узурпира властьта.

завзелъ ханския прѣстолъ; ако пъкъ вземемъ въ внимание, че Кубратъ е царувалъ 60 години, т. е. че той се е покачилъ на прѣстола доста младъ, то би могло да се посочи на неговото малолѣтство като на причина за намѣстничеството на вуйка му Гостуна или Органа.[1]) Въ каква връзка се намира етимологията на името Гостунъ съ оная на Органа, или наопаки, ние не се вземаме да обясняваме; тукъ ние само ще забѣлѣжимъ, че въ етимологическо отношение Гостунъ отъ Именника се отнася къмъ Органа у Никифора и Ивана Никиуски сѫщо тъй, както Куртъ и Безмѣръ отъ Именника се отнасятъ къмъ Κουβρᾶτος (Κροβᾶτος или Choubraat) и Βατβαϊᾶς (или Bathahias или Βαϊανός) въ другитѣ извори; защото историческитѣ основания за идентичностьта на лицата въ една и въ другия случай сѫ едни сѫщитѣ.[2]) Тъй или инъкъ, но тия двѣ личности Органа (Гостунъ) и Кубратъ (Куртъ) сѫ играли несъмнѣнно важна роля както при освобождението отъ турцитѣ, тъй и при възстановяването на българската държава въ областьта на Азовско море и р. Кубань. При какви обстоятелства сѫ станали тия двѣ събития, ние нѣмаме никакви прави данни; обаче краткитѣ свѣдѣния, които ни дава за Кубрата хрониката на Ивана, епископа на гр. Никиу въ долни Египетъ (живѣлъ въ срѣдата на VII. вѣкъ, т. е.

---

[1]) Ние приемаме и разбираме ὁ ἀναφιός въ смисълъ на „сестриникъ" прѣдъ видъ на това, че Гостунъ е произлизалъ не отъ рода Дуло, а отъ другъ родъ — Ерми, който повече не се явява нито въ Именника, нито въ реда на по-сетнѣшнитѣ български господари. Обикновено родътъ Ерми се сближава съ дефектното име на единъ гръко-български надпись, намѣренъ близу до с. Могила (Новопазарско), Ἐρ. . ., което Иречекъ допълни Ἐρ[μιτάρης] (Arch.-epigr. Mittheilungen XIX (1896), S. 240, № 5), а Θ. Ив. Успенски го чете Ἐρμάρης (Извѣстія Р. А. Ист. въ Кон-полѣ, т. VI (1900), 1, стр. 234; т. X (1905), стр. 192. — Ср. *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke uzw. Ibid. т. XV (1911), стр. 11). Обаче ние вече имахме случай на друго мѣсто да забѣлѣжимъ, че остатъцитѣ на буквитѣ въ тая дума, както тѣ сѫ копирани отъ К. Шкорпиля, не допущатъ нито едното, нито другото отъ прѣдлаганитѣ четения, понеже между Р и Г не е мѫчно да се отличи горната часть отъ буква А. Затова ние мислимъ, че единичкото възможно и правилно попълване е Ἐρ[αγάρης] (ср. рода Τζαχαγάρης, вж. нашата статия „Единъ отъ Правадийскитѣ Омортагови надписи" въ ПС. кн. 63 (1902), стр. 101, бѣл. 3), при което всѣко сближение съ Ерми е недопустимо; по-скоро послѣднето стои по-близу до името на аварския ексархъ Ἐρμίτζης при обсадата на Цариградъ въ 626 г. (Chronicon Paschale, ed. Bon, I, p. 724), на което още А. Куникъ бѣ обърналъ внимание и се питаше, дали то нѣма нѣкоя свръзка съ името на Гостуновия родъ (*А. Куникъ и В. Розенъ*, Извѣстія Ал-Бекри и пр. Петроградъ 1878, ч. I, стр. 133), а по-сетнѣ за него спомни и В. Томашекъ.

[2]) За Гостуна и Безмѣра вж. по-долу, притурка № 2: Гостунъ и Безмѣръ славѣни ли сѫ?

билъ по-младъ съврѣменикъ на Кубрата).[1]) съпоставени съ отношенията на Византия къмъ турския хаганъ при императоръ Тиверия, особено слѣдъ неуспѣшното посолство на Валентина въ 576 г., ще ни дадатъ възможность колко-годѣ да си пояснимъ поставения въпросъ.

Ето какво пише епископъ Иванъ Никиуски: „Кубартъ... бѣше кръстенъ още въ дѣтинството си и приетъ въ нѣдрата на християнството въ Цариградъ и бѣ израсълъ при императорския дворъ". На първъ погледъ това извѣстие би ни се показало твърдѣ невѣроятно, обаче доста е да си спомнимъ историята на кутригурския ханъ Грода,[2]) за да ни стане понятно и покръстването на Кубрата. И наистина, ние вече видѣхме, че въ царуването на турския хаганъ Силзивула ок. 567 г. българитѣ отъ източния клонъ бѣха подчинени подъ властьта на турцитѣ; сѫщо така имахме случай да посочимъ, че тия българи не безъ отпоръ загубили политическата си свобода; най-сетнѣ изтъкнахме и това, че българитѣ-утигури, т. е. българитѣ отъ източния клонъ се намирали винаги въ добри и дори приятелски и съюзнишки отношения съ Византия още отъ врѣмето на Юстиниана I, и всѣкога сѫ държали нейната страна, или по-добрѣ, византийската политика винаги е сполучвала да ги има на своя страна въ борбата си съ варваритѣ. Тъй бѣше, както знаемъ, при утигурския ханъ Сандилха.[3]) Нѣма съмнѣние, че отъ своя страна и утигурскитѣ ханове въ критически моменти така сѫщо сѫ обръщали погледитѣ си къмъ Византия и сѫ търсили защита и убѣжище при императорския дворъ, що се явява твърдѣ естествено при установенитѣ отъ години добри и приятелски отношения.

При такова положение на работитѣ ние сме наклонни да приемемъ, че при покорението на утигурската държава отъ турцитѣ, управляващиятъ тогава ханскиродъ е избѣгалъ въ Цариградъ да търси закрилата на императора, а може би и помощь противъ турцитѣ. Твърдѣ е възможно, че тъкмо въ това врѣме и Кубратъ, който е произлизалъ отъ

---

[1]) За Ивана, епископъ на гр. Никиу, както и за историческата стойность на хрониката му вж. споменатата наша статия въ СбНУК. XI (1895), стр. 146—148 и посочената тамъ литература.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 48—49.

[3]) По-горѣ вж. стр. 57—60 и 68—71.

завзелъ ханския прѣстолъ; ако пъкъ вземемъ въ внимание, че Кубратъ е царувалъ 60 години, т. е. че той се е покачилъ на прѣстола доста младъ, то би могло да се посочи на неговото малолѣтство като на причина за намѣстничеството на вуйка му Гостуна или Органа.[1]) Въ каква връзка се намира етимологията на името Гостунъ съ оная на Органа, или наопаки, ние не се вземаме да обясняваме; тукъ ние само ще забѣлѣжимъ, че въ етимологическо отношение Гостунъ отъ Именника се отнася къмъ Органа у Никифора и Иваиа Никиуски сѫщо тъй, както Куртъ и Безмѣръ отъ Именника се отнасятъ къмъ Κουβρᾶτος (Κροβᾶτος или Choubraat) и Βατβαΐᾶς (или Bathahias или Βαΐανός) въ другитѣ извори; защото историческитѣ основания за идентичностьта на лицата въ едина и въ другия случай сѫ едни сѫщитѣ.[2]) Тъй или инъкъ, но тия двѣ личности Органа (Гостунъ) и Кубратъ (Куртъ) сѫ играли несъмнѣнно важна роля както при освобождението отъ турцитѣ, тъй и при възстановяването на българската държава въ областьта на Азовско море и р. Кубань. При какви обстоятелства сѫ станали тия двѣ събития, ние нѣмаме никакви прави данни; обаче краткитѣ свѣдѣния, които ни дава за Кубрата хрониката на Ивана, епископа на гр. Никиу въ долни Египетъ (живѣлъ въ срѣдата на VII. вѣкъ, т. е.

---

[1]) Нне приемаме и разбираме ὁ ἀνεψιός въ смисълъ на „сестриникъ" прѣдъ видъ на това, че Гостунъ е произлизалъ не отъ рода Дуло, а отъ другъ родъ — Ерми, който повече не се явява нито въ Именника, нито въ реда на по-сетнѣшнитѣ български господари. Обикновено родътъ Ерми се сближава съ дефектното име на единъ гръко-български надписъ, намѣренъ близу до с. Могила (Новопазарско), ΈΡ. . . ., което Иречекъ допълни Ἑρ[μγάρης] (Arch.-epigr. Mittheilungen XIX (1896), S. 240, № 5), а Ѳ. Ив. Успенски го чете Ἑρμάρης (Извѣстія Р. А. Ист. въ Кон-полѣ, т. VI (1900), 1, стр. 234; т. X (1905), стр. 192. — Ср. *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke uzw. ibid. т. XV (1911), стр. 11). Обаче ние вече имахме случай на друго мѣсто да забѣлѣжимъ, че остатъцитѣ на буквитѣ въ тая дума, както тѣ сѫ копирани отъ К. Шкорпиля, не допущатъ нито едното, нито другото отъ прѣдлаганитѣ четения, понеже между Р и Г не е мжчно да се отличи горнята часть отъ буква А. Затова ние мислимъ, че едничкото възможно и правилно попълване е Ἑρ[αγάρης] (ср. рода Τζαχαγάρης, вж. нашата статия „Единъ отъ Правадийскитѣ Омортагови надписи" въ ПС. кн. 63 (1902), стр. 101, бѣл. 3), при което всѣко сближение съ Ерми е недопустимо; по-скоро послѣднето стои по-близу до името на аварския ексархъ Ἐρμίτζης при обсадата на Цариградъ въ 626 г. (Chronicon Paschale, ed. Bon, I, p. 724), на което още А. Куникъ бѣ обърналъ внимание и се питаше, дали то нѣма нѣкоя свръзка съ името на Гостуновия родъ (*А. Куникъ и В. Розенъ*, Извѣстія Ал-Бекри и пр. Петроградъ 1878, ч. I, стр. 133), а по-сетнѣ за него спомни и В. Томашекъ.

[2]) За Гостуна и Безмѣра вж. по-долу, притурка № 2: Гостунъ и Безмѣръ славѣни ли сѫ?

билъ по-младъ съврѣменикъ на Кубрата).[1]) съпоставени съ отношенията на Византия къмъ турския хаганъ при императоръ Тиверия, особено слѣдъ неуспѣшното посолство на Валентина въ 576 г., ще ни дадатъ възможность колко-годѣ да си пояснимъ поставения въпросъ.

Ето какво пише епископъ Иванъ Никиуски: „Кубартъ... бѣше кръстенъ още въ дѣтинството си и приетъ въ нѣдрата на християнството въ Цариградъ и бѣ израсълъ при императорския дворъ". На първъ погледъ това извѣстие би ни се показало твърдѣ невѣроятно, обаче доста е да си спомнимъ историята на кутригурския ханъ Грода,[2]) за да ни стане понятно и покръстването на Кубрата. И наистина, ние вече видѣхме, че въ царуването на турския хаганъ Силзивула ок. 567 г. българитѣ отъ източния клонъ бѣха подчинени подъ властьта на турцитѣ; сѫщо така имахме случай да посочимъ, че тия българи не безъ отпоръ загубили политическата си свобода; най-сетнѣ изтъкнахме и това, че българитѣ-утигури, т. е. българитѣ отъ източния клонъ се намирали винаги въ добри и дори приятелски и съюзнишки отношения съ Византия още отъ врѣмето на Юстиниана I, и всѣкога сѫ държали нейната страна, или по-добрѣ, византийската политика винаги е сполучвала да ги има на своя страна въ борбата си съ варваритѣ. Тъй бѣше, както знаемъ, при утигурския ханъ Сандилха.[3]) Нѣма съмнѣние, че отъ своя страна и утигурскитѣ ханове въ критически моменти така сѫщо сѫ обръщали погледитѣ си къмъ Византия и сѫ търсили защита и убѣжище при императорския дворъ, що се явява твърдѣ естествено при установенитѣ отъ години добри и приятелски отношения.

При такова положение на работитѣ ние сме наклонни да приемемъ, че при покорението на утигурската държава отъ турцитѣ, управляващиятъ тогава ханскиродъ е избѣгалъ въ Цариградъ да търси закрилата на императора, а може би и помощь противъ турцитѣ. Твърдѣ е възможно, че тъкмо въ това врѣме и Кубратъ, който е произлизалъ отъ

---

[1]) За Ивана, епископъ на гр. Никиу, както и за историческата стойность на хрониката му вж. споменатата наша статия въ СбНУК. XI (1895), стр. 146—148 и посочената тамъ литература.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 48—49.

[3]) По-горѣ вж. стр. 57—60 и 68—71.

стария български царски родъ *Дуло*, още като малко момче, заедно съ вуйка си Органа (Гостуна) да е пристигналъ въ Цариградъ, дѣто е намѣрилъ добъръ приемъ, билъ е покръстенъ и израсълъ при императорския дворъ. О подобна политика спрѣмо варварскитѣ бѣглеци или изгнанници-управители, които сѫ търсили убѣжище въ столицата на империята, винаги се е придържало византийското правителство, като е имало покръщането имъ за първо и сигурно срѣдство да ги привърже къмъ себе си и да ги държи на свое разположение, а като ги облагодѣтелствува, да прокарва чрѣзъ тѣхъ политическитѣ си планове. Така бѣ постѫпено съ ханъ Грода, както знаемъ, сѫщото е било сторено и съ Кубрата. Може би една отъ причинитѣ, дѣто слѣдъ смъртьта на ханъ Силзивула неговитѣ синове (респек. Турксантъ) сѫ били враждебно настроени къмъ Византия, е било тъкмо това покровителство, което византийскиятъ императоръ е оказвалъ на тѣхнитѣ врагове. Това най-ясно проглежда въ укоритѣ, които Турксантъ, владѣтель тъкмо на покоренитѣ български земи, изказалъ въ рѣчьта си къмъ византийския пратеникъ въ 576 год.[1]) Когато обаче избухнали междуособици въ турското царство, императоръ Тиверий II, който не малко се боялъ отъ несполуката на Валентиновото посолство и особено отъ новитѣ успѣхи на турцитѣ при Боспоръ, не ще се е забавилъ да се възползува отъ настаналитѣ благоприятни моменти и да изпрати Кубрата, който, очевидно, е ималъ наслѣдствени права на българския ханскй прѣстолъ, въ земята на бившата утигурска държава, като го е, вѣроятно, снабдилъ и съ нужната подкрѣпа подъ ржководство на вуйка му Органа. Че освобождението на българитѣ и покачването на Кубрата на българския ханскй прѣстолъ сѫ станали при несъмнѣнното участие и съдѣйствие на византийското правителство, се обяснява и доказва и съ по-нататъшнитѣ приятелски и съюзнишки отношения и постоянни сношения на тоя български господарь съ византийския императоръ.[2])

---

[1]) Вж. по-горѣ стр. 81—82.

[2]) *Marquart* (Die altbulg. Ausdrücke, S. 7, Am. 5) се спира върху извѣстието на Ивана Никиуски за покръстването на Кубрата като дѣте въ Цариградъ и за порастването му при императорския дворъ и намира, че противъ него нищо не може да се възрази, защото in jener Zeit stets Söhne fremder Barbarenfürsten in der Kaiserstadt als *Geisel* weilten und es damals nichts seltenes war, dass ein Hunnenfürst sich taufen liess. Сѫщо така той

Кубратъ, както видѣхме, се прѣдставя отъ изворитѣ и като *»господарь на уногундуритѣ«*,[1]) името на които по тоя случай се явява за пръвъ пѫть въ историята на българитѣ; но обстоятелството, че тѣхното име се придружава съ общото име „българи“ и се поставя отдѣлно и редомъ съ Κότραγοι, въ които несъмнѣнно трѣбва да видимъ остатъцитѣ отъ старитѣ кутригури, ясно показва, че уногундуритѣ прѣдставятъ отдѣлно племе или орда отъ групата *Burgárі*, които, споредъ псевдо-Захария, сѫ живѣли, както видѣхме, въ срѣдата на VI. вѣкъ на сѣверъ отъ Кавказъ, въ областьта на Меотида и р. Куфисъ, и прѣдставитель на които тогава били *утигуритѣ* — племе, което бѣ изгубило властьта при покорението имъ отъ турцитѣ;[2]) освѣнъ това самото положение, че уногундуритѣ сѫ сѫщитѣ Ὀνόγουροι (Прискъ и Агатий), Οὐννουγοῦροι (Теоф. Симоката), Unugur (псевдо-Захарий) и Hunuguri (Йорданъ) отъ VI. вѣкъ, които се помѣстятъ сѫщо на Казказъ между племето Βαρσήλτ — Barsalia (кавказкитѣ алани) и савиритѣ, а тѣхното отечество — patria Onogoria (Равенски географъ) се описва като съсѣдно на най-високата часть въ областьта на Меотида,[3]) вече ни посочва, че тѣхнитѣ живѣлища ще трѣба да търсимъ по сѣвернитѣ склонове на срѣдни Кавказъ. И тъй племето — уногундури е принадлежало къмъ българитѣ отъ източния клонъ, живѣло е по склоноветѣ на срѣдни Кавказъ и въ даденото врѣме е замѣстило утигуритѣ, като заедно съ своя

придава голѣмо значение на точното опрѣдѣление роднинскитѣ отношения между Кубрата и Органа у Ивана Никиуски и слѣдъ това право заключава: Dann ist aber klar, dass Kubrat von seinem Oheim Organas, sei es unter Phokas, sei es im Anfang der Regierung des Herakleios, als *Geisel* nach Konstantinopel geschickt worden und ihm später in der Regierung gefolgt war. И тъй, споредъ Маркварта, Кубратъ билъ изпратенъ отъ вуйка си Органа въ Цариградъ като заложникъ, но защо и по каква причина, той не обяснява, а съвсѣмъ праволинейно разрѣшава тия въпроси просто съ израза: Dann ist aber klar, безъ да се попита за врѣмето, кога сѫ ставали събитията, къмъ които той отнася горнитѣ обяснения

[1]) Това име се срѣща въ разни ржкописи и извори въ различни транскрипции. Така у *Theophanes*, Ib., p. 356,₉—₂₀: Οὐννογουνδοῦροι Βούλγαροι, но въ Codex Paris. Reg. 1710: Οὐνογουνδοῦροι Βούλγαροι; въ Cod. Vaticanus 155: Ὀνουνογουνδοῦροι B-οι; въ Codices: Vaticanus Palatin. 395, Colslinianus 133 et Monacensis Graec. 391: Ὀ(Ω)νογουνδοῦροι B-οι; въ Codices Paris. Reg. 1711 et Vaticanus 978: Οὐννοβουνδοβούλγαροι. — *Nicephorus*, ib., p. 33: Οὖννοι καὶ Βούλγαροι — *Const. Porphyrogenetus*, De thematibus, ed. Bon., p. 46: Ὀνογουνδοῦροι.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 35—36.

[3]) Вж. по-горѣ, стр. 33, бѣл. 1.

господарь е застанало на чело на движението противъ турцитѣ и по-сетнѣ е заело първо мѣсто между обединенитѣ български племена или орди при образуването на „стара велика България“ въ сѫщата область.[1])

Врѣмето, къмъ което ще трѣбва да отнесемъ тия събития, не е мѫчно да се опрѣдѣли. Смъртьта на великия ханъ Силзивула се случила около или въ 576 г., а вѫтрѣшнитѣ междуособици, които се бѣха почнали въ турското царство не по-рано отъ 580 г., били прѣкратени слѣдъ 582 г., когато българскитѣ земи били вече освободени, защото великиятъ турски хаганъ Тарду, който бѣ успѣлъ да възстанови значението и силата на великото хаганство, слѣдъ като се разправилъ съ своитѣ противници не по-рано отъ 583 год., въ писмото си до императоръ Маврикия по този поводъ се нарекълъ „повелитель на *седемь* рода (народа) и господарь на *седемь* зони на вселенната,[2]) т. е. на седемьтѣ нему подчинени ханства и области, когато, споредъ Менандра, слѣдъ смъртьта на Силзивула държавата му се разпаднала на *осемь* части,[3]) слѣдов. въ 583 г. турската държава е била съ една область по-малко, която несъмнѣнно е била освободилата се вече отъ турската власть приазовска и прикавказска българска земя. И тъй, възстановяването на българската държава въ областьта на Меотида и р. Куфисъ, което несъмнѣнно се намирало въ непосрѣдствена свръзка съ турскитѣ междуособици, се отнася къмъ 582 г., що напълно се схожда съ даннитѣ на Именника. Споредъ нашитѣ изчисления,[4]) управлението на ханския намѣстникъ Гостуна (Органа), вуйката на Кубрата, съ когото се почва новъ периодъ въ историята на българитѣ, както по-горѣ посочихме, се отнася къмъ 582—584 г., т. е. движението както по освобождението, тъй

---

[1]) *Marquart,* слѣдъ като на едно мѣсто (Streifzüge, S. 126) посели Кубарта съ неговитѣ уногундури въ Бесарабия, на друго (ib. S. 194) ги какара да се скитатъ въ земитѣ на антитѣ, а на трето (ib. S. 505—506) допусна, че Органа, вуйката на уногундурския князъ Кубрата, билъ Häuptling der Kuturguren, напослѣдъкъ обаче се отказа отъ всичко и призна, че wir treffen im VII. Jahrhundert genau in denselben Sitzen, die früher die Uturguren innehatten, die früher gänzlich unbekannten Unugundur-Bulgaren, и свършва: Der Schluss liegt daher auf der Hand, dass erstere in dem neuen Stammverbande aufgegangen sein werden (Die altbulg. Ausdrücke, S. 20).

[2]) Вж. по-горѣ стр. 83.

[3]) Вж. по-горѣ стр. 80—81.

[4]) Вж. Притурка № 1.

и възстановяването на българската държава се отнася къмъ първитѣ години отъ царуването на императоръ Маврикия.[1])

Какви сж били отношенията на Кубрата къмъ Византия при прѣемника на Тиверия — императоръ *Маврикия* (582—603) и узурпатора императоръ *Фока* (603—610), не е извѣстно; поне за сега нѣмаме никакви извѣстия. Но може да се прѣдполага, че тѣ сж продължавали да бждатъ мирни и приятелски и че първоначалната дѣйность на Кубрата се е ограничавала въ борбата съ доскорошнитѣ владѣтели на българскитѣ земи — западнитѣ турци, тъй и въ вжтрѣшната уредба и засилване на държавата му, което се е изразило 1. въ обединението на българскитѣ племена или орди отъ източния клонъ, които по-рано сж влизали въ състава на прѣдишната утигурска държава и 2. въ присъединението на остатъцитѣ отъ прѣдишнитѣ кутригури между Донъ и Днѣпъръ и по-нататъкъ на западъ, които бѣха признали, както видѣхме, властьта на аварския хаганъ и въ даденото врѣме били извѣстни подъ името *котраги* (οἱ Κότραγοι), и на други близки хунски племена.[2]) Впрочемъ това послѣднето се отнася къмъ царуването на императоръ *Ираклия* (610—641), при когото Кубратъ става въ особено близки отношения къмъ империята и почва да играе не маловажна роля.

Иванъ Никиуски ни съобщава, че „Кубратъ завързалъ нечувана дружба съ Ираклия, който го обсипалъ съ благодѣяния", а патриархъ Никифоръ пише, че Кубратъ „възсталъ противъ аварския хаганъ и, като се отнесълъ твърдѣ надмѣнно къмъ неговия народъ (войска), който той държалъ тамъ, изгонилъ го (я) отъ собствената си земя. И изпраща пратеници до Ираклия и сключва съ него миръ, който тѣ запазили до края на живота си; понеже (Ираклий) му изпра-

---

[1]) При тоя изводъ неволно се поражда въпросътъ: дали това освободително движение между българитѣ нѣма нищо общо съ извѣстието въ хрониката на Михаила Сирийски за разселението на българитѣ при императоръ Маврикия. Ние вече имахме случай да разгледаме и да опрѣдѣлимъ историческата стойность на Михаиловото извѣстие на друго мѣсто. Вж. нашата статия „Извѣстието на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ" въ „Извѣстия на Историч. Дружество" кн. IV (1915), стр. 37—52.

[2]) *Nicephorus*, ib., p. 33_{15-17} и $_{19}$, като причисля къмъ ἡ παλαι καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία и οἱ λεγόμενοι Κότραγοι, ὁμόφυλοι αὐτῶν (Βουλγάρων) καὶ οἱ τυγχάνοντες, по-нататъкъ казва, че Кубратъ станалъ κύριος τῶν φύλων τούτων. — *Theophanes*, ib., p. 375_{10-12}, като изброява сжщитѣ съставни части на стара велика България, казва, че Кубратъ билъ κύριος τῆς λεχθείσης Βουλγαρίας καὶ τῶν Κοτράγων.

тилъ подаръци и го почелъ съ титлата патриций".[1]) Възстанието, което Кубратъ, споредъ Никифора, е вдигналъ противъ аваритѣ, могло е да стане само при присъединението земитѣ на кутригуритѣ, т. е. на българитѣ отъ западния клонъ, които се намирали до тогава подъ властьта на аварския хаганъ, и отъ тамъ той е могълъ да изгони аварския гарнизонъ; иначе мжчно може да се допусне, щото Кубратъ, слѣдъ свалянето на турското иго, доброволно да е призналь зависимостьта си отъ аварския хаганъ; а пъкъ да се прѣдполага, че послѣдниятъ го е отново покорилъ подъ властьта си,[2]) за това нѣмаме никакво основание, макаръ че, споредъ гръцкитѣ извори, аваритѣ въ това врѣме били разширили властьта си надъ славѣнскитѣ племена и надъ хуннитѣ на Черно море, обаче наредъ съ непосрѣдно подчиненитѣ славѣни имало е и такива, които се сматряли като съюзници.[3]) Както и да било, но съ присъединението на остатъцитѣ отъ кутригурскитѣ и други хунно-български орди Кубратъ завършилъ обединението на българскитѣ племена, които сж живѣли по брѣговетѣ на Черно и Азовско море и на сѣверъ отъ западния Кавказъ; той станалъ по тоя начинъ основатель на извѣстната у Теофана и патр. Никифора ἡ παλαιὰ μεγάλη Βουλγαρία.[4]) Всички тия успѣхи на Кубрата Иванъ Никиуски приписва на „силата на светото животворно кръщение, което той бѣ получилъ" и чрѣзъ което „той побѣди всички варвари и езичници".

Що се отнася до врѣмето, когато е станало обединението на българскитѣ земи, то то се намира въ права зависимость отъ опрѣдѣлението хронологията на другия фактъ, за който едногласно говорятъ и двамата автори, — за

---

[1]) *Jean de Nikiou*, ib. p. 580. — *Nicephorus*, ib., 24$_{9-15}$.

[2]) Вж. *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke ib. S. 21.

[3]) *К. Јиречек*, Историја Срба, стр. 94.

[4]) За границитѣ на „Стара или Велика България" вж. *Фр. Вестберг*, Записка Готскаго Топарха, въ Визант. Времен. т. XV (1908), стр. 241—243.— Ние не можемъ само да се съгласимъ съ старанието на г. Вестберга да прокара идентичностьта на р. Κοῦφις у Теофана при опрѣдѣлението на стара България съ Κοῦφις у Констан. Багренородни (De admin. imp. ed. Bon. p. 179) и да вижда въ нея р. Бугъ, па дори и Днѣпъръ, и поради това тая рѣка трѣба да търснмъ на западъ отъ Перекопъ, защото доказателствата му сж прѣсилени и освѣнъ това, ако той бѣше се обърналъ къмъ текста на патр. Никифора, който право пише: περὶ τὴν Μαιῶτιν λίμνην κατὰ τὸν Κῶφινα ποταμὸν καθίσταται ἡ πάλαι καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία κτλ., и който е ималъ единъ и сжщъ изворъ съ Теофана, той щѣше да се убѣди, че Теофановиятъ Κοῦφις и Никифоровиятъ Κῶφις не сж нищо друго освѣнъ днешната рѣка Кубань.

сближението на Кубрата съ Ираклия и за сключване между тѣхъ съюзъ. И двѣтѣ тия събития несъмнѣнно се намиратъ въ свръзка съ политиката на византийския императоръ, както ще видимъ по-долу. Но патриархъ Никифоръ ги поставя подъ 635 г., което разбира се, не може да се приеме, понеже къмъ това врѣме Ираклий вече не се нуждаелъ отъ външна помощь както противъ аваритѣ, които, слѣдъ жестокото имъ поражение подъ Цариградъ въ 626 год., станали безопасни за империята, тъй и противъ перситѣ, надъ които Ираклий тържествувалъ слѣдъ блѣскавата си побѣда въ 627 г. при Ниневия.[1]) Сжщиятъ обаче авторъ ни съобщава друго едно извѣстие, което право ни посочва, къмъ коя година ще трѣба да отнесемъ съюзния договоръ между Кубрата и Ираклия.

Между събитията отъ 619 год. Никифоръ ни разказва слѣднето: „Господарьтъ на хунскиятъ народъ пристигна въ Византия (Цариградъ) заедно съ своитѣ архонти и копиеносци и искаше отъ императора да ги наставятъ въ християнското учение. (Императорътъ) го приелъ на драго сърдце, а ромейскитѣ архонти — хунскитѣ архонти и тѣхнитѣ жени: съпругитѣ на тия самитѣ се родиха чрѣзъ божествения купель. Тогава (императорътъ) обдари наставенитѣ въ божественото учение съ царски дарове и почести, понеже той бѣше вече почелъ тоя вождъ съ достоинството патриций, и благосклонно ги изпращаше въ хунскитѣ живѣлища.“[2]) Въ това извѣстие Никифоръ, който несъмнѣнно се е ползувалъ отъ извори по-стари и може би съврѣменни на самото събитие, не споменува, какъ се е наричалъ тоя господарь на хунския народъ. Обаче, като имаме прѣдъ видъ: 1. че имената Οὖννοι и Βούλγαροι у Никифора сж двѣ равнозначущи, т. е. употрѣбяватъ се въ единъ и сжщи смисълъ за българитѣ както отъ Кубратовата държава, тъй и отъ Исперихората; той дори Теофановия изразъ Οὐνογουνδοῦροι Βούλγαροι е раздѣленъ на

---

[1]) *E. Gerland*, Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios, въ Byzant Zeitschr. Bd. III (1894), S. 338—339, 362—372.

[2]) *Nicephorus*, ib., p. 12_{20-28}: . . . ὁ τῶν Οὔννων τοῦ ἔθνους κύριος τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἄρχουσι καὶ δορυφόροις ἅμα εἰς Βυζάντιον εἰσήει, μυεῖσθαι δὲ τὰ χριστιανῶν βασιλέα ἐξῄτει. ὁ δὲ ἀσμένως αὐτὸν ὑπεδέχετο, καὶ οἱ Ῥωμαίων ἄρχοντες τοὺς Οὐννικοὺς ἄρχοντας καὶ τὰς ἐκείνων γαμετὰς αἱ τούτων αὐτῶν τῷ θείῳ λουτρῷ ἐτεκνώσαντο σύζυγοι. οὕτω τε τὰ θεῖα μυηθεῖσι δώροις βασιλικοῖς καὶ ἀξιώμασιν ἐφιλοτιμήσατο· τῷ γὰρ ἀξίᾳ τοῦ πατρικίου τὸν ἡγεμόνα τοῦτον τετίμηκε καὶ πρὸς τὰ Οὐννικὰ ἤθη φιλοφρόνως ἐξέπεμπε.

двѣ — Οὖννοι καὶ Βούλγαροι, слѣдователно, въ Никифоровитѣ Οὖννοι ще трѣбва да видимъ Теофановитѣ Οὐνογουνδοῦροι тъй, както това се най-ясно доказва у съврѣменния на събитието Ивана Никиуски;[1]) 2. че, споредъ извѣстието на Ивана Никиуски, Кубратъ се покръстилъ още въ дѣтинската си възрасть, което намира пъленъ отгласъ въ приведеното Никифорово съобщение, защото въ него става дума за покръщането само на свитата на хунския господарь, слѣдователно, послѣдният е билъ вече покръстенъ, и затова за него се казва, че билъ по-рано почетенъ съ титлата патриций,[2]) съ каквато титла Ираклий, споредъ сжщия Никифоръ, бѣ почелъ и Кубрата, и 3. че пакъ у Никифора на друго мѣсто Кубратъ, ὁ τῶν Οὐνογουνδούρων χύριος, ни се прѣдставя като съврѣменникъ на Ираклия, който се намиралъ съ него въ приятелски отношения и дори съюзенъ договоръ сключилъ съ него; а отъ съдържанието на приведеното Никифорово извѣстие не е мжчно да се разбере, че тогава тъкно е ставало подобно нѣщо въ Цариградъ, защото наивно би било да се прѣдполага, че тоя хунски господарь е идвалъ въ столицата само да покръсти свитата си, — та като имаме прѣдъ видъ всичко това, не е трудно да се убѣдимъ, че подъ „господарь на хунския народъ", не трѣба да разбираме другиго нѣкого, освѣнъ Кубрата, чието име Никифоръ не ще да е внесълъ въ разказа си може би за това, защото за първоначалния авторъ на извѣстието, както и за неговитѣ съврѣменници, споредъ тълкуването на Ю. Кулаковски, било съвършено ясно, дѣ сж живѣли тия именно „хунни", т. е. че тоя широкъ етнически терминъималъ е сжщо частно племенно и териториално значение.[3])

---

[1]) *Nicephorus*, ib., p. 33_{12-14} и 69_3. — *Theophanes*, ib., p. 356_{19-20}.

[2]) Това най-добрѣ се установява по граматически данни: въ разказа си Никифоръ употрѣбява *aoristъ* въ изреченнето съ ἐφιλοτιμήσατο, но въ фразата: τῇ γὰρ ἀξίᾳ . . . τετίμηκε той употрѣбилъ *perfectum* съ цѣль именно да покаже, че това дѣйствие е прѣдхождало другото, т. е. че императорътъ се ограничилъ само съ подаръци и почести, защото патрицианската титла той билъ вече далъ на хунския господарь.

[3]) *Ю. Кулаковскій*, Къ исторіи готской епархіи и пр., п. т., стр. 189—190, прѣдполага, че хунскиятъ господарь билъ Органа. — *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke, S. 21, е готовъ сжщо да види въ него Органа и по тоя начинъ 1. да обясни, че Кубратъ по тоя случай ужъ билъ дошелъ като заложникъ въ Цариградъ и 2. да подкрѣпи изобщо мисъльта си за заложничеството на Кубрата (вж. по-горѣ, стр. 63, забѣл. 2), но freilich, пише той, wäre es dann schwer begreiflich, warum der Name dieses Fürsten (Organas), der offenbar noch in der späteren Periode des Herakleios in Konstantinopel eine ganz be-

Тая напълно възможна идентификация на въпросния хунски господарь съ българския ханъ Кубрата ни дава доста основание да приемемъ, че сближението, както и съюзния договоръ съ Ираклия, за формалното сключване на който Кубратъ е дохождалъ въ Цариградъ, а не само за покръщането на свитата си, ще трѣба да отнесемъ къмъ 619 г., а не къмъ 635 г., а оттука и свалянето на аварската власть и изгонването на аварскитѣ гарнизони отъ земята на българитѣ отъ западния клонъ се отнася къмъ по-ранне врѣме съгласно съ реда на събитията у Никифора. Освѣнъ това, ако си спомнимъ, че тъкмо къмъ 619 г. Ираклий се е намиралъ въ най-стѣснено положение — това било врѣме, когато, споредъ съврѣменния хронистъ, „славѣнитѣ бѣха отнели отъ ромеитѣ Гърция, а перситѣ — Сирия и Египетъ и много други провинции“,[1]) — лесно ще си обяснимъ, защо той именно тогава е търсилъ съюза на българския ханъ: Кубратъ, който се е намиралъ на върха на своята мощь, тъкмо въ това врѣме би могълъ да му бѫде полезенъ както противъ европейския му врагъ — аварския хаганъ, който бѣ почналъ да става особено опасенъ за империята откъмъ Балканския полуостровъ, тъй и противъ азиатския — персийския царь, за отчаена война съ когото Ираклий бѣ почналъ тогава да се готви.[2]) Въ силата на сѫщия тоя съюзъ Кубратъ, вѣроятно, не малко е спомогналъ Ираклию въ гигантската му борба противъ съюзенитѣ авари и перси, които въ 626 г., както е извѣстно, се опълчили противъ византийската империя съ цѣль да я унищожатъ.[3])

Какви сѫ били слѣдъ това отношенията на Кубрата къмъ Византия и изобщо каква е историята на Кубратовото царуване, за сега нищо не знаемъ. Наистина Иванъ Никиуски ни съобщава, че въ Цариградъ прѣдполагали, какво Кубратъ билъ ужъ замѣсенъ слѣдъ смъртьта на Ираклия въ сѣмей-

---

kannte Persönlichkeit war (това впрочемъ не е извѣстно), nicht ausdrücklich genannt wird. Затова Марквартъ намира за по-вѣроятно, dass vielmehr ein herrscher der *kaukasischen* Hunnen oder Hephtaliten *(Kaṙičik Hep'tt'alk)* von Waračan im nördlichen Daghestan gemeint ist, in deren Land sich Herakleios im Jahre 625 zurückziehen musste (Theophanes, p. 310_{19}). Впрочемъ на друго мѣсто (Streifzüge S. 302) Марквартъ го опрѣдѣля като der Ahnherr. . . . der Könige der Awaren im nördlichen Daghestan.

[1]) *Isidori Hispalensis*, Mon. Ger. hist. auct. antiq. t. XI, pars II, p. 479.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 302_{17-18}, $27-30$.

[3]) *E. Gerland*, loc. cit., p. 362—373.

нитѣ интриги и борби на неговия родъ, което хронистътъ обяснява съ това, че Кубратъ „отъ признателность билъ привързанъ“ къмъ втората жена на Ираклия, Мартина, и къмъ дѣцата ѝ.[1]) Обаче, въ какво е била изразена тая признателность конкретно, не е отбѣлѣзано, па и изобщо Кубратъ нийдѣ повече не фигурира, нито пъкъ се споменува нѣйдѣ, защото самъ наскоро слѣдъ това въ 642 г. умрѣлъ, както ще видимъ въ слѣднята глава.

5. Разтуряне на Кубратовата държава.

Послѣднитѣ данни, които сж свързани съ името на ханъ Кубрата, сж извѣстията на цариградския патриархъ Никифора и хрониста Теофана Изповѣдникъ, и двамата отъ началото на IX. вѣкъ, за разтурянето на неговата държава и разпръсването на синоветѣ му. Прѣдъ видъ на голѣмото сходство въ разказитѣ на двамата тия автори за тия събития, ние ще се опитаме по-напрѣдъ да опрѣдѣлимъ отношенията между тѣхъ и къмъ кое врѣме се отнася изворътъ, отъ който тѣ сж заимствували извѣстието за разтурянето на Кубратовата държава и сетнинитѣ отъ него.

Голѣмото сходство въ разказитѣ на Теофана и патриархъ Никифора се изтъква не само въ съдържанието изобщо, но дори и въ самитѣ изрази. Това обаче още не ни дава право да прѣдполагаме, че тия двама съврѣменни автори сж се ползували взаимно единъ отъ други и, особено, че Никифоръ, който е писалъ нѣколко години по-сетнѣ,[2]) е ималъ подъ ржка хронографията на Теофана, защото въ тѣхнитѣ разкази има и сжществена разлика. Разликата прѣди всичко се забѣлѣзва въ способа на изложението. Главната отличителна черта у Никофора е краткость въ изложението, която обаче не измѣнява смисъла, защото сжщностьта на разказа е спазена. Напротивъ, Теофановиятъ разказъ съдържа много подробности, особено въ географическитѣ данни, които го правятъ по-пъленъ и по-картиненъ. Разбира се, такава разлика между двамата автори би могла да се обясни твърдѣ

[1]) *Jean de Nikiou*, lb. p. 579—581.

[2]) Теофанъ е умрѣлъ октомврий 817, а патриархъ Никофоръ — въ 829 година.

лесно съ това, че Никифоръ е просто съкратявалъ Теофана. Но това би било допустимо, ако наистина между Никифора и Теофана имаше пълно сходство. Обаче първиятъ въ много мѣста не само отстжпва отъ втория, но се явява дори по-точенъ и понѣкога съвсѣмъ иначе ни прѣдставя извѣстно събитие.[1])

Но особено голѣма разлика между нашитѣ автори се забѣлѣзва въ собственитѣ имена. Така, прѣди всичко бащата на Аспаруха у Теофана се нарича Κροβᾶτος, а у Никифора Κοβρᾶτος и Κούβρατος[2]); най-голѣмиятъ синъ Кубратовъ у Теофана носи името Βατβαϊᾶς[3]) редомъ съ Βατβαΐγάν[4]) и Βατβαϊαγάν,[5]) а въ Анастасиевия прѣводъ на Теофана — Bathahias,[6]) у Никифора пъкъ той се нарича Βαϊανός. Мѣстото, дѣто се поселилъ Аспарухъ, намѣсти у Теофана се пише Ὄγκλον или Ὄγγλον,[7]) а намѣсти Ὄλγον и Ὄχλον, а у Анастасия Onglon и Hoglon; у Никифора пъкъ само Ὄγλος. У Теофана стои Βερζίλια (наравно съ Βερζήλιος и Βερζίλιος), у Никифора Βερυλία — страната, отдѣто дошли хазаритѣ (вж. по-долу). Нѣма съмнѣние, че нѣкои отъ тѣзи

---

[1]) За да се убѣдимъ въ независимостьта на Никифора отъ Теофана, доста е да приведемъ долнята съпоставка.

Theophanes, ib., p. $357_{27-28}-358_{1-5}$.

ἔπειτα τούτων ὁ τρίτος, Ἀσπαρούχ λεγόμενος, τὸν Δάναπριν καὶ Δάναστριν περάσας καὶ τὸν Ὄγλον καταλαβὼν βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοὺς μεταξὺ τούτου.κάκείνων ἥκησεν, ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους· τελματώδης γὰρ ἔμπροσθεν, καὶ ἄλλοθεν τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος, πολλὴν τῷ ἔθνει τεταπεινωμένῳ διὰ τὸν μερισμὸν τὴν ἐκ τῶν πολεμίων παρεῖχεν ἄνεσιν.

Nicephorus, ib., p. 34_{5-12}.

τούτων ὁ λοιπὸς τρίτος ἀδελφὸς ὄνομα Ἀσπαροὺχ τὸν Δάναπριν καὶ τὸν Δάναστριν ποταμὸν παραιωθεὶς περὶ τὸν Ἴστρον οἰκίζεται, τόπον πρὸς οἴκησιν ἐπιτήδειον, Ὄγλον τῇ σφῶν καλουμένην φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερῆ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμίοις ὑπάρχοντα· ἀσφαλὴς τέ ἐστι τὰ μὲν ἔμπροσθεν τῇ τε δυσχωρίᾳ καὶ τῷ τελματώδης εἶναι τυγχάνων· τὰ δ' οὖν ὄπισθεν κρημνοῖς ἀβάτοις τετειχισμένα.

Отъ тая съпоставка се ясно види, че, ако Никифоръ се е ползувалъ изключително отъ Теофана, то той надали би си позволилъ да отстжпи отъ него при опрѣдѣлението на Огълъ. Ясно е, че тукъ Никифоръ е ималъ подъ ржка другъ оригиналъ.

[2]) *Nicephorus*, ib. p. 24 и 33.

[3]) Така е въ повечето кодекси: Vaticanus 978, Palatinus 395, Coislinianus 133 и Monacensis graec. 391.

[4]) Така е въ cod. Parisiensis Reg. 1710.

[5]) Така е въ cod. Vaticanus 155

[6]) *Theophanes* ib. II, p. 226.

[7]) Така е въ повечето кодекси: Prisien. Reg. 1710, Vaticanus 978, Palatinus 395, Coislinianus 133 и Monacensis graec. 391.

разночетения биха могли да се обяснятъ като погрѣшки на прѣписвачитѣ; но това обяснение може да се отнесе само къмъ прѣписитѣ на Теофана, а не и къмъ разночетенията у двамата наши автори, понеже въ имената се забѣлѣзва значителна разлика, която не е могла да произлѣзе само отъ погрѣшкитѣ на прѣписвача. Ясно е, че и тоя случай ни показва независимостьта на Никифора отъ Теофана, защото първиятъ надали би се рѣшилъ да отстжпи въ собственитѣ имена поне, ако вториятъ му е служилъ като оригиналъ. Тия двѣ особености у нашитѣ автори — сходството изобщо въ съдържанието и разликата въ подробноститѣ и собственитѣ имена — сж и породили въ литературата мнѣние, че тѣ сж независими единъ отъ другъ и че всѣки отъ тѣхъ се е ползувалъ отъ другъ трети по-старъ изворъ, който тѣ сж имали подъ ржка, само може би въ различни прѣписи.[1]) Кой е билъ тоя тѣхенъ общъ изворъ, за сега още не ѐ опрѣдѣлено; обаче въ разказитѣ и на двамата автори сж се запазили данни, които явно посочватъ врѣмето, къмъ което се отнася тоя общъ изворъ

Като говорятъ за сждбата на Кубратовата държава слѣдъ разпадането ѝ, и Теофанъ, и Никифоръ, безъ да забѣлѣжатъ, внесли сж въ своитѣ хроники изрази, които за тѣхъ и тѣхното врѣме нѣматъ смисълъ. Така, у една и у другия четемъ, че първиятъ синъ на Кубрата Батбаянъ или Баянъ, „като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ въ праотечската си земя *и до днесъ*» (μέχρι τοῦ δεῦρο); сжщо така Теофанъ, като говори за сждбата на Батбаяна слѣдъ хазарското нашествие, забѣлѣзва, че „хазарскиятъ народъ ... ., като направилъ първия братъ Батбаяна, княза на първата ·България, (свой) поданикъ, получава *и до сега отъ него* данъкъ“ (φόρους παρ' αὐτοῦ κομίζεται μέχρι τοῦ νῦν). Нѣма съмнѣние, че изразитѣ „и до днесъ“ и „и до сега отъ него“ ние не можемъ да смѣтаме като казани тукъ отъ· гледището на нашитѣ автори, защото Батбаянъ или Баянъ не е могълъ да проживѣе нѣщо около два вѣка. Никифоръ говори, че четвъртиятъ синъ Кубратовъ се поселилъ ἐν Παννωνίᾳ τῇ νῦν ὑπὸ Ἀβάροις κειμένῃ —

---

[1]) *В. Висильевскій*, ЖМНПр. ч. 222, стр. 175. — *К. Krumbacher*, Geschichte der byzantin. Litteratur, стр. 350.

фактъ, който може да се отнесе най-късно къмъ края на VIII. вѣкъ, а Теофанъ казва εἰς Πανονίαν τῆς Ἀβαρίας, — Панония въ всѣки случай въ IX. в. не била аварска. Очевидно е, че така е било написано въ тѣхния общъ изворъ и трѣба да се сматря отъ гледището на неговия авторъ, който се явява несъмнѣнно съврѣменникъ на Батбаяна и на самото събитие. И тъй както Теофанъ, тъй и Никифоръ ни прѣдаватъ въ своитѣ хроники едно съврѣменно на самия фактъ извѣстие, отъ което тѣ сж се ползували всѣки споредъ схващането си и способа на изложението; но, понеже Никифоръ, както посочихе, се отличава съ краткостьта си — очевидно е съкратявалъ и въ всѣки случай по изкусно е експлуатиралъ своя оригиналъ, то ще трѣба да признаемъ, че Теофанъ е останалъ по-близъкъ до оригинала. Затова, като излагаме съдържанието на разказа, ние ще вземемъ за основа неговия разказъ, като ще посочваме мѣстата, дѣто Никифоръ се отличава отъ него. Самиятъ разказъ състои отъ слѣднитѣ части.

Като счита необходимо да каже за старината на уногундуритѣ-българи и котрагитѣ *(у Ник.:* уннитѣ и българитѣ), Теофанъ почва съ единъ географически прѣгледъ на страната по сѣверо-източнитѣ брѣгове на Черно и Азовско море, цѣлта на който е да опрѣдѣли положението на р. Куфисъ (сегашна Кубань), а по нея да покаже, дѣ се е намирала „стара велика България". „По сѣвернитѣ отвждни страни на Евксинския Понтъ (Черно море), при езерото, наречено Меотида (Азовско море), къмъ което тече идещата отъ Океана прѣзъ Сарматската земя голѣма рѣка, наречена Атель (Волга), къмъ която се приближава рѣката, наречена Танаисъ (Донъ), като извира сама отъ Иверскитѣ порти (Дарьялското устие) на Кавказкитѣ планини, та отъ съединението на Танаисъ съ Атель, (тъй като Атель по-горѣ отъ споменатото езеро Меотида се отдѣля), тече рѣката, наречена Куфисъ *(у Ник.:* Кофисъ), и се влива въ края на Понтийско (Черно) море близу до Никропилитѣ при носа, нареченъ Овенски лъбъ (сегашни Таманский полуостровъ) Отъ означеното езеро морето е подобно на рѣка и се влива въ водитѣ на Евксинския Понтъ при земята на Боспоръ и Кимерий (Bosporus Cimmerius — сегашни Керченски протокъ), отъ която рѣка се лови тъй нареченатa мурзула (риба) и (друга) подобна на

нея, а пъкъ на източната страна на прилежащето езеро къмъ Фанагория (сег. г. Тамань) и до живущитѣ тамъ евреи се намиратъ много племена".[1])

Колкото и да е забърканъ тоя географически прѣгледъ и е невѣренъ въ опрѣдѣлението системитѣ на рѣкитѣ, все пакъ по него може да се разбере, че „стара велика България" се намирала въ областьта на Черно и Азовско море и въ басейнитѣ на рр. Донъ и Кубань. Що сѐ отнася до епитететитѣ „стара" и „велика", то първиятъ е вѣроятно даденъ отъ самия Теофанъ[2]) въ сравнение съ сѫществуващата въ негово врѣме България на Балканския полуостровъ, а вториятъ „велика", който намираме у двамата наши автори, несъмнѣнно се отнася къмъ врѣмето на Кубрата, когато той, слѣдъ като обединилъ българскитѣ племена и свалилъ аварското иго, достигналъ до най-високата точка на своята мощь, и е даденъ, очевидно, отъ съврѣменния авторъ, слѣдов. тоя епитетъ още веднажъ доказва, че изворътъ, отъ който сѫ черпили самитѣ автори, е съврѣмененъ на Кубрата и на разпадането на неговата държава.

Слѣдъ географическия прѣгледъ на стара велика България Теофанъ почва собствено разказа за разтурянето на Кубратовата държава. Съдържанието му е слѣднето.

---

[1]) *Theophanes,* ib., p. 356_{19}—357_{11}. — Цѣлиятъ тоя пасажъ липсва у Никифора, та ние бихме могли да прѣдполагаме, че той принадлежи изключително на Теофана. Обаче имаме доста основание да мислимъ, че той се е намиралъ въ общия изворъ на нашитѣ автори. Това се подтвърдява отъ слѣднята съпоставка:

Theophanes, ib., p. 357_{8-11}.

ἀπὸ δὲ τῆς αὐτῆς λίμνης ἐπὶ τὸν λεγόμενον Κοῦφιν ποταμόν, ἔνθα τὸ ξυστὸν ἀγρεύεται Βουλγαρικὸν ὀφάριν, ἡ παλαιὰ Βουλγαρία ἐστὶν ἡ μεγάλη, καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες.

Nicephorus, ib., p. 33_{14-17}.

περὶ τὴν Μαιῶτιν λίμνην κατὰ τὸν Κῶφινα ποταμὸν καθίσταται ἡ πάλαι καλουμένη μεγάλη Βουλγαρία καὶ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι, ὁμόφυλοι αὐτῶν καὶ οὗτοι τυγχάνοντες.

Тукъ изразитѣ οἱ λεγόμενοι Κότραγοι и οὗτοι τυγχάνοντες сѫ употрѣбени у Теофана съ смисълъ, тъй като той, наистина, говори за тѣхъ въ приведения географически прѣгледъ, когато у Никифора тѣ нѣматъ никакъвъ смисълъ, защото по-рано нийдѣ не се споменува за котрагитѣ, нито пъкъ за нѣкои други племена. Явно е, че Никифоръ, безъ да забѣлѣжи, повторилъ е изразитѣ на своя оригиналъ, а оттука ще трѣба да допуснемъ, че и горѣ-приведениятъ географически прѣгледъ е влизалъ така сѫщо въ оригинала му, слѣдов. той не е билъ съставенъ отъ Теофана.

[2]) Тоя епитетъ у Никифора е изразенъ съ нарѣчието πάλαι, поставено при глагола.

Прѣзъ врѣмето на Константина (*Ник.:* който бѣ умрѣлъ на западъ), когато Кубратъ, повелительтъ на казаната България и на котрагитѣ (*Ник.:* на тия племена), умрѣлъ и оставилъ петима синове, като имъ завѣщалъ никога да се не раздѣлятъ съ съвмѣстното си живуване, чрѣзъ което тѣ навсѣкждѣ ще господаруватъ и нѣма да бждатъ поробени отъ другъ народъ (*Ник.*. защото земитѣ на тѣхната власть биха могли да се упазятъ само чрѣзъ взаимно съгласие), не слѣдъ много врѣме отъ смъртьта му тия негови петь сина, (*Ник :* като се грижели малко за бащиното увѣщание), дошли до несъгласие, раздѣлили се единъ отъ други, като се отцѣпилъ всѣки отъ тѣхъ съ подчинения нему народъ (*Ник :* съ собствената си часть отъ народа). И тъй първиятъ синъ на име Батбаянъ (*Ник.:* Баянъ), като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ до днесъ въ праотеческата си земя; вториятъ му братъ нареченъ Котрагъ, като прѣминалъ Танаисъ (Донъ), поселилъ се срѣщу първия; четвъртиятъ, като прѣминалъ Истъръ или Дунавъ, останалъ заедно съ дружината си (μετὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ) въ аварска Панония, като призналъ властьта на аварския ханъ (*Ник.:* настанява се въ Панония, която сега се намира подъ властьта на аваритѣ, и става въ съюзъ съ мѣстния народъ); петиятъ пъкъ, като завзелъ Пентаполисъ при Равенна, подчинилъ се на християнитѣ (*Ник.:* станалъ поданикъ на ромеитѣ). Найсетнѣ третиятъ братъ Аспарухъ, като прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и завзелъ Огълъ, по̀-сѣвернитѣ рѣки (устия) на Дунавъ, поселилъ се между него (Дунавъ) и тия (устията му) (*Ник.:* поселява се около Дунавъ, като завзе едно мѣсто, удобно за поселение, което на тѣхното нарѣчие (φωνῇ) се нарича Огълъ), понеже това мѣсто било безопасно и недостжпно отъ всѣка страна: отпрѣдъ то е блатисто, а отъ другитѣ страни се заобикаля съ рѣки (*Ник.:* отпрѣдъ то е обезопасено съ неудобна мѣстность и е при това блатисто, а пъкъ отзадъ укрѣпено като съ стѣни отъ недостжпни стръмнини) и за ослабналия отъ дѣлежа народъ прѣдставяло пълна отбрана отъ неприятелитѣ. Когато по тоя начинъ държавата на Кубрата се раздѣлила на петь части, и синоветѣ му се разпръснали, голѣмиятъ хазарски народъ потеглилъ отъ Верзилия, най-вжтрѣшната страна на първа Сарматия, (*Ник.:* хазарското племе наскоро слѣдъ това почнало

да напада съ твърдѣ голѣмо безстрашие отъ по-вѫтрѣшната страна, наричана Берюлия, понеже то живѣе близу до сарматитѣ), завладѣлъ цѣлата отвѫдна страна до Понтийското море и, като направилъ първиятъ братъ Батбаяна, княза на първата България, свой поданикъ, принуждава го до сега да му плаща данъкъ.[1])

Прѣди да разгледаме съдържанието на приведения тукъ разказъ, ние ще се спремъ по-напрѣдъ върху другъ единъ въпросъ, отъ чието разрѣшение ще зависи и правилното разбиране на самия разказъ, а именно: трѣбва ли да смѣтаме разтурянето на Кубратовата държава така, както ни е-то прѣдставено отъ двамата наши автори, като фактъ исторически, или же ще трѣба да видимъ въ него една само легенда? Макаръ че въ историческата литература по въпроса и да се изказаха вече авторитетни мнѣния въ полза на първото, т. е. че тукъ имаме фактъ исторически,[2]) обаче считаме за нужно да дадемъ още нѣкои пояснения и допълнения по тоя въпросъ.

Ние вече показахе по-горѣ, че извѣстията на Теофана и Никифора по занимаващия ни въпросъ не принадлежатъ на тѣхъ самитѣ, а сѫ почерпани отъ единъ общъ изворъ, съвръмененъ на самитѣ събития, слѣдов., да се говори за каквато и да било легендарность на разказа нѣмаме никакво основание, тъй като легендитѣ се образуватъ съ течение на врѣмето. Освѣнъ това самото разтуряне на държавата говори само за себе си. Такова разпадане не е нѣщо ново въ историята на азиатскитѣ деспотически държави, когато възникването имъ се дължи на нѣкой мощенъ, съ силна рѫка и държавнически способности повелитель. Подобно явление ние имаме въ Атиловата държава, въ Силзивуловата, която се разпадна, както видѣхме, на осемь части споредъ числото на неговитѣ синове, и въ много други случаи слѣдъ Кубрата. Нѣма съмнѣние, че въ самия дѣлежъ не трѣба да виждаме нѣкое изкуствено дѣление на Кубратовата държава, а едно само разпадане нейно на съставнитѣ ѝ части, т. е. на ония

---

[1]) *Theophanes*, ib. p. 357_{11-28}—358_{1-11}.—*Nicephorus*, ib., p. 33_{14-28}—34_{1-19}.

[2]) Вж. *В. Висильевскій*, О мнимомъ славянствѣ Гунновъ, Болгаръ и Роксаланъ, ЖМНПр. ч. 222. стр. 175 и сл. — Сѫщо ч. 226 (1888), стр. 368 и сл. — *М. И. Соколовъ*, Изъ древней исторіи Болгаръ, Петроградъ, 1879, стр. 76.

племена или орди, на които се е дѣлила хунно-българската народна група и които Кубратъ, слѣдъ като свалилъ аварското иго, успѣлъ да обедини подъ властьта си и да образува велика България въ областьта на Азовско и Черно море и въ областьта по долнитѣ течения на рр. Днѣпъръ, Донъ и Кубань. За сѫществуването на тия български племена или орди въ даденото врѣме имаме и право свидѣтелство отъ извѣстната Арменска география на *Анания Ширакаци*, която се отнася къмъ втората половина на VII. вѣкъ.[1])

Въ статията подъ надсловъ „Азиатска Сарматия" на тая география ето какво четемъ:

„Въ Сарматия се намиратъ планинитѣ Кераунска и Хиппийска, която изпуща отъ себе си петь рѣки, вливащи се въ Меотида. И Кавказъ изпуща двѣ рѣки: Валданисъ (Vardanes, Ptol. Οὐαρδάνης, т. е. Кубань) до планина Краксъ (Corax, Κόραξ, т. е. западни Кавказъ), която се почва при Кавказъ и върви на дължъ къмъ сѣверо-западъ между Меотида и Понтъ. Тая (планина Коракъсъ) изпуща една рѣка на име Псевхросъ (Psychrus), която отдѣля Босфоръ отъ Зикхунъ (Zikʻun, Ζίχων), дѣто се намира градецътъ Никопсъ (Nikopʻs, Νίκοψις). На сѣверъ отъ тамъ живѣятъ народътъ *(чети:* народитѣ) *турци* (Tʻurkʻk) и *българи* (Bulγarkʻ), които сѫ наречени по имената на тамшнитѣ рѣки: *Купи-булгаръ* (Kupʻi-Bulgar), *Дучи-булкаръ* (Duči-Bulkar), *Олхонторъ-блкаръ* (Olchontor-Blkar) — прѣселенци, *Чдаръ-болкаръ*. Тия имена сѫ чужди на Птолемеевото съчинение. И отъ Хиппийската планина побѣгна синътъ на Худбадра *(чети:* Хубраата). И между българитѣ и Понтъ живѣятъ: гарши, кути и свани до града Писинунтъ (Pityus)".[2])

Вече отъ самото общо описание на областьта се ясно види, че приброенитѣ тукъ четири хунно-български орди се помѣстятъ отъ автора на Арменската география въ сѫщото мѣсто, дѣто, споредъ Теофана и Никифора, се простирала

---

[1]) *К. Патканов*ъ, Изъ новаго списка географіи, приписываемой Моисею Хоренскому, ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 21 и сл. — За името на автора на Арменската география вж. *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke usw. ib., p. 7, n. 6; 10, n. 1; 15.

[2]) *Патканов*ъ, т. п. стр. 29, чете: *Охондоръ* (Woghkhondor)-*Блкаръ* — пришелци. — *Marquart*, Die alttürk. Inschr., S. 87–88; Die altbulg. Ausdrücke, S. 15.

стара велика България, слѣдов тѣ сѫ влизали въ състава тъкмо на Кубратовата държава. Напослѣдъкъ обаче нѣкои ориенталисти, като иматъ прѣдъ видъ посочването на арменския географъ, че приброенитѣ четири български орди се наричали споредъ имената на казанитѣ петь хиппийски рѣки, опитаха се да опрѣдѣлятъ по-точно мѣстоположението на тия орди.

Така Марквартъ намира, че тия рѣки били, споредъ Птолемеевата карта, наредъ отъ югъ къмъ сѣверъ, слѣднитѣ: Ἀττιχίτης, Ῥομβίτης μικρός, Θεοφάνιος. Ῥομβίτης μέγας и Μαρούβιος. „Понеже, пише той, общиятъ изворъ на Никифора и Теофана говори за петь български орди, които длъжатъ своя произходъ на Кубратовитѣ синове, то близко е да се приеме, че първоначално и у Ширакаци е вървѣла дума за петь рѣки и петь орди. Обаче *Купи* е нищо друго, освѣнъ Κοῦφις, Κῶφις на ромейскитѣ историци отъ VI. до X. вѣкъ, т. е. днешната р. Кубань и отговаря на Ὀυαρδάνης у Птолемея, на Ὕπανις у старо-гръцкитѣ писатели. Но и Ψάθις и Ἀττιχίτης у Птолемея не сѫ самостойни рѣки, а само устия на езеро Темрюкъ, които у печенѣзитѣ се наричали Χαδήρ — Хадиръ и Βουρλίκ. Поради това *Дучи* ще трѣба да се приравни съ малки Ромбитъ, печенѣжкия Βάλ, т. е. или днешния Бейсугъ, или Талгирскъ, докато на *Олхонторъ* ще да се падне Теофаний, т. е. негли Челбаси, и на *Чдиръ* — голѣми Ромбитъ или печенѣжкиятъ Хора-кулъ, т. е. днешната Ея. Текстътъ на Ширакаци, слѣдов., не трѣба да се бута, все равно, дали той дава наистина една рѣка на име Олхонторъ източно отъ Меотида, или пъкъ той е билъ тепърва ad hoc съставенъ отъ Ширакаци".[1])

Прѣди да разгледаме, възможни ли сѫ прѣдлаганитѣ тукъ отъ Марквarта сближения и приравнения, ние ще се спремъ по-напрѣдъ върху въпроса: дали трѣбва да се разбира, че наистина българскитѣ орди сѫ получили имената си именно отъ петьтѣ хиппийски рѣки, споменувани въ началото на приведения цитатъ. Въ текста стои, споредъ прѣвода на Марквarта, така: „ . . . българи. които сѫ наречени по имената на рѣкитѣ тамъ",[2]) при това Марквартъ прави

[1]) *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke, S. 15—16.

[2]) Тая фраза Марквартъ на едно мѣсто (Die alttürk. Inschr. S. 88) прѣдава: „ . . . Bulγark', die nach den Namen *jener* Flüsse benannt sind", на

слѣднята забѣлѣжка: „Мѣстоимението въ getoc'-d се отнася очевидно къмъ споменатитѣ 5 рѣки, които отъ Хипийската планина се вливатъ въ Меотида".[1]) Ние пъкъ мислимъ, че нарѣчието „тамъ" е достатъчно да ни убѣди, какво тукъ съвсѣмъ не трѣба да разбираме въпроснитѣ *пет*ь рѣки, което най-ясно се доказва съ това, че едно отъ българскитѣ имена, именно Купи-булгаръ е произлѣзло отъ рѣката Κοῦφις, Κῶφις, т. е. днешната р. Кубань, както и самъ Марквартъ признава. А пъкъ тъкмо тая рѣка, за която така сѫщо се споменува въ приведения цитатъ, не влиза въ числото на 5-тѣ хипийски рѣки, слѣдов. арменскиятъ географъ тукъ не е разбиралъ нито само петьтѣ хипийски рѣки, нито само другитѣ рѣки, които изтичали отъ Кавказъ, а изобщо „тамшнитѣ" рѣки, т. е. въ цѣлата описана область. Затова и въ приведенитѣ отъ Маркварта имена на петьтѣ рѣки у Птолемея не можемъ да видимъ тъкмо ония рѣки, по които българскитѣ орди сѫ получили своитѣ имена. Впрочемъ това се види и отъ думитѣ на самия арменски географъ, който право заявява: „Тия имена сѫ чужди на Птолемеевото съчинение,[2]) т. е. тия названия нѣматъ никакво отношение къмъ ония у Птолемея, а това доказва, че арменскиятъ географъ е почерпилъ тия данни отъ другъ изворъ. Освѣнъ това на Птолемеевата карта само Marubius и Rhombitus Magnus сѫ показани, че изтичатъ отъ Хипийската планина;[3]) сѫщо така едно отъ Птолемеевитѣ названия, Ἀττιχίτης, не е име на самостойна рѣка, а нѣкакво-си устие, а пъкъ, споредъ Бруна, Хоракулъ на Конст. Багренородни или Карагулъ билъ „Черная протока", или сѣверниятъ ржкавъ на Кубань.[4]) Най-сетнѣ трудно може да се допусне, че такива незначителни рѣкички могатъ да дадатъ имената на българскитѣ орди.

друго (Streifzüge, S. 57): „Bulγark', die nach den Namen der *dortigen* Flüsse benannt sind", а на тр то (Die altbulg. Ausdrücke, S. 15): „. . . . Bulγark', die nach den Namen der Flüsse *dort* benannt sind". — У Патканова тая фраза гласи: „. . . . Болгаръ, которые именуются по названіямъ рѣкъ" (п. т. стр. 29).

[1]) *Marquart,* Die altbulg. Ausdrücke, S. 15, Am. 4.

[2]) У Маркварта (Die alttürk. Inschr., S. 88) тая фраза гласи: „Gegenwärtig sind diese Namen dem Werke des Ptolemaeos remd", обаче въ сѫщия цитатъ, помѣстенъ въ Die altbulg. Ausdrücke, той, неизвѣстно защо, я изпуща, при всичко, че тя е тѣсно свързана съ прѣдния пасажъ и е важна за правилно разбиране изобщо смисъла на цѣлия цитатъ.

[3]) Вж. *A. E. Nordenskiöld,* Facsimile-Atlas etc. Stockholm, 1889, tab. XVII (Secunda Asiae tabula), споредъ римското издание въ 1490 г.

[4]) Черноморье, ч. I (1877), стр. 92 (168).

Отъ направенитѣ тукъ разяснения става ясно, че прѣдлаганитѣ отъ Марквартa сближения и приравнения на Дучи, Олхонторъ и Чдаръ съ посоченитѣ отъ Птолемея рѣкички се явяватъ не само проблематични, но и съвсѣмъ неприемливи. Поради това, споредъ насъ, много по-правдоподобни сѫ обясненията и сближенията, които прѣдлага Фр. Вестбергъ за нѣкои отъ тия имена. Че първата орда *Купи-булгаръ* е наречена по името на рѣка Куфисъ или Кубань, Вестбергъ приема, както и всички, за безспорно. При опрѣдѣлението на второто име *Дучи-булкаръ* той се възползувалъ отъ по-раннето прѣдложение на Марквартa вм. „Дучи" да се чете „Кучи", и по тоя начинъ *Кучи-булкаръ* се туря въ свръзка съ Κοτράγοι, Κοτζαγηροί (=кутригури) на византийцитѣ.[1]) Тая Марквартова коньектура Вестбергъ признава за твърдѣ сполучлива, защото *к* и *д* едвамъ се различаватъ въ арменскитѣ рѫкописи. Но той отъ своя страна вижда зависимость между Кучи-булкаръ и *Кочо*, името на рѣка Днѣпъръ въ сѫщата Арменска география, което е тъждествено съ Κούζου, названието на Днѣпъръ у Константина Багренородни.[2]) Отъ това название на Днѣпъръ *Кочо*, Κούζου, споредъ Вестберга, българитѣ получили своето име Κοτζαγηροί — Кучи-булкаръ. — Въ името на третата орда *Олхонторъ-булкаръ*, наречени още „прѣселенци" (Марквартъ) или „пришелци" (Патрановъ), Вестбергъ, както и по-рано Марквартъ,[3]) иска да види „българитѣ, които сѫ завоевали дунавскитѣ славѣни". По тоя поводъ той пита: „Не туря ли Моисей Хоренски (sic) Олхонтор, Вогкх-ондор, Вуг-унтур въ свръзка съ „Волг-а", ако само това финско наименование на рѣката тогава е било вече извѣстно? Или, не се ли скрива въ олх(онтор) думата „улуг" = велики, съгласно съ названието на дунавскитѣ българи „велики" българи у нѣкои

---

[1]) *Marquart*, Die alttürk. Inschriften, S. 89.

[2]) *Пантановъ*, п. т., стр. 27. — *Fr. Westberg*, Beiträge zur Kläruug orientalischer Quellen über Osteurora въ „И вѣстія Петроградской Акад. Наукъ, т. XI (1899), № 5, стр. 313 314. — *Отъ сѫщия*, Къ анализу восточныхъ лѣточниковъ о восточной Европѣ, въ ЖМНПр. ч.XIV (новая серія, 1908), стр. 48—49. — *Отъ сѫщия*, Записка Готскаго Топарха, въ Визан. Времен. XV (1908). стр. 237—238.

[3]) *Marquart* въ Die alttürk. Inschr. отбѣлѣзва: Die Olchontor Bikar, die nach Europa auswanderten, d. i. die Unogundur-Bulgaren sind sicherlich nicht einem Fluss benannt, und wohnten längst nicht mehr nördlich vom Pontos (S. 89).

източни писатели?" — За четвъртата орда *Чдаръ-болкаръ* Вестбергъ забѣлѣзва: „ако тритѣ първи орди сж получили названието си отъ голѣмитѣ рѣки: Кубань, Днѣпъръ, Волга(?), — то може би Чдар да означава Донъ".[1])

Колкото доказано и приемливо се явява първото отъ обясненията на Вестберга за Кучи-булкаръ, толкова послѣднитѣ двѣ сжщо си оставатъ проблематични и неубѣдителни. Освѣнъ това трудно е да се допусне, че Олхонторъ-блкаръ се отнася къмъ дунавскитѣ българи, защото посоченитѣ мѣста на прѣброенитѣ четири орди сж опрѣдѣлени отъ арменския географъ, както ще видимъ по-долу, тогава, когато ордата, която по-сетнѣ основава държава на Балканския полуостровъ, се била вече изселила отъ приазовската область; ако ли пъкъ обяснението на първата часть въ името съ „улуг" = велики е приемливо, то по-скоро ще трѣбва да се отнесе къмъ общото название на Кубратовата държава „велика България", т. е. че тая орда е била най-голѣмата между другитѣ орди и е стояла на първо мѣсто въ държавата. Що се отнася до епитета „прѣселенци" или „пришелци", то по липса на данни трудно може да се обясни; но все пакъ ние си позволяваме да прѣдполагаме, че прѣселенството или пришелството на тая орда по-скоро ще трѣбва да се постави въ свръзка съ размърдването на населението въ приазовската и прикавказката область, което несъмнѣнно е било прѣдизвикано отъ турското по-напрѣдъ нашествие, а послѣ и оттегляне въ срѣдата на втората половина на VI вѣкъ.[2]) Както и да било,

---

[1]) *Фр. Вестбергъ*, Къ анализу и пр. п. т., стр. 46.

[2]) Въ реда на прѣдположенията ние бихме турили и такава комбинация. Въ арменската история на Моисея Хоренски (отъ V. вѣкъ) четемъ слѣднето извѣстие: „Като разпусна хората отъ западнитѣ страни, (Вахаршакъ) [между 149 и 127 г. пр. Хр.] самъ се спусналъ въ ливаднитѣ земи близу до прѣдѣлитѣ на Шарай, наричани отъ древнитѣ Гореинъ и Безлѣсенъ Басенъ (въ Айрарагската область), — (земи), които по-сетнѣ бѣха заселени отъ *прѣселенцитѣ Вхндуръ на Булара Вунд'а*, по името на когото сж наречени *Вандъ*. Селата (на тия прѣселенци) до днесъ се наричатъ съ имената на неговитѣ (на Вунда) братия и потомци" (вж. руския прѣводъ на *Н. С. Эмина*. Москва, 1893, стр. 55—56 и 243). Това извѣстие се пояснява и попълва отъ друго едно въ сжщата история, което гласи: „Въ негови (на Аршака I, синъ на Вахаршака, между 127 и 114 г. пр. Хр.) дни възникнаха голѣми смутове въ веригата *(Патканов:* въ пояса) на голѣмата Кавказска планина въ земята на българитѣ (Булгаръ), отъ които много души, като се отдѣлили, дошли въ нашата земя и за дълго врѣме се поселили на югъ отъ Коха, въ плодоноснитѣ и хлѣбородни мѣста" (въ сѣверна Армения въ областьта Тайкъ) [вж. у Эмина, стр. 62 и 243]. — Паткановъ, който доказа, че това извѣстие се отнася не къмъ II. вѣкъ пр. Хр., а къмъ III в. сл. Хр. вж.

но извѣстието на Арменската география право доказва, че Кубратовата държава въ своитѣ съставни части е обемала пространството отъ р. Днѣпъръ (въ долнето ѝ течение) до р. Кубань по брѣговетѣ на Азовско и Черно море, по сѣвернитѣ склонове на западнитѣ Кавказски планини, т. е. тамъ, дѣто намираме „велика България“ на византийскитѣ автори.

Не по-малко важна за насъ се явява и послѣднята фраза отъ сѫщото извѣстие, именно, за побѣгването на „Хубраатовия синъ“, подъ когото трѣбва да разбираме третия синъ Кубратовъ, Аспаруха (Исперихa), тъй като авторътъ на географията, както ще видимъ по-нататъкъ, говори за това на друго мѣсто, а оттука ясно става, че горѣспоменатитѣ български орди сѫ останали слѣдъ изселването на Исперихa къмъ устието на Дунавъ и прѣди да се разпръснатъ другитѣ му братия; иначе съврѣменният географъ несъмнѣнно би споменалъ и за тѣхното движение. Че географията говори за врѣмето слѣдъ изселването на Исперихa, се види отъ това, че, докато ни прѣброява четиритѣ орди на тѣхнитѣ мѣста, за Исперихa казва, че тъкмо въ това врѣме той живѣелъ при устието на Дунавъ (вж. по-долу), слѣдов. самата Арменска география е била написана прѣзъ втората половина на VII. вѣкъ. Тъй или инъкъ, но въ горнитѣ четири хунно-български орди на Арменската география, къмъ които несъмнѣнно ще прибroимъ и Исперихovата — петата, ще трѣбва да видимъ ония петь съставни части на българската държава, на които се разпаднала „велика България“ слѣдъ смъртьта на Кубрата, слѣдов. ние тукъ имаме не изкуствено дѣление на нѣкоя легенда, а органически части на единъ азиатски народъ, които сѫ се свързвали въ едно цѣло само отъ силната рѫка на единъ повелитель, какъвто е билъ Кубратъ.

О ванскихъ надписяхъ, въ ЖМНПр. ч. 218 (1875), като прѣдлага четенето *Оіхондоръ* (Woghchondor по-вѣрно) – *Бакаръ* сближава ги съ племето *Віндуръ* (Vghndur) — *болгаръ* на Моисея Хоренски (вж. ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 24—25). Ако това четене е правилно и сближението приемливо, то не е ли възможно прѣдположението, че въ случая ще трѣбва да разбираме тъкмо тия ар енски българи, които било въ VI. вѣкъ прѣзъ врѣмето на ав рското нашествие, било въ нач. на VII. прѣзъ врѣмето на персийското нашествие, сѫ били принудѐни да се прѣселятъ отново на сѣв. отъ Кавказскитѣ планини; това се явява правдоподобно, защото тѣ и у Мѡисея Хоренски, и у Анания Ширакаци носятъ името „прѣселенци“.

Сѫщо така не може да се смѣта за легендарно и появяването на Кубратовитѣ синове на чело на всѣка отъ тия орди, понеже раздоритѣ между тѣхъ несъмнѣнно сѫ възникнали за властьта, която тѣ си раздѣлили, като всѣки взелъ управлението на отдѣлна орда. Най-сетнѣ самото разпръсване на Кубратовитѣ синове слѣдъ подѣлбата на властьта, поне изселването на Испернха съ подвластното нему племе-орда не може да носи легендаренъ характеръ, защото е било прѣдизвикано отъ самитѣ исторически събития.

Ние вече видѣхме, че и двамата византийски хронисти веднага слѣдъ разказа за разпадането на Кубратовата държава ни говорятъ за нашествието на „голѣмия хазарски народъ," което ни прѣдаватъ при това безъ всѣка свръзка съ първото. Обаче надали тия двѣ събития ще трѣба, па и може да се разгледватъ като двѣ отдѣлни, независящи едно отъ друго. Тѣхната връзка се установява вече съ това, че тѣ сѫ разказани едно слѣдъ друго. Освѣнъ това тя се подтвърдява и отъ други исторически свидѣтелства. Арменската география ни прѣдставя изселването на „Аспаръ-хрука, синъ на Хубраата", като бѣгство прѣдъ хазаритѣ,[1]) т. е. че той се е спасявалъ отъ хазаритѣ. Редомъ съ това имаме и едно хазарско извѣстие за това събитне: това е знаменитото писмо на хазарския хаганъ Иосифа до Рабби Хаздая, които билъ докторъ и министъръ при двора на арабския халифъ Абд-ар-Рахмана ан Насиръ (912—961) въ Кордова (Испания). Хаздая билъ чувалъ отъ търговцитѣ изъ Хорасанъ за сѫществуването на единъ еврейски краль въ далечното царство хазарско и изпратилъ тогава едно писмо до повелителя на това царство, за да получи отъ самия него свѣдѣния за вѫтрѣшнитѣ отношения на държавата му. Това писмо не достигнало до своето прѣдназначение. Тогава второ едно послание, въ което Хаздая описвалъ положението въ държавата на Абд-ар-Рахмана и искалъ отъ хазарския хаганъ свѣдѣния за положението и обема на неговото царство, градоветѣ му, военното дѣло, управлението, за произхода на

[1]) *Патканов* п. т., стр. 26. — *Marquart,* Die alttürk. Inschr. S. 88—89; — Die altbulg. Ausdrücke, S. 16: „Auf dieser Insel (Peuké, вж. по-долу) hat sich angesiedelt *(у Патк.:* живетъ) Aspar-hruk, der Shon des Chubraat', welcher vor den Chazaren vom Gebirge der Bulgaren *(Bulcharac')* floh, und wegzog (*у Патк.* пропус.), nach Westen vertrieb das Avàr-Volk, und sich dort *(Патк.:* на этомъ мѣстѣ) ansiedelte.

династията му и т. н., достигнало до ржцѣтѣ на хагана. Като отговоръ на това послание послѣдвало казаното писмо на тогавашния хазарски хаганъ Иосифа.[1]) Ето какво той между друго пише: „Въ страната, въ която азъ живѣя, сж живѣли нѣкога-си *венентеръ;* тогава дойдоха нашитѣ прадѣди хазаритѣ и се биха съ тѣхъ; венентеръ бѣха тъй много, както пѣсъкътъ въ морето но тѣ все пакъ не можаха да противостоятъ на хазаритѣ и напуснаха страната си и побѣгнаха; а хазаритѣ ги прѣслѣдваха, докато не ги отблъснаха къмъ рѣка Дуна (Дунавъ), тъй че тѣ още и днесъ живѣятъ на рѣка Дуна, въ съсѣдство съ Константина, и хазаритѣ завладѣха страната имъ и я удържаха до сега".[2])

И тъй тукъ се говори за народъ *венентеръ,* който несъмнѣнно е българскиятъ народъ и то оная часть отъ него, която се прѣселила на Балканския полуостровъ на чело съ Испериха, както това ясно личи отъ послѣдния пасажъ на приведения откжслекъ. Споредъ Вестберга, въ еврейския текстъ стои *внитр* или *унитр,* чети: вгнтр, угнтр — вогонтор или угунтур, а това сж Οὐνογουνδοῦροι на византийцитѣ.[3]) При такова обяснение на това име разказътъ на посланието не само напълно се схожда съ извѣстието на Арменската география, но ни дава и много повече подробности, именно, че Исперихъ е билъ управитель-ханъ на оная българска орда, която игра главна роля, както видѣхме, при освобождението отъ турската власть и която повидому е изпитала най-вече удара на хазарския народъ, — *уногундуръ-българитѣ.* Това се подтвърдява и отъ Конст. Багренородни, който, като говори за прѣминаването на Дунавъ отъ българитѣ, казва, какво „тѣ по-рано се наричали Оногундури."[4])

Приведенитѣ по-горѣ двѣ извѣстия отъ Арменската география и отъ писмото на хазарския хаганъ, а сжщо и самата грижа на Исперихa, както ни прѣдаватъ нашитѣ автори, Тео-

---

[1]) *Marquart,* Streifzüge, S, 8. — Той оспорва подлинността на тоя паметникъ, вж. ib. p. XLI—XLV, S. 23—24. Обаче неговитѣ съображения и доводи основателно оборва Вестбергъ и доказва тъкмо обратното. Вж. ст. му „Къ анализу" и пр. п. т., стр. 34 36, а сжщо и неговитѣ Beiträge, п. т., стр. 292—294 и посочената въ двѣтѣ статии литература по въпроса, къмъ която ще прибавимъ *P. Cassel,* Der chazarische Königsbrief aus dem 10 Jahrhundert. Berlin, 1876.

[2]) *Вестберга,* Къ анализу п. т., стр. 45.

[3]) *Ibidem,* стр. 45; сжщо и Beiträge, п. т., стр. 303.

[4]) *Const. Porphyrogenetus,* De thematibus, lib. II, ed. Bon., p. 46.

фанъ и Никифоръ, да се посели въ мѣсто безопасно и непрѣодолимо за неприятелитѣ, ни каратъ да признаемъ за доказано, че, ако подѣлбата на Кубратовата държава между синоветѣ му е плодъ отъ тѣхното несъгласие и вѫтрѣшни раздори за власть, които избухнали наскоро слѣдъ смъртьта на баща имъ, то разпръсването имъ наедно съ тѣхнитѣ орди ще трѣба несъмнѣнно да се постави въ непосрѣдствена свръзка съ нашествието на хазаритѣ, защото винаги такива народни движения се прѣдизвиквали отъ натиска на другъ по-силенъ и по-добрѣ организиранъ народъ, на което ние вече имахме случай да посочимъ нѣколко пѫти. Както въ прѣдишнитѣ епохи подобно движение е ставало на отдѣлни варварски племена или орди, така и сега Кубратовитѣ българи се мръднали къмъ западъ на орди, на които се бѣ разпаднала хунно-българската държава, като всѣки отъ братията, застанали на чело на отдѣлни орди, тръгнали да търсятъ мѣста за поселение съ цѣль да избѣгнатъ чуждо иго.

Като установихме по тоя начинъ връзката между подѣлбата на Кубратовата държава и разпръсването на неговитѣ синове, намъ не може да ни се покаже странно и легендарно и самото прѣдсмъртно завѣщание на Кубрата къмъ синоветѣ му Кубратъ прѣдъ смъртьта си съвѣтвалъ синоветѣ си да се не дѣлятъ помежду си въ името на държавнитѣ интереси, а може би и защото е забѣлѣзвалъ неприязънь между тѣхъ самитѣ. Но въ сѫщото врѣме той е могълъ да увѣщава синоветѣ си и да имъ рисува картината, какво, ако тѣ живѣятъ въ миръ и съгласие и не се раздѣлятъ, то „тѣ нѣма да бѫдатъ поробени отъ другъ народъ“, отъ страхъ прѣдъ хазарското нашествие, слухътъ за което несъмнѣнно е достигалъ до Кубрата въ послѣднитѣ дни на живота му, когато хазаритѣ сѫ нахлували откъмъ Азия.

И тъй, отъ всичко до тукъ изложено само по себе си изтича, че *разказитѣ на Теофана и Никифора трѣбва да се изключатъ отъ областьта на легендитѣ не само като такива, които сѫ заимствувани отъ другъ по-старъ, съвръменъ на самитѣ събития, изворъ, но и защото се подтвърдяватъ и отъ други исторически извѣстия.*

Но къмъ кое врѣме се отнася разтурянето на Кубратовата държава?

Това врѣме би могло да се опрѣдѣли точно, ако да бѣше извѣстно врѣмето на хазарското нашествие; обаче то и до днесъ си остава неустановено. Остава да се обърнемъ пакъ къмъ нашитѣ автори. Въ това отношение Теофанъ ни дава най-ясни данни. Той пише: „прѣзъ врѣмето на Константина, който бѣ умрѣлъ на западъ, когато Кубратъ, повелительтъ на казаната България и на котрагитѣ, бѣ умрѣлъ и оставилъ петима синове, като имъ бѣ завѣщалъ никога да се не раздѣлятъ..., не слѣдъ много врѣме отъ смъртьта му (μετ' ὀλίγον χρόνον τῆς ἐκείνου (Кубрата) τελευτῆς) тия негови петь сина дошли до несъгласие, раздѣлили се единъ отъ други, като се отцѣпилъ всѣки отъ тѣхъ съ подчинения нему народъ".[1]) Тукъ се посочва царуването на „Константина, който билъ умрѣлъ на западъ", т. е. на Констанса II, синъ на Константина III и внукъ на Ираклия I, който се покачилъ на прѣстола въ 642 г. и билъ убитъ въ Сиракуза въ 668 г., слѣдов. къмъ тоя периодъ отъ врѣме се отнасятъ слѣднитѣ събития: 1. смъртьта на Кубрата, 2. подѣлбата на държавата между синоветѣ му и 3. отцѣпването имъ като самостойни господари.

И наистина, споредъ хронологическитѣ данни на Именника, Куртовата (Кубратовата) смърть се отнася къмъ априлъ 642 г. и прѣстола наслѣдвалъ *Безмѣръ*, въ когото несъмнѣнно трѣба да видимъ никого другиго, освѣнъ най-голѣмия Кубратовъ синъ Батбаяна (или Баяна). Съгласно съ обичаитѣ на турско-азиатскитѣ народи за наслѣдството, къмъ него, като къмъ най-голѣмъ синъ, е прѣминала върховната власть въ държавата съ титлата *велики ханъ*. Но едвамъ се изминали десетъ мѣсеца отъ смъртьта на Кубрата, и послѣдвала отначало подѣлбата на държавата между синоветѣ му поради възникналото помежду имъ несъгласие. Обаче и слѣдъ това братията, считайки всѣки себе си за напълно самостоенъ въ управлението на своята часть, продължавали да признаватъ върховната власть на Батбаяна (Безмѣра). Поне това можемъ да твърдимъ за Исперихa, началото на чието самостойно управление се отнася къмъ февруарий 643 г., а пъкъ окончателното му отцѣпване послѣдвало слѣдъ изтичането на три години отъ царуването на Безмѣра (Батбаяна), или въ

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 101.

началото на 646 г.[1]); къмъ това врѣме ще трѣба да отнесемъ отказването и на другитѣ братия отъ върховенството на Батбаяна.

Ако се сѫди по текста на Именника: сии ѥ̃ кънѧзь дрьжаше кнѧжение ѡ̃бонь страноу доунаи лѣ̃. ф̃. и̂. г̃і. ѡ̃стрижеными главами и̂ потомъ приде на страноу дѹнаи. Испери̃ князь тоже̂ и доселѣ,[2]) би трѣбало да приемемъ, че разпръсването на Кубратовитѣ синове е послѣдвало веднага слѣдъ отцѣпването имъ; но по-горѣ видѣхме, че причината за разпръсването на братията и особено за заминаването на Исперихa е било нашествието на хазаритѣ. Колко врѣме се е изминало отъ потеглянето на Исперихa къмъ западъ до нашествието на хазаритѣ, а слѣдъ това и разпръсването на другитѣ Кубратови синове, точно не може да се опрѣдѣли; въ всѣки случай отъ оскѫднитѣ данни по тоя въпросъ, които за сега притежаваме, хазарското нашествие не може да се отнесе къмъ по-ранне врѣме отъ края на 40-тѣ години на VII. вѣкъ, защото крѣпостьта *Balangar*, която се е намирала сѣверно отъ прохода Дербентъ и която е била нѣкога-си главенъ градъ на хуннитѣ въ Кавказъ, споредъ Масуди, била резиденция на хазарския хаганъ, а, споредъ Табари, въ 32 год. отъ Хиджра (652/3 отъ Хр.) се явявала вече като главна крѣпость на хазаритѣ.[3]) И тъй разпръсването на Кубратовитѣ синове ще да се е почнало къмъ края на 40-тѣ години на VII. вѣкъ, а Исперихъ вече въ началото на 50-тѣ години ще да се е намиралъ въ южна Бесарабия. За тия послѣднитѣ събития ние ще говоримъ по-иататъкъ, а тукъ ще разгледаме каква е била сѫдбата на другитѣ четирма Кубратови синове.

---

[1]) Вж. Притурка № 1.

[2]) Тоя текстъ привеждаме по Московско-Синодалния прѣписъ, чието факсимиле е издадено въ изслѣдването на г *J. J. Mikkola*, Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren, напечатано въ „Journal de la Société Finno-Ougrienne" XXX, Helsingfors, 1914 год., едно резюме отъ което авторътъ бѣ съобщилъ въ „Извѣстія Отдѣленія рус. языка и словесности Импер. Академіи Наукъ", т. XVIII (1913) г. подъ наслов „Тюркско-Болгарское лѣтосчисленіе". За него вж. ст. ни „Къмъ въпроса за българското лѣтоброение" въ СБА, X, 6 (1915), стр. 1—3. Вж. и Притурка № 1.

[3]) *Marquart*, Streifzüge, S. 16.

Споредъ и двамата византийски хронисти (Теофана и Никифора) първиятъ, т. е. най-старият Кубратовъ синъ *Батбаянъ* (Баянъ, Безмѣръ), като запазилъ завѣщанието на баща си, останалъ въ праотеческата си земя, т. е. на истокъ отъ Меотида по рѣка Кубань, слѣдов. той ще да е останалъ господарь на ордата *Купи-българъ*. При нашествието на хазаритѣ неговата страна била покорена отъ послѣднитѣ, а самъ Батбаянъ станалъ подчиненъ на хазарския хаганъ, който го принудилъ да му плаща данъкъ. Тия българи, които тукъ се завардили дълго врѣме слѣдъ това и се централизирали около Азовско море по долнето течение на р. Кубань, получили у арабскитѣ и персийскитѣ писатели име *вѫтрѣшни българи*,[1]) а въ руския лѣтописъ сѫ извѣстни къмъ IX.—X. вѣкъ подъ името *черные болгары*,[2]) както и у Конст. Багренородни срѣщаме на сѫщото мѣсто ἡ Μαυρὴ Βουλγαρία.[3]) За тия българи арабскитѣ писатели отъ X. вѣкъ съобщаватъ, че между тѣхъ имало и християни и мохамедани.[4]) Слѣдъ X. вѣкъ, или по-добрѣ, къмъ края на X. вѣкъ тѣхното име вече се не чува, и вѣроятно тѣ сѫ изчезнали между хазаритѣ.[5])

---

[1]) *А. Гаркави,* Сказанія мусульм. писателей о Славянахъ и Русскихъ, Петроградъ, 1870, стр. 193 и 277. — Ср. *Д. Хвольсонъ,* Извѣстія Ибнъ-Даста, Петроградъ, 1869, стр. 82—83. — Ср. *А. Г. Туманскій,* Новооткрытый персидскій географъ X столѣтія и извѣстія его о славянахъ и руссахъ, Вост. Записки арх. общ. X (1877), стр. 134: *Слово объ области Славянъ.* Это есть область, съ востока которой находятся *Внутренніе Болгары* и частью Русь, и т. н. — Ср. *L. Niederle,* Slovan. starož. II, str. 269.

[2]) Русская лѣтопись по Ипатскому списку, Петроградъ, 1871, стр. 32, въ договора на Игоря съ Византия отъ 945 г.

[3]) De admin. imperio, ed. Bon., cap. 12, p. 81; cap. 42, p. 180. — Ср. *Ф. Брунъ,* Черноморье, I, стр. 29, 31, 100 и 107, който за черни българи смѣта волжскитѣ; обаче по-сетнѣ той прие мнѣнието, че подъ „черни българи" се разбира ордата на Батбая. Пакъ тамъ II, 330. — Впрочемъ напослѣдъкъ *Фр. Вестебергъ* се опита да докаже, че ἡ Μαυρὴ Βουλγαρία на Конст. Багренородни не се е намирала въ басейна на р. Кубань, а на сѣверъ отъ Кримъ, вж. „Записка Готскаго Топарха", Ib, стр. 243—249.

[4]) За тия българи вж. *Д. И. Иловайскій* Розысканія о началѣ Руси, Москва, 1882, 2-ое изд. стр. 290 и сл. — *Фр Вестебергъ,* Къ анализу и пр. въ ЖМНПр. ч. XIII (новая серія, 1908), стр. 386—388, дѣто той прѣкрасно доказа, че трѣба да се различаватъ три вида българи у арабскитѣ писатели: *външни българи* — това сѫ волжско-камскитѣ българи, *велики българи* — придунавскитѣ, и *вѫтрѣшни българи* — черните българи.

[5]) *Marquart,* Streifzüge, S. 154—155, 503; за тритѣ вида българи вж. стр. 517—519. — Ср. наш. ст. „Извѣстието на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ" въ Извѣстия на Истор. Д-во кн. IV (1915), стр. 50—51.

Вториятъ Кубратовъ синъ, казватъ нашитѣ автори, на име Котрагъ, като прѣминалъ Донъ, поселилъ се срѣщу първия. Вече самото име което, очевидно, е племенно, а не лично, ни подсѣща да видимъ въ тоя Кубратовъ синъ вожда или господаря на ордата *Кочо-българъ*, които сж живѣли между долнитѣ течения на рр. Днѣпъръ и Донъ; за неговото движение трѣбва да забѣлѣжимъ, че то е било не на западъ, а на истокъ отъ р. Донъ къмъ Волга, защото той се поселилъ срѣщу първия си братъ. Съ това си изселване той, повидимому, е успѣлъ да избѣгне хазарското иго, защото за него не се споменува да е станалъ данникъ на хазарския ханъ, и, като сполучилъ да увлѣче съ себе си други български и небългарски орди по Волга, дигналъ се нагорѣ по тая рѣка. По-сетнѣ тия българи сполучили да завоюватъ или покорятъ подъ властьта си други тамошни фински племена, особено слѣдъ изселването на маджаритѣ къмъ края IX. вѣкъ, а въ X. вѣкъ да основатъ извѣстното въ историята на източна Европа *волжко-камско* царство съ основаването на гр. *Болгаръ* — столицата на това царство. У арабскитѣ писатели тия българи сж извѣстни подъ името *външни българи*,[1]) които въ X. в. приели мохамеданската вѣра,[2]) а въ руския лѣтописъ тѣ се наричатъ *волжские* или *серебряные болгары*.[3]) Тѣ сж просжществували като самостойна държава до първата половина на XIII. вѣкъ, когато слѣдъ една отчаена борба били съвсѣмъ унищожени отъ татаритѣ, а къмъ края на XIV. вѣкъ тѣхното име съвсѣмъ изчезва. То се запазило само въ името на с. Болгары (Успенское) близу до развалинитѣ на стария градъ, столица *Бомаръ*, на лѣвия брѣгъ на Волга, по-долу (6 кил.) отъ устието на р. Кама.[4])

---

[1]) *Гаркави*, пакъ тамъ, стр. 218—219 и 275.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 85 и сл. — *Marquart*, Streifzüge, S. 25, 337.

[3]) *Лѣтопись*, п. т. pass., но особен. 423, подъ 1182 г.: въ землю Болгарьскую к великому городу *Серьбреных* Болгаръ.

[4]) За тия българи вж. *К. А. Ардашевъ*, Развалины Болгаръ и древніе Болгары, Казань, 1901 г., особ. стр. 36. — *П. Голубовскій*, Болгары и Хазары, восточные сосѣди Руси при Владимірѣ св., въ Кіевская старина, т. XXII (1888), стр. 26—56. — *С. М. Шпилевский*, Древніе города и другіе булгарско-татарскіе памятники, Казань. 1877. стр. 3—47. — *Marquart*, Streifzüge, S. 475—477.

За четвъртия братъ единътъ отъ нашитѣ хронисти (Т.) казва, че той, като прѣминалъ Донъ, поселилъ се съ ордата си, може би *Чдаръ-българъ*, въ аварска Панония и *признalъ властьта на аварския хаганъ*, а другиятъ хронистъ (Н.) пише за него, че се настанилъ въ Панония, *която се намирала подъ властьта на аваритѣ и станалъ въ съюзъ съ мѣстния народъ*, и най-сетнѣ за петия братъ сѫщитѣ автори съобщаватъ, че той завзелъ Пентаполисъ при г. Равенна и *се подчинилъ на християнската царска власть (Ник.:* станалъ поданикъ на ромеитѣ). И тъй послѣднитѣ двама Кубратови синове сѫ се изселили на западъ въ Европа. Обикновенно се посочва, че подобно изселване не може да се приеме за исторически фактъ, защото българитѣ още отъ V. вѣкъ сѫ живѣли въ съсѣдство на долни Дунавъ, и изобщо български изселвания сѫ ставали много по-рано както на Балканския полуостровъ, тъй и по-нататъкъ на западъ. Това е твърдѣ справедливо, но работата е тая, че при подобно твърдение не се взема подъ внимание нито характера на тия изселвания, нито резултата отъ тѣхъ, а пъкъ ако се вникне въ сѫщностьта на въпроса тъкмо отъ тия двѣ страни, то не ще бѫде трудно да се отстрани всѣко възражение.

И наистина, още при изложението нахлуванията на българитѣ-кутригури отъ края на V. и прѣзъ VI. в. на западъ и юго-западъ ние имахме случай да изтъкнемъ, че българитѣ винаги сѫ се връщали назадъ пакъ въ черноморскитѣ си живѣлища при р. Днѣпъръ; дори и слѣдъ такива широки и далечни нахлувания на голѣми маси, каквито били нападенията отъ 539/40, 551 и 558 гг., българитѣ не оставили никакви самостойни поселения и се връщали пакъ въ земята си и то не въ страната на с. отъ Дунавъ, която въ това врѣме била завзета отъ славѣнитѣ, а въ областьта на Днѣстъръ и Днѣпъръ и дори до на истокъ къмъ Донъ. Като изключение може да се смѣтатъ поселилитѣ се въ 551 г. двѣ хиляди души въ Тракия и то подъ закрилата на императора, т. е. тѣ не сѫ прѣдставяли нѣщо самостойно, а просто се прѣдавали въ услуга на византийцитѣ; за тѣхъ повече не се споменува и, вѣроятно, тѣ сѫ се слѣли въ хунно-българскитѣ тълпи прѣзъ нахлуването въ 558 г. При това трѣбва

да се има винаги прѣдъ видъ, че тия нахлувания на българитѣ и участието имъ въ европейскитѣ събития прѣзъ първата половина на VI. вѣкъ сж били прѣдприемани отъ западния клонъ на българитѣ — отъ кутригуритѣ, които повидимому не сж съставяли една държава съ здраво централизирана власть, а сж живѣли разпокжсано, всѣка орда сама за себе си отдѣлно; съ това се и обясняватъ честитѣ имъ нахлувания, които сж имали изключителна цѣль да грабятъ империята. Едничко обединение на кутригурскитѣ орди, може да се прѣдполага съ извѣстна вѣроятность, е станало при хана Забергана, но и то за кжсо врѣме, защото тъкмо тогава ги настигнало аварското нашествие, което, слѣдъ като прѣминало прѣзъ земята на българитѣ отъ източния клонъ — утигуритѣ и имъ нанесло голѣми врѣди, окончателно разнебитило кутригуритѣ и много тѣхни орди увлѣкло на западъ, които останали подъ властьта на аварския хаганъ. Оттогава собствено се и захванало масовото изселване на българитѣ въ разни врѣмена, както видѣхме, на западъ и то въ земитѣ на аварската държава, дѣто тѣ не сж образували никаква самостойна държава, нито въ днешно Влашко, нито пъкъ въ областьта на срѣдни Дунавъ, а сж били винаги подвластни на аварския хаганъ. Тѣ сж вземали винаги участие въ войнитѣ на послѣдния противъ империята прѣзъ втората половина на VI. и първата четвъртъ на VII. вѣкъ и сж оказали не малко влияние върху вжтрѣшнитѣ дѣла на самата аварска държава. Това тѣхно влияние е достигнало до тамъ, че тѣ се домогвали да вематъ властьта въ ржцѣтѣ си.

Слѣдъ ослабването на аварската мощь, особено подиръ разгрома въ 626 г. и слѣдъ смъртьта на хагана Баяна, въ аварската държава избухнала вжтрѣшна размирица, въ която билъ поставенъ въпросътъ, отъ кого трѣбва да се избере хаганъ — отъ авари, или отъ българи. Двамата кандидати-съперници, единъ българинъ и единъ аваринъ, като събрали своитѣ си, почнали ожесточена борба, въ която споръть се разрѣшилъ въ полза на аваритѣ. Тогава деветь хиляди българи съ жени и дѣца, изгонени изъ Панония, се спуснали къмъ границитѣ на фракската държава и се обърнали къмъ тогавашния краль Дагоберта I (628—639) съ просба да имъ даде мѣста за поселение въ франкската земя. Дагo-

бертъ веднага заповѣдалъ да ги приематъ въ Бавария, като ги разположатъ смѣсено съ франкитѣ, което и било изпълнено. Когато по тоя начинъ българитѣ били пръснати по домоветѣ на баварцитѣ, за да прѣзимуватъ, Дагобертъ по съвѣта на придворнитѣ си далъ заповѣдь на баварцитѣ, въ една назначена нощь всѣки да нападне своитѣ гости и да ги избиятъ. Заповѣдьта била изпълнена, и само 700 души отъ българитѣ успѣли да избѣгнатъ тая кървава баня подъ началството на Алциока (Alciocus), който намѣрилъ прибѣжище въ Винедската марка (in marca Vinedorum — Вендската), дѣто той останалъ да живѣе въ течение на много години. Това извѣстие се разказва подъ третата година отъ царуването на Дагоберта I, т. е. въ 631/2 г.[1])

Обикновено въ тоя Alciocus виждатъ сжщия Алцекъ,[2]) за когото Павелъ Дяконъ ни ризказва между 663 и 668 г. слѣднето:[3]) „Въ това врѣме българскиятъ воевода на име Алцеко (Alzeco), *който бѣ напусналъ своя народъ неизвѣстно по коя причина, мирно достигналъ до Италия* и отишълъ съ цѣлата си войска (съ ордата си) при краля Гримуалда, като му се обѣщавалъ, че ще му служи и ще живѣе въ неговото отечество (царство). Гримуалдъ, като го изпратилъ при сина си Ромуалда въ Беневентъ, заповѣдалъ на послѣдния да опрѣдѣли мѣстоживѣлища на Алцеко съ неговия народъ. Ромуалдъ го приелъ благосклонно и имъ назначилъ разпръснати мѣста за поселение, които до тогава били пусти, а именно: Sepinum, Bovianum et Iserniam и по други градове въ своята територия, а самаго Алцеко, като измѣнилъ името на достоинството му, заповѣдалъ вмѣсто вождъ (воевода, dux) да се нарича gastaldius — управитель.[4]) Тѣ (българитѣ),

---

[1]) *Fredegarii Scholastici* Chronica, lib. IV, стр. 72 въ Mon. Germ. hist. Scriptores rerum Merovingicarum, t. II. Hannoverae, 1888, p. 157. — *Marquart*, Die alttürk. Inschr. S. 86.

[2]) *Zeuss*, каз. съч., стр. 717. — *Дринов*, Съчинения, т. I, стр. 45—47. — *Rosler*, Rumänische Studien, Leipzig, 1871, S. 235. — *Иречекъ*, Исторія Българъ, Одес. изд. 1878, стр. 160—161.

[3]) *Pauli* Historia Langobardorum, lib. V, c. 29, въ Mon. Ger. hist. Scriptores. edit. Bethmann et Waitz, 1878, p. 154.

[4]) Съ името gastaldius (още gastaldus, gastaldio) у лангобардитѣ се наричали управителитѣ на области или градове, а сжщо и онія, които били поставени да пазятъ или управляватъ господарски или феодални недвижими имоти, землени владѣния — чифлици. Длъжностьта на gastaldius, макаръ и да била свързана съ управлението на землени участъци, не е била

живѣейки въ казанитѣ мѣста и до днесъ още, макаръ и да говорятъ по латински, не сѫ забравили никакъ собствения си езикъ".

Ако съпоставимъ сега и двѣтѣ приведени тукъ извѣстия — на Фредегария и Павла Дякона, то ие е мѫчно да се забѣлѣжи, че тѣ не могатъ да се считатъ като такива, които да ни говорятъ за едно и сѫщо събитие, защото и по врѣме, и по характеръ, па и по съдържание двѣтѣ извѣстия се рѣзко отличаватъ; едничкото сходство изстѫпва само въ името на воеводата Alciocus у Фредегария и Alzeco у Павла. Обаче присѫтствието на това име у Фредегариевата хроника се явява твърдѣ съмнително. Наистина, Фредегарий е живѣлъ и писалъ въ срѣдата на VII. вѣкъ, слѣдов. той е билъ съврѣменникъ на събитието, и трѣба да го смѣтаме, разбира се, като достовѣренъ изворъ. Обаче трѣба да се вземе въ прѣдъ-видъ и това обстоятелство, че неговата хроника е прѣтърпѣла по-късно едно измѣнение отъ неговия неизвѣстенъ продължатель отъ Австразия, и тъкмо тия глави въ хрониката, дѣто е помѣстенъ приведенията по-горѣ разказъ, се отнасятъ къмъ добавленията, направени отъ продължателя,[1]) оттука и името Alciocus е могло да попадне въ Фредегариевата хроника отпослѣ подъ влиянието, може би, на Павла Дякона или на неговия изворъ. Че това наистина е по-късна прибавка се подтвърдява и отъ слѣднето обстоятелство. Въ Gesta Dagoberti I, regis Francorum,[2]) е прѣдаденъ сѫщиятъ разказъ почти буквално, обаче тамъ не се споменува нито за Алциока, нито за спасенитѣ съ него 700 души, нито пъкъ за побѣгването имъ въ Вендската марка. Gesta Dagoberti сѫ писани въ първата четвърть на IX. вѣкъ.[3]) и, очевидно, авторътъ се е ползувалъ отъ Фреде-

---

постоянна, до животъ, защото gastaldius се е назначавалъ само врѣменно, а не да изпълнява до животъ службата; тая длъжность е била и военна, защото въ врѣме на война на gastaldius е била подчинена извѣстна команда въ войската (вж. *Du-Cangii* Glossarium, s. v. Gastaldus). Въ дадения случай Алцеко, очевидно, е билъ лишенъ отъ владѣтелскитѣ си права, и затова ие билъ приетъ като васалъ, а само назначенъ за врѣмеиенъ управитель на градоветѣ, дѣто сѫ били поселени неговитѣ българи.

[1]) *W. Wattenbach,* Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Berlin, 1893, 6-te Aufl. S. 104 u. fol.

[2]) Вж. cap. 28, въ Mon. Germ. his. Scriptores, t. II, p. 411

[3]) *Wattenbach,* ibidem, S. 109.

гариевата хроника, която той не би си позволилъ тъй много да съкратява.[1] Най-сетнѣ и обстановката, при която е било извършено избиването на българитѣ, мжчно допуща, щото да е могълъ нѣкой да се спаси. Отъ посоченото до тукъ става ясно, че Фредегариевиятъ Alciocus не само нѣма нищо общо съ Alzeco на Павла Дякона, но се явява и съвсѣмъ измислена личность.

Ако искаме сега да опрѣдѣлимъ отношенията на двѣтѣ разгледвани извѣстия възъ основа на хронологическитѣ данни, които ни сж дадени въ тѣхъ, то и тука ще трѣба да признаемъ, че Фредегариевиятъ разказъ, който ни дава събитие отъ 631/2 г., се отнася къмъ българитѣ отъ западния клонъ, които се бѣха поселили въ Панония и признали властьта на аварския хаганъ прѣзъ втората половина на VI. в.. Може би, въ тѣхъ ще трѣба да видимъ ордата, съставена отъ племената Тарниахъ, Коцагири и Завендеръ, което донѣйдѣ се подтвърдява и отъ числото имъ 9 хиляди, близко до 10 хиляди, което ни дава, както видѣхме, Теофилактъ Симоката.[2] Разказътъ пъкъ на Павла Дякона, който поставя самото събитие слѣдъ 663 г., т. е. слѣдъ повече отъ едно поколѣние отъ онова, което ни прѣдава Фредегарий, очевидно, съобщава за поселението на *петия* Кубратовъ синъ въ Италия, що и по врѣме, и по съдържание напълно се съгласява съ даннитѣ на Теофана и Никифора, защото той напусналъ своя народъ (т. е. отечество) по неизвѣстна за Павла Дякона причина и мирно достигналъ до Италия, слѣдов. и тукъ виждаме историческо подтвърдяване на това, което ни разказватъ нашитѣ хронисти за разтурянето на Кубратовата държава. Отъ извѣстията на тримата наши автори се ясно установява, че слѣдъ изселването си отъ приазовска България Алцекъ съ ордата си първоначално се поселилъ въ областьта на Равенския ексархатъ *Пентаполисъ* (по Адриатическия брѣгъ южно отъ Равенна), дѣто се е задържалъ извѣстно врѣме, като призналъ и властьта на византийския

---

[1] У Фредегария разказътъ се свършва така: . . . . Quod protinus a Baiovaries est impletum; nec quisquam ex illis remansit Bulgaris, nisi tantum Alciocus cum s. ptinientis viris et uxoris cum liberis, qui in marca Vine dorum salvatus est. Post haec cum Wallucum ducem Winedorum annis plu rimis vixit cum suis. Въ Gesta Dagoberti разказътъ свършва буквално на думата remansit.

[2] Вж. по-горѣ, стр. 80.

императоръ По-сетнѣ, наскоро слѣдъ 663 г., той по неизвѣстни причини ще да се е изселилъ въ владѣнията на лангобардския краль Гримуалда, който поселилъ българитѣ му пръснато въ разни мѣста на Беневентската область, а самия него, като го лишилъ отъ владѣтелскитѣ му права, назначилъ само за простъ управитель надъ тѣхъ. За тия българи нищо повече не е извѣстно, но тѣ очевидно тамъ сж изчезнали, макаръ че до началото на VIII. вѣкъ все още говорили своя езикъ.

Що се отнася до *четвъртия* синъ на Кубрата, той, споредъ нашитѣ хронисти, останалъ заедно съ ордата си въ аварска Панония, като призналъ властьта на аварския хаганъ (Т), или настанилъ се въ Панония, която се намирала подъ властьта на аваритѣ и *станалъ въ съюзъ съ мѣстния народъ* (Н). Каква е била сждбата на тоя Кубратовъ синъ, напослѣлъкъ се доста разясни слѣдъ изслѣдването на даннитѣ, които ни даватъ Чудесата на св. Димитра Солунски, именно разказътъ „за тайно замислената междуособна война противъ града (Солунъ) отъ българитѣ Мавра и Кубера".[1]) Въ тоя разказъ се говори, че единъ варваринъ, *българинътъ Куберъ, феодаленъ племененъ князъ въ Авария и васалъ на аварския хаганъ*, възстаналъ противъ своя сюзеренъ, разбилъ го и на чело на едно население отъ варвари и смѣсени ромеоварвари прѣминалъ Дунавъ, настанилъ се въ областьта на славѣнското плѣме *драгувити* на едно поле, наречено *Керамисийска* (Битолското), което се намирало недалечъ отъ Солунъ. Всички тия данни за личностьта на тоя Куберъ, които се напълно съгласяватъ съ разказитѣ на Теофана и Никифора, сж достатъчни, за да видимъ въ него тъкмо четвъртия синъ Кубратовъ, а пъкъ установяването датата на самото събитие, което се отнася къмъ 670—675 год.,[2]) още повече иде да подтвърди тоя изводъ особено сега, когато отъ

[1]) *A. Tougard*, De l'histoire profane, Paris, 1874, p. 187—204. — *H. Gelzer*, Die Genesis der byzant. Themenver assung, Leipzig, 1899, S. 47 -50. — *Ѳ. Ив. Успенскій*, О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви св. Димитрія въ Солуни, въ Изв. Рус. Арх. Ин. въ Кон-полѣ, т. XIV (1909), стр. 50—59. За съвсѣмъ несполучливата идентификация на тоя Куберъ съ хана Кубрата, а сжщо че той е дѣйствувалъ въ източна, а не въ западна България, която г. Успенски прокарва въ озаглавената статия, вж. подробно у *Н. Милевъ*, Кубратъ отъ историята и Куберъ въ чудесата на св. Димитрия Солунски, въ ПС. кн. 71 (1910), стр. 556 и сл.

[2]) Вж. *Н. Милевъ*, п. т. стр. 566—568.

друга страна се установява и точната хронология както за разтурянето на Кубратовата държава, тъй и за разпръсването на синоветѣ му. Дѣйностьта на тоя Куберъ ние ще разгледаме по-нататъкъ въ свръзка съ развитието на събитията въ придунавска България.

И тъй разпадането на Кубратовата държава и разпръсването на българскитѣ племена (орди) на чело съ по единъ отъ синоветѣ на Кубрата сѫ станали по двѣ причини: *вѫтрѣшни* и *външни*, които сѫ тѣсно свързани помежду си, и сѫ били прѣдизвикани отъ исторически събития. Освѣнъ това самото разпръсване, както видѣхме, се подтвърдява отъ други исторически свидѣтелства, които ни даватъ въ настояще врѣме пълна възможность не само да установимъ историческата личность на всѣкиго отъ петьтѣ Кубратови синове, но и да прѣдставимъ тѣхната сѫдба заедно съ ордитѣ имъ. Поради това по никой начинъ не можемъ и нѣмаме никакво основание да считаме разказитѣ на Теофана и Никифора за легендарни и баснословни. Въ това ще се убѣдимъ още повече, като разгледаме сѫдбата на третия Кубратовъ синъ, Исперихa, основателя на придунавска България.

Първо българско царство.

I. Основание и закрѣпа на българската придунавска държава.

1. Исперихъ, основатель на придунавска България.

Слѣдъ смъртьта на хана Кубрата въ 642 г. и послѣдвалото наскоро (въ нач. на 643 г.) разпадане на държавата му на отдѣлнитѣ ѝ съставни български племена — орди, на чело на всѣко отъ които застанали неговитѣ синове, третиятъ по възрасть синъ *Исперихъ* (още Есперихъ, Испоръ, Аспаръхрукъ, Ἀσπαρούχ[1]) подъ натиска на хазарското нашествие, както видѣхме, напусналъ приазовското си отечество, вѣроятно къмъ срѣдата на VII. вѣкъ, и съ падналата му се орда — *уногундури* потеглилъ на западъ съ цѣль, отъ една страна, да избѣгне игото на новитѣ завоеватели, които заплашвали народа му, а отъ друга — да търси земя за поселение. Споредъ Арменската география, Исперихъ побѣгналъ отъ Хиппийската планина, която на друго мѣсто въ сѫщата география е наречена *Българска планина*,[2]) дѣто вѣроятно ще трѣба да търсимъ и мѣстоживѣлището на Исперихората орда до заминаването ѝ на западъ.

[1]) Отъ приведенитѣ тукъ имена ние прѣдпочетохме формата на домашния паметникъ *Исперихъ* (отъ което, вѣроятно, е Испоръ), защото несъмнѣнно тъй се изговаряло отъ старитѣ българи. Що се отнася до гръцката форма Ἀσπαρούχ, то тя, очевидно, е произлѣзла отъ арменската *Аспаръ-хрукъ*, навѣрно осмислена по арменски, но все още ѝ остава необяснена (опитъ за обяснение направи Марквартъ, Die altbulg. Ausdrücke, S. 7, Am. 6). Обаче тая очевидна зависимость на гръцката форма отъ арменската ни навожда на прѣдположение, дали общиятъ изворъ на Теофана и Никифора не е билъ отъ арменски произходъ?

[2]) Вж. по-долу стр. 127.

Подъ *Хипийска планина* (Ἱππικὰ ὄρη) по-рано се разбирала планинската верига, която образува ВододѢла между Черно море и Каспийско и сѐ простира отъ най-високия върхъ на Кавказъ, Елбрусъ, между рр. Кума и Кубань къмъ сѣверъ.[1]) Напослѣдъкъ обаче Кислингъ даде ново опрѣдѣление. Той посочи, че макаръ на Птолемеевата карта Ἱππικὰ ὄρη и да сѫ означени паралелно на р. Волга и се почватъ тамъ, дѣто тая рѣка се най-вече доближава до р. Танаисъ (Донъ) и слѣдъ това се чупи къмъ Каспийско море,[2]) слѣдов., въ такъвъ случай тая планина напълно би съвпадала съ днеш. бърдо *Ергени*, което се простира отъ устата на Волга при г. Сарепта на югъ близу до източни Маничъ, все пакъ мѣстноститѣ и племената, които се отбѣлѣзватъ у старитѣ писатели около тая планина, показватъ, че Хиппийската планина е съставяла часть отъ Кавказъ, именно, най високата и най широката му часть, отъ Елбрусъ до Казбекъ, дѣто Кераунскитѣ планини (Дагестанъ) се скопчватъ, и между Ставрополската равнина и дълбокото поле при г. Фазисъ (близу до сег. Поти), дѣто се излива р. *Хипосъ* (Ἵππος), сег. геор. Ченискали (C'chenisqali), т. е. Конска рѣка, името на която, очевидно се намира въ извѣстна свръзка съ самата планина.[3]) Марквартъ напълно усвоява опрѣдѣлението на Кислинга, като посочи на областьта при изворитѣ на рр. Терекъ, Чегемъ и Баксанъ.[4]) Безъ да отричаме точностьта на Кислинговото опрѣдѣление, което се подтвърдява още и съ това, че тъкмо въ споменатата часть на срѣдни Кавказъ се намирали мѣстоживѣлищата на Исперихората орда — уногундуръ-българъ,[5]) ние все пакъ мислимъ, че, когато арменскиятъ географъ е опрѣдѣлялъ мѣстоживѣлището на Исперихa, той едва ли се е ржководилъ споредъ имената на кавказскитѣ народи; несъмнѣнно той е ималъ прѣдъ видъ по-скоро очертанието на Птолемея, отъ когото той се е главно ползувалъ.[6]) Затова подъ Хиппийска планина той ще да е разбиралъ, ако не тъкмо означената часть

[1]) *Karl Müller*, Ptolemaios, p. 913

[2]) Вж. *A. E. Nordenskiöld*, Facsimile-Atlas, tab. I и XVII.

[3]) Вж. подробно *Kiessling* у *Pauly-Wissowa*, Ibidem, s. v. *Hippika ὄρη*, Bd. VIII², p. 1715—1716.

[4]) *Marquart*, Die altbulg. Ausdrüke, S. 16.

[5]) Вж. по-горѣ, стр. 89.

[6]) *Патканов*, п. т., стр. 23. — Вж. по-долу, стр 128.

на срѣдни Кавказъ, то поне южната часть на бърдото Ергени, именно тамъ, дѣто тя се скопчва съ прѣдгорията на срѣдни Кавказъ. Както и да било, но безспорно се установява, че Исперихъ и ордата му сѫ заемали територия отвѫдъ Азовско море и при това една отъ най-източнитѣ области на Кубратовата държава, което не само напълно се съгласява съ извѣстията на византийскитѣ хронисти, но и обяснява, защо именно Исперихъ първъ е билъ принуденъ да напусне отечеството си.

Пѫтьтъ, по който е вървѣлъ Исперихъ на западъ отъ Хиппийската планина, трудно е да се посочи по липса на данни. И двамата наши хронисти, Теофанъ и Никифоръ, които се явяватъ сѫщо еднички извори за историята на Исперихъ, говорятъ, че той е прѣминалъ Днѣпъръ и Днѣстъръ и се спусналъ къмъ Дунавъ; за Донъ нищо не споменуватъ. Тая непълнота въ извѣстието може двояко да се обяснява: или защото Днѣпъръ е споменатъ като западенъ краенъ прѣдѣлъ на Кубратовата България, съ прѣминаването на който Исперихъ е излѣзълъ и напусналъ държавата, или защото той съвсѣмъ не е минавалъ р. Донъ, а се е прѣхвърлилъ по Азовско море или прѣзъ Керченския протокъ и Крымъ е достигналъ до Днѣпъръ. Оттука прѣзъ долни Днѣстъръ се спусналъ къмъ Дунавъ, или по-право, къмъ устието на Дунавъ, въ днешна южна Бесарабия. Какъ е било извършено това движение, така сѫщо е неизвѣстно; ако се сѫди по споменатото вече писмо на хазарския хагаинъ Иосифа, който пише, че, когато българитѣ „напуснали земята си и побѣгнали, хазаритѣ ги прѣслѣдвали, докато ги отблъснали къмъ рѣка Дуна (Дунавъ)“, ние би трѣбало да мислимъ, че движението е било бързо и непрѣкѫснато; но това едва ли е възможно, особено при такова масово движение или изселване. Очевидно, Исперихъ се е движелъ бавно, като е отстѫпвалъ заедно съ разширението на хазарскитѣ завоевания или споредъ това, както си е пробивалъ пѫть по чужди територии. Съмнително се явява и това обстоятелство, че хазаритѣ прѣслѣдвали българитѣ чакъ до Дунавъ, защото тѣхнитѣ владѣния, дори въ периода на най-голѣмата хазарска мощь не сѫ достигали никога до тая рѣка. Твърдѣ е възможно, че Исперихъ се е задържалъ доста дълго врѣме въ южна Бесарабия, дѣто той ще да е закрѣпилъ

властьта си, защото, както ще видимъ по-долу, той е могълъ да мине Дунавъ не по-рано отъ началото на 660-тѣ години.[1])

И тъй, като прѣминалъ рр. Днѣпъръ и Днѣстъръ, споредъ нашитѣ автори, Исперихъ достигналъ до Дунавъ, дѣто се поселилъ въ една мѣстность, която се наричала *Оглъ* (Ὄγλος).[2]) Но дѣ се намиралъ тоя Ὄγλος и какво трѣбва да разбираме подъ тая дума?

Подъ влиянието на четенето Ὄγκλος (Onclos) Шафарикъ, като взима въ внимание думитѣ на Никифора „наричано на тѣхния езикъ" и като счита, че Онклосъ, споредъ Теофана, билъ рѣка, дава слѣднето описание: „Онклосъ или Онглосъ е собствено старославѣнскиятъ жгѡлъ (ąg'l), полск. węgiel, лат. angulus, рус. „уголъ," т. е. часть отъ земя, която се намира между Прутъ, Дунавъ и Понтъ и се наричала по-сетнѣ Буджакъ, т. е. жгълъ, кжтъ."[3]) Поради голѣмия авторитетъ на Шафарика това опрѣдѣление било прието по-сетнѣ отъ всички историци, които го приравниха съ днешна Бесарабия.[4]) Обаче въ сегашно врѣме, слѣдъ като се установи четенето Ὄγλος, тая дума не може вече да се приравни на старобългарската жгълъ, а оттука и самото опрѣдѣление и сравнение съ татар. Буджакъ и днеш. Бесарабия ставатъ неприемливи.

И наистина, отъ самия текстъ на нашитѣ автори вече се види, че Ὄγλος е билъ мѣстность, тъй като Исперихъ го „завзима," слѣдов. той не може да бѫде рѣка. Освѣнъ това, споредъ Никифора, Исперихъ се поселилъ около Дунавъ, а Теофанъ опрѣдѣля по-точно, дѣ именно: между Дунавъ и по-сѣвернитѣ му рѣки.[5]) Тукъ подъ βορειότεροι τοῦ Δανουβίου

---

[1]) Вж. по-долу, стр. 138.

[2]) Ние приемаме тоя нàписъ споредъ приетия отъ издателя на двамата наши автори, Carl de Boor, който въпрѣки написитѣ Ὄγκλος или Ὄγγλος, които се срѣщатъ въ повечето прѣписи на Теофана (вж. по-горѣ, стр. 97), прѣдпочелъ нàписа у Никифора Ὄγλος за по-вѣренъ, па и въ прѣвода на Анастасия Библиотекаря въ повечето мѣста се пише Hoglon, а само на едно мѣсто стои Onglon. — *Theophanes* ib. II, p. 226$_{18}$, $_{24}$ и $_{29}$.

[3]) Вж. Славянскія древности, перев. О. Бодянскаго, т. II, кн. 1, стр. 263, бѣлѣжка.

[4]) Ср. *А. Гильфердингъ*, Исторія Сербовъ и Болгаръ, Собр. соч. т. I., стр. 24. — *К Иречекъ*, Исторія Болгръ, Одес. изд., стр. 153. — *М Соколовъ*, каз. съч., стр. 76.

[5]) *Theophanes*, ib. p. 357$_{29}$ — 358$_{1-2}$: καὶ τὸν Ὄγκλον καταλαβὼν βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοὺς μεταξὺ τούτου κἀκείνων ἔκτισεν. — *Nicephorus*, ib., p. 34$_{7-10}$: περὶ τὸν Ἴστρον οἰκίζεται, τόπον πρὸς οἴκησιν ἀπιτήδειον, Ὄγλον τῇ τῶν ἐπιχωρίων καλουμένου φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερῆ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμίοις ὑπάρχοντα

ποταμοὶ надали ще трѣбва да разбираме нѣкои отъ сѣвернитѣ притоци на Дунавъ; очевидно е, че тукъ се разбиратъ *устията* на Дунавъ, именно, сѣвернитѣ, като се смѣта най-южното за самия Дунавъ. Че така трѣба да разбираме тия думи се види отъ по-нататъшното описание на мѣстото. То било защитено и непроходимо отъ всички страни, а именно: „отпрѣдъ, споредъ Теофана, то било блатисто, а отъ другитѣ страни заобиколено съ рѣкитѣ," а споредъ Никифора, „отпрѣдъ то е защитено съ недостжпна мѣстность и е при това блатисто, отзадъ пъкъ укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стръмнини." [1])

За да можемъ колко-годѣ да си прѣдставимъ описаната тукъ мѣстность, ние ще трѣбва да обяснимъ, какво значатъ терминитѣ „отпрѣдъ" и „отзадъ." Тукъ на помощь ще ни дойде пакъ Арменската география, дѣто четемъ слѣднето: „въ Тракия има двѣ планини и рѣки, отъ които едната — Дунавъ, като се дѣли на шесть ржкави, образува езеро и островъ, наречень *Пюки*. На тоя островъ живѣе *Аспаръ-хрукъ*, синътъ на Хубраата, който побѣгна прѣдъ хазаритѣ отъ Българската планина и прогони аваритѣ на западъ. Той се посели на това мѣсто".[2]) Тукъ вече ясно се посочва не само това, че Исперихъ се поселилъ на единъ отъ островитѣ, образувани отъ шестьтѣ ржкави на делтата Дунавска, но дори и името на тоя островъ — *Пюки*, въ което трѣба да видимъ несъмнѣнно старо-гръцкото му название ἡ Πεύκη и латинското *Peuce*, слѣдов. въпросътъ се свежда къмъ опрѣдѣлението на тоя о-въ Певки, което ще ни даде слѣдъ това пълна възможность да установимъ и мѣстото на Испериховото поселение съ неговата орда.

Тоя островъ, на който въ старина е живѣлъ цѣлъ народъ *бастарни* или *певкини*, билъ добрѣ познатъ на класическитѣ географи, които различно ни го описватъ. Споредъ

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 358_{2-4}: ἀσφαλὴ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ ἑκάστου μέρους· τελματώδης γὰρ ἔμπροσθεν, καὶ ἄλλοθεν τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος. — *Nicephorus*, ib., p. 34_{10-12}: ἀσφαλὴς τέ ἐστι τὰ μὲν ἔμπροσθεν τῇ τε δυσχωρίᾳ καὶ τῷ τελματώδης εἶναί τυγχάνων· τὰ δὲ οὖν ὄπισθεν χρημνοῖς ἀβάτοις τετειχισμένα.

[2]) *Патканов*, п. т., стр. 26. — *Marquart*, Die altturk. Inschr. S. 88—89.— Die altbulg. Ausdrücke, S 16. — За разликата въ прѣводитѣ на двамата ориенталисти вж. по-горѣ, стр. 109, бѣлѣжка I.

тѣхъ, той прѣдставялъ острожгъленъ трижгълникъ,[1]) брѣговетѣ му били стръмни и прѣсѣчени,[2]) билъ най-прочутъ,[3]) най-голѣмъ[4]) и най-южень отъ островитѣ въ делтата на Дунавъ.[5]) По-късно прѣзъ врѣмето на народнитѣ движения и дори въ VI. вѣкъ, както названието, така и опрѣдѣлението му останали сжщитѣ;[6]) и ако арменскиятъ географъ говори само за островъ Пюки или Певки, безъ да споменува за другитѣ или да даде подробно описание за положението му, това се обяснява съ туй, че той се е ползувалъ отъ географията на Птолемея,[7]) въ която се споменува

---

[1]) *Eratosthenes* у схолиаста на Аполония Родоски: νῆσον εἶναι ἐν τῷ Ἴστρῳ τρίγωνον ἴσην Ῥόδῳ, ἣν Πεύκην λέγει διὰ τὸ πολλὰς ἔχειν πεύκας. — *Anonymi* (Arriani, ut fertur) Periplus Ponti Euxini: Ἔχει (Ἴστρος) δὲ καὶ νήσους ἐν αὐτῷ κειμένας πολλάς τε καὶ μεγάλας τοῖς μεγέθεσιν, ὡς λόγος· ὧν ἡ μεταξὺ τῆς θαλάττης κειμένη καὶ τῶν στομάτων, ἐστὶν οὐκ ἐλάττων μὲν τῆς Ῥόδου νήσου, Πεύκη δὲ λέγεται αὕτη διὰ τὸ πλῆθος, ὧν ἔχει πευκῶν. *C. Müller*, Geographi Graeci minores, vol. I. p. 419–420).

[2]) *Arriani*, Anabasis I, 2, 2: . . . διαβαίνειν . . . τὸν ποταμὸν (Ἴστρον) ἐς νῆσόν τινα τῶν ἐν τῷ Ἴστρῳ. Πεύκη ὄνομα τῇ νήσῳ ἐστίν. — I, 3, 4: . . . καὶ τῆς νήσου (Πεύκης) τὰ πολλὰ ἀπότομα ἐς προσβολήν, καὶ τὸ ῥεῦμα τοῦ ποταμοῦ τὸ παρ' αὐτήν, οἷα δὴ ἐς στενὸν συγκεκλεισμένον, ὀξὺ καὶ ἄπορον προσφέρεσθαι.

[3]) *Pomp. Mela*, lib. II, cap. 7: sex sunt (insulae) inter Istri ostia: ex his Peuce notissima et maxima.

[4]) *Strabo*, lib., VII, 3, 15: πρὸς ταῖς ἐκβολαῖς μεγάλη νῆσος ἔστιν ἡ Πεύκη... Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλαι νῆσοι πολὺ ἐλάττους, αἱ μὲν ἀνωτέρω ταύτης, αἱ δὲ πρὸς τῇ θαλάσσῃ. — 18: Πεύκη ἐστὶ νῆσος ὑπὸ τῶν Ἴστρου στομάτων ἀπολαμβανομένη.

[5]) *Ptolemaeus*, III, 10, 2: ὁ μὲν πρῶτος μερισμὸς τῶν στομάτων ὁ κατὰ Νουϊόδουνον πόλιν ἐπέχει μοίρας 54° 50′ 46° 30′, ἐνταῦθεν δὲ τὸ μὲν νοτιώτατον μέρος περιλαβὸν νῆσον καλουμένην Πεύκην, ἧς θέσις 55° 20′ — 46° 30′, ἐκβάλλει εἰς τὸν Πόντον στόμα τῷ λεγομένῳ Ἱερῷ ἡ Πεύκη, ἐπέχοντι 56°—46° 15′. — *Plinius*, IV, 79: primum ostium Peuces. Mox ipsa Peuce insula in qua proximus alveus appellatus (името пропуснато) XIX m. p. magna palude sorbetur. — *Dionysii Periegeti* Orbis descriptio, ver. 299–301:

> Ἴστρος, ἐς ἀντολίην τετραμμένος ἄχρι θαλάσσης
> Εὐξείνου, τόθι πᾶσαν ἀρεύγεται ὕδατος ἀχνὴν,
> Πενταπόρους προχοῇσιν ἀλλυσσόμενος περὶ Πεύκην.

Къмъ горнитѣ ст хове: 1. коментаторътъ на Дионисия Евстатий пише: Νῆσος δὲ ἡ Πεύκη τρίγωνος, μεταξὺ κειμένη τῶν τοῦ Ἴστρου στομάτων. 2. Παράφρασις дава: ὁ μέγας Ἴστρος ὅστις ἐστὶν ὁ Δάνουβις, ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν ἐστραμμένος πλησίον τοῦ Εὐξείνου, εἰς ὃν πάντα τὸν ἀφρὸν τοῦ ὕδατος ἀρεύγεται ἢ ἐκβάλλει διὰ πέντε στομάτων, συντρεφόμενος περὶ τὴν Πεύκην νῆσον, ἣ ὁ Ἴστρος ἀποτελεῖ. 3. Въ схолиитѣ пъкъ се чете: Ἡ δὲ Πεύκη νῆσος ἐστιν, ἥντινα ἀποτελεῖ ὁ Ἴστρος, ἧς μέμνηται καὶ Ἀπολλώνιος (4, 309)· „Ἴστρῳ γάρ τις νῆσος ἐέργεται, οὔνομα Πεύκη". Πεύκη νῆσος τρίγωνος μεταξὺ κειμένη τῶν τοῦ Ἴστρου στομάτων. *(C. Müller*, GGM. vol. II, p. 119, 268, 413 et 443).

[6]) *Ammiani Marcellinus*, XXII, 8: Peuce prominet insula, quam circumcolunt Trogoditae et Peucini minoresque aliae gentes . . . Amnis vero Danubius . . . septem ostiis per hoc Scythicum latus erumpit in mare. Quorum primum est Peuce insula supra dicta, ut interpretata sunt vocabula graeco sermone, secundum Naracustoma etc. — *Jordanes*. Getica, XVI, 91: Peucinos ab insula Peucis. quae in ostia Danubii Ponto mergentia est.

[7]) *Патканов*, п. т., стр. 23.

само за тоя островъ при сѫщото прѣброение на шестьтѣ ржкави, а оттука ясно става, че арменскиятъ географъ, като е опрѣдѣлялъ мѣстото на Испериховото послание и е посочвалъ островъ Пюки или Певки, ималъ е несъмнѣнно прѣдъ видъ опрѣдѣлението на Птолемея. И наистина по-рано, като се ржководѣха по Птолемеевата география, търсѣха острова въ днешната делта на Дунавъ, именно св. Георгиевския островъ, между Сулинското и Георгиевското устие; сега обаче се оказва, че даннитѣ на Птолемея сѫ сбъркани: той смѣсилъ най-южното устие, наричано въ старо врѣме *Свещено* (Ἱερόν), съ днешното Георгиевско, когато въ сѫщность най-южното Свещено устие е било друго, което днесъ не сѫществува, но слѣдитѣ отъ него сѫ твърдѣ ясни. То се е почвало малко по́ на западъ отъ днешния градъ Исакча (Noviodunum), взимало е посока на ю.-и. и се вливало въ лиманитѣ Головица и Змѣйка между езерата Синйо и Разимъ, а протокътъ Портица е неговото устие.[1]) О-въ Певки, слѣдов., е

[1]) Подробно е разгледанъ и доказанъ тоя въпросъ у Ѳ. *Браунъ*, Готославянскія отношенія, I, стр. 182—193. — Напослѣдъкъ К. Шкорпилъ, описвайки географическото положение на сѣверна Добруджа, изказа мнѣние, че прѣзъ вододѣлния „гребенъ, успореденъ на най-долното течение на р. Дунавъ, отъ Гарванския носъ (Буджако), въ завоя на Дунава до с. Дунавецъ не е възможно да е минавало едно отъ Дунавскитѣ гърла (Певки), на истокъ отъ гр. Исакча въ юго-източна посока къмъ езерото Головица и Змѣйка" (вж. Сборникъ „Добруджа," София, 1918, стр. 195). Поради това Шкорпилъ прѣдполага, че „Певки трѣбва да бѫде полуостровъ въ сѣверо-източната часть на Добруджа, сегашнятъ Бейски Буджакъ. Тоя полуостровъ е омиванъ отъ сѣверната страна съ р. Дунавъ, отъ източната страна е обиколенъ съ дунавското блато, наречено островъ Дреновъ, а отъ югъ съ езерото Разимъ, Бабадажкото езеро и Каталойското поле, заедно съ р. Телица" (п. т., стр. 226.) При това Шкорпилъ се позива на посоченитѣ по-горѣ отъ насъ стари автори и намира, че горнето опрѣдѣление на Певки напълно отговаря на тѣхнитѣ данни, защото „полуостровътъ е хълмистъ, има трижгълень видъ съ основата си къмъ истокъ и съ върха си на Дунава къмъ гр. Исакча и по голѣмината си отговаря почти напълно на острова Родосъ (125 римски мили=184 клм.)" (п. т., стр. 225—226). Обаче Шкорпилъ изпусналъ изъ-прѣдъ видъ най-сѫщественото въ описанието на старитѣ автори: тѣ всички *единодушно* говорятъ, че Певки билъ *островъ* и че той се намиралъ между устията на Дунавъ. Въ това отношение най-категориченъ се явява *Страбонъ*, който, споредъ Ш., „пише, че до устието на Дунава се намира най-голѣмнятъ островъ Реусе, на който живѣятъ бастарни, които наричатъ пеуцини" (п. т. стр. 225), а между това ето какво четемъ у Страбона: „въ устията (на Дунавъ) се намиря голѣмъ островъ Певки . . . Има и други острови много по-малки, едни по-горѣ отъ него, а други — при морето." И по-нататъкъ: „Певки е островъ, който се заобикаля отъ устията на Истъръ" (Дунавъ) (вж. по-горѣ, стр. 128 бѣлѣж. 4). Сѫщото говорятъ и другитѣ стари автори. Ние мислимъ, че въ случая важното се заключава не въ това, дали Певки е билъ островъ, или полуостровъ, а въ това, че той напълно отговаря на мѣстото, дѣто се е поселилъ Исперихъ, именно въ най-сѣверната часть на Добруджа при устията на Дунавъ.

обемалъ крайния сѣверо-източенъ кжтъ на днешна Добруджа, именно Бабадатската издигната область.[1])

Щомъ се установява сега; дѣ се е намиралъ о-въ Певки, то не е мжчно вече да посочимъ, какъ трѣбва да разбираме терминитѣ „отпрѣдъ“ и „отзадъ“ въ описанието на Теофана и Никифора, именно тѣ сж употрѣбени споредъ движението на Исперихa.[2]) Тогава блатистата мѣстность „отпрѣдъ“ ще бждатъ лиманитѣ Головица и Змѣйка, а сжщо около езерата Синйо и Разимъ, а изразътъ „отъ другитѣ страни оградено съ рѣки“, споредъ Теофана, означава другитѣ ржкави на Дунавската делта; най-сетнѣ въ израза на Никифора „отзадъ пъкъ укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стръмнини“ виждаме Исакчанскитѣ и Тулчанскитѣ издигнатини, които наистина се спущатъ стръмно къмъ Дунавъ. И тъй, споредъ опрѣдѣлението и на нашитѣ автори излиза, че Исперихъ се е поселилъ тъкмо на стария о-въ Певки, който днесъ вече не сжществува. Че тукъ трѣбва да търсимъ поселилия се съ племето или ордата си Исперихъ, още по-ясно се види отъ описанието похода на Константина Погонатъ. Войската, която императорътъ повелъ на кораби противъ българитѣ, излѣзла на материка при Огълъ и Дунавъ, а корабитѣ пристанали при близкия морски брѣгъ,[3]) слѣдов. византийската войска се срѣщнала съ българитѣ при устието на Дунавъ, дѣто тъкмо се намиралъ, както видѣхме, завзетиятъ отъ тѣхъ Огълъ. Слѣдъ това българитѣ се затворили въ нѣкакво-си укрѣпление, което несъмнѣнно така сжщо се намирало близу до морето и при това въ тоя сжщия Огълъ, защото тѣ оттамъ могли да наблюдаватъ за всичко, каквото се вършило въ лагера на ромеитѣ; а пъкъ присжтствието

---

[1]) *Брунъ*, Черноморье, I, стр. 50.

[2]) Че тъкмо по посоката на Испериховото движение трѣбва да се разбиратъ терминитѣ „отпрѣдъ“ и „отзадъ“, най-ясно се види отъ по-нататъшния разказъ на Теофана (ib., p. 359_{8-12}): οἱ δὲ Βούλγαροι .... καὶ ἐλθόντες ἐπὶ τὴν λεγομένην Βάρναν πλησίον Ὀδύσσου καὶ τοῦ ἐκεῖσε μεσογαίου, τὸν τόπον ἐωρακότες ἐν πολλῇ ἀσφαλείᾳ διακείμενον, ἐκ μὲν τῶν ὄπισθεν διὰ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ, ἔμπροσθεν δὲ καὶ ἐκ πλαγίων διὰ κλεισουρῶν καὶ τῆς Ποντικῆς θαλάσσης κτλ. Не подлежи на никакво съмнѣние, че тукъ подъ ὄπισθεν трѣба да се разбира „западна“ и „сѣверна“ посока, а подъ ἔμπροσθεν — „източна“ и „южна“, т. е. тъкмо по движението на Исперихa *отъ сѣверъ къмъ югъ*, а не обратно, както се опита да покаже г. Шкорпилъ (Сбр. „Добруджа“, стр. 228—229). По тоя въпросъ подробно вж. Притурка № 3.

[3]) *Theophanes*, ib., 358_{18-20}: καὶ διὰ μὲν τῆς πρὸς τῷ Ὄγλῳ καλουμένῳ καὶ Δανουβίῳ ἠπείρου τὰ πεζικὰ παρατάξας, διὰ δὲ τῆς πλησιαζούσης ἀκτῆς τὰς ναῦς προσορμίσας.

на блатата, които собствено прѣчили на ромейската войска да влѣзе въ бой съ българитѣ и да нападне на тѣхното укрѣпление,[1]) така сѫщо посочва, че дѣйствието е ставало при устието, въ делтата на Дунавъ.

Като установихме по тоя начинъ, дѣ се поселилъ Исперихъ, нѣма съмнѣние, че и въпросния Огълъ ще трѣбва да търсимъ тъкмо на о-въ Певки. Но какво означава името *Огълъ:* дали то е име на мѣстопоселението, т. е. на острова, или подъ него трѣбва да разбираме друго нѣщо? Отъ текста на нашитѣ автори, както видѣхме, излиза, че Огълъ се наричало мѣстото, което е завзелъ Исперихъ съ ордата си. Обаче отъ по-нататъшното изложение може да се разбере съвсѣмъ друго. И Теофанъ, и Никифоръ ни разказватъ, че българитѣ, като видѣли голѣмата, излѣзла на брѣга, византийска войска не се рѣшили да влѣзатъ въ бой съ нея, а „избѣгали въ своето укрѣпление;“[2]) Теофанъ при това къмъ думата ὀχύρωμα — „укрѣпление“ прибавя τὸ προλεχθὲν — „горѣказаното,“ а пъкъ той за никакво друго укрѣпление и изобщо за нѣкакъвъ другъ пунктъ по-рано не говори, освѣнъ за *Огълъ,* слѣдов. съ това име се е наричало не мѣстото на поселението, а самото укрѣпление. Нѣма съмнѣние, че въ това укрѣпление не трѣбва да видимъ нѣкой стратегиченъ пунктъ, специално укрѣпенъ за отбрана противъ неприятеля, защото самото появяване на византийската войска е било за българитѣ неочаквано, па и едвали въ онова врѣме тѣ сѫ употрѣбявали като нашитѣ съврѣменни укрѣпления. Очевидно, тукъ подъ „укрѣпление“ се разбира самия станъ, лагеръ, на Исперихата орда, който е билъ заобиколенъ съ широкъ и високъ окопъ, каквито сѫ били аварскитѣ „хрингове“ въ маджарскитѣ полета и какъвто го намираме днесъ при с. Абоба, насипанъ нѣколко години по-сетнѣ отъ сѫщитѣ тия българи[3]). Поради тоя окопъ и българскиятъ лагеръ е могълъ да се покаже на византийцитѣ като укрѣпление. Че Огълътъ и

---

[1]) За тия дѣйствия вж. по-долу, стр. 140—141.

[2]) *Theophanes,* ib. p. 358$_{20-22}$: τοῦτο δὲ τὸ ἀθρόον καὶ παμπληθὲς τῆς παρατάξεως οἱ Βούλγαροι θεασάμενοι, τῆς ἑαυτῶν ἀπεγνωκότες σωτηρίας εἰς τὸ προλεχθὲν ὀχύρωμα καταφεύγουσι καὶ ἑαυτοὺς ἀσφαλίζονται. — *Nicephorus,* ib., p. 35$_{1-4}$: οἱ δὲ Βούλγαροι τῶν τε ἱππικῶν καὶ πλοίμων τὰ πλήθη θεασάμενοι καὶ τῷ αἰφνιδίῳ καὶ ἀνελπίστῳ καταπλαγέντες πρὸς τὰ ἑαυτῶν ὀχυρώματα ἔφυγον.

[3]) *Иречекъ,* Княжество България, II, стр. 872, забѣл. 42. Ср. — *Отъ сѫщия,* Историја Срба, I, стр. 81.

укрѣплението, а оттука и лагерътъ на българитѣ е едно и сѫщо нѣщо, ни показва и самото значение на думата *огълъ*. Никифоръ, както видѣхме, казва, че българитѣ на своя езикъ наричали така мѣстото, дѣто се поселили, слѣдов. тая дума е хунно-българска и несъмнѣнно ще трѣба да я сближимъ съ думата отъ турско-кавказкото нарѣчие ﻍﻮﻝ или ﻏﻮﻝ — *огълъ*, което означава „дворъ", „плетъ", „оградено мѣсто" [1]) и което въ гръцката си транскрипция се обърнала въ ὄγλος — огълъ.

Тогава дѣ именно на острова се е намиралъ тоя *огълъ* — това укрѣпено, или по-право, окопано мѣсто? По-рано К. Шкорпилъ, въз основа на изслѣдванията на ромънския археологъ Точилеско,[2]) посочи на „голѣмото землено укрѣпление близу до г. Исакча, което обгражда (въ видъ на кржгъ) голѣмо пространство около селото Николицелъ", и „въ сѣверната часть на окопа, споредъ Точилеско, имало крѣпость".[3]) Възъ основа на нашето опрѣдѣление значението на ὄγλος и на тия данни, ние дойдохме прѣди нѣколко години до несъмнѣнното заключение, че тука имаме тъкмо *огъла* — стана, лагера на Исперихората орда, защото Николицелскиятъ окопъ се е намиралъ тъкмо въ сѣверо-западната часть на стария о-въ Певки и на югъ отъ днеш. гр. Исакча.[4]) Новитѣ недавнашни непосрѣдствени изучвания на Николицелския лагеръ отъ К. Шкорпила не само подтвърдиха горния нашъ изводъ, като поставиха вънъ отъ всѣко съмнѣние хунно-българския произходъ на тоя лагеръ,[5]) но и дадоха точна прѣдстава за неговата форма и вѣрни данни за неговия пространственъ обсегъ. Оказва се, че цѣлиятъ лагеръ е обграденъ съ *външенъ окопъ* въ форма на отжпенъ трижгълникъ, чиято основа е обърната къмъ ю.-из. и отжпениятъ върхъ къмъ с.-з., а страничнитѣ му стѣни сж обърнати къмъ с.-из. (Исакчанското поле) и къмъ ю.-з. (долината на р. Таица). Цѣлото, оградено съ окопа пространство на лагера възлиза на

---

[1]) Вж. *Л. Будаговъ*, Сравнительный словарь турецко-татарскихъ нарѣчій. Петроградъ, 1869, s. v.

[2]) *Gr. Tocilesco*, Fouilles et recherches archéologiques en Roumaine. Bucarest, 1900. Карта La Dacie romaine къмъ стр. 118.

[3]) Вж. *Абоба-Плиска* въ Извѣстія Рус. Археол. Института въ Кон-полѣ, т. X. (1905), стр. 517—518 и 558—559, сѫщо албомъ таб. CXIII, 6.

[4]) Вж. „Годишникъ" на Софийския университетъ, X—XI, (1913/14—914/15) I Истор.-филол. факул. София, 1915, стр. 99.

[5]) Сбор. „Добруджа", стр. 227—234.

48,3 кв. клм. Въ това пространство се различава и другъ тъй нареченъ *вжтрѣшенъ лагеръ*, който състои отъ три окопни укрѣпления, съединени помежду си съ окопи, съ изключение на сѣверо-западната страна, дѣто се намира друго отдѣлно малко укрѣпление. Пространството на тоя лагеръ достига до 0,875 кв. клм.[1])

При такова едно ограничено мѣстопоселение на Исперихората орда не е трудно да се убѣдимъ, че тя е била сравнително малобройна. Разбира се, всѣко опитване да се опрѣдѣли количеството на сѣмействата поне приблизително, па дори и на мжжкото население, способно да носи оржжие, било би невъзможно, па и излишно. Но като имаме прѣдъ видъ изобщо числеността на по-раншнитѣ български орди (напр. за три такива орди се смѣтали 10 хиляди души),[2]) то не можемъ да не признаемъ, че на тоя о-въ Певки въ посоченото окопано мѣсто не сж могли да се поселятъ стотнни хиляди души, а само десетки и то не твърдѣ високи; нѣма съмнѣние, че една часть отъ ордата ще да е останала въ Бесарабия.

И тъй, отъ горѣ-изложеното явно става, че въ разказа на нашитѣ автори, Теофана и Никифора, за движението на Исперихова и ордата му отъ приазовското имъ отечество къмъ устието на Дунавъ се открива една голѣма блѣзна: тѣ не даватъ никакви свѣдѣния за прѣбжданието на Исперихова въ южна Бесарабия, а слѣдъ прѣминаването му прѣзъ Днѣпъръ и Днѣстъръ право говорятъ за поселението му въ днешна сѣверна Добруджа. А между това вече установяването врѣмето за разпръсването на Кубратовитѣ синове — най-късно въ края на 40-тѣ години на VII. вѣкъ — налага да се признае, че Исперихъ, прѣди да се прѣхвърли на мѣстото на стария о-въ Певки, ще да е останалъ извѣстно врѣме на сѣверъ отъ устието на Дунавъ. Наредъ съ хронологията това се подтвърдява и отъ археологически паметници. Сжществуващиятъ и днесъ тъй нареченъ *южно-Бесарабски пограниченъ окопъ*, който се почва отъ р. Прутъ при с. Вордулуй-Исакъ, върви въ източна посока и се свършва при ез. Кундукъ, и чийто строежъ явно издава неговия хунно-

[1]) Подробно описание вж. п. т., стр. 202—216.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 80.

български произходъ,[1]) ще трѣба очевидно да се отнесе къмъ даленатa епоха, защото както ще видимъ по-нататъкъ, той е оставалъ като граница на Испериховата държава и слѣдъ това. Тоя окопъ несъмнѣнно трѣба да се постави въ свръзка съ *Галашкия окопъ,* който се почва отъ лѣвия брѣгъ на р. Серетъ, 12,5 клм. отъ устието й близу до с. Старо-Сърбещи, и въ видъ на дъга отъ 27 клм., изпъкнала къмъ с.-з., достига до сѣверния край на ез. Братешъ при с. Тулучещи, и е така сѫщо отъ хунно-български произходъ.[2]) Ако изказаното напослѣдъкъ мнѣние, че пространството, затворено между тоя окопъ (отъ с.-з.) и рр. Серетъ (отъ ю.), Дунавъ (отъ ю.-из.) и Прутъ съ ез. Братешъ (отъ и.), е прѣдставяло сѫщо такъвъ хунно-български укрѣпенъ лагеръ, какъвто е билъ и Николицелскиятъ, сѫщо съ вѫтрѣшенъ лагеръ-укрѣпление на мѣстото на днеш. Галацъ, се докаже при по-подробното му изучване, то ще трѣба да се приеме, че тукъ ще да се е поселилъ Исперихъ, слѣдъ като прѣминалъ рр. Днѣпъръ и Днѣстъръ.[3]) Самото прокарване и насипване на тия окопи вече показва, че Исперихъ е прожившелъ тукъ едно продължително врѣме и че ще да е прѣдполагалъ да остане на това мѣсто може би за винаги.

Въ новото си мѣстоживѣлище обаче Исперихъ, както изглежда, не ще да е постигналъ главната си цѣль. Вече изтъкнатото отъ нашитѣ автори обстоятелство, че, когато той е заемалъ о-въ Певки, е търсилъ безопасно и недостѫпно мѣсто за поселение, издава, че неговото разположение между долнитѣ течения на рр. Серетъ, Дунавъ и Прутъ не му е осигурявало търсената отъ него пълна безопасность както откъмъ хазаритѣ, отъ които той бѣгалъ, тъй и откъмъ аваритѣ, чиято мощь все още се е чувствувала въ областьта на срѣдни и сѣверно отъ долни Дунавъ и съ които е прѣдстояло на българитѣ и тѣхния вождъ тепърва да се борятъ. Освѣнъ това запирането и укрѣпяването на Исперихa за извѣстно врѣме въ южна Бесарабия не може да се сматря като нѣщо случайно: при по-раншнитѣ приятелски и съюзни отношения между приазовска България и Византия то е

---

[1]) *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 524. — Ср *Tocilesco*, Карта La Dacie roumaine, ibidem. къмъ стр. 118.

[2]) *Абоба Плиска*, п. т., стр. 558 и бѣлѣж. 1.

[3]) Сбор. „Добруджа", стр. 223-234, 227—234.

могло да стане само съ знанието и съгласието на византийското правителство, което очевидно е искало да използува Исперихa и неговата орда като стража на сѣверо-източната граница на империята. За нѣкаква враждебность отъ страна на Исперихa спрѣмо Византия не може и дума да става, защото, ако българското движение къмъ устието на Дунавъ е имало враждебенъ и завоевателенъ характеръ или пъкъ е било съ цѣль за грабежъ, каквато имали по-раншнитѣ хунно-кутригурски нахлувания, то надали би се ограничило съ запирането и закрѣпата си на кръстопѫтя на варварскитѣ движения: то несъмнѣнно би се продължило и понататъкъ на югъ отъ Дунавъ, на полуострова, особено като се вземе прѣдъ видъ, че тъкмо въ това врѣме сѣверо-източнитѣ покрайнини на полуострова били оставени безъ всѣка защита.

По тоя начинъ, чувствувайки се отъ една страна недостатъчно гарантиранъ съ безопасность въ новото си мѣстоживѣлище, а отъ друга — слабъ поради малобройностьта на ордата си, за да може, слѣдъ като промѣни отношенията си спрѣмо империята на враждебни, да си задава нѣкои обширни завоевателни планове, Исперихъ се видѣлъ принуденъ да търси нова земя за поселение и при това такава, която би могла да го обезпечи отъ всѣка външна опасность и да му запази неговата вѫтрѣшна самостойность, но която самъ да завоюва и да удържи той не билъ въ състояние. Затова той отново обърналъ погледитѣ си къмъ Византия, която го е привличала не толкова съ своитѣ богатства, колкото съ своята организация и съ оная безопасность, която тя гарантирала на своитѣ народи, и каквато Исперихъ сега търсилъ. Не малка роля е игралъ въ тоя стремежъ на Исперихa къмъ Византия и респектътъ прѣдъ византийския императоръ, който ще да се е породилъ у него още прѣзъ врѣмето на приятелскитѣ отношения на баща му съ Ираклия, когато Кубратъ се е ползувалъ отъ дружбата и благодѣянията на тоя императоръ. Въ силата тъкмо на отдавна сѫществувалитѣ между Византия и неговото племе още отъ врѣмето на Юстиниана I приятелски и съюзни отношения, засилени особено при баща му, Исперихъ сега се обърналъ къмъ императоръ Констанса II да иска земя за поселение на византийска територия на съюзнически начала, съ което било

свързано и признанието отъ страна на българитѣ и тѣхния вождъ върховната власть на византийския императоръ.

Обръщането на Исперихa ще да е било посрѣщнато на драго сърдце въ Цариградъ поради своята наврѣменность: това е било врѣме, когато навсѣкждѣ на Балканския полуостровъ се бѣха вече настанили славѣнитѣ, които безнаказано и свободно кръстосвали по цѣлия полуостровъ и плячкосвали богатитѣ центрове, безъ да признаватъ властьта на византийския императоръ. Прѣдприетиятъ отъ Констанса II въ 658 г. походъ противъ „Славиния", т. е. западно отъ Струма, наистина се свършилъ съ усмирението на една часть отъ македонскитѣ славѣни и съ откарването на не малъкъ брой отъ тѣхъ въ плѣнъ,[1]) обаче тоя първъ опитъ за покорението имъ подъ императорската власть не можалъ да съкруши славѣнската сила на полуострова.[2]) Освѣнъ това обширнитѣ планове на тоя императоръ както да запре бързитѣ успѣхи на арабитѣ, които особено силно застрашавали въ Сирия и Африка, тъй и да осжществи своя политически блѣнъ — възстановяването на византийската императорска власть въ Италия — му налагали да се погрижи да обезпечи империята съ безопасность отъ сѣверъ на Балканския полуостровъ. Въ

[1]) *Theophanes*, ibid. p. 347 подъ 6149 и 6150 г. отъ С. М. — *Станоевичъ*, п. т. II, стр. 41 и 215, като се позива на *Б. А. Панченко*, Памятникъ Славянъ въ Виѳиніи VII вѣка, въ Изв. Рус. Арх. Ин-та въ К-полѣ. т. VIII, (1902), стр, 25—27, дѣто авторътъ доказва, че моливдовулътъ (печатътъ) на витинскитѣ славѣни се отнася къмъ 650 г., и като свързва прѣселението на тия славѣни непрѣмѣнно съ похода на Констанса II въ „Славиния", отнася и самия походъ къмъ 649 г. При това Станоевичъ посочва още и на това, че годината 6149 у Теофана била ужъ изчислена съ 5500 отъ С. М. Обаче нито текстътъ на Теофана позволява да се прѣдполага, че Констансъ II слѣдъ въпросния походъ е изселвалъ славѣни въ М.-Азия, защото тоя писатель не пропуща да отбѣлѣжи подобни прѣселения, ако е имало такива, нито пъкъ се срѣща у него нѣкоя дата, която да е изведена съ 5500, защото, както е извѣстно, годинитѣ у Теофана сж изчислени по александрийската ера съ 5492. Грѣшката се заключава въ това, че у Теофана датитѣ за единъ периодъ отъ царуванията на Ираклия и Констанса II не сж изчислени споредъ индиктионитѣ и сж различаватъ съ една година по-малко. Затова и всички, основани на тия произволни прѣдположения, изводи на Станоевича, какво между тия прѣдполагани отъ него прѣселенци-славѣни имало и такива, които сж принадлежали на сръбското племе и съ които се свързва епископската резиденция *Гордосервонъ*, а оттука се заключава, че „това е най-старъ споменъ за сърбитѣ на Балканския полуостровъ въ съврѣменнитѣ изворн" сж и ще си останатъ само прибързани хипотези, които не се обосноваватъ на доказани факти, и нѣматъ никаква историческа стойность тъй, както и твърдението на Станоевича, че „Панченко мисли, че Сагудатитѣ сж принадлежали на сръбското племе", защото нищо подобно не намираме у послѣдния.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 17—18.

обръщането на българитѣ и тѣхния вождъ, тия отколѣшни вѣрни съюзници на Византия, да имъ се отстжпи мѣсто за поселение на византийска територия, енергичниятъ Констансъ II виждалъ възможность сега да използува тая готова войска, съ помощьта на която той е прѣдполагалъ да прѣкжсне притока на варваритѣ откъмъ сѣверо-изтокъ и изобщо да защити тая покрайнина на империята, та да може да обърне всичкото си внимание къмъ другитѣ й по-опасни врагове.

Че такова е било намѣрението на византийския императоръ, когато той се съгласявалъ да приеме Исперихa подъ свое върховенство, показва и самото мѣсто, опрѣдѣлено за негово поселение на византийска територия — мѣстото на стария о-въ Певки, защото оттука българитѣ сж могли найдобрѣ да защищаватъ оня сжщия пунктъ на Дунавъ, който е прѣдставялъ най-удобно мѣсто за лесно прѣминаване на тая естествена прѣграда — при днеш. Галацъ — още отъ най-старо врѣме. Тукъ ще да е миналъ Дунавъ Александъръ Велики въ похода си противъ гетитѣ;[1]) прѣзъ тукъ сж минавали отпослѣ римски войски въ войнитѣ противъ дакитѣ и разни народи прѣзъ врѣмето на варварскитѣ нахлувания на полуострова, като бастарни, готи, хунни и др., и прѣзъ тукъ сж вървѣли всички нападения на хунно-кутригурскитѣ орди и особено прѣзъ голѣмото нашествие на ханъ Завергана въ 558 г., когато той прѣхвърлилъ своята пѣхота и конница по замръзналия Дунавъ;[2]) прѣзъ тукъ най-сетнѣ е прѣминалъ несъмнѣнно и самъ Исперихъ съ своята орда.[3]) Затова тоя пунктъ всѣкога е бивалъ най-грижливо отбраняванъ: тукъ въ римско врѣме била издигната силна крѣпость Диногеция, извѣстна по-сетнѣ подъ името Турисъ, която Юстинианъ I прѣдлагалъ на славѣнитѣ-анти да я завзематъ и заселятъ, като имъ обѣщавалъ да имъ дава голѣма парична сума съ условие, щото тѣ, като сключатъ съюзъ съ империята, за въ бждаще постоянно да прѣчатъ на хунно-кутригуритѣ,

---

[1]) Вж. *J. Kaerst,* Geschichte des Hellenismus. Berlin, 1917. I Teil. S. 321—322.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 62.

[3]) Прѣзъ тукъ по-сетнѣ въ 895 г. нахлули и маджаритѣ въ източна България, вж. *В. Н. Златарски,* Извѣстията за българитѣ въ хрониката на Симеона Логотета, София, 1908, стр. 109. — Въ ново врѣме тоя пунктъ на Дунавъ е служилъ за сжщата цѣль, особено прѣзъ руско-турскитѣ войни. Вж. *Абоба Плиска,* п. т., стр. 517. — Сбор. „Добруджа", 228.

щомъ тия поискатъ да опустошаватъ ромейскитѣ владѣния.[1]) Сжщата цѣль е гонилъ въ даденото врѣме и Констансъ II: опрѣдѣляйки стария о-въ Певки за мѣсто на Исперихово поселение, като мѣсто най-близко до означения пунктъ на Дунавъ, тойималъ несъмнѣнно прѣдъ видъ тъкмо неговата стратегическа важность и затова възложилъ на българитѣ задължението да го пазятъ и защищаватъ отъ нови варварски нахлувания на полуострова.

Всичкитѣ тия съображения ни довеждатъ до заключение, че прѣминаването на Дунавъ отъ Исперихъ и неговата орда е станало мирно и при това съ съгласието на византийското правителство, което е и опрѣдѣлило мѣсто за поселение на стария о-въ Певки. Що се отнася до врѣмето, когато е станало това събитие, то не може точно да се опрѣдѣли за сега. Обаче, като имаме прѣдъ видъ, че Констансъ II ще да се е нуждаелъ най-вече отъ българската помощь тъкмо въ момента, когато той, слѣдъ като сключилъ миръ съ арабитѣ въ 659 г., почналъ да се приготвя за голѣмия си походъ въ Италия, ние приемаме, че настаняването на Исперихъ съ своитѣ българи въ днешна сѣверна Добруджа е могло да стане не по-рано отъ 60-тѣ години на VII. вѣкъ, въ всѣки случай прѣди 668 г. — прѣди смъртьта на Констанса II.[2])

Обаче развитието на събитията не донесло очакванитѣ въ Цариградъ резултати отъ поселението на българитѣ при устието на Дунавъ. На първо врѣме Исперихъ повидимому пазилъ строго задълженията си спрѣмо империята, поне докато е билъ живъ Констансъ II. Но въ сжщото врѣме почналата се въ 662 г. безуспѣшна война въ Италия противъ беневентскитѣ херцози, която извикала скоро Констанса въ Сиракуза, това отъ една страна, а отъ друга — избухналата отново въ 665 г. война съ арабитѣ, така сжщо несполучлива, както въ Африка, тъй и въ Мала Азия,[3]) съвсѣмъ

---

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 56.

[2]) Че поселението на Исперихъ и ордата му на византийска територия въ днешна сѣверна Добруджа е станало мирно, съ съгласие на византийското правителство, се подтвърдява донѣйдѣ и отъ извѣстията на *Genesios*, ed. Bon., p. 85 и въ хрониката на Михаила Сирийски изд. на J. B. Chabot, Paris, 1904, p. 363—364. — Подробно сж разгледани тия извѣстия отъ насъ въ ст. „Извѣстието на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ" въ „Извѣстия на Истор. Д-во". София, кн. IV (1915), стр. 44—47.

[3]) *Г. Ф. Герцбергъ*. Исторія Византіи, Москва, 1896, стр. 49. — *J. B. Bury*, History of the Later Roman Empire vol. II, (1889), p. 300—302.

отвличали вниманието на императора отъ сѣвернитѣ граници на империята. Това давало пълна свобода и възможность на Исперихъ здраво да се закрѣпи въ своето ново мѣстоживѣлище съ изграждането на Николицелския укрѣпенъ лагеръ. Обаче слѣдъ убийството на Констанса въ Сиракуза въ 668 г. Исперихъ не останалъ спокоенъ. Още отъ първитѣ години въ царуването на Константина IV Погонатъ (668—685 г.) империята прѣживявала единъ отъ най-критичнитѣ моменти на сѫществуването си. Най-първо новиятъ императоръ трѣбало да осигури прѣстола за себе си отъ появилия се въ Сицилия узурпаторъ, а отъ 669 г. да поведе отчаяна борба противъ силно застрашаващитѣ араби, когато и самиятъ Цариградъ се намиралъ въ опасность: арабитѣ си съставили планъ да нападнатъ византийската столица отъ суша и море и да я прѣвзематъ. Въ такова обсадно положение тѣ държали Цариградъ до 677 г., когато най-сетнѣ били принудени да снематъ обсадата.[1])

Ползувайки се отъ това критическо положение на империята, Исперихъ прѣкрачилъ стария о-въ Певки и почналъ да разширява областьта си въ Добруджа. Той достигналъ до най-тѣсното мѣсто между Дунавъ и Черно море (между Черна вода и Кюстенджа). Това се доказва съ единъ отъ сѫществуващитѣ въ това мѣсто и днесъ окопи, именно южния, чийто трапъ се намира откъмъ югъ и постройката на който ще трѣба да отнесемъ къмъ това врѣме, както ясно свидѣтелствува съобщението отъ апокрифното видѣние на пророкъ Исайя, че „Испорь царь . . . . . сѣзда и великъ прѣзидь отъ Дунава до море".[2]) Съ издигането на тоя окопъ Исперихъ право показалъ, че оградената съ окопъ територия между Дунавъ и морето е считалъ за своя собствена земя и въ сѫщото врѣме, че той се отказвалъ да признава властьта на византийския императоръ.

Всичкитѣ тия дѣйствия на българитѣ и тѣхния вождъ, разбира се, не останали неизвѣстни въ Цариградъ. Обаче императоръ Константинъ IV Погонатъ не е билъ въ състояние да прѣдприеме нищо противъ тѣхъ, докато Цариградъ

---

[1]) *Герцбергъ*, пакъ тамъ, стр. 50—52. — *Bury*, пакъ тамъ, стр. 310—314.

[2]) *Споменикъ* Срб. Ак. III (1890), стр. 191. — *C. Jireček*, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, Wien. 1897, S. 87. — *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 518—519 и 566.

се застрашавалъ отъ обсадата на арабитѣ. Щомъ послѣднитѣ се оттеглили въ 677 г. отъ столицата, първата му работа била да се освободи откъмъ новия си съсѣдъ. „Когато императоръ Константинъ, разказватъ нашитѣ автори, се научилъ, че неочаквано нѣкакво-си мръсно и нечисто племе се разположило на лагеръ отвѫдъ Дунавъ въ огълъ (*Ник.:* около Истъръ) и нападало и ограбвало близкитѣ до Дунава земи, т. е. владѣната отъ тѣхъ (българитѣ) страна, а тогава владѣна отъ християнитѣ, силно се обезпокоилъ и заповѣдалъ на всички теми (провинциални войски) да прѣминатъ въ Тракия (отъ М. Азия). Като стъкмилъ сухопѫтна и морска войска, той потеглилъ противъ тѣхъ съ намѣрение да ги изгони съ война (у *Ник.:* тръгналъ противъ тоя народъ, за да се защити)". Императорътъ поискалъ да нападне българитѣ въ самия центъръ на безбойно завладѣната земя и затова той насочилъ своя маршрутъ право противъ огъла — тѣхния укрѣпенъ лагеръ на о-въ Певки, недалечъ отъ който той извадилъ сухопѫтната си войска, а корабитѣ пристанали на близкия морски брѣгъ.[1])

Обаче походътъ, прѣдприетъ отъ Константина Погонатъ съ горнята цѣль, донесълъ съвсѣмъ противоположни сетнини. Неудобствата и недостѫпностьта на мѣстностьта, въ която трѣбало византийската войска да дѣйствува противъ българитѣ — въ блатата на о-въ Певки — правили войната трудна и бавна, а пъкъ скрилитѣ се въ укрѣпения лагеръ българи не давали възможность да се прѣдприематъ никакви рѣшителни мѣрки отъ страна на императора и държали византийцитѣ въ напрегнато състояние, което ги силно изтощавало. Но не стигало и това. „Тъй като императорътъ страдалъ отъ подагра и билъ принуденъ да се върне въ Месемврия, за да прави бани, заедно съ петь бързи кораби

---

[1]) *Theophanes,* ib., p. 358$_{11-20}$ — *Nicephorus,* ib., p. 34$_{20-23}$—35$_{1}$. — Споредъ К. Шкорпила, византийската флота е могла да се спре въ едно отъ слѣднитѣ пристанища, близки до Никулицелския лагеръ: 1. при стария градъ Истросъ въ ез. Мало море (Кючукъ Денизъ, Синйо езеро) прѣзъ гърлата Голѣмо и Малко до с. Карахарманъ; 2. при голѣмата крѣпость на носъ Долошманъ на из. отъ с. Журиловка, до широкия протокъ между ез. Головица и Разимъ прѣзъ протока Портица, и 3. при крѣпостьта Енисала (Ески-кале), дѣто пристанището се намирало или на о-въ Градище при западния брѣгъ на ез. Разимъ, или въ Бабадашкото езеро (Сбор. „Добруджа", стр. 229). Най-подходно въ случая пристанище е било, споредъ насъ, послѣднето като най-близко до Никулицелския лагеръ, отдѣто българитѣ сѫ могли да прѣслѣдватъ византийската войска къмъ корабитѣ.

и съ своята свита, той оставилъ стратезитѣ и войската, като имъ заповѣдалъ да се оттеглятъ и да принудятъ българитѣ да излѣзатъ отъ укрѣплението и да отворятъ бой срѣщу тѣхъ, ако би тѣ да излѣзатъ; ако ли пъкъ не излѣзатъ, да заседнатъ срѣщу тѣхъ и да ги причакатъ отъ укрѣплението (у *Ник.:* да пазятъ добрѣ укрѣплението и да направятъ всичко за защита отъ тоя народъ)".

Съ заминаването на императора пръсналъ се слухъ, че той бѣга, и това било достатъчно да накара войницитѣ, да се обърнатъ и тѣ на бѣгъ при всичкитѣ инструкции на императора, като оставили неприятеля, безъ да могатъ да му причинятъ нѣкоя врѣда. Ободрени отъ тая случайность, българитѣ не се забавили да се възползуватъ отъ това бѣгство: тѣ се впуснали веднага да прѣслѣдватъ бѣгащитѣ безредно войници къмъ корабитѣ и сполучили да имъ нанесатъ голѣми загуби.[1]) Съ това се и свършилъ цѣлиятъ походъ на Константина Погонатъ, — походъ, койтоималъ твърдѣ важни сетнини за българитѣ.

Тая безбойна побѣда сега насърдчила българитѣ и отворила пѫть на Исперихa въ владѣнията на императора. И Теофанъ, и Никифоръ ни разказватъ, че наскоро слѣдъ това Исперихъ заедно съ ордата си прѣминалъ окопа и достигналъ до областьта на гр. Варна, дѣто и рѣшилъ да се посели, защото тукъ „тѣ намѣрили мѣсто, находяще се въ пълна безопасность, (понеже то било оградено) отзадъ съ рѣка Дунавъ, а отпрѣдъ и отъ странитѣ съ клисури и Понтийско море."[2]) Обаче надали може да се допусне, че движението на Исперихa навѫтрѣ на полуострова е вървѣло тъй бързо, както ни го прѣдставятъ нашитѣ автори. Наистина, българитѣ по пѫтя си прѣзъ Добруджа, както се види, не срѣщнали повече никакъвъ отпоръ отъ страна на византийцитѣ, което се обяснява съ това, че въ даденото врѣме въ тая

---

[1]) *Theophanes,* ib., p. 358_{30-33}—359_{1-7}. — *Nicephorus,* ib., p. 35_{1-15}.

[2]) *Theophanes,* ib., p. 359_{7-12}: καὶ καταδιώξαντες αὐτοὺς μέχρι τοῦ Δανουβίου καὶ τοῦτον παράσαντες καὶ ἐλθόντες ἐπὶ τὴν λεγομένην Βάρναν πλησίον Ὀδύσσου καὶ τοῦ ἁγίου μεσογαίου, τὸν τόπον ἐωρακότες ἐν πολλῇ ἀσφαλείᾳ διακείμενον, ἐκ μὲν τῶν ὄπισθεν διὰ τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ, ἔμπροσθεν δὲ καὶ ἐκ πλαγίων διὰ κλεισουρῶν καὶ τῆς Ποντικῆς θαλάσσης. — *Nicephorus,* ib., p. 35_{15-19}: περαιωθέντες δὲ τὸν Ἴστρον ἐπὶ τὴν λεγομένην Βάρναν πλησίον Ὀδύσσου καὶ τοῦ ὑπερκειμένου μεσογαίου, τὸ ὀχυρὸν καὶ ἀσφαλὲς τοῦ τόπου πάντοθεν ἔκ τε τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς ἄγαν δυσχωρίας θεασάμενοι ἐνταῦθα σκηνοῦσι.

покрайнина, която все още е влизала въ състава на империята, фактически византийската власть била твърдѣ слаба, ако не и съвсѣмъ унищожена; защото страната на сѣверъ отъ източна Стара-планина била вече завзета отъ славѣни, които, макаръ и да живѣели на византийска територия, все още сами не сѫ се смѣтали като поданици на ромейския императоръ, който тепърна би трѣбало да ги покори подъ властьта си. Оттука ясно става, че, ако Исперихъ би се рѣшилъ да продължава навлизането си навѫтрѣ въ страната, трѣбвало би да си пробива пѫть прѣзъ завзетитѣ отъ славѣнитѣ земи, съ други думи, сега му прѣдстояла борба вече не съ византийци, а съ славѣни. Но ние имаме доста основание да мислимъ, че при по-нататъшното движение на Исперихъ работата не дошла до въоръжено сблъскване между българи и славѣни. Това най-ясно се доказва отъ отношенията, въ които застанали българитѣ спрѣмо славѣнитѣ при основанието на държавата.

И двамата наши автори ни разказватъ, че българитѣ, слѣдъ като се настанили въ страната между Дунавъ, Стара-планина и Черно море, почнали да господаруватъ надъ заварenитѣ тукъ славѣнски племена, отъ които едно—*северитѣ* тѣ прѣселили отъ прѣднята Верегавска клисура на изтокъ, за да защищаватъ близкитѣ до ромеитѣ мѣста, а останалитѣ седемь на югъ и западъ, за да бранятъ близкитѣ къмъ аваритѣ страни. При това Теофанъ изрично забѣлѣзва, че тѣ били ὑπὸ πάκτον, т. е. „подъ договоръ.“ [1]) — Въ какво състоялъ тоя договоръ? Отъ думитѣ на Теофана се види, че българитѣ сѫ измѣстили само северитѣ, които тѣ поселили на изтокъ, т. е. къмъ източнитѣ старо-планински проходи, Лопушненския и Гулишкия, а сами завзели тѣхното мѣсто, т. е. устието на Верегавския, днеш. Чалѫкавакския или Ришския проходъ,

---

[1]) *Theophanes,* ib., p. 359$_{12-17}$: . . . κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαικῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἑπτὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σέβερεις κατῴκισαν ἀπὸ τῆς ἔμπροσθεν κλεισούρας Βερεγάβων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἑπτὰ γενεάς ὑπὸ πάκτον ὄντας. — *Nicephorus,* ib., p. 35$_{19-22}$: κρατοῦσι δὲ καὶ τῶν [ἐγγιζόντων] παρῳκημένων Σκλαβηνῶν ἐθνῶν, καὶ οὓς μὲν τὰ πρὸς Ἀβάρους πλησιάζοντα φρουρεῖν, οὓς δὲ τὰ πρὸς Ῥωμαίους ἐγγίζοντα τηρεῖν ἐπιτάττουσιν. — *Anastasius* bibliothecarius, ib. II, p. 227$_{15-19}$: . . . praesertim cum dominarentur et adiacentium Sclavinorum generationibus, quae dicebantur septem, Severes quidem locaverunt ab anteriore clusura Veregaborum ad partes Orientales, in locis autem, quae sunt ad meridiem et occidentem usque ad Avariam, residuas septem generationes, quae sub pacto erant.

като взели върху си отбраната му Другитѣ пъкъ седемь рода (γενεαί) или племена славѣнски се поселили на юго-западъ, за да защищаватъ страната отъ аваритѣ. Вече това разпрѣдѣление за защитата на завзетата отъ двата народа територия ни показва, че между българи и славѣни е билъ сключенъ нѣкакъвъ договоръ за взаимна защита отъ съсѣдитѣ, и нѣма съмнѣние, че при сключването на тоя договоръ сѫ били уговорени извѣстни права както за еднитѣ, така и за другитѣ, но какви именно, за сега оставатъ за насъ неизвѣстни. Въ всѣки случай, надали ще трѣбва да се съмнѣваме, че отношенията, въ които се поставили двата народа, не сѫ били отношения на побѣдители къмъ побѣдени; напротивъ, като имаме прѣдъ видъ централното положение, което сега завзели българитѣ между славѣнскитѣ племена, а сѫщо и първенствуващата роля, която първитѣ играли въ по-нататъшнитѣ събития, пада се да признаемъ, че славѣнитѣ сѫ влѣзли съ българитѣ въ отношения федеративни, съюзни, първоначалната цѣль на които била да запазятъ независимостьта си, и може да се прѣдполага, че въ вѫтрѣшната си уредба и двата народа оставали отначало съвършено самостойни и сѫ живѣли отдѣлно единъ отъ други. Че въ такива отношения се поставили двата тия етнически елемента първоначално, се види още и отъ това, че дълго слѣдъ официялното признание на новооснованата държава византийскитѣ писатели строго различавали въ нея българи и славѣни, а въ първитѣ съвмѣстни походи срѣщу Византия славѣнитѣ се прѣдставятъ въ еднакви съ българитѣ отношения спрѣмо българския ханъя или князъ. Така Тервель, отивайки на помощь на Юстиниана II Ринотмета, потеглилъ съ цѣлия подвластенъ нему народъ, българи и славѣни.[3]) Освѣнъ това, ако да бѣха славѣнитѣ покорени, поробени, и да не бѣха си запазили вѫтрѣшното самостойно положение, тѣ не биха могли така лесно да се отцѣпватъ отъ българитѣ, както направили при покачването на Телеца; дори и въ тая сѫщата епоха, въ срѣдата на VIII. вѣкъ, тѣ се явяватъ повечето като съюзници, отколкото като единъ покорѣнъ народъ. Така, когато Телецъ почналъ война въ

[3]) *Theophanes*, ib. p. 374$_{6-7}$: . . . συγκινεῖ πάντα τὸν ὑποκείμενον αὐτῷ λαὸν τῶν Βουλγάρων καὶ Σκλάβων.

863 г. съ византийския императоръ, той излѣзълъ противъ него въ съюзъ съ славѣнитѣ.[1])

Още по-ясенъ ще ни стане тоя изводъ, ако разгледаме условията, въ които се намирали въ даденото врѣме двата народа на Балканския полуостровъ. Самото положение на новопридошлитѣ българи изисквало, щото тѣ да влѣзатъ въ съюзни отношения спрѣмо завареното тукъ славѣнско население. Ние видѣхме, че войната съ Константина IV Погонатъ се свършила, безъ да се опрѣдѣлятъ политическитѣ отношения между него и Исперихъ; напротивъ, тѣ останали враждебни, тъй като императорътъ не можалъ да достигне цѣлта си отъ една страна, а отъ друга — самото нахлуване и настаняване на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята още повече усилвали тая враждебность. Исперихъ, като чувствувалъ своята слабость поради малобройностьта на ордата си, разбиралъ твърдѣ добрѣ, че само ако успѣе да привлѣче славѣнското население на своя страна, той ще може да устои противъ византийското оржжие и да запази независимостьта си; слѣдов. за него било отъ първостепенна важность да има добри и мирни отношения съ славѣнитѣ, а не да ги въоржжава противъ себе си.

Отъ друга пъкъ страна и славѣнитѣ се намирали почти въ сжщото положение. Ние видѣхме, че славѣнитѣ въ Мизия, макаръ и да се бѣха настанили на византийска територия и да считали завзетата отъ тѣхъ земя за своя, все още не бѣха опрѣдѣлили политическитѣ си отношения къмъ Цариградъ и, разбира се, не можели да очакватъ отъ тамъ нищо добро за себе си: рано или късно тѣ щѣли да бждатъ принудени да се покорятъ и да станатъ поданици на империята. Сега обаче, когато при тѣхъ се явявало едно варварско племе, враждебно настроено къмъ Византия, тѣ прѣдпочели да признаятъ неговото първенство и да влѣзатъ въ съюзни отношения съ него, за да дѣйствуватъ наедно противъ общия врагъ. Освѣнъ това, като били разцѣпени на малки отдѣлни племена и общини, безъ да могатъ да образуватъ една компактна сила, славѣнитѣ надали биха устояли срѣщу добрѣ

---

[1]) *Theophanes*, ib. p. 433_{1-3}: ὁ δὲ Τελέτζης ἀκούσας τὴν διὰ γῆς καὶ θαλάσσης κατ' αὐτοῦ κίνησιν, λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ τῶν προσπαρακειμένων ἐθνῶν χιλιάδας κ'. — *Nicephorus*, ib., p. 69_{14-15}: καθ' ὃν Τελέσσιος ἐξέρχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβηνῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη.

организираната орда на Исперихa, ако биха се обявили противъ нея, защото тя като по-голѣма численно спроти всѣко племе отдѣлно и при това стояща много по-високо въ държавно и военно отношение, лесно би ги побѣдила едно слѣдъ друго и обърнала въ покоренъ народъ — едно положение, което тѣ тъкмо се стремѣли да избѣгнатъ по отношение къмъ Византия. Слѣдов. и за славѣнитѣ било много по-добрѣ да влѣзатъ сега въ приятелски и съюзни отношения съ българитѣ, та не само да се запазятъ отъ тѣхъ, но и да могатъ да разчитатъ на помощь въ прѣдстоящата имъ борба съ Византия, още повече че при такива отношения славѣнитѣ запазвали своята вѫтрѣшна свобода и национална индивидуалность. За да влѣзатъ въ такива отношения е способствувало още и това обстоятелство, че българитѣ не сѫ били нѣкой непознатъ за славѣнитѣ народъ: задържането на Исперихa въ Бесарабия несъмнѣно е въвело българитѣ въ контактъ съ дакийскитѣ славѣни, съ които тѣ и по-рано сѫ се намирали, вѣроятно, въ сношения, за съвмѣстна борба противъ аваритѣ.

Затова славѣнскитѣ племена, които сѫ вече населявали страната на сѣверъ отъ Стара-планина, не оказали никакъвъ отпоръ, когато Исперихъ заедно съ ордата си нахлулъ тукъ, за да разшири владѣнията си. Дори нѣщо повече. Ние сме наклонни да вѣрваме, че самото движение на Исперихa навѫтрѣ въ страната е станало съ знанието на самитѣ славѣни и че сѫ се водили прѣговори за поселението на българитѣ между тѣхъ по-рано, когато тѣ се бѣха вече настанили въ Добруджа. Възъ основа на тия прѣговори е и възникналъ, споредъ насъ, съюзниятъ договоръ, сключенъ между двата народа за взаимна помощь и взаимно дѣйствие противъ Византия Както и да било, но свободното навлизане и закрѣпяване на Исперихa и неговитѣ българи въ старата область Мизия не е прѣдставяло нѣщо, подобно на хунското или аварското нашествие, а е станало по взаимно съглашение съ завареното тамъ славѣнско население, както ще ни покаже по-нататъшното развитие на политическитѣ имъ и социални отношения.

Що се отнася до мѣстностьта, дѣто се поселилъ Исперихъ съ ордата си, слѣдъ като потеглилъ отъ устието на Дунавъ, то и двамата наши автори я опрѣдѣлятъ между

Варна и „прилежащата вжтрѣшна земя“, понеже тая мѣстность се намирала въ пълна безопасность: българитѣ видѣли, че тя била оградена „отзадъ съ рѣка Дунавъ, а отпрѣдъ и отъ странитѣ съ клисури и Понтийско море“. Отъ тия данни ясно се види, че Исперихъ отъ Добруджа потеглилъ право на югъ, и то по низкитѣ мѣста близу до морето, и се запрѣлъ на сѣверъ отъ Варна въ Добричкитѣ полета, които не само по своята безопасность и ограденость отъ сѣверъ съ Дунавъ, отъ югъ съ прѣдгорията на източна Стара-планина и отъ истокъ съ Черно море, но и съ своя стѣпенъ характеръ и обширни пасища, подобни на ония въ азовско-кубанското имъ отечество, сж прѣдставяли за българитѣ най-сгодно за поселение мѣсто. Посоката на Исперихово движение на югъ по източната страна на Добруджа и поселението на ордата му близу къмъ морския брѣгъ се явяватъ твърдѣ естествени прѣдъ видъ на това, че слѣдъ несполучливия походъ на византийския императоръ при устието на Дунавъ, Исперихъ е могълъ да очаква нови нападения отъ страна на византийцитѣ само откъмъ морето. Обаче по-сетнѣ, когато сключилъ отбранителенъ съюзъ съ съсѣднитѣ славѣни и се опрѣдѣлили отношенията му спрѣмо послѣднитѣ, той трѣбало да вземе по-централно мѣстоживѣлище между съюзнитѣ славѣни и своитѣ българи, та измѣстилъ, както видѣхме, северитѣ отъ устието на Чалжкавакския проходъ къмъ източнитѣ Лопушненски и Гулишки, а самъ съ своитѣ боили и други длъжностни лица и съ постоянната охранителна дружина се разположилъ на Каспичанското издигнато плато, дѣто съ основания отъ него около днешното с. Абоба „агълъ“ или станъ, който заима едно пространство около 23,3 кв. килом. и е билъ заобиколенъ съ високъ окопъ, турилъ основата на бѫдещата първа резиденция на българскитѣ ханове или князе,[1]) която отпослѣ става извѣстна подъ име *Плиска*.

Като си осигурилъ отбранителния съюзъ съ мизийскитѣ славѣни и се запозналъ съ положението на работитѣ въ страната, Исперихъ твърдѣ добрѣ е разбиралъ, че, за да се закрѣпи окончателно въ новото си отечество, ще трѣба да се опрѣдѣлятъ веднажъ за винаги отношенията му спрѣмо

[1]) Вж. *Абоба-Плиска*, п. т., стр., 30—61 описание на земленитѣ укрѣпления въ и около стана; стр. 82—152 описание на разкопанитѣ и неразкопани негови части; ср. и стр. 660—663.

Византия, съ други думи, той трѣбало да накара византийския императоръ да признае неговото поселение на Балканския полуостровъ и съюза му съ славѣнитѣ като фактъ свършенъ. Съ тая цѣль той почналъ да напада, разбира се, съ участието вече на съюзнитѣ нему славѣни, върху близкитѣ византийски области и крѣпости на югъ отъ Стара-планина и да откарва много плѣнници. Тия чести нападения, които се придружавали съ разорения и опустошения, принудили най-сетнѣ слабия Константина Погонатъ да сключи миръ съ българитѣ въ 679 г. подъ условие да имъ се плаща ежегоденъ данъкъ. Тоя позоренъ миръ, за който Теофанъ силно укорява Погоната, защото „чудно било за далечни и ближни да чуватъ, че тоя, който бѣ подчинилъ като поданици всички (народи) на изтокъ и западъ, на сѣверъ и югъ, бѣ побѣденъ отъ тоя мръсенъ и новоявилъ се народъ“ — тоя миръ билъ равносиленъ съ официално признаване новата държава върху територията на империята. Затова и новооснованата българска държава била наречена отъ византийцитѣ Βουλγαρία — *България*, по името на оня народъ, който бѣ застаналъ на чело въ организацията на тоя отначало политически съюзъ, а сетнѣ и политическа и национална единица на Балканския полуостровъ.

И тъй основанието на българската държава ще трѣба да отнесемъ къмъ 679 г. отъ Хр., а понеже съ това събитие се почвала историята на придунавскитѣ българи, то на-скоро слѣдъ това тая знаменита дата била взета отъ тѣхъ като основа за своя собствена ера и почнали слѣдъ нея, т. е. отъ 680 сл. или 701 лун. (700 л. г. — 679 с. г.), своето лѣтоброение, като запазили начина на по-старото си лѣтоброение съ 12-годишенъ цикълъ и съ лунни години.[1]) Въ образуването на тая нова държава, както видѣхме, взели еднакво дѣятелно участие и мизийскитѣ славѣни, върху които собствено се опирала силата на организаторитѣ-българи; слѣдов. славѣнскиятъ елементъ е билъ сжщо така главенъ факторъ при основанието на държавата. Само по себе си се разбира, че и въ по-нататъшното развитие на държавния животъ тоя етнически дуализъмъ на основнитѣ елементи, които сж имали еднакво важно значение при осно-

[1]) Вж. подробно въ притурка № I.

ването на държавата. не би могълъ да се задържи: единиятъ елементъ рано или късно би трѣбало да отстжпи мѣсто на другия, а пъкъ въ силата на еднаквото имъ значение въ държавата сблъскването имъ е било неизбѣжно, щомъ единиятъ е поискалъ да наддилѣе надъ другия. Обаче на първо врѣме, докато не били се още опрѣдѣлили точно политическитѣ и обществени отношения на тия два елемента, и всичко вървѣло въ рамкитѣ на съюзния договоръ, не е могло да изникне никаква явна борба между тѣхъ, слѣдов. за сливането имъ на първо още врѣме не е могло да се мисли. Но тукъ се изпрѣчили много други исторически събития, които издигнали славѣнския елементъ, за да погълне и прѣтопи въ себе си българския.

* * *

Едноврѣменно съ движението на Исперихъ и неговата орда отъ с.-и. навжтрѣ на Балканския полуостровъ, съ цѣль да се закрѣпи и да основе държава въ владѣнията на империята, е вървѣло друго едно подобно движение отъ с.-з. на полуострова почти съ сжщата цѣль, въ което главна роля игралъ така сжщо единъ българинъ съ своята дружина. Ние тукъ разбираме българина Куберъ, за когото вече по-горѣ споменахме, като го изтъкнахме за четвъртия синъ на Кубрата и който се бѣ поселилъ въ Панония, като призналъ властьта на аварския ханъ и станалъ неговъ васалъ.[1])

Куберъ обаче не останалъ спокоенъ въ новото си отечество. Наскоро слѣдъ поселението му въ Панония, въ аварската държава се почнало едно силно брожение между потомцитѣ на многобройнитѣ ромейски граждани, откарани въ разни врѣмена въ плѣнъ отъ аваритѣ. Споредъ разказа въ Чудесата на св. Димитра Солунски, тия плѣнници се смѣсили съ българи. авари и други народности, и тѣхното поколѣние образувало „безброенъ и грамаденъ народъ", който чрѣзъ православната вѣра и животворното кръщение възприелъ и пазилъ традициитѣ и стремежитѣ на своитѣ родители, които разправяли постоянно за своето отечество и по тоя начинъ прѣдавали и поддържали въ новото поко-

[1]) Вж. по-горѣ стр. 116 и 121.

лѣние своето силно желание да се върнатъ въ старото си отечество.[1])

Въ такова положение на работитѣ се изминали 60 и повече години, и възникналъ новъ народъ, по-голѣмата часть отъ който станала съвсѣмъ свободна поради ослабването на аварската власть и поради своята по-висока култура. Аварскиятъ хаганъ, считайки това население на държавата си като особенъ народъ (ὡς ἴδιον ἔθνος), споредъ обичая на неговия народъ, назначилъ му за князъ (ἄρχοντα) споменатия българинъ Куберъ. Къмъ началото на 670-тѣ години брожението между ромейското население се особено усилило, и послѣднето почнало вече да крои планове за освобождение отъ варварската власть. Щомъ Куберъ узналъ отъ нѣкои близки свои хора за това брожение и желание на населението да се върне въ бащинитѣ градове, рѣшилъ да го използува лично за себе си. Той вдигналъ „цѣлото плѣнено ромейско население заедно съ другоплеменници (μετὰ καὶ ἑτέρων ἐθνικῶν), съ покжщнината имъ и оржжието“ и възстанали противъ хагана, като се отцѣпили отъ него, и скоро напуснали живѣлищата си въ Панония. Когато хаганътъ узналъ за това, пусналъ се подирѣ имъ да ги гони и, като прѣтърпѣлъ нѣколко поражения (въ петь шесть сражения), билъ принуденъ да се оттегли съ войската си назадъ въ държавата си. Слѣдъ като се освободилъ отъ хагана, Куберъ съ цѣлото население прѣминалъ Дунавъ, спусналъ се на югъ въ прѣдѣлитѣ на византийската империя и завзелъ Битолското поле, наричано тогава *Керамисийско поле* (Κεραμήσιον κάμπον),[2]) дѣто е вече живѣло въ това врѣме славѣнското племе *драгувити*, безъ да срѣщне нѣкой отпоръ отъ страна на Византия, което се обяснява съ това, че тъкмо тогава арабитѣ обсаждали столицата на империята

---

[1]) *Tougard*, ibid. § 110, p. 186—188. *Успенскій*, пакъ тамъ, стр. 44. — *Милевъ*, п. т., стр. 563 и 577—578. — *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke стр. 23—24.

[2]) *Tougard*, ib. § 111. p. 188. — *Милевъ*, п. т. стр. 563, 578—579. — *Tomaschek*, Zur kunde II (1887), S. 73 счита Прилѣпското поле за Керамисийско; сжщото поддържа и *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke, ib., S. 23—24. — За врѣмето на движението, както и за мѣстонахождението на Керамисийското поле вж. *Милевъ*, п. т. стр. 566—568 и 574—576, дѣто се разгледва подробно и мнѣнието на Успенски по двата въпроса. — Ср. *Йорданъ Ивановъ*, който подробно разгледва сжщитѣ въпроси въ своята рецензия къмъ споменатата ст. на Успенски, въ Извѣстия на Българското Археологическо Дружество, т. I (1910), стр. 234—237.

Слѣдъ като се настанили тукъ хората на Кубера, особено християнитѣ, почнали да настояватъ да бѫдатъ пуснати за да си разотидатъ по роднитѣ мѣста: едни искали въ Солунъ, други въ Цариградъ, а трети по останалитѣ тракийски градове.[1]) Подобно едно искане, разбира се, не могло да се допадне на Кубера, защото въ такъвъ случай той губилъ всѣка почва подъ нозѣтѣ си. Затова той се опиталъ да парализира това опасно за него движение, като наредилъ да се агитира между населението, щото никой отъ желаещитѣ да се върнатъ въ отечеството си да се не пуща, но самъ Куберъ да ги държи подъ властьта си и да имъ стане князъ и хаганъ (τούτων ἄρχοντα καὶ χάγανον γενέσθαι). „Защото, забѣлѣзва агиографътъ, ако той би се опиталъ да излѣзе противъ оногова, комуто отъ Бога се бѣ паднало да царува надъ насъ, послѣдниятъ, слѣдъ като би плѣнилъ и разпръсналъ цѣлия му народъ, би му отнелъ всѣка власть.“[2]) Затова Куберъ намѣрилъ за добрѣ да влѣзе непосрѣдно въ споразумѣние съ императора, за която цѣль изпратилъ пратеници да прѣговарятъ на слѣднитѣ условия: да му се разрѣшало да остане на завзетата територия „заедно съ населението, което се намирало съ него, като искалъ да бѫде заповѣдано на близкитѣ *драгувитски племена* да му доставятъ припаси въ достатъчно количество.“[3]) Условията на Кубера били приети, понеже цариградското правителство не е имало никаква възможность да води борба и не искало да въоржжава противъ себе си тоя неканенъ гостъ. Куберъ останалъ съ народа си на Керамисийското поле доста дълго врѣме, защото новитѣ поселенци получили името *керамисийци*, които се сматряли като нѣщо отдѣлно.[4])

По тоя ничинъ ние виждаме, че едноврѣменно на двѣтѣ противоположни покрайнини на Балканския полуостровъ възникнали двѣ малки варварски държавици, на чело на които стояли прѣдставители на една и сѫща нация — *българска*,

---

[1]) *Tougard*, ib., p. 188—190. — *Милевъ*, п. т. стр. 563.

[2]) *Tougard*, ib., p. 190, § 112. — *Милевъ*, п. т. стр. 563—564 и 579.

[3]) *Tougard*. ib., p. 190, § 112: . . . μεῖναι μετὰ τοῦ σὺν αὐτῷ ὑπάρχοντος λαοῦ ἐκεῖσε, αἰτῶν κελευσθῆναι τὰ παρακείμενα ἡμῖν τῶν Δραγουβιτῶν ἔθνη δαπάνας κατὰ τὸ ἱκανὸν αὐτοῖς ἐπιχορηγῆσαι, ἃ δὲ καὶ γεγένηται. — *Милевъ*, п. т., стр. 579, прѣдполага, че драговититѣ се задължавали и данъкъ да даватъ, но текстътъ не допуща подобно прѣдположение.

[4]) *Tougard*, ib., p. 192, § 114 и p. 202, § § 120 и 121: κερμησίανοι и κιρκμησίανοι. — *Милевъ*, п. т. ст. 579.

и чието образуване, може би, ще трѣбва да обяснимъ само съ затруднителното положение на империята въ даденото врѣме. Надали може да се прѣдполага нѣкоя връзка между двѣтѣ варварски движения — Исперихово и Куберово — отъ двѣтѣ противоположни страни на полуострова. Общо между тѣхъ е това, че тѣ сѫ искали да се възползуватъ отъ едни и сѫщи обстоятелства за стремежитѣ си, които въ края на краищата се свеждали къмъ една цѣль. Обаче, условията и срѣдствата, при които и съ които сѫ дѣйствували двамата главатари, сѫ били съвсѣмъ различни; затова както резултатитѣ отъ тѣхната дѣйность, тъй и личната сѫдба на всѣкиго отъ тѣхъ сѫ били сѫщо така различни, както ще видимъ по-нататъкъ.

2. Българскитѣ владѣтели отъ рода Дуло.

Актътъ, който провъзгласи основанието на българската държава на Балканския полуостровъ, билъ миротъ, сключенъ въ 679 г. между Исперихa и Константина IV Погонатъ. По тоя миръ, както видѣхме, императоръ̀тъ се задлъжилъ да плаща ежегоденъ данъкъ на българския ханъ, и чрѣзъ това формално била отстѫпена страната между Дунавъ и Стара-планина, т. е. старитѣ провинции Долня Мизия и Малка Скития. Но дали границитѣ на новооснованата държава сѫ съвпадали съ старитѣ граници на тия провинции, трудно е да се каже. Въ всѣки случай отъ даннитѣ, които намираме у Теофана и Никифора за разпрѣдѣлата защитата на държавата[1]) и възъ основа на резултатитѣ отъ изучването на старо-българскитѣ погранични окопи, границитѣ на новооснованото българско царство могатъ да се опрѣдѣлятъ за сега тъй:

На *изтокъ* границата, като е почвала отъ устието на р. Днѣстъръ,[2]) отивала е по брѣга на Черно море до прѣдгорията на Стара-планина, може би до устието на р. Камчия и близката Камчийска планина; влизали ли сѫ тукъ още отначало приморскитѣ градове, като Кюстенджа, Бадчикъ, Варна и други, не може да се установи, обаче

---

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 142—146.

[2]) За това вж. по-долу, стр. 154.

къмъ срѣдата на втората половина на VIII. вѣкъ Варна е вече принадлежалъ на българитѣ.[1])

На *югъ* границата е почвала отъ Черно море и отивала по Стара-планина, по линията на балканскитѣ окопи Котленски, Арабаконашки и други[2]) и достигала до р. Искъръ при изхода на Искърското дефиле, като всички сѣверни, а на мѣста и южни устия на балканскитѣ проходи се намирали въ ржцѣтѣ на българитѣ.

На *западъ* границата първоначално е вървѣла по р. Искъръ до устието на р. Панега, оттамъ по бърдото Дрѣновица до с. Габаре, послѣ по Островския окопъ[3]) достигала до Дунавъ, дѣто е имало на върха Алибашъ землено укрѣпление;[4]) но по-сетнѣ, когато Исперихъ, споредъ свидѣтелството на арменската география, отблъсналъ аваритѣ на западъ, границата отъ изхода на Искърския проломъ минавала по Врачанската планина на сѣверъ къмъ р. Огоста, по тая рѣка до с. Хайрединъ, отдѣто тя съвпадала съ сжществуващия днесъ старъ окопъ, който отива право на сѣверъ до самия Дунавъ западно отъ с. Козлодуй при върха Килеръ-баиръ.[5])

Що се отнася до *сѣверната* граница, то тя остава за врѣмето на Исперихa мжчно опрѣдѣлима; но все пакъ нѣкои археологически паметници ни даватъ възможность да направимъ извѣстни съображения. Така, едва ли може да има съмнѣние, че старіятъ окопъ, извѣстенъ подъ името „Новакова бразда", който почва близу при с. Хиново (южно отъ Турну-Северинъ), минава прѣзъ цѣло Влашко и сж свършва на Дунавъ нѣколко километра южно отъ Браила, принадлежи на българитѣ, които сж ограждали границитѣ си съ окопи, и очевидно, той трѣба да се смѣта за такъвъ, който е отдѣ-

---

[1]) Вж. по-долу, стр. 223.

[2]) *Абоба-Плиска*, стр. 533—538.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 528.

[4]) Пакъ тамъ, стр. 566.

[5]) Вж. *В. Н. Златарски*, Българскитѣ князе отъ рода Дуло, ПС. кн. LXIII (1903), стр. 574. — *Абоба-Плиска*, стр. 531—532. — К. Шкорпилъ свързва това разширение на българската граница съ разширението на южно-балканската граница (пакъ тамъ, стр. 567), което, споредъ насъ, несъвсѣмъ е съвмѣстимо, защото тая послѣднята въ обсега, въ който я прѣдставя г. Шкорпилъ, се отнася къмъ IX. вѣкъ (814—5 г.), т. е. тогава, когато посочената тукъ западна граница е била измѣстена още по-назападъ. За това вж. по-долу.

лялъ въ дадената епоха аварскитѣ владѣния отъ българскитѣ;[1]) въ такъвъ случай българската граница тукъ ще да е отивала по тоя окопъ. Обаче при Исперихъ тя едвали ще е вървѣла по цѣлото протежение на окопа: на първо врѣме тя ще да е почвала отъ напрѣчния (въ посока отъ с. къмъ ю.) окопъ при р. Олта, който очевидно е продължение на южно-дунавския — Островски окопъ и е сключвалъ първоначалната

[1]) Тоя окопъ е подробно описанъ отъ *C. Schuchhardt*, Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien, въ Archäol.-epigrph. Mitthell. IX (1885), S. 208—216. — Ср. *Аѳоба-Пашска*, стр. 525. Тукъ обаче е показано, че трапътъ на окопа се намира на югъ, а насипътъ му — на сѣверъ, когато, споредъ описанието на Schuchhardt'a, тѣ сж разположени обратно, т. е. трапътъ на сѣверъ, а насипътъ на югъ. Само на двѣ мѣста — при с. Липия и при Сучещи — съвършено отдѣлни се забѣлѣзва трапътъ на югъ, а насипътъ — на сѣверъ, но и то така, че въ първото мѣсто е трудно да се опрѣдѣли, защото насипътъ е разхвърленъ, а на второто повидимому насипътъ отпослѣ е билъ прѣхвърленъ на сѣверъ (п. т., стр. 214—215). — Въ разсжжденията си за врѣмето, когато е билъ построенъ тоя окопъ, Schuchhardt, като дохожда до заключение, че това съоржжение не може да бжде нито дакийско, нито римско, приписва го на готитѣ къмъ 376 г. Той се позива на едно мѣсто у Amm. Marcellinus (XXXI, 3, 7), дѣто се казва, че при първия натискъ на хуннитѣ Атанарихъ вестъ-готски търсилъ убѣжище въ стръмнитѣ планини и „поради неочакваностьта на това събитие, а сжщо и отъ страхъ прѣдъ бждащето, почналъ да издига високи стѣни отъ брѣговетѣ на Геразя (Сретъ, а споредъ други Прутъ) до Дунавъ близу до областьта на тайфалитѣ: той мислилъ, че, слѣдъ като бързо и грижливо издигне това прикритие, напълно ще си осигури безопасность и спокойствие"; а мѣстоживѣлищата на тайфалитѣ Schuchhardt, въз основа на друго мѣсто у сжщия авторъ (XVII, 13, 19), намира нѣйдѣ въ днешни Банатъ (пакъ тамъ, стр. 322—224). Обаче противъ това мнѣние на Schuchhardt'a могатъ да се направятъ слѣднитѣ възражения: 1. Тайфалитѣ, готско племе, не сж живѣли изключително въ Банатъ; тѣ сж завземали по-голѣмата часть на Влашката равнина (*Zeuss*, Die Deutschen usw., стр. 434. — *Müllenhoff*, Deutsche Altertumskunde, Berlin (1906), III, S. 91), тъй че, ако прѣдполаганитѣ Атанарихови стѣни сж достигали само до земитѣ на тайфалитѣ, тѣ не ще да сж отивали до Турну-Северинъ; 2. Атанарихъ избѣгалъ въ стръмнитѣ планини, вѣроятно, на Молдова, както и самъ Schuchhardt това признава, слѣдов., ако той е искалъ да прѣгради пжтя на хунитѣ съ почнатитѣ отъ него стѣни, то посоката на послѣднитѣ би трѣбало да бжде отъ с. къмъ ю., когато нашиятъ окопъ има посока отъ из. къмъ з.; 3. Атанарихъ почналъ да строи стѣни, а тукъ имаме земленъ окопъ; и, ако тия стѣни бѣха заемали цѣлата дължина на тоя окопъ — 600 клм., то за постройката имъ би потрѣбало много и при това спокойни години, а пъкъ, споредъ Амм. Марцелина, самитѣ обстоятелства налагали тѣхното *бързо* издигане, па и вестъ-готитѣ живѣли въ Влашко въ най-бурни и неспокойни години и то за кжсо врѣме, тъй като въ 376 г. тѣ били принудени да прѣминатъ на югъ отъ Дунавъ, н 4. Най-важното въ нашия окопъ е това, че той има своя трапъ на сѣверъ, а насипа — на югъ, а това показва, че окопътъ е билъ построенъ отъ народъ, който е владѣелъ на югъ отъ него, и е билъ прѣдназначенъ за защита отъ неприятель, който е живѣелъ на сѣверъ отъ сжщия. Всички тия възражения ни довеждатъ до убѣждение, че централниятъ Влашки окопъ не може да се отдаде на вестъ-готитѣ, нито пъкъ постройката му да се отнесе къмъ 376 г. Очевидно, окопътъ е билъ построенъ отъ народъ, който е владѣлъ земитѣ на югъ отъ окопа едно продължително врѣме и при това слѣдъ завършването на народнитѣ движения по долни Дунавъ, а това ще да е била, споредъ насъ, епохата на българското закрѣпване по долни Дунавъ, когато

западна граница;[1]) оттука тя, вѣроятно, се е мѣстила на западъ паралелно съ разширението на границата по двата брѣга на Дунавъ. Ако тия наши съображения сж приемливи, тогава сѣверната граница бихме опрѣдѣлили така: отъ устието на р. Жиулъ, която е служила като продължение на западната граница въ свръзка съ Орѣховския окопъ, къмъ сѣверъ до Влашкия централенъ окопъ, по тоя послѣдния тя е достигала до Дунавъ южно отъ Браила, вървѣла по Дунавъ, послѣ по Серетъ до Галашкия окопъ, който отива отъ брѣга на Серетъ (близу до с. Сърбещи, 12 клм. отъ устието на Серетъ нагорѣ) до сѣверния край на ез. Братешъ (близу до с. Тулуцещи, 15 килм. сѣверно отъ Галацъ)[2]) къмъ р. Прутъ до с. Вордулуй-Исакъ; оттамъ по южно-Бесарабския окопъ, който върви въ посока къмъ изтокъ и се свършва при ез. Кундукъ.[3]) Дали тая граница е продължавала въ сжщата посока на изтокъ и сѣверо-изтокъ паралелно съ морския брѣгъ и прѣзъ Днѣстъръ къмъ р. Бугъ и по-нататъкъ до хазарската граница, или пъкъ, слѣдъ като е достигнала до Днѣстъръ, спущала се е по тая рѣка надолу къмъ Черно море, това за сега не може да се установи. Сжщо така остава неизвѣстно, кога и какъ сж били присъединени отвждунавскитѣ български владѣния; едно, което може да се каже съ извѣстна

българитѣ малко-по-малко отблъснали аваритѣ на западъ и на сѣверъ и вземали надмощие надъ постепенно разпадащата се нѣкога-си силна аварска държава. Че постройката на голѣмия Влашки окопъ принадлежи на българитѣ, се доказва освѣнъ съ положението на неговия трапъ и насипъ още и съ това, че българитѣ сж насипвали подобни окопи и по другитѣ си граници тамъ, дѣто е нѣмало естествени граници или пъкъ границата е трѣбало да излѣзе отъ естествената посока. Съ построяването на тоя окопъ тѣ сж имали за цѣль по-точно да опрѣдѣлятъ границата си въ Влашката равнина и грижливо да я защищаватъ отъ своитѣ нѣкогашни владѣтели и неприятели — аваритѣ.

[1]) *Абоба-Плиска*, стр. 525.

[2]) *Schuchhardt*, пакъ тамъ, стр. 216—117. — *Абоба-Плиска*, стр. 524—525.

[3]) *Schuchhardt*, пакъ тамъ, стр. 218—219. — *Абоба Плиска*, стр. 524. — Двата послѣдни окопа — Галашкиятъ и южно-Бесарабскиятъ — иматъ своя трапъ, както и Влашкиятъ централенъ, отъ сѣверна страна, а насипътъ — отъ южна, а това ни подсѣща да търсимъ извѣстна свръзка между тритѣ окопа. Наистина, докато въ устата на мѣстното население, както и въ ромънскитѣ хроники се прокарва свързка между тритѣ тия окопа, Schuchhardt намира това за съмнително, защото Галашкиятъ окопъ носи съвсѣмъ друга конструкция (стр. 217). Обаче връзката имъ се доказва вече съ това, че тѣ сж построени отъ единъ и сжщия народъ — българитѣ, а разликата въ конструкцията, ако такава наистина има, се обяснява съ това, че Галашкиятъ и голѣмиятъ Влашки окопи сж правени въ разни врѣмена. Трѣба тукъ да се изтъкне и това, че Галашкиятъ и южно-Бесарабскиятъ окопи по своя строежъ сж подобни на Абобския (вж. *Абоба-Плиска*, стр. 524. — Сбор. Добруджа, стр. 226 и сл.), а това още веднажъ доказва тѣхния български произходъ.

положителность, е това, че разширението на българската граница въ тая посока е вървѣло паралелно съ постепенното падане на аварската мощь.

Както и да било, но въ тия приблизително граници се почнала историята на българската държава на Балканския полуостровъ.

Слѣдъ като сключилъ миръ съ Константина IV Погонатъ, Исперихъ повидимому се задоволилъ отъ условията на тоя миръ и не тревожилъ Византия до смъртьта на тоя императоръ (686 г.). Мирни отношения съ новата му съсѣдка нему сѫ били потрѣбни, за да уреди вѫтрѣшнитѣ си работи, а главно да усили новооснованата държава, като привлѣче и други мизийски и дакийски славѣни къмъ токо що основания политически съюзъ за по-успѣшна борба съ аваритѣ, които Исперихъ все повече отблъсвалъ на западъ.[1]) Между това въ западнитѣ области на полуострова сѫ развивали събития, които не по-малко сѫ обръщали вниманието на българския ханъ. Ние тукъ имаме прѣдъ видъ онова рискувано прѣдприятие, на което се бѣ рѣшилъ пакъ българинътъ Куберъ.

Откакъ се настанилъ съ своя народъ на Керамисийското поле съ съгласието на централната византийска власть, Куберъ не можалъ за дълго да удържи въ властьта си ромеитѣ-прѣселенци. Може би подъ влиянието на византийската политика, която е искала да се избави отъ тоя опасенъ варваринъ, движението на ромейското население, съ цѣль да се върне то въ роднитѣ си мѣста, се отново почнало, и мнозина ромеи заедно съ женитѣ и дѣцата си се прѣселили, или по-добрѣ, избѣгали отъ главатаря си въ близкия Солунъ, отдѣто мѣстнитѣ власти се погрижили веднага да ги изпратятъ на кораби въ Цариградъ.[2]) Понеже Куберъ не се чувствувалъ въ състояние съ сила да възпре това опасно за него бѣгство, той рѣшилъ по другъ начинъ

---

[1]) Къмъ това врѣме ще трѣба, вѣроятно, да отнесемъ разширението на западната граница къмъ Берковската планина, и оттамъ тя е повъртала на сѣверъ къмъ р. Цибрица при днешното с. Дългодѣлци, отдѣто е съвпадала съ сѫществуващия и днесъ старъ окопъ, който върви на сѣверъ къмъ Дунавъ и се свършва при г. Ломъ (вж. *В. Н. Златарски*, Българскитѣ князе, п. т., стр. 474—475. — *Абоба-Плиска*, стр. 532—533 и 569).

[2]) *Tougard*, lb. p. '90, § 112 — *Милевъ*, Кубратъ и Куберъ п. т., стр. 580—581.

да постигне своитѣ властолюбиви замисли. На съвѣта съ своитѣ близки и прѣдани нему лица било взето слѣднето рѣшение: единъ отъ воеводитѣ му, който се отличавалъ и билъ хитъръ въ всичко, па и знаелъ ромейския, славѣнския и българския езикъ и, просто казано, вѣщъ въ всичко и пъленъ съ всѣка демонска хитрость, да възстане ужъ и, както другитѣ, да отиде въ Солунъ, да стане служитель на благовѣрния царь, да въведе въ града много народъ, който да сподѣлялъ сѫщо неговитѣ страшни замисли, и по тоя начинъ да прѣвземе Солунъ чрѣзъ междуособна война. Слѣдъ прѣвземането на града Куберъ трѣбало да се настани въ него заедно съ своята покѫщнина и съ останалитѣ воеводи; послѣ, като се закрѣпи, да нападне на околнитѣ славѣнски племена и да ги покори, да воюва (противъ) островитѣ и Азия, и дори противъ оня, който държеше царската власть.[1]) Слѣдъ като било взето това рѣшение и било подкрѣпено съ клетва отъ съзаклетницитѣ, възложено било на едного отъ тѣхъ на име Мавъръ, по произходъ, споредъ агиографа, сѫщо българинъ, да извърши първата часть на горния планъ.

Наскоро слѣдъ това Мавъръ побѣгналъ въ Солунъ и първата му работа била да разположи къмъ себе си солунскитѣ официални власти, което той сполучилъ да достигне съ разни ласкателства и лъжливи клетви, като ги убѣдилъ да изпратятъ на императора за него най-добри и надежни отзиви. Тогава императорътъ, довѣрявайки напълно на властитѣ, изпратилъ имъ писмена заповѣдь, а въ знакъ на почесть — консулска мантия за самия Мавръ и едно знаме въ подаръкъ, като заповѣдалъ, всички керамисийци, побѣгнали отъ Кубера, да бѫдатъ поставени подъ властьта на Мавра. Тая царска заповѣдь била обявена публично и внесена въ регистритѣ. Отъ тоя моментъ всички хора, които сѫ прибѣгвали въ града, прѣдавани били на тоя сѫщия Мавъръ, който сега имъ станалъ воевода. Но, за да закрѣпи още повече положението си въ Солунъ, Мавъръ си послужилъ и съ други срѣдства: понеже виждалъ, че нѣкои ромеи, които сѫ го добрѣ познавали и сѫ знаели неговия жестокъ характеръ и прѣдишнитѣ му работи, сѫ могли тайно да издадатъ страшния му планъ, той, щомъ откривалъ

[1]) *Tougard*, ib., p. 190 и 192, § 113. — *Милевъ*, п. т., стр. 579—580.

такива чрѣзъ своитѣ съмишленици, веднага ги обезглавялъ, а женитѣ и дѣцата имъ продавалъ, както и дѣто искалъ.[1]) Тия дѣйствия вдъхнали такъвъ ужасъ между християнитѣ-бѣжанци, че никой дори и власть имащитѣ не се осмѣлявали да разкриятъ примкитѣ, които се готвѣли противъ града, защото самъ Мавръ назначавалъ за стотници, петдесетници и десетници хора, които сѫ били посветени въ неговитѣ вѣроломни планове; и тия негови въоръжени хора навсѣкѫдѣ, дѣто се явявали по-смѣли граждани, бодърствували денемъ и нощемъ, получавайки своето съдържание отъ обществената хазна. Планътъ и рѣшението било такова: прѣзъ нощьта срѣщу Великдень на великата сѫбота, когато градътъ заедно съ всички други ще празднува радостно спасителното възкресение Христово, той трѣбвало да почне заедно съ своитѣ изпитани хора междуособна война и да произведе пожаръ въ нѣкои по-важни квартали, та прѣзъ това врѣме да стане господарь на града.[2])

Докато по тоя начинъ Мавръ тайно работѣлъ въ Солунъ, императорътъ, безъ да е подозиралъ, споредъ чудесата, нѣщо отъ това, което се е замисляло съ измѣна противъ града, но въ сѫщность трѣба да се прѣдполага, че до него сѫ дошли оплаквания отъ солунскитѣ граждани противъ самоуправата и терора на Мавра, заповѣдалъ на адмирала Сисиния, който се намиралъ съ ескадрата си въ едно отъ гръцкитѣ пристанища, да замине незабавно за Солунъ. Назначението на Сисиния било да влѣзе въ града съ цѣлия си екипажъ, да слѣди за дѣйствията на Мавра, но въ сѫщото врѣме и да осигури Солунъ съ безопасность въ случай на нѣкое нападение откъмъ Кубера, който не изплъзналъ отъ вниманието на византийското правителство.[3])

Сисиний, слѣдъ едно кратко бавяне на о-въ Скиатия,[4]) очаквайки попѫтенъ вѣтъръ, и по чудесното настояване и съдѣйствие на св. Димитра, който, споредъ чудесата, и тукъ се явява спаситель на Солунъ, пристигналъ наврѣменно и неочаквано въ солунското пристанище на страстната недѣля

---

[1]) *Tougard*, ib., p. 192 и 194, § 114. — *Милевъ*, п. т., стр. 580—581.
[2]) *Tougard*, ib., p. 194, § 115. — *Милевъ*, п. т., стр. 582.
[3]) *Tougard*, ib., p. 194, и 196, § 116. — *Милевъ*, п. т., стр. 582.
[4]) Σκιαθία, стар. Σκίαθος, сег. *Скиато*, островъ на Егейско море, сѣверно отъ Евбея (Негропонтъ) и недалечъ отъ юго-източния брѣгъ на Тесалия, съ градъ отъ сѫщото име.

въ срѣда,[1]) т е. два дена прѣди уреченото врѣме за катастрофата. Това обстоятелство съвсѣмъ разстроило плановетѣ на Мавра и неговитѣ съмишленици и „драмата на междуособната война", както се изразява агиографътъ, била отстранена заблаговрѣменно, защото самъ Мавъръ билъ обхванатъ отъ страхъ и отчаение, придружени отъ една много силна трѣска, която го турила въ легло Сисиний, за да има винаги въ ржцѣ варварина и да го не изпуща, често спохождалъ болния и го успокоявалъ съ думи и клетви, докато Мавъръ се привдигналъ. „Тогава той му прѣдписалъ заедно съ своитѣ хора, всички дошли отъ Кубера, а сжщо и съ войската му отъ корабитѣ да направятъ единъ окопъ вънъ отъ града, на западната страна, та ония керамисийци, които имали намѣрение да бѣгатъ откъмъ славѣнитѣ да могатъ безъ страхъ и безъ прѣчки да се присъединяватъ; и така тѣ прѣстояли много дни".[2]) Тая нова, прѣдприета отъ Сисиния, прѣдпазителна мѣрка — основанието на единъ военененъ лагеръ отвънъ града — е имала за цѣль, очевидно, да не даде възможность на Куберовитѣ хора — керамисийцитѣ, които сж дохождали отъ земитѣ на славѣнитѣ, дѣто се бѣше закрѣпилъ Куберъ, да се събиратъ въ самия Солунъ, а сж ги спирали въ тоя лагеръ, отдѣто посетнѣ на Сисиниевата ескадра и на транспортни кораби заедно съ самаго Мавра били изпратени въ Цариградъ.[3]) Но въ случая за насъ е важно това обстоятелство, че маке-

---

[1]) *Tougard,* ib., p. 196, 198 и 200. — За участието на св. Димитра въ навръмешното и неочаквано появяване на Сисиния въ Солунъ вж. Притурка № 4.

[2]) *Tougard,* ib., § 120, p. 202.

[3]) *Tougard,* ib., § 121, p. 202. — За по-нататъшната сждба на Мавра агиографътъ ни разказва, че императорътъ го прислъ заедно съ бѣженцитѣ му и дори го назначилъ за управитель нѣйдѣ въ Тракия. Обаче безпокойниятъ духъ на Мавра и тукъ не останалъ миренъ: Мавъръ и тамъ замислилъ нова измѣна, която обаче трѣбало да се обруши върху главата му, защото самиятъ му синъ го издалъ, като въ сжщото врѣме разкрилъ и страшнитѣ планове, които Куберъ и Мавъръ бѣха скроили по-рано противъ Солунъ. Когато всичко това провѣрено се оказало истина, „защото Куберъ, спазвайки това, което било уговорено между тѣхъ, не турилъ ржка нито върху нѣкого отъ хората на Мавра, нито върху имотитѣ му, а нѣщо повече — оказалъ къмъ женитѣ му сжщитѣ почести, каквито тѣ сж имали по-рано, дори и по-голѣми: споредъ думитѣ на агиографа, императорътъ, който всѣкога дѣлата на империята е възлагалъ на Бога, който му е даровалъ властьта, и сега, прѣдоставяйки Нему сжщия тогози Мавра, не го прѣдалъ на смърть, но, слѣдъ като го лишилъ отъ почеститѣ, той го държалъ затворенъ въ едно прѣдмѣстие съ надежни хора и му отнелъ властьта и войската, която той ималъ". — Ср. *Милевъ,* п. т., стр. 585.

донскитѣ славѣни се явяватъ сѫщо като фактори въ дѣлото на Кубера и Мавра, а оттука ясно става, че между Кубера съ неговитѣ хора и славѣнитѣ, вѣроятно съ най-голѣмото и силно племе — драговити, а може би и съ други славѣнски племена около Солунъ, е послѣдвало извѣстно сближение, което се явявало наложително за Кубера, особено слѣдъ като ромейското население почнало да напуща своя доскорошенъ воевода, — едно сближение на чисто политическа почва за постигане крайната цѣль на Кубера: слѣдъ освоението на Солунъ да основе независима държава въ земитѣ на македонскитѣ славѣни.[1])

Ето какво е ставало въ славѣнска Македония въ момента, когато е възниквала българската държава на Балканския полуостровъ. Докато на прѣстола седѣлъ слабиятъ Константинъ IV Погонатъ, отъ Цариградъ не се прѣдприемали никакви сериозни мѣрки за окончателно парализиране дѣлото на Кубера и Мавра. Обаче съ въцаряването на неговия синъ и наслѣдникъ, буйния и самонадѣянъ Юстинианъ II Ринотметъ (686 — 695), работитѣ взели съвсѣмъ другъ обратъ. Новиятъ императоръ веднага схваналъ, доколко дѣйствията и стремежитѣ на Кубера и Мавра сѫ били сѫщо така опасни и дори много по-опасни отъ това, което Исперихъ бѣ извършилъ въ придунавската покрайнина. Защото, ако тия двама българи биха успѣли да осѫществятъ своя планъ въ Македония, то западнитѣ византийски владѣния щѣха да бѫдатъ съвсѣмъ откѫснати отъ империята, и властьта на Византия по Адриатика щѣше да бѫде унищожена. Затова слѣдъ първитѣ прѣдпазителни мѣрки, които сполучили, както видѣхме, своеврѣменно да прѣдотвратятъ солунската катастрофа, императорътъ съсрѣдоточилъ всичкото си внимание тъкмо въ тая посока съ цѣль да възстанови силата на своя авторитетъ.

И наистина, още на втората година (687) отъ царуването си Юстинианъ II нарушилъ утвърдения съ българитѣ миръ, като разбъркалъ установенитѣ отъ баща му отношения, и почналъ да се готви за война съ намѣрение „да заплѣни

[1]) Ср. *Милевъ*, п. т., стр. 594, който е на мнѣние, че самото проникване на български елементъ въ една область, населена съ славѣни, е фактъ неоспоримъ и не безъ важность за етнографията на Македония.

българитѣ и славѣнитѣ",[1]) а въ слѣднята 688 година, той потеглилъ въ походъ „противъ Славиния и България" Движението било насочено прѣзъ тракийскитѣ области на западъ къмъ Солунъ. Най-първо императорътъ сполучилъ да отблъсне излѣзлитѣ насрѣща му въ това врѣме българи, а като достигналъ до Солунъ, той изловилъ отчасть съ война, отчасть доброволно прѣдало му се голѣмо множество отъ македонскитѣ славѣни, прѣхвърлилъ ги прѣзъ Абидосъ въ Мала Азия и ги настанилъ въ областьта Опсикионъ. На връщане обаче отъ тоя походъ, причаканъ отъ българитѣ въ нѣкаква си планинска тѣснина, съ голѣми загуби въ хора и съ много ранени едвамъ самъ можилъ да изплъзне отъ тѣхъ.[2]) Така ни разказва Теофанъ за тоя походъ на Юстиниана II. Патриархъ Никифоръ пъкъ, слѣдъ като изтъква, че императорътъ нарушилъ настаналия съ българитѣ миръ, което разбираме въ смисъль, че Юстинианъ II се отказалъ да подтвърди сключения отъ баща му позоренъ миръ, не споменува нищо за каквито и да било сблъсквания на императора съ българитѣ изобщо, а само отбѣлѣзва, че походътъ билъ насоченъ право противъ славѣнитѣ въ Македония.[3]) Имаме обаче още едно извѣстие за тоя походъ на Юстиниана II — онова на Константина Багренородни, което гласи, че нѣкакви-си „скити, слѣдъ като Юстинианъ Рипотметъ ги поселилъ въ планинитѣ по Струма и отвждъ клисуритѣ, се пръснали вмѣсто македонцитѣ въ нея" (Стримонската тема).[4])

---

[1]) *Theophanes,* Ib., p. 364, $_{5-9}$: παρέλυσε δὲ καὶ μετὰ τὴν τῶν Βουλγάρων παγιωθεῖσαν εἰρήνην διαταράξας τοὺς ὑπὸ τοῦ οἰκείου πατρὸς ἀνορθίνους γεγονότας τύπους, καὶ κελεύει περᾶσαι ἐπὶ τὴν Θράκην τὰ καβαλλαρικὰ θέματα βουλόμενος τούς τε Βουλγάρους καὶ τὰς Σκλαυινίας αἰχμαλωτίσαι.

[2]) *Ibidem,* p. 364, $_{11-15}$: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσεν Ἰουστινιανὸς κατὰ Σκλαυινίας καὶ Βουλγαρίας. καὶ τοὺς μὲν Βουλγάρους πρὸς τὸ παρὸν ὑπηντηκότας ὤθησεν, μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμών, πολλὰ πλήθη τῶν Σκλάβων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ προσρυέντα παραλαβὼν εἰς τὰ τοῦ Ὀφικίου διὰ τῆς Ἀβύδου περάσας κατέστησε μέρη. ἐν δὲ τῷ ὑποστρέφειν αὐτὸν ὀδοστατηθεὶς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐν τῷ στενῷ τῆς κλεισούρας μετὰ σφαγῆς τοῦ οἰκείου λαοῦ καὶ τραυματίας πολλῆς μόλις ἀντιπαρελθεῖν ἠδυνήθη.

[3]) *Nicephorus,* Ib., p. 36, $_{16-22}$: μεθ' ὧν λύει καὶ τὴν πρὸς τοὺς Βολγάρους γενομένην εἰρήνην. ἱππικὰ δὲ στράτευμα πρὸς τοὺς Θρᾳκίους διαγαγὼν χωρίοις κατὰ τῶν Σκλαβηνῶν εὐθέως ὥρμησε. μέχρι δὲ Θεσσαλονίκης ἐκδραμὼν πόλεως, πολλὰ τῶν ἐκεῖσε Σκλαβηνῶν γένη τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ ὁμολογίᾳ παραλαβών, εἰς τὴν τοῦ Ὀφικίου λεγομένην χώραν διὰ τῆς Ἀβύδου διαβιβάσας κατέστησεν.

[4]) *Constan. Porphyrog.* De tematibus, ed. Bon., p. 50, $_{11-15}$: Τὸ δὲ θέμα τοῦ Στρυμόνος .... καὶ Σκύθαι αὐτὸ ἀντὶ Μακεδόνων διανέμονται, Ἰουστινιανοῦ τοῦ Ῥινοτμήτου ἐν τοῖς ὄρεσι τοῦ Στρυμόνος καὶ ταῖς διαβάθραις τῶν κλεισουρῶν τούτους ἐγκατοικίσαντος.

Тая тъкмо разлика въ извѣстията на двамата съврѣменници за едно и сѫщото събитие отъ една страна, а отъ друга — това, че у Константина Багренородни подъ „скити" не могатъ да се разбиратъ македонскитѣ славѣни, защото послѣднитѣ той нарича съ тѣхното име и ги рѣзко отличава отъ другитѣ народи, а пъкъ не може да се допусне, че Исперихитѣ българи въ даденото врѣме сѫ достигнали вече тъй надалечъ на юго-западъ, и отъ трета — обстоятелството, че дѣйствията сѫ ставали не далечъ отъ Солунъ и че славѣнитѣ около тоя градъ сѫ най много пострадали, — всичко това ни дава достатъчно основание да твърдимъ, че тукъ подъ Теофановитѣ „българи", извѣстието за което Теофанъ, очевидно, е заимствувалъ отъ изворъ, неизвѣстенъ на Никифора, и подъ Константиновитѣ „скити", трѣбва да разбираме тъкмо *македонскитѣ българи* на Кубера,[1]) които сѫ дѣйствували, както видѣхме, наедно съ македонскитѣ славѣни при първия отпоръ противъ Юстиниана II и затова еднакво сѫ пострадали съ тѣхъ: тѣ били отблъснати къмъ планинитѣ на р. Струма, а като сетнина отъ това ще да е било унищожението на керамисийската държавица.[1]) Каква е била сѫдбата на Кубертовитѣ българи, слѣдъ като тѣ нанесли жестокото поражение на Юстиниана II въ планинскитѣ проходи: дали тѣ сѫ останали въ новитѣ си мѣстоживѣлища, или сѫ прѣминали на сѣверъ и се присъединили къмъ своитѣ съплеменници въ токо що основаната българска държава между Дунавъ и Стара-планина, ние не знаемъ; сѫщо така остава неизвѣстно, дали слѣдъ това е билъ подтвърденъ и възобновенъ отъ императора миръ съ Исперихa. Изобщо трѣбва да се забѣлѣжи, че слѣдъ изложенитѣ събития византийскитѣ хронисти нищо не съобщаватъ за българитѣ до 704 г., когато Юстинианъ II, слѣдъ като билъ сваленъ отъ прѣстола въ 695 г.,

---

[1]) Като доказателство на направената тукъ идентификация ще посочимъ и на името *Невула* (Νεβοῦλος (H) и Νέβουλος (T), което е носилъ назначеният отъ Юстиниана II началникъ на отборния 30-хиляденъ отредъ, образуванъ отъ прѣселенитѣ въ М. Азия славѣни (вж. за това по-долу). Това име не ще да е славѣнско; то по-скоро напомня българското име *Невула* (Ἠσβοῦλος и Ἰσβοῦλος) на надписитѣ отъ IX. вѣкъ (вж. *В. Н. Златарски,* Извѣстията за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета СбНУК., кн. XXIV. (1908), стр. 48 - 52. — Сѫщо и по-долу Притурка № 16). Патриархъ Никофоръ произвежда тогова Невула ἐκ τῶν εὐγενεστέρων — „отъ по-благороднитѣ", т. е. отъ оние, които сѫ имали власть и политическо значение.

отново се опиталъ да си върне бащинния прѣстолъ съ помощьта на българитѣ. Това обаче се отнася вече къмъ врѣмето на Испериховия прѣемникъ.

* * *

Споредъ хронологическитѣ данни на Именника, Исперихъ е управлявалъ 60 лунни години и 8 мѣсеца, отъ които 38 лун. години, т. е. отъ 643 до 679 г. отъ Хр., е билъ вождъ и господарь на своята орда прѣди основаването на държавата, а 22 лун години и 8 мѣсеца — българо-славѣнски господарь, слѣдов. той е умрѣлъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 23-та лунна година отъ българската ера, или прѣзъ декемврий 701 г. отъ Хр., или управлявалъ е като родоначалникъ на династията Дуло въ придунавска България отъ 679—701 г.[1]) И Именникътъ, и византийскитѣ хронисти ни свидѣтелствуватъ, че прѣемникътъ на Исперихa билъ *Тервелъ* (Τέρβελις, Terbelis)[2]) (701—718), който произлиза́лъ сѫщо отъ стария български царски родъ Дуло, слѣдов. той е наслѣдилъ прѣстола по право. Управлението на Тервеля има твърдѣ голѣмо значение въ историята на българската държава, защото при него млада България спечели едно доста високо положение спрѣмо ромейската империя, благодарение на събитията, които въ това врѣме се разигравали въ Византия.

Още щомъ се покачилъ на прѣстола, Юстинианъ II, при всичкитѣ си лични дарби, показалъ се като самостоенъ, но въ сѫщото врѣме надмѣненъ, разточителенъ и жестокъ тиранинъ. Слѣдъ сполучливия си походъ противъ македонскитѣ славѣни и прѣселването на голѣмо множество отъ тѣхъ въ Мала Азия, той почналъ война съ арабитѣ, като мислѣлъ да употрѣби тия славѣни като дѣйствуваща войска. Затова той съставилъ отъ тия послѣднитѣ единъ „отборенъ“ отредъ отъ 30 хиляди души, за началникъ на който назначилъ нѣкого-си Невула. Юстинианъ се срѣщналъ въ 693 г. съ арабитѣ при киликийския Севастополъ, дѣто отначалоималъ успѣхъ; но, когато арабскиятъ воевода сполучилъ да

---

[1]) За тия хронологически данни вж. Притурка № 1.

[2]) Срѣща се още и въ форма Τέρβελλις, Terbellis, Therbellis, арм. Trvel. Етимологията на това име *Томашекъ* обяснява съ вул. якут. *tirdbil*=Stütze=„подпора,“ „опора.“ Вж. *Pauly—Wissova*, s. v. Bulgaroi.

подкупи за единъ колчанъ, напълненъ съ пари, и съ много други обѣщания началника на славѣнитѣ, и около 20 хиляди души отъ тѣхъ заедно съ Невула прѣминали на арабска страна, императорътъ билъ разбитъ и изгубилъ южна Армения, която останала на границата между арабскитѣ и ромейски владѣния. Славѣнскитѣ бѣжанци били прѣкарани отъ арабитѣ на о-въ Кипъръ, а тѣхнитѣ съплеменици, които останали на ромейска служба, заедно съ сѣмействата на измѣнницитѣ, станали жертва на отмъщението на разгнѣвения Юстинианъ, който заповѣдалъ всичкитѣ да избиятъ и тѣлата имъ да изхвърлятъ въ морето при носа Левката въ Никомидийския заливъ.[1])

Военнитѣ несполуки и това кръвопролитие, послѣ разточителната страсть на императора къмъ постройки, най-сетнѣ оскърблението на религиознитѣ чувства на народа съ разрушението на църквата св. Панагия, — всичко това породило малко по-малко въ Цариградъ силенъ ропотъ, който се обърналъ въ 695 г. въ открита революция, на чело на която застаналъ пълководецъ Леонтий. Народната тълпа съ страшна жестокость избила всички любимци и чиновници на императора; детронираниятъ Юстинианъ билъ пощаденъ отъ Леонтия, който слѣдъ него взелъ властьта въ ржцѣтѣ си и билъ провъзгласенъ за императоръ. Юстинианъ спасилъ живота си съ бѣгство въ гр. Херсонъ, слѣдъ като билъ обезносенъ, за което и получилъ прозвище *Ринотметъ*, т. е. съ отрѣзанъ носъ.[2])

Но и Леонтий не се удържалъ дълго врѣме на прѣстола. Възобновенитѣ несполучливи войни съ арабитѣ, които

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 365—366 — *Nicephorus*, ib., p. 36—37. — Ср. *В. Н. Златарски*, Извѣстията за българитѣ п. т., стр. 18—19. Прѣдъ видъ на това, че у Никифора не се споменува за тая жестока разправа на Юстиниана II съ въпроснитѣ славѣни, *Б. А. Панченко*, Памятникъ славянъ, п. т., стр. 33, се отнася скептически къмъ извѣстието на Теофана защото „оно не отвѣчаетъ направленію политики Юстиніана въ отношеніи къ славянамъ и другимъ варварскимъ народностямъ". Той посочва на това, че въ борбата съ противницит си вжтрѣ въ империята Юстинианъ се облѣгалъ и слѣдъ това на български и славѣнски елементи, като се позива на Никифора (ib. p. 47_{1-5}), какво Юстинианъ въ 711 г. „повикалъ на помощь българския князъ Тервеля, който се явилъ съ 3000 българи и славѣни". Обаче Никифоръ не споменува за никакви славѣни. (Затова вж. по долу, стр. 175) Поради това ние не сподѣляме скептицизма на Панченко, особенно като имаме прѣдъ видъ буйния и непостояненъ характеръ на Юстиниана, който е билъ способенъ да изпада отъ една крайность въ друга.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 368—369. — *Nicephorus*, ib., p. 37—39.

отнели отъ ромеитѣ и разрушили Картагенъ, единъ отъ най-важнитѣ търговски центрове на Византия, ужасътъ, който причинявали на населението страшнитѣ морски пирати, били достатъчни причини за смъкването на Леонтия. Разбититѣ въ Африка войски, за да избѣгнатъ гнѣва на народа, като прѣдставяли за причина на несполукитѣ и загубитѣ мнимата измѣна на военачалника си и немарливостьта на императора, на връщане издигнали знаме за възстание на о-въ Критъ. Военачалникътъ билъ убитъ и на негово мѣсто поставенъ билъ нѣкой-си Апсимаръ, началникъ на войскитѣ въ ю.-з. Мала Азия, който билъ провъзгласенъ въ 698 г. за императоръ подъ името *Тиверий III* (698—705). Той влѣзълъ тържествено въ Цариградъ. Леонтий билъ сваленъ и обезносенъ изпратенъ билъ на заточение въ единъ далматински мънастиръ. Новиятъ императоръ билъ по-щастливъ отъ прѣдшественика си. Той управлявалъ не само съ прѣдпазливость, но и дѣйствувалъ съ сила и щастие противъ арабитѣ въ Азия. Тиверий въ скоро врѣме успѣлъ да възстанови славата на ромейското оржжие и да отблъсне арабитѣ навжтрѣ въ страната задъ Ефратъ.[1]) Обаче и него постигнало зло — нова династическа революция.

Коварниятъ Юстинианъ, който никога не губилъ надежда да си върне бащиния прѣстолъ, слѣдъ свалянето на Леонтия избѣгалъ въ Херсонъ при хазарския хаганъ и чрѣзъ брака си съ Теодора, сестра на хагана, намѣрилъ прибѣжище въ Фанагория, дѣто и останалъ, доклѣ византийцитѣ не заподозрѣли намѣренията му. Тогава той тайно избѣгалъ изъ Фанагория съ своитѣ приближени и слѣдъ дълга борба съ морскитѣ бури достигналъ до устието на Дунавъ. Отъ тукъ той изпратилъ едного отъ своитѣ съмишленици, нѣкого-си Стефана, при българския ханъ Тервеля да го моли за съдѣйствие, за да завладѣе бащиния си прѣстоль, като обѣщавалъ да му даде голѣми подаръци и дъщеря си за жена. Тервель приелъ пратеника и се съгласилъ на прѣдложението му. Слѣдъ това той съ голѣма честь приелъ и самаго Юстиниана и му се обѣщалъ „въ всичко да му се покорява и съдѣйствува.“ Това било въ края на 704 год., а въ слѣднята вече 705 год. Тервель наистина съ всичката

[1]) *Theophanes*, ib., 370—371. — *Nicephorus*, ib., p. 39—40.

си армия отъ българи и славѣни се явилъ заедно съ Юстиниана неочаквано подъ Цариградъ, като се разположилъ на лагеръ отъ Харсийскитѣ врата до Влахернитѣ.[1]) Тукъ тѣ прѣстояли три дни и водѣли прѣговори съ гражданитѣ, но въ отговоръ получвали само псувни и нито дума за споразумѣние. Прѣзъ нощьта на четвъртия день Юстинианъ, съ помощьта на нѣколко привърженци на старата императорска Ираклиева династия проникналъ въ столицата безъ отпоръ, произвелъ страшно смущение и кръвопролитие и завладѣлъ града, като се разположилъ за кѫсо врѣме въ Влахернския дворецъ.[2])

Така Юстинианъ II си върналъ императорския прѣстолъ. Тервель, заедно съ своитѣ българи и славѣни, както се види, не е взималъ активно участие въ въдворението на Юстиниана на византийския прѣстолъ, а е стоялъ на лагеръ отвънъ стѣнитѣ на столицата като резерва, т. е. той би взелъ участие въ дѣйствието срѣщу Цариградъ въ случай на нужда, което ще да е било, вѣроятно, едно отъ тѣхнитѣ условия. Такова пасивно положение е заемалъ Тервель до есеньта 705 г., защото, споредъ Теофана, неговото заминаване изъподъ Цариградъ се отнася къмъ началото на 706 септемвр. година, т. е. слѣдъ като Юстинианъ II унищожилъ всичкитѣ си политически врагове и се почувствувалъ заякченъ на прѣстола.

Своята благодарность за помощьта, оказана нему отъ българския ханъ, Юстинианъ изразилъ при заминаването на Тервеля за България по слѣдния начинъ: „когато Тервель, разказва Никифоръ, трѣбвало вече да замине съ войскитѣ си за България, Юстинианъ дошълъ въ лагера на българитѣ, наметналъ на Тервеля царска хламида и го провъзгласилъ за кесарь. Слѣдъ това той заповѣдалъ да издигнатъ двѣ едно до друго възвишения, на които възседавали двамата господари, а войската (λαός) била длъжна по заповѣдь на императора да имъ се покланя. Най-сетнѣ, като поднесълъ на Тервеля безбройни богати дарове, Юстинианъ го изпра-

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 374_{17-18}: εἰς τὴν Χαρσίου πόρταν (ср. ib. p. 419_{11}; 502_{12}) врата и манастиръ *Харсийски*, споредъ едни днеш. *Одрински врата*. (*Mordtmann*, Esquisse topographique de Constantinople, Lille, 1892, стр. 16), а споредъ други — *Ейри-капу* (*Дестунисъ*, *Ласкинъ*. вж. Известия Р. Ар. И-та, въ Кон-полѣ II (1897), хроника, стр. 29).

[2]) *Theophanes*, ib., 372—374. — *Nicephorus*, ib. p. $40_{17}-42_{10}$ — Ср. *В. Н. Златарски*, Известията за българитѣ, пакъ тамъ, стр. 19–20.

тилъ съ миръ въ земята му".[1]) Надали ще трѣбва да се съмнѣваме, че въ всички тия цариградски тържества, които сж станали въ честь на българския ханъ, трѣба да видимъ не само една благодарность на Юстиниана къмъ Тервеля, но и изпълнение условията на договора между двамата владѣтели. Ние видѣхме, че, когато Юстинианъ се обърналъ къмъ Тервеля да иска помощь, той му обѣщалъ голѣми и богати дарове и изявилъ готовность дори да му даде дъщеря си за жена. Обаче пълната готовность на Тервеля „да се покорява и съдѣйствува въ всичко" (πάντα ὑπακούειν καὶ συντρέχειν), послѣ, голѣмата честь и добриятъ приемъ, който Тервель оказалъ на Юстиниана, най-сетнѣ всенародното българо-славѣнско движение отъ една страна, а отъ друга — цариградскитѣ тържества отъ 705 г., — всичко това ни дава достатъчно основание да прѣдполагаме, че не сж били само горѣ-приведенитѣ условия въ договора между Юстиниана и Тервеля; по всичко се види, че тукъ е имало и други условия, за които както Теофанъ, тъй и Никифоръ прѣмълчаватъ, но за които говорятъ самитѣ събития въ Цариградъ и отношенията на Юстиниана къмъ Тервеля въ дадения моментъ. И наистина, какъ трѣбва да си обяснимъ това намѣтане на царска хламида върху плещитѣ на Тервеля и неговото провъзгласяване за кесарь? Нѣма съмнѣние, че първиятъ актъ е билъ признакъ на втория, обаче за какъвъ кесарь е билъ провъзгласенъ Тервель?

Въ византийската чиновническа иерархия титлата *кесарь* (καῖσαρ) е носило лицето, на което принадлежало първо мѣсто слѣдъ императора, поне прѣди X. вѣкъ, и блѣсъкътъ на царското достойнство се е отражавалъ върху него въ добититѣ отъ него външни прѣдимства. Обикновено титлата „кесарь" е носилъ наслѣдникътъ на прѣстола било по право на наслѣдство, било по усиновение. Всѣки императоръ билъ длъженъ да си назначи такъвъ наслѣдникъ още приживѣ и да го сдобие съ кесарско достоинство. Нареденъ билъ и особенъ обредъ при провъзгласяването за кесарь; четѣли се молитви и се извършвали дѣйствия, подъ които трѣбва да се разбира, че сж се вржчавали и външнитѣ атрибути, съединени съ кесарското достоинство; така напр. наслѣдникътъ

[1]) *Theophanes*, ib. p. 374 —375$_3$. — *Nicephorus*, ib., p. 42$_{20-25}$.

се коронясвалъ съ особенъ накитъ за глава, подобенъ на вѣнецъ и др. Но съ достоинството „кесарь" безъ усиновение не се свързвали никакви права върху прѣстола. Достоинството кесарь въ такъвъ случай е била висша почетна титла, която се давалѧ на брата на императора, а ако послѣдниятъ нѣмалъ братъ, то на нѣкого отъ слѣднитѣ близки царски роднини. Освѣнъ това съ кесарското достоинство се съединявала още и прѣдстава за командата на войската; кесаритѣ обикновено сѫ бивали и главнокомандующи надъ армията. Обаче кесарьтъ, който е отражавалъ въ себе си императорската слава, не е притежавалъ прерогативитѣ на върховната власть, както напр., да прави производство, да назначава на длъжность и т. н.[1])

Ето собствено каква прѣдстава се е свързала съ понятието за кесарското достоинство въ Византия. Може ли сега да се приложи то въ сѫщия смисълъ и къмъ провъзгласяването на Тервеля за кесарь? За каквото и да било усиновяване и наслѣдство отъ страна на Юстиниана въ полза на Тервеля не може и дума да става, слѣдов. въ кесарството на Тервеля ние трѣбва да видимъ само втория случай, т. е. само една почетна титла. Обаче и тукъ не по-малко странно ни се показва и това, че тая титла се давала само на царски роднини. Наистина, въ условията на договора се отбѣлѣзва, какво Юстинианъ билъ готовъ да даде дъщеря си на Тервеля за жена, но, както се види, тоя бракъ не ще да се е състоялъ, защото нито единъ отъ византийскитѣ хронисти не споменува повече за него.[2]) По тоя начинъ кесарското достоинство не е могло да се приложи къмъ Тервеля по право; остава само да се мисли, че то му е било дадено отъ Юстиниана само като награда, като почетна титла. Но и тая постѫпка на Юстиниана се явява не по-малко странна и необяснима, защото византийската традиция не знае да сѫ се награждавали варварски господари съ кесарска титла дори въ такива случаи, когато империята се е намирала въ крайна

---

[1] Вж. *Н Скабаланович*, Византійское государство и церковь въ XI вѣкѣ. Петроградъ, 1884, стр. 149 и сл.—*Ch. Diehl*, Études byzantines, Paris, 1905, p. 297. — *С. Новаковић*, Византијски чинови и титуле у српским земљама XI—XV века. „Глас" СКАк. LXXVIII, други разред 47 (1908), стр. 225—226, 246 и сл.

[2]) Впрочемъ единъ арменски историкъ ни прѣдставя Тервеля като тъстъ на Юстини на II и като васалъ на хазарския хаганъ. Вж. *J. Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke, S. 7, Amm. 7.

опасность; обикновено императорътъ, когато е искалъ да изкаже своето особено разположение къмъ нѣкой варварски господарь или да го привлѣче къмъ себе си, ограничавалъ се е съ титлата „патриций“. Въ кесарството, слѣдов., на Тервеля ние ще трѣбва да търсимъ друго обяснение, което несъмнѣнно е свързано съ условията на договора.

Когато Юстинианъ II искалъ помощь, Тервель, по всичко се види, между другитѣ условия му е прѣдложилъ, да признае като императоръ царското достоинство на българския ханъ, въ случай че той успѣе съ помощьта на българитѣ да си възвърне прѣстола. Юстинианъ не само приелъ това условие, но го и изпълнилъ. Само при такова обяснение могатъ да ни станатъ понятни оная „покорность“ и „готовность“ на Тервеля, съ които той се бѣ завзелъ да помага на византийския ех-императоръ, оная голѣма честь, оказана отъ него на Юстиниана, и онова всенародно движение на българския ханъ къмъ Цариградъ. Дори въ самитѣ дѣйствия на Юстиниана ясно проглежда това признание: той намѣта на Тервеля царска хламида — мантия и го удостоява съ кесарство, което е свързано, както видѣхме, съ царски произходъ или поне съ царската фамилия. Разбира се, Юстинианъ е избралъ тъкмо тая титла, едно, като най висша и свързана съ царското достоинство, и друго, за да запази престижа на императорската власть прѣдъ варваритѣ, като турялъ Тервеля на една степень по-долу отъ себе си. Но не е само това. За да даде на това признание, на тая санкция по-голѣма сила и официално значение, той устроява публично тържество и тукъ въздава на българския господарь царски почести: той заповѣдва да издигнатъ два трона, въ единия отъ които той седѣлъ като византийски василевсъ, а въ другия — Тервель като български кесарь или царь въ това врѣме, когато сановницитѣ и войската имъ се покланяли и виждали или поне длъжни били да видятъ въ българския владѣтель сѫщото царско достоинство и слава, както и въ самия императоръ. Най сетнѣ, че това официално прѣдставлѐние на българския господарь имало такъвъ характеръ, ни показва и мѣстото, дѣто е то ставало. Лексикографътъ Свида ни е запазилъ едно извѣстие, въз основа на което трѣба да се мисли, че това тържество е станало въ самия Цариградъ. Като разказва подъ думата βασιλιχή, какво се е нами-

рало въ това помѣщение Свида между другото отбѣлѣзва: ἐκεῖ ὁ Τέρβελις ἐδημηγόρησεν, т. е. „тукъ Тервель говори къмъ народа", отъ което, нѣма съмнѣние, ще трѣба да разбираме неговото тържествено прѣдставление на народа въ Цариградъ при Юстиниана II Βασιλική, споредъ опрѣдѣлението на Лабарта, е била южната или царската камара въ хрисотриклина — зала, дѣто императорътъ е произвеждалъ повишението на чиновницитѣ.[1]) Съ други думи въ една отъ най-важнитѣ зали на цариградския дворецъ сж били и издигнати двата трона, а не въ лагера на българитѣ, както би могло да се мисли споредъ съобщението на Никифора.

При това тържество, вѣроятно, сж били поднесени многобройни и многоцѣнни дарове на Тервеля, обѣщани отъ Юстиниана още при сключването на договора. Тѣ ще да сж влизали въ числото на ония богатства на тоя български господарь, за които ни говори сжщиятъ Свида и които ни го прѣдставятъ като български Крезъ. Ето какво ни прѣдава Свида: „при Юстиниана Ринотмета особено разбогатѣ Тервель, началникътъ (ἀρχηγός) на българитѣ, а именно: той турялъ възнакъ (т. е. на изпжкналата страна) щита си, който носѣлъ на война, и камшика си, който той употрѣбявалъ прѣзъ врѣме на язда, и трупалъ пари, докато единиятъ и другиятъ се покривали; а пъкъ като забивалъ копието си въ земята, на височина и до края натрупвалъ много копринени дрехи; сжщо, като напълнялъ сандъчета съ злато и сребро, раздавалъ на войницитѣ си съ десната ржка злато, а съ лѣвата — сребро."[2]) Разбира се, това богатство не може да се счита, че се е образувало само отъ дароветѣ на Юстиниана; то се е събирало отъ врѣме, но то ни дава възможность да прѣдполагаме че повечето отъ подаръцитѣ на Юстиниана сж състояли въ копринени дрехи, къмъ които българитѣ сж особено ламтѣли, и отъ извѣстно количество злато и сребро. Освѣнъ това въ тия дарове ние ще трѣба да

---

[1]) Вж. *Д. Бѣляевъ*, Византия, Петроградъ, 1891, кн. I, стр. 29.

[2]) *Suidas*, Lexicon, (edit Bernhardy) s. v. Βούλγαροι: ὅτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Ῥινοτμήτου ἦκμαζεν ὁ Τέρβελις, τῶν Βουλγάρων ἀρχηγός. . . . Τὴν γὰρ ἀσπίδα, ἣν εἶχεν ἐν πολέμῳ, ὑπτίαν ἔθηκε, καὶ τὴν ἑαυτοῦ μάστιγα, ᾗ ἐχρῆτο ἐπὶ τοῦ ἵππου, καὶ ἕως οὗ ἀσκέπασεν ἀμφοτέρα, χρήματα ἐνετίθει. Καὶ τὸ δόρυ ἐν τῇ γῇ παρεκτείνας, μέχρι τῶν περάτων καὶ ἐς ὕψος πολὺ σιρικὴν ἐσθῆτα ἐτίθει. καὶ κιβώτια πλήσας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου τοῖς στρατιώταις ἐδίδου, τὴν μὲν δεξιὰν χρυσίου πλήρων, τὴν δὲ λαιὰν ἀργυρίου.

видимъ и оня данъкъ, който се бѣ задлъжилъ още Константинъ IV Погонатъ да плаща на българитѣ, и залога за сключения при цариградскитѣ тържества миръ между България и Византия, защото Свида ни прѣдстави както Константина Погонатъ, така и Юстиниана Рипотметъ като данници на българския ханъ.[1])

Най-сетнѣ възъ основа на сѫщия договоръ Тервелю била направена и териториялна отстѫпка. Симеонъ Метафрастъ и Логотетъ ни право отбѣлѣзва, че Юстинианъ II слѣдъ второто завладѣване на прѣстола освѣнъ многото подаръци, прѣдалъ на Тервеля и цѣла ромейска область, която въ негово врѣме се наричала Загория,[2]) т. е. страната между източна Стара-планина и пограничния окопъ — еркесия и между гр. Сливенъ и Месемврия.[3]) Това е било първото разширение границитѣ на българската държава въ Тракия, които по-точно ще опрѣдѣлимъ по-долу.

Както и да било но Юстинианъ II изпълнилъ точно условията на договора и своитѣ задължения спрѣмо български ханъ, нѣщо, което на пръвъ погледъ би ни се показало странно, като знаемъ неговия вѣроломенъ характеръ и непостоянство Обаче тая негова постѫпка се обяснява

---

[1]) *Suidas*, ibidem: ὁ αὐτὸς Ἰουστινιανὸς καὶ Κωνσταντῖνος ὁ Ἡρακλίου υἱὸς ὑπόφοροι τούτῳ (τῷ Τέρβελι) ἦσαν. Тукъ подъ Константинъ, който е означенъ като синъ на Ираклия, ще трѣба несъмнѣнно да смѣтаме Конст. Погоната, който е билъ внукъ на Ираклия, а не Констанса II.

[2]) Споредъ разпространената редакция отъ хрониката на Георгия Амартола ed. Muralti, p. 622: Ἰουστινιανὸς τὴν βασιλείαν τὸ δεύτερον ἀπολαβὼν δῶρα πολλὰ τῷ Τέρβελι δοὺς καὶ χώραν τῶν Ῥωμαίων ἐκκόφας δίδωσιν αὐτῷ τὰ λεγόμενα νῦν Ζαγορία. Въ старобългарския прѣводъ това и вѣстие гласи: „Іоустиѣнь же, втѫрицеѫ прѣемь цр҃ство, цр҃твова лѣт а́, дары мнѡгы Тервелю давь и, ѳ земла Гръчьскыа ѳсѣкь, дасть емѹ и҃нѣ зовомаа Загоріа" (Симеона Метафраста и Логотета списаніе міра отъ бытія, изд. В. И. Срезиевскаго, Петроградъ, 1905, стр. 74). Първата половина на това извѣстие е заимствувано отъ Теофана, а втората — за териториялната отстѫпка се срѣща само у Симеона Логотета: нея не намираме нито у Теофана, нито у патр. Никифора, който ни дава, както видѣхме, най-подробни свѣдѣния за отплатата на Юстиниана къмъ Тервеля въ 705 г., а пъкъ Георги Амартолъ (кратка редакция) не споменува никакъ за това събитие изобщо (вж. edit. C. de Boor, II, p. 732), слѣдов. С. Логотетъ е заимствувалъ това извѣстие отъ другъ изворъ, който за сега остава неизвѣстенъ, но въ достовѣрностьта му едва ли е възможно да се съмнѣваме; отъ Логотета то е прѣминало въ хрониката на Скилицин-Кедрина (вж. *Cedrenus*, ed. Bon. I, p. 780).

[3]) Ср. *C. Jireček*, Archäol. Fragmente aus Bulgarien, Archäol.-epigraph. Mittheil. X. (1886), S. 157—158, 166—167. — *Отъ сѫщия*, Княжество България, II, стр. 750. — *W. Tomaschek*, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, II, (Idrisi), Wien, 1887, S. 24. — *В. Н. Златарски*, Извѣстията за българитѣ стр. 65—70, дѣто е подробно разгледанъ въпроса за мѣстонахождението на областьта *Загория* или *Загора* — име славѣнско.

отъ самото му положение. Юстинианъ токо що бѣ си възвърналъ прѣстола, слѣдов., не е могълъ да се чувствува още твърдо закрѣпенъ въ Цариградъ; освѣнъ това поради кървавата разправа съ своитѣ политически противници, той е ималъ въ столицата много лични врагове, които едвали биха пропуснали случая да си отмъстятъ още на първо врѣме и, ако да бѣ той отказалъ на Тервеля да изпълни договора и обѣщанията си, тѣ биха намѣрили добъръ помощникъ въ тоя сѫщия български ханъ, който го въдвори отново на византийския прѣстолъ. Па и самъ Тервель, ползувайки се отъ това неустойчиво още положение на Юстиниана, надали би се замислилъ въ случай на отказъ да удари съ многобройната си войска върху Цариградъ и да се възнагради съ грабежъ. Всичкитѣ тия обстоятелства не сѫ могли да изплъзнатъ отъ вниманието на Юстиниана и тъкмо незакрѣпеното му положение го е принуждавало да бѫде точенъ въ изпълнението на задълженията си спрѣмо българитѣ, още повече че той е могълъ да разчита на българска помощь и за по-нататъкъ, както се и случило нѣколко години слѣдъ това.

Тъй или инъкъ, но Тервель се върналъ въ България въ 705 г. напълно удовлетворенъ и съ постигната цѣль. Признаването на негового царско достоинство чрѣзъ сдобиване съ титлата „кесарь“ му давало много прѣдимства. Макаръ, споредъ византийскитѣ понятия, кесарьтъ да се намиралъ въ извѣстно подчинение спрѣмо императора, обаче сега тоя сѫщиятъ императоръ го призналъ равенъ на себе си, ако не по величие и власть, то по блѣсъка на царското достоинство. Тервель тъкмо къмъ това се и стремилъ, защото то му отваряло пѫть къмъ разширяване и усилване на държавата. Отъ официялнитѣ надписи на гръцки езикъ, дошли до насъ отъ езическо врѣме, ние узнаваме, че българскиятъ господарь се наричалъ χάνας ὐβυγη, т. е. „велики ханъ“,[1]) съ каквато титла у турско-татарскитѣ народи се съединявала най-високата и при това неограничена владѣтелска власть и чрѣзъ това се напълно приравнявалъ

[1]) Срѣща се още въ форма χάνναϛ ὐβιγης и единъ пѫть χάναϛ ὐβυγη, вж. *В. Н. Златарски*, Два извѣстни български надписа отъ IX вѣкъ. СбНУК. кн. XV (1898), стр. 133–136, 139–140. — *Абоба—Плиска*, стр. 190—193. — *I. Marquart*, Die alttür. Inschriften, S. 40, Ammerk. 1.

съ византийския βασιλεύς. Но и при все това тая власть, споредъ тогавашнитѣ понятия, би трѣбало да се санкционира отъ Византия, отъ божествения βασιλεύς, едничкия прѣдставитель на властьта, която иде отъ Бога. За Тервеля била потрѣбна тъкмо тая санкция, за да се смѣта като законенъ и независимъ владѣтель въ бившитѣ прѣдѣли и върху територията на империята, та да може да опонира на ромейския императоръ.

Нѣма съмнѣние, че, когато Тервель прѣдлагалъ на Юстиниана условието за признанието царското му достоинство, той искалъ да се противопостави на ромейския βασιλεύς прѣдъ славѣнското население на полуострова съ всичкитѣ права и прерогативи и дори съ външния блѣсъкъ и богатство А веднажъ застаналъ въ такива отношения спрѣмо императора, той ще се е надѣвалъ, че ще може по-лесно да привлѣче къмъ държавата си ония славѣни, които или още не били признали властьта на императора, или пъкъ били вече й се подчинили но се теготили подъ нея. Затова, ние мислимъ, Тервель се и домогналъ до това признание. Както и да сж тълкували византийцитѣ кесарското достоинство, но въ очитѣ и понятията на българския господарь и на българитѣ то се е равнявало на ромейския βασιλεύς. а Тервель искалъ тъкмо да се прѣдстави като равенъ на послѣдния прѣдъ славѣнитѣ, които прѣдпочитали неговата власть прѣдъ императорската, още повече че при него тѣ били не като покоренъ народъ, а като съюзници на държавата му. По тоя начинъ Тервель се явява създатель на оная идея, която се формулира отъ Крума, прокара отъ Бориса и се осжществи отъ Симеона. Той повидимому пръвъ съзналъ необходимостьта и важностьта да съедини балканскитѣ славѣни подъ хегемонията на българския господарь. Разбира се, това, което е съзналъ и създалъ Тервель, е било само сѣмето: трѣбало да се изминатъ много години, докато тая идея се развие и се усвои отъ двата съставни и основни етнически елемента въ държавата, за да може да се реализира. Закъсняването се обяснява съ това, че близкитѣ прѣемници на Тервеля не само не й дали по-нататъшенъ вървежъ, но не сж били и въ състояние да я разбератъ, защото попрѣчили, както ще видимъ по-нататъкъ, настаналитѣ наскоро слѣдъ смъртьта на Тервеля вжтрѣшни размирици.

Въ политиката на Тервеля не може да не съзираме и друга, вѫтрѣшна страна, не по-малко важна за живота на новооснованата българска държава. Цариградскитѣ тържества, както видѣхме, въвели за първь пѫть българитѣ въ сферата на византийската политика: отъ то ава България станала важенъ факторъ въ събитията на Балканския полуостровъ и главно за Византия, — факторъ, който не малко измѣнилъ условията на държавния и политически животъ на послѣднята. Но въ сѫщото врѣме българскиятъ господарь и българитѣ за първъ пѫть се запознали съ вѫтрѣшния животъ на Византия и на византийския императоръ, и това запознаване станало въ момента, когато империята прѣживявала най-размиренъ и най-неустойчивъ режимъ, когато слабостьта ѝ била явна за всѣкиго. Тия обстоятелства отъ една страна, и отъ друга богатствата и великолѣпието на източната столица, които сѫ бивали винаги най-силна примамка за варваритѣ и тѣхнитѣ господари, не могли да не омаломощатъ българитѣ, които разбрали, какво тѣ сега ставатъ за своята съсѣдка, и да не вселятъ въ тѣхния господарь идеята, че единъ день всичко това може да принадлежи нему, и че той единъ день може да седне на мѣстото на тогова сѫщия, който го сега провъзгласявалъ за кесарь. Това е било възможно още повече за Тервеля, защото ние видѣхме вече, отъ какви стремежи и мисли се е въодушевявалъ той, когато е влизалъ въ съюзъ съ Юстиниана Ринотметъ. Тервель е заминалъ отъ Цариградъ, както казахме, напълно удовлетворенъ, като начерталъ въ душата си бѫдещия планъ на българския господарь въ неговата политика спрѣмо Византия, — планъ, който дѣйствително стана завѣтна мечта на всички господари отъ първото царство и по-сетнѣ се прѣнесе и въ второто, и за осѫществението на който се изхабили жизненитѣ сили на българския народъ прѣзъ епохата на срѣднитѣ вѣкове.

Ние не знаемъ, дали Юстинианъ II при цариградскитѣ тържества си е давалъ отчетъ за дѣйствията си спрѣмо българския господарь. Нѣма съмнѣние, че въ тоя моментъ, както и прѣди него, цѣлото му сѫщество било обхванато съ една мисъль — да си възвърне бащиния прѣстолъ и да се закрѣпи на него, и малко се е замислялъ върху срѣдствата, къмъ които той е прибѣгвалъ, за да осѫществи тая

си мисъль. Това се ясно види отъ туй, че той обикаля околоврѣстъ брѣговетѣ на Черно море, за да търси помощь да си върне наслѣдственото право. Обаче, слѣдъ като се почувствувалъ отново закрѣпенъ на византийския прѣстолъ и се опомнилъ отъ заслѣпението си, той повидимому разбралъ всичката си грѣшка, макаръ че било късно. Поради това не се изминали и двѣ години, откакъ бѣ изпратилъ новопрогласения си кесарь и бѣ сключилъ траенъ миръ, и той се видѣлъ принудилъ да скжса приятелскитѣ отношения и да наруши мира съ Тервеля.

Въ 708 година Юстинианъ потеглилъ въ походъ съ флота къмъ Анхиалъ, дѣто и направилъ десантъ, като разположилъ войската си на близкото равнище. Българитѣ не се рѣшили да излѣзатъ противъ византийцитѣ, а твърдо заседнали въ планината и, като причакали удобно врѣме, когато ромейската конница безгрижно се пръснала по страната да събира фуражъ, нападнали неочаквано върху тѣхъ, убили голѣмо множество и взели много плѣнници и голѣма плячка. Юстинианъ едвамъ успѣлъ да се скрие въ крѣпостьта съ остатъцитѣ отъ войската си, дѣто затворенъ прѣкаралъ три дена. Най сетнѣ, когато видѣлъ упорството на българитѣ, той самъ първъ прѣрѣзалъ жилитѣ на коня си и заповѣдалъ и на другитѣ сжщото да направятъ. Слѣдъ това, като прибилъ оржжието си о крѣпостната стѣна, прѣзъ нощьта на четвъртия день въ тъмнината се покачилъ тайно на корабитѣ и позорно се върналъ въ столицата.[1]) Дали слѣдъ тоя несполучливъ походъ е имало нѣкакви сношения между Юстиниана и Тервеля, нѣмаме никакви извѣстия; обаче самото прибиване на оржжието о стѣната на Анхиалската крѣпость отъ Юстиниана, въ което ще трѣба да видимъ знакъ, че послѣдниятъ се отказвалъ занапрѣдъ да бжде врагъ на Тервеля, както и отсжтствието на извѣстия за каквито и да било военни дѣйствия прѣзъ слѣднитѣ години отъ Юстиниановото царуване, ни каратъ да мислимъ, че мирнитѣ отношения между България и Византия слѣдъ анхиалското поражение на византийцитѣ били възобновени, защото подиръ три години, при второто сваляне на Юстиниана отъ прѣстола въ 711 г., Тервель отново изстжпва като неговъ помощникъ и съюзникъ.

[1]) *Theophanes*, ib., p. 376$_{18}$—$_{19}$ — *Nicephorus*, ib., p. 43$_{9}$—$_{13}$.

Когато слѣдъ херсонската революция, на чело на която застаналъ военачалникъ *Филипикъ Варданъ*, хазарскиятъ хаганъ се отказалъ да даде помощь на зетя си Юстиниана, послѣдниятъ „помолилъ Тервеля, княза на българитѣ, да му помогне. Тервель му изпратилъ около три хиляди души,[1]) които той приелъ, и съ тѣхъ прѣминалъ (въ Мала Азия) и заповѣдалъ заедно съ войската отъ областьта Опсикионъ да да се настанятъ при политѣ на планина Даматрисъ“ (въ Витиния). Самъ наедно съ архонтитѣ си и другата часть отъ войската потеглилъ по понтийскитѣ области до приморското село Гингилисъ (близо до Синопъ), дѣто той се научилъ за станалото въ Херсонъ. Въ туй обаче врѣме Варданъ тръгналъ за Цариградъ и, като взелъ съ себе си флотата на Юстиниана, която му се прѣдала безъ отпоръ, влѣзълъ въ столицата, дѣто билъ провъзгласенъ за императоръ въ 711 год. Слѣдъ това Филипикъ изпратилъ войска противъ Юстиниана, който, като се научилъ, че Филипикъ потеглилъ за Цариградъ, вече билъ се върналъ при оставената при Даматрисъ войска. Пълководецътъ, нѣкой си Илия, като се обѣщалъ съ клетва, че ще отпусне небутнати както ромеитѣ, които сж държали страната на Юстиниана, тъй и българитѣ, хваналъ послѣдния, отрѣзалъ му главата и я изпратилъ на Филипика въ Цариградъ.[2])

Тоя разказъ ясно показва, че въ послѣднитѣ години на Юстиниановото царуване е сжществувалъ миръ между България и Византия, иначе трудно ще си обяснимъ готовностьта на Тервеля да помогне и тоя пжть на Юстиниана. Обаче помощьта му се оказала не само безъ резултатъ, но и самата българска войска се намирала въ опасность. Ние не знаемъ, дали пълководецъ Илия е сдържалъ обѣщанието си да позволи на българитѣ безъ прѣчки да се върнатъ въ земята си; но, доколкото може да се сжди по събитията отъ слѣднята 712 година, отношенията между Бъл-

---

[1]) *Б. А. Панченко*, Памятникъ славянъ, п. т., стр. 33, прѣдставя, че Тервель се явилъ съ 3000 души българи и славѣни, когато у Никифора не стана дума за славѣни, а Теофанъ изобщо не споменува нищо за тая помощь на българския ханъ. Никифоръ само отбѣлѣзва, че ὁ δὲ (Τέρβελις) πέμπει πρὸς αὐτὸν (Ἰουστινιανὸν) ἄνδρας ὡς τρισχιλίους; очевидно Панченко прѣдполага присжтствието на славѣни въ тия 3 хиляди души по аналогия съ състава на войската, съ която Тервель помогналъ на Юстиниана II въ 705 г. да завземе отново византийския прѣстолъ (вж. по-горѣ, стр. 164/5).

[2]) *Nicephorus*, ib., p. 47$_{1-22}$.

гария и Византия се измѣнили въ враждебенъ духъ. И Никифоръ, и Теофанъ ни съобщаватъ, че прѣзъ тая година българитѣ нахълтали въ Тракия и прѣзъ Филея [1]) неочаквано достигнали чакъ до Босфора, дѣто произвели страшно клане надъ мирното мѣстно население, като плѣнили много народъ и награбили голѣма плячка. Слѣдъ това българитѣ, понеже не срѣщнали никакъвъ отпоръ, настжпили къмъ самата столица и достигнали до Златнитѣ врата. Оттука тѣ се върнали назадъ, като ограбили много мѣстности въ Тракия.[2]) Тая демонстрация отъ страна на българитѣ, която се прѣдставя отъ хрониститѣ безпричинна, ни кара да прѣдполагаме, че новиятъ императоръ се отказалъ да поднови и утвърди прѣдишния миръ съ Тервеля, защото и въ слѣдната 713 г. българитѣ все още продължавали опустошенията си въ Тракия, и може би българскитѣ нападения не биха се прѣкратили и по-нататъкъ, ако да не бѣ станала нова промѣна на византийския прѣстолъ въ сжщата година.

Несъстоятелностьта на Филипика да противодѣйствува на българитѣ и успѣхитѣ на арабитѣ въ източна Мала Азия отъ една страна, а отъ друга — подновяването на монотелитскитѣ разпри, които дошли до тамъ, че императорътъ се опиталъ на единъ съборъ въ Цариградъ прѣзъ 712 г. да даде на тая ересь господствуваще значение, най-сетнѣ разпуснатиятъ и развратенъ животъ на императора, — всичко това прѣдизвикало нова революция въ Цариградъ. На 3. юний 713 г. Филипикъ билъ позорно сваленъ и ослѣпенъ, а на негово мѣсто сенатътъ съ съгласието на народа провъзгласилъ за императоръ първия министъръ Артемия, който билъ нареченъ съ името *Анастасий II* (712—715). При всичкото си желание да извлѣче империята отъ анормалното ѝ положение, и тоя императоръ не можилъ дълго врѣме да се удържи на прѣстола. Прѣзъ врѣмето на единъ походъ противъ арабитѣ въ Финикия войската се възбунтувала противъ назначения отъ императора пълководецъ, когото войницитѣ нерачили и убили на о-въ Родосъ, а слѣдъ

---

[1]) Φιλέας споредъ Пейтингеровата карта *Philias* (Peutingeriana tabula itineraria, Vindobonae, 1888, Segmentum VII) била третата станция по крайбрѣжния черноморски пжть Byzantium—Tomis. *Kiepert*, Formae orbis antiqui, tabula XVII Illyricum et Thracia, я поставя при сѣверния жгълъ на ез. Деркосъ.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 382$_{12-28}$. — *Nicephorus*, ib., p. 48$_{18-24}$. 49$_{7-9}$.

това потеглила къмъ Цариградъ, за да повдигне възстание противъ самия императоръ. По пѫтя въ гр. Адрамитъ (въ Мала Азия) войницитѣ провъзгласили за императоръ любимия отъ мѣстното население финансовъ чиновникъ Теодосия който насила билъ принуденъ да вземе върху си тая роля. Цариградъ билъ блокиранъ шесть мѣсеца отъ бунтовницитѣ и най сетнѣ, слѣдъ окончателното поражение на Анастасия II при Никея, билъ прѣвзетъ. Анастасий се отрекълъ отъ прѣстола въ началото на м. мартъ 715 г. и билъ изпратенъ на заточение въ единъ мънастиръ при Солунъ, а съперникътъ му взелъ властьта въ рѫцѣтѣ си подъ името *Теодосий III.*

Какви сѫ били отношенията между България и Византия прѣзъ царуванията на Анастасия II и Теодосия III, нашитѣ хронисти не ни отбѣлѣзватъ нищо. Обаче отъ една случайна бѣлѣжка на Теофана подъ 6305 (=813) год. се научаваме, че и прѣзъ периода отъ 713 до 716 год. Тервель се постаралъ да опрѣдѣли отношенията си спрѣмо Византия. Тукъ ние имаме прѣдъ видъ искането на Крума въ 813 год. да се възобнови мирниятъ договоръ, който „билъ сключенъ при Теодосия Адрамитецъ и патриархъ Германа съ Кормесия, въ онова врѣме господарь на България".[1]) За да се опрѣдѣли, къмъ кое врѣме се отнася тоя договоръ, ще трѣба по-напрѣдъ да се отстрани анахронизма, какво българскиятъ ханъ Кормесий или, споредъ Именника, Кормисошъ, билъ съврѣменникъ на императоръ Теодосия III (715—716) и на патриархъ Германа (11. августъ 715 — 18. януарий 730); а пъкъ ние имаме доста основание да твърдимъ, че Кормисошъ не е билъ съврѣменникъ на Теодосия III и на патриархъ Германа, защото той е седѣлъ на българския прѣстолъ отъ 739—756 год.[2]) — дата, която вече можемъ да считаме окончателно установена. Нѣма съмнѣние че при опрѣдѣлението врѣмето на тоя договоръ ние ще трѣба да се рѫководимъ по личноститѣ отъ византийската история, защото византийскиятъ хронистъ е могълъ да има по-точни свѣдѣния за тѣхнитѣ дѣйствия, отколкото

[1]) *Theophanes*, Ib., 497_{18-30}. . . . τὰς ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Ἀδραμυτινοῦ στοιχηθείσας καὶ Γερμανοῦ τοῦ πατριάρχου σπονδὰς πρὸς Κορμέσιον, τὸν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ κύριον Βουλγαρίας.

[2]) Вж. по-долу стр. 193 и сл. и Притурка № 1.

за чуждитѣ. Поради това, понеже споменуванията отъ Теофана договоръ е билъ сключенъ при императора Теодосия III, то него ще трѣба да отнесемъ непрѣмѣнно къмъ врѣмето на Тервеля (701—718), който е билъ съврѣменникъ на Теодосия III, и при това къмъ 716 г., защото тоя послѣдният е царувалъ само прѣзъ тая пълна година.[1])

Съдържанието на тоя договоръ е слѣднето: „той (договорътъ) опрѣдѣлялъ границитѣ отъ Милеони въ Тракия, дрехи и червени кожи (мешини) на стойность до 30 литри злато (у Анастасия библиотекаря: quinquaginta — 50), и освѣнъ това да се повръщатъ отъ двѣтѣ страни взаимно бѣженцитѣ, ако тѣ се окажатъ, че сж злоумишлявали противъ властитѣ; а търговцитѣ и въ двѣтѣ страни да прѣдставятъ стокитѣ си съ пломби и печати, и тия, които нѣматъ пломби, да се отнематъ и внасятъ въ държавнитѣ смѣтки".[2]) Така ни прѣдава Теофанъ съдържанието на тоя договоръ, който е за насъ отъ първостепенна важность, едно, защото той е единъчъкъ отъ многобройнитѣ договори между България и Византия, запазенъ съ точно опрѣдѣление условията, и, друго, защото ни дава добъръ материялъ за тогавашното положение на работитѣ и отношенията на българитѣ къмъ Византия. Поради това ние ще разгледаме тукъ всѣка точка отдѣлно.

И тъй по тоя договоръ се опрѣдѣляло:

1. *Границата между България и Византия да се почва отъ Милеони въ Тракия.* Какво се крие подъ името Μηλέωνα, отъ текста не може да се установи; но очевидно това е географическо име. Споредъ опрѣдѣлението на Ире-

---

[1]) Ср. *J. B. Bury*, The later Roman Empire, v. II, стр. 470, бѣлѣжка. — Произхода на тоя анахронизъмъ ние обясняваме двояко: или че хронистътъ не е билъ добрѣ запознатъ съ реда на българскитѣ господари, което често се срѣща у византийскитѣ хронист , или пъкъ при покачването на Кормисоша, който прѣзъ първитѣ години на управлението (доколкото може да се сѫди по твърдѣ оскѫднитѣ извѣстия за неговата дѣйность) се е намиралъ въ приятелски отношения спрѣмо императора, договорътъ отъ 716 год. е билъ възобновенъ и отново подтвърденъ както отъ Лъва III Исавра, тъй и отъ Константина Копронимъ (вж. по-долу, стр. 184).

[2]) *Theophanes*, Ib., I, p. 497_{20-26}: αἳ (σπονδαὶ) τοὺς ὅρους παρεῖχον ἀπὸ Μηλεώνων τῆς Θρᾴκης, ἐσθῆτάς τε καὶ κόκκινα δέρματα ἕως τιμῆς λ' λιτρῶν χρυσίου· καὶ ἐπὶ τούτοις τοὺς πρόσφυγας ἑκατέρων ἀποστρέφεσθαι πρὸς ἑκάτερον, κἂν τύχωσιν ἐπιβουλεύοντες ταῖς ἀρχαῖς, τοὺς δὲ ἐμπορευομένους εἰς ἑκατέρας χώρας διὰ σιγιλλίων καὶ σφραγίδων συνίστασθαι. (τοῖς δὲ σφραγῖδας μὴ ἔχουσιν ἀφαιρεῖσθαι) τὰ προσόντα αὐτοῖς καὶ εἰσκομίζεσθαι τοῖς δημοσίοις λόγοις. Ср. Ib. II, p. 335_{15-21}. — Вж. не съвсѣмъ точния прѣводъ у Θ. Ив. Успенски, *Абоби-Плиски*, ц. т., 218—219.

чека, който сближава това название съ по-късното Μεσομήλιον или Παρορία, която се намирала на границата между България и Византия въ XIV. вѣкъ, Μηλέωνα трѣба да търсимъ въ една отъ днешнитѣ групи на Голѣмо- и Малко-мънастирскитѣ върхове въ сѣвернитѣ прѣдгория на Сакаръ-планина сѣверно отъ Каваклий.[1]) На най-високия връхъ отъ Голѣмо-мънастирската група (590 м.), нареченъ „Кале-баиръ", се намиратъ развалини отъ крѣпость, каквито е имало обикновено по границитѣ на империята.[2]) И тъй, споредъ нашия договоръ, единъ отъ пунктоветѣ и при това най-важниятъ въ стратегическо отношение по границата между България и Византия при Тервеля били Голѣмо-мънастирскитѣ върхове.

Обаче какъ е вървѣла изобщо границата? Нѣма съмнѣние, че отговоръ на тоя въпросъ ние трѣба да търсимъ въ пограничния окопъ, извѣстенъ въ срѣднитѣ вѣкове подъ името ἡ μεγάλη τάφρος (голѣмиятъ окопъ) или ἡ μεγάλη σούδα (голѣмата ограда), а днесъ наричанъ *еркесия*, който се почва отъ лагунитѣ до Мандренското езеро при с. Якезлий, сѣ верно отъ развалинитѣ на стария градъ Девелтъ (Deultus, Δεβελτός), въ с.-западна посока къмъ с. Джумалий и между с.с. Арпачъ и Башалий промѣня посоката си на ю.-западна между двата Бакаджика, южно отъ с. Мансарлий и прѣсича р. Тунджа сѣверно отъ с. Панджклий, отдѣто въ сжщата посока се спуща къмъ жгъла, образуванъ отъ Марица и притока ѝ Сазла-дере къмъ с. Мусачево, като прѣсича

[1]) *Const. Jireček*, Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von Bulgarien und Rumelien въ Monatsberichte der K. Akademie zu Berlin, 1881, S. 434 и сл. — Сжщо въ сПС, II (1882), стр. 52. — Archeol.-epigraph. Mitth. X, S. 142. — Княжество България, II, стр. 685 и сл., 701 - 2. — Напослѣдъкъ *К. Шкорпилъ (Абоба-Плиска*, п. т., стр. 564—565) направи прѣдположение, че Μηλέωνα е тъждествена съ Бакаджишкитѣ върхове, именно съ юго-източната група, тъй наречения Войнишки Бакаджикъ при с. Войникъ (Ямболско), съ височина 487 м. „Тия върхове, пише той, могли сж да служатъ като естествена граница между България и Византия до постройката на еркесията." Впрочемъ това сжщото може да се каже и за Мънастирскитѣ върхове; но ние мислимъ, че въ случая е взето въ внимание главно стратегичното значение на Милеона върху Голѣмо-мънастирския върхъ (590 м.) като крѣпость, която непосрѣдствено е отбраняла стария пжть между Адрианополисъ и Диамполисъ (Одринъ и Ямболъ) по десния брѣгъ на р. Тунджа (вж. *Абоба-Плиска*. п. т., стр. 540), по който българитѣ обикновено сж правили нахлуванията си въ Тракия. Поради това си важно положение Милеона е послужила за опрѣдѣляне границата, разбира се, въ посока отъ с. къмъ ю. Войнишкиятъ Бакаджикъ, въ който ние намираме друга съврѣменна крѣпость Маркелли, се е издигналъ по-късно и е ималъ друго стратегично значение, както ще покажемъ по-долу.

[2]) *Бр. Шкорпилъ*, Паметници изъ Българско. Тракия. София, 1888, стр. 66.

р. Чобанъ-Азмакъ при с. Акъ-Бунаръ, минава между с.с. раз. Микени и Балѫ-Бунаръ и сѣверно отъ с. Каяджикъ върви паралелно съ десния брѣгъ на р. Азмакъ; цѣлиятъ окопъ съдържа, споредъ описанието на К. Шкорпила, 131 км. дължина.[1])

Слѣдъ доказателствата на Иречека[2]) и поясненията на бр. Шкорпилъ[3]) за сега никой не се съмнѣва въ българския произходъ на тоя окопъ и въ това, че той е служилъ като граница между България и Византия, обаче колкото се отнася до врѣмето, когато е билъ построенъ тоя окопъ, мнѣнията се различаватъ. Иречекъ го отнася къмъ IX. вѣкъ, „когато, споредъ него, българскитѣ владѣния за пръвъ пѫть сѫ се разпространили въ Тракия"; [4]) сѫщото мнѣние поддържа напослѣдъкъ и Бйори[5]). Обаче това мнѣние остава неприемливо, както това показахме на друго мѣсто.[6]) Шкорпилъ пъкъ като се позовава на горѣприведената бѣлѣжка на Теофана, мисли, че постройката на окопа се отнася къмъ врѣмето на Кормисоша.[7]) Но слѣдъ поправката на споменатия анахронизъмъ ние ще трѣбва да отнесемъ постройката на окопа къмъ врѣмето на Тервеля, комуто и принадлежи разширението границитѣ на българската държава въ Тракия, както това се доказва 1. отъ самия договоръ съ Теодосия III и 2. отъ извѣстието на Симеона Логотета за отстѫпването на Тервеля отъ Юстиниана II областьта „Загория", която се намирала между източна Стара-планина и нашия окопъ. И тъй, ако границата между България и империята при Тервеля е съвпадала съ линията на окопа еркесия, то нѣма съмнѣние, че и постройката на послѣдния ще трѣба да се отнесе къмъ врѣмето на тоя български господарь или къмъ началото на VIII. вѣкъ.[8])

---

[1]) Вж. *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 538—543.

[2]) Особено вж. Княжество България, т. II, стр. 684—686.

[3]) *В. и К. Шкорпилъ*, Нѣкои бѣлѣжки върху археологич. и историч. изслѣдвания въ Тракия. Пловдивъ, 1885, стр. 9—11, 90.

[4]) Вж. Княжество България, II, стр. 687.

[5]) Вж. The Bulgarian Treaty of A. D. 814 and the Great Fence of Thrace въ The English Historical Review. April, 1910, стр. 283.

[6]) *В Н. Златарски*, Сюлейманкьойскиятъ надписъ, въ „Извѣстия на Българ. Археол. Дружество", III, (1812/13), стр. 166—170.

[7]) Нѣколко бѣлѣжки и пр., стр. 90. — *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 568.

[8]) Че постройката на окопа еркесня не може по никой начинъ да се отнесе къмъ врѣмето на Кормисоша, вж. нашата ст. „Сюлейманкьойскиятъ надписъ" пакъ тамъ, стр. 170—172.

2. Втората точка на договора гласи, че *византийцитъ се задлъжавали да даватъ дрехи и червени кожи за стойность около 30 литри злато.* При всичко че Теофанъ не отбѣлѣзва, кога сж били дадени тия дрехи и кожи, т. е. при сключването ли на договора, или пъкъ се давали всѣка година, все пакъ нѣма съмнѣние, че въ тѣхъ трѣба да видимъ ежегодния данъкъ, който билъ установенъ въ 679 год. още при Константина IV Погонатъ и празнатъ отъ Юстиниана II Ринотмета, и за който както видѣхме, и Свида споменува.[1])

3. Третята точка на договора, както се види, скрѣпявала нѣкакво-си споразумѣние между Тервеля и Теодосия III — *взаимно да си пръдаватъ емигрантитъ отъ едната и другата страна, ако би тъ да се окажатъ зломисленици противъ властитъ,* т. е. противъ сжществуващия държавенъ режимъ. Това условие е твърдѣ важно, тъй като съ него се опрѣдѣля още по-добрѣ и по-ясно онова високо положение, което въ даденото врѣме е заималъ българскиятъ господарь на Балканския полуостровъ. Нѣма съмнѣние, че това условие е било поставено отъ византийския императоръ, защото то е имало значение въ дадения моментъ само за него. Когато Теодосий III е турялъ такова условие, той еималъ прѣдъ видъ прѣднитѣ недавни събития, въ които българскиятъ господарь игра такава видна и рѣшаваща роля въ възстановяването Юстиниана II на прѣстола. Въ сжщото положение, въ каквото се намиралъ Юстинианъ II въ 704 г., сега се намирали двамата ех-императори, които, ако и да били доста наказани и отстранени отъ столицата, все пакъ Теодосий III не е могълъ да се не бои отъ тѣхъ, тъй като тѣ по примѣра на Юстиниана II винаги ще бждатъ въ състояние съ помощьта на тоя сжщия български ханъ да си върнатъ прѣстола при благоприятенъ моментъ. Тая тъкмо възможность Теодосий III е искалъ, както се види, да парализира, както и влиянието на българския господарь върху дѣлата на империята, което тоя бѣ придобилъ при Юстиниана II, и да отклони всѣка опасность отъ страна на българитѣ. Дали Тервель е признавалъ несгодата отъ това условие за себе си, ние не знаемъ; но, ако той го е приелъ, ние ще трѣба да го обяснимъ съ това, че въ неговитѣ очи то се е изкупувало съ

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 170.

прѣднитѣ двѣ условия, които не само му обезпечавали ежегодния данъкъ, но и окончателно закрѣпявали властьта му на югъ отъ Стара-планина.

4. Четвъртата точка на договора гласи: „*търговцитѣ и въ двѣтѣ страни да прѣдставятъ своитѣ стоки съ пломби и печати, [а отъ онія, които нѣматъ печати (на стокитѣ)], да се отнимать послѣднитѣ и да се внасятъ въ държавнитѣ смѣтки*“, т. е. да се конфискуватъ въ полза на държавната хазна.[1]) Сѫществуването на тая статия въ договора показва вече, че търговскитѣ отношения между България и Византия въ дадената епоха не сѫ били още добрѣ установени. Надали може да се мисли, че България при Тервеля е прѣдставяла такъвъ търговски центъръ, както въ X. вѣкъ, когато прѣзъ нея сѫ се прѣкарвали всички сурови стоки отъ западъ и сѣверъ за Ви-

---

[1]) Тая точка въ ржкописитѣ на Теофана не е запазена изцѣло; затворенитѣ въ [] думи не се срѣщатъ въ гръцкия текстъ, а сѫ попълнени отъ текста на Анастасиевия прѣводъ, дѣто се чете: negotiantes vero in utraque regione per praecepta et signacula commendari: si qui vero sine signaculo inventi fuissent, diriperentur quae haberent, et inferrentur publicis rationibus“ (ib. p. 335,19—21). — *Ѳ. Ив. Успенски* (*Абоба-Плиска*, стр. 219) дава слѣдния прѣводъ на тая точка: „Торговые люди съ той и другой стороны должны быть снабжаемы грамотами и печатями, у неимѣющихъ же отнимается товаръ и передается въ казну“, като при това обяснява, че тукъ ставало дума за допущенiи торговыхъ людей изъ одной страны въ другую подъ непремѣннымъ условіемъ представленія грамотъ съ печатями“. Ние пъкъ мислимъ, че тукъ се говори не толкова за търговцитѣ, колкото за тѣхнитѣ стоки, защото въ израза τοὶς δὲ σφραγίδας μὴ ἔχουσιν или si qui vero sine signaculo inventi fuissent думата σφραγίδας — signaculo, която Успенски произволно изпуща въ прѣвода си, се ясно изтъква като нѣщо важно, необходимо на търговеца не грамотата му (както въ случая Успенски разбира τὸ σιγίλλιον), а печата (въ тѣсенъ смисълъ), който е носила очевидно неговата стока, затова и въ края на статията нищо се не споменува нито за търговцитѣ, нито за грамотитѣ имъ, а само за стокитѣ имъ. При такова разбиране смисъла на тая точка отъ договора ние прѣвеждаме израза διὰ σιγιλλίων καὶ σφραγίδων „съ (чрѣзъ) пломби и печати“. *Sophocles* въ своя рѣчникъ различава τὸ σιγίλλιον, което той прѣвежда *seal* „печатъ“ и го приравнява на σφραγίς, като при това привежда за примѣръ тъкмо даденото мѣсто у Теофана, отъ τὸ σιγίλλον= sigillium „imperial edict“, „грамота“, както напр. у *Constan. Porphyrog* De adm. imp., p. 219,22. Съвмѣстното употрѣбение на тия двѣ синонимни думи въ дадения случай може да се обясни само съ това, че първата τὸ σιγίλλιον означава прѣдметътъ, върху който се налага ἡ σφραγίς = „печатътъ“ въ тѣсенъ смисълъ на думата, т. е. тя означава *пломбата*, а понеже тая пломба съ нанесенитѣ на нея отъ двѣтѣ страни печати съставя непрѣмѣнна и най-важна часть въ всѣка царска грамота, то и тя е получила и прѣносно значение — „грамота“ еднакво и въ двѣтѣ форми τὸ σιγίλλιον и τὸ σιγίλλον, както това най добрѣ се вижда въ грамотитѣ на Василия II Българоубиецъ, дадени на Охридския архиепископъ въ 1020 г. (Вж. *N Gelzer*, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche въ Byzant. Zeitschrift, II (1893) S.

зантия,[1]) но все пакъ търговски сношения между двѣтѣ съсѣдни държави несъмнѣнно сж сжществували още отъ началото на VIII. вѣкъ слѣдъ съюза и договора на Тервеля съ Юстиниана II отъ 705 г., когато българитѣ за пръвъ пжть се запознали съ Цариградъ и съ артикулитѣ на неговото пазарище. Отъ тогава още сж почнали, вѣроятно, да се явяватъ български търговци въ източната столица и сж обмѣнявали своитѣ сурови произведения съ разни византийски индустриялни прѣдмети. Поради това и настоящата статия несъмнѣнно е била поставена отъ страна на византийското правителство, което сега е искало отъ една страна да си осигури нови доходи за смѣтка на българския вносъ, а отъ друга — при сжществуването на разни монополи и други търговски даждия въ империята да прѣдупрѣди всички злоупотрѣбения при износа откъмъ своитѣ тър овци.[2]) Макаръ тая статия и да ограждала изключително интереситѣ на Византия, обаче тя е имала не малко значение и за България: съ налагането сжществуващитѣ въ империята търговски даждия върху българскитѣ стоки, българскитѣ търговци сж придобивали законно право за собствено тържище въ Цариградъ и гарантирана безопасность; освѣнъ това съ урегулирането търговскитѣ си отношения спрѣмо българскитѣ търговци Византия ео ipso е признавала самостойностьта на България като напълно независима държава, което тя сега подтвърдявала съ официяленъ актъ.

И тъй въ тоя договоръ на първитѣ двѣ статии, които сж били поставени отъ българския господарь и сж ограждали интереситѣ само на българитѣ, византийското правителство е противопоставило послѣднитѣ двѣ, отъ които главно е искалъ да се възползува императоръ Теодосий III. Обаче той не можилъ да постигне цѣлта си: още въ слѣднята 717 год. него го постигнала участьта на прѣдшественика му и то оттамъ, отдѣто най-малко е могълъ да очаква. Тоя пжть бунтътъ избухналъ въ М. Азия на чело на единъ отъ висшитѣ офицери на ромейската армия, който надминавалъ съврѣменницитѣ си съ военнитѣ си дарби, енергиченъ характеръ и ясно разбиране нуждитѣ на врѣмето и империята.

---

[1]) *В. Златарски*, Извѣстия за българитѣ, п. т., стр. 102—103.

[2]) *А. Берѣ*, Исторія всемірной торговли, Москва, 1876, ч. I, стр. 145.

Това е билъ *Лъвъ III* (717—741), наречен *Исавъръ* по отечеството на родителитѣ му, които се били прѣселили въ тракийска Месемврия, слѣдъ като Исаврия прѣминала въ арабски ржцѣ при Юстиниана II.[1]) Той се издигналъ особено при Анастасия II въ борбата противъ арабитѣ, но задържанъ отъ войната съ послѣднитѣ, не билъ въ състояние да помогне на своя благодѣтель противъ Теодосия III. Обаче критичното положение на империята и пълното съзнание силата и призванието си да спаси и управлява държавата внушили му мисъльта да възстане противъ императора. Слѣдъ като избавилъ г. Аморея отъ арабитѣ, Лъвъ III билъ провъзгласенъ за императоръ отъ жителитѣ на тоя градъ и отъ войската си прѣзъ пролѣтьта 717 година. Като успѣлъ по дипломатиченъ начинъ да възстанови тишина въ М. Азия, той потеглилъ за Цариградъ. Лъвъ III разбилъ сина на противника си и завоевалъ Никомидия, а слѣдъ това принудилъ Теодосия да се откаже отъ прѣстола и заедно съ сина си да се оттегли въ Ефесъ като монахъ. По тоя начинъ на 25. мартъ 717 год. Лъвъ завзелъ ромейския прѣстолъ и почналъ нова династия въ Византия подъ името *Исаврийска*.

Прѣзъ врѣме на тия междуособици въ Византия ние нийдѣ не срѣщаме извѣстия за нѣкакви дѣйствия на българитѣ. Тервель, както се види, останалъ вѣренъ на договора отъ 716 година, който е билъ, вѣроятно, възобновенъ отъ Лъва III, защото още прѣзъ първата година отъ царуването на послѣдния ние виждаме българитѣ да дѣйствуватъ като съюзници на византийцитѣ. Когато арабитѣ въ 717 г. нападнали и обсадили Цариградъ отъ суша и отъ море, но не могли да иматъ успѣхъ поради тежката зима и разнитѣ болести, които се били появили въ арабския лагеръ на европейска страна, тъкмо въ това врѣме, разказва Теофанъ, и „българскиятъ народъ повдигналъ война срѣщу тѣхъ (арабитѣ) и, както казватъ знаещитѣ, изтрѣбили до 22 хиляди души араби.“[2]) Това участие на българитѣ въ войната съ арабитѣ, разбира се, изтича отъ съображението, че не е било въ тѣхенъ интересъ да допускатъ арабитѣ да

[1]) Обаче прозвището Исавъръ се оказва погрѣшно, защото Лъвъ III по произходъ билъ *сириецъ*, както напослѣдъкъ това показа *K. Schenk*, Kaiser Leons III Walten im Innern, въ Byzant. Zeitsch. V (1896), S. 296—299. Ние запазваме старото прозвище.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 397$_{18—20}$.

се закрѣпятъ на Балканския полуостровъ, защото би се измѣнило и тѣхното положение. Но отъ друга пъкъ страна не подлежи на никакво съмнѣние и това, че българскиятъ ханъ тукъ е дѣйствувалъ въ силата на сѫществуващия договоръ Тъй или инъкъ, но че договорътъ отъ 716 год. е билъ признатъ и подтвърденъ и отъ Лъва Исавра, показва и друго едно събитие, въ което на българския господарь се прѣдставяло да разиграе сѫщата роля, както и при Юстиниана II, обаче българитѣ побързали да останатъ вѣрни на договра.

Докато Артемий, свалениятъ императоръ Анастасий II, се намиралъ въ солунския мънастиръ на заточение, въ него се явила мисъль да произведе нова революция, за да си върне прѣстола. Слѣдъ отстѫпването на арабитѣ отъ Цариградъ той съобщилъ за това си намѣрение на Никита Ксилинитъ и другитѣ си приятели и съмишленици въ столицата, за да иска тѣхната помощь и съвѣти, слѣдъ като се сдобилъ прѣдварително съ подържката на солунци на чело съ солунския архиепископъ. Ксилинитъ, вѣроятно, му е обѣщалъ съдѣйствие както отъ своя страна, тъй и отъ страна на другитѣ му приятели, и го съвѣтвалъ, че желанието си той би могълъ да достигне съ помощьта на българитѣ. Тая мисъль, както се види, се допаднала на Артемия, и той побързалъ да я реализира, като се възползувалъ отъ услугитѣ на едного отъ своитѣ приятели, патриция Сисиния Рендакий, който тъкмо въ това врѣме се намиралъ въ България. Цѣлта на това идване на Сисиния тукъ, споредъ Никифора, била да получи обѣщаната отъ Тервеля помощь срѣщу арабитѣ, слѣдов. сношенията на Артемия съ българския ханъ сѫ се почнали още прѣзъ 717 год., когато българитѣ, както видѣхме, сѫ дѣйствували противъ арабитѣ, но сѫ таили всичко, докато опасностьта откъмъ послѣднитѣ минала. Сисиний наистина сполучилъ да изпълни поржчката на Артемия — да въоржжи българитѣ срѣщу Лъва III. Тервель обѣщалъ войска, а споредъ Теофана, и 30 кантаря злато. Какви сѫ били условията, на които той се съгласилъ да даде съдѣйствие на Артемия, а пъкъ такива несъмнѣнно е имало, както и въ договора съ Юстиннана II въ 704 год., за насъ оставатъ неизвѣстни, защото работата не дошла до изпълнението на тия условия.

Отъ това, което ни съобщаватъ Теофанъ и Никифоръ, може само да се констатира, че наистина Тервель изпратилъ Артемию и Сисинию извѣстно количество военна помощь, когато Артемий билъ вече обявилъ бунта и заедно съ българитѣ, като потеглилъ къмъ Цариградъ, достигналъ до Ираклея на Мраморно море. При това Никифоръ ни съобщава едно твърдѣ любопитно извѣстие: българитѣ водѣли съ себе си отъ Солунъ и лодки, които тѣ наричали μονόξυλα, т. е. еднодръвки. Както е извѣстно, на такива лодки еднодръвки сѫ плавали по морето македонскитѣ славѣни, особено ринхинитѣ, които не веднажъ сѫ вземали участие въ походитѣ на аваритѣ срѣщу Цариградъ и сѫ произвеждали своитѣ грабежи прѣзъ VII. вѣкъ,[1]) така че въ присѫтствието на тия лодки-еднодръвки ще трѣба да видимъ участието на македонскитѣ славѣни, съ които Артемий ще да е влѣзълъ въ споразумѣние, още докато се е намиралъ въ Солунъ.[2]) Обаче планътъ на възстаналия ех-императоръ и на неговитѣ съмишленици не можалъ да бѫде осѫщественъ: по нататъкъ отъ Ираклея тѣ не могли да отидатъ.

Извѣстенъ по-отрано, Лъвъ Исавъръ успѣлъ да прѣдупрѣди заговора и, докато Артемий билъ на пѫть къмъ столицата, той арестувалъ всичкитѣ му съмишленици въ Цариградъ, въ това число и Никита Ксилинитъ. По-влиятелнитѣ отъ тѣхъ заплатили съ главитѣ си, а другитѣ изпратилъ на заточение, като конфускувалъ имотитѣ имъ. Но тукъ той оставилъ виновника на бунта въ пълно прѣзрѣние и почналъ прѣговори само съ българитѣ. Никифоръ ни съобщава, че Лъвъ III писалъ до българитѣ, като имъ посочвалъ на това, че по-добрѣ ще бѫде за тѣхъ да спазватъ мира и му прѣдадатъ враго-

---

[1]) Ср. Чудесата на св. Димитра Солу скн. Вж. *A. Tougard,* ibidem. стр. 118 и сл.

[2]) Дали спомеиуваниятъ въ тая история патриций Сисиний Рендакий е едно и сѫщо лице съ адмиралъ Сисиния, който избави Солунъ отъ катастрофата, замислена отъ българина Кубера и другаря му Мавра (вж. погорѣ, стр. 157—159), не може да се установи по липса на данни; обаче подобна идентификация, споредъ насъ, е твърдѣ допустима, едно, защото двѣтѣ събития се отдѣлятъ едно отъ друго съ 30 години и, друго, защото изпращането на патриция Сисиния въ България съ политическа мисия посочва до извѣстна степень, че той отъ по-рано е билъ запознатъ съ българитѣ прѣзъ врѣмето на своята дѣйность въ Солунъ; ако това е приемливо, то ще трѣба да признаемъ, че сѫщиятъ Сисиний е билъ посрѣдникъ между Артемия и славѣнитѣ, живущи около Солунъ, съ които той е билъ добрѣ познатъ пакъ прѣзъ сѫщото врѣме.

ветѣ. Въ отговоръ на това прѣдупрѣждение българитѣ почнали да се оправдаватъ и извиняватъ и да обѣщаватъ, че ще пазятъ условията на мира. За подкрѣпа на тоя отговоръ тѣ изпратили на императора свързани Артемия и солунския архиепископъ, а на Сисиния отрѣзали главата, която така сѫщо изпратили въ столицата. Слѣдъ това българитѣ се върнали въ земята си (края на 718 или нач. на 719). Сега вече на Лъва III не било мѫчно да се разправи съ противницитѣ си, които се намирали въ рѫцѣтѣ му.[1])

Цѣлата тая история по дѣлото на изгонения императоръ е твърдѣ характерна за опрѣдѣляне политическитѣ отношения на Тервеля спрѣмо Лъва Исавра. Тукъ изстѫпва отличителната черта на неговата политика, която той прилагалъ прѣзъ цѣлото си управление спрѣмо Византия — да експлоатира събитията въ своя полза. Увлѣченъ отъ сполуката си въ реставрацията на Юстиниана Ринотметъ, безъ да е билъ добрѣ запознатъ съ характера на енергичния Исаваръ, Тервель прѣдполагалъ, че ще успѣе и тоя пѫть да качва и сваля византийски императори, като изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, че не такива сѫ били въ дадения моментъ обстоятелствата, както при Юстиниана II. Неговата неискреность изстѫпала още въ началото на бунта: отъ една страна той изпраща помощь на Лъва Исавра противъ арабитѣ, а отъ друга — той влиза въ съюзъ съ неговитѣ политически врагове, при всичко че е билъ свързанъ съ миренъ договоръ. Разбира се, ние не можемъ да го обвиняваме въ коварство, защото и неговитѣ съсѣди — византийцитѣ сѫ практику-

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 400$_{19}$—$_{29}$. — *Nicephorus*, ib., p. 55—56. — Въ изложението и подробноститѣ на това събитие разказитѣ на Теофана и патр. Никифора се значително различаватъ. Така Теофанъ ни изтъква като главно дѣйствуващо лице въ цѣлото дѣло Никита Ксилинитъ, когато Никифоръ като такова ни рисува Сисиния Рендакий, който собствено е дѣйствувалъ за повдигането на българитѣ; послѣ, мисълта да се обърне за съдѣйствие къмъ българския ханъ принадлежала, споредъ Никифора, на сам го ртемия, когато Теофанъ приписва инициативата на Н. Ксилинита. По всичко се види, че Теофанъ не е ималъ достатъчно свѣдѣния по това събитие и се ограничилъ само съ своя оригиналъ: главно той е пропусналъ сѫществената часть — завръзката на сношенията съ българския господарь, като говори само за наказанията на съучастницитѣ въ бунта съ цѣль, за да прѣдстави по-рельефно жестокостьта на императора-иконоборецъ. Напротивъ, Никифоръ, ако и да се въодушевявалъ отъ сѫщата тенденция, ималъ е несъмнѣнно по-подробни свѣдѣния за тоя бунтъ и затова много по-обстойно и по-пълно ни прѣдставя ролята на българитѣ въ дѣлото на Артемия. Поради това въ основата на нашето изложение ние взехме разказа на патр. Никифора.

вали подобна коварна политика спрѣмо българитѣ, както ще видимъ по-нататъкъ, слѣдов. за тогавашната дипломация това е било нѣщо обикновено. Затова все пакъ ние виждаме въ Тервеля единъ виденъ за врѣмето си държавенъ мѫжъ и господарь, макаръ неговото рѣшение, да се намѣси въ дѣлата на империята, и да се явява по скоро авантюристична постѫпка отколкото добрѣ обмислена дипломатическа крачка. Че той не е билъ увѣренъ въ сполуката си, показва това обстоятелство, дѣто той не е взелъ просбата на Артемия така близко до сърдце си, а е искалъ, както се види, да се намѣси дотолкова, щото, въ случай на благоприятенъ за бунтовника изходъ, да може да прѣдяви нови свои искания.

Но тоя пѫть Тервель не сполучилъ, безъ обаче да потърпи нѣкои неприятности или лишения. Разбира се, работата би могла да се свърши не особено приятно за българитѣ при други условия, отколкото при ония, въ каквито се намиралъ Лъвъ Исавъръ въ дадения моментъ. Ако послѣдниятъ се ограничилъ само съ едно прѣдупрѣждение къмъ българитѣ — да пазятъ мира и да му прѣдадатъ враговетѣ, това се обяснява съ туй, че Лъвъ III въ това врѣме все още не се считалъ доста закрѣпналъ на прѣстола и затова искалъ да се освободи по-напрѣдъ отъ всѣкакъвъ съперникъ отъ една страна, а отъ друга — той не билъ свършилъ съ арабитѣ, които все още заплашвали империята съ нови походи, слѣдов. безсмислено би било за него да нарушава мира съ българитѣ. Само при такива обяснения ще ни стане ясно, защо Лъвъ III е оставилъ тъй безнаказана коварната постѫпка на Тервеля спрѣмо него. Той повидимому се задоволилъ само съ онова унижение на българитѣ, дѣто тѣ били принудени да се оправдаватъ и да искатъ извинение прѣдъ него, а главно че тѣ се обѣщали да пазятъ занапрѣдъ мирнитѣ отношения.

И тъй мирниятъ договоръ отъ 716 год., който бѣ сключилъ Теодосий III съ българитѣ, за да се закрѣпи на прѣстола, билъ упражненъ само отъ Лъва Исавра. Той разбиралъ твърдѣ добрѣ изгодитѣ отъ тоя договоръ и не само се възползувалъ отъ него, но залѣгалъ да го продължи и занапрѣдъ, за да бѫде обезпеченъ откъмъ сѣвернитѣ си съсѣди, защото той се заловилъ не само да избави Византия окончателно отъ по-опаснитѣ ѝ врагове — арабитѣ, но още да

реформира и обнови самата империя. И тъкмо поради тая държавна политика, както ще видимъ по-нататъкъ, Лъвъ III поддържалъ прѣзъ цѣлото си царуване мирнитѣ отношения съ българитѣ.

До тука ние разгледахме, тъй да се каже, външната страна отъ царуването на ханъ Тервеля, т. е. неговитѣ политически отношения и то главно спрѣмо Византия. Нѣма съмнѣние, че и неговата вѫтрѣшна дѣйность не отстѫпвала на външната по обширность и разнообразие. Но за съжаление твърдѣ малко ние знаемъ за нея, макаръ и да се явяватъ много въпроси, на които ще се опитаме тукъ да отговоримъ, доколкото позволяватъ даннитѣ за външната дѣйность на Тервеля.

На първо мѣсто стоятъ въпроситѣ: какви сѫ били при него отношенията между славѣни и българи? Не сѫ ли оказали влияние външнитѣ му успѣхи за по-близка свръзка на тия два етнически елемента въ държавата? Ние видѣхме по-горѣ, че когато Тервель всенародно излѣзълъ въ 705 год., да помага на Юстиниана II, въ неговата войска се строго различавали славѣни и българи. Теофанъ пише, че той „потеглилъ съ цѣлия нему подвластенъ народъ — българи и славѣни", въ които несъмнѣнно трѣба да видимъ славѣнитѣ, които сѫ влизали въ състава на държавата, слѣдов. тѣ сѫ оставали на сѫщитѣ съюзни условия, както и при Исперихъ, и сѫ образували въ вѫтрѣшната си уредба нѣщо отдѣлно, отдѣленъ факторъ, който тъй или инъкъ е влиялъ върху развитието на държавния животъ. Разбира се, трудно е да се каже, въ какво се изразявало това влияние, но надали можемъ да се съмнѣваме, че политическитѣ успѣхи на Тервеля въ отношенията му къмъ Византия, неговото кесарство и официялното признание на царското му достоинство отъ императора, залѣгането му за уредбата на държавата — всичко това е издигало личностьта на българския господарь въ очитѣ на славѣнитѣ, и тѣ сѫ могли сега да го противопоставятъ на византийския императоръ като равенъ, което очевидно ги е още по-тѣсно привързвало къмъ хана и ги е туряло въ извѣстна подчиненость.

Обаче надали може още да се допуща, че славѣнитѣ при Тервеля вече сѫ придобили извѣстно непосрѣдствено участие въ управлението на държавата прѣдъ видъ на обо-

собеностьта на българския ханъ и на българитѣ, които всѣкакъ се стараели да запазятъ въ ржцѣтѣ си заедно съ първенството въ политическия съюзъ и властьта. Самъ Тервель гледалъ на своитѣ съюзни славѣни като на необходимъ за силата на държавата елементъ и се стараелъ да го уголѣми. Вече териториялното разширение на ю. отъ Стара-планина усилило славѣнския елементъ въ държавата съ населението на областьта Загорня. Но нѣма съмнѣние, че това разширение е вървѣло и въ друга посока. Наистина, ние не знаемъ, какви сж били въ това врѣме отношенията къмъ другитѣ мизийски и дакийски славѣни, които все още не били влѣзли въ съюза на българитѣ; но като имаме прѣдъ видъ отъ една страна политическото изднгане на младата държава и усилването авторитета на българския господарь, отъ друга — обстоятелствата, 1. че борбата съ аваритѣ все още се продължавала и 2. че българитѣ се домогвали да завзематъ всички проходи по Стара-планина, ние дохождаме до заключение, че при Тервеля западната граница на царството се разширила на западъ, като е обхванала земитѣ на славѣнското племе Тимочани по срѣдни и долни Тимокъ. При тия съображения границата тукъ ние приблизително бихме опрѣдѣлили така: отъ Берковската планина тя е вървѣла по Чипоровската, св. Никола, Голѣма глава, прѣсичала Тимокъ сѣверно отъ Зайчаръ и въ посока на с.-з. отивала по Църна гора, Гарванъ планина, право къмъ Дунавъ, послѣ по него на изтокъ и при голѣмия завой на Дунавъ южно отъ Турну-Северинъ тя е прѣминавала по централния Влашки окопъ, който сега е билъ продължент отъ р. Жиулъ до с. Хиново и по тоя начинъ по цѣлото си протежение съставялъ сега сѣверната граница на държавата, тъй че българитѣ ставали въ непосрѣдствено съсѣдство съ аваритѣ и по Дунавъ.

Тервель, очевидно, е пазнлъ още условията на съюзния договоръ, сключенъ отъ прѣдшественика му съ славѣнскитѣ племена, което собствено най-вече способствувало за мирното имъ присъединение къмъ държавата. Но отъ друга пъкъ страна съ уголѣмяването количеството на славѣнския елементъ усилвало се и съзнанието на славѣнското население въ своето значение като главенъ факторъ за силата и трайностьта на самата държава. Развитието на такова съзнание, разбира се, е влѣкло подирѣ си желание у славѣн-

ското население да вземе и то участие въ управлението на държавата, да се приравни въ правата съ своитѣ обединители-българи. И ако проявяването на подобно желание не се забѣлѣзва при Тервеля, то това се обяснява отъ една страна съ туй, че Тервель пазилъ точно първоначалнитѣ договорни права на славѣнитѣ, а отъ друга — съ туй, че силната ржка и умната политика на тоя български господарь не имъ давали възможность да прѣдявяватъ и тѣ своитѣ притезания като важенъ съставенъ елементъ на държавата. Обаче слѣдъ смъртьта на Тервеля, а още повече слѣдъ прѣкжсването на Исперихович родъ, славѣнското население не се забавило да изтъкне правата и значението си и да вземе живо участие въ онія вжтрѣшни междуособици, които обематъ почти двѣтѣ срѣдни четвърти на VIII. вѣкъ, въ оная жестока династическа борба, която била не толкова борба на партии въ България, колкото борба между двата съставни елемента за етническо надмощие.

Послѣднята година, въ която византийскитѣ хронисти споменуватъ за Тервеля, бѣше, както видѣхме, 717/718, която ще трѣба да приемемъ и като послѣдня година отъ царуването на тоя български ханъ. Това се подтвърдява и отъ даннитѣ на Именника Споредъ послѣдния, покачването на Тервелевия прѣемникъ или смъртьта на Тервеля се отнася къмъ цикловата година *дванш шехтемъ*, т. е. къмъ 8-ия мѣсецъ на 40 лун. год. отъ Българската ера, която отговаря на май 718 год. отъ Хр.[1]) Отъ тая дата въ течение на цѣли 36 години се прѣкратяватъ у византийскитѣ писатели извѣстията за българитѣ. Тоя периодъ е най-тъмниятъ и най-неизвѣстниятъ въ старата българска история. За него липсватъ каквито и да било исторически данни както за вжтрѣшнитѣ работи, тъй и за външнитѣ отношения на българитѣ. Едничкиятъ изворъ е Именникътъ, но и той не дава много. Слѣдъ Тервеля тоя паметникъ отбѣлѣзва двама още князе: единиятъ, чието име остава неизвѣстно,[2]) управ-

[1]) Вж. Притурка № 1. — Че смъртьта на Тервеля се отнася къмъ 718 г., а не къмъ 719, се дока ва и отъ това, че Никифоръ и Теофанъ, когато говорятъ за събитията отъ края на 718 и нач. на 719 г., вече не споменуватъ името на Тервеля, а си служатъ съ общото име българи.

[2]) Впрочемъ *Marquart*, който по-рано (вж. Die alttürkische Inschriften, S. 74) искаше да види въ *Вихтунь* името на Тервелевия прѣемникъ, като смѣташе израза „якш Кнхтѣнь“ за маргинална глосса, вмъкната не на мѣсто въ текста; напослѣдъкъ обаче той (Die altbulg. Ausdrücke, п. т., стр. 6, табл.

лявалъ 5 лун. год. и 10 мѣсеца, или отъ 8-ия мѣс. на 40 лун. год. до 6-ия мѣс. на 46 година отъ Б. Е., или отъ май 718 г. до януарий 724 год. отъ Хр., а другиятъ — *Севаръ*, чиято циклова година на покачването му е *тохъ алтомъ*, т. е. прѣзъ 6-ия мѣс. на 46 лун. отъ Б. Е., управлявалъ 16 лун. години и 3 мѣсеца, или отъ 6-ия мѣс. на 46 лун. год. до 9-ия мѣс. на 62 лун. год. отъ Б. Е., или отъ януарий 724 до октомврий 739 год. отъ Хр.[1]) За тия двама български господари не знаемъ нищо повече, освѣнъ че съ тѣхъ се прѣкжснала династията на Исперихъ, именно неговътъ родъ *Дуло*, и изстжпва на българския прѣстолъ другъ родъ, нова династия, както ще видимъ въ слѣднята глава.

пун. 7—8), като се базира на цикловата година на Тервеля тикоучитимъ (Погод. р. тикоучитимъ) тюркимъ, която разлага на тикоуч итимъ(или итимъ), опита се да нарече тоя князъ *Текучь*. *I Миккола* отначало прие това раздѣление на българския изразъ, като „тикоуч" счете за собствено име на слѣдващия ханъ, а *ем(ит)-емь* обясни съ турското „*ит*," „эт" = куче, или 11. година въ българския 12-годишенъ цикълъ (вж. „Тюрско-болгарское лѣтосчисление" въ Извѣстія отдѣл. рус. я·. и словесн. Им. Академіи Наукъ въ Петроградъ, т. XVIII (1913), ки. 1, стр. 244/5). Но по-сетнѣ той прѣдложи друго разчленение на горѣ-приведения български изразъ, а именно, Тиктемь... коучи тюркимъ, като при това *Тектемь* (Töktämi? или подобно, народ. старотур. Ist-ami) или още *Токтомь* (Тоχtomyš? Toktamyš?) счита за име на неизвѣстния князъ, а „коучи", което той произвежда отъ „коучь" или „коуча," означава „овенъ" или „овца", т. е. 8-та година въ българския 12-годишенъ цикълъ (вж. Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren въ Journal de la Société Finno-Ougrienne, XXX (1914), S.-Ab. p. 13—14). Може би подобно размѣстване на сричкитѣ въ думата тикоучитимъ, както и обясненното й и да сж твърдѣ остроумни, но тѣ ни се показватъ много прѣсилени и натегнати, а освѣнъ това едва ли е допустимо да е ставало такова размѣстване на сричкитѣ както въ гръцката, тъй и въ българската транскрипция. Затова ние мислимъ, че първото разчленение на тая дума е несъмнѣнно вѣрно и правилно, защото то ни дава съвсѣмъ подходни цифри при изчислението цикловата година на Тервелевото покачване; но отъ друга страна ние по никой начинъ не можемъ да приемемъ прѣдположението, че първата часть на израза тикоучитимъ или комбинацията „тиктимъ" сж нищо друго освѣнъ името на неизвѣстния князъ; вече поради това, че самиятъ текстъ на Именника, както и значението на българскитѣ изрази не дозволяватъ никакви прѣмѣствания отъ едно мѣсто на друго (вж. Къмъ въпроса и пр., стр. 4—11). Ние вече имахме случай да се изкажемъ (пакъ тамъ, стр. 11, забѣл.), че думата „тикоуч" се намира въ свръзка съ българското лѣтоброение и е поставена прѣдъ първата циклова година, изчислена по новото лѣтоброение, съ цѣль да се изтъкне тая свръзка или пъкъ да се посочи на промѣната въ лѣтоброението. Ние сме убѣдени, че ако ориенталиститѣ погледнатъ на тая дума въ тоя тъкмо смисълъ, тѣ ще ни изведатъ скоро и нейното значение. Що се отнася до името на Тервелевия прѣемникъ, то ще да е било пропуснато още при прѣвода на старобългарски, защото, като се вземе прѣдъ видъ, каква е била сждбата на тоя каменень стълпъ, на който е бнлъ изрѣзанъ хронологичния списъкъ на първитѣ български господари, (вж. *В. Н. Златарски*, Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение? СпБА, кн. I. 1, стр. 35—37), то е било или нечетливо, или съвсѣмъ повредено и заличено на камъка (пакъ тамъ, стр. 41, и Притурка № 1).

[1]) За тия хронологически данни вж. Притурка № 1.

3. Епоха на вжтрѣшни междуособици и външни опасности.

Прѣзъ есеньта на 739 г. се прѣкратилъ родътъ на Исперниха—Дуло. Кой се е покачилъ слѣдъ това на българския прѣстолъ, византийскитѣ хронисти нищо не отбѣлѣзватъ. Като единчъкъ изворъ, който ни помага да подпълнимъ и тая празнота, се явява пакъ Именникътъ. Споредъ него, слѣдъ Севара управлявалъ Кормисошъ. ѕі лѣ. родъ ѥмоу вокиль. а лѣ ѥмоу шегоръ твирѣмь. Че е имало въ България ханъ съ такова име, свидѣтелствува и Теофанъ, който го нарича Κορμέσιος ὁ πάλαι κύριος αὐτῶν (Βουλγάρων) и ни го прѣдставя като тъстъ на ханъ Сабина;[1]) сжщо за него узнаваме и отъ западната хроника на Сигеберта, който го поставя като непосрѣдственъ прѣемникъ на Тервеля.[2]). Освѣнъ това за тоя български господарь Именникътъ дава още слѣднето: сни же кнѧзь измѣни рѡ̃ Доулевъ. рекше вихтѣнь. Отъ тия думи ясно става, че *Кормисошъ* е билъ непосрѣдственъ прѣемникъ на Севара, послѣдния ханъ отъ рода Дуло, обаче обяснението, какъ е взелъ властьта Кормисошъ, ще зависи отъ това, какъ трѣба да се разбира думата „измѣни.“ Споредъ едно отдавна вече изказано мнѣние, тя може да се разбира двояко: Кормисошъ или е „смѣнилъ рода Дуло“, или пъкъ буквално „измѣнилъ на рода Дуло“.[3]) Разликата между тия двѣ разбирания състои въ това, че споредъ първото тълкуване,

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 433$_{18}$. — Ср. сжщо p. 497$_{19-20}$: Κορμέσιος ὁ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ κύριος Βουλγαρίας. — Въ прѣвода на Анастасия библиотекаря това име се пише на едно мѣсто *Comersius (Theophanes*, ib., II, p. 255$_{8}$), както и въ нѣкои гръцки кодекси Κομέρσιος, а на друго *Cormesius* (ib., p. 335$_{14}$). — Споредъ Томашека това име е звучало на хун но-български *Курмышъ* (тур. qurmyš, „Besorger, Zurichter, Bogenspanner“. Вж. Idrisi, S. 40. — *Pauly-Wissova*, s. v Bulgaroi). *J. Marquart* вижда въ това име причастие на *-мышъ* (myš), слѣдов. на български то е звучало Qormyš = *Кормышъ*; славянскиятъ прѣводачъ възприелъ гръцкото окончание (вж. Die altbulg. Ausdrücke ib., p. 7, nota 8. Ср. *I. Mikkola*, Die Chronologie, п. т., стр. 20).

[2]) *Pertz*, Monum. German. VIII, p. 330: Cormesius Bulgaribus dominatur. Сигебертъ отнася началото на Кормисошевото князуване къмъ 727 г., което, разбира се, не може да се прнеме, едно, защото тая дата противорѣчи на другитѣ данни, и, друго, защото изобщо хронологията у Сигеберта се счита като произволна (вж. *Wattenbach*, п. т., I, стр. 160 и сл). По-вѣренъ въ хронологията се явява другъ западенъ по-късенъ (XIII. вѣкъ) хроинстъ, монахъ Албериkъ, който се е ползувалъ отъ стария църковенъ историкъ Hugo Floriacensis. Той право пише: Super Bulgaros.... jam erat tercius rex nomine Cormesius, и дѣйностьта на послѣдния отнася къмъ 750 год. (*Pertz*, Mon. Germ. t. XXIII, Scrpt. p. 708).

[3]) *А. Куникъ и В. Розенъ*, Извѣстія Ал-Бекри и пр., I, стр. 129, бѣл. 3.

Кормисошъ е смѣнилъ рода Дуло, т. е. слѣдъ като се прѣкратилъ царствуващиятъ родъ, той е наслѣдилъ властьта или по право, или пъкъ по изборъ, слѣдов. смѣната на династията станала по миренъ начинъ; въ втория пъкъ случай ще трѣбва да разбираме противното, — че той е измѣнилъ на Дуловци, т. е. узурпиралъ по единъ или другъ начинъ властьта, слѣдов. покачването на Кормисоша на прѣстола е станало поради нѣкакъвъ държавенъ прѣвратъ. Кое отъ тия двѣ тълкувания трѣба да приемемъ, ще ни покаже слѣдниятъ кратъкъ прѣгледъ за състоянието на България въ. дадената епоха.

Колкото Тервель съ своята умна и прѣдвидлива пополитика, съ своя твърдъ и смѣлъ характеръ можа да издигне България политически много високо, толкова неговитѣ близки прѣемници, изглежда, не сѫ били достойни да продължатъ дѣлото му за напрѣдъка на младата държава. Вече отсѫтствието на всѣки споменъ за тѣхъ у византийскитѣ хронисти ясно говори, че тѣ не сѫ направили нищо за усилването на държавата прѣдъ Византия, па и въ самата България не сѫ били въ състояние да държатъ авторитета на ханската власть на оная степень, на която я оставилъ Тервель. Тѣ скоро изпаднали подъ влиянието на знатнитѣ хунно-български родове или на боилитѣ, които вече като отдѣлно съсловие и по-близки до държавния глава, не се забавили да си присвоятъ извѣстни права и привилегии за смѣтка на ханската власть и да опрѣдѣлятъ по-точно отношенията си спрѣмо хана. Въ какво състояли тия права и привилегии и въ какво се изразявали тия отношения, за насъ остава неизвѣстно; обаче, ако се сѫди по по-сетнѣшната роля на болярството въ България, като единъ отъ главнитѣ фактори въ държавата, може да се мисли, че българскитѣ боили или боляри още въ дадената епоха се стремили да ограничатъ властьта на хана съ своя съвѣтъ и чрѣзъ това да си запазятъ първенствуващо положение въ държавата спрѣмо отдѣлиитѣ прѣдставители на славѣнскитѣ племена, влѣзли въ състава на държавата, които отъ своя страна не ще да сѫ закъснѣли така сѫщо да изявятъ домогванията си за участие въ управлението. Къмъ тия влиятелни и силни родове ще трѣба да отнесемъ и родътъ Вокиль, чийто прѣдставитель Кормисошъ сполучилъ да се издигне при прѣемницитѣ на

Тервеля, а слѣдъ смъртьта на Севара да завладѣе властьта и да стане родоначалникъ на нова династия. Въ тоя смисълъ, споредъ насъ, ще трѣба да разбираме израза на Именника „измѣни родъ Дуловъ".[1]) Обаче постжпката на Кормисоша не могла да не възбуди завистъ у другитѣ подобни нему боили, които не по-малко отъ него ламтѣли за прѣстола, и да не ги въоржжи противъ него. Твърдѣ е възможно, щото незадоволство отъ страна на боилитѣ да се е появило още на първо врѣме, но Кормисошъ ще да е успѣлъ, както се види, да прѣдупрѣди всѣкакви вжтрѣшни размирици и да запази тишината въ страната. При все това враждебното чувство у боилитѣ отъ противната на Кормисоша партия не било съвсѣмъ унищожено, и при пръвъ удобенъ случай, както ще видимъ по-долу, послѣднята успѣла да прояви своитѣ противодѣйствия противъ рода Вокиль.[2])

---

[1]) *Marquart* малко по-нѣкъде разбира тоя изразъ. Той пише: Die Bemerkung: „Dieser Fürst veränderte das Geschlecht Dulo, das ist Wichtun," kann offenbar nur bedeuten: „er veränderte (den Namen) des Geschlechtes Dulo in Wichtun". Denn sonst hätten die Worte рекше Вихтунь keinen Sinn. Впрочемъ той признава, че Кормышъ hat allerdings zunächst das Geschlecht Dulo abgelöst (Die altbul. Ausdrücke, S. 7, Am. 8). Но въ такъвъ случай би трѣбало да признаемъ, или че родътъ Дуло е ималъ двѣ имена, или пъкъ че Кормисошъ е промѣнилъ името далъ е ново име на стария царски български родъ. Но съ каква цѣль? Освѣнъ това думата „рекше" надали може да се прѣвежда съ прѣдлога „въ" или „на"; тя си има едно специално значение — обяснително и тукъ очевидно обяснява смисъла на прѣдходното изречение, както това показва и значението на думата вихтѣнь. Споредъ Миккола (Die Chronologie, стр. 9, бѣл. 2), „въ първата сричка на тая дума се съдържа тур. *ик—ук*= „родъ", а въ втората — една дума съ значението „другъ" (срав. уйгур. ögün). При такова обяснение цѣлото изречение: сии жє кнѧзь измѣни рⷪ Дꙋлοвъ, рекше вихтѣнь ще значи: „тоя князъ измѣни рода Дуловъ, сирѣчь той е отъ другъ родъ", а оттука ясно става, че вихтѣнь напълно отговаря на думитѣ иного р(ⷪ)да въ израза „и сии иного рода," който се отнася къмъ Телеца и дѣто съюзътъ и изтъква, че е станала втора промѣна на „рода" като се има прѣдъ видъ първата при Кормисоша, оттука вихтѣнь не може да бѫде собствено име.

[2]) Разбирайки така разгледания тукъ изразъ отъ Именника, ние по никой начинъ не можемъ да се съгласимъ съ Миккола, който, като обяснява, че името Вокиль или Оуκиль е нищо друго освѣнъ думата Βουηλα и Βοΐλα, която е извѣстна още отъ Орхоискитѣ надписи и отъ нѣкои на гръцки съставени български надписи *буила* и *боила*, а името Оуганнъ (вж. по-долу) сближава съ Βαγαΐνα на сторо-българскитѣ надписи, прави слѣднето заключение: „И тъй отъ Кормисоша нататъкъ при князетѣ се дава не тѣхниятъ родъ, а прѣдишното имъ достоинство" (Die Chronologie ibid., p. 19—20). Обаче отъ сжщитѣ тия старо-български надписи на гръцки, които съдържатъ актове отъ официяленъ характеръ (вж. *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 190—192) се ясно види, какво голѣмо значение е ималъ *родътъ* въ хунно-българската държава, защото обозначението произхода, рода на лицето, къмъ което се отнася надписътъ, се явява като непрѣмѣненъ елементъ въ акта. Изразътъ въ Именника: „родъ имоу Дꙋло, Ⱁрми" или „и родъ имоу Вокиль или Оуκиль, Оуганнъ, е нищо друго, освѣнъ изразътъ: ἥτο δὲ τὸ γένος αὐτοῦ Κυριγὶρ или ἥτο δὲ

За политическитѣ отношения между България и Византия при Кормисоша ние нѣмаме прави извѣстия, обаче отъ косвената бѣлѣжка на Теофана[1]) може да се твърди, че и при него мирниятъ договоръ отъ 716 год. е билъ спазванъ отъ Лъва III Исавра и е билъ подтвърденъ при покачването на Константина V Копронимъ въ 741 год. Това миролюбие отъ страна на императоритѣ-исаврийци произлизало отъ самата имъ държавна политика, която имала за задача да засили централната власть и да издигне отново значението и мощьта на Византия прѣдъ нейнитѣ съсѣди.

Завзетъ както съ усилната борба противъ арабитѣ, които тогава станали особено опасни за империята, тъй и съ вжтрѣшнитѣ си реформи и особено съ знаменитата църковна борба, извѣстна въ историята подъ името „иконоборство," която отъ основа разклатила вжтрѣшно цѣлата византийска империя, Лъвъ III се видѣлъ принуденъ, както вече посочихме по-горѣ, строго да пази мирнитѣ отношения съ европейскитѣ си съсѣди — българитѣ. Обаче бързото разширение и закрѣпване на българската държава чрѣзъ присъединението на византийски области, заселени съ славѣни, отъ една страна, а отъ друга — планътъ на ринхинския князъ Прѣбъндa да се отцѣпи като самостоенъ и опитътъ на македонскитѣ славѣни въ течение на двѣ години (735—737 г.) да завладѣятъ Солунъ, задъ което се криелъ исконниятъ имъ стремежъ, слѣдъ като се отцѣпятъ отъ империята и провъзгласятъ своята пълна независимость, да турятъ основата *на особна* държава,[2]) не сж могли да изплъзнатъ отъ вниманието на императора. На Лъва III се налагало въ силата на неговата държавна политика да тури край на едното и на другото, но понеже първото въ дадения моментъ е било невъзможно, а второто едвамъ успѣлъ да прѣдотврати съ силата на орж-

---

γενεᾶς Τζαχαγάρης, Κουβιάρης κτλ., и ако Вокиль или Оукиль означава βουηλα или βοΐλα, а Оугаинъ — βαγαΐνα, то въ такъвъ случай и Дуло, Ерми, Киригиръ, Цакагаръ, Кувиаръ сж така сжщо не имена, а названия на различни длъжности, което, разбира се, е недопустимо, както и горѣприведеното заключение на Миккола. Че Вокиль или Оукиль и Оугаинъ сж имена на родове, показва и самиятъ текстъ на Именника: Тимщъ. г҃. лѣ҃. ро҃ ѥмоу оугаинъ. а҃ лѣ҃ ѥмоу соморъ алтымъ. и сни иного ѳа; очевидно послѣднитѣ думи се отнасятъ къмъ Оугаинъ.

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 177—178.

[2]) Както за плана на Прѣбъндa, тъй и за тая знаменита 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ, сжщо и за хронологията имъ вж. Притурка № 5.

жието, той прибѣгналъ къмъ други мѣроприятия, чиято цѣль проглежда въ неговата законодателна дѣйность.

Нѣма съмнѣние, че съ издаването на своята „Еклога на законитѣ“ — кратъкъ сборникъ на дѣйствуващото право, първитѣ императори-иконоборци се домогвали между другото да свържатъ по-тѣсно съ центъра крайнитѣ провинции на Византия, които прѣзъ VI. и VII. вѣкъ прѣтърпѣли коренни промѣни както въ частния, тъй и въ обществения животъ на империята, и чрѣзъ това да запазятъ цѣлостьта ѝ. Особено рельефно изпжква тая цѣль въ тѣхния „Земледѣлски законъ“ (νόμος γεωργικός), който уреждалъ отношенията на земленаимателитѣ къмъ землевладѣлцитѣ и вжтрѣшнитѣ отношения на свободнитѣ селски общини въ владѣнието на земята; при това, споредъ тоя законъ, земленаимателитѣ и селенитѣ, въ противоположность на старитѣ прикрѣпени къмъ земята колони, се ползували съ лична свобода.

Сжществува отдавна вече мнѣние, че основнитѣ принципи на Земледѣлския законъ — общинското землевладѣние наредъ съ частната дребна собственость и личната свобода на селското население, — били отъ славѣнски произходъ, и че появяването на Землед. законъ се намирало въ права зависимость отъ онова силно влияние, което настанилото се въ областитѣ на империята славѣнско население бѣ оказало върху наредбитѣ, живота и сждбинитѣ на самата Византия; защото тоя законъ не е прѣдизвикалъ промѣнитѣ въ по-раншнитѣ аграрни отношения, а е билъ наложенъ, слѣдъ като самиятъ социяленъ прѣвратъ билъ вече направенъ, и само призналъ това, което вече е сжществувало въ живота.[1]) Обаче кои сж били причинитѣ, които сж принудили императоритѣ-иконоборци да се поддадатъ на това силно славѣнско влияние, да усвоятъ обичайното право на славѣнитѣ и да го приематъ въ държавното, като го облѣкатъ въ законодателна форма, е единъ въпросъ, който и до днесъ не е достатъчно разясненъ.

---

[1]) По въпроса за Земледѣлския законъ вж. *Zachariae von Lingenthal*, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3-te Aufl. (1892), 250 и сл. — *В. Г. Васильевскій*, Законодательство иконоборцевъ, ЖМНПр. ч. 200 (1878), 95 и сл. — *Ѳ. Ив. Успенскій*, Древнѣйшій памятникъ славянскаго права, Юридическій Вѣстникъ, г. XVIII (1886), кн. IV, 703—705. — *Б. А. Панченко*, Крестьянская собственость въ Византіи, София, 1903. — *П. Мутафчиевъ*, Селското землевладѣние въ Византия (споредъ νόμος γεωργικός), СбНУК. кн. XXV (1910), 1—72 и посочената тамъ друга литература.

Прѣдположението, че общинското землевладѣние, което проглежда въ Землед. законъ, се намирало въ свръзка съ римската фискална система, не може да се приеме, защото фискалната система на римскитѣ, а слѣдъ тѣхъ и на византийскитѣ императори е твърдѣ много спомогнала за затвърдяването на колоната или крѣпостното право, тъй като тя е изисквала солидарна отговорность на земледѣлцитѣ общинари за редовното постжпване на данъцитѣ;[1]) сжщо така и мнѣнието, че обяснение на произведения *отцорѣ* социяленъ прѣвратъ съ издаването на Землед. законъ трѣба да се търси въ нѣкакви-си „либерални идеи“ на императоритѣ-иконоборци, свойствени на „срѣдневѣковния еллинизмъ“[2]), е твърдѣ несполучливъ, защото едвали може да се допусне, че Лъвъ III по произходъ исавриецъ, или по-вѣрно сириецъ,[3]) е могълъ да се въодушевява отъ съвсѣмъ чуждия нему „еллинизъмъ“; напротивъ, неговото иконоборство иде да потвърди тъкмо противното, нѣма вече да говоримъ, че въ своя стремежъ да засили централната власть, той надали е търснлъ подкрѣпа въ наредбитѣ на едно население, което не е искало дори да признае императорската власть и се е домогвало да запази политическата си независимость, каквито сж били славѣнитѣ. Очевидно, причинитѣ на това отстжпване на императоритѣ-иконоборци отъ традициитѣ на старото римско-византийско право ще трѣбва да търсимъ другадѣ, и ние ги съзираме въ новитѣ политически отношения, които се създали на Балканския полуостровъ къмъ началото на VIII. вѣкъ.

Първата епоха на новооснованата българо-славѣнска федеративна държава, прѣминала както видѣхме, въ пъленъ успѣхъ. Благодарение на честитѣ промѣни на византийския прѣстолъ, които се придружава и съ кървави граждански войни, българскитѣ господари не само успѣли дотолкова да се засилятъ, щото тѣ почнали да се намѣсватъ въ вжтрѣшнитѣ работи на империята, но и продължили славѣнския обединителенъ процесъ по двата брѣга на Дунавъ въ обла-

---

[1]) *Васильевскій*, пакъ тамъ, 104—105. — *Мутафчиевъ*, пакъ тамъ, стр. 9—10, 68—72.

[2]) *M. C. Paparigopoulo*, Histoire de la civilisation Hellénique, Paris, 1878, p. 260.

[3]) Вж. по-горѣ, стр. 184, бѣл. 1.

ститѣ на дакийскитѣ и горне-мизийскитѣ славѣни. Вече при Тервеля, както видѣхме, границитѣ на България стигнали въ западна посока сѣверно отъ Дунавъ до голѣмия му завой при Турну-Северинъ и отвждъ р. Тимокъ, а въ южна посока тѣ прѣхвърляли Стара-планина и обхващали сѣверната часть на Тракия — славѣнската область *Загория*. Главнитѣ причини, които сж подбуждали славѣнитѣ да се отказватъ отъ Византия и да постжпватъ въ българския съюзъ и по тоя начинъ сж спомагали за разширението на българската държава, лежали, както вече посочихме, въ самитѣ условия на съюза между българи и славѣни, именно 1. въ това, че и двата народа се задлъжавали съвмѣстно и взаимно да защищаватъ своята независимость както отъ омразнитѣ тѣмъ авари, чиято мощь все още се чувствувала въ това врѣме въ областьта на срѣдни и сѣверно отъ долни Дунавъ, тъй и отъ Византия, сблъскването съ която още прѣдстояло, щомъ като византийскиятъ императоръ поиска окончателно да подчини славѣнитѣ подъ властьта си и да ги направи свои покорни поданици, и 2. въ това, че славѣнитѣ, влизайки като съюзници въ българската държава, запазвали пълна самостойность въ вжтрѣшния си животъ и оставали да живѣятъ отдѣлно по своитѣ нрави, обичаи и право. Вече тая първоначална цѣль и основенъ принципъ на българо-славѣнския политически съюзъ не сж могли да не обърнатъ вниманието въ Цариградъ. Лъвъ III схваналъ голѣмата опастность отъ тая организация на българи и славѣни за цѣлостьта на империята, обаче да почне открита борба съ нея въ даденото врѣме за него, както казахме, било невъзможно. Затова той се заловилъ да подготви по миренъ начинъ почва за своеврѣменното отстранение на опасностьта отъ тая страна.

За да отвлѣче вниманието на имперскитѣ славѣни отъ примамливия за тѣхъ българо-славѣнски съюзъ и по тоя начинъ да парализира по-нататъшното разширение и засилване на българската държава за смѣтка на византийскитѣ области, и по-тѣсно да ги привърже къмъ империята въ държавно отношение, Лъвъ III трѣбало прѣди всичко да имъ гарантира сжщото онова самостойно социялно-екномическо положение, което тѣхнитѣ събратия получавали, присъединявайки се къмъ българската държава, а това той би могълъ да постигне, ако приеме тѣхната вжтрѣшна наредба, тѣхното обичайно

право и го санкционира съ въвеждането му въ държавата по законодателенъ редъ. Ето дѣ, споредъ нашитѣ схващания, трѣбва да търсимъ причинитѣ, които сж принудили императоритѣ-иконоборци да прѣдпочтатъ и да узаконятъ обичайното право на славѣнитѣ съ издаването на Землед. законъ. И Васильевски е правъ, като казва, че „именно за новото (славѣнското) население на империята е билъ прѣдназначенъ прѣдимно тоя законъ, който повече е съотвѣтствувалъ на неговитѣ възгледи, обичаи и навици, отколкото традициитѣ на старото римско право за личната собственность и по-къснитѣ учреждения на римската империя — колонатътъ или прикрѣпяването къмъ земята".[1]) А. Ѳ. Ив. Успенски дори вижда „въ тоя законъ не паметникъ на византийското право въ славѣнска обвивка, а паметникъ на славѣнското право на гръцки езикъ".[2]) Че Землед. законъ еималъ право отношение тъкмо къмъ македонскитѣ славѣни се доказва и съ това, че посетнѣ, когато тия славѣни били присъединени къмъ българската държава, той е билъ възприетъ и усвоенъ и отъ българскитѣ господари, а при царь Симеона е влѣзълъ въ състава на тъй нареченитѣ „книги законныя".[3])

Както изглежда, Лъвъ III постигналъ цѣлта си: движението на македонскитѣ славѣни било потъпкано, а съ усилването на почналото се по-отрано разпространение на християнството между тѣхъ заедно съ въвеждането на новото законодателство се турилъ край на всѣки опитъ за отцѣпването имъ отъ империята. Наистина, и слѣдъ това македонскитѣ славѣни продължавали да възставатъ противъ империята, обаче тия движения не сж имали самостоенъ характеръ, а се намирали, както ще видимъ, въ непосрѣдна свръзка съ държавната политика на българскитѣ господари, които отъ втората половина на VIII. вѣкъ изтжпватъ вече като освободители и обединители на балканскитѣ славѣни. Обаче синътъ и наслѣдникъ на Лъва III, *Константинъ V Копронимъ* (741—775), не се задоволилъ само съ постигнатия резултатъ. Като е смѣталъ, че императорската власть надъ славѣнитѣ е доста закрѣпена, той се заловилъ да изпълни втората задача отъ

---

[1]) *Васильевскій*, каз. статия, стр. 105.

[2]) *Ѳ. Ив. Успенскій*, пакъ тамъ, стр. 705.

[3]) *В. Н. Златарски*, Какви книги и закони Борисъ е получилъ отъ Византия, стр. 115—6.

балканската политика на баща си: да се освободи отъ сключения въ 716 г. позоренъ миръ съ българитѣ и да нанесе съкрушителенъ ударъ на българската държава. И наистина, къмъ края на Кормисошевото управление Константинъ Копронимъ пръвъ изстжпва като нарушитель на мира съ българитѣ, за отношенията къмъ които византийскитѣ хронисти до това врѣме не даватъ никакви извѣстия въ течение на цѣли 36 години.

Като причина за възобновата на враждебнитѣ дѣйствия между двѣтѣ съсѣдни държави се привожда отъ една страна това, че Константинъ Копронимъ почналъ да строи по българската граница въ Тракия крѣпости, въ които поселилъ еретици-павликяни — сирийци и арменци отъ гр. Теодосиуполь и Мелитина, като при това имъ доставялъ охотно срѣдства за живѣене, а отъ друга — това, че българитѣ поискали да сключатъ съ императора договоръ заради построенитѣ крѣпости и да получатъ данъкъ. Нѣма съмнѣние, че и двѣтѣ тия причини се попълватъ взаимно. Издигането на нови крѣпости по тракийската граница, а главно поселението на сирийци и арменци, назначението на които е било да защищаватъ границата на империята отъ българитѣ, било явно нарушение на договора отъ 716 год., слѣдов. българитѣ имали право да искатъ удовлетворение или поне да подновятъ и попълнятъ договора. Но Константинъ Копронимъ отказалъ да изпълни искането на българския ханъ; той дори се отнесълъ съ прѣзрѣние къмъ неговия пратеникъ, чрѣзъ което явно показалъ, че той изобщо се отказвалъ да се придържа о договора отъ 716 год.

Тоя смѣлъ отказъ на императора се обяснява съ положението, което послѣдниятъ заемалъ въ дадения моментъ. Около това врѣме Константинъ Копронимъ достигналъ най-високата точка на своята мощь: той сполучилъ да побѣди арабитѣ, които нападали Опсикийската область, да съкруши съперника си по прѣстола, зетя си Артавасда, а въ 754 г. се считалъ пъленъ побѣдитель надъ почитателитѣ на иконитѣ слѣдъ събора въ Цариградъ. При такива едни успѣхи Константинъ Копронимъ не е могълъ да прѣтърпи срама, който му се нанасялъ сега съ искането на българския господарь. Българитѣ пъкъ отъ своя страна не могли да понесатъ неговия надмѣненъ отказъ и веднага му отговорили съ това, че потег-

лили въ походъ. Въ 755 г. тѣ нахълтали въ Тракия и, като насочили маршрута си право къмъ Цариградъ, достигнали до тъй наречената „Дълга стѣна“ на импер. Анастасия I. Тукъ обаче българитѣ били прѣсрѣщнати отъ ромеитѣ и потърпѣли тежко поражение, слѣдъ което побързали да отстжпятъ отъ столицата съ голѣми загуби.[1])

Тая побѣда била достатъчна за Копронима, за да разшири плана на дѣйствията си противъ сѣвернитѣ си съсѣди. Сега той рѣшилъ завинаги да се освободи отъ всѣкакви задължения спрѣмо българския ханъ и да накара българитѣ да прѣкратятъ нахлуванията въ владѣнията на империята. За тая тъкмо цѣль той наскоро прѣдприелъ грандиозенъ походъ противъ България, за който Никифоръ забѣлѣзва, че станалъ „малко врѣме слѣдъ това“ (μετ' οὐ πολύ), т. е. слѣдъ нападението на българитѣ въ 755 год., слѣдов. тоя походъ ще трѣба да отнесемъ не по-късно отъ слѣднята 756 година.[2]) Копронимъ намислилъ да нападне на Бъл-

---

[1]) *Theophanes*, Ib., p. 429$_{18-22}$: ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Σύρους τε καὶ Ἀρμενίους, οὓς ἤγαγεν ἀπὸ Θεοδοσιουπόλεως καὶ Μελιτηνῆς, εἰς τὴν Θρᾴκην μετῳκισεν, ἐξ ὧν καὶ ἁπλατύνθη ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιάνων . . .; $_{25-28}$: τῷ δ' αὐτῷ χρόνῳ ἐζήτησαν οἱ Βούλγαροι πάκτα διὰ τὰ κτισθέντα κάστρα· καὶ τοῦ βασιλέως ἀτιμάσαντος τὸν ἀποχρισάριον αὐτῶν, ἐξῆλθον φωσατικῶς, καὶ ἦλθον ἕως τοῦ Μακροῦ τείχους κατὰ τῆς βασιλίδος πόλεως τὴν ὁρμὴν ποιησάμενοι· πολλὴν οὖν ἅλωσιν ἐργασάμενοι καὶ αἰχμαλωσίαν λαβόντες ὑπέστρεφαν ἀβλαβεῖς εἰς τὰ ἴδια. — *Nicephorus*, Ib., p. 66,$_{11-21}$: . . . Κωνσταντῖνος ἤρξε δομεῖσθαι τὰ ἐπὶ Θρᾴκης πολίσματα, ἐν οἷς οἰκίζει Σύρους καὶ Ἀρμενίους, οὓς ἔκ τε Μελιτηναίων πόλεως καὶ Θεοδοσιουπόλεως μετανάστας πεποίηκε, τὰ εἰς τὴν χρείαν αὐτοῖς ἀνήκοντα φιλοτίμως δωρησάμενος. ταῦτα τοίνυν οἱ Βούλγαροι ὡς ἐπολίζοντο θεασάμενοι, φόρους ᾔτουν παρὰ βασιλεῖ δέξασθαι. τοῦ δὲ μὴ δεξαμένου οἵ γε στρατευσάμενοι τὰ ἐπὶ Θρᾴκης χωρία κατάτρεχον καὶ μικροῦ τοῦ μακροῦ καλουμένου τείχους ἐπεξέθεον· ὁ δὲ ἀνταπεξῆει καὶ συμβαλὼν πολέμῳ εἰς φυγὴν ἐτρέψατο καὶ ἐδίωκεν ἀνὰ κράτος καὶ πλείστους Βουλγάρους ἀνεῖλε.— И тъй, и двамата наши автори говорятъ подъ 755 г. за нахлуването на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята, като отбѣлѣзватъ съгласно причинитѣ за това нахлуване, обаче въ изложението на резултата отъ него тѣ се съвсѣмъ различаватъ: докато Теофанъ разказва, че българитѣ при „Дългата стѣна“ произвели голѣмъ грабежъ, взели плѣнници и неврѣдими се върнали въ земята си, Никифоръ разправя, че императорътъ излѣзълъ срѣщу тѣхъ, далъ имъ сражение и слѣдъ това ги принудилъ да бѣгатъ, и, като ги прѣслѣдвалъ упорито, изтрепалъ много отъ тѣхъ. Колкото и да си противорѣчатъ тия двѣ извѣстия, все пакъ не е трудно да се забѣлѣжи, 1. че Теофанъ не ни дава да разберемъ, съ какво собствено се свършилъ походътъ на българитѣ, а прѣдставя повидимому удовлетворени и двѣтѣ страни, нѣщо твърдѣ мжчно да се допусне при условията, въ които се намиралъ Конст. Копронимъ, и 2. че Никифоръ при изложението на това събитие е ималъ подъ ржка, освѣнъ общия и за двамата автори изворъ, и други по-подробни свѣдѣния, което ни кара да смѣтаме неговото извѣстие за по-вѣрно и по-пълно.

[2]) *I. Микола* (Die Chronologie, стр. 20) отнася както тоя походъ на Копронима, тъй и прѣднето българско нападение къмъ 754 год., като при това забѣлѣзва слѣднето: ich sehe nämlich nicht ein, warum de Boor in seiner edition von Nikephoros und auch Marquart dieses ereignis auf das j. 756 ver-

гария отъ двѣ страни: той въоржжилъ една флота отъ 500 кораби, която трѣбало да отплува къмъ устието на Дунавъ и да нападне на българитѣ отъ тила, а самъ императорътъ по суша съ голѣма войска потеглилъ прѣзъ Тракия къмъ южнобългарскитѣ граници. Флотата наистина потеглила по Черно море и пристигнала при устието на Дунавъ, но повидимому докараната отъ нея византийска войска не навлѣзла навжтрѣ въ страната, а се ограничила съ това, че опустошила съ пожаръ българскитѣ придунавски области, вѣроятно Добруджа, и откарала много плѣнници. Отъ тия дѣйствия на византийцитѣ се ясно види, че това е било една демонстрация, направена съ цѣль да се отвлѣче вниманието на българитѣ отъ южната имъ граница, и по тоя начинъ побѣдата на Копронима да бжде обезпечена. Обаче и въ Тракия византийцитѣ не направили повече отъ флотата. Императорътъ се срѣщналъ съ българитѣ при крѣпостьта *Маркелли,* близу до българската граница, дѣто ги разбилъ и накаралъ да бѣгатъ. Това поражение изплашило българския ханъ, който побързалъ да прѣдложи миръ, като изпратилъ прѣдварително за заложници нѣкои български синове, и чрѣзъ това успѣлъ да прѣдупрѣди нахлуването на византийцитѣ въ българскитѣ прѣдѣли.[1])

Макаръ византийскитѣ хронисти и да не споменуватъ за резултатитѣ отъ тия прѣговори, но, по всичко се види, прѣдложението на българския ханъ било прието, и миръть

---

legen, denn das bei Nikephoros s. 66 von der zeile 19 an (ed. de Boor) erzählte ist *fortsetzung* zu dem, was Theophanes s. 429, $_{25}$—$_{30}$ (ed. de Boor) berichtet hat. Обаче тъкмо това, което се разказва у Никифора отъ 19. редъ, не може да се счита за *продължение* на Теофановия разказъ, защото послѣдниятъ, както видѣхме, не се схожда съ Никифоровия, па и за това, което Никифоръ ни прѣдава отъ 19. редъ нататъкъ, Теофанъ, както се види, не е знаелъ нищо, тъй че то е могло да бжде само продължение на това, което Никифоръ прѣди това разказва, а пъкъ той казва, че въпросниятъ походъ билъ прѣдприетъ μετ' οὐ πολύ. Освѣнъ това, за да се приготви за такъвъ единъ голѣмъ походъ Копрониму е трѣбало врѣме, особено като е дѣйствувалъ по море и по суша. Най-сетнѣ ще трѣба да отбѣлѣжимъ и това, че Копронимъ прѣзъ 754 г. е билъ завзетъ съ събора въ Цариградъ, който не малко е отвличалъ вниманието му. По тоя начинъ опитътъ на Миккола да подчини събитията на своята хронология, се оказва несполучливъ.

[1]) *Nicephorus,* 1b., p. 66, $_{21}$—67, $_{2}$: μετ' οὐ πολὺ πλοῖ καὶ παζῷ κατ' αὐτῶν ἐστράτευσεν. οἱ γοῦν τὰς ναῦς ἔχοντες ἄχρι καὶ εἰς πεντακοσίους τὸν ἀριθμὸν συντελούσας, διὰ τοῦ Εὐξείνου ἐκπλεύσαντες καὶ πρὸς τῷ Ἴστρῳ γενόμενοι ποταμῷ χώρας τε Βουλγάρων ἐπίμπρασαν καὶ δοριαλώτους οὐκ ὀλίγους εἶλον· αὐτὸς δὲ μάχῃ συμμίξας αὐτοῖς κατὰ τὰς λεγομένας Μαρκέλλας (φρούριον δὲ τοῦτο πλησιαίτατα Βουλγάρων κείμενον) εἰς φυγὴν ἐτρέψατο καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἔκτεινεν. ἐνταῦθεν ἐκεῖνοι τὸ ἧττον ἀπαναγκάμενοι περὶ εἰρήνης διεπρεσβεύοντο ἐκ τῶν οἰκείων τέκνων ὁμήρους προτέμενοι.

билъ сключенъ, защото слѣдъ това войната се прѣкратила. Сѫщо така нашитѣ автори умълчаватъ и за условията на мира; но несъмнѣнно тѣ сѫ били несгодни за българитѣ, защото слѣдъ такава побѣда Константинъ Копронимъ не ще да се е забавилъ да отмѣни договора отъ 716 г. и да се избави отъ свързанитѣ съ него задължения спрѣмо тѣхъ, — а това е било главната цѣль на похода въ 756 г. За териториялни отстѫпки отъ страна на българитѣ надали може да се прѣдполага, защото Копронимъ не можалъ да направи никакви завоевания, както това се подтвърдява и отъ мѣстонахождението на Маркелли южно и близу до българската граница — по пограничния окопъ на върха Бакаджикъ при с. Войникъ (Ямболско),[1]) но, вѣроятно, при сключването на мира българитѣ се задължили между другото да не прѣдприематъ никакви военни дѣйствия противъ империята.

---

[1]) Дѣ се намирала крѣпостьта Маркелли, за сега различно се опрѣдѣля. Иречекъ възъ основа на едно извѣстие у Ана Комнина (ed. Bon. I, p. 355), че между крѣпоститѣ Γολόη и Διάμπολις (Ямболъ) се намира τὸ κάστρον Μαρκέλλων, като смѣта за Голое върха Руспухисаръ при с. Кадърфакли при южния изходъ на Чалѫкавакския проходъ, дѣто се намиратъ останки отъ стара крѣпость, търси Μαρκέλλαι между тия два пункта — Ямболъ и с. Кадърфакли и вижда тая крѣпость на върха при с. Каябашъ, дѣто така сѫщо има развалини. Друго прѣдположение прави Иречекъ въ тоя смисълъ: крѣпостьта при Карнобатъ, която се намира на западния край на Карнобатскитѣ издигнатини, на разстояние ок. $6^1/_2$ км. западно отъ Карнобатъ (вж. *Абоба-Плиска*, стр. 513), може да бѫде Маркелли, а на върха Бакаджикъ при с. Войникъ — Лардеа (Λαρδέας), която Пахимеръ поставя при Ямболъ (вж. Archeol.-epigr. Mittell. X, стр. 158; сѫщо „Княжество България", II, стр. 751). О послѣднето прѣдположение се придържатъ и бр. Шкорпилъ (вж. Нѣколко бѣлѣжки върху археол. и истор. изслѣдвания и пр., стр. 48 и 59; сѫщо въ *Абоба-Плиска*, стр. 564). Ние обаче мислимъ, че при опрѣдѣлението мѣстонахождението на тая крѣпость трѣба да се взиматъ въ внимание и географичнитѣ данни на Никифора, който опрѣдѣля Маркелли така: φρούριον τοῦτο πλησιαίτατα Βουλγάρων κείμενον, т. е. тая крѣпость лежи най-близко до българитѣ. Тоя изразъ несъмнѣнно трѣба да разбираме въ смисълъ, че крѣпостьта е лежала най-близко до българската граница споредъ договора отъ 716 год., до земления окопъ, който е опрѣдѣлялъ, както видѣхме (вж. погорѣ, стр. 178—180), границата, слѣдов. ще трѣба да търсимъ нашата крѣпость нѣйдѣ близу до окопа и то на византийска територия, защото Константинъ VI въ 792 г. възобновява Маркелли, а пъкъ въ 796 г. канилъ Кардама да излѣзе къмъ Маркелли, дѣто и той ще пристигне, най-сетнѣ и императоръ Никифоръ въ 811 год., слѣдъ като потеглилъ отъ Маркелли, навлѣзълъ въ България (*Theophanes*, Ib., 2. 467, 470 и 490). Прѣдъ видъ на тия данни, ние мислимъ, че най-вече прилѣга да търсимъ крѣпостьта Маркелли на върха *Бакаджикъ* при с. Войникъ, дѣто наистина и днесъ се виждатъ развалини отъ стара крѣпость, и при това тя се е намирала на югъ и до самия пограничен окопъ. Това тъкмо географическо положение на тая крѣпость ѝ придава оиова специално важно стратегическо значение, което тя е имала въ VIII. и IX. в., защото тя се е намирала близу до оная точка на окопа, дѣто той се врѣзва навѫтрѣ въ българска територия и стои оттука и най-близко (πλησιαίτατα) до южния изходъ на Верегавската клисура, и въ сѫщото врѣме тя отбраняла

При кой български ханъ е билъ сключенъ токо що разгледания миръ: при Кормисоша ли, или при неговия прѣемникъ, византийскитѣ хронисти така сѫщо не споменуватъ. Споредъ хронологичнитѣ данни на Именника, Кормисошъ е управлявалъ 16 лун. год. и 4 мѣс., или отъ 9-ия мѣс. на 62 лун. год. до 1-ия мѣс. на 79 лун. год. отъ Б. Е., или отъ октомврий 739 год. до септемврий 756 год. отъ Хр.[1]) И тъй смъртьта на Кормисоша се отнася къмъ септемврий на сѫщата 756 год., въ която е билъ сключенъ и миръть съ Константина Копронимъ; обаче, като имаме прѣдъ видъ отъ една страна продължителностьта на голѣмия Копронимовъ походъ, а отъ друга — и това, че Кормисошъ не би се рѣшилъ тъй лесно и скоро да се откаже отъ договора отъ 716 год., за спазването на който той наруши мирнитѣ отношения съ Византия, ние имаме пълно основание да твърдимъ, че походътъ на Копронима е билъ почнатъ при Кормисоша, но миръть е билъ сключенъ вече отъ неговия прѣемникъ, който, споредъ Именника, билъ *Винехъ* отъ рода *Укилъ* или *Вокилъ*, слѣдов. той е билъ отъ рода на своя прѣдшественникъ и наслѣдвалъ по право и мирно българския прѣстолъ.[2])

цѣлата пограничка линия на и. до морето. Затова и всички византийски императори сѫ почвали своитѣ походи именно отъ тая крѣпость. Това опрѣдѣление не противорѣчи и на даннитѣ на Ана Комнина, ако считаме за Γολόη крѣпостьта на Карнобатския хисаръ, защото и тогава Маркелли ще се намира тъкмо между Διάμπολις и Γολόη, а Лардеа трѣба да диримъ въ крѣпостьта на върха св. Спасъ между сс. Мансарли и Чараганъ (Ямболска околия). Че тукъ трѣба да търсимъ Маркелли, а не на сѣверъ отъ окопа на българска територия, ни показва още и това, че въ горѣ-описания походъ Константинъ Копронимъ не навлѣзълъ въ българскитѣ владѣния.

[1]) Вж. Притурка № 1.

[2]) Въпросътъ за прѣемника на Кормисоща се разрѣшава различно. Така Бйори въ една отъ бѣлѣжкитѣ си къмъ изданието на клаѕическото съчинение на Гиббона (вж. *Ed. Gibbon*, The history of the decline and fall of the Roman Empire, edited .... by J. B. Bury, London. 1898, Appendix, № 9 p. 546—548), като се опитва да установи реда на българскитѣ ханове слѣдъ Кормисоша възъ основа на извѣстията на византийскитѣ хронисти, Теофана и Никифора, намира, че редътъ е обърканъ у тия послѣднитѣ поради бързото смѣняване на господаритѣ въ едно сѫсо врѣме, и затова дава прѣдпочитане на реда въ Именника; но въ такъвъ случай, споредъ изчисленията на Бйори, ще трѣба да се приеме, че тритѣ години на Телеца ще съвпадатъ съ часть отъ тритѣ години на Винеха и съ часть отъ управлението на узурпатора Бояна (т. е. Пагана), за когото не се споменува въ Именика. Това обстоятелство и навело Бйори на мисъль да прѣдположи, че Винехъ отъ Именника трѣба да е сѫщия князъ, когото гръцкитѣ хронисти наричатъ *Сабин* (Σαβτνος). — Едноврѣменно и независимо до подобно заключение бѣ дошълъ и Марквартъ сѫщо така по хронологични съображения; но той, като счита реда на князетѣ въ Именника така сѫщо обърканъ, отиде по-нататъкъ и

И тъй Винехъ почналъ своето царуване съ сключването на единъ несгоденъ за българитѣ миръ съ Византия. Обаче Константинъ Копронимъ не се задоволилъ отъ условията на тоя миръ. Слѣдъ тия успѣхи, които му ясно показали, че българитѣ могатъ да бждатъ побѣдени, той рѣшилъ сега съвсѣмъ да покори България подъ властьта си, — мисъль която го е блазнила прѣзъ цѣлия му животъ. И наистина, Теофанъ ни е запазилъ едно извѣстие, което явно разкрива тая цѣль на Копронима. Подъ 6250 отъ С. М. = 758 год. отъ Хр. той отбѣлѣзва: „Въ тая година Константинъ оплѣни македонскитѣ славѣни, а останалитѣ направи свои поданици".[1]) А слѣдъ това подъ 6251 отъ С. М. = 759 год. отъ Хр. пише: „Императорътъ се опълчилъ противъ България и, когато той дошълъ при клисурата Верегава, българитѣ излѣзли насрѣща му и много отъ хората му избили, между които и Лъва, патриций и стратигъ тракисийски, и другия Лъвъ, логотетъ на дрома, и много народъ, и имъ взели оржжието. И така той (императорътъ) безславно се върналъ назадъ".[2])

изведе, че Телецъ и Винехъ сж размѣстени по редъ въ царския списъкъ, т. е., че Винехъ е наслѣдвалъ Телеца (вж. Die alttürk. Inschr. S. 73—74). По-сетнѣ, за да потвърди тая хипотеза, Марквартъ, като счита името на Винеха за изопачено (verstümmelt), добавя: „азъ мисля, че то въ списъка е звучало *Шевинехъ* (Šewinechъ) и първата сричка е била пропусната отъ прѣписвача чрѣзъ опростяване поради прѣдходното рикш" (вж. Die altbulg. Ausdrücke, S. 7 таб. и 8, Am. 10). Но Марквартъ изпусналъ изъ прѣдъ видъ, че между рикш и Винехъ въ текста стои още вичтѣнь, та надали може да се приписва на „рикш" изпущането на сричката „ш". — Бйори въ статията си „The Chronological Cycle of the Bulgarians (Byzan. Zeitschr., XIX (1910), S. 129) възприе прѣдложеното отъ Марквартъ размѣстване въ мѣстата на Телеца и Винеха въ Именника отначало като хипотеза, която отпослѣ се опита да докаже при изчисленията си (п. т., стр. 140—142). — Ние, подъ влиянието на системата на Бйори при изчислението на хронологическитѣ данни, така сжщо бѣхме усвоили тоя редъ на споменатитѣ князе (вж. ст. на „Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение", п. т., стр. 44—50, 83 и слѣд.). Обаче даденитѣ напослѣдъкъ несъмнѣнно вѣрни тълкувания на българскитѣ изрази въ Именника отъ І. Миккола, който приема така сжщо идентификацията на Винеха съ *Савина*, но не и размѣстването имъ съ Телеца, и прѣдлага, че то е звучало по български *Совинехъ* (Sovinex) (вж. Die Chronologie, ib. S. 9, Am. 19—20), ни окончателно убѣдиха, че самитѣ хронологични данни не допускатъ нито идентификация на Винеха съ Савина, нито пъкъ размѣстването на Винеха и Телеца, както това показваме на друго мѣсто. Вж. Притурка № 1.

[1]) *Theophanes*, ib., p. 430, 21—22 Τούτῳ τῷ ἔτει (6250) Κωνσταντῖνος τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σκλαυινίας ᾐχμαλώτευσε καὶ τοὺς λοιποὺς ὑποχειρίους ἐποίησεν.

[2]) *Theophanes*, ib. p. 431, 8—11: ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπεστράτευσε τὴν Βουλγαρίαν, καὶ ἐλθὼν εἰς Βερέγαβαν εἰς τὴν κλεισοῦραν, ὑπήντησαν αὐτῷ οἱ Βούλγαροι, καὶ πολλοὺς τῶν αὐτοῦ ἀνεῖλον, ἐν οἷς καὶ Λέοντα, πατρίκιον καὶ στρατηγὸν τῶν Θρᾳκησίων, καὶ Λέοντα ἕτερον, λογοθέτην τοῦ δρόμου καὶ λαὸν πολύν, καὶ ἔλαβον τὰ ἅρματα αὐτῶν. καὶ οὕτως ἀδόξως ὑπέστρεψαν.

Надали можемъ да се съмнѣваме, че тия двѣ извѣстия ще трѣба да се турятъ въ свръзка едно съ друго.

Мирното привличане на славѣнскитѣ племена въ българския политически съюзъ и разширението на българската държава на юго-западъ въ областьта на македонскитѣ славѣни били, както вече имахме случай да посочимъ,[1]) главния стремежъ и задача въ политиката на първитѣ български господари за борбата имъ съ Византия. При Тервеля, който всецѣло билъ погълнатъ съ разширението границитѣ на държавата въ западна посока и съ дѣлата на самата Византия, като че ли било отвлѣчено вниманието на българитѣ отъ тая страна, поне ние нѣмаме никакви извѣстия за отношенията на тоя ханъ спрѣмо македонскитѣ славѣни; може би договорътъ отъ 716 год. да му е свързалъ ржцѣтѣ за каквито и да било дѣйствия въ тая посока. Въ сѫщото положение се намирали и двамата му близки прѣемници, при които миротъ се спазвалъ отъ двѣтѣ страни, което се подтвърдява и отъ еднодушното мълчание на нашитѣ автори за събитията прѣзъ тѣхното управление. Обаче това не се продължило за дълго врѣме. При Кормисоша, особено въ края на управлението му, и при Винеха българитѣ отново обърнали погледитѣ си къмъ юго-западъ, като че ли искали да възнаградятъ несполукитѣ си, потърпѣни прѣзъ послѣднитѣ години, а може би и да отвлѣкатъ вниманието на Константина Копронимъ отъ България. Както и да било, но движението между македонскитѣ славѣни, което несъмнѣнно е прѣдизвикало похода на Копронима, се намирало, очевидно, въ непосрѣдствена свръзка съ политиката на българския ханъ. Това най добрѣ се доказва съ туй, че императоръть, слѣдъ като усмирилъ македонскитѣ славѣни и ги отново подчинилъ подъ властьта си, веднага се обърналъ противъ българитѣ, съ които почналъ вече настѫпателна война. Тая негова постѫпка при сѫществуването на мира отъ 756 год. разкрива намѣрението му да се разправи съ тѣхъ по сѫщия начинъ, както съ македонскитѣ славѣни. И наистина, въ 759 год. той нахълтва, както се види, неочаквано съ силна войска въ българската земя, но, причакачъ при входа въ Вергавската клисура, билъ съвсѣмъ разбитъ и съ голѣми загуби въ хора позорно се върналъ въ Цари-

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 189—191.

градъ.[1]) Ала и слѣдъ тая чувствителна несполука Копронимъ не се отказалъ отъ мисъльта си да покори България, още повече че самитѣ събития, които наскоро слѣдъ това се развили въ самата България, закрѣпвали у него тая мисъль и все повече и повече го убѣждавали, че било възможно осжществението ѝ.

Колкото и да било силно поражението на византийцитѣ въ послѣдния походъ на Константина Копронимъ, все пакъ българитѣ не могли да извлѣкатъ отъ него никаква полза, за да възнаградятъ голѣмитѣ загуби, които бѣ потърпѣла България прѣзъ царуването на ханъ Винеха, и между които най-сжществената била унищожението на договора отъ 716 г. Освѣнъ това, слѣдъ като се закрѣпили отново авторитетътъ и властьта на императора между македонскитѣ славѣни, отнимала се у българския ханъ всѣка възможность за разширение границитѣ на държавата въ посока къмъ юго-западъ. Найсетнѣ българитѣ не могли да не прѣдвиждатъ, че Копронимъ нѣма да остави безъ отмъщение нанесеното нему поражение при Верегавската клисура, слѣдов. сега България се заплашвала съ не малка опасность и отъ южната си съсѣдка — Византия. Всички тия обстоятелства били доста, за да разклатятъ положението на слабия и неспособенъ Винехъ, а сжщо и на неговия родъ Вокиль. Боилитѣ отъ враждебната на Кормисоша партия били крайно недоволни отъ това, дѣто Винехъ слѣдъ такава блѣскава побѣда надъ императора не продължилъ войната противъ Византия, за да възстанови прѣдишнитѣ отношения къмъ империята. Затова тѣ сега искали тъкмо да използуватъ несгодното положение на страната, за виновникъ на което провъзгласили Винеха, за да си отмъстятъ на рода Вокиль и дори да го смъкнатъ отъ прѣстола.

И наистина, прѣзъ ноември 761 г. въ България произлѣзълъ прѣвратъ, който билъ насоченъ срѣщу царствуващия тогава родъ. И Теофанъ, и Никифоръ ни разказватъ, че българитѣ (*у Ник.* унно-българитѣ) „възстанали и избили тия, които по наслѣдство имали властьта надъ тѣхъ, и поста-

[1]) *Иречекъ* (Archäol.-epigr. Mitth. X, S. 158, Anm. 2) идентифицира тоя походъ на Копронима съ оня отъ 756 год., но това надали може да се приеме, защото не само мѣстото на сраженията не отговаря, но и резултатитѣ отъ него сж различни въ двата похода, па и самата послѣдователность на събитията не ни дозволява да допускаме такива идентификации.

вили нѣкого-си Телеца, мѫжъ злонравенъ, на 30 години, който още отъ младини показвалъ смѣлость".[1]) Нѣма съмнѣние, че тукъ подъ „българи," и още по-точно подъ „унно-българи" ще трѣба да разбираме не изобщо само дошлитѣ „хунно-българи" въ противоположность на „славѣно-българитѣ," а въ тѣсенъ смисълъ — българскитѣ боили, които собствено застанали на чело на възстанието тъй, както това станало по-сетнѣ при Телерига, а въ IX. вѣкъ въ бунта противъ Бориса. Но за насъ отъ първостепенна важность е извѣстието на нашитѣ автори за друго едно събитие, което се поставя отъ тѣхъ въ непосрѣдствена свръзка съ станалия държавенъ прѣвратъ.

Въ това врѣме избѣгали отъ България много славѣнски родове (Σκλαβηνῶν γένη), на брой, споредъ Никифора, до 208 хиляди души. Тѣ напуснали земята си и доброволно се прѣдали на императора, къмъ когото се обърнали съ просба да имъ даде прибѣжище. Константинъ Копронимъ ги приелъ на драго сърдце и имъ далъ мѣсто за поселение въ Мала Азия при р. Артана въ областьта Витиния, при това изрично се отбѣлѣзва, че тия славѣни прѣминали Евксинския Понтъ, т. е. Черно море, слѣдов. тѣ не сѫ минали Босфора, а сѫ избѣгали, вѣроятно, най-напрѣдъ въ близката до българскитѣ граници ромейска черноморска область, отдѣто на кораби, изпратени отъ Цари-

[1]) *Theophanes*, ib. p. 432, $_{23-27}$: οἱ δὲ Βούλγαροι ἐπαναστάντες ἐφόνευσαν τοὺς κυρίους αὐτῶν τοὺς ἀπὸ σειρᾶς καταγομένους, καὶ ἔστησαν ἄνδρα κακόφρονα, ὀνόματι Τελέτζην. ἐτῶν ὑπάρχοντα λ'. — *Nicephorus*, ib. p. 69, $_{-}$: Τὰ δὲ κατὰ τοὺς Οὔννους Βουλγάρους ἐπράττετο τῇδε. οὗτοι τὰ πρὸς ἀλλήλους συνθέμενοι τοὺς μὲν ἐκ σειρᾶς τὴν κυρείαν τὴν ἐπ' αὐτοὺς κεκτημένους κτείνουσιν, ἡγεμόνα δὲ ἑφ' ἑαυτοῖς καθιστᾶσι Τελέσσιον ὄνομα, ἄνδρα σοβαρὸν καὶ τὸ ἐκ νεότητος θράσος ἅμα ἐπιδεικνύμενοι. Подчертанитѣ изрази у двамата автори различно се разбиратъ. Така *Marquart* (Die altbulg. Ausdrücke. S. 7, Amm. 8) подъ тѣхъ разбира прѣдставители des alten Königsgeschlechtes (σειρά) и то на рода Дуло, а *Mikkola* (Die Chronologie, S. 20) вижда въ тѣхъ die höchste Adelsclasse („die von der σειρά abstammenden": σειρά = türk *syra* „Reihe"). Обаче сѫществит. τοὺς κυρίους (T). и τὴν κυρείαν (H), както и причастията καταγομένους и κεκτημένους показватъ право, че тукъ се говори за ония, които сѫ държали върховната власть, и при това въ дадения исторически моментъ, а оттука ясно става, че тукъ не се има прѣдъ видъ нито само съсловието на боилитѣ, нито пъкъ само старинъ царски родъ Дуло, а тъкмо отъ една страна прѣдставителитѣ на царствуващия въ даденото врѣме (761 год.) Кормисошевъ родъ Вокиль и то по мѫжка линия, което напълно се подтвърдява съ това, че слѣдъ падането на Телеца при реставрацията пакъ на рода Вокиль на прѣстола се покачва зетьтъ Кормисошевъ *Сабинъ*, т. е. прѣдставитель на сѫщия родъ по женска линия, а отъ друга страна и всичкй български боили и славѣнски князе, които сѫ били отъ партията на Кормисоша и сѫ управлявали страната заедно съ неговия родъ. Подобна разправа, както ще видимъ по-долу, се повторила и въ 764 год

градъ, били прѣкарани направо въ М. Азия.[1]) Както и да било, но отъ думитѣ както на Никифора, тъй и на Теофана се ясно види, че тия славѣни сѫ били отъ ония, които сѫ влизали вече въ българския съюзъ, и че причина на тѣхното изселване е билъ държавниятъ прѣвратъ въ България, защото Никифоръ говори за тоя послѣдния поради тѣхното бѣгство, а Теофанъ помѣстя послѣднето веднага слѣдъ прѣврата на Телеца. Като се има прѣдъ видъ, че въ тоя прѣвратъ имали успѣхъ българитѣ, респективно българскитѣ боили, то несъмнѣнно тия славѣни ще да сѫ били принудени да напуснатъ България, защото ги е застрашавала опасность отъ страна на тържествуващитѣ боили.

Поради това ние сме наклонни да вѣрваме, че въ борбата на боилитѣ съ рода Вокиль славѣнитѣ сѫ играли немаловажна роля: на тѣхъ ще да се е опиралъ Кормисошъ, когато е узурпиралъ властьта, а по-сетнѣ се е окржжилъ съ прѣдставителитѣ на славѣнскитѣ племена, като точно е слѣдвалъ завѣщаната отъ Исперихa политика, че само съ помощьта на славѣнското население държавата би могла да бѫде силна и да издържи борбата си съ Византия. Разбира се, за българскитѣ боили такава политика спрѣмо съюзнитѣ славѣни въ дадената епоха не е била по угодата, защото, ако тѣ допуснатъ славѣнитѣ до управлението, до прѣстола, тѣ сѫ рискували отъ една страна да изгубатъ първенствуващото си положение, а заедно съ това и властьта въ държавата, а отъ друга — да се лишатъ отъ непосрѣдственото си влияние върху хана и отъ възможность да насочватъ дѣйностьта му въ своя полза; защото всѣки ханъ, опирайки се на славѣнитѣ, би билъ винаги въ състояние да държи боилитѣ въ ржцѣтѣ си и да бѫде свободенъ отъ тѣхното натрапено настойничество. Оттука ясно става, че враждебностьта на боилитѣ противъ Кормисоша и неговия родъ е почивала не само върху узурпацията му на властьта, но още и върху това, че той се опиралъ и се държалъ съ помощьта на славѣнитѣ, които несъмнѣнно сѫ съзнавали своето значение, защото на тѣхното множество

[1]) *Theophanes*, ib., p. 432, $_{27-29}$: Σκλάβων δὲ πολλῶν ἀκφυγόντων, προσερβύησαν τῷ βασιλεῖ, οὓς κατέστησεν ἐπὶ τὸν Ἀρτάναν. — *Nicephorus*. ib., p. 68$_{27}$—69$_2$:... Σκλαβηνῶν γένη τῆς ἑαυτῶν μεταναστάντα γῆς φυγάδας διαπερῶσι τὸν Εὔξεινον. συνετέλει δὲ αὐτῶν τὸ πλῆθος ἄχρι καὶ εἰς ἀριθμὸν ὀκτὼ καὶ διακοσίας χιλιάδας. καὶ πρὸς τὸν ποταμὸν ὃς Ἀρτάνας καλεῖται αὐτοὶ κατοικίζονται. — *Артана* била малка рѣкичка, която се вливала въ Черно море западно отъ голѣмата рѣка Сангария. Вж. *Б. А. Панченко*, Памятникъ славянъ, п. т., стр. 34.

се е градила силата на държавата, и които сѫ се стремили да взематъ непосрѣдствено участие въ държавнитѣ работи. Че Винехъ, както и неговиятъ родъ се е опиралъ на славѣнскитѣ комити или племенни князе, показватъ и неговитѣ сношения, както видѣхме, съ македонскитѣ славѣни, цѣлта на които (сношения) е била да привлѣче и други славѣнски племена къмъ съюза и по тоя начинъ да засили славѣнския елементъ въ държавата. Тая цѣль той би могълъ да постигне само по миролюбивъ начинъ, като избѣгвалъ постоянни сблъсквания съ Византия, — политика, право противоположна на исканията на българскитѣ боили.

Славѣнитѣ, които повече отъ два вѣка се намирали въ непосрѣдственъ допиръ съ Византия, успѣли били по-отблизу да се запознаятъ съ ромеитѣ, да изучатъ тѣхната политика и да се убѣдятъ, че тъй лесно не ще да могатъ да съсипятъ империята, и че само по миренъ начинъ тѣ ще могатъ да запазятъ своята самобитность и да принудятъ цариградското правителство да признае тѣхната самостойность върху бившата ромейска територия. Освѣнъ това послѣдвалитѣ къмъ това врѣме реформи въ византийската империя, които се изразили, както видѣхме, въ законодателството на императоритѣ-иконоборци, прѣдизвикано главно отъ оня етнически и социяленъ прѣвратъ, който билъ произведенъ отъ славѣнитѣ на Балканския полуостровъ, показали на българскитѣ славѣни, че рано или късно византийското правителство ще бѫде принудено така сѫщо да се примири съ настаналия новъ редъ слѣдъ основанието на българската държава и да го признае като фактъ свършенъ, стига само да се даде на византийцитѣ да разбератъ, че българитѣ нѣматъ намѣрение да завоюватъ Цариградъ и да унищожатъ империята, а това, разбира се, би могло да се постигне, ако биха се поддържали винаги постоянни миролюбиви отношения спрѣмо Византия. Тая тъкмо политика усвоилъ и Винехъ и, поддържанъ отъ славѣнскитѣ князе, искалъ е да я приложи, съ което се обяснява отказването му да продължи войната съ Византия слѣдъ успѣшното отолъсване на Копронима въ 759 г. отъ България.

Такава миролюбива политика на рода Вокиль, която се е ржководила отъ славѣнскитѣ му съвѣтници, разбира се не се допадала на българскитѣ боили. Убѣдени слѣдъ поли

тическитѣ успѣхи на Тервеля въ слабостьта на империята, безъ да вематъ въ внимание реформитѣ на Лъва III Исавра и резултатитѣ отъ тѣхъ, и въ възможностьта да се завоюва източната столица отъ една страна, а отъ друга — влѣчени отъ ламтежъ да се обогатятъ за смѣтка на безбройнитѣ богатства на Византия, тѣ мислили, че само съ постоянни войни противъ ромеитѣ ще могатъ не само да запазятъ независимостьта си отъ византийскитѣ императори, но и да засилятъ младата държава и дори да разнебитятъ самата империя. Оттука и изтича тѣхното убѣждение, че всѣки български ханъ, който се стреми да има миръ съ Византия, е искалъ да подчини България на ромеитѣ, — мисъль, която тѣ по-сетнѣ нерѣдко сж изказвали като укоръ на всѣки ханъ, който се отказвалъ да върви по угодата имъ и да поддържа политиката имъ, и тая мисъль несъмнѣнно е послужила като единъ отъ главнитѣ мотиви за свалянето на рода Вокиль отъ прѣстола въ 761 год.

По тоя начинъ отъ врѣмето на Кормисоша въ България се образували двѣ течения, двѣ партии между самитѣ хунно-българи, които, макаръ и да сж изникнали на чисто политическа почва, въ основата си иматъ етнически характеръ, затова ние ще ги наречемъ *българска* и *славянска*, защото почналата се къмъ срѣдата на VIII. вѣкъ между тѣхъ борба трѣбало да рѣши, кой отъ двата съставни етнически елемента въ държавата — българскиятъ ли, или славянскиятъ — ще вземе надмощие въ образуването на българската народность. И тъй ние видимъ, че славѣнитѣ не сж играли нѣкаква-си пасивна роля въ живота на младата българска държава, както обикновено се прѣдполага; напротивъ, самитѣ вжтрѣшни разпри между българскитѣ боили сж ги повикали още отъ начало да вематъ непосрѣдствено участие въ сждбинитѣ на младото царство и да влияятъ върху ризвитието на събитията въ България.

Резултатътъ отъ държавния прѣвратъ въ 761 год. билъ, както видѣхме, това, че българскитѣ боили избрали изъ срѣдата си новъ ханъ, на име *Телецъ* (761—764) [1]), за когото

[1]) Това име се срѣща въ разни форми: Τελέτζης, Τελέσιος, Telezas, Teletzis, Theletzis, Тѣлецъ. Въ прѣвода на Анастасия Библиотекаря то на едно мѣсто се чете Zeletzis, а въ нѣкои ржкописи — Telezis и Telettis. — Томашекъ сближава това име съ якут. tälāčči „Eroffner“ (*Pauly-Wissova* s. v. Bulgaroi), а *Marquart* (Die altbulg. Ausdrücke, S. 8, Amm. 9) прѣдполага, че правилното му написване би било Телечи (Teleči).

въ Именника се забѣлѣзва, че билъ отъ рода *Угаинъ*, и се прибавя: *й сїи иного рода*, т. е. родътъ Угаинъ се противопоставя на Вокиль или Укиль като два враждебни рода.[1]) Като избраникъ на боилитѣ, новиятъ ханъ се обѣщалъ да управлява по угодата имъ, а пъкъ и самиятъ му характеръ, като младъ, 30-годишенъ, лекомисленъ и смѣлъ, го прѣдавалъ въ ржцѣтѣ имъ. И наистина, съгласно съ воинствената политика на боилитѣ отъ българската партия, Телецъ наскоро слѣдъ покачването си на прѣстола възобновилъ нападенията върху съсѣднитѣ ромейски области и крѣпости. Тая смѣлость и дързость, споредъ думитѣ на Никифора, принудили Константина Копронимъ да прѣдприеме въ 763 год. новъ походъ противъ българитѣ.[2])

На 17. юний Копронимъ потеглилъ по суша и по море: той изпратилъ една флота отъ 800 кораби, по 12 конника въ всѣки, слѣдов. 9600 души конница, по Черно море къмъ устието на Дунавъ, а самъ съ другата си войска покрай брѣга потеглилъ къмъ гр. Анхиалъ. Щомъ се научилъ за тоя походъ по море и суша, Телецъ веднага потеглилъ въ сѫщата посока, „катоималъ на помощь, споредъ

---

[1]) Въ Именника цикловата година на Телецовото покачване се нарича *соморъ алтемъ*. Миккола въ първата си ст. „Тюркско-болгарское лѣтосчисленіе“ (п. т., стр. 245) думата „соморъ“ отбѣлѣза като име на първата циклова година — „мишка“, като се въздържа да се изкаже по значението ѝ. Обаче въ изслѣдването си „Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren“ (S. 12—13) той, макаръ и да посочи, че „соморъ“ напомня татар. Semeran=Zieselmaus=полска мишка или че се сближава по звуковетѣ съ тур. „самуръ“=Zobel=соболь, се отказа отъ значението му като „миша година“ и го счете за невъзможно само „aus chronologischen Gründen“, т е. че при неговитѣ изчисления това значение не подхождало. Споредъ нашитѣ пъкъ изчисления, „соморъ“ тъкмо въ значение „миша година“ или първа година въ 12-годишния български цикълъ дава напълно подходни и точни резултати, както това показахме въ ст. „Къмъ въпроса за българ. лѣтоброение“ (стр. 9 и 19). Затова ние мислимъ, че Миккола трѣба да търси грѣшката си не въ обяснението значението на думата „соморъ“, а въ невѣрната основа на изчисленията си. — Ср. Притурка № 1.

[2]) *Nicephorus*, ib., p. 69, $_{8-10}$. — Другояче прѣдставя работата Теофанъ, стр. 432, $_{25-30}$. Той, безъ да посочва причинатa на тоя походъ, като че ли го туря въ непосрѣдствена свръзка съ политическия прѣвратъ въ България въ 761 г. и съ бѣгството на славѣнскитѣ родове. Но ние мислимъ, че надали такава концепция на събитията тукъ е допустима, защото прѣвратътъ не е засѣгалъ интереситѣ на Византия; освѣнъ това надали може да се прѣдполага, че Константинъ е дѣйствувалъ тукъ подъ влиянието на избѣгалитѣ славѣни, защото, ако се съгласили да се поселятъ въ М.-Азия, тѣ сж се отказали завинаги отъ България; сжщо и самъ Копронимъ не ще да е разчитвалъ да се възползува отъ настаналитѣ размирици въ България, защото вече е имало на прѣстола ханъ, иначе той би прѣдприелъ похода си още въ 761 г. По тоя начинъ остава да прнемемъ обяснението на Никифора, че самъ Телецъ е прѣдизвикалъ тоя походъ.

Никифора, немалко количество и славѣни", а, споредъ Теофана, „като взелъ на помощь до 20 хиляди души отъ околнитѣ племена, и, като ги поставилъ въ укрѣпени мѣста, оградилъ се съ безопасность" въ планината на с. отъ Анхиалъ.[1]) Между това Копронимъ пристигналъ тукъ и се разположилъ на лагеръ на Анхиалското поле.[2]) На 30. юний въ четвъртъкъ 763 год. тукъ било дадено кръвопролитно сражение, което траело почти цѣлъ день. Телецъ потърпѣлъ пълно поражение и билъ обърнатъ на бѣгъ съ голѣма загуба отъ убити и плѣнени, между които имало и много знатни българи.[3])

Слѣдъ тая блѣскава побѣда обаче Константинъ Копронимъ не се рѣшилъ да продължи настжпателното си движение навжтрѣ въ България, а поискалъ да си устрои триумфъ въ столицата. Отъ Анхиалъ той се върналъ въ Цариградъ, като влѣзълъ тържествено въ пълно въоржжение и съ войската, акламиранъ отъ народа. Това тържествено шествие било украсено съ българскитѣ военно-плѣнници, оковани въ дървени мжчителни машини, и съ плячката, награбена въ България. Слѣдъ това всички плѣнници-българи Константинъ прѣдалъ на народната тълпа, която ги избила вънъ отъ Златнитѣ врата[4]), а награбената плячка императорътъ раз-

---

[1]) *Nicephorus*, ib., p. 69, $_{14-21}$: καθ ὃν (Ἀγχίαλον) Τελέσσιος ἐξέρχεται ἔχων εἰς συμμαχίαν καὶ Σκλαβηνῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη. — *Theophanes*, ib., p. 433, $_{1-4}$: ὁ δὲ Τελέτζης ἀκούσας τὴν διὰ γῆς καὶ θαλάσσης κατ' αὐτοῦ κίνησιν, λαβὼν εἰς συμμαχίαν ἐκ τῶν προσπαραχειμένων ἐθνῶν χιλιάδας κ' καὶ τούτους εἰς τὰ ὀχυρώματα στήσας ἠσφαλίσατο ἑαυτόν. Очевидно, че изразътъ ἐκ τῶν προσπαραχειμένων ἐθνων у Теофана съотвѣтствува на καὶ Σκλαβηνῶν οὐκ ὀλίγα πλήθη у Никифора, затова въ тия τὰ προπαραχείμενα ἔθνη ние вижламе окржжаващитѣ резиденцията на българския ханъ и неговитѣ българи славѣнски племена, които вече сж вли зали въ състава на държавата.

[2]) *Theophanes*, ib. p 433, $_{4-5}$: ὁ δὲ βασιλεὺς ἐλθὼν ἠπλήκευσεν εἰς τὸν κάμπον Ἀγχιάλου — днешната крайморска тераса, издигната 30—40 м. надъ морето, около 25 клм. надлъжъ и 10 наширъ, и оградена отъ з. съ низкия Айтошки Малъкъ-Балканъ, отъ с. съ сжщинския Балканъ, на и. съ Черно море, на ю. съ Бургашкия заливъ *(Иречекъ,* Княжество България, II, стр. 786)

[3]) *Theophanes*, ib., p. 433, $_{5-10}$: καὶ τῇ λ' τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τῆς α' ἰνδικτιῶνος, ἡμέρᾳ ε', ἐφάνη Τελέτζης μετὰ πλήθους ἐρχόμενος ἐθνῶν, καὶ συμβαλόντες πόλεμον κόπτουσιν ἀλλήλους ἐπὶ πολύ, καὶ τραπεὶς Τελέτζης ἔφυγεν. ἐκράτησε δὲ ἡ μάχη ἀπὸ ὥρας ε' ἕως ὀψέ, καὶ πολλὰ πλήθη Βουλγάρων ἀνηλώθησαν, πολλοὶ δὲ καὶ ἐχειρώθησαν, ἄλλοι δὲ καὶ προσερρύησαν. — *Nicephorus*, ib., p. 69, $_{15-18}$: καὶ ἡττηθεὶς μάχῃ (Τελέσιος) εἰς φυγὴν ἐτράπετο. πλεῖστοι δὲ τῶν πολεμίων ἀφ' ἑκατέρου μέρους πίπτουσι, καὶ ἄλλοι οὐκ ὀλίγοι καὶ τῶν ἐπιφανεστέρων ἐζωγρήθησαν.

[4]) Така споредъ Теофана: ἔξω τῆς Χρυσῆς πόρτης; а споредъ Никифора, ib., p. 69,$_{21-22}$: ἔξω τείχους τοῦ πρὸς τῷ χερσαίῳ κειμένου. Въ такъвъ случай подъ χερσαῖος ше трѣба, очевидно, да се разбира ἡ πόρτα τοῦ Χερσίου (*Theophanes*, ib., p. 374,$_{18}$; 419,$_{11}$; 502,$_{25}$), врата и мънастиръ *Харсийски*. За тѣхъ вж. по-горѣ, стр. 165, бѣл. 1.

давалъ като награда на устроеното по случай тържеството конно състезание на ипподрома.[1])

Анхиалското поражение било сждбоносно за Телеца. И двамата наши автори разказватъ, че българитѣ слѣдъ това възстанали и убили Телеца наедно съ боилитѣ му и поставили на негово мѣсто „едного отъ своитѣ боили“ на име *Сабинъ* (Σαβῖνος, Sabinus), зетъ на Кормисоша, давнишния тѣхенъ господарь.[2]) Надали ще трѣба да се съмнѣваме, че въ това възстание на българитѣ, което се е свършило съ убийството на Телеца и неговитѣ съвѣтници-боили, трѣба да видимъ единъ контъръ-прѣвратъ отъ страна на противната партия, която ние нарекохме *славѣнска*, — прѣвратъ, който еималъ аналогична цѣль съ първия въ 761 год., т. е. да свали поставеника на българската партия. И наистина, ние тукъ срѣщаме сжщата разправа, както и при свалянето на прѣдишния родъ Вокиль или Укиль слѣдъ убийството на Винеха.[3]) Че въ тоя контъръ-прѣвратъ сж дѣйствували прѣвърженцитѣ на Кормисошевия родъ, показватъ родинскитѣ връзки на новия ханъ Сабина съ Кормисоша, чиято партия сега искала да се възползува отъ несполукитѣ на

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 433,$_{10-14}$. — *Nicephorus*, ib., p. 69,$_{18-21}$. — Споредъ Никифора, между другитѣ награбени прѣдмети въ България имало и двѣ златни голѣми вази (δύο χρυσοῖ λουτῆρες), които били изработени на о-въ Сицилия, и тежината на всѣка отъ тѣхъ достигала до 800 литри злато. Какви сж били тия вази и за какво сж служили на българитѣ, мжчно е да се обясни. Но за насъ е важна бѣлѣжката на Никифора, че тѣ сж били сицилийска работа, което, разбира се, би ни подсетило за търговскитѣ сношения на българитѣ въ дадената епоха. Обаче надали може да се прѣдполага, че тѣ сж били донесени въ България отъ нѣкои италиянски търговци непосрѣдствено, защото морската италиянска търговия въ VIII. вѣкъ не бѣ още проникнала по брѣговетѣ на Черно море; по-скоро трѣба да се мисли, че тия вази, ако не сж плячкосани отъ другадѣ, сж попаднали въ България отъ Цариградъ още при Тервеля.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 433,$_{14-16}$: τὸν δὲ Τελετζην στασιάσαντες οἱ Βούλγαροι ἀπεκτειναν σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῦ καὶ ἔστησαν Σαβῖνον, γαμβρὸν ὄντα Κορμησίου τοῦ πάλαι κυρίου αὐτῶν. — *Nicephorus*, ib., p. 70,$_{1-4}$: Οἱ δὲ Βούλγαροι το δυστυχὲς Τελεσσίου θεασάμενοι τοῦτόν τε στασιάσαντες κτείνουσι, καὶ κύριον αὐτῶν καθιστῶσιν ἕνα τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων τυγχάνοντα, ᾧ Σαβῖνος ὑπῆρχεν ὄνομα. — И въ двѣтѣ тукъ цитати думата ἄρχοντες е употрѣбена вмѣсто βοϊλάδες, защото Теофанъ въ сжщия смисъль на друго мѣсто туря βοϊλᾶς вм. ἄρχων, а пъкъ у Никифора стои ἄρχων, дѣто Теофанъ поставя βοϊλᾶς. Така, за отиването на Пагана (вж. по-долу, стр. 221) въ Цариградъ тѣ пишатъ: *Theophanes*, ib., p. 436,$_{10-11}$: λαβὼν λόγον κατῆλθε πρὸς αὐτὸν (βασιλέα) μετὰ τῶν βοϊλάδων αὐτοῦ, а *Nicephorus*, ib., p. 70,$_{14-16}$: καὶ τούτων (Βουλγάρων) ὁ κύριος τὰ πιστὰ παρὰ βασιλέως λαβὼν σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτοῦ πρὸς βασιλέα παραγίνεται. Тая съпоставка ясно показва, че въ тия ἄρχοντες не може да се виждатъ само славѣнски племенни князе.

[3]) Вж. по-горѣ, стр. 208/9 и особено бѣлѣжка 1.

Телеца, за да си отмъсти и, като вземе върхъ надъ противницитѣ си, да върне прѣстола на рода Вокиль. Това събитие, споредъ даннитѣ на Именника, ще трѣба да отнесемъ къмъ октомврий 764 г.[1])

Настаналитѣ нови безредици въ България отново обърнали вниманието на Константина Копронимъ, който не се забавилъ да ги използува. Още на слѣдната 765 година ние го виждаме отново въ походъ противъ българитѣ. И сега

---

[1]) Вж. *В. Н. Златарски*, Къмъ въпроса за бълг. лѣтоброение, п. т., стр. 11—12 и 19 и Притурка № 1. — Въ посочената тукъ статия ние вече имахме случай да изтъкнемъ, че безполезно е да се прѣдполага, както че Винехъ и Сабинъ сж едно и сжщо лице, тъй и че Винехъ е билъ прѣемникъ на Телеца; напротивъ, не само Винехъ и Сабинъ не могатъ да се идентифицират, но тѣ сж тъкмо на мѣстата си споредъ реда на князетѣ, показанъ въ Именника, като това неопровержимо доказватъ хронологичнитѣ данни на сжщия Именникъ, именно цикловитѣ години на Телеца и на Умора (п. т., стр. 10). Затова ние не можемъ да приемемъ никакви комбинирани имена за Сабина, като *Шевинехъ* (Марквартъ) или *Совинехъ* (Миккола) (вж. по-горѣ, стр. 205/6, бѣл. 2). Сжщо така ние посочихме пакъ възъ основа на сжщитѣ циклови години, че между Телеца и Умора има изпуснатъ единъ князъ, а той е именно Сабинъ, когото и Теофанъ, и Никифоръ поставятъ така сжщо между Телеца и Умара и за когото съобщаватъ, че е управлявалъ, както ще видимъ, твърдѣ кжсо врѣме и сетнѣ доброволно избѣгалъ въ Цариградъ, — данни, които напълно се схождатъ съ даннитѣ на Именника, споредъ който Сабинъ управлявалъ всичко 1 година лун. и 10 мѣс., или отъ октомврий 764 до юлий 766 год. (Вж. Притурка № 1). — Но, ако всичко това е така, защо името на Сабина не фигурира на мѣстото си въ Именника? На тоя въпросъ още прѣди 12 години ние се опитахме да отговоримъ, като прѣдположихме, че тоя князъ не ще да е билъ отъ хунно-български произходъ. Самото име *Сабинъ* или *Савинъ*, писахме тогава, принадлежи на римската ономастика и несъмнѣнно е заимствувано отъ романизованото население на Балканския полуостровъ. Обаче едвали може да се допусне, че това име е минало непосрѣдствено между имената на българскитѣ боили; то е могло да бжде заимствувано само отъ ония варвари, които сж живѣли по-близу и по-дълго врѣме съ романизованото население, а това сж били славѣнитѣ (Ср. *C. Jireček*. Die Romanen in den Städten Dalmatiens etc. I Einleitung, стр. 35—37 и 66 и сл.). Затова, като имаме прѣдъ видъ, че въ дадената епоха славѣнитѣ сж съставяли доста голѣмо множество въ държавата и несъмнѣнно сж играли немаловажна роля въ държавнитѣ работи, струва ни се, че ще бждемъ твърдѣ близу до истината, ако прѣдположимъ, че и тоя князъ Сабинъ е билъ по произходъ славѣнинъ, може би нѣкой племененъ славѣнски князъ, какъвто е билъ Славунъ, князътъ на северитѣ (вж. по-долу). Ако това прѣдположение е приемливо, то ясно става, колко голѣмо значение сж успѣли славѣнитѣ да придобиятъ въ държавата при Кормисоша и неговия прѣемникъ, тъй че тѣхнитѣ племенни князе не само сж влизали въ роднински връзки съ царствуващата династия, но дори сж достигали до ханския прѣстолъ. Като зетъ на Кормесоша и несъмнѣнно най-влиятелна личность между привърженицитѣ на рода Вокиль, Сабинъ е могълъ да бжде избранъ отъ своитѣ съмишленици-боили за ханъ, за да нанесатъ окончателенъ ударъ на политическитѣ си врагове. Може би тъкмо тоя небългарски произходъ на Сабина, а главно неговата държавна измѣна да му сж попрѣчили да попадне въ официялния списъкъ на първитѣ български князе, или пъкъ, ако името му е било внесено въ него, то отпослѣ ще да е било заличено отъ камъка като име на измѣнникъ, и затова не е могло да попадне въ старобългарския прѣписъ-прѣводъ (Вж. Притурка № 1).

Копронимъ се опълчилъ по суша и море. Прѣзъ юний той въоржжилъ една флота отъ 2600 транспортни кораби, които напълнилъ съ моряци и войници отъ разни войскови части и области, и ги изпратилъ покрай градоветѣ Анхиалъ и Месемврия къмъ българскитѣ брѣгове. Самъ императорътъ съ голѣма отборна сухопѫтна войска потеглилъ на сѣверъ и, като навлѣзълъ въ българскитѣ прѣдѣли, достигналъ до Верегавската клисура, дѣто се и разположилъ на лагеръ. Когато Сабинъ се научилъ за това многобройно движение, като се е чувствувалъ, че не ще може да се противопостави на тия огромни сили, още повече като виждалъ, че Копронимъ искалъ да нападне на българитѣ отъ двѣ страни, обърналъ се веднага къмъ императора съ прѣдложение за миръ, което повидимому не било прието, понеже Копронимъ билъ повече отъ увѣренъ въ сполуката си. Обаче тоя пѫть той останалъ излъганъ. Като че ли самото Провидѣние защищавало независимостьта на България и опрѣдѣлило, че не е още настанало врѣме за българитѣ да довършатъ съ това историческата си задача. Докато Копронимъ чакалъ при Верегавския проходъ, щото морскитѣ му сили да направятъ десантъ на българскитѣ брѣгове, и по тоя начинъ да нападне отъ двѣ страни на българитѣ, на морето станала страшна катастрофа. Византийската флота при самитѣ български брѣгове потърпѣла голѣмо коработрушение отъ силенъ сѣверенъ вѣтъръ, въ което всичката почти византийска войска потънала въ вълнитѣ на морето, тъй че императорътъ заповѣдалъ да ловятъ труповетѣ на удавенитѣ войници съ рибарски куки и да ги погребватъ. Това нещастие, което унищожило половината отъ византийската армия, спрѣло понататъшнитѣ военни дѣйствия на императора: на 17. юлий Копронимъ „безславно“ се върналъ въ столицата.[1])

[1]) *Theophanes*, ib., p. 437,19—25. — *Nicephorus*, ib., p. 73,16—20. — Въ изложението на това събитие и двамата наши автори сж до толкова близки единъ къмъ други въ нѣкои подробности, че не остава никакво съмнѣние, какво тѣ ни съобщаватъ за едно и сжщо събитие. Но и при все това Никифоръ разказва събитието много по-подробно, което ще трѣба да обяснимъ съ това, че или Теофанъ е съкратилъ общия и за двамата хронисти изворъ, като е пропусналъ такава важна данна, каквато е обръщането на българитѣ къмъ императора съ прѣдложение за миръ прѣзъ врѣмето на похода, или пъкъ Никифоръ въ случая се е ползувалъ отъ другъ изворъ, който останалъ неизвѣстенъ на Теофана. — *Симеонъ Логотетъ*, който ни прѣдава това събитие споредъ *Георгия Монаха* (кратка редакция, ed. C. de Boor, II, p. 758,9—10) въ съкратенъ видъ, прѣдставя работа по-инакъ. За насъ особено интересенъ

Обаче Сабинъ не сможалъ да се възползува отъ нещастието на противника. Като е билъ убѣденъ, че България при такова вѫтрѣшно разнебитено положение не ще бѫде въ състояние да поведе рѣшителна борба съ Византия, той останалъ вѣренъ на политиката на своята партия — да поддържа мирни отношения съ южната си съсѣдка, като мислилъ, вѣроятно, мирно да използува затруднителното положение на императора. Затова наскоро слѣдъ несполучливия походъ, още въ слѣднята 766 год., той влѣзълъ въ сношения съ Константина Копронимъ, като изпратилъ пратеници въ Цариградъ да иска траенъ миръ съ императора. Билъ ли е сключенъ слѣдъ това такъвъ миръ и на какви условия, нашитѣ автори нищо не говорятъ; но най-ясно тѣ изтъкватъ, че тая постѫпка на Сабина съвсѣмъ не се аресала на българитѣ, т. е. на противнитѣ нему боили, които не се забавили да се възползуватъ отъ нея, за да го свалятъ и отново да поставятъ на прѣстола свой кандидатъ. На свикания отъ тѣхъ съборъ (κομβέντον) съ цѣль да осѫдятъ постѫпката му, тѣ обявили възстание, като го укорявали и казвали: „чрѣзъ тебе България ще бѫде поробена отъ ромеитѣ".

се явява въ случая старобългарския прѣводъ на това мѣсто отъ Симеона, и него ще приведемъ тука: „Цр҃ъ же на Блъгары вонкаѧ по сѣхѣ и по мирѣ, при Тѣтхони (Г. Ам.: Ἀχελῶν; Г. Мон.: Ἀχελδόν; Л. Гр.: Ἀχελῶον) приста; вѣтрѣ же нѫжднѹ дъхнѫвшѣ, корабли съкрѣшишѧсѧ; си (тоѣто) же оувѣдѣвше, Блъгары врань съ нимь съставишѧ и, даютѣ постѣжѣнь быть, възвратисѧ посрамлень; даже и до дне̄ сего оу Тѣтхонѣ (Г. Ам.: Ἀχελῶν; Л. Гр. Ἀχελῶον) костн мнѣшнн̄ лежѫтъ, иже показѫвѫщи разѕон (μέχρι μὲν γὰρ καὶ τήμερον τὰ τῶν Ἀχελῶν κοῖλα καὶ πεδι άσιμα χωρία τὰ τῶν ἀνῃρημένων κῶλα σαφῶς ὑποδεικνύουσι καὶ τὴν ἥτταν μαρτυροῦσι). И тъй, споредъ Симеона, главното дѣйствие е ставало на Анхиалското поле, т. е. тамъ, дѣто въ 763 год. Копронимъ одържалъ побѣда, когато нито Теофанъ, нито Никифоръ не споменуватъ нищо подобно; тѣ дори не споменуватъ за нѣкакво поражение на императора. Сѫщо така не намираме у тѣхъ и послѣднето изречение отъ приведения цитатъ, което Снмеонъ Логотетъ е заимствувалъ отъ третята обличителна рѣчь на патриарха Никифора противъ иконоборцитѣ. Наи-сетнѣ приведенията цитатъ е важенъ по това, че той ни открива българското име на г. Анхиалъ — *Тутхонь* (Ср. българ. име на Анхиалъ (Керченски заливъ) *Thochun*, вж. *A. Wirth*, п. т., стр. 247. — *В. Н. Златарски*, Извѣстията за българитѣ и пр., стр. 25—26). — Теофанъ поставя тоя походъ на Копронима противъ българитѣ между 21. юний и 17. юлий 4. индиктионъ, т. е. подъ 766 г.; впрочемъ въ повечето ржкописи на Теофановата хроника вм. първата дата стои 21. януарий. Никифоръ пъкъ го поставя между събитията, разказани подъ 765 г. (Той почва разказа съ думитѣ τῷ δὲ αὐτῷ ἔτει). Въ случая ние прѣдпочетохме Никифоровата дата, защото тя напълно се схожда съ датитѣ въ Имеинника (Вж. Притурка № 1). Недавно ние се опитахме да идентифицираме тоя походъ съ похода отъ 774 г. (вж. статията ни „Имали ли сж българитѣ" и пр. стр. 87—91), обаче сега, слѣдъ установяването точната хронология на събитията отъ разглежданата епоха, това идентифициране става безпрѣдметно.

Тоя бунтъ, както се види, е билъ твърдѣ опасенъ за Сабина, защото послѣдниятъ, като не се чувствувалъ въ сила да се бори съ боилитѣ, които, вѣроятно, успѣли да побунятъ и населението противъ него, рѣшилъ да се откаже доброволно отъ прѣстола. Наученъ отъ сждбата на прѣдшественицитѣ си и боейки се да не би и него да сполети сжщата участь, Сабинъ прѣзъ юлий 766 г. избѣгалъ тайно въ Месемврия, а отъ тамъ търсилъ прибѣжище въ Цариградъ, дѣто Копронимъ го приелъ на драго сърдце. Скоро слѣдъ това императорътъ изпратилъ въ България нѣкои сржчни и пъргави мжже, вѣроятно лица, които сж избѣгали заедно съ Сабина, и на които заповѣдалъ да намѣрятъ женитѣ си и скрилитѣ се роднини и да ги доведатъ въ Цариградъ при Сабина.[1])

Напущайки България Сабинъ прѣдалъ властьта на нѣкого-си *Умара* или *Умора*, който, споредъ Именника, билъ отъ рода Укиль или Вокиль, т. е. отъ рода на Кормисоша, слѣдов. отъ хунно-български произходъ, като мислилъ чрѣзъ това да отнеме отъ боилитѣ, негови противници, всѣки поводъ за недоволство.[2]) Но и това не спасило положението, защото Умаръ не можилъ да се удържи дълго: слѣдъ 40-дневно царуване, както се научаваме отъ Именника, той билъ сваленъ отъ боилитѣ и въ августъ 766 г. избрали на негово мѣсто новъ ханъ *Токту*,[3]) „мжжъ българинъ“ и братъ на нѣкого-си Баяна,[4]) което ясно показва, че новиятъ ханъ е билъ кандидатъ на боилитѣ отъ противната на Кормисошевия родъ партия.

---

[1]) *Theophanes*, ib., p.433,$_{17-21}$. — *Nicephorus*, ib. p. 70,$_{4-10}$. — Тукъ нашитѣ автори взаимно се допълватъ. — За хронологията вж. Притурка № 1.

[2]) По въпроса за реда на българ. ханове слѣдъ Сабина вж. Притурка № 6.

[3]) Τόκτος, споредъ Томашека, произлиза отъ тур. toqtaš „Stillstand, Ruhe“. *Pauly-Wissova* s. v. Bulgaroi.

[4]) Отъ самия изразъ на Никифора (ib,, p. 70,$_{28}$): ἀνειπεῖν δ' ἐν αὐτῷ (τῇ ἀρχῇ) Τόκτον ἄνδρα Βούλγαρον τὸν Βαΐανοῦ ἀδελφόν, може да се заключи, че тоя Баянъ е билъ вече извѣстна личность, както и обикновено го смѣтатъ за едно и сжщо лице съ Пагана. Обаче такова идентифициране е иевѣрно, защото Паганъ изстжпва на сцената слѣдъ смъртьта на тоя Баянъ. По всичко се вижда, че за сжщия Баянъ се е споменувало по-рано въ новия изворъ на Никифора, което послѣдниятъ незабѣлѣзано пропусналъ. — Освѣнъ това изразътъ ἄνδρα Βούλγαρον несъмнѣнно е употрѣбенъ тукъ съ цѣль, да се изтъкне по-ясно българскиятъ произходъ на новия ханъ въ противоположность на неговия прѣдшественикъ, което още единъ пжть ни подсѣща, че Сабинъ не ще да е билъ българинъ, а славѣнинъ.

Тая бърза промѣна на работитѣ въ България въ полза на българската партия донесла лоши сетнини за българитѣ, защото тѣ дали възможность на Константина Копронимъ да се намѣси направо въ вжтрѣшнитѣ имъ дѣла. Сега Копронимъ се въоржжилъ противъ българитѣ, задѣто тѣ лишили Умара отъ властьта и назначили Токту за ханъ. Изтъкнатата тукъ причина ясно показва, че Копронимъ е прѣдприелъ тоя походъ по настояването и подъ влиянието на ех-хана Сабнна, който, вѣроятно, е искалъ съ византийска помощь отново да върне прѣстола на рода Вокиль и да отмъсти на боилитѣ за своето прогонване. Затова изпратената въ България византийска войска отишла несъмнѣнно за подкрѣпа на Умара и на неговитѣ привърженици, които сега вече почнали открита борба съ политическитѣ си врагове. Въ България избухнала междуособица, въ която българската партия била отново побѣдена. Токту и боилитѣ, противници на Умара, били принудени да отстжпятъ и се скрили въ горитѣ при Дунавъ, въ които ще трѣбва да видимъ днешния Дели-Орманъ, като изгубили много отъ своитѣ, и въ това число били убити Токту и братъ му Баянъ.[1])

Междуособицата се свършила, вѣроятно, въ слѣднята 767 год., както се види, съ пълна побѣда на славѣнската партия, която поставила новъ ханъ на име *Паганъ*. За да може да отклони намѣсата на императора въ вжтрѣшнитѣ дѣла на държавата и да спаси България, новиятъ ханъ веднага влѣзълъ въ прѣговори съ Копронима за миръ; но прѣдложението било отхвърлено отъ императора, който, споредъ Никифора, веднага потеглилъ въ походъ. Тогава българитѣ укрѣпили труднопроходимитѣ мѣста на планината около тѣхъ.[2]) Паганъ изпратилъ пратеници до Копронима съ просба

---

[1]) Дали византийскитѣ войски сж взели участие въ гражданската война въ България, отъ Никифоровото извѣстие (вж. ib., p. 70_{25}—71_{18}) не може да се установи. Обаче, като имаме прѣдъ видъ, че българитѣ наскоро слѣдъ това се укрѣпяватъ по източно-балканската линия и че Копронимъ отново потеглилъ въ походъ (вж. по-долу), наклонни сме да прѣдположимъ, че византийцитѣ сж се ограничили само съ окупацията на Загория, т. е страната между пограничния окопъ и Стара-планина.

[2]) *Nicephorus*, ib., 70_{11-14}: ἐν τούτοις μεταμεληθέντες οἱ Βούλγαροι καὶ αὐτοὶ πέμπουσι πρὸς βασιλέα τοὺς τὴν εἰρήνην αἰτήσοντας. ὁ δὲ οὐκ ἐδέχετο, ἀλλ' εὐθὺς κατ' αὐτῶν ἐξεστράτευσεν. οἱ δὲ τὰς δυσχωρίας τοῦ περὶ αὐτοὺς ὄρους ἀνέφραττον. Тукъ подъ τὸ ὄρος ние разбираме източна Стара-планина, дѣто българитѣ сж мислили да посрѣшнатъ непрятеля, а подъ αἱ δυσχωρίαι — нейнитѣ тѣсни и опасни проходи.

лично да се яви при него, за което и получилъ съгласие. Слѣдъ като се сдобилъ съ честна дума за личната си безопасность отъ страна на византийцитѣ, Паганъ пристигналъ съ своитѣ боили-съвѣтници. Копронимъ приелъ българския ханъ заедно съ свитата му тържествено въ едно събрание, на което присѫтствувалъ и избѣгалиятъ Сабинъ. Какви сѫ били прѣдложенията на българитѣ и какъвъ характеръ е носило това прѣдставление на българския ханъ, за насъ остава неизвѣстно. Отъ това, което ни даватъ нашитѣ автори, може навѣрно да се каже, че българитѣ сѫ искали миръ, и че Копронимъ е игралъ ролята на примиритель въ вѫтрѣшнитѣ работи на българитѣ. На тая срѣща той укорявалъ българския ханъ и боилитѣ му за безредицитѣ въ страната имъ, а главно за омразата имъ къмъ Сабина. Както и да било, но Паганъ съ успѣхъ изпълнилъ мисията си: мирътъ билъ сключенъ. Обаче тоя миръ, както забѣлѣзва Теофанъ, билъ *присторенъ* (ἐποίησαν τὸ δοκεῖν εἰρήνην),[1]) тъй като намѣрението на Константина Копронимъ било съвсѣмъ друго.

Мисъльта да покори България бѣ станала за императоръ Константина V, както видѣхме, една отъ главнитѣ му цѣли. Наистина, опитванията му въ 759, 763 и 765 г. г. се оказали несполучливи, но това не отнело у него надеждата, че той ще постигне цѣльта си. Почналитѣ се размирици въ България още повече усилвали въ него тая надежда. Той несъмнѣно зорко слѣдилъ чрѣзъ своитѣ хора за всичко, що ставало въ България, и е чакалъ повидимому само сгоденъ моментъ, за да наложи ржка върху нея. Прибѣгването на Сабина подъ негова защита не само облекчавало постигането на цѣльта му, но му и дало възможность да се намѣси, както видѣхме, въ вѫтрѣшнитѣ работи на българитѣ. Сега пъкъ, когато видѣлъ прѣдъ себе си българския ханъ да моли за миръ, а самъ изстѫпвалъ като покровитель и пазитель на тишината въ България, Копронимъ рѣшилъ, че е настѫпилъ вече най-сгодниятъ моментъ, за да пристѫпи къмъ осѫществяване на завѣтната си идея.

Докато Паганъ и боилитѣ му се намирали въ Цариградъ и водѣли прѣговоритѣ за миръ, Константинъ V намислилъ да се избави отъ най-опаснитѣ за себе си личности, които могли

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 436$_{9-14}$. — *Nicephorus*, ib., p. 70$_{14-18}$.

да му попрѣчатъ въ по-нататъшнитѣ му дѣйствия противъ България. Той изпратилъ тайно хора въ България, които хванали „Славуна, княза на северитѣ, който билъ причинилъ много злини въ Тракия, а сѫщо и Християна, християнски ренегатъ и началникъ на скамаритѣ“. Цѣлта, която гонилъ императорътъ съ тия политически арести, е очевидна. Съ прѣмахването на Славуна, княза на най-силното славѣнско племе, северитѣ, които влизали въ съюза на българитѣ и въ състава на държавата и завзимали най-важнитѣ проходи (източнитѣ) на Стара-планина, Константинъ V искалъ да отнеме у българитѣ единъ отъ най-главнитѣ имъ и силни съюзници-славѣни, чрѣзъ което значително би ослабилъ българитѣ и би си подготвилъ свободенъ достѫпъ прѣзъ планинскитѣ проходи. Що се отнася до другата личность, Християна, когото Теофанъ ни прѣдставя като ἀπὸ Χριστιανῶν μαγαρίτης, т. е. отмѣтникъ отъ християнитѣ, той е билъ главатарь на „скамаритѣ“, т. е. на разбойническитѣ шайки, които вѫрлували въ империята по друмоветѣ,[1]) и заедно съ отмѣтането си отъ християнството ще да е прѣминалъ къмъ българитѣ и призналъ върховната власть на българския ханъ, слѣдов. и тая личность наравно съ Славуна се явявала опасна за Византия. Каква е била сѫдбата на Славуна слѣдъ неговото откарване въ Цариградъ, Теофанъ не споменува; но надали ще да е била по-добра отъ участьта на Християна, чийто трупъ, слѣдъ като били отсѣчени рѫцѣтѣ и краката му въ пристанището на св. Тома, още живъ билъ прѣданъ на лѣкаритѣ, за да имъ послужи като материялъ за изучване на човѣшкото тѣло, и най-сетнѣ билъ изгоренъ.[2]) Въ всичкитѣ тия дѣйствия на Константина Копронимъ ясно се изтъква политиката му спрѣмо българитѣ: отъ една страна той сключва присторенъ миръ съ българския ханъ, отъ друга — изстѫпва като покровитель и пазитель на спокойствието въ България, а отъ третя — приготвя почва за поробването ѝ. Че такива сѫ били намѣренията на Копронима спрѣмо българитѣ, се вижда отъ по-нататъшниѣ му дѣйствия.

Наскоро слѣдъ като Паганъ, увѣренъ въ настаналитѣ мирни отношения съ Византия и въ отстранението на всѣка

---

[1]) За „скамаритѣ“ вж. *J. B. Bury*, The later Roman Empire, London, 1889. vol. I, p. 286; II, p. 117, 422 и 433.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 436$_{14-21}$.

опасность откъмъ послѣднята, се завърналъ съ боилитѣ си въ България, Константинъ Копронимъ въ 768 г. внезапно потеглилъ въ походъ срѣщу българитѣ. Като се възползувалъ отъ това, че намѣрилъ планинскитѣ проходи оставени безъ прикритие, защото българитѣ възъ основа на токо що сключения миръ не прѣдполагали никаква опасность отъ югъ, нахълталъ въ България. Византийцитѣ достигнали до *Цика* или *Чика* (ἕως τοῦ Τζίκας, usque ad Tzicas у Анастасия Б.), дѣто хвърлили огънь „въ αὐλὰς — дворцитѣ, които тамъ намѣрили".[1]) Това неочаквано нападение на византийцитѣ отнело у българитѣ всѣка възможность за отпоръ. Паганъ билъ принуденъ да търси спасение въ Варна, но тукъ, споредъ думитѣ на Никифора, билъ убитъ отъ собственитѣ си слуги. Надали ще трѣба да се съмнѣваме, че това ненаврѣменно убийство на хана е било дѣло на българскитѣ боили, които не ще сж се забавили да го обвинятъ като главенъ виновникъ за всички злини, които сполетѣли България поради неговата миролюбива политика съ Византия. Тоя фактъ ни ясно рисува настроението на враждуващитѣ тогава въ

---

[1]) *Ibidem*, p. 436$_{21}$—$_{24}$. — Тия думи напълно се схождатъ съ израза на Никифора (p. 71$_{6}$—$_{8}$), че „τότε δὴ καὶ Βουλγαρίας ὑπὸ Ῥωμαίων πυρίκαυτα ὡς πλεῖστα χωρία γέγονε καὶ διόλωλεν. Дѣ се е намирала тая Цика или Чика (или Джика) и какво е тя прѣдставяла, точно за сега не може да се опрѣдѣли. *Иречекъ* (вж. Achiv f. sl. Philol. XXI (1899), S. 613), като смѣта тоя походъ на Копронима за идентиченъ съ похода отъ 766 год., въ който, споредъ Никифора, българитѣ се скрили ἐν ταῖς ὕλαις τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἴστρου, на мнѣние е, че и Τζίκας ще трѣба да търсимъ на долни Дунавъ; той го сближава съ Прокописвата Τιγᾶς и го помѣстя между Jatrus и Transmarisca, т. е между Янтра и Тутраканъ. — *Θ. Ив. Успенски (Аббба-Плиска,* стр. 547), основавайки се на това, че въ нѣкои кодекси на Теофановия лѣтописъ, вмѣсто ἕως τοῦ Τζίκας стоятъ ἕως Τούνζας (Τοῦνζας Vaticanus 978) или ἕως τὸ Βύζας, опита се да сблизи τὸ Τζίκας съ ἡ Τούτζα отъ Чаталарския надписъ — гръцката транскрипция на р. Тича, старобългарското име на р. Голѣма Камчия, като посочи, че тая рѣка у Ана Комнина се нарича Βιτζίνα. — *J. B. Bury*, който по-рано (вж. The later Roman Empire, II, стр. 473, бѣл. 5) смѣташе това име за изопачено и го четѣше ἕως Τούνζας, т. е. до Тунджа, напослѣдъкъ (вж. съч. A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I, London, 1912, стр. 367) прие повидимому сближението на Успенски. — Но нека разгледаме, какво ни дава самъ Теофанъ за това мѣсто. Прѣди всичко, какъ трѣба да се чете това име: Τζίκας, или Τούνζας, или Τούτζας, или пъкъ Βύζας? Издателтъ на Теофана, C. de Boor, който го смѣта за име на градъ (вж. регистра къмъ Теофана, vol. II, s. v.: Bulgariae urbs) не безъ основание е приелъ първото четене при наличностьта на второто и четвъртото четене въ ржкописитѣ; тукъ несъмнѣнно е повлияло и четенето „usque ad Tzicas" въ прѣвода на Анастасия Библиотекаря, дѣто не се срѣщатъ никакви други варианти; очевидно, първоначално въ текста е стояло τὸ Τζίκας. Но име на какво може да бжде тая Τζίκας? Ако да бѣше тя име на рѣка, както се приема, то трѣбаше да я очакваме въ мжж. р., или пъкъ въ жен. въ формула, каквато срѣщаме въ

България политически партии: дори въ най-критичния моментъ тѣ не се отказвали да се възползуватъ за прѣмахване на противника си.

Но и при такива успѣхи Копронимъ, слѣдъ като подпалилъ резиденцията на българския ханъ и много мѣста разорилъ, не се рѣшилъ да продължава настжпателното си движение, за да покори цѣлата страна. Той побързалъ да се върне назадъ, както забѣлѣзва Теофанъ, „съ страхъ, безъ да е направилъ нѣщо важно", понеже се боялъ, вѣроятно, да не би българитѣ да му отрѣжатъ пжтя на отстжплението въ планинскитѣ проходи, още повече че неговиятъ успѣхъ се длъжалъ на измама, съ която той подвелъ българитѣ. Но не единъ само страхъ е принуждавалъ Копронима бързо да напусне България; не по-малко сж привличали вниманието му и вжтрѣшнитѣ работи на империята. Това е било най-бурното врѣме въ борбата му съ иконопочитателитѣ, когато неговитѣ жестокости и звѣрства били насочени не само противъ монаситѣ, които не пропущали нищо, за да обвинятъ императора за всички нещастия въ империята, но и противъ много видни мжже, които считалъ за зломисленици противъ царското величество.[1]) Освѣнъ това морскитѣ разбои и грабежи на македонскитѣ и тесалийскитѣ славѣни, които вързлували въ това врѣме по цѣлото Егейско море и островитѣ му, станали до толкова опасни за империята, че Константинъ V билъ принуденъ въ 768 год. да влѣзе въ споразумѣние съ славѣнскитѣ князе (ἄρχοντες) и да изкупи плѣнницитѣ — християни, откарани

единъ отъ Правадийскитѣ надписи (на Онегавона) — εἰς τὴν Τήσαν τὸν ποταμόν (*Абоба-Плиска*, стр. 191) или на Чаталарския надпжсъ ἡ Τοῦτζα (εἰς τὴν Τοῦτζαν bis п. т., стр. 545—546); сжщото трѣба да се каже и за това, че тя не може да означава и градъ, защото и тогава била би жен. р., а пъкъ тя стои, споредъ четенето на C. de Boor, въ сред. р., а това право ни подсѣща да видимъ въ τὸ Τζίκας по-скоро име на планина и да го сбизимъ съ по-сетнѣшното име на източна Стара-планина ὁ Ζυγός (вж. *Anna Komnena*, ed. Bon. II, p. 9,21—22: . . . εἰς φυλακὴν τῶν περὶ τὸν Ζυγὸν διακειμένων κλεισουρῶν ἐκπέμφθ. Ср. пакъ тамъ, стр. 10,1—2; стр. 11,23—24; стр. 24,5—6), а пъкъ въ αἱ αὐλαί — да видимъ по-късния градъ Αὐλή, който, споредъ Иречека, се намиралъ по шосето между Нова Загора и Сливенъ срѣщу Сливенскитѣ бани при с. Дермендере (Княжество България, II, стр. 704), а Томашекъ, възъ основа на даннитѣ у Идризи, че тоя градъ се намиралъ на единъ день пжть източно отъ Сливенъ, поставя го въ околностьта на с. Бургуджукъ (Zur Kunde II, S. 38), защото Копроннмъ прѣзъ врѣмето на своитѣ походи никога не е минавалъ Стара-планина и не е навлизалъ въ сѣв. България.

[1]) *Theophanes*, ib., p. 437—443.

отъ о-витѣ Имбросъ, Тенедосъ и Самотраки за 2500 копринени дрехи.[1]) Най-сетнѣ борбата съ арабитѣ въ М. Азия и особено жестокоститѣ на аббасидитѣ спрѣмо християнското население въ пограничнитѣ области принуждавали Копронима да държи тамъ постоянно голѣми войски. Всички тия обстоятелства накарали императора да остави на мира България за цѣли петь години, безъ обаче да се откаже отъ завѣтната си мисъль.

4. Отклонение на византийската опасность и край на вжтрѣшнитѣ борби.

Настаналиятъ по този начинъ неофициаленъ миръ между България и Византия, може би въпрѣки желанието на Константина Копронимъ, билъ спасителенъ за българитѣ. Сега тѣ могли да се прѣдадатъ на домашнитѣ си работи. Обаче, какъ е вървѣла борбата на партиитѣ прѣзъ това врѣме, е въпросъ, на който не може да се отговори за сега поради липса на данни. Несъмнѣнно е това, че голѣмата и явна опасность, която заплашвала откъмъ Византия, накарала най-сетнѣ враждуващитѣ партии да се позамислятъ върху положението на държавата и да търсятъ срѣдства за окончателното ѝ избавяне отъ нея. Това било толкова по-необходимо, защото политическитѣ отношения между България и Византия все още оставали неопрѣдѣлени, и за всѣкиго е било ясно, че борбата съ византийския императоръ не е свършена, и че трѣба да се очакватъ нови нападения и да се готвятъ да ги посрѣщнатъ съ съединени сили. Обаче България въ това врѣме била до толкова ослабена и омаломощена отъ прѣдишнитѣ междуособици, че тя не би могла да издържи по-нататъшната борба съ империята; тя би могла да бѫде възвърната въ първото си положение, ако да би сполучила да сключи единъ продължителенъ миръ съ южната си съсѣдка, и ако съ прѣкратяването на партизанскитѣ борби би получила по-яка и устойчива вжтрѣшна уредба съ по-точно опрѣдѣление положението на славѣнитѣ въ държавата. По тоя начинъ самиятъ вървежъ на събитията приготвилъ тържеството и побѣдата на политика на славѣнската партия, съ които билъ свързанъ и въпросътъ за етническото надмощие.

[1]) *Nicephorus*, ib., p. 76.

И наистина, въ династическитѣ борби въ България прѣзъ VIII. вѣкъ ние не трѣба да видимъ само стремежитѣ на отдѣлни личности да достигнатъ властьта: тукъ подъ булото на династически въпроси се е водила борба между двата етнически съставни елемента въ държавата — български и славѣнски — за политическа и социялна равноправность. Това е било колкото политическа, толкова и етническа борба, понеже въ нея трѣбало да се опрѣдѣли, кой отъ двата елемента съ врѣме ще погълне другия. Ние видѣхме вече, че тая борба се породила отъ самото стечение на събитията въ българската държава; обаче въ развитието си тя трѣбало да отстжпи отъ естествения си вървежъ, защото тукъ се прѣплела друга сила, другъ факторъ — намѣсата на византийския императоръ въ вжтрѣшнитѣ работи на българитѣ. Главното значение на тая намѣса състояла въ това, че императорътъ не прѣслѣдвалъ цѣлитѣ и стремежитѣ на нѣкоя отъ партиитѣ, а дѣйствувалъ въ съвсѣмъ друга посока: Константинъ Копронимъ, както видѣхме, се домогвалъ да ослаби както едната, тъй и другата отъ враждуващитѣ партии, за да може по-лесно да тури ржка върху независимостьта на България.

Тая тъкмо политика на византийския императоръ и ускорила свършването на борбата въ полза на славѣнската партия. Само слѣдъ дълги и тежки изпитни, на които се подложила България въ течение на нѣколко десетъци години, българскитѣ боили отъ противната партия се убѣдили, доколко е важенъ и необходимъ славѣнскиятъ елементъ въ държавата, и разбрали, че отъ неговото увеличване е зависѣла и силата на самата държава. Но и при все това тѣ все още и не помисляли за нѣкаква отстжпка на политически права въ полза на славѣнитѣ. Трѣбало да се яви управитель, който да стане по-високо отъ тѣснитѣ партийни интереси на боилитѣ, да разбере положението на държавата и, като оцѣни славѣнитѣ, да тури начало на онова историческо явление, което вече отъ години се подготвяло. Такъвъ управитель наистина се явилъ въ лицето на умния и енергиченъ ханъ *Телериг* (Τελέριγος, Τελέριχος, Telerigus, Thelerig(c)us),[1] за

[1]) Това име се явява въ гръцка транскрипция още въ Τέλθριχος *(Leo Gramm.*, ed. Bon, p. 188, и старобългарския прѣводъ на Симеона Логотета: Телѳрих) и Ἐλέριχος и Πελλέριγος *(Cedrenus*, ed. Bon. II, p. 17,14; 19,3), очевидно изопачени при прѣписванията. — Споредъ Томашека това име произлиза отъ тур. tölörüq „einer der sich loslöst".

когото Теофанъ споменува около 773 год., но когото за сега ще трѣба да смѣтаме като непосрѣдственъ прѣемникъ на Пагана слѣдъ похода на Копронима въ 768 год., тъй, че началото на Телериговото управление ние отнасяме къмъ 768/769 година.

Когато се покачилъ на прѣстола, Телеригъ намѣрилъ България въ най-разнебитено положение: страната била разорена и опустошена отъ нахлуванията на византийцитѣ; населението, измѫчено и икономически съсипано отъ междуособицитѣ и постояннитѣ войни, се намирало въ рѫцѣтѣ на силнитѣ боили, които се разпореждали по угодата си. Къмъ всичко това се присъединявали и неопрѣдѣленитѣ отношения спрѣмо Византия. При такива тежки условия Телеригъ е могълъ да подобри положението на държавата, само ако би тя се ползувала съ по-продължителенъ вѫтрѣшенъ и външенъ миръ. Затова първата му и главна задача била да успокои страната отъ вѫтрѣшни размирици, въ което му помогналъ немалко страхътъ прѣдъ нова война откъмъ Византия. По-трудно било да се постигне външниятъ миръ, и то главно съ Константина Копронимъ, борбата съ когото далечъ още не била свършена. И наистина, въ 773 год. Копронимъ отново обърналъ погледитѣ си къмъ България и почналъ нова война, която и по плана, и по градиозностьта си трѣбало да бѫде повторение на похода отъ 766 год.

Прѣзъ пролѣтьта императорътъ прѣдприелъ огромна експедиция и по море, и по суша и още въ столицата съставилъ плана на дѣйствията си: сухопѫтната войска, състояща прѣдимно отъ конница, тъкмилъ да изпрати къмъ българската граница, дѣто тя трѣбало да чака, докато другата часть отъ експедицията—флотата, състояща отъ двѣ хиляди кораби, слѣдъ като прѣмине западнитѣ черноморски брѣгове, навлѣзе въ Дунавъ и нападне българскитѣ придунавски области. Константинъ V планиралъ така, че, докато българитѣ бѫдатъ завзети отъ сѣверъ съ отпоръ противъ войската, докарана съ флотата, сухопѫтната войска да навлѣзе отъ югъ съ всичка сила въ българската земя. Притиснати по тоя начинъ отъ двѣ страни, българитѣ ще бѫдатъ побѣдени окончателно, и България поробена. Самъ Копронимъ рѣшилъ да замине съ флотата, при това се покачилъ не на византийски,

а на руски кораби, вѣроятно търговски, за по-голѣма сигурность. Съ такива огромни сили Копронимъ прѣзъ мѣсецъ май потеглилъ въ походъ противъ българитѣ.

Но и тоя пѫть той не можилъ да изпълни плана си и да осѫществи идеята си. Когато императорътъ съ флотата стигналъ до Варна, неизвѣстно по какви причини, изплашилъ се и мислилъ вече да се върне назадъ. Българитѣ отъ своя страна, изплашени отъ грандиозностьта на похода, безъ да подозиратъ намѣрението на императора, „изпратили боила и Цигата (или Чигата) съ прѣдложение за миръ".[1]) Когато пратеницитѣ се явили при императора и му извѣстили за мисията си, Копронимъ се зарадвалъ и веднага се съгласилъ да сключи миръ. Главното условие на тоя миръ състояло въ това, че и двѣтѣ страни се клетвено задължили: българитѣ да не воюватъ съ роменитѣ, а императорътъ да не помисля занапрѣдъ да навлиза въ България. При това съставени били писмени договори, съ които се обмѣнили и двѣтѣ страни. Слѣдъ сключването на прѣдварителния миръ, Константинъ V, като оставилъ отъ всички теми гарнизони въ

---

[1]) *Theophanes*, Ib., p. 447$_{13-4}$: ἀπέστειλαν βοΐλᾶν καὶ Τζιγάτον, αἰτούμενοι εἰρήνην γενέσθαι. — Какъ трѣба да се разбира изразътъ βοΐλᾶν καί Τζιγάτον? Отъ самия текстъ се види, че тукъ се говори за двѣ личности, отъ които едната носи съсловно название, а другата повидимому собствено име. Но това смѣшение на съсловно име съ собствено ни ясно показва, че тукъ има нѣкоя бъркотия, която прави горнето изреченне непонятно. Тая несъобразность може да се отстрани по слѣднитѣ начини: 1. ако считаме Τζιγάτος за собствено име, а βοΐλᾶς като прибавка къмъ него, за да се посочи на съсловието, къмъ което принадлежалъ тоя Цигатъ или Чигатъ, но тогава ще трѣба да изпуснемъ съюза καί; 2. ако въ тоя βοΐλᾶς видимъ не съсловно име, а непълното име на длъжностьта βουλιᾶς, или βοΐλᾶς ταρκάνος, за която споменува Константинъ Багренородни въ извѣстната формула за поздрава на българскитѣ официални пратеници при византийския дворъ, отдѣто узнаваме, че тая титла сѫ носили синоветѣ на българския господарь (вж. De Ceremoniis, ed. Bon., I. p. 581. — Ср. нашитѣ бѣлѣжки въ СбНУК. XV, отд. критика, стр. 31), съ други думи, тая титла е била една отъ най-високитѣ въ България, и тогава ще трѣба да приемемъ, че пратеницитѣ сѫ били βοΐλᾶς ταρκάν и нѣкой-си Цигатъ или Чигатъ, и най-сетнѣ 3. ако въ τζιγάτος видимъ не собствено име, а име на нѣкоя длъжность и затова ще трѣба да го пишемъ съ малка начална буква, както се срѣща въ нѣкои ржкописи (напр. Cod. Vaticanus 978). Както и да било, но ние сме наклонни да приемемъ послѣднето обяснение като най-близко до истината, защото надали може да се прѣдполага, че е била изпратена да прѣговаря за миръ само една личность. Наистина, отъ старо-българскитѣ надписи на гръцки езикъ отъ IX. вѣкъ не знаемъ подобна длъжность τζιγάτος, обаче мѫчно е да се допусне, щото въ една случай да се привожда съсловното име на пратеника, а въ другия — собственото му име. Поради това твърдѣ е вѣроятно обяснението на Бйорк (The later Rom. Empire, II. стр. 474, бѣл. 3), който смѣта тая дума за хунно-българска, означаваща „войникъ" и я сближава съ думата „джигитъ" (djiguit) у кавказитѣ и казацитѣ.

пограничнитѣ, построени отъ него, крѣпости, което ясно показва, че и по тоя миръ границата между България и Византия останала сѫщата, както и по мира отъ 716 год., върналъ се въ Цариградъ.[1])

По тоя начинъ отдавно желаниятъ за българитѣ миръ съ Византия най-сетнѣ билъ постигнатъ. Обаче Телериг, както се види, не се е много довѣрявалъ на тоя миръ, като е ималъ прѣдъ видъ вѣроломния характеръ на Копронима. Той твърдѣ добрѣ разбиралъ, че борбата съ Византия чрѣзъ този миръ се прѣкѫсва само врѣменно и че опасността все още не е минала; но отъ друга пъкъ страна той ясно съзналъ, че България при състоянието, въ което тя се намирала въ дадения моментъ, едва ли би повела и издържала понататъкъ борбата успѣшно, и че изобщо тя би била избавена отъ византийско поробване, само ако българскиятъ ханъ би сполучилъ да привлѣче къмъ съюза всички славѣнски племена на Балканския полуостровъ и да образува една силна държава, способна да противостои на Византия. И тъй заглъхналата прѣзъ врѣмето на междуособнитѣ борби идея на Исперихъ и Тервеля отново се възродила у енергичния

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 446.$_{27}$ — 447.$_{9}$. — Това събитие у Теофана е помѣстено подъ 6265 отъ С.М.=773 г. отъ Хр., а пъкъ самиятъ текстъ почва: Τούτῳ τῷ ἔτει μηνὶ Μαΐῳ ἰνδικτιῶνος ιβ', т. е. отнася това събитие къмъ м. май 12. индиктионъ или къмъ 774 г. Но очевидно, това е грѣшка, може би на прѣписвачитѣ, защото веднага слѣдъ посоченото извѣстие Теофанъ разправи за събития, които сѫ станали прѣзъ октомврий 11. индиктионъ (ib., p. 447.$_{10}$). Ако се сѫди по мѣсецитѣ (май и октомврий) споредъ септемврийската година, ние бихме очаквали въ това послѣднето мѣсто не 11.$_{1}$, а 13. индиктионъ; обаче събитията, разказани подъ 11. индиктионъ, нѣматъ нищо общо съ онова подъ 12. индиктионъ; напротивъ, първитѣ се намиратъ въ непосрѣдствена свръзка, както ще видимъ, съ прѣдпослѣдния Копронимовъ походъ противъ България, който така сѫщо се отнася къмъ 774 г. (вж. по-долу), слѣдоват., тукъ повидимому е станало размѣстване на индиктионитѣ, т. е. вмѣсто 12., трѣба да стои 11. и наопаки, защото, ако разказанитѣ подъ тия индиктиони събития сѫ послѣдвали наскоро едно слѣдъ друго, то очевидно станалото въ май се отнася къмъ 11. индик., а послѣдвалото въ октомврий къмъ 12. индиктионъ. Това доиѣйдѣ се подкрѣпя и съ туй, че въ единъ ржкописъ (Codex Paris. Reg. 1710) вм. 11. е поставенъ ιβ'=12. индиктионъ. Че походътъ на Копронима, за който се говори подъ 12. индиктионъ, е прѣдхождалъ похода, отбѣлѣзанъ у Теофана подъ 11. индик. и прѣдприетъ отъ императора, слѣдъ като тоя узналъ за сношенията на българския князъ съ славѣнското племе берзити (вж. по-долу), ни посочва и това обстоятелство, че, докато Константинъ се готвѣлъ за тоя послѣдния походъ, въ Цариградъ се намирали апокриспарии, които сигурно сѫ дошли въ столицата по дѣлото за споменатия тукъ миръ; за нарушението на сѫщия миръ Теофанъ говори и подъ 774 г., слѣдов. той ще да е билъ сключенъ въ прѣднята 773 г. И тъй, и тукъ дохождаме къмъ сѫщото заключение (вж. нашата статия „Имали ли сѫ българитѣ и пр.", п. т., стр. 87—88).

Телерига, който още по-ясно изтъкналъ мисъльта за назначението на българския господарь като обединитель на балканскитѣ славѣни. И той не се забавилъ да пристжпи къмъ осжществяването ѝ.

Слѣдъ безуспѣшния походъ на Копронима и докато вървѣли още прѣговоритѣ съ него за миръ, Телериг ъ още въ сжщата 773 год. влѣзълъ въ сношение съ славѣнското племе *берзити* (Βερζῆται, а областьта имъ Βερζητία и Βερζιτία), което населявало централна. днешна Македония,[1]) за присъединението имъ къмъ българския съюзъ. Тия сношения, както се види, вървѣли отначало тайно, защото, тѣхната гласность несъмнѣнно би въоржжила императора както противъ берзититѣ, тъй и противъ самитѣ българи. Но и при все това дѣйствията на Телерига не останали неизвѣстни за Копронима. Още прѣзъ октомврий сжщата 773 г. той получилъ извѣстие отъ своитѣ тайни приятели въ България, какво българскиятъ господарь изпраща до 12 хиляди войска и боили, за да оплѣнятъ Берзития и жителитѣ ѝ да прѣселятъ въ България.[2]) Надали може да се мисли, че изпращането на тая войска въ Берзития е имало сжщата цѣль, каквато ни я прѣдставя Теофанъ. Както оплѣнението на Берзития, тъй и изселването на жителитѣ ѝ въ България биха били безсмислени при политиката на Телерига, който се стремилъ къмъ мирното разширение на държавата въ областьта на македонскитѣ славѣни. Очевидно, това движение на българитѣ на юго-западъ било прѣдставено въ такъвъ страшенъ видъ отъ приятелитѣ на императора, за да го въоржжатъ отново противъ България; дори ако допуснемъ, че дѣйствително имало такова движение на чело съ боили, то

---

[1]) Мѣстоживѣлищата на това племе не сж точно опрѣдѣлени; обикновено се сближаватъ съ днешнитѣ *берсяци* или *берзаци*, които населяватъ Кичевско, Битолско, Прилѣпско и Велешко. Вж. *М. Дриновъ*, Заселеніе Балканскаго полуострова славянами, Съчинения т. I, стр. 305—6. — *L. Niederle*, Slovan. starožit. Dil. II, str. 428—29

[2]) *Theophanes*, ib, p. 447$_{10-13}$: τῷ δὲ Ὀκτωβρίῳ μηνὶ τῆς ια΄ ἰνδικτιῶνος ἐδέξατο μανδάτον ὁ βασιλεὺς ἀπὸ Βουλγαρίας ἐκ τῶν κρυπτῶν φίλων αὐτοῦ, ὅτι ἀποστέλλει ὁ κῦρις Βουλγαρίας ιβ΄ χιλιάδας λαὸν καὶ βοΐλάδας πρὸς τὸ αἰχμαλωτίσαι τὴν Βερζιτίαν καὶ μεταστῆσαι αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν. — Тукъ считаме за нужно да обърнемъ внимание на това, че вм. ια΄ ἰνδικ. трѣба да се чете ιβ΄, както това посочихме по-горѣ въ бѣлѣжката къмъ стр. 229. — *Ed. Muralt* (Georgius Hamartolus, p. 654) отнася това извѣстне къмъ 770; ако това е приемливо, то сношенията на Телерига съ македонскитѣ славѣни сж се почнали веднага слѣдъ покачването на Телерига на прѣстола.

трѣба да го разбираме въ всѣки случай като окупиране областьта на берзититѣ и уредбата ѝ като съюзна на България съ съгласието на самото население; споменуването, че се изпращали и боили, вече посочва на организаторското назначение на тая войска. Що се отнася до сѫществуването на нѣкакви-си тайни приятели на императора въ самата България, то тѣ несъмнѣнно сѫ принадлежали къмъ славѣнската партия, която въ своята борба съ българската, както вече посочихме, се е опирала на Византия, а оттука ясно става, че Телериг билъ избраникъ на боилитѣ отъ българската партия и се покачилъ на прѣстола съ тѣхна помощь. Ослабената слѣдъ катастрофата въ 768 г. славѣнската партия не могла да се бори съ противрицитѣ си, още повече при такъвъ единъ силенъ и енергиченъ ханъ, какъвто билъ Телериг. Нейнитѣ прѣдставители-боили се теготили подъ силата на българската партия и търсили случай да компрометиратъ хана и да го свалятъ отъ прѣстола. За това и тѣхнитѣ доноси прѣдъ императора, които имали за цѣль да го повдигнатъ противъ българитѣ се явяватъ прѣувеличени.

И Константинъ Копронимъ, наистина, не се забавилъ да се отзове на тия доноси: той веднага рѣшилъ скрито да потегли въ походъ и ненадѣйно да нападне на България. Но въ това врѣме въ Цариградъ се намирали нѣкакви-си български пратеници, дошли тукъ, вѣроятно, по окончателното сключване на мира,[1]) а може би, за да отвличатъ вниманието на императора отъ дѣйствията на Телерига на западъ. Константинъ V почналъ да се готви за походъ, още докато българскитѣ пратеници се намирали въ Цариградъ, и, за да скрие отъ тѣхъ цѣльта на тия приготовления, той имъ обясняваль, че послѣднитѣ се правѣли за прѣдстоящата война съ арабитѣ; а за да ги увѣри въ това твърдение, той прѣкаралъ знамената и военнитѣ орѫдия на срѣщния азиятски

---

[1]) У *Симеона Логотета* (отъ него у Leo Gramm.) право се посочва: Ὁ δὲ βασιλεὺς μετασχηματισάμενος κατὰ Ἀράβων κινεῖν, ἀποστέλλει τοὺς ἀποκρισιαρίους τοὺς διὰ εἰρήνην παραγενομένους ἐπὶ Βουλγαρίαν (вж. *Georgius Hamart.*, ed. Muralti, p. 655; *Leo Grammat.*, ed. Bon., p. 188). Въ старобългарския прѣводъ на Симеона Логотета (п. т. стр. 82) смисълътъ на тоя пасажъ е съвсѣмъ извратенъ. Тамъ се чете: Цр҃ъ же, сътворѫ на Правлѣны вѣѫ братн и пославь на миръ къ Блъгары и пр. Очевидно прѣводачътъ не разбралъ оригинала си: той прѣдставя работата, че императорътъ изпратилъ въ България за миръ, като изпусналъ думитѣ τοὺς ἀποκρισιαρίους τοὺς παραγενομένους.

брѣгъ. Очевидно Копронимъ искалъ сега да прикрие неочакваното си нападение, защото българитѣ въ дадения моментъ най-малко сж могли да очакватъ война отъ негова страна. Веднага слѣдъ заминаването на българскитѣ пратеници отъ Цариградъ и слѣдъ като се увѣрилъ чрѣзъ подгледвачи за тѣхното значително отдалечаване, Копронимъ незабавно прѣкаралъ войскитѣ отново на европейския брѣгъ и, като присъединилъ къмъ тѣхъ и тракисийскитѣ теми, съ една 80-хилядна армия навлѣзълъ въ България. Въ мѣстностьта *Литосория* той неочаквано нападналъ на българитѣ, обърналъ ги на бѣгъ и, споредъ думитѣ на Теофана, спечелилъ голѣма побѣда. Слѣдъ това коварно нападение, съ което се и свършилъ цѣлиятъ походъ, Копронимъ се върналъ съ блѣскавъ триумфъ въ Цариградъ, като каралъ съ себе си голѣма плячка и водѣлъ много плѣнници, а самата война нарекълъ „благородна“ (εὐγενῆ, а въ старо-българския прѣводъ на Симеона Логотета „храбрость“), понеже „никой не му се противилъ, нито пъкъ станало убийство и проливане на християнска кръвь“.[1])

Тая мнима побѣда повидимому уголѣмила смѣлостьта у Копронима. Като смѣталъ мира отъ прѣднята година нарушенъ и считалъ българитѣ достатъчно омаломощени, императорътъ сега отново възмечталъ за окончателното покорение на България. Още въ слѣднята 774 год. Констан-

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 447$_{18-26}$. — Дѣ се е намирала мѣстностьта *Литосория* (ἀπελθὼν ἐν τόπῳ λεγομένῳ τὰ Λιθοσώρια) съ точность не може да се спрѣдѣли, защото, доколкото ни е извѣстно, това име се срѣща само въ това едничко мѣсто. Но все пакъ може да се каже, че тя не се е намирала вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Тракия, или по-точно на Загория, защото Копронимъ навлѣзълъ въ българскитѣ земи, но той не отишълъ много навжтрѣ въ тѣхъ, понеже походътъ му се свършилъ въ твърдѣ кратко врѣме; освѣнъ това самиятъ резултатъ отъ нападението показва, че императорътъ е дѣйствувалъ не противъ нѣкакви-си 12-хилядна българска войска нѣкждѣ въ Македония, която все пакъ би оказала какъвъ-да-е отпоръ, или поне войната би се продължила. По всичко се види, че това е било нападение на нѣкоя мѣстность не далечъ отъ източната българо-византийска граница, дѣто е билъ разположенъ нѣкой пограниченъ български лагеръ, въ който българитѣ, изненадани отъ неочакваностьта, не могли да окажатъ никакъвъ отпоръ. Затова и Литосорня ще трѣба да търсимъ на сѣв. отъ пограничния окопъ, т. е. нѣйдѣ въ Загория. Напослѣдъкъ К. Шкорпилъ, анализирайки това име на λίθος = камъкъ и σωρός = камара, изказа догадката, че Литосория сж скалиститѣ голи върхове „Синитѣ камъни“ въ Балкана при г. Сливенъ, които правятъ впечатление на камара камъни (*Абоба-Плиска*, стр. 566—567). Тая догадка била би твърдѣ на мѣстото си, ако въ текста на Теофана Литосория бѣше τὸ ὄρος, а не ὁ τόπος; освѣнъ това у Кедрина (ed. Bon. p. 17$_{16}$) е написано *Λιθοσωραία*.

тинъ V прѣдприелъ новъ походъ противъ българитѣ: той въоржжилъ голѣма флота, въ която били помѣстени до 12 хиляди конница и съ нея всички флотски военчалници и я изпратилъ къмъ българскитѣ брѣгове, а самъ „боейки се“ потеглилъ по сухо съ другата часть на армията си. Обаче и тоя походъ се свършилъ съ катастрофа: при Месемврия флотата му потърпѣла силно кораборушение подъ дѣйствието на сѣверния вѣтъръ, и Копронимъ билъ принуденъ да се върне въ столицата съ голѣми загуби „безъ да е извършилъ нѣщо“ (μηδὲν πονήσας). Тая нова несполука на императора ободрила Телериг, който сега искалъ да използува злополуката му и да отплати на Копронима по сжщия коваренъ начинъ.

Колкото и да била вѣроломна политиката на императора въ дадения случай, обаче тя разкрила на българския ханъ главното зло въ държавата му — вжтрѣшнитѣ му врагове, и той не се забавилъ да се избави отъ Копронимовитѣ тайни приятели въ България, чрѣзъ които императорътъ се научавалъ за всичкитѣ му планове. За да не узнае Копронимъ неговото намѣрение, Телеригъ още въ сжщата 774 год. му написалъ слѣднето: „Азъ се рѣшихъ да побѣгна отъ тука и да дойда при тебе, за да покоришъ чрѣзъ мене цѣла България. Обаче прати ми честна дума за моята безопасность и съобщи ми, кои ти сж тукъ приятелитѣ, за да имъ се повѣря, и тѣ да ме придружатъ“.[1]) Константинъ V, наученъ отъ примѣра на прѣдишнитѣ български ханове, които поради разни вжтрѣшни размирици търсили неговата защита, поддалъ се на измамата и повѣрвалъ на Телерига, като му отговорилъ и писмено съобщилъ имената на своитѣ хора въ България. Но Телеригъ веднага изловилъ всички приятели на императора и ги прѣдалъ на смърть. Тая хитра измама до толкова съкрушила стария Копронимъ, че той „скубалъ отъ ядъ побѣлѣлитѣ си коси“, забѣлѣзва

---

[1]) У Симеона Логотета съдържанието на писмото е прѣдадено така: „βουλῆς εἰμι φυγεῖν καὶ ἐλθεῖν πρός σε, ἵνα δι' ἐμοῦ ὑποτάξῃς πάσαν τὴν Βουλγαρίαν· ἀλλὰ πέμψον λόγον ἀπαθείας καὶ τίνας ἔχεις φίλους ἐνταῦθα, ἵνα θαῤῥήσω αὐτοῖς ἐλθεῖν σὺν ἐμοί“. (*Leo Gramm.*, ib., p. 189. — *Georgius Hamart.*, ed. Murit., p. 655,$_{11-14}$; сжщо и славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 82). Симеонъ Логотетъ е заимствувалъ това извѣстие отъ Теофана, (вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ, п. т., стр. 25) и затова трѣба да приемемъ, че подчертаната фраза, която не намираме у Теофана, е вмъкната отъ самаго Симеона.

Теофанъ.[1]) Той не можилъ да прѣтърпи отъ една страна тая измама, а отъ друга — такава важна загуба, и още въ слѣдната 775 год. прѣзъ мѣсецъ августъ отново се опълчилъ противъ българитѣ. Но отъ тоя походъ Копрониму не било сждено да се върне живъ: още по пѫтя съ него се случилъ силенъ апоплексически ударъ и се върналъ въ Аркадиополь (сег. Люле-Бургазъ) на носилка; отъ тукъ заминалъ за Силимврия и на 14. септември 775 год. той умрѣлъ, плувайки по Мраморно море при крѣпостьта Стронгилъ.[2]) Така найсетнѣ България се избавила благополучно отъ тоя свой опасенъ и закоренѣлъ врагъ, който прѣзъ цѣлия си животъ точилъ зѫби върху българската независимость. Неговиятъ синъ и прѣемникъ, кроткиятъ и болезненъ *Лъвъ IV Хазарски* (775—780), се отказалъ отъ ефимернитѣ ламтежи на своя баща, и неговото кротко царуване е отбѣлѣзано съ мирни отношения между България и Византия.

Смъртьта на Константина Копронимъ имала твърдѣ голѣмо значение за развитието на вѫтрѣшнитѣ работи въ България. Доклѣ тоя императоръ билъ живъ и постоянно заплашвалъ съ своитѣ походи, въ България повидимому се прѣкратили вѫтрѣшнитѣ размирици благодарение на умната политика на ханъ Телерига, който умѣло експлоатиралъ обстоятелствата за умиротворение на страната. Но, щомъ опасността се минала, въ България отново се почватъ борбитѣ. Обаче тия борби сега взиматъ другъ характеръ. До покачването на Телерига на българския прѣстолъ борбата, почната на чисто династическа почва, вървѣла между двѣтѣ, образувани изъ срѣдата на боилитѣ, политически партии за власть, и въ развитието ѝ се изработило правилото, че която отъ партиитѣ успѣе да тури на прѣстола свой кандидатъ и го държи въ ржцѣтѣ си, тя ще може да има и надмощие.

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 447,25—448,10: Κωνσταντῖνος πολλὰ τὰς πολιὰς αὐτοῦ ἔτιλλεν. — *Symeon Logothetos*, (у *Leo Gramm.*, ib., p. 189; *Cedrenus*, ed. Bon. II, p. 17,19—20): ὁ ἀλάστωρ (*Cedr.* ὁ Κοπρώνυμος) τὴν γενειάδα αὐτοῦ ἀπέτιλε (*Cedr.* ἐξέτιλε). — Ср. славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 82: ѥже оуслышавъ, Костандинъ брадж свож wскѣѕѣ.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 448,12—20. — Τὸ Στρογγύλον καστέλλιον (въ славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 82: до wкржглаго кастила), построена отъ Юстиниана Велики за защита на Златнитѣ врата (*Procopius*, Aedific. IV, 8) на брѣга на Мраморно море, се отъждествява съ „Евдомонъ", една отъ външнитѣ кржгли кули на Еди-куле. Вж. *Н. П. Кондаковъ*, Церкви и памят. Кон-поля, стр. 156.— *Г. Ласкинъ*, О древностяхъ Кон-поля, Кіевъ, 1905, стр 190.

Освѣнъ това, ние видѣхме, че стремежътъ на всѣка отъ партиитѣ да търси срѣдства, за да надвие съперницата си, противопоставилъ въ тая борба интереситѣ на двата етнически съставни елемента въ държавата — на българитѣ и на славѣнитѣ, и сега защитата на тия интереси напълно зависѣла отъ това, кандидатътъ на коя партия ще се покачи на прѣстола. Разбира се, това ненормално течение въ държавния животъ, това чисто аристократическо управление не могло да се аресва на строгия и самостоенъ Телериг.

Телериг гледалъ на славѣнитѣ не като на сила, съ помощьта на която една часть отъ боилитѣ искали да противодѣйствуватъ на своитѣ политически врагове, а като на важенъ елементъ, отъ който зависѣла силата и разширението на държавата. Той разбиралъ, че, за да се прѣмахне тая изолираность на славѣнитѣ, която произлизала не толкова отъ противоположность въ характера и стремежитѣ на двѣтѣ нации, колкото отъ неопрѣдѣленото положение на славѣнитѣ въ държавата, трѣбало да се урегулиратъ тъкмо отношенията на послѣднитѣ спрѣмо основателитѣ на царството и най-вече спрѣмо хана, който би трѣбало да стане като съединителна брънка между двѣтѣ народности. Обаче всичкото зло се заключавало въ това, че самиятъ ханъ билъ безсиленъ: той напълно зависѣлъ отъ боилитѣ. Телериг ясно съзнавалъ, че главната причина за всички вжтрѣшни размирици и външни неуспѣхи лежала не въ двойствеността на етническия съставъ на държавата, а въ политическата разединеность и обществена неравноправность на двата етнически елемента, което се явявало пъкъ като резултатъ отъ мощьта и своеволието на българскитѣ боили и отъ упадъка на ханската власть. Поради това, като схващалъ така задачата на българския господарь и положението на работитѣ въ държавата, за Телерига било ясно, че, за да тури редъ и миръ въ страната, трѣбало прѣди всичко да освободи себе си отъ настойничеството на боилитѣ и да издигне авторитета и значението на ханската власть.

Но на първо врѣме самитѣ обстоятелства не му позволявали да почне борбата съ мощната българска аристократия. Докато опасность заплашвала откъмъ Византия, тая борба повидимому вървѣла глухо. Това най-ясно се види отъ жестоката му постжпка въ 774 год. съ приятелитѣ на Копро-

нима въ България. Въ тая строга разправа явно проглежда стремежътъ на Телерига както да се избави веднажъ за винаги отъ шпионитѣ на византийския императоръ, тъй и да даде на боилитѣ да почувствуватъ силата на неговата власть. Още по-строгъ къмъ тѣхъ несъмнѣнно той станалъ слѣдъ смъртьта на Константина Копронимъ, когато Телеригъ всецѣло могълъ да се прѣдаде на вѫтрѣшнитѣ работи. Само по себе си се разбира, че Телеригъ въ всичкитѣ си дѣйствия противъ боилитѣ се опиралъ главно и право на славѣнското население, защото само съ негова помощь той е могълъ да опонира на аристократията и да я държи въ респектъ прѣдъ властьта си. Оттука ясно става, защо той, макаръ и да билъ поставенъ на прѣстола отъ българската партия, обърналъ вниманието си върху славѣнитѣ и залѣгалъ да издигне тѣхното значение въ държавнитѣ работи. По тоя начинъ възникналата между хана и боилитѣ борба отваряла новъ достѫпъ за славѣнитѣ къмъ непосрѣдствено влияние въ държавата. Наистина, ние не знаемъ, дали Телеригъ е направилъ нѣкакви постѫпки въ тая посока, но нѣма съмнѣние, че славѣнскитѣ племенни князе или комити сега застанали по-близу до хана, а оттукъ и до управлението на страната. Затова въ тая борба на хана съ българската аристокрация ние трѣба да видимъ втора фаза въ процеса за сливането на двата еднически елемента — български и славѣнски.

Обаче, колкото и да билъ Телеригъ строгъ и самостоенъ спрѣмо боилитѣ, колкото и да се надѣвалъ, че съ помощьта на славѣнитѣ би могълъ да ги вземе въ рѫцѣтѣ си, той все пакъ не е могълъ да издържи борбата съ мощната аристокрация, която била вече навикнала да управлява, но не и да се покорява лесно. Колкото и да се старалъ да издигне влиянието на славѣнскитѣ племенни князе, той все пакъ не е могълъ да ги изравни съ българскитѣ боили, понеже славѣнитѣ не били още внесли нищо свое въ уредбата на държавата, а пъкъ държавната организация, характеръть на която оставалъ все още български, била до толкова закрѣпнала, че всичкитѣ ѝ функции се намирали само въ рѫцѣтѣ на нейнитѣ основатели; па освѣнъ това не е допустимо, че Телеригъ още при първитѣ си опитвания да намали значението на боилитѣ, не е срѣщналъ

силна опозиция отъ тѣхна страна. Тѣ сж добрѣ разбирали стремежитѣ на хана и не се забавили о-врѣме да се погрижатъ да обезпечатъ мощното си положение въ държавата. По всичко се види, че незадоволството отъ вжтрѣшната политика на Телерига се усилвало и избухнало въ новъ бунтъ на боилитѣ, който не обѣщавалъ нищо добро за самия Телериг, защото вече въ 777 год. той билъ принуденъ да бѣга отъ България и да търси прибѣжище при византийския императоръ Лъва IV, който го приелъ на драго сърдце и съ почитъ, като го направилъ патриций, слѣдъ като го покръстилъ и оженилъ за братовчедката на жена си Ирина.[1])

Тая постжпка на Телерига ясно показва, доколко отношенията му спрѣмо боилитѣ сж били изострени, и каква опасность го очаквала отъ тѣхъ: той, както нѣкога-си и Сабинъ, искалъ да прѣдупрѣди позорното си сваляне отъ прѣстола, а може би и убийство, а това напълно отговаряло на неговия честолюбивъ характеръ. Каква е била цѣлта на Телерига, когато той се рѣшилъ да побѣгне въ Цариградъ: дали той отивалъ да търси помощь отъ византийския императоръ, за да си върне прѣстола, или завинаги се отказалъ отъ него, ние не знаемъ. Но тукъ се явява интересно това обстоятелство, че, ако единъ такъвъ български ханъ — врагъ на византийцитѣ и на византийското влияние, какъвто билъ Телериг, търси прибѣжище въ Цариградъ, то ясно е, че въ всѣки конфликтъ между хана и боилитѣ прѣминаването на византийска страна станало като страшилище за българитѣ, и свалениятъ ханъ е търсилъ тукъ срѣдства, за да отмъсти на своитѣ противници. По-рано при Константина Копронимъ, който винаги билъ готовъ да се намѣси въ вжтрѣшнитѣ работи на България, подобно бѣгство е имало смисълъ, защото побѣгналиятъ ханъ все е могълъ да има надежда, ако не да си върне прѣстола съ византийска помощь, то поне да въоржжи императора противъ българитѣ, както това направилъ Сабинъ въ 767 год.; но сега при миролюбивата политика на Лъва IV, такава надежда едва ли би могла

[1]) *Theophanes*, ib., p. 451$_{14-9}$: καὶ προσέφυγε Τελέριγος, ὁ τῶν Βουλγάρων κύριος, εἰς τὸν βασιλέα· καὶ ἐποίησε αὐτὸν πατρίκιον ζεύξας αὐτῷ καὶ τὴν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Εἰρήνης ἐξαδέλφην. δεξάμενος δὲ αὐτὸν βαπτισθέντα ἐκ τῆς ἁγίας κολυμβήθρας μεγάλως αὐτὸν ἐτίμησε καὶ ἠγάπησεν.

да вирѣе, а оттука понятни ставатъ както покръщането на Телерига, така и оженването му за византийска принцеса.

Слѣдъ бѣгството на Телерига въ 777 год. извѣстията за българитѣ у Теофана, който се явява единъкъ изворъ за слѣдващата епоха, отъ тая дата почти до началото на 90-тѣ години на VIII. вѣкъ, сж съвсѣмъ рѣдки и откжслечни. Но и това, което ни дава Теофанъ за положението на политическитѣ работи на Балканския полуостровъ, донѣйдѣ ни улеснява възъ основа на прѣднето да опрѣдѣлимъ отношенията и участието на българитѣ въ тѣхъ. Ние тукъ разбираме извѣстията на нашия хронистъ за движението на славѣнитѣ въ Македония и Гърция прѣзъ регентството на императрица Ирина, която управлявала поради малолѣтството на сина си *Константина VI* (780—797).

Теофанъ ни съобщава, че въ 783 г. Ирина, „като сключила миръ съ арабитѣ и се обезпечила съ безопасность отъ изтокъ, изпратила Ставракия, патриций и логотетъ на дрома, съ голѣма войска противъ славѣнскитѣ племена. Като достигналъ до Тесалия и Еллада, Ставракий покорилъ всички и ги направилъ поданици на империята. Той проникналъ и въ Пелопонесъ и докаралъ много плѣнници и плячка въ ромейската империя“.[1]) Ставракий се върналъ отъ тоя походъ прѣзъ януарий 784 год. и отпразднувалъ побѣдата си на ипподрома.[2]) И тъй отъ това извѣстие се види, че прѣзъ първитѣ години на деветия десетъкъ отъ VIII. вѣкъ е вървѣло нѣкакво движение между славѣнитѣ на империята, което и прѣдизвикало похода на патриция Ставракия въ 783 год., — походъ, който обхваналь Македония, Тесалия и Гърция. Обикновено това движение се обяснява съ туй, че славѣнитѣ ужъ се възползували отъ лошото положение на империята на изтокъ и отъ изтеглянето на византийскитѣ войски отъ Балканския полуостровъ, за да се отцѣпятъ отъ

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 456$_{25}$—457$_{3}$: ἀποστέλλει Σταυράκιον ... μετὰ δυνάμεως πολλῆς κατὰ τῶν Σκλαυινῶν ἐθνῶν. καὶ κατελθὼν ἐπὶ Θεσσαλονίκην καὶ Ἑλλάδα ὑπέταξε πάντας καὶ ὑποφόρους ἐποίησε τῇ βασιλείᾳ κτλ. — Макаръ че въ повечето ржкописи стои Θεσσαλονίκην, Σαλο(ω)νίκην, ние прѣдпочетохме вм. Θεσσαλονίκην четенето Thessaliam, което ни дава текстътъ на Анастасия Библиотекарь (ed. de Boor, II, p. 303), като по-правилно, защото тукъ, очевидно, се имать прѣдъ видъ областитѣ, които къмъ това врѣме били населени съ славѣни. Тая грѣшка бѣ поправилъ още *Th. Tafel*, De Thessalonica, Berolini 1839, p. CVI, not, 84.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 457$_{4}$—$_{6}$.

Византия, а пъкъ самиятъ походъ билъ прѣдприетъ, защото императрица Ирина, като еллинка (родомъ отъ Атина), не е могла да гледа тъй равнодушно ославѣнването на родината си, както императоритѣ, които сѫ произлизали отъ източнитѣ провинции и сѫ били само външно погърчени.[1]) Но надали може да се мисли, че Ирининото правителство е гледало тъй тѣсно на това, което е ставало между славѣнитѣ на империята; освѣнъ това, доколкото може да се съди по извѣстието на Теофана, прѣдприетиятъ походъ противъ славѣнитѣ не еималъ никакво отношение къмъ ославѣняването на Еллада; напротивъ, той е билъ насоченъ колкото противъ гръцкитѣ славѣни, толкова и противъ македонскитѣ, слѣдов., както цѣлта на похода, тъй и причината на самото движение между славѣнитѣ ще трѣба да търсимъ другадѣ, именно, въ самото положение на славѣнитѣ въ империята въ даденото врѣме.

Ние видѣхме по-горѣ, че идеята за обединението на балканскитѣ славѣни подъ скиптра на българския господарь като едничко срѣдство за борба противъ Византия, — идея, завѣщана още отъ Исперихa, за пръвъ пѫть се формулирала въ политиката на ханъ Телерига, който най-много залѣгалъ за нейното осѫществяване. Неговитѣ сношения съ берзититѣ ни ясно показватъ, какви голѣми успѣхи той е направилъ въ тая посока, и, макаръ той и да билъ принуденъ прѣждеврѣменно да напусне българския прѣстолъ, обаче почнатото отъ него дѣло намѣрило поддържка въ неговитѣ прѣемници. Кой слѣдъ Телерига се е покачилъ на българския прѣстолъ, точно не е извѣстно; но вече въ 791 г. срѣщаме на него ханъ *Кардама* (Κάρδαμος, Καρδάμης, Cardamus),[2]) когото за сега ще трѣба да смѣтаме като непосрѣдственъ прѣемникъ на Телерига. Ако и да нѣмаме никакви прави извѣстия за вѫтрѣшната политика на тоя български ханъ, за неговитѣ отношения спрѣмо боилитѣ, обаче отбѣлѣзаниятъ отъ Телерига планъ за усилването на държавата и издигането на ханската власть не ще да е билъ оставенъ безъ

---

[1]) Такова тълкуване въ видъ на прѣдположение даде първомъ *K. Hopf* (вж. Griechenland im Mittelalter. S. 97) и по-сетнѣ го развн *Hertzberg* (Исторія Византіи, стр. 109).

[2]) Споредъ Томашека това име на хуино-български е звучало *Кардамыхъ* — Kardamyğ. *Pauly-Wissova*, s. v. Bulgaroi.

внимание отъ Кардама, само може би той да го е прилагалъ въ по-мека форма или подъ извѣстни условия. Това най-ясно личи отъ външната му политика, въ която той върви по стѫпкитѣ на Телерига, още повече че самитѣ отношения на Византия къмъ България му сѫ благоприятствували да приложи тоя планъ съ успѣхъ поне за разширението държавата въ областьта на македонскитѣ славѣни.

Миролюбивата политика на Лъва IV Хазарски къмъ българитѣ, който се ограничилъ само въ това, че въ 778 г. поселилъ въ Тракия, вѣроятно по българската граница, нови колонисти сирийци-якобити, които били плѣнени отъ византийцитѣ при Германикия въ Азия,[1]) дала на българския ханъ възможность да продължава сношенията на прѣдшественика си съ славѣнитѣ на империята, като ги подбуждалъ да се отцѣпватъ отъ Византия и да се присъединяватъ къмъ България. Тукъ не малко сѫ въздѣйствували и самитѣ условия, възъ основа на които другитѣ балкански славѣни, мизийски и нѣкои тракийски, сѫ влизали въ състава на българската държава, — условия много по-изгодни, отколкото това, което ги е очаквало, ако да бѣха останали подъ владичеството на византийскитѣ императори, въ чийто държавенъ принципъ националностьта е имала твърдѣ малко значение, та затова тѣ биха били обречени на загинване. Освѣнъ това не по-малко ги е мамило къмъ България и издигането на славѣнитѣ въ нея и приближението имъ къмъ държавнитѣ работи при Телерига, което е могло да имъ служи като достатъчна гаранция за тѣхното по-добро положение, ако тѣ прѣминатъ къмъ българитѣ. По тоя начинъ българското влияние намирало въ Македония най-добра почва въ самитѣ етнически и политически интереси на тамшнитѣ славѣни.

Византийското правителство, като видѣхме, прѣдугаждало стремежитѣ на българскитѣ господари и още при Константина Копронимъ се опитало да попрѣчи на българското разширение къмъ юго-западъ, но не успѣло да направи нищо. Слѣдъ смъртьта на тоя императоръ, при мирното управление на Лъва IV, а сѫщо и прѣзъ първитѣ години отъ регентството на Ирина, когато поради тежкитѣ войни съ аббаси-

[1]) *Theophanes*, Ib., p. 450—451

дитѣ византийската войска била съсрѣдоточена въ Мала Азия, българското влияние било вече пуснало такива дълбоки корени, и идеята за независимо положение бѫла до толкова усвоена отъ македонскитѣ славѣни, че то почнало да прониква далечъ на югъ въ самата Гърция. Тукъ, ние мислимъ, ще трѣба да търсимъ и причинитѣ на онова движение между славѣнитѣ въ империята, което поради своя опасенъ характеръ принудило най-сетнѣ Ирининото правителство да сключи въ 782 год. съ арабитѣ позоренъ миръ и да обърне сериозно внимание на своитѣ славѣиски поданици.[1]) И тъй не личнитѣ убѣждения и желания на императрица Ирина, а самитѣ държавни интереси сѫ прѣдизвикали похода на Ставракия отъ 783 год. въ западнитѣ владѣния на империята.

Цѣлта на тоя походъ е била да се усмирятъ възсталитѣ славѣни и да се възстанови императорската власть надъ тѣхъ. Ставракий съ успѣхъ извършилъ възложената нему задача: той прѣминалъ прѣзъ Македония, Тесалия и Еллада и проникналъ до Пелопонесъ, но пелопонескитѣ славѣни повидимому не изпитали оржжието на Ставракиевитѣ войници, защото нѣкои отъ тѣхъ и слѣдъ това, както ще видимъ, се опитвали да си отвоюватъ политическа независимость.[2]) Походътъ, който се придружавалъ съ голѣми жестокости, се свършилъ въ началото на 784 г., когато прѣзъ януарий Ставракий съ триумфъ отпразнувалъ побѣдата си въ Цариградъ на ипподрома. Слѣдъ това, съобщава Теофанъ, императрица Ирина прѣзъ мѣсецъ май сѫщата година прѣдприела заедно съ сина си Константинъ VI и голѣма свита едно пѫтуване по южно-балканскитѣ области, вѣроятно, съ цѣль и тукъ да закрѣпи авторитета на императорската власть. Това пѫтуване се придружавало съ извѣстна тържественость. Императрицата достигнала до Веррея (Боруй, Стара-Загора), възобновила тамъ крѣпостьта и я нарекла на името си *Ири-*

---

[1]) *Hopf*, ib., S. 97. — *А. Васильевъ*, Славяне въ Греціи. Виз. Врем. V (1898), стр. 418.

[2]) Отъ тесалийскитѣ славѣни особено опасение внушавало най-силното между тѣхъ племе *велегезити* (Βελεγεζῖται), които се били настанили около днеш. заливъ Воло и чийто князъ *Акамиръ* (Ἀκάμηρος, ὁ τῶν Σκλαυινῶν τῆς Βελζητίας ἄρχων) по-сетнѣ въ 799 год. изстѫпва между враговетѣ на императрица Ирина (*Theophanes*, ib., p. 473$_{33}$—474$_{2}$). — *Hopf* (п. т.) прѣдполага, че Ставракий е дѣйствувалъ и противъ die jügst von den Bulgaren bedrohten Berzeten oder Belzeten, но това едва ли е приемливо, защото, както видѣхме по-горѣ, тѣ не сѫ живѣли въ Тесалия, а въ централна Македония.

нополь; слѣдъ това дошла съ пълна безопасность до Пловдивъ и съ миръ се завърнала въ столицата. Сжщо тогава тя заповѣдала да възобновятъ Анхиалската крѣпость.[1])

Но колкото и да били голѣми залѣганията на цариградското правителство да държи македонскитѣ славѣни въ покорность, каквито строги мѣрки и да вземало то противъ тѣхъ, българитѣ все повече навлизали навжтрѣ въ Македония, като присъединявали едно слѣдъ друго близкитѣ славѣнски племена. Около 789 год. тѣ сполучили да проникнатъ по р. Струма до областьта на славѣнското племе *стримонци* или *струмци,*[2]) дѣто тракийскиятъ стратегъ Филитъ билъ неочаквано нападнатъ и убитъ отъ българитѣ.[3]) Тия успѣхи на българитѣ въ посока къмъ юго-изтокъ най-сетнѣ накарали византийското правителство да обърне сериозно внимание върху дѣйствията имъ; за него сега станало повече отъ ясно, че всѣко движение въ Македония било дѣло на българитѣ, и затова не се забавило да окаже нужния отпоръ. Отъ 90-тѣ години на VIII. вѣкъ се почватъ цѣлъ редъ нападения отъ византийцитѣ непосрѣдствено на България, които сж имали за цѣль, очевидно, да отвличатъ вниманието на българитѣ отъ Македония.

Още въ 791 г. прѣзъ априлъ младиятъ императоръ Константинъ VI, синътъ на Ирина, потеглилъ въ походъ противъ България. Кардамъ, извѣстенъ о-врѣме за това движение така сжщо излѣзълъ насрѣща му на византийска територия. Слѣдъ станалото надвечеръ при крѣпостьта *Провать*[4]) незначително сражение, въ което византийцитѣ се изплашили и прѣзъ нощьта побѣгнали, Константинъ VI не се рѣшилъ да даде сериозенъ характеръ на това нападение и се върналъ „безславно“ въ Цариградъ. Отъ своя страна Кардамъ, неприготвенъ за по-рѣшителни дѣйствия, така сжщо се върналъ назадъ.[5]) Но въ сжщото врѣме, като разбиралъ

---

[1]) *Theophanes,* ib.. p. 457$_{6-11}$. — Ср. *Симеонъ Логотетъ,* у *Georg. Hamar.* ed. Muralt, p. 663; славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 84.

[2]) Тѣ сж извѣстни. подъ име οἱ ἀπὸ τοῦ Στρυμῶνος, Στρυμονῖται и сж живѣли по срѣдня и долна Струма. Вж. *В. Н. Златарски,* Извѣстия за българитѣ, стр. 40. — *L. Niederle,* Slavon. starožit. Dil II, str. 427.

[3]) *Theophanes,* ib., p. 463$_{18}$—464$_{2}$..

[4]) τὸ Προβάτου κάστρον, εἰς τὸ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ῥυάκιν, при днеш. с. Провадня надъ Провадийската рѣка 4 часа на сѣв.-изтокъ отъ Одринъ, дѣто и днесъ има развалини (вж. *Иречекъ,* Княжество България, II, стр. 695.).

[5]) *Theophanes,* ib., p. 467$_{6-13}$.

цѣлта на императора и не смѣталъ войната за свършена, той насочилъ вниманието си къмъ тая страна и почналъ да се готви. И наистина, Константинъ VI въ слѣднята 792 год. възобновилъ войната. Прѣзъ м. юлий той потеглилъ отново съ походъ противъ българитѣ и тоя пѫть достигналъ до пограничната крѣпость *Маркелли*,[1]) дѣто излѣзълъ така сѫщо и Кардамъ съ всичкитѣ си сили и застаналъ срѣщу него. Императорътъ, увлѣченъ отъ прѣдсказанията на нѣкого-си Панкратия, астрономъ, че побѣдата ще остане за него, далъ сражение, въ което билъ съвършено разбитъ. „Като бѣглецъ, забѣлѣзва Теофанъ, той се върналъ въ столицата, като изгубилъ много души не само отъ проститѣ войнници, но и отъ висшитѣ длъжностни лица — стратези и немалко число отъ свитата си", заедно съ своя лъжепрѣдсказатель. Българитѣ завладѣли обоза, хазната, конетѣ и палатката на императора съ цѣлата царска прислуга.[2]) Дали слѣдъ това страшно поражение на византийцитѣ сѫ послѣдвали нѣкакви съглашения и мирни договори между Константинъ VI и Кардама, Теофанъ нищо не споменува. Обаче слѣдъ четири години българскиятъ ханъ изтѫпва вече като нападатель, и при това съ извѣстни искания.

Въ 796 г. Кардамъ пратилъ да обявятъ на императора слѣднето: „или ми внеси данъка споредъ договора, или ще дойда до Златнитѣ врата и ще опустоша Тракия". Константинъ VI, като турилъ въ една кърпа конски смѣтъ, изпратилъ му го и заповѣдалъ да му кажатъ: „какъвто данъкъ ти прилича, такъвъ ти и пращамъ. Ти си старъ, и азъ не желая да се трудишъ да идвашъ чакъ до тука; но азъ ще дойда до Маркелли, и ти излѣзъ, та каквото отсѫди Богъ".[3]) Това искане

---

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 204—205, бѣл. 1. При това Теофанъ пише: καὶ ἔκτισε τὸ κάστρον Μαρκέλλων, която вѣроятно е била повърѣдена отъ българитѣ въ прѣдната година, когато сѫ се връщали слѣдъ сражението при Провать.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 467_{27}—468_{5}. — За резултатитѣ отъ тоя походъ на Константина VI *Симеонъ Логотетъ* съобщава тъкмо обратното: споредъ него, императорътъ оплѣнилъ и побѣдилъ българитѣ (вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 26 и 27). Въ това извѣстие Сим. Логотетъ стои съвършенно отдѣлно отъ своитѣ главни извори — Теофана и Георгия Амартола, и може да се прѣдполага, че той го е заимствувалъ отъ другъ изворъ, или пъкъ самъ ще да е измѣнилъ резултатитѣ отъ първия походъ на благоприятни, което, споредъ насъ, е по-вѣроятно. Въ всѣки случай то не може да има за насъ никаква цѣна, защото противорѣчи на главния изворъ за дадената епоха — Теофана.

[3]) *Theophanes*, ib., p. 470_{10}—$_{16}$. — Ср. *Симеонъ Логотетъ* у *Georg. Hamar.* Ib. p. 669— 670; сѫщо и славѣн. прѣводъ, п. т., стр. 87.

данъкъ отъ страна на Кардама възъ основа на нѣкакъвъ договоръ ни ясно говори, че между България и Византия е билъ сключенъ въ 792 г. миренъ договоръ, по който Константинъ VI, както се види, се задължилъ да плаща данъкъ, а оттука изтича и причината, дѣто военнитѣ дѣйствия между 792 и 796 г. г. били прѣкратени. Но, ако Константинъ VI въ 796 г. така дързко се отказалъ да изпълни условието на мира, това показва, че и самиятъ миръ е билъ сключенъ отъ него по необходимость, защото слѣдъ поражението му при Маркелли той не билъ въ състояние да спре по-нататъшнитѣ движения на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята, въ случай че не билъ сключилъ миръ, а отъ друга страна и работитѣ му въ Армения съ арабитѣ отивали лошо. Сега обаче, когато той се почувствовалъ въ сила да се бори съ българитѣ, рѣшилъ да омие отъ себе си позора, като се отказалъ демонстративно да изпълни условията на договора и съ това нарушилъ мира при всичкитѣ заканвания отъ страна на Кардама да се яви прѣдъ самата столица, съ намѣренне да опустоши Тракия. Тия заплахи свидѣтелствуватъ, че на България въ дадения моментъ се е гледало като на дотолкова заякнала, щото българскиятъ ханъ вече почналъ да мечтае за непосрѣдствено нападение на Цариградъ. Причината на тая промѣна въ политиката на хана ще трѣба да търсимъ въ това, че Кардамъ съ своя въздържанъ и тактиченъ характеръ, какъвто ни го прѣдставя Теофанъ, сполучилъ отъ една страна да успокои страната и да прѣкрати вжтрѣшнитѣ борби чрѣзъ ограничение властьта на боилитѣ, а отъ друга — да я усили, както видѣхме, съ присъединението на нѣкои славѣнски племена въ с.-изт. Македония. Поради това Кардамъ не се изплашилъ отъ дързкия отказъ на Константина VI.

Когато императоръть потеглилъ въ походъ противъ българитѣ, слѣдъ като събралъ всичкитѣ погранични войски, и дошелъ до *Версиникия*, Кардамъ веднага нахълталъ въ византийска територия по долината на р. Тунджа и достигналъ до *обраслия Аврoлева*, дѣто се и разположилъ на лагеръ въ близката гора. Константинъ VI отъ своя страна, слѣдъ като ободрилъ войскитѣ си, се примъкналъ до *голия Аврoлева.*[1])

[1]) Това географическо име срѣщаме и у Анна Комнина, която, описвайки похода на баща си противъ команитѣ въ 1095 г. и мѣркитѣ за защитата на Одринъ отъ тѣхъ, на едно мѣсто пише: αὐτὸς (ὁ αὐτοκράτωρ) . . . . καταλαμβάνει

Слѣдъ като завзели тия два пункта, и двамата господаря повидимому избѣгвали сражение, макаръ Теофанъ и да ни прѣдава, какво Константинъ извикалъ Кардама на бой 17 дена наредъ, но послѣдниятъ „не се осмѣлилъ и се върналъ като бѣглецъ въ земята си“.[1]) Това пасивно отношение на Кардама, както и неговото безпричинно завръщане въ България може да се обясни съ това, че, още прѣди да влѣзатъ двамата неприятели въ открить бой, послѣдвали сж нѣкакви прѣговори за миръ, въ които Константинъ VI ще да се е отказвалъ вече да напада на България; въ противенъ случай, ако Кардамъ, споредъ думитѣ на Теофана, се върналъ като бѣглецъ въ земята си, би трѣбало да очакваме, че императорътъ не би се забавилъ да потегли слѣдъ него, а пъкъ, както се види, съ това се и свършила войната, защото нѣмаме никакви извѣстия за каквито и да било военни дѣйствия между българи и византийци прѣзъ останалото врѣме отъ управлението на Кардама. Освѣнъ това, ако да не били строго опрѣдѣлени политическитѣ отношения между двѣтѣ съсѣдни държави, то мжчно бихме си обяснили спокойствието, което царувало между тѣхъ прѣзъ това врѣме, като имаме прѣдъ видъ вжтрѣшнитѣ размирици, които ставали въ Византия прѣзъ послѣднитѣ години на VIII. вѣкъ. Всичкитѣ тия

τόπον τινὰ Σκουτάριον καλούμενον, σταδίους τῆς Ἀδριανουπόλεως ἀπέχοντα ὀκτωκαίδεκα, τὴν δὲ μετ' αὐτὴν εἰς Ἀγαθονίκην. ἐπεὶ δὲ μεμάθηκοι τὸ Κομανικὰ φοσσάτον ἔτι κατὰ τὸν Ἀβριλεβῶ διαχείμενον (τόπος δὲ οὗτος οὐ πορρωτάρω τῶν εἰρημένων πόλεων κείμενος), ἐνταῦθα γενόμενος κτλ. (ed. Bon. II, p. 24,$_{10-15}$). И тъй, споредъ това опрѣдѣление на Анна, мѣстото Ἀβριλεβῶ, което несъмнѣнно е Теофановото Ἀβρόλεβα, е лежало не по-далечъ отъ Скутарионъ, днеш. с. Юскюдаръ (20 километра на с.с.-зап. отъ Одринъ къмъ Сакаръ-планина) и отъ гр. Агатоники, която се е намирала, както се прѣдполага, западно отъ с. Сараилий (*Абоба-Плиска*, стр. 540 и 568). Отъ описанието пъкъ на Теофана (p. 470) се види, че това сж били два върха, близки единъ до други: единиятъ покритъ съ гора, а другиятъ билъ голъ. Имайки прѣдъ вндъ тия данни ние приемаме напълно опрѣдѣлението мѣстонахождението имъ, което ни дава Иречекъ: той счита, че гористиятъ върхъ Авролева, дѣто застаналъ Кардамъ, е днешната Сакаръ-планина, която и днесъ е покрита съ хубави зелени гори, а голия върхъ Авролева вижда въ днешната тъй наречена *Дервишка могила* (тур. Дервишъ-тепе) на с. отъ Юскюдаръ, която и до днесъ се смѣта като важенъ стратегиченъ пунктъ, (него трѣба да видимъ въ Ἀβριλεβῶ на Анна), та и затова при опрѣдѣлянето пограничната линия между източна Румелия и Турция въ 1878 г. не безъ трудности нейния кжтъ е билъ оспорванъ. Тая позиция господствува надъ цѣлата мѣстность отъ Одринъ до Ямболъ (вж. *Иречекъ*, Княжество България, II, стр. 696; сжщо Archäol.-epigr. Mittheil. X, S. 145). Що се отнася до *Версиникия* (Βερσινικία и Βερσινίκια), която очевидно се е намирала между Одринъ, или по-право между Скутарионъ и Авролева, защото Константинъ VI отъ Версиникия прѣминалъ на Авролева като по-важенъ пуиктъ, тя за сега не може точно да се опрѣдѣли.

[1]) *Theophanes*, ib., p. 470,$_{16-21}$.

съображения ни каратъ да прѣдполагаме, че мирното разотиване на двамата господаря е било резултатъ на нѣкои прѣговори, т. е. че и въ 796 г. е билъ сключенъ мирътъ отъ 792 година.

Съ това се изчерпватъ всички извѣстия за вѫтрѣшната и външна дѣйность на Кардама. Колкото малко данни да имаме за тоя български ханъ, все пакъ по това, което знаемъ за него, не е мѫчно да се отбѣлѣжатъ главнитѣ отличителни черти на неговата дѣйность. Макаръ Кардамъ и да билъ усвоилъ изобщо политиката на Телерига, обаче въ прокарването ѝ той се оказалъ по-сдържанъ и по-прѣдпазливъ — качества, които му сѫ гарантирали успѣхъ и му сѫ давали възможность подобрѣ да използува обстоятелствата. Като ималъ за главна цѣль усилването на държавата, той зорко слѣдилъ за вървежа на събитията въ Византия и споредъ тѣхъ насочвалъ своята политика. Доклѣ никаква опасность не заплашвала откъмъ югъ прѣзъ царуването на Лъва IV, нне го видимъ усърдно да работи за привличането на македонскитѣ славѣни по миренъ начинъ къмъ българската държава; но щомъ цариградското правителство обръщало погледитѣ си къмъ работитѣ на полуострова, той веднага изстѫпвалъ като стражъ на царството си. Кардамъ води винаги отбранителна война, но и въ нея избѣгва сражения: той се ползува отъ слабоститѣ на противника си, щади своитѣ сили и се старае да принуди безъ бой неприятеля самъ да иска миръ, като извлича само полза за себе си. Тая прѣдпазливость и тактичность, съ които се отличавала външната му политика, несъмнѣнно сѫ намирали приложение и въ вѫтрѣшната му политика — въ отношенията му къмъ аристократията и политическитѣ партии въ България, съ което Кардамъ не по-малко отъ Телерига направилъ да се издигне ханската власть и да държи боилитѣ въ покорность, защото вече при неговия прѣемникъ Крума централната власть достигна най-високата точка на своето усилване.

II. Териториално разширение и политическо издигане.

1. Начало на съперничество съ Византия за надмощие.

Къмъ края на VIII. вѣкъ въ България повидимому се прѣкратили вжтрѣшнитѣ династически борби на политическитѣ партии, и отъ началото на IX. вѣкъ се почва новъ периодъ въ историята на българитѣ: почва се бързото политическо издигане и териториално разширение на българската държава. Сблъсканията на българитѣ отъ това врѣме не се ограничватъ вече само съ Византия, но се разширяватъ и съ западнитѣ съсѣди, а тѣхнитѣ войни се измѣнятъ отъ отбранителни на настжпателни и завоевателни. На чело на тоя периодъ стои воинственият български ханъ *Крумъ*,[1]) който се покачилъ на прѣстола въ първитѣ години на IX. вѣкъ (въ 802 или 803 г.) и се счита като родоначалникъ на нова династия.

[1]) Едва ли има историческо име, което да е прѣтърпѣло въ своето написване толкова много метаморфози като името на тоя български господарь. Така, то се чете: Κροβμος *(Theophanes,* ib., p. 485—503; *Genesios,* ed. Bon., p. 12), Κροβμος *(Symeon Logoth.* у *Georgios Hamart.* ed. Muralti, p. 678—680, но Κροβμος, p. 724—725; *Menologion* imp. Basilii, Migne Patr. gr. t. 117, col. 276; *Leo Gramm.,* ed. Bon., p. 206—207, но Κοῦμος, p. 204; *Zonaras,* ed. Dindorfi, III, p., 372 et sq.), Κροβμνος *(Georgius Monachus,* ed. C. de Boor, II. p. 774; *Theophan. Contin.* ed. Bon. p. 12 и 14, но Κροβμος, p. 216—217), Κροββος *(Theophylactus Bulg.,* Migne, t. 126, p. 192), Κρέμ *(Suidas* s. v. Βούλγαροι). *Crumnus (Anastasius Bibl.,* ib., II, p. 335—340; *Sigebertus,* Mon. Germ. VIII. p. 336), *Crumas* (въ нѣкои ржкоп. Crimas, Brimas у *Einhardi* annal., Mon. Germ. t. I, p. 200); *Crusmas* (Chronicon Vedastinum, *Pertz,* Mon. Ger. scripr. XIII, p. 707). Κρογмъ (старобългарски прѣводъ на Симеона Логотета, п. т., стр. 89, 90, 101), Кржгъ (Станиславовия синаксарь 1330 г., ржкопись на Сръб. Акад. № 83,л. 123об), Крѣмъ *(Šafařik,* Sebr. spisy, II, стр. 185), въ рускитѣ хронографи Крѣмалъ, Крѣмилъ (род. п. Крѣмлѧ) и въ Пролога отъ XIV в. Ѩгрѣмъ *(Хр. Лопаревъ,* Двѣ замѣтки по древ. болгарской исторіи, Записки Имп. Р. Археол. Общ. т. III (1888), стр. 341).

Още отъ първитѣ години на царуването си Крумъ трѣбало да насочи вниманието си къмъ сѣверо-западнитѣ граници на държавата, дѣто къмъ началото на IX. вѣкъ настанали нови международни отношения поради бързото разширение границитѣ на франкската държава въ областьта на срѣдни Дунавъ и поради отблъсването слабитѣ остатъци отъ аварския хаганатъ къмъ изтокъ задъ р. Тиса слѣдъ окончателната побѣда на Карла Велики въ 803 год. надъ аваритѣ. Крумъ се възползувалъ отъ послѣднето събитие, за да тури край на нѣкогашното силно аварско царство. Споредъ едно свидѣтелство, записано у Свида, българитѣ съвършено унищожили ок. 805 г. побѣденитѣ авари, които Крумъ смѣталъ за свои плѣнници,[1]) а земята имъ присъединилъ къмъ българскитѣ владѣния. Къмъ това врѣме тъкмо се отнася присъединението на днешно източно Маджарско заедно съ Трансилвания (Седмиградско).[2]) Живущитѣ тамъ отдѣлни славѣнски племена, които принадлежали къмъ клона на българскитѣ славѣни,[3]) слѣдъ като се освободили отъ аварското иго, ще да сѫ признали върховната власть на българския ханъ на сѫщитѣ вѣроятно условия, както мизийскитѣ и дакийскитѣ слаѣни. По тоя начинъ българската държава сега станала въ непосрѣдствено съсѣдство съ франкската, и изглежда, че още тогава е била установена границата между тѣхъ: тя е вървѣла отъ устието на Сава нагорѣ по Дунавъ до устието на Тиса, послѣ нагорѣ по цѣлото течение на тая рѣка къмъ горнето течение на р. Прутъ и по нея до началото на сѣверно-Бесарабския окопъ при Леово, по тоя окопъ, който въ източна посока се свършва на р. Днѣстъръ южно отъ г. Бендери,[4]) и въ юго-източна посока по тая рѣка се

[1]) *Suidas*, Lexicon (edit. Bernhardy), s. v. Βούλγαροι: ὅτι τοὺς Ἀβάρις κατακράτος ἀρδὴν ἠφάνισαν οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι· ἠρώτησε δὲ Κρὲμ τοὺς τῶν Ἀβάρων αἰχμαλώτους, κτλ.

[2]) Впрочемъ, споредъ едно извѣстие на Monachus Sangallensis (Gesta Karoli M. II, 1: A Bulgaribus vero (Karolus) ideo manum retraxit, quia videlicet Hunis exstinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur), може да се заключи, че българската власть се е простирала на сѣв. отъ срѣдни Дунавъ още въ 796 г., т. е. прѣди Крума. — Ср. *К. Гротъ*, Моравія и Мадьяры, Петроградъ, 1881, стр. 91. — *L. Niederle*, Slovan. starožit. D. II, str. 448.

[3]) Че тия славѣни сѫ принадлежали къмъ българскитѣ славѣни, сѫщо и за българскитѣ владѣния на сѣверъ отъ Дунавъ, вж. подробно *К. Гротъ*, каз. съч., стр. 86—96. — *L. Niederle*, каз. съч., стр. 446 и сл. и посочената тамъ литература.

[4]) Вж. *Schuchhardt*, пакъ тамъ, стр. 218—219. — *Аѳоба-Плиска*, стр. 524. — Тоя окопъ има своя трапъ на сѣверната страна, я насипа си на южната, слѣд.

спущала къмъ Черноморския брѣгъ. Разбира се, при тия граници на сѣверо-западъ не може да не се допусне, че въ началото на IX. вѣкъ българитѣ несъмнѣнно сж вече успѣли да присъединятъ къмъ държавата си и земитѣ по р. р. Млава и Морава до границата на сръбскитѣ племена; това разширение на България въ тая посока е станало, очевидно, по-рано заедно съ постепенното отблъсване на аварската власть още прѣзъ VIII. вѣкъ, но кога именно, остава за сега неизвѣстно.

Едноврѣменно съ уреждането политическитѣ си отношения съ сѣверо-западнитѣ си съсѣди, Крумъ не изпущалъ изъ-прѣдъ видъ и онова, което е ставало въ даденото врѣме и на полуострова. Почналото се тукъ още при съвмѣстното управление на Константина VI и майка му, императрица Ирина, политическо движение на славѣнитѣ въ империята, което имало за цѣль освобождението имъ отъ Византия, биде напълно усмирено, както видѣхме, отъ пълководецъ Ставракия въ 783/4 г.: той успѣлъ отново да възстанови императорската власть надъ славѣнитѣ.[1]) Обаче подобно движение се повторило и прѣзъ първитѣ години отъ царуването на покачилия се на прѣстола слѣдъ една революция въ 802 год императоръ *Никифоръ I Геникъ* (802—811). Ползувайки се отъ затруднителното положение на империята поради тежкитѣ и несполучливи войни съ арабитѣ отъ една страна, а отъ друга — отъ общото незадоволство въ държавата поради ненаврѣменнитѣ финансови мѣроприятия на императора, славѣнитѣ вдигнали отново възстание, чиято цѣль била сжщата, както прѣди 20 години — да се отцѣпятъ отъ Византия. За това движение се научаваме отъ Константина Багренородни, който впрочемъ ни съобщава само единъ отъ главнитѣ епизоди въ него, именно, за възстанието на пелопонескитѣ славѣни, които ограбили и опустошили съсѣднитѣ селища и, като завзели околноститѣ на гр. Патри, въ съюзъ съ арабитѣ обсадили тоя градъ. Обаче обсадата била несполучлива: славѣнитѣ били съвсѣмъ разбити при чудесното съдѣйствие на св. апостолъ Андрея, патронъ на гр. Патри.

той, както и южно-Бесарабския и другитѣ окопи (вж. по-горѣ стр. 154), е билъ дѣло на българитѣ.

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 238—242.

Когато императоръ Никифоръ се научилъ за това поражение, той рѣшилъ: понеже побѣдата била спечелена благодарение на св. апостолъ, то цѣлата военна плячка, взета отъ славѣнитѣ, да се прѣдаде нему. Слѣдъ това императорътъ заповѣдалъ, щото всички славѣни, които обсаждали Патри, заедно съ сѣмействата, роднинитѣ и имота имъ да бждатъ прѣдадени въ собственость на църквата св. Андрей въ Патрската митрополия, дѣто първозванниятъ ученикъ Христовъ извършилъ геройския си подвигъ, за което била издадена отъ Никифора надлежна грамота на Патрската митрополия. Отъ това врѣме принадлежащитѣ на тая митрополия славѣни били задлъжени да издържатъ стратезитѣ, императорскитѣ чиновници и „всички изпращани отъ народитѣ пратеници като заложници"; тѣ трѣбало, безъ каквато и да било помощь отъ страна на митрополията, да доставятъ всичко необходимо, като хора, срѣдства, припаси, за изпълнението на тая тегоба съгласно съ разпрѣдѣлението на тѣхната община.[1]) Константинъ Багренородни не ни отбѣлѣзва, въ коя година е станало това събитие, но то се отнася обикновено къмъ 805 или 807 г.[2]) Ние не знаемъ, дали това възстание се е ограничило само въ сѣверни Пелопонесъ, или пъкъ то се е простирало и въ другитѣ славѣнски области, подчинени на Византия. Впрочемъ за допустимостьта на послѣднето може да се заключи по едно извѣстие на монемвасийската хроника, което съобщава, че еднинъ византийски стратегъ отъ рода на Склировци се сражавалъ съ „славѣнския народъ" и одържалъ пълна побѣда надъ него сжщо при императоръ Никифора I, безъ да се посочва нито мѣстото, нито врѣмето на това събитие, но то не може да се идентифицира съ онова на Константиновия разказъ, защото и двѣтѣ тия събития се рѣзко отличаватъ по резултатитѣ си.[3]) Както и да било, но

---

[1]) *Constan. Porphyr.* De admin. imperio, ed. Bon., p. 217—220. — Ср. *А. Васильевъ,* Славяне въ Греціи, п. т., стр. 418—419.

[2]) *Хопфъ,* каз. съч., стр. 99 и 104, свързвайки обсадата на гр. Патри отъ славѣнитѣ съ обсадата на о-въ Родосъ въ 807 г. отъ арабската флота, понеже въ разказа на Константина се споменуватъ арабитѣ като съюзници на славѣнитѣ, отнася първата обсада сжщо къмъ 807 г. Обаче Хопфовиятъ рецензентъ *Гутшмидъ* отхвърли това тълкуване като проблематично и съ поголѣмо право отнесе това събитие къмъ 805 г. — *Gutschmid,* Kleine Schriften, Bd. V, Leipzig, 1894, S. 432. – Ср. *А. Васильевъ,* п. т., стр. 421 и 637 8.

[3]) У *А. Васильевъ,* п. т., стр. 422. — Ἀμπρος, Ἱστορικὰ Μελετήματα, p. 105—106: Εἷς δὲ τῶν ὑπὸ τοιούτων στρατηγῶν ὁρμώμενος μὲν ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, φατριάς δὲ τῶν ἐπονομαζομένων Σληρῶν συμβαλὼν τῷ Σθλαβηνῷ ἔθνει πολε-

съ това поражение на пелопонескитѣ славѣни било турено началото на тѣхното подчинение и усмирение, а съ прикрѣпяването имъ къмъ църквата се почвала и тѣхната постепенна еллинизация.

Тая тежка сждба на пелопонескитѣ славѣни не могла да не обърне вниманието на другитѣ славѣни въ империята и да не ги прѣдупрѣди, че подобна участь и тѣхъ очаква, ако тѣ своеврѣменно не потърсятъ чужда помощь, а такава тѣ сж могли да намѣрятъ само у българитѣ, които вече сж прѣдставяли не малка сила на полуострова. Отъ своя страна и българитѣ не пропущали нито единъ случай, въ който да проявятъ своята готовность да имъ помогнатъ, особенно на македонскитѣ славѣни, както това вече посочихме по-горѣ. За нѣкакви сношения на българитѣ съ македонскитѣ славѣни при Никифора I ние нѣмаме прави извѣстия, обаче за тѣхното сжществуване ни говори самиятъ походъ на императора въ 807 г. Въ тая година Никифоръ потеглилъ въ походъ противъ българитѣ, но, като достигналъ до Одринъ и се научилъ, че въ столицата се готвѣлъ бунтъ противъ него отъ царскитѣ хора и военнитѣ „върналъ се назадъ безуспѣшно и безъ да извърши нѣщо".[1]) Лѣтописецътъ прѣдставя тоя походъ безпричиненъ, обаче причината му ние съзираме тъкмо въ безгласнитѣ сношения на българитѣ съ македонскитѣ славѣни, защото императоритѣ византийски, когато сж искали да отвличатъ вниманието на българскитѣ господари отъ Македония, всѣкога, както видѣхме и както ще видимъ по-нататъкъ, сж насочвали своето оржжие противъ България. Наистина, тоя походъ не постигналъ цѣлта си; ала той послужилъ като добъръ поводъ за нарушение мирнитѣ отношения между България и Византия, което явно разкрива и посоката на българскитѣ политически стремежи.

Въ края на 808 г. български войски нахълтали въ областьта на р. Струма, както въ 789 год., и нападнали на

μικῶς εἶλέ τε καὶ ἠφάνισε εἰς τέλος καὶ τοῖς ἀρχῆθεν οἰκήτορσι ἀποκαταστῆναι τὰ οἰκεῖα παρέσχεν. — Проф. Васильевъ е наклоненъ да прѣдположи, че подъ стратегъ Склира трѣба да се подразбира коринтския стратегъ въ разказа на Константина Багренородни; ние обаче мислимъ, че подобно подразбиране е недопустимо, защото, споредъ Константина, коринтскиятъ стратегъ не е взелъ участие въ дѣйствията противъ славѣнитѣ подъ гр. Патри.

[1]) *Theophanes*, ib., p. 482$_{26-28}$.

византийцитѣ, като имъ отнели 1100 фунта злато, прѣдназначено за заплата на войницитѣ. Въ сѫщото врѣме българитѣ избили много византийски войници заедно съ стратези и архонти, (понеже тамъ се били събрали и началницитѣ на други войскови части, които били дошли да получатъ сѫщо заплата), и завладѣли цѣлия обозъ неприятелски, слѣдъ което се върнали въ своя-си.[1]) Надали може да се мисли, че това неочаквано нападение е имало за цѣль само грабежъ; напротивъ, както въ нападението въ 789 г., тъй и въ това ние виждаме систематически стремежъ на българитѣ въ една и сѫща посока и мѣстность по-скоро съ цѣль да си пробиятъ пѫть къмъ Егейско море и да откѫснатъ западнитѣ области отъ Византия. Затова българитѣ сѫ искали прѣдварително да ослабятъ тоя военень центъръ, което се подтвърдява съ това, че още прѣзъ пролѣтьта на слѣднята 809 год. Крумъ прѣдприелъ сериозенъ походъ въ сѫщата посока. Прѣдъ праздникъ Пасха той се разположилъ на лагеръ при *Сердика* (Срѣдецъ—София) и я обсадилъ; българскиятъ ханъ ще да е избралъ това врѣме, понеже византийцитѣ ще бѫдатъ завзети съ праздницитѣ и не ще бѫдатъ готови за отпоръ. Но и при все това Крумъ сполучилъ да прѣвземе града само съ хитрость и на честна дума, която той впрочемъ не сдържалъ, защото заповѣдалъ да изколятъ до шесть хиляди войници и немалко отъ населението.

Щомъ се научилъ за сѫдбата на Сердика, Никифоръ I побързалъ да излѣзе „само за видъ", както се изразява Теофанъ, противъ българитѣ въ вторникъ на страстната недѣля (3. априлъ), но и тоя пѫть безъ успѣхъ; той дори отказалъ да приеме при себе си избавилитѣ се отъ клането въ Сердика архонти, макаръ тѣ и да молили за помилване, а това разбира се, ги принудило да търсятъ прибѣжище у самаго Крума; между тѣхъ имало единъ опитенъ механикъ, спатарий Евматий. При такова бездѣйствие Никифоръ I все пакъ се постаралъ съ грамоти да увѣри въ Цариградъ, какво той ужъ отпразднувалъ Великдень въ двореца (ἐν τῇ αὐλῇ) на Крума, което правѣлъ само, за да отвлича вниманието

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 484,₂₉—485,₁₋₄. — За годината на това събитие вж. *J. B. Bury*, The Eastern Roman Empire, p. 340, not. 3. Вж. Извѣстия на Истор. Д-во, кн. IV (1915), стр. 114.

на столичнитѣ граждани отъ незадоволствата въ войската.[1]) Обаче той не можилъ да избѣгне послѣднитѣ. Когато императорътъ поискалъ да възобнови напуснатата и опустошена отъ българитѣ Сердика съ помощьта на войницитѣ си и чрѣзъ това да заглади своето бездѣйствие, но въ сѫщото врѣме, като се боялъ да не би войската да се не покори на заповѣдьта му, той се опиталъ чрѣзъ стратезитѣ и архонтитѣ да убѣди войската сама да моли императора за възобновата на града. Но войницитѣ, като разбрали, че това сѫ хитрини на самаго Никифора, вдигнали страшенъ бунтъ противъ него и пълководцитѣ. Отначало Никифоръ се опиталъ да усмири бунта съ помощьта на военачалницитѣ, повечето отъ които сполучилъ да привлѣче на своя страна, а послѣ и самъ ги увѣрявалъ съ страшни клетви, че се грижи за благосъстоянието тѣхно и на тѣхнитѣ дѣца. Тия увѣщания въздѣйствували върху войницитѣ, и бунтътъ билъ усмиренъ. Слѣдъ това императорътъ веднага заминалъ за Цариградъ, като поржчалъ на патриция Теодосия Саливара, най-довѣреното нему лице, да изнамѣри главнитѣ водачи бунтовници, а когато войскитѣ се върнали, той наказалъ всички виновници по бунта съ разни наказания, „като потъпкалъ, казва хронистътъ, даденитѣ страшни клетви“.[2])

[1]) Теофанъ не опрѣдѣля, на кѫдѣ е билъ насоченъ маршрутътъ на Никифора. Бйори, като се позива на Теофановитѣ думи: ὁ δὲ Νικήφορος πρὸς τῇ πολλῇ ἀδοξίᾳ σάκραις ἐνόρκοις τὴν βασιλίδα πόλιν πείθειν ἐσπούδαζεν, ὅτι τὴν πάσχα ἑορτὴν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κρούμμου ἐώρτασεν (Ib., p. 485$_{12-14}$), не се съмнѣва, че „императорътъ се спусналъ на първо къмъ планинитѣ прѣзъ Милеона и Маркелли и стигналъ въ Плиска прѣзъ Верегавския проходъ“, като изтъква, че „ограбването на Плиска било отплата за разрушението на Сердика, къмъ която той побързалъ, за да я възобнови. Не е установено, казва Бйори, кой пѫть той прѣдприелъ, обаче избѣгвалъ срѣща съ побѣдоносния неприятель“ (п. т., стр. 341 или прѣвода 115). Отъ приведената обаче фраза мѫчно може да се изведатъ такива заключения. Дори да допуснемъ, че Никифоръ се е запѫтилъ направо къмъ резиденцията на българския ханъ, все пакъ нѣмаме основание да твърднмъ, че императорътъ наистина е ограбилъ Плиска. Напротивъ, като се вземе прѣдъ видъ, отъ една страна бездѣйствието на Никифора, а отъ друга — обстоятелството, че самиятъ походъ, споредъ Теофана, билъ δῆθεν, т. е. „за видъ“, ясно става, че хронистътъ тукъ иронизира надъ императора, като го кара да декларира подвизи, каквито на дѣло той не е извършилъ. Освѣнъ това, твърдението на хронистътъ, че императорътъ още въ началото на похода отказалъ да приеме избавилитѣ се отъ клането въ Сердика началници, и обстоятелство, че въ текста нѣма дори най-малки натѣквания за прѣмѣстване на Никифора съ войскитѣ му отъ истокъ къмъ западъ, отъ Плиска къмъ Сердика, сѫ достатъчни да докажатъ, че Никифоръ е потеглилъ въ посока не къмъ Плиска, а къмъ Сердика, и не изглежда да е достигналъ до самия градъ; наистина, у него се явило желание да възобнови „напуснатата“ отъ българитѣ Сердика, но и това не се сбѫднало, а, напротивъ, самъ той билъ принуденъ, както ще видимъ, да се върне въ Цариградъ.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 485$_{14}$—486$_{8}$.

Цѣлата тая история съ описания бунтъ показва, доколко Никифоръ не е билъ популяренъ между войската, която дори въ негово присѫтствие повдигала бунтъ. Разбира се, тия отношения твърдѣ много спомагали за разширението и закрѣпата на българското влияние. Наистина, нашиятъ хронистъ не пише, дали Сердика е била отново окупирана отъ български войски, но твърдѣ е за вѣрване, че слѣдъ заминаването на Никифора за Цариградъ и слѣдъ оттеглянето на византийскитѣ войски цѣлата Софийска область вече се е намирала въ български рѫцѣ, още повече че по-сетнѣ не срѣщаме българитѣ отново да отвоюватъ тоя край отъ Византия. Както и да било, но съ завоеванието на Сердика, послѣднята византийска крѣпость въ вѫтрѣшностьта на полуострова, се отварялъ за българитѣ свободенъ пѫть за славѣнска Македония. Какви голѣми успѣхи сѫ имали българитѣ въ тая посока и колко тѣ ставали опасни за империята, показватъ новитѣ мѣроприятия на Никифора, за да закрѣпи императорската власть въ Македония.

Въ 809 год. Никифоръ заповѣдалъ да се настанятъ християнски, т. е. византийски, поселенци отъ всѣка тема на империята въ славѣнскитѣ области, а имотитѣ имъ да се продадатъ.[1]) „Това бѣше истинско плѣнство, казва хронистътъ: много въ безумие злословѣха и искаха нашествие неприятелско, други пъкъ плачеха надъ родителскитѣ гробове и ублажаваха умрѣлитѣ; нѣкои пъкъ, за да се избавятъ отъ бѣдствия, обѣсвали се. Никой не билъ въ състояние да изтърпи настаналото тежко положенне и всички виждали, какъ загинвалъ имотътъ, спечеленъ съ родителски трудове. Пълна безпомощность завладѣла всички: бѣднитѣ дошли въ отчаяние отъ тая разпоредба и ония, за които ще бѫде казано; а богатитѣ имъ съчувствували, но не могли да имъ помогнатъ, защото сами очаквали по-тежки злополуки". Преселението се почнало прѣзъ септемврий 809 и се свършило къмъ Великдень 810 год.[2]) Едва ли може да има съмнѣние, че тая колонизация въ славѣнскитѣ области въ Македония, и то

[1]) *Ibidem*, p. 486 $_{10-22}$: Τούτῳ τῷ ἔτει (6302=810) Νικήφορος . . . χριστιανοὺς ἀποικίσας ἐκ παντὸς θέματος ἐπὶ τὰς Σκλαυινίας γενέσθαι προσέταξεν, τὰς δὲ τούτων ὑποστάσεις πιπράσκεσθαι.

[2]) *Ibidem*, p. 486, $_{22-32}$: ταῦτα ἤρχθη μὲν ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνός, πρὸς δὲ τὸ ἅγιον πάσχα πεπέρασται.

главно въ Струмската область,[1]) била прѣдприета отъ Никифора съ цѣль да попрѣчи на българското влияние между славѣнитѣ въ империята и да прѣдупрѣди тѣхното присъединение къмъ българската държава, което съставяло главната задача на българската политика въ VIII. вѣкъ, тъй успѣшно продължена сега отъ Крума[2]). Обаче Никифоръ не се ограничилъ само съ тая мѣрка. За да отвѣче съвсѣмъ вниманието на българския ханъ отъ западнитѣ провинции на империята и чрѣзъ това да може лесно да прокара тамъ своята колонизаторска политика, той рѣшилъ да се опълчи направо противъ самия центъръ на България.

Въ 811 год., като събралъ голѣма армия, която състояла не само отъ тракийски, но и отъ азиятски войски, а сѫщо и отъ много бѣдни на собствени издържки, въоржжени съ пращове и сопи, прѣзъ май м. императоръ Никифоръ заедно съ сина си Ставракия тръгналъ въ походъ противъ българитѣ. Отъ Цариградъ той потеглилъ направо къмъ погранѝчната крѣпость Маркелли[3]), дѣто той се спрѣлъ за нѣколко врѣме, докато се събирали разнитѣ части на армията. Прѣзъ това врѣме неговиятъ близъкъ домочадецъ, нѣкой-си Византий, неизвѣстно по каква причина, избѣгалъ отъ Маркелли и отишълъ при Крума, като отнесълъ съ себе си царското облѣкло и сто литри злато; мнозина счели това като прѣдвѣстие на злополучие за Никифора. Когато Крумъ се научилъ за голѣмата армия на неприятеля, изплашенъ, той прѣдложилъ на императора миръ, но Никифоръ отхвърлилъ прѣдложението му „поради собствените си злонамѣрения и по внушенията на едномислените си съвѣтници“, както се изразява хронистътъ. На 20. юлий той навлѣзълъ въ българска територия въпрѣки това, че нѣкои отъ архонтитѣ му били противъ това навлизане, и разчитвалъ главно на щастието и мѫдростьта на сина си Ставракия. Въ течение на три дена слѣдъ първитѣ малки битки и слѣдъ много забикалки прѣзъ непристѫпнитѣ мѣста на планинския проходъ, Никифоръ достигналъ до резиденцията на българскитѣ господари — *Плиска*. Движението си той придружавалъ съ голѣми жестокости надъ мѣстното население, което избивалъ безъ разлика на въз-

[1]) *Ibidem*, p. 496$_{8-9}$. Вж. по-долу, стр. 262.
[2]) *J. Bury*, каз. съч., стр. 342; Извѣстия на Истор. Д-во, IV. стр. 116.
[3]) Вижъ, по-горѣ, стр. 204/5 бѣл. 1 и 243.

расть.[1]) Нийдѣ никакъвъ отпоръ той не срѣщналъ, защото и самъ Крумъ билъ напусналъ резиденцията си. Никифоръ се грижилъ само, какъ да насити своята алчность за богатство: той наложилъ куфари и печати на Крумовитѣ съкровищници и ги пазилъ като собствени, като въ сѫщото врѣме отрѣзвалъ ушитѣ и други членове на войници, които се докосвали до плячката. Най-сетнѣ той заповѣдалъ да изгорятъ палатитѣ на Крума [2]), който тъкмо въ това врѣме повторно се унижавалъ и се обръщалъ къмъ него съ слѣднитѣ думи: „Ето, ти побѣди. И тъй вземи, каквото ти е угодно и си иди съ миромъ", като искалъ по тоя начинъ или да отклони по-нататъшното разорение и завоевание на държавата, или пъкъ да печели врѣме, докато се приготви за отпоръ. Но императорътъ, упоенъ отъ успѣхитѣ си, не искалъ и да чува за миръ. Дали тоя отказъ е билъ свързанъ съ нѣкои по-

---

[1]) За тоя походъ на Никифора и за жестокоститѣ му въ България Михаилъ Сирийски ни дава слѣдното извѣстие: Nicephorus, empereur des Roumains, marcha contre les Bulgares: il fut victorieux et en tua un grande nombe. Il parvint jusqu'à leur capitale, s'en empara et la dévasta. Sa sauvagerie alla à ce point qu'il fit apporter leurs petits enfants, les fit étendre à terre et fit passer dessus des rouleaux à battre le grain. Вж. Chronique de Michel le Syrien, ed. par J.—B. Chabot, t. III, fase. I, Paris, 1905, p. 17.

[2]) Въ текста на *Теофана* (ib., p. 490,$_{16-27}$) стои: καὶ τὴν λεγομένην αὐλὴν τοῦ Κροὔμμου ἐνέπρησεν; у *Георгия Монаха* (ed. C. de Boor, II, p. 774,$_{18-20}$), у *Симеона Логотета (Geogr. Hamartol.* ed. Muralti, p. 676,$_{10-11}$) се чете: ὥστε καὶ τὴν λεγομένην αὐλὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Κροὔμου (Κρούμου) πυρπολῆσαι, а у *Zonaras* (ed. Dindorfi, III, p. 372,$_{31}$—373,$_{1}$): ὥστε καὶ τὴν τοῦ Κροὔμμου παρειληφέναι αὐλήν, οὕτω γὰρ τὴν τοῦ ἀφῶν ἀρχηγοῦ οἱ Βούλγαροι ἐκάλουν κατοίκησιν. Отъ приведенитѣ тукъ цитати ясно се види, че думата ἡ αὐλή е употрѣбена тукъ не като гръцката ἡ αὐλή или латинската *aula* = *дворъ, дворецъ*, макаръ по звукове и форма да е твърдѣ близка до послѣднитѣ. Затова едни мислятъ, че тя е заимствована отъ другъ нѣкой езикъ, и често я приравняватъ съ маджарската *ol* или съ киргизската *aul* = княжеско живѣлище (*Шафарикъ*, Славян. древности, т. II, кн. 1, стр. 270. — *А. Гильфердингъ*, Сочиненія, I, стр. 38, бѣл. — *Васильевскій*, Еще разъ о мнимомъ славянствѣ гунновъ и пр. въ ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 363 и слѣд.); други обаче възъ основа на славѣнския прѣводъ на Георгия Амартола, дѣто за сѫщото събитие четемъ: „цѣсь Никифоръ на болгары понде ... и побѣди ихъ крѣпко, ико и гѣмаго двора княза ихъ ижє єсть кремль пожиши его", считатъ αὐλὴ за гръцка дума, като се прѣдполага, че въ гръцкия текстъ на Теофана трѣба да има нѣщо пропуснато и се прѣдлага вм. „Крумовото тъй наречено αὐλὴ" да се чете: „Крумовото αὐλὴ, тъй наречени дворъ, тремъ, палата и пр." (*Д. И. Иловайскій*, Разысканія о началѣ Руси, Москва, 1882, стр. 218. — *Отъ сжщия*, Еще о туранизмѣ въ славянской исторіи, въ ЖМНПр. ч. 228 (1883), стр. 358 и сл. и въ „Дополнительная полемика" I, Москва, 1886, стр. 63 и 64 и II, Москва 1902, стр. 87—88). Васильевски (пакъ тамъ), отхвърляйки поправката на Иловайски, му възрази, че „прѣдъ гръцката дума, която означава дворъ или живѣлище, единъ гръкъ нѣма нужда, па било би безсмислено да туря оговорката „тъй наречени" (τὴν λεγομένην). Това би било все едно, ако нѣкой руски историкъ бѣ написалъ: „влѣзли въ царския дворъ, тъй наречень дворецъ". Надали нѣкой би станалъ да отрича справедливостьта на това възражение, още повече че цитираната фраза у Теофана е

широки планове на побѣдителя, като напр., да отнеме Мизия и да съкруши окончателно българската мощь[1]), къмъ което се стремѣлъ и неговиятъ прѣдшественикъ Константинъ Копронимъ, трудно е да се каже; по-скоро може да се прѣдполага обратното, защото Никифоръ, слѣдъ като ограбилъ и разрушилъ Крумовата резиденция, веднага потеглилъ обратно за Цариградъ като побѣдитель. Но на гордия побѣдитель не било сѫдено да се върне живъ въ столицата.

Докато византийскиятъ императоръ билъ заетъ съ разорението и опустошението на Плиска, Крумъ, разгнѣвенъ, едно, отъ отказа на императора да сключи миръ и, друго, отъ произволнитѣ му дѣйствия въ държавата му, рѣшилъ да отмъсти на Никифора. Той заповѣдалъ на войницитѣ да заградятъ входоветѣ и изходитѣ на планинския проходъ „съ дървени укрѣпления", т. е. да направятъ високи засѣки въ тѣснитѣ мѣста[2]). Тия приготовления станали въ течение на два дена, прѣзъ 24. (четвъртъкъ) и 25. (петъкъ) юлий

прѣведена отъ Анастасия Библиотекаря: et aulam incendit quae dicebatur cortis Crumni (ed. C. de Boor, II, p. 329 $_{15}$), отдѣто ясно става, че тукъ aula не е употрѣбена въ смисълъ на латинската дума. Що се отнася до славѣнския прѣводъ на Георгия Арматола, то ще трѣба да се забѣлѣжи, че той въ това мѣсто е объркалъ, защото думата „кремель" стои вм. Крумъ, както това се види отъ другъ славѣнски прѣводъ на сѫщия Амартолъ отъ 1456 г., дѣто приведената гръцка фраза е прѣдадена тъй: ѥкѡ и сѣмаго двора кнѧза иχ иже авто(?) Крѣмля пожьгоша" (вж. *А. Востоковъ*, Словарь церк. — слав. езика, s. v. кремль) или пъкъ отъ старобълг. прѣводъ на Симеона Логотета: „ѥкожѣ и самомыи дворь кнѧза иχ Крѣгма пожьгоша" (*В. Златарски*, Извѣстията за българитѣ и пр., стр. 27). И тъй за нѣкакъвъ пропускъ въ текста на Теофана, отъ когото Георгий Амартолъ, а отъ него Симеонъ Логотетъ се е ползувалъ при съставянето на хрониката си (вж. п. т., стр. 28), не може и дума да става. Както и да е, но дори и да допуснемъ, че думата αὐλή тукъ е гръцка или латинска, все пакъ трѣба да признаемъ, че вече самото обясненне, което ни даватъ византийскитѣ хронисти, ни кара да мислимъ, че тя е употрѣбена не въ гръцки и латински смисълъ „дворъ", „дворецъ", а въ другъ по-широкъ: „поселенне", „живѣлище", „мѣстопрѣбивание" (κατοίκησις) на българския ханъ, а това е тъкмо значението на киргизската и кавказската дума „аулъ", както тя ще е звучала и на хунно-българския езикъ. Отъ направенитѣ тукъ разяснения става явно, че, докато въ заобиколеното съ високъ земленъ окопъ пространство около с. Абоба ще трѣба да видимъ основания отъ Исперихъ хунно-български „агълъ" — станъ или лагеръ (вж. по-горѣ, стр. 146), подъ ἡ αὐλή ще трѣба да разбираме *вжтрѣшната каменна крѣпость* на сѫщия тоя Абобски окопанъ лагеръ, дѣто сѫ се издигали ханскитѣ жилѣлища, палати. Подробното имъ описание вж. въ *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 43—57 (вънщинтѣ стѣни на крѣпостьта) и 62—104 (вжтрѣшнигѣ постройки).

[1]) *Bury*, op. cit., p. 343—344; „Извѣстия на Истор. Д-во, стр. 117—118.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 490$_{29-31}$: ἀφ' οὗς [καὶ] χαλαπήνας ἀκαίνος (Κροβμος) τὰς τῆς χώρας εἰσόδους καὶ ἐξόδους περιπεφραγμένας ξυλίνοις ὀχυρώμασι πέμφας κατησφαλίσατο.

811 г.[1]) Когато Никифоръ, който билъ вече потеглилъ обратно за Цариградъ, се научилъ за всичко това, чувствувайки се отрѣзанъ отъ пжтя на отстжплението, като гръмнатъ почналъ да се лута и не знаелъ, какво да прави; а пъкъ на свитата си казвалъ: „дори ако да бѣхме станали крилати, и тогава никой да се не надѣва, че ще избѣгне гибельта". Между това Крумъ успѣлъ да събере войската си и прѣзъ нощьта срѣщу сжбота, 26. юлий, той нападналъ неочаквано на изплашенитѣ византийски войници въ планинскитѣ тѣснини, вѣроятно въ Върбишкия проходъ, дѣто станало страшно клане. На разсъмване българитѣ се нахвърлили върху палатката на Никифора, дѣто той билъ убитъ.[2]) Въ тоя нощенъ бой, освѣнъ императорътъ, загинали много видни велможи и военачалници, въ това число и най-близкиятъ Никифоровъ човѣкъ, патриций Теодосий Саливара, стратегътъ на източнитѣ войски, патриций Романъ, и стратегътъ тракийски,[3]) сжщо немалко офицери и безбройно много войници — „цѣлата християнска красота загина!" отбѣлѣзва лѣтописецътъ. Царската палатка, както и цѣлиятъ лагеръ

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 490$_{34}$—491$_{1}$: ταῦτα δὲ ἦν ἐφ' ἡμέρας δύο, πέμπτην καὶ παρασκευήν, τὰ μηχανήματα. Очевидно тукъ πέμπτην καὶ παρασκευὴν ἡμέρας се разбиратъ „петия и шестия" день на седмицата, т. е. приготовленията сж вървѣли въ четвъртъкъ и петъкъ, а самото нападение е станало прѣзъ нощьта срѣщу сжбота (τῇ νυκτὶ τοῦ σαββάτου), защото и 26. юлий 811 г. се пада тъкмо въ сжбота. Затова не можемъ да приемемъ твърдението на Бйори, какво укрѣпленията ставали въ вторникъ и срѣда, а самото нападение той отнася къмъ недѣля (каз. съч., стр. 344; прѣвода му, стр. 118).

[2]) Какъ и отъ кого е билъ убитъ Никифоръ въ това нощно нападение, а сжщо на кое мѣсто е станала катастрофата, точно неможе да се установи. И за едното и за другото вж. Притурка № 7.

[3]) *Теофанъ* (ib., p. 491$_{8}$—$_{13}$) между загиналитѣ въ тоя бой видни лица споменува и патриция Петра, който несъмнѣнно е св. Петъръ патриций и за когото въ Минеитѣ срѣщаме бѣлѣжка: Μετὰ Νικηφόρου τοῦ βασιλέως ἐν Βουλγαρίᾳ παραγίνεται. Γενομένου δὲ πολέμου, τὰ μὲν πρῶτα Ῥωμαῖοι τοὺς Βουλγάρους ἀνὰ κράτος νικῶσι. Τὰ δὲ μετὰ ταῦτα καλὸν παραδραμεῖν· ἠττήθησαν γὰρ καὶ σὺν πεντήκοντα ἄρχουσι κατασχεθεὶς ὁ μακάριος εἴρχθη πρὸς τῶν Βουλγάρων (Acta SS. Jull I, 258 D). По-нататъкъ въ легендата се разказва, че патриций Петъръ билъ освободенъ отъ плѣна отъ св. Ивана Евангелиста, приелъ по-сетнѣ монашество на планина Олимпъ (очевидно малоазийския) и прожившелъ още повече отъ 60 години. (вж. *Tougard*, ib., p. 30—32, 226—227). Ако горното извѣстие е вѣрно, то ще трѣба да приемемъ, че не всички, изброени у Теофана, велможи сж били избити въ катастрофата на 26. юлий 811 г.; изглежда, че както патриций Петъръ, тъй и хванатитѣ заедно съ него 50 военачалници, сж били взети въ плѣнъ и сж останали въ него до сключването на 30-годишния миръ при Омортага, въ чиито условия се прѣдвиждало специална статия, по кой начинъ ще трѣба да стане обмѣната на военачалницитѣ. За това вж. по-долу, стр. 302—303.

станали плячка за побѣдителитѣ.[1]) Ставракий, Никифоровиятъ синъ, тежко раненъ въ гърба на десна страна, едвамъ сполучилъ да избѣга живъ и въ голѣми страдания отъ раната достигналъ до Одринъ.[2])

Катастрофата, която постигнала императора Никифора въ Върбишкия проходъ на 26. юлий 811 г., е имала огромно значение за България: тя не само избавила българитѣ отъ страшната опасность и имъ повърнала всичко отнето, но още закрѣпила за тѣхъ всичкитѣ имъ завоевания на западъ заедно съ Сердика и ги осигурила отъ бѫдащи нападения отъ страна на византийскитѣ императори, за конто България станала страшилище, и за дълго врѣме чакъ до Ив. Цимисхия тѣ не се рѣшавали да минаватъ Стара-планина съ завоевателна цѣль; освѣнъ това тя издигнала българския ханъ прѣдъ очитѣ на македонскитѣ славѣни като побѣдитель на ромейския императоръ и чрѣзъ това отворила пѫтъ за разширението на държавата въ посока къмъ юго-западъ. Тая гордость на Крума найясно изпѫква въ разказа за сѫдбата на Никифоровата глава. „Като отрѣзалъ главата на Никифора, пише лѣтописецътъ,

---

[1]) Къмъ това събитие обикновено се отнася съдържанието на силно фрагментирания надписъ отъ крѣпостьта „Градище" при с. Кадѫ-кьой източно отъ Тутраканъ, въ който се четатъ или пъкъ могатъ лесно да се допълнятъ само собственитѣ имена: Μαρκέλλαι или Μαρκέλλα, извѣстната крѣпость на българо-византийската граница (вж. по-горѣ, стр. 204); Νικήφορος, въ когото виждатъ византийския императоръ Никифора I, и Ἀδριανουπολιν — гр. Одринъ (Вж. Archäol.-epigr. Mitth. XVII, S. 192, № 53. — *Абоба-Плиска*, стр. 228-230). Обаче надписътъ е тъй много пострадалъ по краищата, че отъ съдържанието му не можe да се установи нѣкой фактъ. Попълваннята, които прѣдлага Успенски, сѫ твърдѣ неприемливи; особено несполучливи сѫ прочетенитѣ отъ него двѣ собствени имена Ἐκουσσος и Ἠκόσος, каквито не допущатъ вече самитѣ палеографични надредни знакове, нѣма да говоримъ за самитѣ имена, въ чието сѫществуване и самъ Успенски се съмнѣва (*Абоба-Плиска*, стр. 229). Очевидно, прѣдлаганото отъ Иречека четене е по-вѣроятно, но и то не може да помогне, за да се разбере смисъла на надписа Успенски сѫщо така е готовъ да отнесе надписа къмъ събитието отъ 811 г., но веднага слѣдъ това той отбѣлѣзва: „Подразумѣваемыя въ этой надписи обстоятелства разсказываются у писателей: *Georg. Monachus*, p. 854, *Leo Grammaticus*, p. 267—268. См. также *Marquart*, Streifzüge, p. 522—523" (п. т. стр. 230). Обаче както у цитиранитѣ автори, тъй и у Marquart'a въ посоченитѣ мѣста се говори за участието на византийския пълководецъ Никифора Фока въ войната съ българитѣ отъ 896 г. (Вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 82—83, 97—100, 108—109), тъй че двѣтѣ тия прѣдположения на Успенски сѫ несъвмѣстими. — *Бйори* (каз. съч., стр. 343[1], Извѣстия на И. Д-во, п. т., стр. 117[1]), който намира допълванията на Успенски за „съвсѣмъ повърхностни", прѣдполага, „че събитията, тамъ описани, сѫ свързани съ несполучливата му (на импер. Никифора) експедиция въ 807 г. и военния бунтъ" (вж. по-горѣ, стр. 251).

[2]) *Theophanes*, ib., p. 492$_{23-6}$

Крумъ я забилъ на колъ за нѣколко дена за показъ на *приходящитѣ при него племена* и за нашъ позоръ. Слѣдъ това той я взелъ и като очистилъ черепа и го обковалъ отвънъ съ сребро, съ гордость каралъ славѣнскитѣ князе да пиятъ отъ нея".[1]) Най-сетнѣ тая славна побѣда окуражила Крума, който все още не е могълъ да се счита удовлетворенъ за нанесенитѣ нему морални унижения, а на държавата му материялни врѣди, и почналъ да се приготвя за отмъщение и за възвръщане прѣдишното положение на България. Обаче нему е трѣбало врѣме, докато се събере съ сили.

Между това въ Византия ставали бързи промѣни. Спасилиятъ се отъ катастрофата Никифоровъ синъ *Ставракий* побързалъ отъ Одринъ да се яви въ Цариградъ, дѣто билъ прогласенъ за императоръ, но не задълго.[2]) Неприятелитѣ на баща му намѣрили сгоденъ случай да го свалятъ, като му противопоставили Никифоровия зетъ, куропалатъ Михаила, който на 2. октомврий 811 г. билъ прогласенъ за императоръ подъ името *Михаилъ I Рангаве* (811—813). Макаръ че Крумъ е могълъ да уравни отношенията си съ новия

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 491,17—22: τὴν δὲ Νικηφόρου κεφαλὴν ἐκκόφας ὁ Κροῦμμος ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου ἡμέρας ἱκανάς, εἰς ἐπίδειξιν τῶν ἐρχομένων εἰς αὐτὸν ἐθνῶν καὶ αἰσχύνην ἡμῶν. μετὰ δὲ ταῦτα λαβὼν αὐτὴν καὶ γυμνώσας τὸ ὀστοῦν ἀργυρόν τε ἐνδύσας ἔξωθεν πίνειν εἰς αὐτὴν τοὺς τῶν Σκλαυινῶν ἄρχοντας ἐποίησεν ἐγκαυχώμενος. — Тоя пасажъ е прѣтърпѣлъ доста голѣми измѣнения у по-сетнѣшнитѣ писатели: така фразата εἰς ἐπίδειξιν - ἡμῶν е или съкратена въ εἰς ἐπίδειξιν πάντων (*Cedrenus*, ed. Bon., II, p. 42,12), или пъкъ съвсѣмъ изпусната (*Georg. Monachus*, ib., p. 775,9, а отъ него *Symeon Logoth.* у *Georg. Hamartolos*, ib., p. 676,19; *Leo Grammat.*, ed. Bon., 204,13; *Zonaras*, ib., III, 374,3). Сѫщо така и изразътъ τοὺς τῶν Σκλαυινῶν ἄρχοντας на Теофана у всички споменати покъсни хронисти се явява въ форма τοὺς τῶν Βουλγάρων ἄρχοντας; очевидно, въ тѣхно врѣме Теофановиятъ изразъ не е ималъ никакъвъ смисълъ, понеже терминитѣ „славѣнски" и „български" сѫ били вече равнозначущи, а въ старобългарския прѣводъ на Симеона Логотета той е прѣданъ „блъгарскыи ѩзыкъ" (вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 28). Това събитие е прѣдадено въ припискитѣ къмъ прѣвода на Манасиевия лѣтописъ така: Кр҃ъ кнѧзъ бъкоа главѫ Никифора цр҃ѣ и напиѧтъ здравицѫ бѣларомъ (вж. *М. Дринов*, Съчинения, I, стр. 107. — *П. Гудев*, Български ржкописи въ Ватиканъ, СбНУК. кн. VI, стр. 333. — Вж. Притурка № 7).

[2]) У *Михаила Сирийски* (op. cit., p. 25—26) намираме слѣднето извѣстие за Ставракия: A cette époque, après que Stauracius, fils de Nicephorus, eut régné cinq mois, les Bulgares vinrent à la ville impériale, pour lui faire la guerre. Quand ils livrèrent bataille, l'empereur fut blessé à la cuisse, la plaie s'enflamma et quand elle s'ouvrit, il mourut. Quelques-uns disent que sa soeur Procopia, fille de Nicephorus, l'empoisonna, pour faire régner son mari, Michel, qui régna en effet. Но очевидно авторътъ е объркалъ събитията, защото българитѣ прѣзъ врѣмето на Ставракия не сѫ прѣдприемали никакъвъ походъ къмъ Цариградъ, а Ставракий е билъ раненъ, както видѣхме, въ сражението, въ което загина и баща му (вж. по-горѣ, стр. 259). Сѫщо не е вѣрно и извѣстието за смъртьта му.

императоръ по миренъ начинъ, обаче той е искалъ, както се види, да издигне България спрѣмо империята на сѫщата височина, на която тя бѣ достигнала при Тервеля въ 716 г., та да може да продължи разширението на държавата навѫтрѣ въ славѣнскитѣ области на империята. Затова Крумъ още въ слѣднята 812 година, безъ да влиза въ нѣкакви прѣдварителни прѣговори, почналъ настѫпателно движение въ източна Тракия.

Първия ударъ Крумъ насочилъ къмъ най-близкия пограниченъ градъ Девелтъ,[1]) който слѣдъ една кратковрѣменна обсада билъ завладѣнъ отъ българитѣ. Жителитѣ на града заедно съ епископа си Георгия му се прѣдали, но Крумъ не ги оставилъ тамъ, а ги прѣселилъ на друго мѣсто, вѣроятно на българска територия.[2]) Въ отговоръ на това нападение императоръ Михаилъ I, придруженъ отъ императрица Прокопия, на 7. юний 812 г. потеглилъ въ походъ противъ българитѣ. Когато обаче стигналъ въ Цурулъ (днеш. Чорлу), дѣто се получило извѣстие за падането на Девелтъ въ български рѫцѣ, войницитѣ му, особено тия отъ азиятскитѣ теми — опсикийци и тракисийци, се възбунтували, като обвинявали императора, какво той дѣйствувалъ споредъ злонамѣренитѣ внушения на царедворцитѣ. Михаилъ I едвамъ успѣлъ да ги усмири съ подаръци и съвѣти, но все пакъ той не можилъ да отиде по-нататъкъ отъ Цурулъ и билъ принуденъ да се върне въ столицата, защото тамъ било открито съзаклетие противъ него и въ полза на прѣдставителитѣ отъ Исаврийската династия. Българитѣ, като се научили за бунта въ византийската войска, който тѣ си обяснили съ това, че тя се страхувала да воюва, още повече се нахвърлили въ темитѣ Тракия и Македония;[3]) тѣ всѣли въ населението

[1]) Римската *colonia Flavia Pacis Deultensium* или просто *Colonia Deultus*, по-късно oppidum Dibaltum (у *Ammianus Marcellinus* 31, 8, 9), визант. Διβελτός, Δηβελτός, Διβιλτός, който се намиралъ южно отъ източния край на пограничния окопъ (еркесията) близу до с. Якизлий, Бургашко. Градътъ, който нѣкога-си се намиралъ на брѣга на залива (днеш. ез. Мандра), билъ укрѣпенъ съ стѣни и окопи като старобългарски лагерни градове (Вж. *Jireček*, Archäol. Fragmente aus Bulgarien, ib., S. 166—167. — *Tomaschek*, Idrisi, стр. 24. — *К. Шкорпилъ*, Нѣкои бѣлѣжки и пр., стр. 26 и 94. — *Абоба-Плиска*, стр. 562[2]).

[2]) *Бѣори* допуща, че тѣ сѫ били откарани на с. отъ планинитѣ въ България (каз. съч., стр. 346; Извѣс. И. Д-во, стр. 120).

[3]) Подъ тема „Македония" въ срѣднитѣ вѣкове се разбирала днешна западна Тракия и днешна източна Македония, между р. р. Струма и долнето течение на Марица, съ глав. гр. Филипополисъ (Пловдивъ) (вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстня за българитѣ и пр., стр. 47—48).

такъвъ ужасъ, че жителитѣ на Анхиалъ и Вероя (Боруй) напуснали жилищата си и се разбѣгали, безъ да бѫдатъ отъ нѣкого прѣслѣдвани. Сѫщото се случило и съ населението на тракийска Никея[1]) и крѣпостьта Проватъ[2]) и на нѣкои други крѣпости, като Пловдивъ и дори Филипи.[3]) Отъ тая обща тревога се възползували прѣселенцитѣ, които по заповѣдьта на Никифора въ 809—810 г.[4]) сѫ били настанени въ областьта на р. Струма, като избѣгали отъ тамъ и се завърнали въ роднитѣ си мѣста. „Това бѣше Божий гнѣвъ, който изобличи безумието на Никифора и унищожи всичкитѣ му мнимо велики дѣла, съ които той се хвалѣше", завършва хронистътъ.[5])

Макаръ българското нашествие въ Тракия и Македония и да произвело такова силно впечатление и върху население, и върху византийското правителство, обаче Крумъ все още мислилъ да дѣйствува въ кржга на прѣдишнитѣ отношения и граници съ Византия. Затова въ края на септември или началото на октомврий сѫщата 812 г.[6]) изпратилъ пратеници на чело съ славѣнския велможа Драгомира[7]) при Михаила I съ прѣдложение за миръ, като искалъ да се поднови и утвърди договора отъ 716 год., сключенъ при Теодосия Адрамитецъ и патриархъ Германа съ българския ханъ Тервеля и подновенъ по-сетнѣ отъ Кормисоша,[8]) като при това заплашвалъ съ слѣднитѣ думи: „ако ти не побързашъ да

---

[1]) Νίκαια, *Малка Никея* или славѣн. *Никица* (старо-трак. Ostudizus), сег. Хафса на ю.-из. отъ Одринъ *(Jireček,* Die Heerstrasse, S. 100).

[2]) При Одринъ, вж. по-горѣ, стр. 242[2].

[3]) Това широко разпространение на страха прѣдъ българското нашествие ни ясно показва, че послѣднето въ даденото врѣме не се е ограничило само въ източна Тракия, но отдѣлни български отреди ще да сѫ дѣйствували и въ днеш. източна Македония къмъ Егейско море, както и въ 808 г. (вж. погорѣ, стр. 250) и то съ сѫщата цѣль, що напълно се подтвърдява отъ израза на Теофана: πλέον κατίσχυσαν Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας, а сѫщо и отъ Кедриновия: τὰ τῆς δύσεως (οἱ Βούλγαροι) ἐπυρπόλουν τε καὶ ἐλῃΐζοντο *(Cedrenus* ib, p. 55,$_{2-3}$).

[4]) Вж. по-горѣ, стр. 254—5.

[5]) *Theophanes,* ib., p. 495,$_{30-33}$—496,$_{1-3}$.

[6]) Слѣдващето тукъ извѣстие Теофанъ поставя подъ 6305 г. С.М.=813 г., разбира се, септемврийска, а понеже обсадата на Месемврня се отнася къмъ октомврий (вж. по-долу), то очевидно сношенията за миръ отъ страна на Крума могли сѫ да станатъ и въ края на септември или въ началото на октомврий.

[7]) Въ гръц. текстъ стои: διὰ Δαργαμήρου (Anast.: per Dargamerum) отъ Δαργαμηρός, очевидно това е славѣнско име *Драгомиръ*, който ще да е билъ единъ отъ ония οἱ τῶν Σκλαυινῶν ἄρχοντες, които Крумъ каралъ да пиятъ отъ черепа на Никифора.

[8]) За врѣмето, както и за статитѣ на тоя договоръ вж. по-горѣ, стр. 177—178 и 196.

утвърдишъ мира, то поради твоето рѣшение ще ударя на Месемврия".[1]) Обаче това прѣдложение било отхвърлено отъ императора „по внушението на лошитѣ му съвѣтници", казва Теофанъ, защото тѣ „отъ лъжливо благочестие и по невѣжество твърдили, че не трѣба да се прѣдаватъ бѣглецитѣ и като свидѣтелство привеждали евангелското слово Господне: „грядущаго ко Мнѣ не изжену вонъ" (Іоан. VI, 37).

Между това Крумъ изпълнилъ заплахата си. Прѣзъ първата половина на мѣсецъ октомврий той обсадилъ Месемврия съ машини и други орждия, съ постройката на които българитѣ били научени отъ единъ твърдѣ опитенъ механикъ-арабинъ, който още при Никифора I билъ избѣгалъ въ България поради скжперничеството и лошитѣ обноски на императора съ него.[2]) Понеже месемврийци не получавали отнийдѣ помощь, Крумъ не срѣщналъ никакъвъ отпоръ и слѣдъ една кратковрѣменна обсада (по-малка отъ мѣсецъ) прѣвзелъ града; завзетъ билъ отново и Девелтъ. Българитѣ намѣрили въ Месемврия въ изобилие всичко необходимо за живота на жителитѣ, много злато и сребро, а сжщо и 36 мѣдни сифони

---

[1]) *Theoph.* ib. 497, $_{27}$. — Споредъ *Theoph. contin.* (ed. Bon., p. 12$_{17-28}$), Крумъ присторено изказвалъ съгласие и приятелство (συμβάσεις καὶ φιλίας ὑποκριναμένου) и искалъ миренъ договоръ, стига само ежегодниятъ данъкъ редовно да му се дава, както е било при прѣдшественицитѣ му, и прѣдлагалъ да се прѣдаватъ взаимно бѣженцитѣ както български, тъй и ромейски. При това въ тоя пасажъ Продължательтъ употрѣбява думата οἶμαι, което ясно показва, че това сж негови лични съображения, а не на неговия изворъ — *Генесия*, който привежда само послѣднята клауза за бѣжанцитѣ (*Genesius*, ed. Bon., p. 12: καὶ τοῦ μὲν αὐτῶν (Βουλγάρων) ἀρχηγοῦ Κρούμμου φάσκοντος ἀναδίδοσθαι τοὺς προσφύγοντας Βουλγάρων, ὡσαύτως δὲ καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ τούτοις ὁ βασιλεὺς συμβαίνων ἦν κτλ.). *F. Hirsch* (Byzan. Studien, S 185—186) по тоя поводъ пише: . . . hier zeigt das οἶμαι, dass der Verfasser jene erste Forderung, welche Genesios nicht anführt, sich selbst ausgedacht hat, und bei aufmerksamer Beobachtung wird man finden, dass in ganz ähnlicher Weise viele andere anscheinend selbstständigen Angaben desselben doch nur mehr oder minder willkürliche Ausführungen dessen sind, was Genesios kurz berichtet hat. Andererseits enthält sein Bericht auch thatsächliche Zusätze inmitten der sonst Genesios entlehnten Angaben, welche der Verfasser sich unmöglich selbst ausgedacht haben kann.

[2]) Ето какъ *Теофанъ* (ib. p. 498$_{7-13}$) излага историята за побѣгването на тоя арабинъ. Прѣзъ врѣмето на единъ походъ Никифоръ назначилъ въ Одринъ единъ арабинъ, твърдѣ опитенъ механикъ, който билъ приелъ кръщението, безъ обаче да го възнагради по достоинството му и да го облагодѣтелствува, дори и заплатата му намалилъ; а когато той почналъ да се оплаква, Никифоръ жестоко го набилъ. Обидениятъ дошълъ въ отчаение, побѣгналъ при българитѣ и ги научилъ да строятъ всѣкакъвъ видъ военни машини. Отъ текста на Теофана не се види, кой походъ Никифоровъ се има тукъ прѣдъ видъ, и затова не може да се идентифицира тоя арабинъ-механикъ съ споменатия вече механикъ, спатарий Евматий (вж. по-горѣ, стр. 252. — *Bury*, каз. съч., стр. 248[4]; Извѣстия на И. Д-во, ib. стр. 123[1]).

(голѣми тржби) и не малко количество морски огънь, съ който тия орждия сж стрѣляли.[1])

Докато вървѣла още обсадата на Месемврия, Михаилъ I, който се чувствувалъ безсиленъ да се бори съ българския ханъ, билъ наклоненъ да сключи миръ. Той се опиталъ още веднажъ да сондира мнѣнието на своитѣ съвѣтници по тоя въпросъ, като свикалъ на 1. ноември патриарха и членоветѣ на сената на заседание. Тукъ присжтствували и митрополититѣ никейски и кизикски. Патриархътъ, митрополититѣ и императорътъ стояли за миръ, обаче въ сената наддѣляло мнѣнието на магистъръ Теоктиста, най-близкото и довѣрено лице на императора.[2]) Той билъ най-живо поддържанъ отъ извѣстния църковенъ дѣятель, Теодора Студитъ, игуменъ на Студийския мънастиръ. Тѣ казвали: „чрѣзъ нарушението на божествената заповѣдь не трѣба да се приема охотно миръ; защото „грядущаго ко Мнѣ не изжену вонъ“ е казалъ Господь.“ По тоя поводъ Теофанъ, който е поддържалъ партията на мира, като съврѣменникъ, прави слѣднитѣ разсжждения. Като изтъква, че противницитѣ на мира не знаели, какво говорятъ и къмъ какво се отнасятъ приведенитѣ евангелски думи, той продължава: „Първо, понеже никой отъ тѣхъ (българитѣ) не прѣбѣгва при насъ, то ние прѣдадохме ония, които се намиратъ въ аула (на българ. ханъ), макаръ и да можахме съ сключването на мира да ги спасимъ; второ, ако и да сж прѣбѣгнали нѣкои немнозина, то трѣбаше да се погрижимъ за спасението на по-голѣмото число особено на съплеменницитѣ си, отколкото да имаме излишекъ отъ невѣрни и неизвѣстни (т. е. българи и славѣни). Богу е приятно да се спасятъ повечето, отколкото по-малкото; обаче да се излага на опасность по-голѣмата частъ за малка печалба е крайно безумие. При това „непекущійся о домашнихъ своихъ, споредъ ап. Павла, отвергся отъ вѣры и хуже невѣрнаго судится.“ (1 Тим. V, 8). Дѣ е сега „съ ненавидящими мира бѣхъ миренъ?“ (Псл. 119, 6). Или тия съвѣтници бѣха по-умни отъ Павла и Давида? Кой е сега по-уменъ отъ (патриархъ) Германа триблаженнаго, ако да не бѣха съ своето душегубително мнѣние лошитѣ съвѣтници, които побъркаха

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 498$_{18-14}$; 499$_{10-16}$.

[2]) *Genesius*, ed. Bon., p. 12.

на мира?“ [1]) При такова рѣшение на сената партизанитѣ на мира не могли да очакватъ нищо добро отъ тая постѫпка на правителството. Къмъ това се прибавило и друго лошо прѣдсказание. На 4. ноември с. г. се показала комета въ видъ на два съединени блѣстящи мѣсеца, които отново се раздѣлили на разни форми, и прѣдставяла човѣшки образъ безъ глава. „На другия день, пише хронистътъ, дойде ни печалното извѣстие за прѣвземането на Месемврия и изпълни всички ни съ униние въ очакване на още по-голѣми злополуки.“ [2])

И тъй, като главенъ мотивъ за отклонение на мира отъ страна на цариградското правителство и въ двата случая послужила 3-та точка въ договора отъ 716 г., която гласи: „взаимно да се прѣдаватъ бѣжанцитѣ (емигрантитѣ) отъ едната и отъ другата страна, ако би тѣ да се окажатъ зломисленици противъ властитѣ.“ Защо византийското правителство е оставило на страна другитѣ условия на договора, а се спрѣло само на 3-та точка, не е мѫчно да се отгадае. Тая точка, чийто политически характеръ е тъй ясенъ, е имала за Византия голѣмо значение въ началото на VIII. вѣкъ поради тогавашното неустойчиво положение на императоритѣ, и, както видѣхме, [3]) тя била прѣдложена тогава отъ страна на византийското правителство. Обаче слѣдъ засилването пристижа на императорската власть отъ императоритѣ Исаврийци тя вече за Византия е нѣмала никакъвъ смисълъ; напротивъ, въ даденото врѣме тя била отъ голѣма важность за България поради станалитѣ вече прѣбѣгвания подъ закрилата на ромейския императоръ, каквито били прѣбѣгванията на българскитѣ господари Сабина и Телерига, — събития, които дали на византийския императоръ възможность да прокара непосрѣдственото си влияние върху вѫтрѣшнитѣ работи на българитѣ. Затова, когато въ Цариградъ сѫ отхвърляли тая точка на договора, а съ нея и цѣлия миръ, надали византийскитѣ държавници сѫ имали прѣдъ видъ нѣкой конкретенъ случай за изселване на българско население въ византийска територия при Крума, каквото било станалото при покачването на Телеца въ 761 год., а тъкмо прѣбѣгването на отдѣлни политически лица; това много ясно се вижда и отъ

[1]) *Theophanes*, ib., p. 498_{16}—499_{5}. — За разсѫжденията на Теофановия продължатель по тоя поводъ, вж. Притурка № 8.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 499_{5-10}.

[3]) Вж. по-горѣ, стр. 181.

приведенитѣ разсѫждения на Теофана.[1]) По всичко изглежда, че съвѣтницитѣ на Михаила I не сѫ искали да си свързватъ ржцѣтѣ съ това условие и по тоя начинъ да останатъ съвсѣмъ свободни въ политическитѣ си отношения спрѣмо България и особено спрѣмо вѫтрѣшнитѣ ѝ работи.

Съ отхвърляне мирното прѣдложение на българския ханъ Византия не е могла да очаква, че послѣдниятъ ще се ограничи съ направеното. Затова Михаилъ I почналъ да се готви за отпоръ. Но и Крумъ не се задоволилъ само съ прѣземането на Месемврия; той рѣшилъ да отмъсти на императора за отказа и да накаже ромеитѣ. Тъкмо прѣзъ зимата 812/813 год. въ България вървѣли приготовления за нова война, за които още прѣзъ февруарий 813 год. сѫ знаели въ Цариградъ: двама ромеи, които били избѣгали отъ България, донесли извѣстие, че Крумъ има намѣрение да нападне внезапно на Тракия. „Михаилъ излѣзълъ на 15 с. м. отъ столицата и по Божия промисълъ, казва хронистътъ, Крумъ се върналъ безъ успѣхъ, като изгубилъ не малко хора.“ Теофанъ не отбѣлѣзва причината за отстѫпването на българитѣ, нито пъкъ отъ кого сѫ потърпѣли тия загуби; той свързва тая българска несполука съ Божия промисълъ, отъ което става ясно, че военни дѣйствия е нѣмало, и вѣроятно зимното врѣме е попрѣчило на Крума да продължи похода си. Михаилъ I, който билъ пристигналъ въ това врѣме въ Одринъ, като се научилъ за отстѫпването на българитѣ, не останалъ тамъ, а съ радость се завърналъ въ столицата дѣто споходилъ мънастиря на умрѣлия патриархъ Тарасия (784—806), на чиито молитви той отдавалъ щастливия изходъ на тая война и слѣдъ молебенъ поставилъ на патриарховия гробъ сребърен балдахинъ (отъ 95 литри).[2])

Споредъ думитѣ на Теофана излиза, че слѣдъ прѣземането на Месемврия Крумъ пакъ искалъ миръ отъ императора, но и тоя пѫть послѣдниятъ отказалъ[3]) и почналъ отново да се готви за война Слѣдъ като се събрали войски отъ всичкитѣ провинции на империята, които защищавали

[1]) За извѣстията на Теофановия продължатель и на Кедрина по тоя въпросъ вж. Притурка № 8.

[2]) *Theophanes*, ib., p. 500$_{12-16}$.

[3]) *Ibidem*, p. 500$_{16-18}$: μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν Μεσεμβρίας ἀπείπων ὁ βασιλεὺς τὰ πρὸς εἰρήνην Κρούμιου . . . . . ἐκέλευσεν.

сирийскитѣ проходи: ликаонци, киликийци, исаврийци, кападокийци и галатци, Михаилъ I имъ заповѣдалъ да потеглятъ за Тракия прѣди пролѣтьта; обаче тая заповѣдь прѣдизвикала страшенъ ропотъ въ войската, особено буйствували кападокийци и арменіакци. Това незадоволство между войницитѣ повидимому принудило императора да отложи тръгването въ походъ, защото самъ той заедно съ цѣлата си армия потеглилъ въ началото на май. Заминаването на Михаила I отъ столицата било цѣло тържество: той билъ придруженъ отъ императрица Прокопия и столичното население до равнината при Акидукта близу до Ираклея,[1]) дѣто тѣ раздавали подаръци на военачалницитѣ, като при това императрицата приканвала тѣхъ и свитата на императора да го пазятъ и вардятъ на войната и да се сражаватъ за християнитѣ.[2]) Но войската била крайно недоволна отъ тия изпроваждания и силно зароптала, което и накарало императора да се разстане съ жена си. Освѣнъ това на 4. май станало слънчево затъмнение, което вселило голѣмъ страхъ у войницитѣ. Слѣдъ това Прокопия се върнала, а императорътъ потеглилъ на сѣверъ къмъ Одринъ. Въ Тракия Михаилъ I не направилъ нищо особено: той нито се приближилъ до Месемврия, за да я отвоюва, нито пъкъ прѣдприемалъ нѣкои дѣйствия, съ които би могълъ да защити страната, въ случай че неприятелтъ се рѣши отново да нападне, но се довѣрявалъ на празднитѣ думи на неопитнитѣ си съвѣтници, какво българитѣ и тоя пѫть нѣма да се осмѣлятъ да тръгнатъ противъ него, понеже се оттеглили въ земята си. Той се разположилъ сѣверно отъ Одринъ съ голѣмата си армия, която, споредъ Теофана, опустошавала страната и грабила населението не по-малко отъ самитѣ неприятели.[3])

---

[1]) *Ibidem*, p. 500,16: ἕως τῶν Ἀκεδούκτου πλησίον Ἡρακλείας. — *Scriptor incertus*, ed. Bon. съ Лъва Грамматикъ, p. 337,2: ἕως τἀκιδούκτου (срѣща се още въ форма Κηδούκτος *(Niceph. Bryennius*, ed. Bon. p. 135) и Κηδόκτος (*Anna Komnena*, ed. Bon. I, p. 18—19), равнината източно отъ Ираклея (днеш. Ерекли), наречена така по единъ римски Aquaeductus, която прѣминава близу до крѣпостьта Καλοβρύη (хубави извори) и рѣка Алмиръ *(J. Skylitzes*, ed. Bon. p. 736,15—16. — *Jiriček*, Die Heerstrasse, S. 101). Споредъ *Бйори*, Алмиръ, е рѣкичката западно отъ Силиврия, а Καλοβρύη е запазено въ днеш. Джелнвре, близу до Силиврия (вж. каз. съч., стр. 101[5]. — Извѣстия на И. Д-во, стр. 124[1]. Ср. *Tomaschek*, Idrisi, p. 49). Впрочемъ и днесъ още има едно селище на с.-з. отъ Силнврия на име Каливри и една рѣкичка съ сжщото име, слѣдов. и р. Алмиръ, споредъ насъ, трѣба да виднмъ тъкмо въ тая рѣкичка.

[2]) *Scriptor incertus*, ib. p. 336,22—337,1—6.

[3]) *Theophanes*, ib., p. 500,16 sq.

Бездѣйствието на императора въ тоя походъ и главно недоволството на войската отъ него, за което, както се види, Крумъ е билъ добрѣ увѣдоменъ, явно показали на българския ханъ, че нѣма нѣкоя особена опасность откъмъ византийцитѣ, защото императорътъ не се рѣшавалъ да го нападне. Затова Крумъ прѣзъ лѣтото сѫщата година вече съ огромна войска потеглилъ къмъ Одринъ и въ началото на юний се разположилъ на лагеръ при Версиникия на 30 мили отъ императорския лагеръ. Въ това положение двѣтѣ враждебни войски, измѫчвани отъ голѣма жега денемъ и нощемъ, стояли около 15 дена, безъ да влѣзатъ въ бой, макаръ и да сѫ били всѣкога готови. Отъ това бездѣйствие били особено недоволни патриций Лъвъ, военачалникъ на анатолийцитѣ, и патриций Иванъ Аплакисъ, стратегъ на Македония, които настоявали да влѣзатъ въ бой, но императорътъ подъ влиянието на лошитѣ си съвѣтници ги удържалъ. Тогава Аплакисъ, който се намиралъ на единъ отъ фланговетѣ съ македонци и тракийци, се обърналъ къмъ императора съ тия думи: „докога ние ще стоимъ и ще гинемъ? Азъ първъ ще вдигна рѫка (ще нападна) въ име Божие и вие само смѣло се присъединете! И ние ще побѣдимъ, защо сме въ 10 пѫти повече отъ тѣхъ (неприятелитѣ)." И наистина, на 22. юний при Версиникия било дадено сражение, въ което ромеитѣ, силно изплашени, не могли да издържатъ още първия ударъ и се обърнали на бѣгъ. Крумъ най-напрѣдъ недовѣрявалъ на това бѣгство, понеже мислилъ, че това е военна хитрость отъ страна на ромеитѣ, и за кѫсо врѣме се въздържалъ отъ прѣслѣдване; обаче, когато видѣлъ, че тѣ безредно бѣгатъ, той се впусналъ подирѣ имъ и въ прѣслѣдването избилъ много, въ това число и самаго Ивана Аплакисъ, а тия, които успѣли набързѣ да се спасятъ и затворятъ въ нѣкои крѣпости, Крумъ отпослѣ ги обсаждалъ и всички изловилъ. Българитѣ завладѣли цѣлия обозъ на неприятеля и събрали много орѫжие и панцири, които прѣслѣдванитѣ войници хвърляли по пѫтя.[1]) Бѣгството било общо начело съ импе-

[1]) *Ibidem*, p. 500,$_{22}$—$_{28}$—501,$_{1-3}$, $_{22-28}$. Ето какъ ни описва това сражение *Scriptor incertus*, ib., p. 337,$_{28}$—339,$_{18}$: „Когато той (Аплакисъ) почналъ военнитѣ дѣйствия, българитѣ се нахвърлили върху него, и тракийцитѣ почнали да ги колятъ. Обаче, когато битката се започнала, другитѣ войски не му дошли на помощь, но изплашени ударили на бѣгъ, първомъ анатолийскиятъ отредъ. Оста-

ратора, който проклинайки войницитѣ и началницитѣ имъ, побързалъ да се върне въ столицата и да се обезпечи съ безопасность, понеже се боялъ да го не постигне нѣкое зло. Обаче Михаилъ I не можалъ да прѣдупрѣди катастрофата.

Бѣгството на императора отъ армията, която отъ по-напрѣдъ била недоволна отъ него, окончателно разклатило трона му. Макаръ че Теофанъ прѣдставя работата така, че ужъ Михаилъ I Рангаве самъ поискалъ да снеме отъ главата си царската корона, слѣдъ като се върналъ въ столицата, обаче армията не дочакала самоволното му отричане отъ прѣстола: тя се възбунтувала и провъзгласила патриция Лъва за императоръ въ туй врѣме, когато тогавашниятъ патриархъ Никифоръ подготвилъ почва за отстранението на гражданска

вени сами, войницитѣ на Аплакиса, бидейки не въ сила да противостоятъ, почнали да се колятъ сами. Като видѣли това, всички отреди захванали да бѣгатъ и безъ малко щѣли да напуснатъ императора ония, които по-прѣди се хвалѣли, че ще се сражаватъ за императора и християнитѣ. Защото тѣ казвали: „слѣдъ като ние навлѣзохме въ България, тѣ ни завладѣха въ непристжпнитѣ мѣста, обаче вънъ въ полето ние ще ги побѣдимъ." Но тѣ всички се излъгали, защото, токо що се била почнала битката, и ударили на бѣгъ. Затова и Аплакисъ билъ убитъ въ самия бой, както и много отъ войницитѣ му; остаиалитѣ, като видѣли, че нѣматъ отъ нийдѣ помощь, и тѣ побѣгнали. Мѣстото, дѣто била завързана битката, било единъ долъ, и отредитѣ били застанали по по-високата часть; а когато тия се обърнали на бѣгъ, българитѣ мислѣли, че тѣ ие сж побѣгнали, но сж отстжпили, за да обърнатъ тѣхъ на бѣгъ, та затова веднага не ги прѣслѣдвали. Слѣдъ малко, като се оправили, тѣ виждатъ, че ромеитѣ уголѣмили бѣгството и се скривали, тогава тѣ пуснали юздитѣ на конетѣ и отзадъ ги подгонили. Въ бѣгството ромеитѣ единъ другъ се стъпквали: тоя, който напрѣварялъ, не забѣлѣзвалъ оставения назадъ, защото, чувайки тропането отъ конскитѣ крака, мислилъ, че се настигва отъ неприятелитѣ, и, докато коньтъ, слѣдъ като паднѣлъ на земята, не умиралъ, никой не се отказвалъ отъ бѣгството; впрочемъ повечето бѣгали пѣша, защото конетѣ били изгубили сила отъ (дългото) стоене въ боенъ редъ: измжчени отъ гладъ и жажда, малко като повървявали, падали и умирали. Всички захвърлили орджието и панциритѣ по пжтя; други пъкъ набързѣ влизали въ нѣкои крѣпости, но отпослѣ българинътъ ги обсаждалъ и всички излавялъ. И тъй враговетѣ събирали отзадъ орджието на бѣгалцитѣ, а тия бѣгали, докато стигиали до столицата. Най-напрѣдъ влѣзе въ столицата императоръ̀тъ и се обезпечи, за да не би войската, като бжде разпусната, да направи зло. Българитѣ, като ги прѣслѣдвали до едно мѣсто, почнали да отслабватъ по-нататъкъ, защото и тѣ се изморили отъ дългото стоене, както и конетѣ имъ, и слѣдъ като събрали орджията, както се каза, обсаждали крѣпоститѣ, дѣто избѣгали прѣслѣдванитѣ." — Повечето отъ византийскитѣ хронисти изтъкватъ като виновникъ на това поражение патриция Лъва, военачалникъ на източнитѣ войски, който ужъ нарочно се отказалъ да се притече на помощь на Ив. Аплакисъ и по тоя начинъ прѣдизвикалъ всеобщото бѣгство, защото той искалъ съвсѣмъ да компрометира Михаила I и чрѣзъ това да подготви неговото сваляне. За това вж. подробно у *Бюри* (каз. съч., стр. 351[2]), споредъ когото, „Лъвъ е билъ нанстина въ съзаклетието, но че той съумѣлъ така изкусно да играе ролята си, че никой не можалъ да докаже нѣщо противъ него, макаръ че силно го подозирали въ това."

война: той сполучилъ да убѣди Михаила I самъ да се отрече отъ прѣстола, като му гарантиралъ неговото и на дѣцата му спасение. Лъвъ отначало се отказвалъ да приеме избора на войската, но опасностьта, която застрашавала откъмъ сѣвернитѣ съсѣди, го накарала да поеме властьта върху си. Прѣдъ стѣнитѣ на Цариградъ той се покачилъ на трибунала и билъ признатъ и отъ стратези, и отъ войници за най-законенъ императоръ. Той влѣзълъ въ столицата тържествено прѣзъ Златнитѣ врата, акламиранъ отъ народа, и се настанилъ въ двореца. Михаилъ I заедно съ жена си и дѣцата си мирно се оттеглилъ, и всички били подстригани и веднага облѣкли калугерски дрехи, а *Лъвъ V Арменецъ* билъ коронясанъ отъ патриарха Никифора на 11. юлий 813 г. Слѣдъ това новиятъ императоръ веднага се заловилъ да укрѣпява стѣнитѣ на столицата прѣдъ видъ на прѣдстоящото приближение на неприятеля; той самъ навсѣкждѣ обикалялъ и ободрявалъ гражданитѣ, като ги утѣшавалъ, че „Господь скоро ще направи чудеса чрѣзъ застжпването на прѣчистата Богородица и на всички светии и нѣма да допусне съвършено да се посрамятъ за многото си беззакония.“ [1])

Между това, „новиятъ Сеннахеримъ“ — Крумъ, комуто Версиникийската побѣда била отворила свободенъ пжть къмъ столицата на империята, наистина рѣшилъ да продължава войната. Като оставилъ брата си да обсажда Одринъ съ своята войска, той потеглилъ къмъ Цариградъ и на 17. юлий се вече разположилъ прѣдъ стѣнитѣ на столицата,[2]) безъ да срѣщналъ нѣкакъвъ отпоръ.[3]) Това бързо движение на Крума надали ще може да се обясни съ това, че нападението на Цариградъ е влизало въ плана му още въ началото на похода; по всичко се види, че на тая смѣла работа той се е рѣшилъ поради бездѣйствието на ромеитѣ въ Тракия и просто е искалъ да се възползува отъ появилата се у послѣднитѣ нерѣшителность да влѣзатъ въ открить бой съ него. Сжщо

---

[1]) *Theophanes*, ib., p. 502_{11}—503_{5}.

[2]) Думитѣ на *Теофана* ib., 503_{7-8}: μετὰ ϛ' ἡμέρας τῆς αὐτοκρατορίας Λέοντος ἐπελθὼν κτλ., ние разбираме, че се изминали 6 дена отъ коронацията на Лъва V, и затова отнасяме появяването на Крума прѣдъ стѣнитѣ на Цариградъ на 17. юлий 813 год.

[3]) *Scriptor incertus*, ib., p. 342_{1}.

така не може да се прѣдполага, че Крумъ е билъ увѣренъ въ прѣвземането на Цариградъ, както това ще покажатъ дѣйствията му подъ столицата.

На равнището прѣдъ Златнитѣ врата Крумъ най-първо извършилъ, споредъ обичая си, религиозни обреди, като принесълъ въ жертва човѣци и много добитъкъ; слѣдъ това, като си потопилъ нозѣтѣ на брѣга въ морето и се омилъ отъ всички страни, той поръсилъ войницитѣ си, които го поздравявали, и послѣ прѣминалъ между наложницитѣ си, сѫщо привѣтствуванъ и прославенъ отъ тѣхъ. „И това всички гледаха отъ стѣнитѣ, безъ нѣкой да се осмѣли да му попрѣчи или да пусне стрѣла противъ него," забѣлѣзва хронистътъ. Слѣдъ като извършилъ всичкитѣ си обреди и всичко, каквото пожелалъ, Крумъ се заловилъ за обсадата на столицата: той блокиралъ европейскитѣ и стѣни отъ Влахернитѣ до Златнитѣ врата и насипалъ окопъ съ честоколъ на него. Обаче той не останалъ дълго врѣме въ това положение: слѣдъ нѣколко-денна безуспѣшна обсада и слѣдъ като опустошилъ околноститѣ на столицата, Крумъ се обърналъ къмъ императора съ прѣдложение да сключи миръ на условия: да му даде голѣмо количество злато и дрехи и извѣстенъ брой избрани моми, или пъкъ да му позволи да забие копието си въ Златнитѣ врата.[1]) Но Лъвъ V, като се посъвѣтвалъ съ архонтитѣ си, отхвърлилъ Крумовото прѣдложение, и българскиятъ ханъ си отишълъ въ палатката, която се намирала при черквата св. Безсребреници, отвънъ градскитѣ стѣни срѣщу Влахернитѣ и близу до Златния Рогъ.[2]) „Очудвайки се на градскитѣ стѣни и на хубавия редъ въ императорската войска, и като изгубилъ надежда въ обсадата, той (Крумъ) се обърналъ къмъ спогодба и направилъ прѣдложение за миръ".[3]) Така ни обяснява причинитѣ за бързата промѣна у Крума хронистътъ-съврѣменникъ Теофанъ.

---

[1]) За това прѣдложение въ алтернатива вж. *В. Н. Златарски,* Извѣстня за българитѣ, стр. 30.

[2]) *Scriptor incertus,* ib., p. 343,₃—₄: ἀπὶ τὸ μέρος τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἔξωθεν τῆς πόλεως. Това е билъ единъ голѣмъ укрѣпенъ мънастиръ свв. Козма и Дамианъ (тъй нареч. още *Космидионъ,* сегаш. Еюбъ), построенъ отъ Павлина въ V. вѣкъ при импер. Теодосия II Млади. — Ср. *Theoph. contin.,* p. 59,₁—₃. — Вж. *Н. П. Кондаковъ,* Церкви и памятники Кон-поля, стр. 12—13.— *Г. Ласкинъ,* О древностяхъ Кон-поля, стр. 26, 115.

[3]) *Theophanes,* ib., p. 503,₉—₁₇. — *Scriptor incertus,* ib., p. 342,₂—₁₅.

Едвали обаче може да се мисли, че Крумъ не е билъ добрѣ запознатъ съ непристжпностьта на ромейската столица и нѣмало защо да ѝ се очудва; по-скоро трѣба да се прѣдполага, че върху него е подѣйствувало провъзгласяването на Лъва V Арменецъ за императоръ, който съвсѣмъ не приличалъ на страхливия Михаила I, и поради това и работитѣ биха могли да вематъ другъ обратъ; освѣнъ това той добрѣ разбиралъ, че безъ флота всѣка обсада на Цариградъ ще си остане напразна. Затова Крумъ и побързалъ да прѣдложи миръ, като прѣдпочелъ да си отиде отъ Цариградъ и като побѣдитель да продиктува условията на мира, а не като прогоненъ. Всичко това ясно показва, че идеята за завоеванието на Цариградъ не била още се породила у Крума, както обикновено му я приписватъ. Неговото движение къмъ столицата на империята било по-скоро случайно, отколкото съ строга опрѣдѣлена цѣль да седне на императорския прѣстолъ. Той достигналъ до Цариградъ съ цѣль да принуди Византия да сключи миръ и слѣдъ това да продължи почнатото отъ него дѣло — да разшири границитѣ на българската държава на ю.-з. въ страната на македонскитѣ славѣни и да закрѣпи властьта на българския господарь на Балканския полуостровъ. Но Крумъ не можалъ да постигне тая цѣль: той билъ принуденъ да напусне цариградскитѣ околности и стѣни съ опасность за живота си, униженъ и опозоренъ отъ ромейския императоръ.

Прѣдложението на Крума да се почнатъ прѣговори за миръ Лъвъ V не отхвърлилъ, но рѣшилъ да се възползува отъ него, за да се отърве тайно и съ хитрость завинаги отъ своя врагъ, прѣдъ когото той въ дадения моментъ билъ безсиленъ. Въ отговоръ на прѣдложението той изпратилъ Круму такава покана: „дойди до морския брѣгъ съ нѣколко хора, безъ да носятъ оржжие, и ние ще дойдемъ по море невъоржжени на кораби и ще се разговоримъ; и каквото поискашъ, всичко ще извършимъ“. Но въ сжщото врѣме Лъвъ V се разпоредилъ, щото българскиятъ ханъ да бжде нападнатъ отъ засада и да бжде убитъ: въ сжщия день прѣзъ нощьта трима души добрѣ въоржжени били скрити въ нѣкакви кжщички близу до морето, дѣто щѣла да стане срѣщата, като имъ било съобщено, че, щомъ забѣлѣжатъ условния знакъ, който ще бжде даденъ прѣзъ врѣмето на разговора,

незабавно да излѣзатъ и убиятъ Крума. На слѣдния день, съгласно съ уговора, Крумъ, придруженъ отъ своя логотетъ, отъ зетя си Константина Пацикъ,[1]) който нѣкога-си билъ побѣгналъ въ България, и отъ неговия синъ, роденъ отъ Крумовата сестра,[2]) се спусналъ отъ лагера си при св. Безсребреници къмъ брѣга на Златния рогъ близу до тамшнитѣ градски стѣни; тѣ четирмата невъоржжени заедно съ други трима[3]) дошли на опрѣдѣленото мѣсто, безъ да подозиратъ нѣкаква засада. Тогава пристигнали отъ столицата на корабъ и пълномощницитѣ на императора и, слѣдъ като получили честна дума, слѣзли на брѣга.[4]) Крумъ слѣзълъ отъ коня и седналъ на приготвенитѣ мѣста, а коня си прѣдалъ на Константиновия синъ да го държи „осѣдланъ и заюзданъ“. Когато се почнали прѣговоритѣ, единъ отъ присжтствуващитѣ ромеи, на име Хексавулъ,[5]) далъ условния знакъ, като отложилъ главата си. Щомъ забѣлѣзалъ това движение, Крумъ, възмутенъ, ведага скочилъ отъ мѣстото си и, заобиколенъ отъ придружаващитѣ го, хвърлилъ се на готовия конь и се

---

[1]) Израза τὸν λογοθέτην αὐτοῦ Бйори прѣвежда „неговия ковчежникъ“. Ние обаче мислимъ, че съ тая чисто византийска титла и длъжность хронистътъ (*Scriptor incer.*, ib., p. 343,$_{5-6}$) е искалъ несъмнѣнно да прѣдаде нѣкоя българска титла и длъжность. При важностьта на прѣдстоящата си работа — да води прѣговори за миръ, Крумъ ще да е взелъ съ себе си, очевидно, своя най-добъръ съвѣтникъ и най-близъкъ и важенъ човѣкъ, какъвто е могълъ да бжде, напр., неговиятъ *каханъ*. Затова тукъ „логотетъ“ едва ли ще трѣба да разбираме въ правия византийски смисълъ. Константинъ пъкъ Пацикъ, като родомъ ромеецъ, ще да му е служилъ въ случая и като прѣводачъ на срѣщата.

[2]) *Scriptor incer.*, ib., p. 343,$_{7-8}$: καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ὄντα ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Κρούμου, т. е. Константинъ Пацикъ е билъ женень за Крумова сестра.

[3]) *Ibid.*, p. 343,$_{8-10}$: οὗτοι τέσσαρες . . . κατῆλθον ἕως τῆς θαλάσσης κατὰ τὴν συνταγὴν μετὰ ἄλλων τριῶν, слѣдов. на срѣщата сж дошли отъ българска страна седемь души, отъ които казанитѣ четирма, т. е. Крумъ, неговътъ логотетъ, Константинъ Пацикъ и синъ му сж били официялнитѣ прѣдставители, а другитѣ трима — тѣхни придружвачи (ординарци). У псевдо-Симеона Магистра (ib., p., 613,$_{10}$) сж изпуснати думитѣ μετὰ ἄλλων τριῶν.

[4]) *Scriptor incer.*, ib., p. 343,$_{11-12}$: λοιπὸν δὲ καὶ οἱ ἐκ τῆς πόλεως ἐξῆλθον μετὰ χελανδίου, βουλόμενοι συλλαλῆσαι μετὰ τοῦ Κρούμου, καὶ λαβόντες λόγον ἐξῆλθον τοῦ καραβίου. Отъ тия думи на автора съвсѣмъ не може да се заключи, че и самъ Лъвъ V е отишълъ на срѣщата, както това приема Бйори (каз. съч., стр. 354; Извѣст. И. Д-во, стр. 129—130); сжщо и *Теофанъ* (ib., p. 503,$_{17\text{ sqq.}}$) не дава данни за подобно заключение. Очевидно императорътъ не е присжтствувалъ на тая срѣща, защото въ противенъ случай надали биха прѣмълчали и двамата наши автори. Впрочемъ отсжтствието на Лъва V може да се обясни съ коварната му мисъль, която лежала въ основата на тая знаменита срѣща, както и съ желанието му да унизи варварския господарь.

[5]) Ἑξαβούλης и Ἰωάννης Ἑξαβούλιος, споредъ *Скилица — Кедрина* (ed. Bon., p. 62,$_{1-2}$) билъ ἀνὴρ φρονήρης καὶ συνήθης τῷ βασιλεῖ. — Ср. *Theoph. contin.*, p. 69. — *Cedrenus*, p. 46—47. — За него вж. *Bury* каз. съч., стр 27.

впусналъ да бѣга. Въ тоя моментъ войницитѣ и народътъ, които гледали отъ стѣнитѣ, завикали: „кръстътъ побѣди!“ а засадницитѣ изкочили отъ кжщичкитѣ и се спуснали подиръ Крума, когото обсипали съ стрѣли, и били убѣдени, че го наранили.[1]) Крумъ по тоя начинъ сполучилъ да се спаси и да избѣга при войската си; отъ другитѣ трима логотетътъ билъ убитъ на мѣстото, а Константинъ и синъ му били живи хванати.[2])

Това коварно покушение изпълнило българския господарь съ голѣмъ гнѣвъ и ярость, и Крумъ рѣшилъ жестоко да отмъсти за него на ромеитѣ. Той почналъ съ това, че опустошилъ околноститѣ на Цариградъ: той изгорилъ и обърналъ въ развалини всички голѣми църкви и мънастири, дворци, кжщи и прѣдградия, които се намирали вънъ отъ градскитѣ стѣни. Така единъ български отредъ нападналъ върху двореца св. Маманта[3]) и го изгорилъ съ всичкитѣ му отдѣле-

---

[1]) *Scriptor incer.*, ib., p. 343,$_{13-24}$: καὶ ἀπολύσαντες αὐτῶν τὰ βέλη [ὡς] ὠήθησαν ὅτι ἐπλήγωσαν αὐτόν. — *Theophanes*, (ib., p. 503,$_{18-31}$) пъкъ прѣдава като положителенъ фактъ нараняването на Крума, само че послѣднето не било смъртоносно (πληγωσάντων μὲν τοῦτον, καιρίαν δὲ μὴ ἐπαγαγόντων πληγήν), и намира, че императорътъ не сполучилъ да постигне цѣльта си поради неспособността на ония, на които било възложено това дѣло. — *Симеонъ Логотетъ* (у продълж. на *Georg. Hamartol.* ib., p. 724,$_{17-18}$) употрѣбява израза λογχευθεὶς δὲ παρὰ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου, който въ старобългарския прѣводъ е прѣдаденъ: раненъ же сынъ Ѳ Лъвъ (вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстията за българитѣ и пр., стр. 31). — По-инъкъ ни прѣдставя работата западниятъ анналистъ *Einhard* (Annales, *Pertz*, Mon. Ger. t. I, p. 200), който ни разказва, че когато Крумъ се разположилъ на лагеръ прѣдъ вратитѣ на столицата и обикалялъ прѣдъ стѣнитѣ градски, императоръ Лъвъ, слѣдъ като билъ направенъ излазъ, заварилъ го неприготвенъ (incautum excepit) и ранилъ тежко въ врѣме на бѣгство (graviter vulneratum fugiendo), принудилъ го да се погрижи за себе си и да се върне позорно въ отечеството си. Бйори твърдѣ сполучливо се досѣща, че „свѣдѣнията на тоя анналистъ за българската война и за покачването на Лъва сж добити отъ гръцкитѣ послаинници, които посѣтили двореца на Людовика въ 814 г.“ (каз. съч., стр. 355[1]; Извѣстия И. Д-во, стр. 130[2]). Поради това става много ясно изопачаването на фактитѣ: ромейскитѣ пратеници, разбира се, сж избѣгнали нарочно да разкажатъ на германскня императоръ коварното покушение на своя господарь върху живота на Крума и затова въ съобщенията си тѣ карали Лъва V да върши това, което той не направилъ въ тоя моментъ. Че Einhard е черпилъ това извѣстие отъ официяленъ византийски изворъ, ще покажемъ по-долу (вж. стр. 281, бѣл. 2).

[2]) *Scriptor incer.*, ib., p. 342,$_{18}$—344,$_{18}$.

[3]) Т. е. двореца при мънастиря св. Мамантъ. Напослѣдъкъ се установи, че въ Цариградъ е имало два мънастиря св. Мамантъ: единътъ се намиралъ отвънъ сѣверо-източнитѣ градски стѣни задъ Влахернитѣ, близу до мънастиря св. Козма и Дамиянъ (вж. по-горѣ, стр. 271), и другиятъ въ днешна Галата или около нея. Бйори (Eastern Rom. Empire, стр. 355; Изв. И. Д-во, п. т., стр. 130), опрѣдѣляйки, че въпросинятъ дворецъ се намиралъ въ днешна Пера — Цариградъ срѣщу Скутари, сег. Бешикъ-ташъ, южно отъ Орта-кьой, както се види, е ималъ прѣдъ видъ втория мънастиръ. Но това ни се види малко вѣ-

ния, слѣдъ като го ограбилъ и откаралъ на кола статуитѣ отъ дворцовия хипподромъ: мѣденъ лъвъ съ мечка и драконъ идрийски и много изящни мраморни стълбове, а всички плѣнници и добитъкъ изклали.[1]) Като прѣминали по цѣлото крайбрѣжие на Стенонъ (Златния Рогъ) и вжтрѣшния му край, изгорили тамъ всички магазини съ стоки и съ голѣма плячка се върнали къмъ мѣстото на своя лагеръ, отдѣто се спуснали къмъ *Златнитѣ врата* и достигнали до *Регионъ*,[2]) като прѣдавали всичко на огънь.[3]) Оттука Крумъ потеглилъ съ войската си по сѣверния брѣгъ на Пропонтида: най-напрѣдъ разрушилъ крѣпостьта *Атира* при рѣка съ сжщото име и знаменития по своето устройство и укрѣпление мостъ на нея;[4]) слѣдъ това българитѣ се спрѣли при *Силиврия* (Σηλυβρία), чиято крѣпость тѣ сринали наравно съ земята, а църквитѣ и кжщитѣ изгорили; сжщо така била сринатa и прибрѣжната крѣпость *Даонисъ*,[5]) отдѣто тѣ дошли до *Ираклея* (днеш. Ерекли), въ която не могли да влѣзатъ и затова изгорили всички живѣлища, които се намирали въ пристанището и градскитѣ околности. Слѣдъ това дошълъ редъ и на *Редесто* (днеш. Родосто), чиято крѣпость сжщо сринали, като изгорили въ нея всички кжщи и църкви и изклали много население; оттука българитѣ се добрали до крѣпостьта *Панионъ*,

---

роятно, защото едвали Крумъ би могълъ да изпрати отредъ конница тъй надалечъ отъ лагера си въ момента, когато той опустошавалъ околноститѣ на столицата и се рѣшилъ да отстжпи отъ Цариградъ. Очевидно тукъ става дума за двореца при св. Мамаита, който се е намиралъ отвънъ Влахернитѣ. „Сегашнитѣ султански кйошкове въ тая мѣстность (на източната отъ двѣтѣ рѣкички, Кидаръ или Китаръ, ср. *Codinus*, p. 1) съ ливадата, простираща се до Селкнатъ-хане, стоятъ, по справедливото досѣщане на ученитѣ, на мѣстото на палатитѣ, дѣто сж живѣли въ тая мѣстность царетѣ на Византия (вж. *Г. Ласкинъ*, О древностяхъ Кон-поля, стр. 122—123)."

[1]) *Theophanes*, ib., p. 503,$_{21-24}$. — *Georg. Hamart.*, ib., p. 680,$_{22-26}$, p. 724,$_{19-20}$: ἐκαμψε εἰς τὸ ἅγιον Μάμαντα ἀφελόμενος τὰ ἐκεῖσε χαλκᾶ ζῶδια.

[2]) Ῥήγιον, сег. село Кючюкъ-Чекмедже, вж. *Jireček*, Die Heerstrasse, S. 55. — *Tomaschek*, Idrisi, S.-Ab., S. 48.

[3]) Бйори (каз. съч. 355 - 356; Извѣс. И. Д-во, стр. 131) допуща, че българитѣ сж разрушили тогава и Хебдомонския дворецъ.

[4]) Крѣпостьта *Атира* (Ἀθῦρα, епископство) се намирала на 15 километра на з. отъ Регионъ близу до устието на рѣка съ сжщото име (Ἀθύρας), която се вливала въ началото на блатистата часть на долното течение на р. *Melas* (Черна рѣка, тур. сег. Кара-су, която се изтича въ Голѣмо-Чекмедженско езеро). Надъ блатистото уетие на р. Атира се издигалъ каменeнъ мостъ Πόρος, чиито входъ и изходъ били защитени съ по една военна кула (вж. *Jireček*, Die Heerstrasse, S. 53 и 102. — *Tomaschek*, каз. ст., стр. 48—49). За тоя мостъ очевидно тукъ става дума.

[5]) Δαόνις и Δαόνιον, епископство, на брѣга между днеш. Ерекли и Силиврия (*Jireček*, ibid., p. 101. — *Tomaschek*, каз. съч. стр. 49).

която намѣрили укрѣпена добрѣ, съ голѣмъ гарнизонъ, но понеже не могли да проникнатъ въ нея, изгорили и сринали всичко отвънъ;[1]) сѫщата участь постигнала и крѣпостьта *Апросъ*[2]) и много други крѣпости навѫтрѣ въ страната. Слѣдъ 10-дневенъ пѫть българитѣ се изкачили на планина *Ганъ*,[3]) дѣто избѣгалото отъ Тракия многобройно население се криело заедно съ цѣлия си добитъкъ: българитѣ избили много хора и животни, а останалата часть — повечето жени и дѣца — заедно съ добитъка били откарани въ България въ плѣнъ. Слѣдъ това тѣ се спуснали по брѣга на Дарданелитѣ къмъ *Хексамилъ*[4]) и достигнали до-срѣщу *Абидосъ*,[5]) но оттука българитѣ се върнали назадъ къмъ долнето течение на Хебъръ (Марица), послѣ се вдигнали нагорѣ по тая рѣка, като разрушавали всички крѣпости отъ малка до голѣма, и се спрѣли подъ Одринъ, който билъ обсажданъ отъ Крумовия братъ. Крумъ сега усилилъ обсадата, като поставилъ машини и почналъ бомбардировката на крѣпостьта; обаче падането на Одринъ се длъжало главно на страшния гладъ, който измѫчвалъ оставенитѣ безъ всѣка помощь жители.[6])

---

[1]) Текстътъ у Scriptor incertus въ това мѣсто е дефектенъ, и ние го попълваме споредъ текста у псевдо-Симеона Магистра (ed. Bon., p. 615), който ни дава буквалень прѣписъ отъ сѫщия текстъ: καὶ μετὰ τοῦτο ἐλθόντες εἰς Ραιδεστὸν κατέστρεψαν καὶ τοῦτο τὸ κάστρον, ἐμπυρίσαντες πάντα τὰ ἐν αὐτῷ οἰκήματα καὶ τὰς ἐκκλησίας καὶ κατασφάξαντες αὐθότι λαὸν πολύν. [καὶ ἐλθόντες εἰς τὸ Πάνιον κάστρον εὗρον αὐτὸ ἠσφαλισμένον, ἔχοντα λαὸν πολύν.] καὶ μηδὲν ἰσχύσαντες εἰς αὐτό, τὰ ἔξω πάντα ἐμπυρίσαντες καὶ καταστρέψαντες ἀνῆλθον κτλ. Заграденото съ [ ] изречение липсва въ текста у Scriptor incertus и затова и послѣднята дума остава безъ смисълъ въ сравнение съ прѣдния текстъ, защото при κατέστρεψαν καὶ τοῦτο τὸ κάστρον оставатъ непонятни думитѣ καὶ μηδὲν ἰσχύσαντες εἰς αὐτό. — Крѣпостьта Πάνιον се намирала на 10 килом. южно отъ Редесто, антич. Πανίας, Πανίς, визан. вулг. форма Πάνδος, Πάναδος, сег. Панизо (вж. *Tomaschek*, каз. съч., стр. 50).

[2]) Ἄπρος се е намирала на около двадесетъ римски мили западно отъ днешно Родосто. (Вж. *Bury*, каз. съч., стр. 356[1]; Извѣстия И. Д-во, стр. 131[4]).

[3]) Γάνος днеш. планиия Текиръ-дагъ, която върви паралелно съ западния брѣгъ на Мраморио море и свършва въ началото на Галиполския полуостровъ; носи името си отъ крѣпостьта Γάνος (Идризи Gâhnôs, Gano или Lo Gano на италиян. карти), която се намирала на днеш. Ходжа-Бурунъ (вж. *Tomaschek*, каз. съч., стр. 50).

[4]) Ἑξαμίλη, днеш. Ексамилъ при сѣверния входъ на Галиполския полуостровъ.

[5]) *Scriptor incer.*, Ib., p. 345$_{13-14}$: καὶ κατῆλθον ἕως Ἀβύδου. Тоя изразъ ние разбираме въ смисълъ, не че българитѣ сѫ минали прѣзъ Дарданелитѣ на азиятския брѣгъ, но че тѣ сѫ достигнали по Галиполския полуостровъ до точка срѣщу гр. Абидосъ.

[6]) *Scriptor incer.*, Ib., p. 344,$_{4}$—345,$_{22}$. — Къмъ споменатитѣ тукъ поименно прѣвзети и разрушени отъ Крума крѣпости въ Тракия прѣзъ 813 г. ще трѣба несъмнѣнно да приброимъ и всички крѣпости, чиито имена сѫ извѣстни отъ надписитѣ на отдѣлни мраморни колони съ прѣдходна дума

Слѣдъ прѣвземането на Одринъ Крумъ откаралъ въ плѣнъ голѣмо количество хора отъ жителитѣ на града и околноститѣ му, което възлизало до 10 хиляди души[1]) освѣнъ женитѣ, въ числото на които били одринскиятъ митрополитъ Мануилъ, родителитѣ на бѫдащия византийски императоръ Василия Македонецъ заедно съ него, който тогава билъ още дѣте-годиначе,[2]) и нѣкой-си Кинамъ, „мѫжъ великолѣпенъ и хубавъ по вънкашния видъ, а по душевната си лѣпота по-славенъ и по-божественъ отъ своитѣ съврѣменници".[3]) Тия плѣнници били отведени съ сѣмействата и цѣлата имъ покѫщнина[4]) и били компактно поселени отъ Крума „въ България отвѫдъ Дунавъ",[5]) т. е. въ българскитѣ владѣния на сѣверъ отъ Дунавъ и то близу до устието на тая рѣка, защото по-сетнѣ въ края 837 г., когато тия плѣнници намислили да се върнатъ въ отечеството си, тѣ се покачили на изпратената отъ Цариградъ флота нѣйдѣ при устието на Дунавъ, дѣто послѣднята ги чакала, слѣдов. плѣнницитѣ били настанени нѣйдѣ въ южна Бесарабия между р. Серетъ и Днѣстъръ, съ други думи, по сѣвероизточнитѣ граници на държавата. Въ новото си отечество, което получило името „Македония", а самитѣ плѣиници се наричали „македонци" по името на родното имъ мѣсто — Македонската тема,[6]) тѣ имали чисто военна уредба: тѣ се управлявали

κάστρον, а именно: Διδυμότειχον — Димотика, Βουρδιζός — по-сетнѣ Βουλγαρόφυγον, днеш. Баба-Ески, Ἀρκαδιούπολις — Люле-Бургасъ, Βιζύη — Виза, Σκουτάριον — при с. Юскюдаръ, Θεοδωρούπολις — въ областьта на Родопитѣ, Σωζόπολις — Созополь наредъ съ надписа κάστρον Ραβεστοῦ (вж. *Абоба-Плиска*, стр. 174—181), за която Scriptor incer. изрично споменува, както това посочи Иречекъ (Archäol. Fragm. aus Bulg., ib., S. 193—194; Княжество България, II, стр. 238). Че тия надписи се отнасятъ къмъ първата половина на IX. вѣкъ, а не къмъ X. вѣкъ, къмъ врѣмето на ц. Симеона, както се изказа Успенски (*Абоба-Плиска*, стр. 183—189), вж. подробно Притурка № 12.

[1]) Само у *Leo Gramm.* ed. Bon., p. 231,$_{12}$: χιλιάδας δώδεκα.

[2]) *Theoph. contin.*, ib., p. 216,$_{16}$ et sq.

[3]) *Theophylactus* archep. Bulgar., у *Migne*, Patrologia gr., t. 126, p. 192.

[4]) *Scriptor incerr.*, ib., p. 345,$_{22—23}$: καὶ πᾶσαν τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν.

[5]) *Ibidem*, p. 345,$_{23}$: μετῴκισαν αὐτοὺς εἰς Βουλγαρίαν ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ. — *Симеонъ Логотетъ* у *Georg. Hamartolos*, ib., p. 681,$_{11}$: κατασκήνωσεν ἐν τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ, а на стр. 724,$_{22}$: τούτους κατῴκησε μέχρι τοῦ Δανουβίου, обаче на стр. 724,$_{26—27}$, както и въ парижкия ржкописъ № 854 на двѣтѣ мѣста: πέραν τοῦ Δανουβίου, както и въ старобълг. прѣводъ: **съѣсѣдѣ по оному странѣ Дѣнава**. (Вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 31). У по-къснитѣ хронисти се срѣща просто εἰς Βουλγαρίαν μετήγαγε, *Theoph. contin.*, p. 216,$_{27}$; *Cedrenus*, p. 185,$_{3}$.

[6]) *Georg. Hamartolos*, ib., p. 724,$_{23—24}$: ἦν στρατηλάτης ἐν Μακεδονίᾳ Κορδύλης; 724,$_{26—27}$: ἄρχειν τῶν Μακεδόνων τῶν ὄντων πέραν τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου; 725,$_{9—10}$: οὗν οἱ Μακεδόνες ἐποίησαν κεφαλὴν αὐτῶν κτλ.

отъ единъ *стратилатъ* или *воински началникъ*, назначаванъ отъ тѣхната срѣда съ пълномощна власть; оставено имъ било оржжието и изобщо тѣ разполагали съ всички срѣдства, необходими за самоотбрана. Отъ всичко това става ясно, че тия поселени по сѣверо-източнитѣ граници плѣнници сж прѣдставяли нищо друго освѣнъ едни военни поселенци, на които е било очевидно възложено да защищаватъ границата отъ нападенията на неприятели. И тъй поселението на откаранитѣ отъ Одринско плѣнници въ „България отвждъ Дунавъ" не е било нѣщо случайно: то е имало чисто военно-стратегична цѣль.[1]) Тая прѣселенческа политика на Крума несъмнѣнно се е намирала и въ свръзка съ желанието му да ослаби ромейското население въ двѣтѣ съсѣдни византийски теми — Тракийска и Македонска, за присъединението на които къмъ държавата си, както и за окончателното съкрушение на Византия той почналъ да се готви веднага слѣдъ завръщането си отъ похода прѣзъ 813 г.[2])

За да не даде възможность на ромеитѣ да използуватъ неговото оттегляне отъ столицата и да се приготвятъ за отпоръ, Крумъ въ края на есеньта или въ началото на зимата 813 г., „когато рѣкитѣ нѣмали много вода", изпратилъ една 30-хилядна армия „цѣла въ желѣзо" на югъ въ византийскитѣ владѣния. Българитѣ безъ прѣчки достигнали тоя пжть до Аркадиополь (сег. Люле-Бургасъ), прѣминали р. Еркене.[3])

---

[1]) Вж. *В. Н. Златарски*, Единъ отъ Правадийскитѣ Омортагови надписи, въ с.П.С. кн. 63 (1902), стр. 103—105. — Възъ основа на даниитѣ у *Сим. Логотета* (у *Geor. Hamart.* ib., p. 725_8—726_8; старобълг. прѣв., стр. 101—102) едно прѣдположение, че плѣнницитѣ — ромеи били настанени въ мѣстото на стария хунно-български окопанъ лагеръ при гр. Галацъ, се явява, споредъ насъ, твърдѣ вѣроятно, защото тѣмъ е било възложено очевидно да пазятъ най-удобното мѣсто за лесно прѣминаване прѣзъ Дунавъ (вж. по-горѣ, стр. 133/4 и 137), особено като се вземе прѣдъ видъ, че дѣйствията въ 837 г. сж ставали отъ двѣтѣ страни на Дунавъ близу до устието му и че, за да отидатъ при корабитѣ, възстаналитѣ „македонци" трѣбало да минаватъ сжщата рѣка. При такова обяснение и терминътъ Βουλγαρία ἀκαίδων τοῦ Ἴστρου или πέραν τοῦ Δανουβίου става съвсѣмъ ясенъ: това сж тъкмо българскитѣ владѣния въ южна Бесарабия между рр. Серетъ и Днѣстъръ.

[2]) Нѣкои нови историци, като Finlay, Hopf, Hertzberg, Jireček, а напослѣдъкъ и Bury, възъ основа на едно извѣстие у Генесия (ed. Bon. 12—13) и у Теофановия продължатель (p. 24_9 — 25_{19}), допущатъ, че между опустошението на Тракия отъ Крума и зимното нахлуване на българитѣ въ 813 г. (вж. по-долу) сж станали и други събития. Обаче слѣдъ единъ критически разборъ на споменатитѣ извѣстия ние се убѣднхме, че за подобни събития нѣма мѣсто между истинскитѣ исторически събития. Вж. Притурка № 12.

[3]) *Scriptor incertus*, ib., p. 346_{15}: τὴν Ἐργῖναν вм. Erginos. — У *Symeon Magister*, ib., p. 616_{14}: τὴν Ῥιγῖναν — неточно.

дѣто настигнали голѣмо население, което е бѣгало вѣроятно прѣдъ българското нашествие, и го плѣнили. Но въ това врѣме почналъ да вали силенъ дъждъ въ продължение на 8 дена, и рѣката до толкова придошла, че станала като море. Българитѣ били принудени да чакатъ цѣли 15 дена, докато водата се дръпнала, и само тогава рѣшили да се върнатъ назадъ: тѣ накарали плѣнницитѣ да насѣкатъ дървета и да направятъ мостъ и така прѣминали рѣката заедно съ плѣнницитѣ, които — мѫже, жени и дѣца — достигали до 50,000 души. Заедно съ плѣнницитѣ българитѣ откарали на кола голѣма плячка: голѣми арменски разноцвѣтни килими, покривки, много дрехи и мѣдни издѣлия, а сѫщо и цѣли стада волове и овци. Отъ Цариградъ и тоя пѫть не било прѣдприето нищо за противодѣйствие на българитѣ, макаръ че плѣненото население и да се обръщало за помощь. По тоя поводъ съврѣменникътъ отбѣлѣзва: „несправедливо царствуващиятъ (Лъвъ V) по Божие попущение нито самъ излѣзе отъ столицата на помощь на плѣненитѣ, нито пъкъ други изпрати“.[1]) Цѣлта на това ново българско нашествие въ посока къмъ Цариградъ е очевидна: назначението на тая 30-хилядна армия е било, отъ една страна да парализира прѣдварително всѣка съпротива въ Тракия, като всели въ мѣстното население страхъ съ откарването на голѣми маси отъ него въ плѣнъ, а отъ друга — да окупира по-главнитѣ крѣпости по пѫтя къмъ столицата на империята, съ което Крумъ систематически си подготвялъ почва за по-бързо и по-лесно прѣминаване прѣзъ страната, та да може да съсрѣдоточи и запази всичкитѣ си сили за удара, който той искалъ да нанесе въ слѣднята година върху Цариградъ и за който тъй усилено се вече готвѣлъ.

И наистина, наскоро слѣдъ това било донесено на императора извѣстие, че „Крумъ, като събралъ голѣма армия, къмъ която присъединилъ аваритѣ и „всички Славинии“,[2]) тръгналъ въ походъ. Освѣнъ това той приготвялъ орждия и машини за разни „градопрѣвзимачи“, прѣогромни метателни машини (μαγγανικά), триволи и тетраволи, куританки, високи

---

[1]) *Scriptor incer.*, ib., p. 346,13—347,11.

[2]) *Ibidem*, p. 347,13: καὶ τοὺς Ἀβάρεις καὶ πάσας τὰς Σκλαβινίας, т. е. войски, събрани отъ ония славѣнски племена, които сѫ влизали въ състава на държавата.

стълби, шарове, лостове, копачи, овни и балисти: огнеметни и каменометни орждия, скорпиони за хвърляне стрѣли и пращове, всѣкакви машини противъ стѣннитѣ зжбци,[1]) — за прѣвземането на столицата откъмъ западната часть на града срѣщу Влахернскитѣ стѣни; той искалъ да подведе всички горѣ-изброени орждия тамъ, дѣто той билъ подстрѣлянъ". Затова въ оборитѣ си ималъ до 10 хиляди вола,[2]) които на 5 хиляди обковани съ желѣзо кола трѣбало да докаратъ орждията подъ стѣнитѣ на Цариградъ.[3]) Когато чулъ всичко това, Лъвъ V повидимому не искалъ отначало да вѣрва и затова изпратилъ свои хора, които всичко да разузнаятъ. Когато съгледвачитѣ подтвърдили истинността на донесения слухъ, императорътъ събралъ голѣма войска и инжинери и почналъ да зида друга нова стѣна отвънъ Влахернската (Ираклиевата) стѣна; изкопалъ сжщо и широкъ окопъ.[4]) Но Лъвъ не се ограничилъ само съ това. До насъ се е запазило едно извѣстие, което право казва, че императорътъ въ тая критическа минута се обръщалъ и къмъ западния императоръ, Людовика Благочестиви, за помощь противъ българитѣ.[5]) Обаче страхътъ на ромеитѣ и ромейския императоръ прѣдъ българския ханъ скоро се обърналъ въ тѣхно тър-

[1]) Подробно за всички тия орждия вж. Притурка № 9.

[2]) *Scriptor incert.*, ib., p. 347,$_{22}$—348,$_{1}$: σταυλίζων βοὰς χιλιάδας, а у *Symeon Magister*, ib., p. 617,$_{16}$: σταβλίζων βοὰς χιλιάδας δέκα, което е по-вѣрно, защото 5 хиляди кола могатъ да се возятъ само отъ 10 хиляди вола.

[3]) *Scriptor incert.*, ib., p. 347,$_{11}$—348,$_{1}$.

[4]) *Ibidem*, p. 348,$_{2-6}$.

[5]) *Annales Laurissenses minores*, s. an. 814: Karlus imperator moritur ad Aquis 5. Kal. Febr. die sabbati anno dominicae incarnationis 814. indictione 3, et regnavit Hlodoveus filius eius pro eo. Eo anno placitum suum cum Francis imperator Hludowihus habuit Kalednis Augusti mensi, et *legati Graecorum auxilium petebant ab eo contra Bulgares et caeteras barbaras gentes*... Hrabanus ordinatur ad presbyterum 10. Kald. Januarii ab Heistolo episcpo Magontiacensi. (*Pertz*, Monum. Germ. t. I, p. 122. — Ср. у *Annalista Saxo*, *Pertz*, ibidem, t. VIII, p. 570). — Макаръ че *Einhard* нищо не споменува за това посолство и че тия Annales Lauriss. minores и да сж нищо друго освѣнъ едно компилативно кратко изложение историята на франкската държава по царувания, все пакъ отъ 807 до 817 г. тѣ прѣдставятъ едно продължение, излѣзло очевидно изъподъ ржката на съврѣменникъ и то близъкъ до императорския дворъ (*W. Wattenbach*, Deutschlands Geschichtsquellen, Bd. I, S. 204—205). Авторътъ на тия аннали обаче, излагайки франкската история по години, не се строго придържалъ о хронологичния редъ подъ една година, а разбъркано, споредъ значението на събитието, и затова посочения мѣс. августъ не може да се отнесе и къмъ пристигането на Лъвовитѣ пратеници. Цариградското правителство е изпратило въпросното посолство наскоро слѣдъ възцаряването на Людовика Благочестиви, слѣдъ 5. февруари 814 г., слѣдов. то ще да е замнало прѣзъ мартъ или нач. на априлъ сжщата година, т. е. тъкмо когато Крумъ е билъ най-страшенъ за Византия.

жество. Всрѣдъ голѣмитѣ си приготовления за новата война противъ Византия „първиятъ българинъ, извѣстниятъ Крумъ, който искалъ да прѣвземе столицата", скоропостижно се поминалъ на 13. априлъ 814 г., или, както съврѣменникътъ се изразява, „билъ невидимо закланъ", понеже кръвь бликнала изъ устата, носа и ушитѣ му.[1])

Извѣстието за смъртьта на Крума произвело силно впечатление въ Цариградъ, а императоръть рѣшилъ да го експлоатира въ своя полза. Съврѣменникътъ разказва, че, щомъ Лъвъ научилъ тая приятна вѣсть, той разпратилъ по провинциитѣ да възвѣстятъ слѣднето: „Азъ намѣрихъ българитѣ близу до столицата и съ своето благоразумие, храбрость и разпоредба, като подстрѣлихъ първия измежду тѣхъ, всички прогонихъ; по тоя начинъ умрѣ той, нашиятъ врагъ",[2]) Колкото и да сж само-

[1]) Споредъ разказитѣ на нѣкои, спасили се отъ българския плѣнъ, смъртьта на Крума послѣдвала περὶ τὴν μεγάλην πέμπτην τοῦ πάσχα (*Scriptor incer.*, ib., p. 384,10—13), т. е. около петия день на Пасха, или ок. свѣтлия четвъртъкъ на Великдень. Въ 814 г. Великдень се падалъ на 9. априлъ (недѣля), слѣдов. петиятъ день на Великдень се падалъ въ четвъртъкъ на 13. априлъ. — Що се отнася до въпроса, какъ и отъ какво е послѣдвала смъртьта на Крума, то ние имаме и други извѣстия, освѣнъ това, което ни дава съврѣменникътъ. Това сж извѣстията: 1. на Менология и 2. на славѣнския Прологъ. Менологиятъ ни разказва слѣднето: Въ цр҃тво Лъва нже Ѡ Пр҃менимъ. Кржгомь бл҃гарьскымь кн҃зь. съ людьми мнѣгыми. шьдъ въ w҃дрины гр҃ѣ. фржжьскы. и пр҃имать оу҃ставь брани. и съ градомь мр҃ Маноуи҃ла ю҃пкп҃а. и ржцѣ Ѳсѣкошѧ ю҃моу Ѡ пл҃щоу прьвѣ҃ю. посѣмь мечемь расѣчень и вокрѣжень заѣ҃рѣмь въ снѣдь. и грѣха ради w҃сѣлѣ. възнена҃видѣнь бы҃ Ѡ людии своихъ. и Ѡ нихъ оу҃дависѧ бы҃ нажемь (По *Спиридоновия* синаксарь 1330 г. подъ 22. януарий, ржкоп. на Сръб. Академия, № 83, л. 123v6, който ни прѣдставя буквалень прѣводъ на гръцкия Менологий, ср. *Migne*, Patr. graeca, t. 117, col. 276—277). И тъй споредъ Менология, Крумъ първомъ ослѣпѣлъ, задѣто убилъ епископъ Мануила, билъ намразенъ отъ своитѣ хора (поданици) и най-сетнѣ задушенъ отъ тѣхъ съ ножже. Обаче това извѣстие не може да се приеме не само затова, че то не се схожда съ разказа на съврѣменника, но и поради това, че споредъ изричното свидѣтелство на Теофановия продължатель (ed. Bon. 217) — изворъ по-старъ и по-надеженъ отъ Менология — еп. Мануилъ е билъ замжченъ и убитъ при Омортага, а не при Крума. Освѣнъ това подобна смъртъ съ прѣдварително ослѣпяване, споредъ славѣнския Прологъ подъ 22. януарий, се отдава на българския воевода Диценга (вж. по-долу), който собствено убилъ еп. Мануила. За Крума въ сжщия тоя паметникъ се отбѣлѣзва само: Кр҃бмъ же зан҃ жнетъ изверѕшѣ и т. н. (*Хр. Попаревъ*, каз. ст., стр. 348), което впрочемъ сжщо далечъ стои отъ извѣстието на Scriptor incertus.

[2]) *Scriptor incertus*, id., p. 348,18—22: ὁ Δέων . . . ἔπεμψεν εἰς πάσας τὰς πόλεις καὶ χώρας σάκρας, ἀναγγέλλων, ὅτι εὗρον τοὺς Βουλγάρους ἐγγὺς ὄντας τῆς πόλεως, καὶ διὰ τῆς φρονήσεως καὶ ἀνδρείας καὶ διαταγῆς μου τοξεύσας τὸν πρῶτον αὐτῶν πάντας ἀπήλασα, ὃς τις καὶ διὰ τὴν πρόφασιν ταύτην ἀποθνήσκει, ἔφη, ὁ ἐχθρὸς ἡμῶν. — Нѣма съмнѣние, че византийскиятъ съврѣменъ писатель е привелъ това официално извѣстие, не само за да покаже фалшивата вжтрѣшна политика на Лъва V, който се хвали съ подвизи, каквито той не е извършилъ, но и за да изтъкне неговата невѣрность въ сравнение съ истинскитѣ исторически факти за смъртьта на Крума. Отъ друга пъкъ страна, ако го съпоставимъ съ горѣ-приведеното извѣстие на Einhard'a (вж. стр. 274[1]), то

хвални и невѣрни тия изявления на византийския императоръ, което признаватъ и самитѣ негови съврѣменници, не е трудно обаче да се забѣлѣжи въ тѣхъ, колко голѣмъ е билъ страхътъ въ Цариградъ прѣдъ българския ханъ. Съ смъртьта на Крума Византия като че ли се освободила отъ страшната опасность, която висѣла надъ нея, като да отдъхнала отъ онова напрегнато състояние, въ което тя се намирала прѣзъ послѣднитѣ четири години отъ царуването на страшния Крумъ. Но и при все това византийцитѣ сѫ твърдѣ добрѣ разбирали, че успѣхитѣ на българитѣ сѫ били свързани само съ личнитѣ достоинства на тѣхния господарь и затова имало защо да ликува сега Цариградъ при извѣстието за смъртьта на Крума.

* * *

Мощьта обаче на Крума не е била насочена само къмъ съкрушението на източната империя; въ не по-малка степень тя се проявила и въ вѫтрѣшнитѣ работи на държавата.

Още при покачването си на прѣстола Крумъ заварилъ България разклатена отвѫтрѣ и отвънъ: политическо-династическитѣ борби, които терзаели страната прѣзъ втората половина на VIII. вѣкъ, силно деморализирали населението и докарали до разложение крѣхкитѣ сили на токо що формиралата се държава; господаревиятъ авторитетъ, който едничъкъ билъ въ състояние да тури редъ въ страната, поради своята съединителна роля между българи и славѣни, билъ изгубилъ до толкова значението си и тъй билъ потъпканъ, че ханътъ станалъ играчка въ рѫцѣтѣ на тая или оная политическа партия и е служилъ само като прикритие за свое-

не е мѫчно да се забѣлѣжи тѣхното близко сходство, а това още единъ пѫть иде да подтвърди, че тоя аналистъ наистина е черпилъ своитѣ свѣдѣния за отношенията на Лъва V къмъ Крума отъ официални извѣстия, съобщени нему отъ пратеницитѣ на императора, които били изпратени прѣзъ мартъ или априлъ 814 г. при Людовика Благочестиви да искатъ помощь противъ българитѣ (вж. стр. 280[3]) и които сѫ прѣдставили тия отношения въ сѫщия смисълъ, какъвто дава и Лъвъ V въ окржжното си писмо. Поради това и Einhard'овото извѣстие е лишено отъ всѣка историческа стойность. — Сѫщо така нѣма никакво значение и слѣднето извѣстие на Михаила Сирийски (op. cit., p. 26): Les Bulgares vinrent aussi contre ce dernier (Michel I) jusqu'à la ville impériale, et l'empereur Michel ne s'avança point contre eux à la guerre; alors, le patrice Léon fut pris de zèle; il sortit combattre les Bulgares, les vinquit et tua leur toi. Alors, les Romains déposèrent Michel et firent régner sur eux Léon. Очевидно, че и тукъ сѫ объркани събитията: Версиникийското сражение съ похода на Крума къмъ Цариградъ, а отчасть и съ похода на Лъва V противъ българитѣ въ 814 г. (вж. по-долу, стр. 298).

волията на властолюбивитѣ боили — водители на враждуващитѣ партии. За да се убѣдимъ, доколко низко била паднала политически България въ дадената епоха, доста ще бѫде само да си спомнимъ за онова нейно положение при прѣдшественицитѣ на Крума, когато византийскиятъ императоръ, ползувайки се отъ вѫтрѣшнитѣ ѝ междуособици, замислилъ да унищожи българската държава и българитѣ да покори подъ властьта си. Крумъ още отначало схваналъ нуждитѣ на държавата и веднага разбралъ, че неговата задача била да въдвори редъ въ страната, да засили централната власть и я освободи отъ настойничеството на боилитѣ, а България да издигне политически на Балканския полуостровъ до оная височина, която ще ѝ гарантира нейната свобода и ще ѝ осигури по-нататъшно засилване и развитие. За прокарването на тия идеи той е прѣдприелъ цѣлъ редъ мѣроприятия, които твърдѣ ясно очертаватъ неговата вѫтрѣшна дѣйность. На първо мѣсто стои неговото *законодателство*, което, ако и да е дошло до насъ като случайно и съвсѣмъ отдѣлно извѣстие, все пакъ е достатъчно, за да характеризира цѣлта, която Крумъ е гонилъ съ неговото издаване, и доколко то хармонирало съ неговитѣ идеи.

Свида въ споменатото вече извѣстие ни разказва, че, когато Крумъ попиталъ аварскитѣ плѣнници: „отъ какво, мислите, се случи, че вашиятъ началникъ и цѣлиятъ ви народъ загина“? тѣ му отговорили: „отъ това, че взаимнитѣ клевети се умножиха и погубиха по-храбритѣ и по-благоразумнитѣ; послѣ злодѣйцитѣ и крадцитѣ станаха съобщници на сѫдиитѣ; послѣ отъ пиянство, понеже виното се умножи, и всички станаха пияници; послѣ отъ подкупничество [и всички станаха рушветчии]; сетнѣ, отъ търговия, защото всички станаха търговци и се лъжеха помежду си. И нашата погибелъ произлѣзе отъ това“. Като чулъ това, Крумъ свикалъ *всички българи* и заповѣдалъ, като издалъ (слѣдния) законъ: ако нѣкой обвини (наклевети) нѣкого, то той да се не слуша, докато свързанъ не се разпита; и ако се окаже клеветникъ и лъжецъ, да се убива. Не се позволява никому да набавя храна на крадеца; и (на оногова), който се осмѣли това (да прави), веднага да се конфискува имота, а на крадеца пъкъ да се прѣчупватъ свиркитѣ (пищялитѣ). Той (Крумъ) заповѣдалъ да се изкоренятъ всички лозя. На всѣки просякъ

да се не дава просто (оскждно), но въ достатъчно количество, та да се не нуждае втори пжть; (на оногова), който не постжпва така, веднага да се конфискува имота".[1])

Въ приведения тукъ текстъ се рѣзко отличаватъ двѣ части, отъ които *втората* ни прѣдава съдържанието на тъй наречените „Крумови закони", а *първата* ни пояснява, при какви обстоятелства и подъ влияние на какви събития сж били издадени тия „закони", именно, на разказитѣ на аварскитѣ плѣнници за причинитѣ, които докарали загиването на аварската държава. Тая тъкмо тъй наивно прокарана концепция на историческитѣ събития ни кара да виждаме въ първата часть на горѣ-приведеното извѣстие у Свида нищо друго освѣнъ нѣкое народно прѣдание, съ което се обяснявали причинитѣ, или по-право, мотивитѣ за появяването на първото българско законодателство, когато въ сжщность истинскитѣ причини за обнародването на тия закони сж имали съвсѣмъ други изворъ. Това до извѣстна степень се доказва и отъ непълния паралелизъмъ, който съставителтъ на приведения разказъ тъй изкуствено се опитва да прокара между отговора на аварскитѣ плѣнници и съдържанието на прѣданитѣ отъ Свида законоположения. Оттука ясно става, че истинскитѣ причини за издаването на Крумовитѣ закони ще трѣба да търсимъ не въ отговора на аваритѣ, а въ ония недостатъци и пороци, които Крумъ е съзиралъ въ своята държава и които му сж налагали грижата за тѣхното изкореняване.

И наистина, прѣзъ бурната епоха, която България прѣживѣла въ втората половина на VIII. вѣкъ, когато политическитѣ партии въ своитѣ борби достигнали до самоизтрѣбване, общественията моралъ, както обикновенно бива при такива междуособици, билъ твърдѣ низко падналъ. Появяването на такъвъ силенъ владѣтель въ управлението на държавата, какъвто е билъ Крумъ, не е могло да не стресне поданицитѣ му и особено разюзданитѣ боили, отъ които всѣки, за да избѣгне гнѣва на своя строгъ господарь, е гледалъ да му се прѣпоржча и да спечели неговото разположение, като въ сжщото врѣме е прѣдставялъ своитѣ политически врагове като опасни за властьта. Вслѣдствие на това клеветни-

[1]) Както за текста и прѣвода му, тъй и за прѣдполагания изворъ на извѣстието вж. Притурка № 10.

чеството ще да е взело голѣми размѣри, което е накарало Крума да издаде първото отъ приведенитѣ по-горѣ законоположения, като е ималъ за цѣль не само да изкорени тоя порокъ, който е тѣсно свързанъ съ другъ единъ — лъжата, но и да парализира произвола на сѫдиитѣ и да издигне правосѫдието на неговата височина. Затова първата точка прѣдписва на сѫдиитѣ най-тщателно да разслѣдватъ обвинителя, слѣдъ като послѣдниятъ бѫде прѣдварително арестуванъ,[1]) и, ако тоя се окаже клеветникъ и лъжецъ, опрѣдѣля му най-тежкото наказание — смъртъ.

На сѫщото падане на обществения моралъ се дължи и другъ единъ не по-малъкъ порокъ — стремежъ къмъ лесно обогатяване за смѣтка на другитѣ — кражбата. Второто законоположение е насочено тъкмо противъ тоя порокъ: споредъ него се прѣслѣдвали не само крадцитѣ, за наказание на които се прѣдвижда членовредителство — прѣчупване на свиркитѣ за назидание на околнитѣ, но и всички укриватели на крадци и изобщо на прѣстѫпници, съ което се е ограничавалъ произвола на силнитѣ и влиятелни хора, и поради това се опрѣдѣля като наказание конфискуване имота на всѣки укриватель.[2])

---

[1]) Въ текста стои стр. аор. прич. δεδεϊς, „свързанъ", което ние разбираме въ широкъ смисълъ на думата, да бѫде лично задържанъ, докато се докаже, доколко неговото обвинение или оплакване е справедливо (Ср. *С. Бобчевъ*, История на старобългарското право, София, 1910, стр. 110). *Н. Благоевъ* мисли, че δεδεϊς е „по погрѣшка употрѣбена въ оригинала вмѣсто думата (δοδεϊς) да се даде, подведе подъ изпитъ, изслѣдване" (Вж. Крумовитѣ закони, Спис. Юрид. Д-во, год. IV (1904), стр. 316). Обаче такава поправка е недопустима нито граматически, нито логически, защото 1. гл. δίδωμι самъ по себе си безъ право допълн. никога и нийдѣ не се употрѣбява въ такова значение, каквото му дава Благоевъ. Въ юридическия езикъ δίδωμι се срѣща само въ съединение съ δίκην и значи „подлагамъ се на наказание", „бивамъ наказванъ", „подчинявамъ се на сѫда" „излизамъ прѣдъ сѫдъ" или „явявамъ се прѣдъ сѫдъ като обвинитель или отговорникъ" и пр.; 2. стр. аор. причастие δοδεϊς въ значение, каквото му дава Благоевъ, въ дадения случай редомъ съ сказуемото ἐξετασθῆ „да бѫде разпитанъ" се явява съвсѣмъ излишно и безсмислено; очевидно прич. страд. аор. тукъ показва начина, по който да се произведе разпитътъ надъ обвинителя, а това изразява тъкмо думата δεδεϊς „свързанъ", т. е. задържанъ, арестуванъ, и най-сетнѣ 3. славѣнскиятъ прѣводъ, дѣто сѫщата дума е прѣдадена „сказанъ," не позволява такава поправка на текста (вж. Притурка № 10).

[2]) Обикновено тая статия се разбива на двѣ самостойни: 1. за укривателитѣ на крадцитѣ и 2. за самитѣ крадци (вж. *С. Бобчевъ*, п. т., стр. 98, 110—112.; *Н. Благоевъ*, п. т.. стр. 318—319). Обаче и по форма, и по съдържание това е една статия, защото главното прѣстѫпление, което се прѣслѣдва съ нея, е кражбата, а сетнѣ прѣдизвиканото отъ нея укривателство на крадеца.

По-нататъкъ извѣстието на Свида, напущайки законодателната форма, вмъква едно съобщение, какво Крумъ „заповѣдалъ да се изкоренятъ всички лозя“. Макаръ че не се посочватъ мотивитѣ за тая заповѣдь, обаче, като имаме прѣдъ видъ паралелизмътъ, който авторътъ на извѣстието се старае да прокара между разгледванитѣ законоположения и отговора на аварскитѣ плѣнници, ѣ трѣба да се търсятъ въ послѣдния, че пиянството е било една отъ причинитѣ, които сж докарали тѣхната гибель, „понеже виното се умножило и всички станали пияници“. Вече самата заповѣдь за изкоренението на лозята показва, че и тоя порокъ — пиянството ще да е билъ сжщо така развитъ въ България, обаче тя не ще да е била съ законъ прокарана, а е била само една врѣменна мѣрка, за да се повлияе за намалението и ограничението на пиянството, което така сжщо се явява като рожба на тогавашното нравствено падение.[1])

Най-сетнѣ четвъртата статия гласи: „на всѣки просякъ да се не дава просто (оскждно), но въ достатъчно количество, та да се не нуждае втори пжть“. Колкото и да е кратка тая статия, все пакъ тя е достатъчно ясна, за да се констатира нейниятъ социяленъ характеръ. Гражданскитѣ войни въ България прѣзъ VIII. вѣкъ несъмнѣнно сж се лошо отразили и върху материялното положение на населението; обѣдняването всѣкога влѣче подирѣ си просията, която често се обръща въ професия за бездѣлницитѣ. Нашата статия, очевидно, е насочена тъкмо къмъ прѣмахване на бездѣлието, като майка на всички пороци, отъ една страна, а отъ друга — къмъ засилване на взаимната подържка въ населението, на което

[1]) Впрочемъ рѣзкото отличие на това извѣстие отъ другитѣ статии по форма възбужда донѣйдѣ съмнѣние, дали наистина тая заповѣдь е влизала въ законоположенията на Крума. Може би е правъ проф. Кацаровъ, като прѣдполага, че съставителътъ на съобщеното отъ Свида извѣстие за изкоренението на лозята, при съставянето на своя разказъ, да е ималъ прѣдъ очи извѣстието на Страбона (VII. 3. 11) за реформитѣ на дакийския царь Бурсвиста (97—44 пр. Хр.), който, за да изкорени пороцитѣ на своитѣ поданици и да облагороди нравитѣ имъ, заповѣдалъ по съвѣта на своя жрецъ Декенея да изрѣжатъ лозята (ἐπείσθησαν γὰρ ἐκκόψαι τὴν ἄμπαλον καὶ ζῆν οἴνου χωρίς). (Вж. *G. Kazarow:* Die Gesetzgebung des bulgarischen Fürsten Krum, въ Byzan. Zeitsch. XVI (1907), S. 255). Но отъ друга пъкъ страна сходството въ заповѣдьта на двамата господари, които ги раздѣлятъ почти 9 столѣтия, могло е да произлиза отъ еднаквостьта на цѣлитѣ имъ — да изкоренятъ пороцитѣ на поданицитѣ си и да облагородятъ нравитѣ имъ. Както и да било, но разликата въ формата на това извѣстие съ другитѣ статии ни кара да мислимъ, че то ни съобщава не за нѣкоя статия въ законодателството на Крума, а само за една врѣменна разпоредба, която не ще да е била узаконена.

се е вмѣнявало въ дългъ да се грижи за своитѣ бѣдни и достатъчно да ги обезпечава. Това се подтвърдява и отъ наказанието, което се прѣдвижда за нарушителя на тая статия: „който не постжпва така“, т. е. който не дава припадающия му се вносъ, разбира се, въ натура, за обезпечването на бѣднитѣ, а се ограничава само съ малки подаяния лично на просящия, „веднага да се конфискува имота му“, който, вѣроятно, е отивалъ за подръжка на бѣднитѣ, както това тъй добрѣ съ подтвърдява и отъ употрѣбения въ текста гръц. гл. δημεύεσθαι.

Въ такава свѣтлина си прѣдставяме тъй наречените „Крумови закони“. Тѣ несъмнѣнно носятъ върху си историческа истина и несъмнѣнно сж били писани, защото сж били прѣдизвикани, както видѣхме, отъ самитѣ нужди на държавата, а по духъ и по форма напълно отговарятъ на епохата и стоятъ твърдѣ близко до законодателството на императоритѣ-иконоборци — исаврийската Еклога, която за клеветницитѣ опрѣдѣля „набиване на колъ“,[1]) а за крадцитѣ рецидивисти — „отсичане ржцѣ.“[2]) Тѣхната обаче откжслечность, както и случайно съобщение ни дава достатъчно основание да прѣдполагаме, че Крумовото законодателство не ще да се е ограничавало само съ приведенитѣ въ извѣстието на Свида статии; имало е несъмнѣнно и други статии, но съставительтъ на извѣстието е избралъ ония, които сж обърнали вниманието му съ своята оригиналность и цѣлесъобразность, като е искалъ да изтъкне прѣдъ своитѣ съотечественици грижитѣ на единъ варварски господарь за нравственото повдигане на поданицитѣ си, отъ което е зависѣла и политическата мощь на държавата. Обаче съ това не се изчерпватъ причинитѣ за Крумовото законодателство.

---

[1]) Вж. § 51 отъ XVII tit. ed. A. Monferrati, p. 50: οἱ συκοφάνται ἐν οἵᾳ δ' ἂν αἰτίᾳ συκοφαντῶσι (ed. Zachariae v. Lingenthal συκοφαντήσουσι) τινα, τῇ αὐτοπαθείᾳ ὑποκείσθωσαν, т. е., клеветницитѣ, въ каквото обвинение и да клеветятъ (или оклеветятъ) нѣкого, да се подлагатъ на сжщото наказание“, т. е. каквото наказание се прѣдвижда въ прѣднята статия — φουριζέσθωσαν, „да се набиватъ на колъ“.

[2]) *Ibidem*, § 11, p. 43: Ὁ κλέπτων ἐν ἑτέρῳ τόπῳ τῆς πολιτείας, ἐν πρώτοις μὲν τοῦτο ποιῶν, ἐὰν ἐλεύθερός ἐστι καὶ εὐπορῇ, πρὸς τῇ ἀποκαταστάσει (Z: ἀποδόσει) τοῦ κλαπέντος μετὰ τοῦτο διπλῆν τὴν τοῦ κλαπέντος τιμὴν παρεχέτω· εἰ δὲ ἄπορός ἐστι, τυπτέσθω καὶ ἐξοριζέσθω· δεύτερον δέ, χειροκοπείσθω, т. е. „който краде въ друго мѣсто на държавата, ако е направилъ това за пръвъ пжть и е свободенъ и заможенъ, слѣдъ като повърне украденото, да дава и стойността му въ двоенъ размѣръ; ако пъкъ е нестижженъ, да бжде битъ и да се заточи. За втори пжть — да му се отсичатъ ржцѣтѣ“.

Ние вече имахме случай да посочимъ, че при основанието на държавата двата съставни етнически елемента — българи и славѣни образували първоначално единъ политически съюзъ на федеративни начала, на чело на който застанали българитѣ организатори, като управляващъ народъ; но въ вѫтрѣшнитѣ си отношения и двата народа оставали на първо врѣме съвършено самостойни и сѫ живѣли отдѣлно единъ отъ други споредъ своитѣ обичаи и наредби, съ други думи, всѣки отъ тѣхъ е живѣлъ по своето обичайно право. Разбира се, тоя етнически дуализъмъ въ държавата не е могълъ завинаги да се удържи. Колкото и да сѫ залѣгали българитѣ, като властвуващъ народъ, да подържатъ своята сключеность и обособеность отъ славѣнитѣ, на които тѣ сѫ гледали като на подвластенъ народъ, тѣ не сѫ могли да избѣгнатъ взаимното сближение. Кръвното смѣшение на двата народа несъмнѣнно се е почнало твърдѣ отрано; послѣ общитѣ политически външни интереси, както видѣхме, много пѫти сѫ ги принуждавали да се съединяватъ и съвмѣстно да дѣйствуватъ противъ външнитѣ врагове, а подобни отношения не сѫ могли да не създадатъ взаимно влияние; когато пъкъ прѣзъ врѣмето на гражданскитѣ войни въ VIII. вѣкъ славѣнскиятъ елементъ придобилъ голѣмо значение въ вѫтрѣшния животъ на държавата, сближението на двата народа ставало все по-тѣсно. Тия контакти, които несъмнѣнно сѫ засѣгали всички страни на живота, безспорно сѫ прѣдизвиквали често пѫти и не малки конфликти при приложението на двѣтѣ обичайни права. Освѣнъ това стремежътъ на българитѣ въ лицето на своитѣ боили да запазятъ господствуващото си положение въ държавата отъ една страна, а отъ друга — домогванията на славѣнитѣ до равноправие поради постепенното си издигане като важенъ факторъ, все повече и повече изострювали тия конфликти. Прѣмахването тъкмо на тия ненормални вѫтрѣшни отношения, които сѫ прѣчили твърдѣ много за правилното развитие на държавния животъ, Крумъ е гонилъ съ издаването на едни общи за *всички* поданици писмени закони, като чрѣзъ тѣхъ е искалъ да въведе единство въ правнитѣ норми, отъ което е напълно зависѣла закрѣпата на вѫтрѣшния редъ въ държавата.

Въвеждането обаче на едно общо законодателство, чрѣзъ което се унищожавало както славѣнското, тъй и българското

обичайно право (може би въ полза на послѣднето) налагало разрѣшението на другъ единъ не по-малко важенъ въпросъ, който така сѫщо е билъ свързанъ съ единството въ правнитѣ отношения въ държавата. Това е въпросътъ за политическитѣ и обществени права на славѣнитѣ, който, макаръ и да е билъ вече повдиганъ отъ прѣдишнитѣ ханове, все още оставалъ неразрѣшенъ. Както вече видѣхме, Телериг билъ първиятъ български господарь, който оцѣнилъ важността на славѣнския елементъ въ държавата и разбралъ, че мощьта на царството се гради не върху незначителнитѣ по количество българи, а върху многобройността на славѣнитѣ; той първъ съзналъ и създалъ идеята за назначението на българския господарь като обединитель на балканскитѣ славѣни. Но Телериг не можалъ да осѫществи тая идея, понеже нѣмалъ достатъчно сила и тактъ, за да се бори съ боилитѣ, които все още били по-силни отъ хана. Неговиятъ прѣемникъ Кардамъ поради своята прѣдпазлива и нерѣшителна външна и вѫтрѣшна политика не билъ въ състояние да продължи дѣлото на Телерига.

Крумъ обаче съ своята енергия, силна воля и твърдъ характеръ не само използувалъ това, което направили неговитѣ прѣдшественици, но отишълъ и по-нататъкъ въ сѫщата посока. Идеята за обединението на балканскитѣ славѣни подъ скиптра на българския господарь като единичко срѣдство за успѣшна борба противъ империята би могла да се реализира само тогава, когато той издигне политически своитѣ славѣнски поданици наравно съ българскитѣ; само съ помощьта на такива реформи той би сполучилъ да привлѣче на своя страна славѣнскитѣ племена, които се намирали още подъ властьта на византийския императоръ, защото чрѣзъ това той би гарантиралъ тѣхната свобода и би се явилъ като тѣхенъ освободитель отъ ромейската власть. И наистина, Крумъ направилъ първа крачка къмъ осѫществението историческото назначение на българския господарь. Така, той издава, както видѣхме, едни общи закони, задлъжителни за всичкитѣ му поданици, въ които (закони) явно проглежда стремежътъ му да изкорени всичко, което разединява съставнитѣ етнически елементи въ държавата; послѣ отваря достѫпъ и на славѣнскитѣ си поданици къмъ управлението на страната: окрѫжава се съ славѣнскитѣ племеннн князе-архонти, поставя ги на една висо-

чина съ българскитѣ бойли и дори имъ довѣрява дѣла отъ първостепенна важность; така въ 812 г. пращалъ славѣнския велможа Драгомира въ Цариградъ да води прѣговори за миръ.[1])

Дори въ външния животъ Крумъ винаги се стараелъ да изтъкне равенството на българи и славѣни прѣдъ държавния глава. Това най-явно се види въ разказа за Никифоровата глава. На гощавката слѣдъ блѣскавата си побѣда въ 811 г. той прѣдлагалъ и на славѣнскитѣ князе, наравно съ българскитѣ боили, да пиятъ отъ черепа на византийския императоръ, за да покаже, че еднаква честь и награда принадлежатъ както на еднитѣ, тъй и на другитѣ, и тукъ, казватъ, той за пръвъ пѫть произнесълъ славѣнската дума „здравица".[2]) Не по-малко се забѣлѣзва тоя стремежъ на Крума и въ друга една негова разпоредба. Обикновенно къмъ врѣмето на тоя български господарь се отнася извѣстието у Свида, че „българитѣ се харесали въ облѣклото на аваритѣ, прѣоблѣкли се въ него и досега сѫ облѣчени".[3]) Едва ли може да се види въ това извѣстие нѣкакво аварско влияние

---

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 262.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 259 и 260.

[3]) *Suidas* lb.: ὅτι οἱ Βούλγαροι ἠρέσθησαν εἰς τὴν στολὴν τῶν Ἀβάρων, καὶ μετημφιάσαντο αὐτὴν καὶ ἕως νῦν περιβέβληνται. Ако наистина това извѣстие е заимствувано отъ Excerpta historica на Константина Багренородни, както посочваме на друго мѣсто (вж. Притурка № 10), то подъ израза ἕως νῦν ще трѣба да се разбира до срѣдата на X. вѣкъ. Споредъ насъ, тия думи издаватъ мисълта на автора, който е искалъ да изтъкне, че българитѣ, макаръ и да сѫ приели християнството и сѫ откусили отъ византийската култура, все още продължавали да носятъ аварското облѣкло. Оттука изтича, че промѣната на облѣклото е станала прѣзъ езическо врѣме и най-вѣроятно прѣзъ царуването на Крума, т. е. въ началото на IX. вѣкъ. Но г. Н. Благоевъ, който никакъ не се съмнѣва въ доста голѣмото влияние на аваритѣ върху държавноправния животъ на българитѣ, пише: „Прабългаритѣ въ старото си отечество, неизвѣстно колко врѣме, но, по всѣка вѣроятность въ доста дългъ периодъ, сѫ били подчинени на аваритѣ и имъ плащали данъкъ. Въ туй врѣме покоренитѣ прабългари въ държавноправно отношение много нѣщо сѫ научили и усвоили отъ господаритѣ си авари. *Тогава, по всѣка вѣроятность, прабългаритѣ сѫ приели облѣклото на аваритѣ, за което говори Суидасъ, или което ще бѫде и най-вѣрното, сѫ приели тѣхното военно въоръжение и приготовление*" (каз. стат. стр. 311). Безъ да се спираме върху въпроса за продължителностьта на „прабългарската" зависимость отъ аваритѣ и за степенѣта на аварското влияние върху българитѣ (за това вж. по-горѣ стр. 72—75 и стр. 91—92), ние тукъ ще посочимъ само, че г. Благоевъ е изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, какво всички извѣстия, които Свида ни съобщава за българитѣ, се отнасятъ не къмъ „прабългаритѣ" въ „старото имъ отечество", а къмъ балканскитѣ българи и то слѣдъ основанието на царството. Що се отнася до въпроса: аварското облѣкло ли, или въоръжение българитѣ сѫ приели, то гл. μετημφιάσαντο и περιβέβληνται ясно посочватъ, че тукъ може да става дума само за облѣкло, но не и за въоръжение.

върху българитѣ[1]) и то въ една епоха, когато аваритѣ сж прѣдставяли жалки остатъци отъ нѣкогашното си величие; нѣма съмнѣние, че съ въвеждането на аварското облѣкло въ България Крумъ е искалъ да прѣмахне всѣко външно отличие между българи и славѣни. По тоя начинъ въ стремежа си да създаде една обширна и мощна България Крумъ се видѣлъ принуденъ да се откаже отъ националния фанатизъмъ и етническа обособеность на своитѣ съплеменници, за да тръгне по естествения и правиленъ пжть въ развитието и засилването на държавата, като се опре върху силата и многобройностьта на славѣнитѣ, безъ обаче да е прѣдвиждалъ може би, че съ тоя си актъ той е засилвалъ почналия се отъ по-рано процесъ за сливането на двата етнически елемента и подготвялъ здрава почва за поглъщането на българския елементъ отъ славѣнския.

Не по-малко е помогналъ Крумъ за усилването на тоя процесъ и съ своята колонизаторска политика. Прѣзъ врѣмето на походитѣ си въ Тракия и къмъ Цариградъ той откарвалъ въ плѣнъ, както видѣхме, голѣми маси отъ тамшното население и ги селилъ въ разни части на държавата си. Така, слѣдъ прѣвземането на Девелтъ въ 812 год. той прѣселилъ жителитѣ на града заедно съ епископа имъ Георгия на българска територия. Въ 813 година слѣдъ завладѣването на Одринъ той откаралъ отъ жителитѣ на града и околноститѣ му до 10 хиляди души освѣнъ женитѣ на чело съ одринския митрополитъ Мануила и ги поселилъ въ отвждъ-дунавска България по сѣверо-източнитѣ граници на държавата.[2]) Прѣзъ зимата 813/814 год. били отведени въ България като плѣнници отъ околноститѣ на Аркадиополь до 50 хиляди души мжже, жени и дѣца, безъ да се посочва мѣстото на тѣхното поселение. Ние вече изтъкнахме, че главната цѣль на тая колонизаторска политика на Крума е била безспорно да намали, колкото е възможно повече, ромейското население въ двѣтѣ, съсѣдни на България, византийски теми Тракийска и Македонска, та по тоя начинъ да си улесни завоеванието имъ и да си обезпечи пжтя за Цариградъ и къмъ окончателното разгромяване на империята.[3]) Но Крумъ съвсѣмъ

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 248.
[2]) Вж. по-горѣ, стр. 277—278.
[3]) Вж. по-горѣ, стр. 278—279.

изпусналъ изъ прѣдъ видъ това, че тия ромейски плѣнници, между които несъмнѣнно е имало и славѣни, носили съ себе си сѣмената на християнската религия и култура, които тѣ почнали да разпространяватъ между населението на новитѣ си мѣстожителства[1]) и прѣди всичко между българскитѣ славѣни. Въ това дѣло сѫ много помогнали, освѣнъ духовнитѣ проповѣдници, и славѣнитѣ-плѣнници, които били вече приели християнството и изпитали върху си влиянието на византийската култура, тъй че въ дадения моментъ християнството се явявало като религия на славѣнитѣ.[2]) Но скоро то прѣминало и между самитѣ българи и то прѣди всичко между ония отъ тѣхъ, които се намирали въ непосрѣдственъ контакъ съ славѣнитѣ, а това сѫ били тия, конто се опирали на славѣнския елементъ и съставяли наречената отъ насъ *славѣнска* партия. По тоя начинъ християнството, макаръ и да не е било господствуваща религия, изпѫква като новъ факторъ въ сливането на двата народа, понеже чрѣзъ него се създавали такива отношения между българи и славѣни, че българскиятъ елементъ губилъ почва за сѫществуване и е изчезналъ въ славѣнскитѣ маси. Но при Крума християнството не ще да е приело такива широки и бързи размѣри, които да сѫ могли да му обърнатъ вниманието, за да вземе строги мѣрки противъ разпространението му.[3]) Резултатитѣ отъ неговата колонизаторска политика се почувствували слѣдъ смъртьта му, когато неговиятъ прѣемникъ се видѣлъ принуденъ да повдигне систематично гонение противъ християнитѣ, въ основата на което лежали, както ще видимъ, не толкова религиозни, колкото политически побуждения.

2. Промѣна въ вѫтрѣшната и външна политика на България.

Слѣдъ смъртьта на Крума работитѣ въ България не тръгнали на добрѣ. Неговнятъ синъ и прѣемникъ *Омортагъ* (814—831)[4]) не се оказалъ въ състояние да схване смисъла

[1]) *Theophanis contin.* ed. Bon., p. 216_{19}—217_{13}.

[2]) Вж. *Е. Голубинскій*, Краткій очеркъ православныхъ церквей. Москва, 1870, стр. 20. — *М. Соколовъ*, Изъ древней исторіи болгаръ, стр. 118—120.

[3]) Както, напр., мисли *Хр. Лопаревъ*, Двѣ замѣтки, п. т., стр. 374.

[4]) Името на тоя български ханъ е дошло до насъ въ разни транскрипции. Така, у византийскитѣ писатели то се явява въ форма Μορτάγων (*Genesius*, ed. Bon., p. 41; *Theophanis contin.*, ed. Bon., p. 64_{18} и 65_{7}, но

на широкитѣ държавнически планове на баща си, за да продължи дѣлото му както въ външната, тъй и въ вжтрѣшната политика. Той билъ принуденъ да отмѣни готвения отъ баща му новъ походъ противъ Цариградъ, защото реакцията отъ страна на българскитѣ боили, които до тогава се теготили подъ силната ржка на Крума, не се забавила да избухне още на първо врѣме. Тая реакция се изразила въ почналото се веднага гонение противъ християнитѣ.

На чело на това гонение застаналъ българскиятъ воевода-боилъ *Диценъ*, който е билъ, вѣроятно, най-влиятелно лице измежду българскитѣ боили. Първа жертва на гонението станалъ най-главниятъ проповѣдникъ и крѣпитель на християнството, плѣненията отъ Крума одрински митрополитъ Мануилъ. Слѣдъ като не се съгласилъ да се отрече отъ Христа, той билъ подложенъ на много оскърбления и прѣданъ на мжченическа смърть.[1]) Подиръ екзекуцията на епископа Мануила обаче Диценгъ, споредъ Менология, ослѣпѣлъ и билъ убитъ отъ своитѣ хора.[2]) На негово мѣсто изстжпва другъ български воевода-боилъ на име *Цокъ*,[3]) който продължилъ

у *Конст. Багренородни* Vita Basilii, ibidem, p. 217$_{14}$: Μουτράγων; *Cedrenus*, ed. Bon. II, p. 85 $_{12}$ и $_{22}$, но p. 185$_{10}$: Κρυτάγων, а споредъ ржкоп. С Κουτράγων; *Zonaras*, ed. Dindorf. III, p 395$_{20}$), Μβρταγονъ (въ Пролога подъ 22. януарий у *Лопарева*, каз. ст. 351) Ὀμβριτάγος (*Theophylactus Bulg.* Migne Patrol. graec. t. 126, col. 193); у западнитѣ лѣтописци – Omortag (*Einhardi* annales, *Pertz*, Monum. Germ. t. I, p. 212; *Fuldensis* annal., ibid., p. 358) и Omartag *Hermanni Angensis* Chronicon, *Pertz*, Monum. Germ. t. VII, p. 103), най-сстнѣ въ надписитѣ отъ IX. вѣкъ – Ὠμουρτάγ (въ меморалнитѣ надписи, *Абоба-Плиска*, стр. 190—192), Ὠμυρτάγ (единъ пжть, пакъ тамъ, стр. 190,1), Ὀμουρτάγ (на Чаталарския надписъ, пакъ тамъ, стр. 545) и Ὠμορτάγ (на Търновския надписъ, *В. Н. Златарски*, Два извѣстни българ. надписа отъ IX. вѣкъ, СбНУК., XV, стр. 133 и 135/6. — Извѣстія Рус. Арх. Института т. VII (1901), стр. 5). Може би най-точното четене е онова на надписитѣ и то въ форма Ὠμουρτάγ, защото, споредъ Томашека, тя произлиза отъ турското jumurtag „geballt, massiv, oval" = кржглъ, дебелъ. Обаче формата Ὀμορτάγ заедно съ Omortag на запад. лѣтописецъ, който е узналъ името на българския ханъ непосрѣдствено отъ неговитѣ пратеници (вж. по-долу), прѣобладава и се явява близка съ грьц. Μορτάγων, по-често отъ Μουρτάγων, която очевидно е произлѣзла отъ Ὀμορτάγ хαν, разчленено и съединено неправилно: ὁ Μορτάγ-χαν, ὁ Μορτάγαν, Μορτάγων. Затова ние усвояваме тоя написъ. — По въпроса за прѣемника на Крума вж. Притурка № 11.

[1]) *Theoph. contin.*, ib., p. 217$_{15—8}$. — *Cedrenus*, ib., II. p. 185$_{13—22}$.

[2]) *Menologion* imper. Basilii, *Migne*, Patrol. gr., t. 117, col. 277. — *Лопаревъ*, Двѣ замѣтки и пр., п. т., стр. 348: Дѣценгъ воеводa бысть надъ Болгары сѣрокъ и единовѣченъ: нже великаго архіерея Мануила на двоє растесавъ и рѣцѣ отъ рамъ отсѣкъ .... и безврачіимъ оумазинъ быхъ и отъ своихъ сѣщихъ оубинъ бысть.

[3]) Въ единъ Прологъ отъ XIV. вѣкъ (ржкописъ на Общ. люб. Древ. Письмености № 804, Q. XXXIII, л. 392) той е нареченъ *Четкатъ* (*Лопаревъ*, ib., стр. 348[4]). — Ако, наистина, сжщия Цокъ трѣба да видимъ въ споменуванията въ единъ фрагментъ (вж. Archäol. — epigr. Mitteil. XIX. 244; *Абоба-*

гонението съ още по-голѣма жестокость. Тоя „безбожникъ" споредъ думитѣ на църковния писатель, събралъ всички „хванати" (κρατηθέντας) християни, между които имало воеводи, свещеници, дякони и простъ народъ, и съ сила искалъ да ги принуди да се отрекатъ отъ християнството, и отъ онія, които не се покорили, едни обезглавилъ, други пъкъ прѣдалъ на разни мжчения и най-сетнѣ безмилостно ги избилъ.[1]) Къмъ това врѣме ще да се пострадали и слѣднитѣ, прѣброени въ славѣнския прологъ, християни: епископитѣ Георгий Девелтски и Петъръ, които, слѣдъ като били бити съ тояги безчеловѣчно до смъртъ, били обезглавени, а сжщо и много други — до 377 души били прѣдадени „мечному осужденію". Между тѣхъ били: „християнскитѣ воеводи Иоанъ и Леонтъ, които били заклани; епископътъ на гр. Никея (при Одринъ) Леонтъ, който билъ прободенъ въ корема; Гавриилъ и Сионий — заклани, а „священнѣйшій пресвитеръ" Пародъ билъ осжденъ да бжде съ камъни погубенъ.[2])

Друга една характерна особеность отъ врѣмето на християнското гонение въ България при Омортага намираме въ едно отъ поученията на Теодора Студитъ (759—826), игуменъ на Студийския мънастиръ при Цариградъ, извѣстния и най-виденъ прѣдставитель на аскетизма и защитникъ на православието прѣзъ епохата на иконоборството. За основа на едно слово, назначено за третята недѣля на великия постъ

Плиска, стр. 226—227) ὁ Τζυκ (Ирчекъ Τζύκο) или Τζύκος (Успенски), то ще трѣба да приемемъ, че той е живѣлъ и дѣйствувалъ и прѣзъ втория десетъкъ на IX. вѣкъ, както показва запазилата се въ сжщия фрагментъ година ѕ҃т҃к҃й҃=6328 отъ С.М., която съотвѣтствува не на 820 г., а на 823/824 г. отъ Р. Х. както това показваме на друго мѣсто (вж. въ края Притурка № 1). Въ такъвъ случай ние имаме още едно доказателство, че Цокъ не е могълъ да бжде български владѣтель, а билъ само воевода, какъвто си оставалъ и при Омортага.

[1]) *Menologion*, ibidem, col. 277. — Вж. сжщо въ Станиславовия синаксарь отъ 1330 г., п. т., *л.* 123об, който ни дава славѣнския прѣводъ на текста отъ Менология, но понеже е не съвсѣмъ точенъ, то привеждаме и двата паралелно

Menologion.	Синаксарь.
Διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων Τζόκος ὁ ἀθεώτατος συνήγαγε πάντας τοὺς κρατηθέντας Χριστιανούς, στρατηγούς, πρεσβυτέρους, διακόνους καὶ λαϊκοὺς καὶ κατηνάγκασεν ἀρνήσασθαι τὸν χριστιανισμόν· οὔπω γὰρ ἦσαν οἱ Βούλγαροι χριστιανοί· καὶ μὴ πεισθέντας, τοὺς μὲν ἀπεκεφάλισε, τοὺς δὲ διαφόρως τιμωρησάμενος καὶ ἀνηλεῶς ἐφόνευσεν.	Пріемшѧ власть сѧ(?) блъгарьскѣмь. Цокъ. безбожьнъıи и съвра всѣ хр҃тиѧны и мъı ѩ. воеводы попы и дїаконы и простцѣ. понѧди и҃ ѿкрьщисѧ хр҃тиѧньıстъва. не оу҃со вѣшѧ блъгаре хр҃тиѧне. и ни покиншѧ'шимьсѧ. ѡ҃вы оу҃бѣкншѧ. ѡ҃вы же различно мѫкы и нѣмѫтиѧно оу҃биѧше съıшѧ.

[2]) *Лопарев*, Двѣ замѣтки и пр., п. т., стр. 351.

подъ надсловъ: Написаніе о избіенныхъ блъгарѣхъ хрїстїанъ въ сты̑е посты за мєса нєдаденїе, ораторътъ взелъ следния разказъ. Въ България излѣзла „лукава“ заповѣдь отъ „тамо дръжещааго въ плѣнѣ хрїстїанъ братїю нашоу̑“, т. е. отъ владѣтеля на българитѣ, който още се нарича „скы̑дїнъ“, споредъ която се разпореждало да се яде месо прѣзъ великитѣ пости, и при това се отбѣлѣзвало, че ония, които се покорятъ на тая заповѣдъ, ще останатъ живи, а които не се покорятъ, ще бждатъ изклани. Заповѣдьта на „нечестивия“ владѣтель се бързо разпространила, и хората се събирали и заедно съ жени и дѣца плакали и не знаели, какво да правятъ, понеже едни казвали, че трѣбва да се държатъ о християнския законъ, а други, страхувайки се отъ плътската смъртъ, готови били да се покорятъ на нечестивата заповѣдь. Отъ тѣхъ обаче се отдѣлили четиринадесеть души и почнали да говорятъ противъ заповѣдьта, а именно, че нѣма да се явятъ, нито да я послушатъ, нито пъкъ противъ християнския законъ да ядатъ месо. Но намѣрили се нѣкои, които ги утѣшавали и убѣждавали да се покорятъ противъ волята си, за да не измратъ напразно и послѣ, като се покаятъ, да се върнатъ пакъ къмъ християнския законъ. Обаче тѣ не се съгласили и, като обърнали погледитѣ си къмъ Бога, рѣшили да положатъ надеждата си въ обѣщанитѣ блаженства и да прѣтърпятъ всичко. Тогава „скитинътъ,“ като видѣлъ непрѣклонностьта на тия мжже, намислилъ съ убийството на едного отъ тѣхъ да накара другитѣ да се покорятъ. Той веднага далъ заповѣдь да го заколятъ, а „женоу̑ и чада єгѡ разда скы̑дѡ̑ въ работоу̑.“ Но и слѣдъ това другитѣ останали непоколебими, като високо заявили: „хрїстїане єсмы и чести брата нашєго молимсѧ не погрѣшити,“ и съ тая изповѣдь въ мжчение прѣдали Богу духъ и погребани били „ѡ Господи.“ [1])

[1]) Това „слово“ е издадено отъ *Auvray* въ Parva Catechesis, Paris, 1891, стр. 220 и сл. (Вж. *Bury*, п. т., стр. 382,[1] прѣводътъ му, стр. 158[3]), който ние нѣмахме подъ ржка и затова се ползуваме отъ славѣнския прѣводъ на сжщото „слово“ издадено отъ *А. И. Яцимирскій*, Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературамъ вж. Извѣстія отд. рус. языка и словесности Петроград. Акад. Наукъ, т. 7 (1902), стр. 125 и сл. — Auvay отнася събитието къмъ врѣмето на Крума; по тоя въпросъ вж. *В. Н. Златарски*, Изъ старята история на българитѣ, въ „Българ. сбирка“, г. XII (1905). кн. 1. стр. 21—23. — За вѣрностьта на тоя разказъ не може да има никакво съмнѣние, защото самъ Теодоръ Студитъ е билъ съврѣменникъ на събитието, па и самъ той увѣрява въ началото на словото, че за случката „възѧтїи ми испытно свѣдоуцїи“, а може и очевидци отъ върналитѣ се плѣнници (вж. подолу, стр. 304 бѣл. 2.).

Колкото кратки и откѫслечни и да сѫ тия извѣстия за християнскитѣ гонения въ царуването на Омортага, тѣ все пакъ ни даватъ извѣстна прѣдстава за силата на гонението и за способитѣ, къмъ които сѫ прибѣгвали гонителитѣ-езичници съ цѣль да принуждаватъ християнитѣ да се отричатъ отъ Христовата вѣра. Обаче въ тѣхъ изпѫква още една особеность. Както видѣхме, гонението е обхващало не само плѣнницитѣ-християни, но и всички слоеве на населението въ държавата, както славѣни, тъй и българи, и е засѣгало и тѣхното социялно положение. Тая тъкмо особеность на това гонение ни ясно показва, че едва ли ще трѣба да се търсятъ неговитѣ причини само въ религиозния фанатизъмъ на българитѣ, защото тѣ сѫ нѣмали нѣкой силно развитъ религиозенъ култъ съ закоравѣла организация, подъ чието влияние тѣ да сѫ дѣйствували. Въ вѣрскитѣ въпроси тѣ сѫ били, ако не индеферентни, то въ всѣки случай толерантни[1]) поради особеното си положение въ държавата, което донѣйдѣ се подтвърдява съ това, че християни е имало и прѣди това въ страната, обаче систематично гонение противъ тѣхъ българитѣ не сѫ повдигали, поне за такива нѣмаме никакви извѣстия; напротивъ, всѣко религиозно движение въ България, както въ езическо, тъй и въ християнско врѣме е имало всѣкога политическа основа. Така и въ дадения случай, повдигнатото гонение е било насочено не толкова противъ християнитѣ, колкото противъ славѣнитѣ, които сѫ били християни, и противъ ония българи отъ боилското съсловие, които се сблизили съ славѣнитѣ и се опирали на тѣхъ въ политическитѣ борби.

Съ издигането на славѣнскитѣ първенци при Крума, което е било свързано съ закрѣпата и засилването на централната власть, българскитѣ боили чувствували, какъ се измѣстяла почвата подъ нозѣтѣ имъ като фактори по значение и надмощие въ държавата, на което не малко е спо-

[1]) За да се убѣдимъ въ това, доста е да се посочи на слѣднето: 1. въ началото на нѣкои надписи отъ врѣмето на Омортага е издълбана Христовата монограма ☧ (вж. нашата стат. въ Пс. кн. 63 (1902), стр. 95. — Archäol.-epigr. Mitt. XVII (1894), S. 199 № 72, S. 200 № 73. — *Абоба-Плиска*, албомъ таб. XLIII, 2, 3 и 8); 2. въ надписитѣ отъ сѫщата епоха се призовава християнскиятъ ὁ θεὸς и се употрѣбява за хана-езичникъ византийската християнска формула ὁ ἐκ θεοῦ ἄρχων (Вж. на Търновския надписъ въ СбНУК., XV, стр. 136 и 140; на Чаталарския надписъ, *Абоба-Плиска*, стр. 545; п. т. стр. 197 и 230) и 3. при сключването на 30-годишния миръ българитѣ употрѣбили при клетвата християнскитѣ обреди (вж. по-долу, стр. 303/4).

магало и разпространението на християнството, а чрѣзъ това тѣ губили и националната си обособеность между многобройното славѣнско население. И сега, слѣдъ като се освободили отъ силната ржка на своя строгъ господарь, тѣ отново поискали да си върнатъ прѣдишното първенствуващо прѣдъ славѣнитѣ положение, а заедно съ това и да завладѣятъ личностьта на хана; може би още при живота на Крума тѣ сж успѣли така да фанатизиратъ Омортага, че, когато той се покачилъ на прѣстола, тѣ вече го имали здраво въ ржцѣ и насочвали вжтрѣшната политика. Прѣслѣдването на християнитѣ е било по-скоро прѣдлогъ или срѣдство за боилитѣ, за да притиснатъ и дори да унищожатъ придобитото при Крума влияние на славѣнскитѣ племенни князе, а оттука и политическитѣ си врагове отъ българскитѣ боили, и по тоя начинъ да отнематъ у хана всѣка възможность да имъ се противопостави съ помощьта на послѣднитѣ. Че Омортагъ е водилъ антиславѣнска политика, се ясно изтъква 1. въ Чаталарския надписъ, дѣто славѣнитѣ сж поставени наредъ съ българскитѣ врагове — ромеитѣ[1]) и 2. въ отцѣпническото движение на славѣнскитѣ племена въ сѣв.-западната покрайнина на държавата между абодрити, браничевци и тимочани, които се оплаквали отъ несправедливата жестокость на българитѣ и прѣминавали подъ франкска власть.[2])

Промѣната въ управлението, както и вжтрѣшнитѣ събития веднага се отразили върху външнитѣ отношения на България и прѣди всичко къмъ Византия. Слѣдъ голѣмото опустошение и оплѣнение, което българитѣ извършили въ Тракия въ края на есеньта или началото на зимата 813 г. и слѣдъ като императорътъ се увѣрилъ въ истинностьта на извѣстието за готвения отъ Крума за-прѣзъ 814 г. грандиозенъ походъ, и че българитѣ тръгнали въ походъ съ настжпването на пролѣтьта 814 год., за Лъва V, който поради своята слабость не се рѣшавалъ да излѣзе, както видѣхме, въ открита война съ страшния Крумъ, не оставало нищо друго, освѣнъ да приготви нужнитѣ срѣдства за отбраната на столицата.[3]) Обаче послѣдвалата наскоро смъртъ на Крума и настаналитѣ въ България вжтрѣшни лотреси, за които сигурно сж знаели въ Цариградъ, дали възможность на

[1]) Вж. по-долу, стр. 319 и Притурка № 15.
[2]) Вж. по-долу, стр. 313—314.
[3]) Вж. по-горѣ, стр. 278—280.

Лъва V да промѣни политиката си спрѣмо българитѣ. Той най-първо се опиталъ да сключи миръ и затова въ сѫщата 814 год. се обърналъ чрѣзъ пратеници къмъ Омортага съ прѣдложение за мирни прѣговори. Но „когато българинътъ, като всѣки варваринъ и надмѣнникъ, казва лѣтописецътъ, не се съгласилъ на това, императоръ Лъвъ побързалъ да потегли въ походъ противъ тѣхъ“ (българитѣ), съ цѣль, вѣроятно, да заглади лошото впечатление отъ своето бездѣйствие прѣзъ врѣмето на Крумовитѣ походи, като ще да е използувалъ и почнатото въ България гонение противъ християнитѣ, за да направи войната популярна.

Движението си Лъвъ V насочилъ на сѣверо-западъ по Одринския пѫть къмъ Аркадиополь, дѣто е прѣдполагалъ да посрѣщне навлѣзлитѣ още прѣзъ есеньта 813 год. български войски, а сѫщо и тия, които прѣзъ пролѣтьта 814 год. били вече навлѣзли, както видѣхме, въ Тракия и дѣто ги заварило извѣстието за смъртьта на Крума. Императорътъ намѣрилъ българитѣ при стария градъ Burtudizus или Βουρδόζις (сег. Баба-Ески) и близу до тѣхъ разположилъ на лагеръ войската си. Наскоро слѣдъ това било дадено сражение, въ което императорътъ употрѣбилъ слѣдната военна хитрость. „Когато се завързалъ упоритъ бой, по царска заповѣдь византийската войска се обърнала на бѣгъ, па и самъ императорътъ почналъ наедно да бѣга. Слѣдъ като българитѣ непрѣдпазливо се впуснали да прѣслѣдватъ, императорътъ веднага се обърналъ назадъ и застаналъ противъ тѣхъ съ цѣлата си войска; като се нахвърлилъ върху тѣхъ, той се показалъ напълно храбръръ. Така той надвилъ самия началникъ на българитѣ, а дѣцата имъ хвърлялъ на камънитѣ, а другитѣ тежко наказалъ на площада“.[1]) Слѣдъ това императорътъ се върналъ наскоро въ Цариградъ съ блѣскави трофеи и съ голѣма плячка.[2])

[1]) Така прѣдава тоя походъ *Genesius* (ed. Bon., p. 12–13). Много по-голѣми подробности за него намираме у продължателя на Теофана (*Theophan. contin.* ed. Bon., p. 24,9—25,18). Обаче ние въ случая се придържаме о извѣстието на Генесия прѣдъ видъ на това, че разказътъ на Теофановия продължатель съдържа много несъобразности и неточности, които ни каратъ да се усъмнимъ въ историчността на неговия разказъ. Въ какво се заключаватъ тия неточности и несъобразности, а сѫщо и въпроса, дѣ е станало сраженията, ние разглеждаме въ Притурка № 12: „За похода на Лъва V въ България прѣзъ 814 год., споредъ разказа на Теофановия продължатель и други по-късни хронисти“.

[2]) *Cedrenus*, ed. Bon., II, p. 54. — *Zonaras*, ed. Dindorfii, III, p. 381.

Противодѣйствието, което най-сетнѣ Лъвъ V се рѣшилъ да прѣдприеме противъ българитѣ, постигнало цѣлта си: то, споредъ думитѣ на лѣтописеца, „смирило гордостьта на българитѣ, и направило да се ободри притиснатиятъ и отпадналъ духъ на ромеитѣ". И наистина, това злополучно сражение при Бурдизъ, наредъ съ вжтрѣшнитѣ раздори, а така сжщо и осложнението на работитѣ, както ще видимъ подолу, по сѣверо-източнитѣ и сѣверо-западнитѣ граници на държавата принудили най-сетнѣ Омортага да влѣзе въ прѣговори съ Византия за траенъ миръ. Слѣдъ като получилъ съгласието на императора, той изпратилъ за тая цѣль пратеници въ края на 814 или въ началото 815 год. въ Цариградъ. Прѣговоритѣ се завършили благополучно съ сключването на 30-годишенъ миръ.[1]) За условията на този миръ византийскитѣ хронисти нищо не споменуватъ; обаче единъ отъ запазилитѣ се до насъ надписи отъ езическа България, именно тъй нареченията Сюлейманкьойски, съдържа тъкмо тия условия, както това се види отъ самото му съдържание. Макаръ и да е силно фрагментиранъ, тоя надписъ, доколкото може да се попълни, гласи така:

„Великиятъ ханъ Омортагъ пожела да има миръ съ гърцитѣ чрѣзъ послания до императора. И изпрати пратеници; въ първата година (отъ царуването на хана) тѣ (пратеницитѣ) сключиха договоръ за 30 години. *Първата* отъ четиритѣ (?) въ договора статии: относно старата граница нека бжде оная отъ Девелтъ и до рѣка .... и между двѣтѣ рѣки до .... мостъ, и между Балзена и Агатоники, а послѣ и къмъ Константция и къмъ Макроливада и до ... планина, до

---

[1]) За този миръ ни съобщаватъ: 1. *Genesius*, lb., p. 41: Μορτάγων ὁ κύριος Βουλγαρίας ... διαπρεσβεύεται πρὸς βασιλέα καὶ συμμαχεῖν αἰτεῖται αὐτῷ· αἱ γὰρ ὑπὸ Λέοντος τοῦ βασιλέως πρὸς αὐτοὺς τριακονταετεῖς σπονδαὶ ἤδη τὴν πρώτην δεκαετηρίδα συνεπλήρουν σχεδόν. Събитието, за което става тукъ дума, се отнася къмъ 823. 2. *Theophanis contin.*, lb., p. 31,10—12: καὶ γὰρ τὰς τριακονταετάς σπονδὰς τοῖς Οὔννοις δὴ τούτοις τοῖς καλουμένοις Βουλγάροις ἐνωμότως ποιῶν καὶ εἰρηνικὰς συμβάσεις καταπραττόμενος κτλ. 3. *Ibidem.*, p. 65,17—19: ἀλλ' ὅ γε Μορτάγων ... καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν δὲ τριακονταετεῖς σπονδὰς γεγενημένας παρὰ τοῦ προκατασχόντος Λέοντος ἐπιβεβαιῶσαι καὶ ἰσχυροτέρας ποιῆσαι ζητῶν κτλ. И двѣтѣ тия извѣстия на Продължателя се отнасятъ къмъ врѣмето на Лъва V, безъ да опрѣдѣлятъ точно годината. Но ние имаме още едно извѣстие, което не само споменува за 30-годишния миръ, но и дава възможность по-точно да се опрѣдѣли врѣмето на неговото сключване. За това извѣстие вж. Притурка № 13: „Извѣстието въ „Посланието до императоръ Теофила" за похода на Лъва V противъ българитѣ и за 30-годишния миръ"

тамъ биде прокарана пограничната линия.[1]) *Вторатa* (статия): относно славѣнитѣ, които се намиратъ подъ императора въ планинитѣ, защото тѣ бѣха (тамъ) по-рано, когато стана нападението, и относно другитѣ славѣни, които не сж поданици на княза (хана) въ крайбрѣжната область, той (императоръть) ще ги повърне въ обмѣна за заловенитѣ плѣнници-християни, (а именно): за турмарси, спатарии и комити по .... (души), а за простия народъ — душа за душа; (по) два вола за заловенитѣ вжтрѣ въ крѣпоститѣ, ако тѣ бждатъ разпуснати по селата; ако нѣкой стратегъ е избѣгалъ ....[2])

И тъй, въ *1-та статия* на тоя договоръ се установява новата граница между България и Византия. Доколкото е възможно споредъ даннитѣ на надписа, тя се опрѣдѣляла така: отъ Девелтъ тя е вървѣла по старата линия на окопа еркесия до горнето течение на р. Чобанъ-Азмакъ, лѣвъ притокъ на Тунджа, оттамъ повръщала право на югъ и между двѣтѣ рѣки, Тунджа и Чобанъ-Азмакъ, достигала до моста при устието на послѣднята сѣверно отъ с. Шахлий, (а може би до нѣкой мостъ още по-южно при голѣмия завой на Тунджа), отдѣто повъртала на западъ по сѣвернитѣ склонове, а може би и по вододѣла на Сакаръ-планина, южно отъ гр. Каваклий, послѣ се спущала право на ю.-з. между Ага-

---

[1]) На друго мѣсто тая фраза: ἕως ἐκεῖ γάγονεν ἡ ὁροθεσία ние прѣведохме подъ влиянието на Bury'евия прѣводъ така: „докато (и) тамъ бжде прокарана пограничната линия“ (вж. Сюлейманкьойскиятъ надписъ, п. т. стр. 152), което не е вѣрно, защото тукъ ἕως не е съюзъ, а прѣдлогъ и при нарѣч. ἐκεῖ както при сжществ. въ родит. пад. означава „до“. Ползуваме се отъ случая да изтъкнемъ тукъ близкото сходство на ἡ ὁροθεσία отъ надписа съ ἡ τῶν λ' χρόνων ὁροθεσία въ „Посланието до импер. Теофила“, като още едно доказателство, че послѣдниятъ изразъ се отнася къмъ 30-годишния договоръ (Вж. Притурка № 13).

[2]) Възстановенъ гръцкиятъ текстъ въ книжовенъ правописъ гласи: |Κάνας ὕβιγη Ὁμορτάγ ἐβούλετο εἰρήνην ἔχειν μετὰ τοὺς Γραικούς | δι' ἀγ|γελία[ς πρὸς τὸν βασιλέα(ν)|· καὶ ἀπέσ[τειλε πρέσβεις, καὶ τῷ | ἕτε|ι πρώτῳ σ[πονδὰς ἐποιήσα]ντο λ' ἔτη. τὸ α' τῶν [ἐν ταῖς σπον|δαῖς] δ' κεφαλαίω[ν· περὶ τῆς παλαι|ῆς ἀνορίας ἵνα ἐστι[ν ἡ ἀπὸ Δε|βελ]τοῦ καὶ ἐπὶ π[οταμὸν .... ε]λιν, καὶ μέσον τῶν β' [ποταμῶν ἐπὶ| ... μῆ]λα γέφ[υραν, καί μεσ]ον Βαλζηνᾶς καὶ Ἀγα[θονίκης· ἔπειτ|α δὲ] καὶ εἰς Κωνστάντιαν, καὶ εἰς Μακρὴν λιβάδα[(ν), καὶ ἐπὶ τὸ]... μον ὄρος, ἕως ἐκεῖ γάγονεν ἡ ὁροθεσία. |τὸ β'. περὶ δὲ| τῶν Σκλάβων τῶν ὄντων ὑπὸ τὸν β[ασιλέα(ν) εἰς τὰ ὅρη] ὡς ἀφθάσθησαν, ὅτε ἐγένετο ἡ ὁρ[μή· καὶ περὶ δὲ τῶν λ]οιπῶν Σκλάβων τῶν μὴ ὑποκειμένων [τῷ ἄρχοντι εἰς τὸ π|αρ|άλιον μέρος ἀποστρέψει αὐτοὺς εἰ]ς ἀλλαγὴν ἀν[τ]ὶ τῶν αἰχμαλώτων χριστιανῶν κακρ[ατημένων· ἀντὶ| δὲ τουρμάρχων, σπαθαρίων καὶ κομήτω[ν:?: περὶ δὲ π|τω]χοῦ λαοῦ ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς. βούπαλα β' [ἀντὶ κρα|τη|θέντων ἔσωθεν τῶν κάστρων, ἐὰν ἐξα[φεθῶσιν εἰς κώ]μας. ἐὰν ἀποφύγῃ στρατηγός τις ....'. Както за самия надписъ, тъй и за попълването му подробно вж. *В. Н. Златарски*, Сюлейманкьойскиятъ надписъ, п. т., стр. 132—162. и посочената тамъ литература.

тоники, която се намирала, както се прѣдполага, западно отъ с. Саранлий,[1]) и Балзена, която ще трѣба да търсимъ, слѣдов., на с. отъ сѫщото село (може би тя да е голѣмата крѣпость при с. Главанъ), достигала до Марица сѣверно отъ Харманлий къмъ Констанция, която се намирала на десния брѣгъ на рѣката (може би южно отъ с. Оваджикъ, дѣто има развалини) и оттамъ отивала право на западъ къмъ Макроливада, днеш. Узунджова,[2]) и слѣдъ това границата е отивала къмъ нѣкаква-си планина, чието име не може да се попълни, затова на друго мѣсто ние поискахме да видимъ нѣкой върхъ въ прѣдгорията на източнитѣ Родопи.[3]) Обаче заключителнитѣ думи на тая статия: „до тамъ биде прокарана пограничната линия“ ни подсѣщa на друго обяснение, именно, че по-нататъкъ границата щѣла да бѫде опрѣдѣлена, слѣдъ като областьта между Срѣдня гора и Родопитѣ, т. е. Пловдивската область окончателно бѫде прѣдадена на българитѣ, което трѣбало да послѣдва, вѣроятно, слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ, докато крѣпоститѣ въ тая область бѫдатъ напустнати отъ византийскитѣ гарнизони, а до тогава оставала валидна въ тая область старата граница, която е отивала въ сѣв.-западна посока къмъ Стара-планина, или по-право къмъ Срѣдня гора.[4]) До изпълнението на това условие на договора българитѣ задържали нѣкои завзети отъ тѣхъ още при Крума крѣпости около Одринъ, които наистина били повърнати при Маламира, слѣдъ като Пловдивъ и неговата область били прѣдадени отъ византийцитѣ.[5]) Ако и да не влизали въ новитѣ граници всички завоевани отъ Крума земи, все пакъ отстѫпката на посочената область, макаръ и подъ извѣстно условие, била доста чувствителна за ромеитѣ, и поради това авторътъ на „Посланието до импер. Теофила“

[1]) Вж. *Абоба-Плиска*, стр. 540 и 568.

[2]) За мѣстонахождението на Ἀγαθονική, Βαλζηνά, Κωνστάντια и Μακρὴ λιβάδα вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 67—68, бѣл. 2.

[3]) Вж. ст. ни Сюлейманскьойскиятъ надписъ, п. т., стр. 162—168.

[4]) При такова обяснение смисъла на това мѣсто въ надписа, попълването на израза καὶ ἐπὶ τὸ...μον δρος съ καὶ ἐπὶ τὸ Αἷμον δρος, както прѣдлага Успенски *(Абоба-Плиска*, стр. 221 и 223) и Bury го възприема (п. т., стр. 361; Извѣстия на И. Д-во, п. т. стр. 136), се явява твърдѣ възможно и правдоподобно.

[5]) За това вж. по-долу, стр. 336, а сѫщо и Притурка № 17. — За териториялнитѣ отстѫпки по тоя миръ съобщава едно твърдѣ любопитно извѣстие и Михаилъ Сирийски. Той пише: Léon fit la paix avec les Bulgares, en leur abandonnant le marais pour lequel ils combattaient (п. т., стр. 26). За кое „блато“ тукъ става дума, или подъ него ще трѣба да се подразбира друго нѣщо, мѫчно може да се каже.

тъй силно иронизира надъ Лъвъ V, като казва, че послѣдниятъ „побързалъ да изпълни прѣдписаното (т. е. да почне войната противъ българитѣ) безъ колебание, за да не би нѣкакъ да избѣга отъ ржцѣтѣ му, като изхвръкнала птица, прокарването на пограничната линия за 30 години".[1])

Въ *2-та статия* се трактува за обмѣна на плѣнницитѣ отъ двѣтѣ страни. Българитѣ се обѣщали, както се види, да отпуснатъ плѣнницитѣ християни, които били взети въ плѣнъ въ 811 г. или пъкъ откарани въ България прѣзъ врѣмето на Крумовитѣ походи, а императорътъ се задължилъ да повърне въ обмѣна срѣщу тѣхъ двѣ категории славѣнско население, а именно: 1 ония славѣни, които прѣзъ врѣмето, „когато станало нападението", т. е. прѣзъ врѣмето на послѣдния походъ на Лъва V въ 814 г.,[2]) или се били изселили, или на сила били откарани както отъ българска територия, тъй и отъ ония земи, които по 1-та статия прѣминавали въ българскитѣ прѣдѣли, на византийска територия, въ планинската область на Сакаръ- и Странджа-планина, а може би и на Родопитѣ, защото, пояснява надписътъ, тѣ, макаръ въ дадения моментъ и да се намирали подъ властьта на императора, трѣбало да се повърнатъ, понеже по-рано сѫ населявали сѫщата територия; и 2. „другитѣ славѣни" отъ крайбрѣжната область, т. е. отъ съсѣдната покрайнина по брѣга на Черно море, която оставала подъ ромейска власть; тия славѣни, казва надписътъ, не били поданици на българския князъ (ханъ), понеже тѣ по-рано ие сѫ населявали територията, която сега ставала българска, поради това въ тѣхъ ще трѣба да видимъ ония славѣни, които сѫ се изселили доброволно или по принуда отъ българска на византийска територия прѣзъ втората половина на VIII. вѣкъ. Понататъкъ въ тая статия се излагатъ подробности, при които щѣла да стане обмѣната, а именно: за началствуващи лица — турмарси, спатарии и комити — византийски[3]) се прѣдвиждало,

[1]) За това вж. Притурка № 13.

[2]) Въ ст. „Сюлейманкьойскиятъ надписъ (стр. 175), посочвайки, че тукъ става дума за нѣкое „изселване на славѣни много по-близко по врѣме и въ свръзка съ самия договоръ", ние се изказахме, че подъ ἡ ὁρμὴ въ фразата ὅτε ἐγένετο ἡ ὁρμὴ разбираме движението на българитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята отъ 813 г.; сега обаче, като се установи, че българскиятъ походъ на Лъвъ V се отнася къмъ лѣтото или есеньта 814 г., то повече отъ очевидно става, че подъ ἡ ὁρμὴ трѣба да се разбира тъкмо тоя походъ.

[3]) Тукъ вѣроятно се имать прѣдъ видъ плѣненитѣ военачалници и офицери при катастрофата въ 811 г. – Вж. по-горѣ, стр. 258, бѣл. 3.

вѣроятно, нѣколко души славѣни за всѣкиго отъ тѣхъ, но по колко остава неизвѣстно, защото тъкмо тукъ надписътъ е повреденъ, а за проститѣ хора отъ едното и другото население — ромейско и българско — обмѣната ще става „душа за душа", т. е. човѣкъ за човѣкъ; за заловенитѣ въ крѣпоститѣ ромейски войници[1]) императорътъ ще даде по два вола (или бивола) за всѣкиго, но и то подъ условие, че обмѣненитѣ войници ще бѫдатъ пуснати да си идатъ по селата, — условие, съ което българитѣ сѫ си гарантирали безопасность, като се домогвали чрѣзъ това да намалятъ гарнизонитѣ въ пограничнитѣ византийски крѣпости. Най-сѣтнѣ отъ четвъртия случай за обмѣната на плѣнницитѣ се е запазило само условното изречение: „ако нѣкой военачалникъ (визант. стратегъ) е избѣгалъ..." и вѣроятно по-нататъкъ се е прѣдвиждалъ откупътъ, който императорътъ трѣбало да даде за него, защото, очевидно, нашиятъ надписъ не се е свършвалъ съ послѣдния редъ на фрагмента; би трѣбало да се очакватъ поне още двѣ статии на договора,[2]) но за жаль тѣ сѫ завинаги изгубени за историята.[3])

Тоя миренъ договоръ билъ сключенъ въ Цариградъ между императора и пратеницитѣ на Омортага, както това се види отъ церемониитѣ, конто били извършени при клетвеното скрѣпяване на самия договоръ. Единъ съврѣменникъ на събитието, като разказва за Лъва V и за отношенията му къмъ църквата и иконопочитателитѣ, ето какво пише по тоя случай: „И наистина, за тъй безсрамно и неприлично завършения приятелски договоръ, който той (Лъвъ) сключи съ близкограничащитѣ хунни, кой нѣма да пролѣе най-горещи сълзи? Защото той употрѣби тѣхни обичаи, а тѣ — нашитѣ и по тоя начинъ осигури взаимнитѣ съглашения. При това бѣше възможно да се види, ромейскиятъ императоръ да

---

[1]) Тукъ пъкъ се визиратъ затворилитѣ се въ разни крѣпости и изловени отъ Крума византийски войници слѣдъ Версиникийския бой на 22. юний 813 г. — Вж. по-горѣ, стр. 268—269.

[2]) Въ едната, напр., може би се опрѣдѣляло, че отстѫпената на българитѣ територия ще имъ се прѣдаде слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ, слѣдъ като се изпразнятъ всички крѣпости въ нея отъ ромеитѣ (вж. по-долу, стр. 336 и Притурка № 17), а въ другата — да се е оговарвало, че договорътъ трѣбало да се подновява, като се подтвърдява всѣки 10 години, както се досѣща Bury (каз. съч., стр. 363, бѣл. 3 и 371. — Извѣстия на И. Д-во, стр. 138 бѣл. 4 и 148.).

[3]) За втората статия подробно вж. Сюлейманкьойскиятъ надписъ, п. т. стр. 172—177.

извършва съ ржцѣ възлияние съ вода отъ чаша върху земята, саморжчно да обръща конски сѣдла, да хваща тройносплетени ремъци, да подига нагорѣ трѣва, и чрѣзъ всичко това да навлича върху себе си проклятие, а езичницитѣ — да се допиратъ съ нечестивитѣ си ржцѣ до нашитѣ божествени символи *(разбир.* кръста и евангелието) и да се кълнатъ въ тѣхната сила".[1]) Това извѣстие се явява твърдѣ характерно, не само защото ни запознава съ обредитѣ, които хунно-българитѣ езичници употрѣбявали при извършването на договорната клетва, но и защото, ако императорътъ се съгласилъ до толкова да се унижи, че да даде клетва по езическия обичай на българитѣ, несъмнѣнно по прѣдложение на Омортаговитѣ пратеници, това показва, доколко мирътъ е билъ желателенъ за империята, нѣма вече да говоримъ за самитѣ статии на договора, които сж били, както видѣхме, въ полза на българитѣ: избухналото наскоро слѣдъ това гонение противъ иконитѣ, което отново разтърси империята, е правило необходимъ тоя миръ.[2])

---

[1]) *Ignatii Diaconi* Vita Nicephori въ appendices къмъ *Nicephori* Opuscula historica, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1880, p. 206$_{27}$—207$_{8}$. — За тая клетва говорятъ още и *Genesius,* ed. Bon., p. 28 и *Theophanis contin.,* ed. Bon., p. 31$_{8-12}$, обаче въ подробноститѣ тѣ се значително различаватъ, особено послѣдниятъ, отъ дякона Игнатия. За това вж. подробно въ Притурка № 14. — Ср. сжщо *В. Н. Златарски,* Клятва у языческихъ болгаръ, въ „Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго", Петроградъ, 1905, стр. 256—257. — Напослѣдъкъ писа за тая клетва и *Г. Кацаровъ,* Клетвата у езическитѣ българи, въ СпБА. кн. III (1912), обаче ние не можемъ да се съгласимъ както съ прѣвода, тъй и съ тълкуванията, които той дава за договориата клятва на българитѣ. За нова вж. подробно въ посочената Притурка № 14.

[2]) Макаръ че нито единъ отъ византийскитѣ автори не споменува, че обмѣната на плѣнницитѣ е станала, обаче това вече обстоятелство, че 30-годишниятъ миръ е билъ точно спазванъ отъ двѣтѣ страни, ни дава основание да твърдимъ, че и условнята на мирния договоръ ще да сж били несъмнѣнно изпълнени, т. е. че обмѣната на плѣнницитѣ се състояла още при Омортага. Това се доказва отъ слѣдния епизодъ за Василия Македонецъ, бждащия императоръ, който намираме у Конст. Багренородни (Vita Basilii у *Theoph. contin.* ib., p. 217$_{8-20}$): Наскоро, тъй като Богъ посѣщаваше своя народъ и ржководѣше тѣхния (на плѣнницитѣ) изходъ, (защото българскиятъ князъ, като не можеше повече да противостои срѣщу ромейскитѣ сили, отново падаше въ унинне), князътъ, като съзрѣлъ *между събрания при него християнски народъ, който трѣбваше да бжде отпуснатъ въ отечеството си,* дѣтето Василия, благородно по външния си видъ и мнло, да се смѣе и подскача, примамилъ го при себе си и му далъ една чудна по голѣмина ябълка. Дѣтето неизлобиво и смѣло се допирало до колѣнѣтѣ на княза и въ простотата на нрава показвало собственото си благородство, тъй че князътъ много билъ очуденъ, а тайно се сърдѣлъ на своя отредъ копиеносци. — Обаче не всички плѣнници-християни били отпуснати при обмѣната; останали отъ тѣхъ ония, които били поселени отъ Крума отвждъ Дунавъ като военни поселенци (вж. по-горѣ, стр. 277), защото тѣ се върнали въ отечеството си по-късно (въ 837 г.)

Но миръть билъ нуженъ не по-малко и за България. Гонението на християнитѣ несъмнѣнно се е продължавало, защото новата вѣра почнала да си пробива пѫть въ самия ханскиі дворъ. Теофилактъ, архиепископъ охридски, ни разказва, че въ числото на плѣнницитѣ, които били откарани отъ Одринско, имало нѣкой-си Кинамъ, „великолѣпенъ и хубавъ по външность, а по душевната си лѣпота по-славенъ и по-божественъ отъ своитѣ съврѣменници". При раздѣлата на плѣнницитѣ той се падналъ Омортагу. Кинамъ билъ обикнатъ отъ господаря си и отъ всички други, понеже безспорно ги прѣвъзхождалъ въ всѣко отношение; само едно нѣщо въ него ги печалило: той се различавалъ отъ тѣхъ по религия. Затова Омортагъ употрѣбилъ всички старания, за да го отлѫчи отъ Христа. Изпърво той изпиталъ вѣрата му по слѣдния начинъ: слѣдъ като извършилъ едно блѣскаво жертвоприношение и приготвилъ при това богата гощавка, той заповѣдалъ на благородния Кинамъ да седне наедно и да яде съ другитѣ началници. Но Кинамъ, като си спомнилъ думитѣ на ап. Павла, че „на вѣрващитѣ въ Христа не е възможно да пиятъ чаша Господня и чаша бѣсовска" (1 Кор. X, 20), отхвърлилъ прѣдложението да обѣдва съ тѣхъ. Ханътъ настоявалъ на своето. Киманъ, вмѣсто покорность, почналъ да доказва празнотата на езичеството и да проповѣдва за Христа. Тогава Омортагъ не прѣтърпѣлъ това и заповѣдалъ да затворятъ Христовия слуга въ тъмница, въ която той останалъ до смъртьта на Омортага.[1]) И тъй, споредъ Теофилакта, едничката причина за това тъй строго отнасяне съ Кинама било туй, дѣто той се различавалъ отъ българския ханъ и неговитѣ близки по религия. Обаче по-нататъшната сѫдба на затворника (вж. подолу) ни подсѣща да търсимъ истинската причина за злата участь на Кинама въ опасението на българскитѣ боили, да

и при съвсѣмъ други обстоятелства (вж. по-долу, стр. 339/40), когато и Василий, вече 25-годишенъ момъкъ се върналъ, защото той се родилъ въ царуването на Михаила I Рангаве (811—813) и въ 813 г. билъ откараиъ въ плѣнство съ родителитѣ си като дѣте-годиначе, а връщането му е станало къмъ края отъ царуването на импер. Теофила (829—842). (Вж. *Bury*, каз. съч., стр. 165 и сл.). Въ горния обаче разказъ, ако само ще трѣба да видимъ въ него исторически фактъ, Василий е прѣдставенъ като малко дѣте около на 3 години, слѣдов. случката, за която тукъ става дума, се отнася къмъ 815 г., когато тъкмо е ставала мирната обмѣна на плѣнницитѣ споредъ 30-годишния договоръ.

[1]) *Theophylactus*, Patrolog. gr. t. 126 ibid. § § 29—30. — *М. Соколовъ*, каз. съч., стр. 243—244.

не би подъ влиянието на тая тъй високо издигната личность християнството да проникне въ самия ханскі родъ, и по тоя начинъ новата вѣра, задъ която се криело тържеството на славѣнитѣ, да се закрѣпи въ България. Обаче и тая мѣрка, както ще видимъ по-нататъкъ, не помогнала на боилитѣ.

Наредъ съ тия вжтрѣшни опасения, които изисквали бързи и строги мѣрки отъ страна на българскитѣ боили, не по-малко отвличало вниманието на Омортага и на неговото правителство новото размѣстване на народитѣ, което ставало въ дадената епоха по степитѣ на южна Русия и което докарало въ Европа новъ варварски народъ, който се врѣзалъ като клинъ въ срѣдата на срѣдне-дунавското славѣнство. Ние тукъ разбираме движението на маджаритѣ, които въ началото на IX. вѣкъ напуснали старото си отечество отвждъ рр. Волга и Кама и се спуснали да търсятъ нови живѣлища на югъ и юго-западъ, кждѣто ги привличалъ слухътъ за богатствата на тия страни.[1]) Първоначално маджаритѣ се настанили между Донъ и Днѣпъръ въ владѣнията на хазаритѣ, безъ да образуватъ тукъ отдѣлна яка държава, а сж живѣли на отдѣлни и самостойни племена, отъ които всѣко си имало свой главатарь. Това обстоятелство имъ давало възможность да не се ограничаватъ въ своитѣ скитания и грабежи съ извѣстна опрѣдѣлена мѣстность; напротивъ, тѣхнитѣ отдѣлни отреди наскоро слѣдъ пристигането си въ придонскитѣ степи продължавали движението си на югъ и ю.-западъ, като сж разполагали лагеритѣ си тамъ, дѣто позволявали обстоятелствата и природнитѣ условия и извършвали въ сжщото врѣме своитѣ грабителски нахлувания въ разни посоки.[2]) Дали маджаритѣ сж се приближили прѣзъ това врѣме до българскитѣ сѣверо-източни граници, които повидимому сж достигали тогава до долнето течение на Днѣпъръ въ съсѣдство съ хазарското царство, ние нѣмаме прави данни; обаче старанието на Крума, както видѣхме, да защити тъкмо тия граници съ прѣселението на византийскитѣ плѣнници въ 813 г. и да устрои тукъ, по примѣра на византийскитѣ императори, военни поселища, ни дава доста основание да мислимъ, че въ това врѣме маджаритѣ сж прѣдставяли вече

---

[1]) *К. Гротъ*, Моравія и мадьяры, стр. 204.
[2]) *Пакъ тамъ*, стр. 216 и сл. — Ср. *Bury*, The Eastern Roman Empire, p. 423—424.

немалко опасность за българскитѣ владѣния между устието на Дунава и Днѣпръ особено прѣзъ врѣмето на приготовленията на Крума за грандиозния си походъ срѣщу Цариградъ прѣзъ зимата 813/14 г. Но слѣдъ смъртьта на Крума опасностьта откъмъ маджаритѣ, както изглежда, се уголѣмила, което е и накарало около 818—820 г. да прѣдприеме походъ срѣщу тѣхъ въ посока къмъ Днѣпръ, за който ни свидѣтелствува единъ мемораленъ надписъ отъ врѣмето на Омортага. Въ тоя надписъ се казва, че копанъ Окорсъ, отъ рода Цакагаръ, прѣзъ врѣмето на единъ походъ, потъналъ въ Днѣпръ.[1]) Какви сж били резултатитѣ отъ тоя походъ, остава сжщо неизвѣстно; но, доколкото може да се сжди по тоя надписъ, българитѣ ще да сж успѣли да отблъснатъ маджаритѣ отново въ тѣхнитѣ живѣлища отвждъ Днѣпръ, и несъмнѣнно Омортагъ е сполучилъ да си осигури безопасность откъмъ тая страна, защото наскоро слѣдъ това той трѣбало да обърне погледитѣ си отново къмъ Византия, дѣто станала нова промѣна въ управлението.

Лъвъ V, макаръ съ успѣхъ да защищавалъ границитѣ на империята въ Мала-Азия отъ аббасидитѣ, обаче подновеното иконоборство, което се водило не тъй силно и жестоко, както при Исаврийскитѣ императори, се обърнало отъ чисто църковна въ политическа борба, жертва на която станалъ императорътъ. Съставено било съзаклетие на чело съ бившия неговъ приятель, стратегъ Михаилъ Аморейски, който въ деня на Рождество Христово 820 г. сполучилъ да го убие и себе си да провъзгласи за императоръ.[2]) *Михаилъ II Балба* (820—829), ако и да билъ отъ доленъ произходъ, притежавалъ достатъчно тактъ и умѣние, за да даде едно колкогодѣ удовлетворително разрѣшение на иконоборческия въпросъ и да въдвори общественото спокойствие. Обаче, колкото и да се мжчилъ той да поддържа една умѣрена вжтрѣшна политика, неговътъ примѣръ билъ заразителенъ за други,

---

[1]) Съдържанието на надписа гласи: Κάνας ὀβηγη Ὡμουρτάγ. | Ὠχόρσης ὁ κοπαόνς θρε|πτὸς ἄνθρ(ω)πος μου ἐγέ|νετο κ(αὶ) ἀπελθ(ὼ)ν (εἰ)ς τὸ φου|σᾶτον ἐπ(ὶ)γη(ν) (εἰ)ς τὸν πο|ταμὸν τὸν Δάναπριν. | ἦτο δὲ γενεᾶς Τζαχαγάρης. Вж. *В. Н. Златарски*, Единъ отъ Правадийскитѣ Омортагови надписи, въ сПс, кн. 63 (1903), стр. 94—107, особ. 104—107. — Ср. *Абоба-Плиска*, стр. 190 и 214. — *J. Bury*, Eastern R. Empire, p. 366. — Извѣстия на Ист. Д-во, стр. 142. — *Јиречек*, Историја Срба, стр. 186, прѣдполага, че копанъ Окорсъ е загиналъ въ война противъ хазаритѣ.

[2]) Вж. *Bury*, п. т., стр. 48 и сл.

като него властолюбиви личности, за да произведатъ нова революция. Единъ отъ неговитѣ другари, военачалникъ Тома, по произходъ вѣроятно славѣнинъ,[1]) въ съюзъ съ арабитѣ и съ помощьта на други източни народи сполучилъ въ 821 г. да вдигне на източнитѣ граници на империята бунтъ, който заплашвалъ да разтърси отъ основа държавата съ много по-голѣма опасность, отколкото прѣдишнитѣ подобни бунтове, защото тая гражданска война получила не само политически, но и религиозенъ и социяленъ характеръ.[2]) По-голѣмата часть отъ Мала-Азия се отцѣпила отъ империята и признала властьта на бунтовника. Съ помощьта на една часть отъ византийската флота въ Бѣло море, която се отметнала отъ императора, и къмъ която се присъединили много други византийски товарни кораби, Тома сполучилъ да проникне въ Тракия, дѣто населението се присъединило къмъ него за общи дѣйствия,[3]) а въ декемврий 821 г. обсадилъ Цариградъ отъ море и суша. Положението на столицата било твърдѣ критическо. Наистина, обсадата прѣзъ цѣлата 822 г. прѣминала безъ особени успѣхи за обсадителитѣ, но отъ своя страна и Михаилъ II не могълъ да прѣдприеме нищо рѣшително. Въ тая критическа минута столицата на империята била спасена отъ наврѣменната помощь на българитѣ.

Прѣзъ лѣтото 823 г., слѣдъ поражението на флотата на бунтовника въ Мраморно море, Омортагъ набързо навлѣзълъ въ византийска територия и по главния пѫть по край Одринъ и Аркадиополь неочаквано се явилъ на брѣговетѣ на Мраморно море, като се разположилъ на равнината Кидуктъ източно отъ Ираклея (Ерекли).[4]) Извѣстието за пристигането на българитѣ принудило Тома да снеме обсадата на столицата и веднага потеглилъ срѣщу новия неприятель. Въ станалото тамъ сражение Тома билъ съвсѣмъ разбитъ и билъ принуденъ да се оттегли въ близкитѣ планини. Докато

---

[1]) Прѣдполага се, че той е произлизалъ отъ славѣнскитѣ сѣмейства, които били поселени на Понта близо до Газиура на брѣга на р. Ирисъ, югоизточно отъ Амасия. — Вж. *А. А. Васильевъ*, Византія и арабы. Петроградъ, 1900, стр. 24. — *Bury*, п. т., стр. 11.

[2]) *А. А. Васильевъ*, п. т., стр. 21—23.

[3]) Споредъ едно извѣстие (Писмото на Михаила II до Людовика Благочестиви отъ 824 г. у *Baronii*, Апп. Eccl. t. XIV, p. 63) въ числото на западнитѣ съюзници на Тома били и живущитѣ около Солунъ славѣни. — Вж. *А. А. Васильевъ*, каз. съч., стр. 33.

[4]) За тая мѣстность вж. по-горѣ, стр. 267, бѣл. 1.

той се готвилъ да даде ново сражение, българитѣ, доволни отъ побѣдата си и като награбили голѣма плячка, скоро се оттеглили и напуснали византийската територия.[1]) Дали това бързо оттегляне на Омортага е било прѣдизвикано отъ страхъ, че българитѣ не ще могатъ да издържатъ едно ново сблъскване съ Тома, или пъкъ то е влизало въ условията, при които имъ е било позволено да навлѣзатъ въ империята прѣдъ видъ на сѫществуващия миренъ договоръ, за сега остава неизвѣстно тъй, както не може съ положителность да се установи, по чия инициатива българитѣ се намѣсили въ тая гражданска война. Споредъ едни Михаилъ самъ се обърналъ къмъ българитѣ за помощь, като ги поканилъ да му бждатъ съюзници,[2]) а споредъ други, Омортагъ, като се научилъ, че императорътъ билъ обсаденъ, изпратилъ тайно пратеници при Михаила съ извѣстие, че той е готовъ по собствено желание да даде достатъчна помощь, понеже искалъ да подтвърди и още повече да заякчи сключения отъ него 30-годишенъ миръ съ Лъва V.[3]) Макаръ, че тия послѣднитѣ

---

[1]) *Genesius.* ib., p. 41—42. — *Theoph. contin.*, ib., p. 64_{18} — 66_{11}. — Ср. *А. Васильевъ*, п. т., стр. 37—38. — *Bury*, п. т., стр. 100—102.

[2]) *Georg. Hamart.* ed. Muralti, p. 698_{21-24}: (Тома) μαθὼν ὡς ὁ βασιλεὺς Μιλαὴλ τοὺς Βουλγάρους εἰς συμμαχίαν κατ' αὐτοῦ προσκαλέσατο, παραχρῆμα τὴν πόλιν ἐάσας, κατ' αὐτῶν θᾶττον ἧχετο, οὓς δὴ καὶ μαχεσάμενος καὶ πολλοὺς αὐτῶν διαφθείρας, εἰς Ἀρκαδίου πόλιν ἑαυτὸν ἀσφαλίζεται.

[3]) *Genesius.* ib., p. 41: διαπρεσβεύεται πρὸς βασιλέα καὶ συμμαχεῖν αἰτεῖται αὐτῷ. — *Theoph. contin.*, ib. p. 64_{19-22}: Μορτάγων ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς (това е едничко мѣсто, дѣто българ. владѣтель у визант. автори се нарича βασιλεὺς срѣщу обикновенитѣ ἄρχων, ἡγεμών, ἀρχηγός).... λάθρα τινὰς ἐς βασιλέα πέμψας ἐξαποστεῖλαι αὐτομάτῳ γνώμῃ συμμαχίαν καθυπισχνεῖτο καὶ βοήθειαν αὐτῷ τὴν ἀρκοῦσαν διδόναι καθωμολόγει. — 65_{17-10}:.... καὶ τὰς πρὸς αὐτὸν δὲ τριακοντούτεις σπονδὰς γεγενημένας παρὰ τοῦ προκατασχόντος Λέοντος ἐπιβεβαιῶσαι καὶ ἰσχυροτέρας ποῆσαι ζητῶν· κτλ. — Нѣкои отъ новитѣ историци въ случая даватъ прѣдпочитане на Георгия Амартола, като на съврѣменникъ, а извѣстието на Генесия, а съ него и на Продължателя обясняватъ съ националната гордость на автора, за когото било недостолѣпно, щото императорътъ да се обръща за помощь къмъ единъ варваринъ, та и главната заслуга за поражението на противника да се припише на послѣдния. Вж. *Hirsch*, п. т., стр. 134. — *А. Васильевъ*, каз. съч., стр. 37[3]. — *Bury*, каз. съч., стр. 100, остава тоя въпросъ открить. — Може би обяснението за националната гордость на споменатитѣ автори — Генесия и Продължателя — да е право, но ние имаме достатъчно основание да се усъмнимъ въ вѣрностьта на Амартоловото извѣстие прѣдъ видъ 1. на това, че извѣстната враждебность на тоя авторъ къмъ императоритѣ-иконоборци го е накарала да погледне тенденциозно на въпроса и 2. че той избѣгва да спомене за истинския резултатъ отъ сражението на Тома съ българитѣ и прѣдставя работата доста смотолевено, какво ужъ Тома се сразилъ съ българитѣ и много отъ тѣхъ изтрѣбилъ. Тоя възгледъ се опровергава вече съ това, че Михаилъ II е могълъ да се освободи отъ своя противникъ наскоро слѣдъ това само благодарение на одържаната отъ българитѣ побѣда, още повече че самъ той въ писмото си до Людовика Благочестиви отъ 10. априлъ 824 г.,

и да твърдятъ, какво Михаилъ II не се рѣшавалъ отначало да приеме прѣдложението на българския ханъ, или подъ прѣдлогъ, че не трѣбало тия, които се били съгласили за толкова врѣме да се въздържатъ отъ проливане на християнска кръвь, да унищожатъ добритѣ рѣшения поради войната на съзаклетницитѣ,[1]) или защото поради своето скжперничество е щадилъ държавното съкровище за заплатата, която той би трѣбало да даде на българитѣ за оказаната помощь,[2]) ние не можемъ да допуснемъ, че Омортаговата помощь е станала безъ знанието и не по желанието на императора.[3]) Очевидно прѣдварително сж се водили прѣговори за условията, при които трѣбало да стане навлизането на българската войска въ прѣдѣлитѣ на империята: вѣроятно, отъ българска страна е било прѣдложено да се смѣта тая акция не за нарушение на 30-годишния миръ, а за още по-голѣмо негово заякчаване, а отъ византийска — българското навлизане да бжде за кжсо врѣме и безъ никакви претенции за каквото и да било възнаграждение отъ страна на императора, и българитѣ да се задоволятъ само съ плячката, която ще заграбятъ отъ неприятеля въ случай на побѣда.[4])

въ което той подробно описва възстанието на Тома, посочва за такова едно поражение на бунтовника на 30 мили отъ столицата, подъ което трѣба да се подразбира побѣдата на българския ханъ, макаръ че Михаилъ II не споменува името на българитѣ, което е твърдѣ понятно. (Вж. *Baronii* Ann. ecclesiastici, t. XIV, p. 62 (Lucae, 1743). — Ср. *Hirsch,* каз. съч., стр. 24).

[1]) *Genesius,* ib., p. 41..... ἀπολογεῖται μὴ χρῆναι τοὺς ἐπὶ τοσούτων χρόνον ὁμολογηκότας χριστιανικῶν αἱμάτων ἀφέξεσθαι ἐπὶ τῶν στασιωτῶν πολέμῳ τὰ καλῶς δόξαντα καταλύειν.

[2]) *Theoph. contin.* ib., p. 65$_{11-4}$: ἀλλ' ὅ γε Μιχαήλ, εἴτε τῇ ἀληθείᾳ τὸ τῶν ὁμοφύλων πλῆθος καταιδούμενός τε καὶ ἐλεῶν, εἴτε καὶ χρημάτων φειδόμενος, (ἐτύγχανε γὰρ ἐπὶ πολὺ τὰς χεῖρας τῶν ἄλλων βασιλέων ὑφ' ἑαυτὸν ἔχων ἐκ φειδωλίας).

[3]) Ср. *А. Васильевъ,* каз. съч., стр. 37. — *Bury,* каз. съч., стр. 100.

[4]) Че въ 823 г. е имало нѣкакъвъ договоръ между България и Византия, се донѣйдѣ доказва и отъ силно фрагментирания надписъ на стѣлпа, намѣренъ въ гробищата между с. с. Синебиръ и Карабашли и издаденъ въ Archäol. — epigr. Mitth. XIX (1896), S. 244 и въ *Абоба-Плиска,* стр. 226—228; табл. XLIV. 3. Надписътъ е дотолкова много пострадалъ въ краищата, че по никой начинъ не може да се разбере смисълътъ му. Обаче издателитѣ възъ основа на отдѣлнитѣ думи, конто колко-годѣ се възстановяватъ, сж на мнѣние, че тукъ става дума за сключването на нѣкакъвъ договоръ, въ който, очевидно, е игралъ роля споменатиятъ вече отъ насъ български воевода *Цикъ* или *Цокъ* (вж. по-горѣ, стр. 293). Тоя договоръ се отнася къмъ 6328 г. отъ С. М. или отъ Б. Ера къмъ 148 л. г., която споредъ нашитѣ изчисления се е продължавала отъ 6. августъ 823 г. до 24. юлий 824 г. (вж. притурка № 1.). а това ни дава достатъчно основание да отнесемъ 1. въпросния договоръ къмъ врѣмето на българската намѣса въ гражданската война на Византия и 2. самиятъ походъ на българитѣ къмъ Цариградъ къмъ августъ и септемврий сжщата 823 г. — Къмъ сжщото врѣме ние сме наклонни да отнесемъ и Ески-Джумайския надписъ

Както и да било, но подобна една съвмѣстна акция противъ Тома се налагала отъ самитѣ интереси на двѣтѣ съсѣдни държави, независимо отъ това, отъ кого е излѣзла инициативата: отъ Михаила II ли, или отъ Омортага. Защото една външна помощь за императора въ дадения моментъ била повече отъ желателна и дори необходима, както видѣхме, за спасението на столицата, а съ нея и на империята, а пъкъ измѣнението на отношенията между България и Византия, което би послѣдвало, въ случай че бунтовникътъ излѣзе побѣдитель, било би за Омортага отъ сждбоносно значение прѣдъ видъ на политическитѣ осложнения, които въ това врѣме ставали на сѣверо-западнитѣ граници на държавата му, както ще видимъ по-долу. Обаче сполучливата и наврѣменна намѣса на българитѣ въ гражданската война на Византия не само отклонила всѣка опасность отъ тая страна за България, но и нанесла рѣшителенъ ударъ върху прѣдприятиѣто на Тома, слѣдъ който той не можилъ да се поправи. Подиръ едно неуспѣшно сражение въ околностьта на Цариградъ, Тома се затворилъ въ крѣпостьта Аркадиополь, дѣто обсаденъ той билъ хванатъ отъ градскитѣ жители и прѣданъ Михаилу II, а въ срѣдата на октомврий 823 г. билъ убитъ.[1]) Като си осигурилъ по тоя начинъ безопасность откъмъ южната си съсѣдка, Омортагъ насочилъ всичкото си внимание на сѣверозападъ, дѣто развиващитѣ се събития изисквали бързата му намѣса.

Слѣдъ унищожението на аварската държава и присъединението на източно Маджарско съ Банатъ къмъ България,

---

(вж. *Абоба-Плиска*, стр. 226; табл. XLIV, 2), който и по палеографични особености, и по начертание на буквитѣ стои много близу до Сюлейманкьойския надпись, слѣдов. произлиза отъ врѣмето на Омортага. Той съдържа, очевидно, условията на нѣкакъвъ договоръ между ромеи и българи, въ които искаме да видимъ тъкмо условията на споменатия по-горѣ договоръ отъ 823 г. Но за жаль и тоя надпись сжщо е миого пострадалъ и не може нищо да се разбере отъ съдържанието му.

[1]) Подробно вж. *А. Васильевъ*, каз. съч., стр. 39—40. — *Bury*, каз. съч., стр. 102—103. — *Ѳ. Ив Успенски* придава на българската намѣса въ тая гражданска война на Византия и друго значение. Въ ст. „Константинопольскій соборъ 842 года“ (ЖМНПр. ч. 273 (1891), стр. 149) той пише: „Мартагонъ съ своимъ вмѣшательствомъ еще на 20 лѣтъ поддержалъ иконоборческую партію и нанесъ сильное пораженіе инородческимъ елементамъ имперіи, стремившимся возобладать надъ эллинизмомъ.“ *А. Васильевъ* пъкъ, който усвоява това мнѣние, пише (каз. съч., стр. 38): „Въ лицѣ Ѳомы былъ побѣжденъ глава православной партіи; поэтому болгарскій правитель оказалъ не малую услугу императорамъ-иконоборцамъ вообще, поддержавъ на нѣкоторое врѣмя иконоборческую партію“

българскитѣ владѣния, както видѣхме, граничили непосрѣдно съ франкската монархия по рр. Тиса и Дунавъ въ началото на IX. вѣкъ. Докато Омортагъ билъ завзетъ съ уредбата на отношенията си съ Византия, една часть отъ славѣнското племе *тимочани*, които влизали въ състава на българската държава още отъ врѣмето на Тервеля, по неизвѣстни причини се отметнала отъ българската власть, вѣроятно слѣдъ смъртьта на Крума, и прѣминала въ франкска територия. Въ 818 г. тѣ заедно съ други български славѣни — *абодрити*, отъ които една часть населявала страната по лѣвия брѣгъ на Дунавъ между тая рѣка и Тиса, отъ устието на р. Сава, до онова на Тимокъ, а другата часть подъ името *преденецентри* или *браничевци* — по десния брѣгъ на Дунавъ въ областьта на р. Млава,[1]) изпратили пратеници при Людовика Благочестиви (814—840) въ Херисталъ съ прѣдложение да ги вземе подъ върховната си власть,[2]) на сѫщитѣ федеративни начала, на каквито и панонскитѣ славѣни влѣзли въ състава на франкската държава начело съ своитѣ мѣстни князе[3]). Обаче, когато въ 819 г. хърватскиятъ князъ, Людевитъ, слѣдъ като Людовикъ Благочестиви му отказалъ да го защити отъ жестокостьта на фриулския маркграфъ, Кадолахъ, на когото той билъ непосрѣдно подчиненъ, вдигналъ голѣмо възстание между рр. Сава и Драва за независимость, отцѣпилитѣ се тимочани се присъединили къмъ него. Почналата се обаче усилена и неравна борба противъ франкитѣ Людевитъ не можалъ да издържи и въ 822 г. билъ принуденъ да търси спасение въ Сърбия, дѣто неговиятъ заклетъ врагъ, Боренъ, управитель на далматинскитѣ хървати, наредилъ убийството му въ 823 год., и хърватитѣ, а задно съ тѣхъ и тимочанитѣ били отново подчинени подъ франкската власть.[4]) Слѣдъ бѣгството на Людевита абодрити

[1]) За тия славѣнски племена и за тѣхнитѣ имена, както и за принадлежностьта имъ къмъ българскитѣ, а не сръбскитѣ славѣни, вж. *L. Niederle*, Slovanske starožitnosti, Dil. II, стр. 417—418.

[2]) *Einhardi* Annales, s. an. 818: . . . Erant ibi (in Heristallo) et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet . . . . et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate disciverant et ad nostros fines se contulerant. *Pertz*, Mon. Germ. t. I, p. 205. — Ср. *I. Marquart*, Streifzüge, стр. 116. — *Niederle*, каз. съч. стр. 117, мисли, че тѣ искали помощь.

[3]) *E. Dümmler*, Über die älteste Gesch. der Slawen in Dalmatien. SBWA. Bd. XX (1856), S. 388 f. — Вж. *М. Соколовъ*, каз. съч., стр. 86.

[4]) *М. Соколовъ*, каз. съч. стр. 86. — *E. Dümmler*, Geschichte des Ostfränkischen Reiches, Leipzig, 1887, 2te Aufl. S. 36. — *Marquart*, каз. съч. стр. 116.

и браничевци, боейки се прѣдъ силата на мощния си съсѣдъ, изпратили въ 822 год. на сейма въ Франкфуртъ при Людовика пратеници, които да му оповѣстятъ за доброволиото си подчинение.[1])

Тия самоволни отцѣпвания на споменатитѣ славѣнски племена отъ българската държава принудили най-сетнѣ Омортага да обърне сериозно внимание къмъ това, което ставало на сѣверо-западнитѣ граници. Слѣдъ завръщането си отъ похода противъ Тома въ 823 г. той се опиталъ, вѣроятно, съ сила да върне отцѣпилитѣ се славѣнски племена, но повидимому не сполучилъ. Затова въ 824 г. подъ прѣдлогъ, че иска да сключи миръ, Омортагъ изпратилъ пратеници съ писмо до Людовика Благочестиви. Императорътъ, слѣдъ като ги изслушалъ и прочелъ донесеното писмо, крайно очуденъ, назначилъ едного баварца Махелмъ да отиде заедно съ Омортаговитѣ пратеници въ България и да изучи по-грижливо причинитѣ на това необикновено и никога по-рано небивало посолство въ франкската държава.[2]) И наистина това е било първо сношение на българския владѣтель съ франкския господарь и изобщо съ западъ. Като резултатъ отъ отиването на Махелма въ България било това, че прѣзъ зимата 824/5 год. Омортагъ изпратилъ нови пратеници, на които било възложено да установятъ точно границитѣ между българската и франкската държава. Въ мисията на това посолство ясно проглежда, че българскиятъ ханъ е искалъ по миролюбивъ начинъ да разрѣши пограничния въпросъ. Но когато съобщили на Людовика въ Ахенъ, че българскитѣ пратеници се намирали въ Бавария, той изпратилъ специално човѣкъ, който да ги посрѣщне и задържи тамъ извѣстно врѣме. Между това той позволилъ на нови пратеници отъ браничевци, за които така сжщо му било съобщено, че се приближавали, незабавно да дойдатъ при него. Когато пратеницитѣ отъ послѣднитѣ почнали да се оплакватъ отъ

---

[1]) *Einhardi* Annales, s. an. 822: In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, ..., Praedenecenti, ..., legationes cum muneribus ad se directus audivit. *Pertz*, Mon. Germ., t. I, p. 209.

[2]) *Einhardi*, ib., s. an. 824: Rex Bulgarorum Omortag velut pacis faciendae gratia legatos ad imperatorem cum litteris misit, quos ille cum audisset, ac litteras quae adlatae fuerant legisset, rei novitate non inmerito permotus, ad explorandam diligentius insolitae et numquam prius in Franciam venientis legationis causam Machelmum quendam de Baioaria cum ipsis legatis ad memoratum regem Bulgarorum direxit. *Pertz*, ib., t. I, p. 212.

несправедливата враждебность на българитѣ и молили за помощь противъ тѣхъ, заповѣдано имъ било да си отидатъ въ земята и да дойдатъ пакъ къмъ врѣмето, опрѣдѣлено за българскитѣ пратеници.[1]) Отъ тая разпоредба се види, че Людовикъ е искалъ да разгледа пограничния въпросъ въ присѫтствието на прѣдставители отъ двѣтѣ страни. Обаче той не сдържалъ думата си. Българскитѣ пратеници, които по негова заповѣдь били задържани въ Бавария, получили разрѣшение да дойдатъ въ Ахенъ само въ срѣдата на м. май 825 г. Людовикъ ги приелъ и изслушалъ и наскоро слѣдъ това по сѫщитѣ пратеници изпратилъ до българския владѣтель писмо, въ което той повидимому не давалъ удовлетворителенъ отговоръ.[2])

Когато българскитѣ пратеници се върнали въ Плиска и донесли писмото на императора, Омортагъ, силно ядосанъ отъ съдържанието му, понеже не получилъ това, което искалъ, рѣшилъ да постави въпроса ребромъ. Въ началото на 826 год. той изпратилъ отново сѫщия пратеникъ съ писмо до Людовика, въ което той право заявявалъ, или незабавно да стане опрѣдѣлението на границитѣ, или, ако това не е угодно, то нека всѣки защищава границитѣ си, понеже не сѫществувалъ никакъвъ миренъ договоръ. Но императорътъ и тоя пѫть не намѣрилъ за нужно да му отговори веднага, защото въ това врѣме се пръснало слухъ, какво българскиятъ владѣтель билъ или сваленъ отъ прѣстола, или билъ убитъ отъ нѣкой неговъ боилъ. Затова той заповѣдалъ на пратеника да почака, докато се узнае, доколко този слухъ

---

[1]) *Einhardi* Annales, s. an. 824 . . . Quo (Aquasgrani) cum (imperator) venisset, et ibi natalem Domini celebrasset, adlatum est ei, quod legati regis Bulgarorum essent in Baioaria; quibus obviam mittens, ipsos quidem usque ad tempus congruum ibidem fecit operiri. Caeterum legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur, et contermini Bulgaris Daciam Danubio adjacentem incolunt, qui et ipsi adventare nuntiabuntur, illico venire permisit. Qui cum de Bulgarorum iniqua infestatione quererentur, et contra eos auxilium sibi ferri deposcerent, domum ire, atque iterum ad tempus Bulgarorum legatis constitutum redire jussi sunt. — *Pertz*, ib. t. I, p. 212—213. — Споредъ *Marquart'a*, (каз. съч., стр. 117) подъ Daciam Danubio adjacentem се разбира Аврелиянова Дакия южно отъ Дунавъ.

[2]) *Einhardi* Annales, s. an. 825: . . . (imperator) legatos Bulgarorum circa medium Maium Aquasgrani venire praecepit . . . Bulgaricam legationem audivit; erant enim de terminis ac finibus inter Bulgaros ac Francos constituendis . . . . Imperator vero, audita Bulgororum legatione, per eosdem qui ad eum missi fuerant legatos regi eorum missis litteris, prout videbatur respondit. *Pertz*, ib., I, p. 213. — Ср. *Fuldenses* anni. s. eod. an., ib. t. I, p. 358. — *Vita* Hludowici imperatoris, ib. t. II, p. 628.

е вѣренъ. За тая цѣль дворцовиятъ графъ Бертрихъ билъ изпратенъ въ Каринтия при графоветѣ Балдерихъ и Геролдъ, отбранители на „аварската“ граница. Когато Бертрихъ се върналъ и донесълъ, че пръснатиятъ слухъ е лъжливъ, Людовикъ повикалъ при себе си българския пратеникъ и веднага го отпусналъ да си отиде обратно безъ писмо.[1])

Тия безрезултатни протакания, въ които явно проглеждало едно незачитане отъ страна на западния императоръ къмъ българския владѣтель, а може би и желание да печели врѣме, най сетнѣ дали на Омортага да разбере, че пограничниятъ въпросъ не ще може да се разрѣши по миролюбивъ начинъ, и той не се забавилъ да се вземе за оржжие. Въ 827 г. български войски били изпратени на лодки отъ Дунавъ нагорѣ по р. Драва; тѣ навлѣзли въ горня Панония и опустошили страната съ огънь и мечъ. Като завладѣлъ по тоя начинъ тамошнитѣ славѣни, Омортагъ изгонилъ оттамъ поставенитѣ отъ франкитѣ тѣхни князе и назначилъ вмѣсто тѣхъ български управители.[2]) Прѣзъ февруарий 828 г. фриулскиятъ маркграфъ Балдерихъ, прѣемникъ на Кадолаха, за немарливитѣ си дѣйствия противъ българитѣ билъ смѣненъ отъ длъжностьта,[3]) и воденето на войната било прѣдадено на младия краль, Людовика Баварски.[4]) Изглежда, че фран-

---

[1]) *Einhardi* Annales, s. an. 826: Cum regi Bulgarorum legati sui qui egerint renuntiassent, iterum eum, quem primo miserat, ad imperatorem cum litteris remisit, rogans ut sine morarum interpositione terminorum definitio fieret, vel si hoc non placeret, suos quisque terminos sine pacis foedere tueretur. Cui imperator, quia fama erat Bulgarorum regem a suo quodam optimate aut regno pulsum aut interfectum, respondere distulit; illoque expectare jusso, propter famae certitudinem comperiendam Bertricum palatii comitem ad Baldricum et Geroldum comites et Avarici limitis custodes in Carantanorum proviniciam misit, qui cum reversus nihil certi super his quae fama vulgaverat reportasset, imperator legatum ad se evocatum sine litteris remeare fecit. *Pertz*, ib., I, p. 214. — Ср. *Fuldenses* annl. s. an. 826, ib., p. 359. — *Vita* Hludowici, ib., p. 629, завършва: Rescita autem veritate, missum infecto negotio remisit. — *Лопарев*, каз. ст., стр. 351, невѣрно прѣдава, че Людовикъ отпусналъ пратеника съ писмо.

[2]) *Einhardi* Annal. s. an. 827: Bulgari quoque Sclavos in Pannonia sedentes, misso per Dravum navali exercitu, ferro et igni vastaverunt, et expulsis eorum ducibus, Bulgaricos super eos rectores constituerunt. *Pertz*, ib., t. I, p. 216. — Ср. *Fuldenses* annales, s. an. 827, ib. t. I, p. 359.

[3]) *Einhardi* Annales, s. an. 828:... Mense Februario... Baldricus, dux Foroiuliensis, cum propter eius ignaviam Bulgarorum exercitus terminos Pannoniae superioris inpune vastasset, honoribus quos habebat privatus. *Pertz*, ib., t. I, p. 216. — Ср. *Vita* Hludowici imp. ib., p. 631.

[4]) *Fuldenses* annales, s. an 828: Hlotharius cum exercitu ad marcam Hispanicam missus est; similiter et Hludowicus juvenis contra Bulgaros. *Pertz*, ib., t. I, p. 359.

китѣ сѫ успѣли да отблъснатъ българитѣ отъ завзетата територия, защото въ слѣднята 829 г. българска войска отново навлѣзла на лодки по р. Драва въ франкскитѣ владѣния и опожарила нѣколко села.[1]) Къмъ врѣмето на тия военни дѣйствия противъ франкитѣ ще да се отнася и загинването на тарканъ *Онгавонъ*, отъ рода Кувиаръ, който, споредъ единъ мемораленъ надписъ отъ врѣмето на Омортага, потъналъ въ р. Тиса.[2])

Какви сѫ били слѣдъ това политическитѣ отношения между България и франкската държава, за това западнитѣ аннали нищо не споменуватъ; обаче, като имаме прѣдъ видъ, 1., че въ 832 г. български пратеници сѫ идвали съ дарове при императора,[3]) което явно посочва на мирни и приятелски отношения между двѣтѣ съсѣдни държави, и 2. че областьта *Срѣмъ* (Sirmium), между р.р. Дунавъ и долнето течение на Сава, слѣдъ Омортага се намирала вече подъ българска власть и останала българска прѣзъ IX. и X. вѣкъ,[4]) ние имаме достатъчно основание да твърдимъ, че второто навлизане на българитѣ по Драва въ франкскитѣ владѣния въ 829 г. се е завършило съ прѣкратяването на враждебнитѣ дѣйствия и съ пълно съгласие между Омортага и Людовика за точно опрѣдѣляне границитѣ между двѣтѣ държави. Дали е послѣдвалъ нѣкой миренъ договоръ между тѣхъ, не е извѣстио; но несъмнѣнно е това, че отъ тогава 1. се е турило край на франкската офанзива къмъ Балканския полуо-въ и 2. областьта Срѣмъ е била отстѫпена окончателно на българитѣ, съ което се осигурявала важната крѣпость *Синидунумъ*, отъ тогава наречена съ славѣно-българско име *Бѣлградъ*, и се закрѫглявала сѣверо-западната българска граница, която сега е вървѣла така: отъ устието на Тиса, обхващайки об. Срѣмъ, тя слизала къмъ срѣднето течение на р. Сава, по

---

[1]) *Ibidem*, s. an. 829: Bulgari navibus per Dravum fluvium venientes, quasdam villas nostrorum flumini vicinas incenderunt. *Pertz*, ib.. t. I. p. 360.

[2]) Съдържанието на тоя надписъ, който въ срѣдата и десния край е повръденъ, гласи: †Κάνας ὀβηγη Ὥμου[ρτ]αγ[Ὠνεγαβον... ρα ταρ|κανός, θ[ρεπτὸς ἀ]θρ(ω)[πος]||μου ἐγένετο [κ(αὶ) ἀπ]ελθ(ὼ)ν [(αὶ)ς]| τὸ φουσᾶτον ἐπν(ί)γην (αὶ)ς τὴ[ν|| Τήϳαν τὸν ποταμόν· ἦτο δὲ| γενεᾶς Κουβιάρης. — Archäol.-epigr. Mitt. XVII (1894) S. 199—200. — *Аѳоба-Плиска*, стр. 190—191, табл. XIII, 3. и 214.

[3]) *Saxo*, s. an. 832: Legati Bulgarorum cum muneribus venerunt. *Pertz*, Mon. Germ. t. VIII, p. 574.

[4]) *Bury*, каз. съч., стр. 364—365. — Извѣстия на Ист. Д-во, п. т. стр. 139—141.

тая рѣка до устието на р. Колубара, по тая рѣка и по източния ѝ притокъ въ ю. източна посока къмъ срѣднето течение на р. Морава, по нея и българ. Морава, и при дн. Алексинацъ се отдѣляла отъ нея и, като обхождала Нишъ източно, спущала се по Суха планина къмъ входа на Струмското дефиле при Перникъ; оттамъ между Витоша и Рила край Самоковъ достигала западнитѣ Родопи при Костенецъ и по сѣвернитѣ склонове на тия планнни се спущала къмъ Макроливада, дѣто тя трѣбало по-сетнѣ да се скопче съ опрѣдѣлената по 30-годишния миръ юго-източна граница съ империята.[1])

Послѣдниятъ актъ въ външната политика на Омортага е свързанъ съ новата промѣна на прѣстола въ Византия. На 1. октомврий 829 г. умрѣлъ Михаилъ II, когото наслѣдвалъ синъ му *Теофилъ* (829—842). Михаилъ Сирийски отбѣлѣзва въ хрониката си като първо събитие въ царуването на новия императоръ, какво „българитѣ се спогодили съ него“ или че тѣ „се задлъжили да изпълняватъ това, което било отъ по-напрѣдъ рѣшено“,[2]) подъ които изрази безспорно трѣба да разбираме, че 30-годишниятъ миръ билъ подновенъ и че българитѣ се задължили да го спазватъ и прѣзъ неговото царуване, а това за Теофила било отъ първостепенна важность поради затруднителното положение, въ което се намирала империята въ това врѣме, — тежкитѣ войни съ арабитѣ. Къмъ края на третия десетъкъ на IX. вѣкъ Омортагъ сполучилъ да възстанови мирнитѣ отношения съ съсѣдитѣ си. Но той не можалъ дълго да се наслаждава отъ тоя миръ, защото не слѣдъ много врѣме се поминалъ. Смъртьта му ние отнасяме къмъ 831 г., защото, както видѣхме, въ 832 г. сж ходили български пратеници съ дарове при Людвика Благочестиви,[3]) несъмнѣнно, за да извѣстятъ западния императоръ за покачването на новия хаиъ на прѣстола и да подтвърдятъ и скрѣпятъ отново настаналитѣ слѣдъ 829 г. мирни отношения между България и франкската държава.

* * *

[1]) Вижъ по-горѣ, стр. 301.

[2]) *Michel le Syrien*, Chronique, ed. par J. — B. Chabot, t. III (1905), fasc. 1, p. 50: En l'an 1140 (829), mourut Michel, empereur des Romains, et Theophilus régna. Les Bulgares se soumirent à lui etc. — *Ibidem*, p. 73: Theophilus, empereur des Romains, en voyant que les Bulgares avaient fait leur soumission etc.

[3]) Вж. цитатъ стр. 316, бѣл. 3.

Сравнивайки политическата дѣйность на Омортага съ оная на баща му Крума, не е мжчно да забѣлѣжимъ, че тѣ сж били насочени въ двѣ диаметрално противоположни страни: Крумъ бѣ насочилъ всичкото си внимание на югъ и юго-западъ съ цѣль да разшири границитѣ на царството за смѣтка на източната империя, като освободи и обедини всички балкански славѣни, и по тоя начинъ да създаде отъ България една силна държава, която да бжде въ състояние винаги да се противопоставя на Византия и да отстоява своята политическа независимость; отъ тая политическа програма изтичала, както видѣхме, и насоката на вжтрѣшната му политика — постепенното издигане и приравнение правата на славѣнитѣ съ ония на българитѣ въ полититическо и социялно отношение. Омортагъ, напротивъ, намирайки се подъ силното влияние на антиславѣнската политика на българскитѣ боили, отказалъ се отъ политическитѣ планове на баща си и, като сполучилъ съ 30-годишния договоръ да опрѣдѣли и осигури мира съ Византия, чрѣзъ което той доказалъ, че нѣма намѣрение да завзема нейна територия, обърналъ погледитѣ си въ противоположна страна: за него, повидимому, сж имали по-голѣмо значение и важность сѣвернитѣ задунавски владѣния, чрѣзъ запазването на които той въ не помалка степень е засилвалъ мощьта на държавата и обезпечавалъ нейната независимость откъмъ южната си съсѣдка. Затова Омортагъ поискалъ на сѣверо-изтокъ да отстрани опасностьта откъмъ маджаритѣ, които все повече се приближавали къмъ границитѣ на България, а на сѣверо-западъ да спре настжпателното движение на франкитѣ къмъ Балканския полуостровъ, което е заплашвало съ не по-малка опасность. Той завършилъ съ пъленъ успѣхъ и двѣтѣ тия прѣдприятия. Друга отличителна черта въ дѣйностьта на Омортага, сжщо така противоположна на бащината му, е неговото миролюбие: докато Крумъ прѣкаралъ повечето отъ царуването си въ постоянни и продължителни войни, Омортагъ се стараелъ да избѣгва войнитѣ и, ако тѣ му се налагали, той гледалъ, колкото е възможно, въ по-кжсо врѣме да ги свърши. Това миролюбие на Омортага се намира въ непосрѣдствена свръзка съ вжтрѣшната му дѣйность, която най-рельефно се е изразила въ неговата строителна политика, чийто най-добри свидѣтели сж случайно запазенитѣ и до

насъ дошли нѣколко епиграфични паметници отъ врѣмето на тоя български ханъ.

Отъ тия паметници на първо мѣсто ще приведемъ тъй наречения *Чаталарски* надписъ, издълбанъ на единъ отъ варовикъ стълпъ (дължъ 6·15 м., диаметъръ въ основата 0·75 м., а на върха 0·53—0·54 м.), намѣренъ недалечъ отъ с. Чаталяръ (бълг. Чатали, сег. Крумово), сѣверно отъ ж.-п. станция Прѣславъ—Крумово. Надписътъ въ нѣкои мѣста е доста поврѣденъ, но все пакъ може да се попълни въ по-голѣмата му часть, която гласи: „Великиятъ ханъ Омортагъ е князъ отъ Бога въ земята, дѣто се е родилъ. Като остая (да прѣбѫдва) въ лагера на Пл(и)ска, той построи аулъ (дворецъ) на Туца (Туча) и уголѣми силата спроти гърци и славѣни. И построи изкусно мостъ на Туца (Туча) задъ аула (двореца); а въ самата крѣпость постави четири стълпа и между стълповетѣ два мѣдни лъва. Нека Богъ удостои божествения князъ да натиска съ ногата си императора, докато тече Туца и докато тя задържа многото български противници, и, покорявайки враговетѣ си, да проживѣе въ радость и веселие сто години. А врѣмето, когато (дворецътъ или крѣпостьта) биде построенъ, бѣше по български сигоръ елемъ, а по гръцки 15-и индиктионъ".[1]) Макаръ че нѣкои редове не могатъ напълно да се възстановятъ, а други — гадателно се попълватъ, все пакъ главната мисъль на съдържанието на текста е съвсѣмъ понятна. И тъй Омортагъ построилъ на Туца или Туча „аулъ", дворецъ, който е билъ ограденъ съ стѣни, защото въ надписа се говори и за крѣпость, но въ сѫщото врѣме въ надписа се отбѣлѣзва, какво ханътъ останалъ да резидира „въ лагера на *Пл(и)ска*", подъ която несъмнѣнно трѣба да разбираме основания отъ Исперихъ „огълъ" или „агълъ" съ вѫтрѣшната крѣпость — „аулъ" при днешното с. Абоба, извѣстенъ въ срѣднитѣ вѣкове подъ името *Плиска* или *Плисковъ*,[2]) съ други думи, той не е

[1]) *Абоба-Плиска*, стр. 545—546, въ албома табл. CXVIII — факсимиле. — Ср. *Burg*, каз. съч., стр. 368—369; Извѣстия на Ист. Д-во, п. т., стр. 144—145. — Нашето попълване на текста и разбиране съдържанието на надписа се отличаватъ отъ ония на Успенски. Основания за това вж. Притурка № 15: „Чаталарскиятъ Омортаговъ надписъ."

[2]) Въ старобългарскитѣ паметници това име се срѣща въ форми: Плюска въ апокрифното видѣние на прор. Исайя (*Споменик* Срб. Кр. Акад. III (1890), стр. 191: ѡнь (Испоръ) съзыдѧ и Плюска гра) и Плиска въ старобълг. прѣводъ на лѣтописа на Симеона Метафраста и Логотета (издание на Петрогр. Импер.

промѣнилъ старата столица на българскитѣ ханове, а съ това се е искало да се изтъкне, че постройката на новия „аулъ", дворецъ на Туца или Туча е ималъ съвсѣмъ друго значение и назначение, както това се посочва отъ самото съдържание на надписа.

Безспорно Туца или Туча е име на рѣка, защото на нея билъ построенъ мостъ и твърдѣ справедливо виждатъ въ него гръцката транскрипция на славѣно-българското **Тыча** — старото име на днеш. р. Камчия, което се е запазило въ

Академия, 1905, стр. 159, вин. п. Плиска), въ припискитѣ къмъ старобълг. прѣводъ на Манасиевия лѣтописъ (по москов. прѣпис у *Черткова*, О переводѣ Манассіиной лѣтописи. Москва, 1842, стр. 118, и по хилиндар. прѣписъ у *Ягор. Иванов*, Българ. старини изъ Македония, стр. 148). Близка до тая форма се явява Пыска въ разгледания тукъ надпись р. 5 (вж. Притурка № 15). Обаче у византийскитѣ автори то се чете: Πλίσκουβα *(Leo Diaconus*, ed. Bon., p. 138,20; *Codinus*, De orig. ed. Bon., p. 23,3—6: . . . αὐτὸς (Κωνσταντῖνος) ἦν κατὰ Σκυθῶν, καὶ ὑποτάξας ἐκείνους ἔκτισε πόλεις ἐκεῖσε τήν τε Περσθλάβαν, τὴν Δίστραν, τὴν Πλίσκουβαν καὶ τὴν Κωνσταντίαν, оттука споредъ Кодина, Плиска е билъ основанъ отъ Константина Велики), и Πλίσκοβα *(Anna Komnena*, ed. Bon., I, 233; *Cedrenus*, ed., Bon. II, 452,11; *Zonaras*, ed. Dindorffi, t. IV, p. 118,19. — Ср. старото име на гр. Псковъ въ руския лѣтописъ Плесковъ и Пльсковъ (По Ипатския прѣписъ, стр. 17, 38, 106, 216, 412). — Пръвъ, който идентифицира развалинитѣ при с. Абоба съ крѣпостьта Плиска или Плисковъ, бѣше проф. Иречекъ. Още въ своитѣ Archäologische Fragmente aus Bulgarien той писа: Das Lager von Aboba ist ohne Zweifel identisch mit dem altbulgarischen *Pliskov* (Πλίσκοβα) des 10. und 11. Jahrhunderts, welches Leo Diakonus (p. 138) zwischen Preslav und Dristra (Silistria), Anna Komnena (I, 233) zwischen dem Balkanpass der Σιδηρᾶ und Dristra in der Nähe der ἀκρολοφία Συμεῶνος (Šumen) nennt. (Вж. Archäol.-epigr. Mitth. X (1887), стр. 196). Сѫщата тая мисъль той повтори въ 1888 (вж. Česty po Bulharsku, стр. 641) и въ 1897 г. (вж. Das christliche Element in der topogr. Nomenklatur der Balkanländer. S. 87), а слѣдъ двѣ години (1899) въ рецензията си на нѣкои наши статии Иречекъ разви попълно по-раншното си мнѣние. Той писа: „Die Visio (des Isaias) gibt als ältere Residenz Pliskov an (vgl. mein Christl. Element, 87), das identisch zu sein scheint mit den Ruinen von Aboba. Der von mir beschriebene quadratische Riesenwall von Aboba ist nach den Untersuchungen von Bormann (Anzeiger der kais. Akademie der Wiss. 1898, Nr. VI, S. 27) und Škorpil nicht römischen Ursprungs. Hier befand sich ohne Zweifel das Hauptlager der heidnischen Bulgaren, der „hring" dieses kriegerischen Reitervolkes, dessen Pferde nach der Schilderung des Arabes Masudi stets auf den Weideplätzen sich tummelten und sofort zu Kriegszügen bereit standen. Die merkwürdigen, von Škorpil im Slornik VII, 44 f. (leider ohne Plan) genau beschriebenen megalithischen Denkmäler ausserhalb des Lagers von Aboba, gewaltige Steine, schachbrettartig aufgestellt und zwar in den Reihen immer in ungerader Anzahl (5, 7, 9), gehörten wohl zu dem uns so wenig bekannten Götter-oder Ahnencultus der altbulgarischen (nicht slavischen) Heiden". (Вж. Archiv f. slav. Philologie, Bd. XXI (1899), S. 612. Иречекъ е писалъ тая рецензия на 1 юлий 1899. — Княжество България, II, стр. 872, бѣл. 2). И тъй, приоритетътъ по въпроса за идентифицирането първата резиденция на българскитѣ ханове съ Плиска и съ развалинитѣ при Абоба не принадлежи никому, освѣнъ на Иречка, тъй че намъ оставатъ непонятни всички нападки, които г. Успенски отправи противъ насъ съ такова остървение, безъ да има нѣкакво пълномощно за това отъ Иречка. Очевидно, че причината за тия нападки лежи другадѣ, която Успенски не обяснява.

с. Тича близу до изворитѣ на тая рѣка.[1]) Дѣ именно на р. Тича е била построена въпросната крѣпость заедно съ двореца, текстътъ не посочва. Обаче слѣдващото обяснение, че чрезъ това „се уголѣмила силата, мощьта (на държавата) спроти гърци и славѣни", ни дава доста основание да ги търсимъ въ такова мѣсто, което е могло да служи като най-добра защита на политическия центъръ на държавата отъ южна посока. Ако по тоя начинъ цѣлта при основанието на крѣпостьта е била чисто стратегическа, то и нейното мѣстонахождение ще да е било при най-важния планински проходъ по р. Тича, а това е Върбишкиятъ проходъ, или по-право, при сѣверния входъ на Върбишкия проходъ, именно тамъ, дѣто по-сетнѣ, къмъ края на IX. вѣкъ, възниква втората столица на първото царство — *Прѣславъ* или *Велики Прѣславъ*,[2]) чието важно стратегическо значение ви-

---

[1]) Староврѣмското име на тая рѣка е Πάνυσος (до 600 г. сл. Хр.), слѣдъ което вече се срѣща славѣнското Тыча, наречена така, вѣроятно, отъ врѣмето, когато въ сѫщата мѣстность се поселило славѣнското племе *севери*, прѣселени отъ Исперихъ въ 679 г. отъ прѣднята Верегавска клисура къмъ източнитѣ старо-планински проходи (вж. по-горѣ, стр. 142). Освѣнъ въ нашия надписъ, то се споменува и въ извѣстната приписка къмъ старобълг. прѣводъ на словата на Анастасия Александрийски противъ арианитѣ отъ 907 г., дошла до насъ въ руски прѣписъ отъ XV вѣкъ *(Горски и Невоструевъ*, II, 2, 32 и сл.), дѣто се казва, че ... на оустіи Тычѣ .., идѣже сѣдѣла златая цѣпь новая сътворена ѥсть тѣмжде княземь (Симеономъ), която ще трѣба да видимъ въ недавно разкопания мъиастиръ въ мѣстностьта *Патлеина* тъкмо при „устието" на р. Камчия, т. е. при сѣвер. входъ на прохода, на десния брѣгъ на рѣката (вж. *Ю. Господиновъ*, Разкопки въ Патлейна, въ Извѣстия на Бълг. Археол. Д-во, IV (1914), стр. 113 и сл.). Отъ сѫщото име, вѣроятно, е произлѣзло и името на крѣпостьта Ἀθίτζα у Мануила Фила (начал. на XIV. вѣкъ), която, споредъ Иречка, се намирала при днеш. с. Тича по горнето тѣчение на Голѣма Камчия, der bulgarisch heute allgemein gleichfalls *Tića* gennant wird" (Da christl. Element S. 83; Archiv f. sl. Philol. XXI (1899), S. 615). Съ сѫщото име се нарича тая рѣка и у Лукари (нач. на XVII. вѣкъ): Prislava maggiore à fiume Ticia *(Tomaschek*, Idrisi, S. — Ab., S. 29). Но редомъ съ това славѣно-българско име Камчия се наричала въ срѣднитѣ вѣкове още Διτζίνα *(Const. Porphyr.* de admist. imper. ed. Bon., p. 79: τὸν ποταμὸν τὴν Διτζίναν, която се вливала въ Черно море между Варна и Месемврия) и Βιτζίνα *(Anna Komnena*, ed. Bon. I, p. 333: ποταμὸς δὲ οὗτος ἀπὸ τῶν παρακειμένων ὀρῶν ῥέων, която, споредъ другитѣ географ. данни, може да бѫде само р. Камчия). Отъ тия двѣ имена, повидимому, по-вѣрно е второто — *Вичина*, защото при устието на рѣката се намиралъ градъ Βιτζίνα *(Anna Komnena*, ib., p. 323), Βύτζα (*Manuel Philes*, vv. 180—182), Vezina, Lauiza, Laviça, Viça, Veza (на италианскитѣ срѣдневѣковни карти). (По въпроса за гр. Вичина вж. *Tomaschek*, ib., S. 19—20, 29 -30 и 41. — *Jireček*, Das christ. Elem. p. 80; Archiv f. sl. Phil., XXI (1899), S. 615. — *Ю. Кулаковскій*, Гдѣ находилась вичинская епархія Константинопольскаго патріархата, въ Визан. Врем., IV (1897), стр. 319—324 и отъ *Сѫщия*, Еще къ вопросу о Вичинѣ, п. т., V. (1889), стр. 392—397).

[2]) *Абоба-Плиска* п. т., стр. 547. — *Bury*, каз. съч., стр. 367—368; Извѣстия на Ист. Д-во, п. т., стр. 143—144.

соко се цѣнило прѣзъ срѣднитѣ вѣкове.[1]) Щомъ такова е било първоначалното назначение на новопостроената крѣпость, то едвали може да става и дума за прѣнасяне на столицата отъ Плиска въ Прѣславъ при Омортага, както мисли Успенски,[2]) защото 1. въ нашия надписъ се изрично казва, че Омортагъ, като продължавалъ да „остава въ лагера на Плиска", т. е. безъ да прѣнася резиденцията си, построилъ новъ дворецъ съ крѣпость на р. Тича,[3]) и 2. Прѣславъ се споменува като столица на царството само отъ врѣмето на царь Симеона, съ името на когото въ нѣкои паметници се свързва и съграждането на Прѣславъ;[4]) обаче нашиятъ надписъ ясно свидѣтелствува, че тоя градъ е билъ основанъ (ἐκτίσθην) много по-рано, което впрочемъ се доказва и отъ видѣнието на Исайя, дѣто се казва, че Симеонъ „тоу въ нѣмь прїѣмь царство", т. е. градътъ е вече сѫществувалъ прѣди неговото въцаряване, и чрѣзъ това се опровергаватъ всички сѫществуващи легенди за основанието на тоя градъ.[5]) Какъ е билъ нареченъ новооснованиятъ градъ отъ Омортага, надписътъ не ни посочва; обаче твърдѣ правдоподобно е прѣдположението, че както построения при Дунавъ „домъ" и „староврѣмския домъ и дворецъ" (ὁ παλαιὸς οἶκος и ἡ ἀρχαῖα αὐλή) въ Плиска той нарича πάνφημοι — *всеславни*, тъй и новопостроената крѣпость съ дворецъ при Тича първо-

---

[1]) Вж. *Leo Diaconus*, с. VIII, 2, ed. Bon., p. 130—131. — *Anna Komnena*, с. VII, 3, ed. Bon. I, p. 342. — *Nicetas Acominatos*, ed. Bon., p. 486 $_{18}$.

Той дори пише: „Выраженіе ἐποίησεν αὐλήν не можетъ быть иначе объясняемо, какъ въ смыслѣ постройки дворца въ Прѣславѣ на Тичѣ и перенесенія сюда столицы". *Абоба-Плиска*, стр. 547.

[2]) Ср. *Bury*, каз. съч., стр. 368; Извѣстия на Ист. Д-во, п т., стр. 144.

[3]) Въ видѣнието на Исайя е отбѣлѣзано: ... „И кликы градъ Прѣславъ онь (Симеонъ) сѫзыда, и тоу въ нѣмь прїѣмь царьство ... и Прѣслав градъ и сѫзыда кнлѣтъ (*Споменик*, III, стр. 191). Сѫщо и у Луккари Симеонъ се явява като основатель на тоя градъ (*Jireček*, Archiv für sl. Phil., Bd. XXI (1899), S. 612).

[4]) Ето какво разказва *Anna Komnena*, с. VII, 3, ed. Bon. p. 342: „Тоя знаменитъ градъ лежи при Истъръ (sic); нѣкога-си е носѣлъ не това варварско име, но билъ по названието си еллински и се наричалъ μεγάλη πόλις (голѣмъ градъ). Откакъ обаче българскиятъ царь Мокъръ (Μόκρος) и неговитѣ потомци, а особено Самуилъ, послѣдниятъ отъ българската династия, като иудейскиятъ Седекия, почнали да нападатъ на западъ, (тоя градъ) получилъ сложно название, като го нарекли „голѣмъ" (μεγάλη) споредъ еллинското обозначение и присъединили дума отъ славѣнски произходъ. По тоя начинъ той станалъ извѣстенъ (подъ името) μεγάλη Περσθλάβα (Голѣмъ или Велики Прѣславъ)". И тъй, споредъ Анна Комнина, Прѣславъ билъ еллински градъ и носилъ името, може би, *Μεγαλόπολ*. *Кодинъ* пъкъ, както видѣхме, основанието както на Дръстъръ и Плиска, тъй и на Прѣславъ приписва на Константина Велики (цитатъ вж. по-горѣ стр. 320 бѣл.).

начално ще да е получила, ако не сѫщия епитетъ ὑπέρφημος, то поне другъ български съ подобно значение, който въ прѣводъ на славѣнски е давалъ понятието „прѣславенъ", като при това се е обърналъ отъ прилагателно нарицателно въ сѫществително собствено,[1]) слѣдъ окончателното тържество на славизма надъ българизма прѣзъ втората половина на Борисовото царуване.

По-нататъкъ надписътъ съобщава, че Омортагъ построилъ и мостъ на р. Тича. Тоя мостъ билъ направенъ изкусно и се намиралъ задъ двореца или по-право задъ крѣпостьта въ посока отъ сѣверъ къмъ югъ, отъ Плиска къмъ новооснования градъ, който е билъ разположенъ на една тераса надъ лѣвия брѣгъ на Тича. Стариятъ пѫть, който е минавалъ прѣзъ Герловскиятъ проломъ, въ началото на устието е вървѣлъ по десния брѣгъ, защото въ това мѣсто лѣвиятъ брѣгъ е високъ и скалистъ и почти отвѣсно се е спущалъ надъ рѣката[2]). По тоя начинъ новата крѣпость е била откѫсната отъ главния пѫть прѣзъ прохода съ рѣката. Новопостроениятъ мостъ еималъ назначение да прѣмахне това изолирано положение на крѣпость и да отвори непосрѣдно свързката ѝ съ пѫтя. Неговата изкусность между другото ще да се е заключавала въ това, че той ще е билъ направенъ тамъ, дѣто най-малко е билъ изложенъ на дѣйствието на водата при разлитието на рѣката, а това е било тъкмо при самия входъ на пролома, въ най-тѣсното мѣсто, дѣто двата брѣга сѫ твърдѣ близки. Тъкмо на това мѣсто въ рѣката подъ водата лесно можеше да се видятъ, особено лѣтно врѣме, остатъци отъ дебела и широка камена подпора отъ такъвъ единъ мостъ, което ни кара да търсимъ тукъ и Омортаговия мостъ. Явявайки се по тоя начинъ едничка свръзка на новата крѣпость съ пѫтя на прохода, мостътъ е ималъ и стратегическо значение, понеже е защищавалъ южния входъ въ крѣпостьта[3]).

Третото съоръжение на Омортага, за което ни споменува нашиятъ надписъ, състои въ това, че нѣйдѣ, може би при

---

[1]) Вж. нашата ст. „Два извѣстни български надписи отъ IX вѣкъ", п. т., стр. 138. — *Успенски, Аббоба-Плиска,* стр. 236. — *Bury,* каз. съчин., стр. 368, бѣлѣж. 1; Извѣстия на Истор. Д-во, п. т., стр. 144, бѣлѣж. 3.

[2]) Днесъ тамъ е прѣкарано ново шосе, слѣдъ като скалата биде разломена.

[3]) Вж. хубавия планъ на *К. Шкорпила* въ Извѣстия на Бъл. Арх. Д-во, IV (1914), стр. 130.

входа на крѣпостнитѣ стѣни (εἰς αὐτὸ τὸ κάστρον), били поставени четири стълпа, които, вѣроятно, сж образували нѣкой портalъ или въ единъ редъ на извѣстно разстояние, тогава двата мѣдни лъва сж били турени единътъ между 1. и 2. стълпъ, а другиятъ между 3. и 4., като между 2. и 3. стълпъ е билъ оставенъ проходъ, — или по два стълпа отъ едната и другата страна на входа единъ задъ други на извѣстно разстояние, тогава лъвоветѣ сж били турени отъ двѣтѣ страни между стълповетѣ на всѣки чифтъ[1]). Както и да било, но поставянето както на стълповетѣ, сигурно мраморни, тъй и на мѣднитѣ лъвове показва, че и новиятъ дворецъ не по-малко се е отличавалъ съ своето вѣликолѣпие, артистичность и богатство на материяла и не по-малко е билъ „прѣславенъ“ отъ другитѣ, сжщо така построени отъ Омортага.

Въ тоя надписъ, слѣдъ главната часть въ текста, се изказва сентенция, която по характеръ и по съдържание напълно отговаря на централната мисъль: Омортагъ строи нова крѣпость и увеличва мощьта на държавата спроти враговетѣ си, гърци и славѣни, затова въ надписа му се пожелава 1. „да натиска съ ногата си императора“, т. е. да бжде страшенъ за ромейския императоръ, макаръ въ даденото врѣме и да се намиралъ въ миръ съ него[2]), и при това докато р. Тича тече и е въ състояние да задържа изобщо противницитѣ на българитѣ[3]), т. е. вѣчно, и 2 като покорява по тоя начинъ враговетѣ си — лични и държавни, „да проживѣе въ радость и веселие сто години“ — изразъ, който ще да е буквaленъ прѣводъ на нѣкое народно пожелание българско, не славѣнско, отъ което може да се заключи, че стогодишната възрастъ е била рѣдка у българитѣ.

Надписътъ се свършва съ датиране на самото събитие — постройката на двореца и крѣпостьта, т. е. основанието на новия градъ, бждащия Прѣславъ, а именно, „по български“, или споредъ българското лѣтоброение, била *сиюръ елемъ*

---

[1]) *Bury* каз. съч., стр. 368[7]; Извѣстия Ист. Д-во. п. т., стр. 145[2]

[2]) Bury прѣдполага, че, понеже ромейскиятъ императоръ се смѣталъ като главенъ и вѣченъ български непрiятель, възможно е, щото тоя изразъ е билъ общопрiета формула, която първоначално била усвоена въ царуването на нѣкой прѣдишенъ царь, когато двѣтѣ страни сж били въ война една срѣщу друга (каз. съч., стр. 369; Извѣстия Ист. Д-во. п. т.. стр. 145[2]).

[3]) Ако това наше попълване на текста е вѣрно, то въ тия думи, може би, ще трѣбва да видимъ едно натѣкване за катастрофата на императора Никифора въ 811 год.

(или *шегоръ алемъ*, както се срѣща въ Именника на българскитѣ князе) година, а „по гръцки", или споредъ византийското лѣтоброение, *15-и индиктионъ*. Тоя пасажъ въ нашия надписъ е отъ първостепенна важность и услужи твърдѣ много на историческата наука, защото даде ключа за разбиране на ония доскоро непонятни изрази въ Именника. Споредъ послѣднитѣ тълкувания *сигоръ елемъ* или *шегоръ алемъ* по българското лѣтоброение означава *първия* (елемъ или алемъ) мѣсецъ на текущата *сигоръ = втора* (волъ) лунна година въ извѣстенъ 12-годишенъ лун. цикълъ, която, споредъ нашитѣ изчисления, отговаря на 146 лун. година отъ Б. Ера, или събитието се отнася къмъ 1-вия мѣсецъ на 146 лун. отъ Бъл. Ера, която наистина дава *сигоръ* или *шегоръ* циклова година. Тая 146 лун. година се е почвала на 29. августъ 821 с. г. и свършвала на 16. августъ 822 с. г. отъ Р. Хр., а оттука *първиятъ* мѣсецъ на 146 лун. г. отъ Бъл. Ера се е продължавалъ отъ 29. августъ до 29. септемврий 821 г.; *15-иятъ индиктионъ* по византийското лѣтоброение се е продължавалъ отъ 1. септемврий 821 до 31. августъ 822 г. отъ Р. Хр.[1]). И тъй, *основанието на новия градъ или на бѫдащия Преславъ се отнася къмъ септемврий 821 г. отъ Р. Хр.* Нѣма съмнѣние, че тая дата ни дава врѣмето, когато е билъ написанъ надписътъ, т. е. когато работитѣ по постройката на двореца и моста, а може би и на самата вѫтрѣшна крѣпость, сѫ били завършени.

Другъ не по-малко важенъ епиграфически паметникъ отъ врѣмето на Омортага е извѣстниятъ *Търновски надпись*, който се намира на единъ отъ срѣднитѣ стълпове, надесно отъ западния входъ на църквата св. 40 мѫченици въ Търново[2]). Съдържанието на надписа гласи: „Великиятъ ханъ Омортагъ, като остая въ стария си домъ, съгради прѣславенъ домъ при Дунавъ. И като измѣрихъ (разстоянието) между двата всеславни дома, направихъ въ срѣдата гробница. И отъ самата срѣда на гробницата до моя староврѣмски дворецъ (аулъ) има 20 хиляди оргии и къмъ Дунавъ има 20 хиляди оргии. Самиятъ гробъ (склепъ) е всеславенъ. И като измѣриха земята, поставиха тоя надписъ. Човѣкъ, ако и да

[1]) Подробно за изчислението на тая година вж. Притурка № 1: Българско лѣтоброение.

[2]) Какъ е могълъ да попадне тоя стълпъ тамъ, вж. Притурка № 1.

живѣе добрѣ, умира, и другъ се ражда. И нека тоя, който се роди най-сетнѣ, разгледвайки тоя (надписъ), си спомня за оногова, който го (гробъ, склепъ) построилъ. А името на княза е Омортагъ, велики ханъ. Нека Богъ го удостои да проживѣе сто години!“ [1]) И тъй, споредъ съдържанието на тоя надписъ, Омортагъ построилъ нѣйдѣ близу до Дунавъ нѣкакъвъ „прѣславенъ домъ“ или живѣлище, а на срѣдата между тоя „домъ“, дворецъ и „стария си домъ“, аулъ, дворецъ, резиденция, издигналъ „всеславна гробница“ (τοῦμβα), но и въ тоя надписъ сжщо така се отбѣлѣзва, че ханътъ останалъ да живѣе въ „стария си домъ“ или „дворецъ“, т. е. въ старата резиденция на своитѣ прѣдшественици — въ Плиска. Затова и новиятъ „домъ“ или „дворецъ“, който Омортагъ построилъ на Дунавъ, едвали е могълъ да има нѣкакво политическо значение. Ако, наистина, тоя новъ „домъ“ ще трѣба да видимъ въ каменната постройка на „Градщето“ при с. Кадж-кьой, източно отъ Тутраканъ, чийто планъ и градежъ не даватъ да се съмнѣваме въ неговия хунно български произходъ,[2]) то постройката на тая крѣпость е била прѣдизвикана по-скоро по стратегически съображения: като най-близъкъ пунктъ между Дунавъ и столицата Плиска, тя, както и другитѣ укрѣпления на истокъ ок. сс. Попина и Гарванъ и на западъ ок. сс. Спанчово и Долне-Орѣхово[3]) ще да е имала назначение да защищава резиденцията на българскитѣ ханове откъмъ лѣвия брѣгъ на Дунавъ, който тукъ прѣдставя едно удобно мѣсто за прѣминаване, още повече че въ това врѣме сѣверно-дунавскитѣ владѣния, както видѣхме, се заплашвали отъ новото размѣстване на разни народи откъмъ сѣверо-изтокъ.[4])

---

[1]) За тоя надписъ и обясненията му вж. Притурка № 16: „Търновскиятъ Омортаговъ надписъ“.

[2]) Вж. подробното му описание у К. Шкорпиля въ *Абоба-Плиска*, стр. 519—521, и плана на градището въ албума табл. CXIV, 2 и 3. — Ср. пакъ тамъ, стр. 551—552.

[3]) Вж. у Шкорпиля *Абоба-Плиска*, стр. 447—449 и 521 и 523; сжщо и стр. 552.

[4]) Ср. *Bury*, The Eastern Rom. Empire, p. 366—367; Извѣстия Ист. Д-во, п. т., стр. 142—143. — *П. А. Сырку* въ каз. ст. на *Хр. Лопаревъ*, стр. 361 и 362, като счита сжщо новия домъ за втора столица българска, изказа мнѣние, че „преемникъ и сынъ Крума Омортагъ, можетъ быть, долженъ былъ перемѣнить политику своего отца и сосредоточить свое вниманіе на сѣверѣ; вслѣдствіе отпаденія отъ его державы славянскихъ племенъ: Бодричей, Кучанъ(?) и Тимочанъ, онъ долженъ былъ имѣть частыя сношенія съ франкскимъ императоромъ Людовикомъ Благочестивымъ, а потому естествено было

Но написването и поставянето на нашия надпись главно сж свързани съ постройката на „всеславната гробница", която, споредъ даннитѣ на текста, се намирала тъкмо на срѣдата между стария дворецъ и новия „домъ" на равно разстояние — по на 20 хиляди оргии, т. е. 42·5 километра,[1]) или цѣлото разстояние между двата пункта се = на 85 клм. Изхождайки отъ това, че новиятъ дворецъ се е намиралъ въ Кадж-кьойското „Градище", и че подъ τοῦμβα се разбира само „насипъ", „могила", напослѣдъкъ Успенски изказа прѣдположение, че самата тумба или могила на Омортага прѣдставя днеш. „Мумджиларска могила, която се намира на 46 клм. отъ двореца на старата Плиска-Абоба и на 41 клм. отъ Кадж-кьойското градище".[2]) На друго мѣсто ние доказваме, че подъ τοῦμβα и τούμβιον не може да се разбира насипъ, курганъ или могила, но че първото означава „гробница", а второто — „гробъ" склепъ,[3]) които Омортагъ несъмнѣнно построилъ за собствено упокоение, както се досѣща и Бйори.[4])

переселиться поближе къ Дунаю". — *Успенски, Абоба-Плиска,* стр. 552, като смѣта новия „домъ" за придунавска столица, мисли, че „она служила опорнымъ пунктомъ противъ Славянъ и Франковъ и господствовала надъ той частью Дуная, гдѣ была естественная переправа съ сѣвера на югъ и откуда ханъ болгарскій могъ повелѣвать подчиненными ему славянскими племенами на сѣверъ отъ Дуная". — Имайки прѣдъ видъ мѣстонахождението и назначението на тая крѣпость, ние мислимъ, че ще бждемъ близки до истината, ако въ нея видимъ крѣпостьта *Мундраги* (Μουνδράγα), която се издигнала особено въ края на IX. вѣкъ при ц. Симеона поради събитията отъ 895 и 896 г. (За това вж. подробно въ нашитѣ „Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 111—114.). Въ възможностьта на тая идентификация ни убѣждава и самото име на крѣпостьта — Μουνδράγα. Това име първоначално не ще да е било славѣнско (вж. п. т., стр. 112, бѣл. 2), а нѣкое хунно-българско прилагателно нарицателно име, което, подобно на това, както отъ ὑπέρτιμος е получилъ гр. Прѣславъ своето име, е било или осмислено или пъкъ право прѣведено на славѣно-български и се обърнало въ сѫществително собствено. Въ такъвъ случай сближението на това име съ славѣнското *мждраи*, което прѣдлага Хр. Лопаревъ, се явява твърдѣ правдоподобно (п. т., стр. 112—113).

[1]) Една ὀργυιά или ὄργια се = 1 разтегъ = 3 аршина = 2·134 метра; оттука 20000 оргии сж = 42680 метра = 42 клм. и 680 метра = 42·5 клм. Вж. нашата ст. „Два извѣстни българ. надписа отъ IX. вѣкъ," п. т., стр. 136, бѣл. 1.

[2]) *Абоба-Плиска,* стр. 553. „Этотъ курганъ, пише Успенски, возвышается (289 м. надъ уровнемъ моря) въ разстоянiи 2 килом. къ югу отъ села Мумджиларъ (Разградско, Кеманларска община б. н.) и господствуетъ надъ всею окружающею мѣстностью, почему и послужилъ точкой отправленiя при съемкѣ этой мѣстности Русскими для извѣстной карты генеральнаго штаба. Это несомнѣнно самый большой курганъ въ восточной Болгарiи (Табл. CXVII, 1, I и 2), онъ имѣетъ форму усѣченнаго конуса, высотою около 20 м., діаметръ на вершинѣ 8 шаговъ, склонъ отъ вершины къ подошвѣ около 30 м. Находящiйся вокругъ кургана ровъ свидѣтельствуетъ, что земля для насыпи бралась тутъ же. Кругомъ разположено 10 малыхъ кургановъ".

[3]) Вж. Притурка № 16.

[4]) *Bury,* каз. съч., стр. 367; Извѣстия Ист. Д-во, п. т., стр. 143.

Това най-ясно се доказва отъ самата сентенция, съ която се свършва надписътъ. „Человѣкъ, макаръ и добрѣ да живѣе, умира, и другъ се ражда“ — думи, които, очевидно, се отнасятъ къмъ самаго Омортага, и по-нататъкъ се казва: „И нека тоя, който се роди най-сетнѣ, разгледвайки тоя (надписъ), си спомня за оногова, който го (гроба, склепа) построи“. И тъй Омортагъ завѣщава на бѫдащитѣ поколѣния да си спомнятъ за него по направената отъ него тая гробница, дѣто той ще лежи; това послѣднето разбира се, той не е могълъ да отбѣлѣжи въ надписа, понеже е билъ още живъ; напротивъ, надписътъ му пожелава да проживѣе сто години. Както и да било, но смисълътъ на тая сентенция се върти около смъртностьта на човѣка и неговия бѫдащи споменъ, съ други думи, около култа на умрѣлитѣ. Надгробниятъ насипъ, могилата, курганътъ, наистина, така сѫщо се отнася къмъ култа на умрѣлитѣ, но той се свързва съ спомена само на оногова, който е погребанъ подъ него; поради това и въ дадения случай самото съдържание на надписа не ни позволява да разбираме подъ τοῦμβα и τούμβιον могила или курганъ, защото иначе ще трѣба да дойдемъ до абсурда, че Омортагъ приживѣ още се е погребалъ и си насипалъ надгробна могила; ако ли пъкъ Омортагъ е заповѣдалъ да насипятъ въпросната могила по другъ нѣкой случай, то той несъмнѣнно би споменалъ за него въ надписа.

Не можемъ да приемемъ Мумджиларската могила при с. Мумджиларъ, Кеманларска община, Разградска околия, като такъвъ пунктъ, за който се говори въ нашия надписъ, още и затова, че разстоянието отъ Кадж-кьойското градище до Мумджиларската могила и отъ послѣднята до вѫтрѣшната крѣпость при Абоба не се схожда съ даденитѣ отъ надписа 85 клм., защото по картата, разстоянието между посоченитѣ три пункта възлиза на 88·5 клм., които въ дѣйствителность сѫ много повече, при това отъ Градището до могилата сѫ 40·5 клм., а отъ могилата до Плиска — 48 клм.,[1]) слѣдов. могилата не се намира точно на срѣдата и не на една права линия между двата крайни пункта, защото тя се отклонява на ок. 16 клм. западно отъ срѣдата на пра-

[1]) Нашитѣ измѣрвания ние правихме по руската 3-верстова карта 1:126000 по права линия, а не по пѫтищата, отъ Кадж-кьойското Градище до Мумджиларската могила (△ 136.0) и оттука до вѫтр. крѣпость при Абоба.

вата линия между Градището и вѫтрѣшната крѣпость при Абоба. Затова ние мислимъ, че ще бѫдемъ по-близко до дѣйствителностьта, ако мѣстото на Омортаговата гробница потърсимъ по другия по правъ пѫть между Кадѫ-кьойското градище и Абобскитѣ развалини, именно въ *калето* при с. Ташлѫ-махле, което се намира тъкмо въ срѣдата между гия два пункта.

Това е една малка крѣпость, неправилна форма, разположена на една изданка сѣв.-изт. отъ с. Ташлѫ-махле (западно отъ с. Рахманъ-ашикларъ, община съ сѫщото име, Силистренска околия.). „Юго-източната ѝ страна (330 крачки) и сѣверо-западната (210 кр.) споредъ описанието на К. Шкорпиля, минаватъ надъ стръмни и отчасть дори скалисти склонове, които се спущатъ къмъ рѣката. Най-силно е укрѣпена сѣверо-източната страна (340 крч.), достѫпна откъмъ платото. Стѣната, прѣкарана по чупена линия, има три кули. Юго-западната страна на крѣпостьта (175 крч.) е достѫпна откъмъ крайната часть на изданката; тя сѫщо е защитена съ стѣна, но безъ кули. Надлъжъ покрай сѣверо-източната и юго-западната стѣна отвънъ има изкопанъ трапъ. На сто крачки отъ крѣпостьта, къмъ платото, се виждатъ остатъци на слабо изградена стѣна, а надлъжъ покрай нея остатъци отъ трапъ. — Подъ сѣверо-западната стѣна на крѣпостьта въ скалиститѣ стръмнини има неголѣма естествена пещера „Кале-маара“ съ слѣди отъ искуствена обработка“.[1]) Въ тая крѣпость, ние мислимъ, ще да е била построена гробницата на Омортага, за която става дума въ нашия надписъ. Дали споменатата крѣпостна пещера е имала нѣкакво отношение къмъ нея, трудно може да се каже; въ всѣки случай тя се е намирала на срѣдата на най-краткия и правъ пѫть, който отъ Кадѫ-кьойското градище прѣзъ с. Дамъ-адасѫ (Докчеларска община, Силистренска околия) минавалъ покрай самата крѣпость на гробницата и прѣзъ селището „Бунаръ-икинли южно отъ с. Насубчиларъ, покрай крѣпостьта Хисаръ-кале (при с. Сенебиръ) излизълъ прѣзъ Иридерското устие въ Абобската равнина[2]) и отстои отъ Кадѫ-кьойското градище на 41 клм., а отъ вѫтрѣшната крѣпость при Абоба—

[1]) *Абоба-Плиска*, стр. 483.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 483—484.

на 41·320 клм. (по права линия на картата), — разстояние, което много по-близу подхожда къмъ даннитѣ на нашия надписъ. Самиятъ стълпъ съ надписа ще да е билa поставенъ при входа въ крѣпостьта покрай пѫтя.

Що се отнася до въпроса за врѣмето, когато е билъ написанъ и поставенъ надписътъ, а оттука и когато е била построена гробницата съ склепа, съдържанието на надписа не го опрѣдѣля. Обаче сентенцията въ края на надписа, че човѣкъ е смъртенъ и че, колкото и добрѣ да живѣе, всепакъ ще умре, ни подсѣща да прѣдположимъ, че Омортагъ ще да си е спомнилъ за врѣменното прѣбѫдване на човѣка въ тоя свѣтъ къмъ края на своя животъ, когато по единъ или другъ случай се е убѣдилъ, че не ще проживѣе дълго, макаръ, че и тукъ, както и на Чаталарския надписъ, му се пожелава да проживѣе сто години. Затова ние сме наклонни да отнесемъ както надписа, тъй и постройката на гробницата къмъ послѣднитѣ години на управлението му.

Освѣнъ разгледанитѣ тукъ надписи, които ясно рисуватъ културния напрѣдъкъ на България прѣзъ първата полoвина на IX. вѣкъ, до насъ сѫ дошли и други надписи сѫщо отъ врѣмето на Омортага съ *мемораленъ* характеръ. За два такива паметника ние вече споменахме,[1]) които сѫ поставени за споменъ на копанъ *Окорса* отъ рода *Цакагаръ*,[2]) загиналъ въ водитѣ на Днѣпъръ, и на тарканъ *Онегавона* отъ рода *Кувиаръ*, който така сѫщо потъналъ въ рѣка Тиса. Подобни меморални паметници Омортагъ е поставилъ и на слѣднитѣ свои близки и прѣдани служители: 1. на жупанъ таркана *Охсунъ* (Ὀχσ[ο]υνὸς ὁ ζουπὰν ταρχανός) отъ рода *Киригиръ* (Κυριγήρ), който умрѣлъ прѣзъ врѣме на нѣкакъвъ-си походъ; 2. на багатура *Ослана* (Ὀσλα[ν]νὰς ὁ βαγατούρ), който принадлежалъ къмъ класа на багаинитѣ — по-малкитѣ боили или боляри и е умрѣлъ отъ нѣкаква болесть; 3. на другъ боилъ, чието име не е запазено, отъ рода *Ерагаръ* (Ἐρ[αγά]ρης), който така сѫщо умрѣлъ отъ болесть; 4. на единъ боилъ, чието име така сѫщо не е запазено, отъ рода .... δουάρης, който отишълъ въ походъ и умрѣлъ въ сражение; 5. на ὁ χολοβρὸς ... ζουργοῦ (вѣроятно това е часть

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 307 и 316.
[2]) За това име вж. нашата ст. Единъ отъ Правадийскитѣ надписи, стр. 98.

отъ името), който е умрѣлъ „вжтрѣ“, т. е. въ държавата.[1]) Намѣренитѣ при абобскитѣ разкопки фрагменти съ остатъци отъ подобни надписи ясно сочатъ, че освѣнъ споменатитѣ тукъ е имало и други мемурални надписи, които зажалъ безвъзвратно сж загинали за историята.

Всичкитѣ тия паметници отъ врѣмето както на Омортага, тъй и на хановетѣ прѣди и слѣдъ него иматъ огромно историко-археологическо значение: тѣ не само ни даватъ имената на ония влиятелни родове, които сж образували българската родова аристокрация съ нейнитѣ подраздѣления, но още ни запознаватъ до извѣстна степень съ вжтрѣшната наредба на българската държава въ дадената епоха, за която наредба ще говоримъ на друго мѣсто Но наредъ съ това твърдѣ важно значение тѣ откриватъ прѣдъ насъ особеноститѣ на една домашна хунно-българска култура, която, макаръ и да усвоила официялния тогава на полуострова езикъ — гръцкия, проявявала е стремежъ да създаде, възъ основа на българскитѣ религия, народни обичаи и държавно-обществени принципи, нѣщо самобитно, което е запазвало своя азиатски характеръ. И ако виждаме, че тая самобитна култура се особено засилва при Омортага, когато хунно-българитѣ въ лицето на своя прѣдставитель — боилството прилагатъ най-напрегнато усилие да запазятъ своето първенствуващо положение, това ясно показва, че нейното назначение, нейната цѣль е била да се противопостави на въздѣйствието на друга чужда култура — византийската, която интенсивно си е пробивала пжть прѣзъ другитѣ етнически елементи въ държавата и прѣди всичко прѣзъ многобройното славѣнско население, което отъ два вѣка се намирало подъ влиянието на Византия. По тоя начинъ и въ културно отношение се забѣлѣзва сжщото явление, както и въ обществено-политическо: борба на хунно-българитѣ за надмощие. Обаче тѣ и тукъ се оказали сжщо тъй безсилни, както не можали да устоятъ срѣщу стихийната сила на славѣнитѣ, които, търсейки и намирайки опора въ християнството за борбата си противъ българитѣ, ставали, може би незабѣлѣзано на първо врѣме за тѣхъ самитѣ, насадители на византийската култура въ държавата.

[1]) Вж. *Абоба-Плиска*, стр. 190—192, № 1—3, 5—9. — За името Ἐρχγάρης вж. по-горѣ, стр. 86 бѣл. 1.

3. Успѣхътъ на християнството и засилване на славѣнското влияние.

„Когато изчезналъ измежду хората, (Омортагъ) свършилъ живота си при трима синове, отъ които по-старият се именувалъ *Енравота* (Ἐνραβωτᾶς), вторият — *Звиница* (Ζβηνίτζης), а третият — *Малломиръ* (Μαλλωμηρός); послѣдният наслѣдилъ властьта на баща имъ". Така ни прѣдставя прѣемството на българския прѣстолъ Теофилактъ Охридски[1]) слѣдъ смъртьта на Омортага, което се подтвърдява и отъ други извори и особено отъ достигналитѣ до насъ епиграфически паметници, дѣто името на новия ханъ се явява въ форма Μαλαμήρ.[2]) И тъй непосрѣдственъ прѣемникъ на Омортага билъ най-малкиятъ му синъ *ханъ Маламиръ* (831—836). Причината за обхождането на двамата по-стари синове Омортагови въ полза на най-малкия въ прѣстолонаслѣдието Теофилактъ не ии пояснява; обаче трагедията, която се разиграла въ ханския родъ наскоро слѣдъ покачването на Маламира, ни дава възможность донѣйдѣ да търсимъ причината въ общото развитие на вжтрѣшнитѣ събитня въ България.

Теофилактъ разказва, че Енравота, който се наричалъ още *Воинъ* (Βοΐνος), не дълго слѣдъ смъртьта ии Омортага си спомнилъ за затворения Кинамъ и помолилъ брата си Маламира да го изнамѣри и да му го изпрати. Маламиръ не оставилъ безъ внимание просбата на брата си: той извадилъ Кинама отъ тъмницата, дѣто го намѣрилъ гладенъ, кирливъ, поблѣднѣлъ, отслабналъ и, като го очистилъ и натъкмилъ, доколкото било възможно, изпратилъ го на Енравота. Когато послѣдният го видѣлъ тъй измѣненъ, че отначало дори не можилъ да го познае, попиталъ го за причината на промѣната. Кинамъ, слѣдъ като му разказалъ за мжчението си въ тъмницата и веригитѣ, отговорилъ му, че едничката причина на всички страдания била вѣрата въ

---

[1]) Въ житието на Тивериуполскитѣ мжченици вж. *Migne*, Patrologia gr. t. 126, § 31, col. 193. — *М. Соколовъ*, каз. съч. стр. 242.

[2]) Извѣстията за непосрѣдствения прѣемникъ на Омортага и тѣхното съотношение вж. нашата статия „Прѣемницитѣ на Омортага", п. т., стр. 757—765, а сжщо и „Извѣстия за българитѣ", п. т., стр. 34. Що се отнася до написа на името, ние считаме за по-правиленъ оня на надписитѣ: Μαλαμίρ и Μαλαμήρ.

Христа, и че „каквото прѣтърпѣлъ за нея, не го смѣталъ за страдание, а гоималъ за голѣмо удоволствие и наслада". Кинамъ останалъ да живѣе при Енравота, който го много обикналъ и постоянно въ разговоритѣ си го разпитвалъ за вѣрата въ Христа. Резултатъ отъ това сближение съ освободения Кинамъ било туй, че Енравота, „като изучилъ великата тайна на благочестието и сравнилъ чистотата ѝ съ мръсотията на българската религия и якостьта на Божието слово съ гнилостьта на българското безумие, погнусилъ се отъ безбожието, прѣгърналъ богопочитането, повѣрвалъ и приелъ кръщение".

Когато Маламиръ се научилъ за това, той билъ твърдѣ ядосанъ. Той повикалъ брата си и поискалъ отъ него веднага да се отрече отъ „чуждия богъ", като го заплашвалъ въ противенъ случай съ смърть. Но Енравота отказалъ да изпълни заповѣдьта на брата си, като прѣдпочелъ да умре за името Христово, отколкото да живѣе беззаконно съ нечестивитѣ. Тогава Маламиръ веднага обявилъ смъртното му наказание. „Когато Енравота билъ доведенъ на мѣстото, дѣто трѣбало да бѫде убитъ, разказва Теофилактъ, той се изпълнилъ отъ божествения духъ и заговорилъ пророчески за бѫдащето: „тая вѣра, за която сега умирамъ, ще се разпространи и умножи по цѣлата българска земя, макаръ вие и да мислите да я притиснете съ моята смърть. Въ всѣки случай ще се въдвори знакътъ на кръста, и навсѣкѫдѣ ще се построятъ църкви Божии, и чисти свещеници чисто ще служатъ на чистия Богъ, и ще се поднесатъ „жертвы хваленія и исповѣданія" на животворната Троица. Идолитѣ пъкъ и жертвеницитѣ и нечиститѣ имъ храмове ще се сгромолясатъ и ще се прѣобърнатъ въ нищо, като да не сѫ сѫществували. Па и ти самъ (обърналъ се къмъ Маламира) подиръ не много години злѣ ще изхвърлишъ нечестивата си душа, безъ да получишъ нѣщо въ награда за своята жестокость". Слѣдъ като прѣдрекълъ това тържествено, Христовиятъ поборникъ наклонилъ глава прѣдъ джелатина и отъ мечъ приелъ живоносна смърть, като прѣдалъ чистата си душа въ ржцѣтѣ на Бога".[1])

---

[1]) *Theophylactus*, ibidem, c. 29—33. — *М. Соколовъ*, каз. съч., стр. 243 и слѣд.

Така ни разказва Теофилактъ за мѫченическата смъртъ на Енравота. Доколко сѫ вѣрни подробноститѣ, съ които е окиченъ този разказъ мѫчно може да се провѣри; въ всѣки случай той съдържа достатъчно основни данни, които ни даватъ възможность да си обяснимъ истинската причина за обхождането на Енравота въ прѣстолонаслѣдието. И наистина, голѣмата заинтересуваность на най-голѣмия Омортаговъ синъ веднага слѣдъ смъртьта на баща му отъ сѫдбата на затворника Кинама, а сѫщо и неговото настояване за освобождението на послѣдния отъ тъмницата, послѣ приемането на християнството отъ него подъ въздѣйствието на Кинамовитѣ проповѣди и най-сетнѣ неговата мѫченическа смъртъ — всичко това ясно показва, че Енравота, още при живота на баща си, почналъ да изказва наклонность къмъ християнската вѣра. Разбира се, българскитѣ боили, въ чиито рѫцѣ се намирала властьта, не сѫ могли да бѫдатъ доволни отъ поведението на Енравота, защото чрѣзъ него новата вѣра би лесно проникнала въ ханския дворъ, а това би значило пълното тържество на славѣнската партия, чиято страна, очевидно, Енравота ще да е държалъ вече по силата на своитѣ симпатии къмъ християнството.[1]) Затова, може би, още доклѣ е билъ живъ Омортагъ, тѣ сѫ го принудили да лиши Енравота отъ наслѣдство и да назначи за свой прѣемникъ най-малкия си синъ Маламира, когото, като свой поставеникъ, боилитѣ не се забавили да хванатъ добрѣ въ рѫцѣ и да го направятъ свое орѫдие.[2]) По тоя начинъ при новата промѣна на прѣстола българската партия успѣла да удържи власта въ рѫцѣтѣ си и да запази сѫщата насока въ общата политика на България, както било при Омортага.

Извѣстия за врѣмето на ханъ Маламира имаме твърдѣ оскѫдни. Освѣнъ споменатото извѣстие на западния аналистъ, че въ 832 год. български пратеници ходили съ дарове при императоръ Людовика Благочестиви, за да извѣстятъ за покачването на новия ханъ и да подтвърдятъ уста-

[1]) Че славѣнската партия въ даденото врѣме е намирала, вѣроятно чрѣзъ брачни връзки, поддържка у членоветѣ на царствуващия родъ, найясно доказватъ второто име на Енравота — *Воинъ* и имената на братията му, *Звинница* (Звѣница) и *Маломира*, вече чисто славѣнски имена.

[2]) За втория синъ на Омортага — Звинница ние нѣмаме никакви извѣстия; но, ако е билъ живъ въ това врѣме, и той, вѣроятно, е билъ прѣмахнатъ отъ управлението по сѫщата причина.

новенитѣ при Омортага мирни отношения съ франкската държава, еднички извори за царуването на Маламира се явяватъ дошлитѣ до насъ три епиграфически паметника отъ него, макаръ че и тѣ не ни даватъ много данни. Отъ тѣхъ ние узнаваме, че Маламиръ, вѣроятно поради своята младость, е управлявалъ подъ ржководството на своя „старъ боляринъ", кавханъ Исвула,[1]) който е игралъ, както се види, важна роля прѣзъ царуването на тоя български ханъ. Така, споредъ единъ надписъ, кавханъ Исвулъ се завзелъ, очевидно по своя инициатива, да прокара нѣкакъвъ-си водопроводъ и съ помощьта на населението и аристокрацията, (боилитѣ и багаинитѣ) сполучилъ да достигне цѣлта си. Слѣдъ свършването на водопровода той го прѣдалъ на ханъ Маламира, който тържествено го открилъ и отъ благодарность далъ отъ своя страна голѣмо угощение на българитѣ, т. е. на населението, което е взимало най-голѣмо участие въ постройката на водопровода, а на боилитѣ и багаинитѣ — голѣмитѣ и малкитѣ боляри, които не по-малко сж съдѣйствували за прокарването му, направилъ голѣми подаръци; името пъкъ на кавханъ Исвула, като на главенъ виновникъ за постройката на водопровода и като неговъ съуправитель, било записано наедно съ името на хана въ надписа, и нему се изказватъ сжщитѣ благопожелания, както и на Маламира — да проживѣе сто години.[2])

[1]) Въ Шуменския надписъ право стои: ὁ Μαλαμὶρ μετὰ τὸν καυχάνον Ἰσβοῦλον ἐπάρχει. Вж. по-долу Притурка № 17: „Маламиръ не е Пресиянъ".

[2]) Надписътъ въ книжовенъ правописъ гласи така: Κάνας ὀβγγη | Μαλαμὶρ ὁ ἐκ|θεοῦ ἄρχ(ω)ν. ὁ π|αλ(αι)ὸς αὐτοῦ βο|ϊλὰς ὁ Ἡσβοῦλος| ὁ καυχάνος ἐπ(οίη)σεν τὸ ἀνάβρυτο|ν τοῦτο κ(αὶ) ἔδ(ω)κε|ν τὸν ἄρχονταν· κ(αὶ) ὁ ἄρχων πολ|(λ)άκις ἔδ(ω)κεν τοὺ|ς Βουλγάρους φαγεῖν| κ(αὶ) πίν[ειν] κ(αὶ) τοὺς βοϊ|λάδας κ(αὶ) βαγαϊνοὺς ἔδ(ω)κεν μεγάλα| ξέν(ι)α. ὁ θ(εὸς) ἀξ(ιώ)|σῃ ζ(ή)σ(αι)ν τὸν ἐκ θ(εο)ῦ| ἄρχονταν ἔτ(η) ἐκ|ατὸν μετὰ τὸν Ἡσ|βοῦλον τὸν καυχά|ν(ο)ν, т. е. „Велики ханъ Маламиръ, князъ отъ Бога. Неговиятъ старъ боилъ Исвулъ кавханъ направи тоя водопроводъ и го подари на княза. И князътъ даде на българитѣ много пжти да ядатъ и да пиятъ, а на боилитѣ и багаинитѣ даде голѣми подаръци. Нека Богъ удостои божествения князъ да проживѣе сто години заедно съ кавханъ Исвула". Вж. CIG, t. IV, № 8691 b. — *В. Н. Златарски,* Два извѣстни надписи отъ IX. вѣкъ, п. т., стр. 138—140. Въпросниятъ водопроводъ, споредъ насъ, е билъ прокаранъ, въ построения отъ Омортага новъ „прѣславенъ аулъ" или по-сетнѣшния Прѣславъ (вж. п. т., стр. 145—149). Успенски, като взима прѣдъ видъ, че при абобскитѣ разкопки, въ старата Плиска, били намѣрени водопроводни тржби, мисли, „что вельможѣ Исвулу и принадлежитъ это важное предпріятіе проведенія воды въ болгарскій аулъ", като смѣта за столица при Маламира Плиска (*Абоба-Плиска,* стр. 231), макаръ че той на друго мѣсто казва, че Омортагъ прѣнесълъ столицата въ Прѣславъ (п. т., стр. 547 и сл.). Освѣнъ това надали е допустимо, щото Плиска до врѣмето на Маламира да е останала безъ водопроводъ.

Не по малко важна роля е игралъ кавханъ Исвулъ и въ външнитѣ отношения на държавата. Пълното мълчание на византийскитѣ хронисти за каквито и да било военни дѣйствия между българи и ромеи прѣзъ това врѣме показва, че Маламиръ е спазвалъ сключения отъ баща му 30-годишенъ миръ съ Византия. Това се подтвърдява отъ Шуменския надписъ. Споредъ възможнитѣ въ него попълвания се разбира, че Маламиръ е „живѣлъ добрѣ съ гърцитѣ“ и поради тия добри отношения сѫ били довършени нѣкои мирни спогодби относително отстѫпената на Омортага територия. Съгласно съ 30-годишния договоръ ромеитѣ, както може да се заключи отъ надписа, се задлъжили да изпразнятъ укрѣпенитѣ пунктове въ отстѫпената територия; обаче нѣкои крѣпости въ Пловдивската область, а може би и самия Пловдивъ византийцитѣ или не сѫ изпразнили своеврѣменно, или пъкъ трѣбало да изпразнятъ слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ. Чрѣзъ това тѣ сѫ искали да принудятъ българитѣ неотстѫпно да пазятъ 30-годишния миръ, който е билъ особено потрѣбенъ за империята поради усилената борба съ арабитѣ въ Мала-Азия. Въ замѣна на това българитѣ сѫ завзели или сѫ задържали отъ по-напрѣдъ окупиранитѣ крѣпости, като Проватъ, Скутарионъ и други укрѣпени пунктове около Одринъ, които, споредъ договора, трѣбало да останатъ на византийска територия.[1]) При Маламира тоя срокъ, който очевидно е съвпадалъ съ навършването на второто десетилѣтие на договора въ 834/5 г., ще да е изтекалъ, и българитѣ, като прѣдали на ромеитѣ завзетитѣ или задържанитѣ тѣхни крѣпости, влѣзли въ владѣние на цѣлата южнобалканска область до Родопитѣ; тогава ще да е била и по-точно опрѣдѣлена и родопската граница. По тоя случай Маламиръ устроилъ всеобщо тържество и отишълъ, вѣроятно за първъ пѫть, въ Пловдивъ, а кавханъ Исвулъ въ случая изправилъ или възстановилъ наново старата, споредъ договора, българска граница.[2])

[1]) За това подробно вж. по-долу Притурка № 17.

[2]) Ср. по-горѣ, стр. 301. Подробно за попълването и съдържанието на Шуменския надписъ вж. Притурка № 17. — Третиятъ епиграфиченъ паметникъ отъ врѣмето на Маламира е единъ флагментиранъ мемораленъ надписъ, който билъ поставенъ за споменъ на близкия и вѣренъ ханскi служитель боила багатуръ Цепа (или Чепа: Τζέπα βογοτὸρ βοηλά(ς) κουλουβρος), който, споредъ прѣдложеното попълване, умрѣлъ отъ болесть. — Вж. Archäol.-epigr. Mitth. XIX. S. 239. — *Абоба-Плиска*, стр. 191, 4; алб. таб. XLIII. 4.

Това ще да е било послѣднето важно събитие въ царуването на ханъ Маламира, защото наскоро слѣдъ това на българския прѣстолъ се явява новъ ханъ. Какви събития сж ставали въ самата България къмъ срѣдата на 30-тѣ години на IX. вѣкъ, ние не знаемъ по липса на данни; обаче свидѣтелството на Теофилакта, че „слѣдъ това (посичането на Енравота) животътъ на Маламира, като се продължилъ три години, билъ пожънатъ *безвръменно* отъ сърпа на Божието правосждие", — това отъ една страна, а отъ друга — рѣзката промѣна въ външната политика на България, послѣдвала въ 837 г., както ще видимъ по-долу, ни даватъ пълно основание да мислимъ, че въ 836 г. е станала нова промѣна на българския прѣстолъ.[1]) Споредъ извѣстието на Константина Багренородни, около това врѣме билъ български господарь *Пресиямъ* или по-вѣрно *Пресиянъ*[2]) (836—852), който билъ синъ на Звиница, а братанецъ и прѣемникъ на Маламира.[3]) Къмъ управлението на тоя ханъ се отнася бързото разширение на българскитѣ граници въ посока къмъ югозападъ, въ земитѣ на македонскитѣ славѣни, съ което се намиратъ въ тѣсна свръзка първитѣ сношения на българитѣ съ маджаритѣ и сблъскването на първитѣ съ сърбитѣ.

Съ сключването на 30-годишния миръ между Омортага и Лъва V византийското правителство сполучило да отвлѣче вниманието на българитѣ отъ славѣнскитѣ области на полуострова, поне за-прѣзъ врѣмето на Омортага и Маламира ние нѣмаме никакви извѣстия за сношенията имъ съ славѣнитѣ въ империята. На това не по-малко сж спомогнали и вжтрѣшнитѣ борби, въ които българскитѣ боили се домогвали да унищожатъ славѣнското влияние въ държавата, като насочвали държавната политика въ диаметрално противоположна страна — на сѣверо-изтокъ и сѣверо-западъ. Обаче нито едната, нито другата причина не можали да отклонятъ българската държава отъ естественото ѝ развитие. Отъ края на 30-тѣ

---

[1]) За тая промѣна ние притежаваме и право посочване у Симеона Логотета, което подробно разглеждаме въ Притурка № 17.

[2]) De admin. imp. ed. Bon., p. 154. — Ние приемаме за по-вѣрно четенето Πρεσιάν, защото това име стои близу, ако не е, може би, и сжщото име Προυσιανός и Πρεσιάνος, което е носилъ най-голѣмиятъ синъ на ц. Иванъ-Владислава. Вж. *Cedrenus* ed. Bon., II, p. 469 и 483. — *B. Prokič*, Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes, S. 36. — Ср. *Jireček* въ Archiv f. sl. Phil. XXI, S. 609. — *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ, стр. 49—50.

[3]) Подробно по тоя въпросъ вж. Притурка № 17.

години на IX. вѣкъ се забѣлѣзва, че идеята за назначението на българския господарь като обединитель на българскитѣ славѣни, — идея, която бѣ врѣменно заглъхнала слѣдъ Крума, отново се възродила. Тая нова насока въ политиката на България несъмнѣнно се намирала въ свръзка съ наддѣлянето на славѣнското влияние въ управлението на страната, което проявило своето въздѣйствие веднага още, щомъ на прѣстола се покачилъ ханъ Пресиянъ.

Споредъ едно извѣстие на Симеона Логотета, въ 837 г. българскиятъ владѣтель, въ когото ще трѣба да видимъ тъкмо Пресияна, прѣдприелъ нѣкакво движение къмъ Солунъ.[1]) Каква е била цѣлта на това движение и отъ какъвъ характеръ е било то, хронистътъ нищо не отбѣлѣзва, а само въ непосрѣдствена съ него свръзка поставя завръщането на ромейскитѣ плѣнници въ отечеството имъ (вж. по-долу). Обаче едва ли може да има съмнѣние, че това движение на Пресияна въ вжтрѣшностьта на Македония къмъ Солунъ ще трѣба да се постави въ зависимость отъ тогавашнитѣ арабо-византийски отношения. Това е било врѣме на най-опаснитѣ и отчаени войни на Византия съ арабитѣ: тъкмо къмъ 837 г. императоръ Теофилъ билъ заетъ съ голѣмия си походъ въ Мала-Азия, дѣто били съсрѣдоточени всички военни сили на империята.[2]) Очевидно, Пресиянъ побързалъ да използува тия благоприятни за него обстоятелства, за да окупира земитѣ на македонскитѣ славѣни, дѣто българското влияние, както видѣхме, още отъ края на VIII. вѣкъ все повече се засилвало, и да ги организира като съставни части на държавата си; оттука ясно става, че това българско движение не е носило характеръ на война и завоевание, понеже срокътъ на 30-годишния миръ не билъ още изтекълъ, а мирно разширение границитѣ на българската държава на юго-западъ въ съгласие съ мѣстното население. Че съ такава цѣль и отъ такъвъ характеръ било това движение на Пресияна въ Македония, може да се заключи, 1. отъ това, че хронистътъ не говори за никакви военни дѣйствия нито отъ страна на българитѣ, нито противъ тѣхъ, па изобщо избѣгва да даде каквито и

---

[1]) У *Geor. Hamart.* ed. Muralt., p. 724; въ старобълг. прѣводъ, п. т., стр. 101 — Подробно за това извѣстие вж. *В. Н. Златарски,* Извѣстия за българитѣ, п. т., стр. 35—39. Сжщо и Притурка № 17.

[2]) *А. Васильевъ,* Византія и арабы, I, стр. 113 и сл.

да било подробности по него и 2. отъ това, че цариградското правителство се почувствувало принудено да се опита по другъ начинъ да отвлѣче вниманието на българския господарь отъ юго-западъ. Заетъ изключително съ войната противъ арабитѣ, Теофилъ не е могълъ да прѣдприеме никакви сериозни мѣрки за противодѣйствие на българитѣ, па и поради утѣсненото положение на империята едвали е искалъ открито да наруши мирния договоръ съ тѣхъ. Затова той рѣшилъ да използува почиалото се тъкмо тогава движение между ромейскитѣ плѣнници въ отвѫддунавска България.

Трако-македонскитѣ плѣнници, които Крумъ въ 813 г. бѣ настанилъ въ южна Бесарабия между р. р. Серетъ и Прутъ като военни поселенци въ такова голѣмо количество (10 хиляди) и въ такова близко съжителство,[1]) тъй че тѣ всѣкога сѫ били въ състояние да образуватъ една компактна въорѫжена сила, споредъ думитѣ на Симеона Логотета, никога не губили иадежда да се върнатъ въ *Романия*, т. е. въ родната земя. Тая надежда се усилвала все повече, и прѣзъ не съвсѣмъ спокойното управление на Маламира, когато вѫтрѣшнитѣ борби поглъщали вниманието на всички, рѣшено било да се пристѫпи къмъ осѫществението ѝ. Въ 836 г. тѣ влѣзли тайно въ сношение съ цариградското правителство, отъ което поискали и помощь. Начело на движението застаналъ тѣхниятъ воински началникъ Кордила. Като прѣдалъ врѣменно воденето на дѣлата на възрастния си синъ Варда, той заминалъ скришомъ за Цариградъ, дѣто съ нѣкаква-си хитрость сполучилъ да се прѣдстави на императора и да му изложи желанието на съотечественицитѣ си да се върнатъ въ отечеството си. Теофилъ го приелъ на драго сърце и му обѣщалъ, че ще изпрати кораби, за да прѣкаратъ плѣнницитѣ ромеи въ Цариградъ. Обаче послѣднитѣ, когато се научили, че българскиятъ владѣтель потеглилъ къмъ Солунъ, безъ да дочакатъ пристигането на императорскитѣ кораби, почнали съ сѣмействата и имота си да прѣминаватъ рѣката (Дунавъ и вѣроятно близу до устието му въ сѣверна Добруджа) и да се събиратъ на мѣстото, дѣто трѣбало да стане товарянето (837 г.).[2])

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 277—278.

[2]) За хронологията на тия събития вж. Притурка № 17.

Мѣстниятъ управитель (κόμης) на Добруджа, изненаданъ отъ това неочаквано движение, веднага прѣминалъ отвждъ Дунавъ съ цѣль да го осуети още въ началото съ силата на оржжието. Тогава „македонцитѣ", отчаяни, избрали си за главатари Цанца и Кордила и дали сражение, въ което българитѣ били разбити, много избити, а нѣкои взети въ плѣнъ. Въ тая критическа минута българитѣ, които нѣмали възможность да прѣминатъ рѣката обратно, рѣшили да търсятъ външна помощь. Тѣ се обърнали къмъ наблизу живущитѣ *унри* (τοῖς Οὔγγροις, вжгромь = маджари), които веднага дали съгласието си. Между това пристигнала и византийската флота къмъ устието на Дунавъ. Но тъкмо тогава се показали маджаритѣ въ голѣмо количество, а тѣ (македонцитѣ), като ги видѣли, съ сълзи се провикнали: „о Боже, св. Адриане, помогни ни!" и се наредили въ боенъ редъ. Отначало маджаритѣ имъ прѣдложили да прѣдадатъ цѣлия си имотъ, като имъ обѣщали, че ще ги пуснатъ да вървятъ, кждѣто искатъ. Но „македонцитѣ" отхвърлили това прѣдложение и въ течение на три дена стояли готови за бой. На четвъртия обаче день, когато сѣмействата имъ почнали да се качатъ на корабитѣ, маджаритѣ нападнали „македонцитѣ"; сраженето, което се продължило до вечерьта, се свършило съ побѣда за послѣднитѣ, които обърнали маджаритѣ въ бѣгство и ги дълго прѣслѣдвали. На другия день маджаритѣ повторили нападението си, но отново били отблъснати и прѣслѣдвани. Слѣдъ това, като се върнали отъ прѣслѣдването, плѣнницитѣ спокойно се покачили на корабитѣ и благополучно пристигнали въ Цариградъ, отдѣто тѣ били разпратени по роднитѣ имъ мѣста.[1])

Тая демонстрация отъ страна на императора, макаръ и да се свършила щастливо за самитѣ плѣнници, не могла да даде никакви резултати, защото съ повикването на маджаритѣ възстанието, което се ржководило отъ Цариградъ и е имало за цѣль, очевидно, да запре навлизането на българитѣ въ западнитѣ области на империята, било осуетено и не могло да вземе широки размѣри. Не по-малко тоя неуспѣхъ се дължилъ и на това, че отъ Цариградъ не било

[1]) У *Geor. Hamart.* ib., p. 725, въ старобълг. прѣводъ, п. т., стр. 102. — Вж. *В. Н. Златарски,* Прѣемницитѣ на Омортага, п. т., стр. 772/3 и 775/6. — Сжщо Извѣстия за българитѣ, п. т., стр. 31—34.

възможно да се окаже своевременно исканата помощь, защото само слѣдъ побѣдоносното си завръщане отъ голѣмия си походъ въ М.-Азия, който се свършилъ съ прѣвземането и унищожението на арабската крѣпость Заперта (Забарта),[1]) Теофилъ можилъ да обърне по-голѣмо внимание къмъ дѣлото на плѣнницитѣ, като изпратилъ византийска флота къмъ устието на Дунавъ. Но и слѣдъ това той не билъ въ състояние да окаже нѣкой рѣшителенъ отпоръ противъ мирното разширение на българската държава въ посока къмъ юго-западъ,[2]) защото прѣзъ 838 г. вниманието му, както и всички военни сили на империята били отвлѣчени отъ грандиозния и твърдѣ опасенъ за Византия походъ на арабитѣ противъ Аморея, родния градъ на царствуващата въ това врѣме въ Византия династия, който турилъ империята въ такова тежко положение,[3]) че Теофилъ билъ принуденъ да търси съюза на Венеция и на западния императоръ, за да може да спаси империята откъмъ арабитѣ (838—839).[4])

При такива благоприятни обстоятелства е вървѣло мирното разширение границитѣ на българската държава въ началото на Пресияновото управление и постепенно се закрѣпвала властьта на българския владѣтель. Що се отнася до въпроса, кои именно области били присъединени къмъ България въ това врѣме, то нито единъ отъ византийскитѣ хронисти нищо не споменува както за българската окупация, тъй и за окулираните земи, защото отъ страна на Византия не билъ оказанъ никакъвъ активенъ отпоръ нито въ едното,

---

[1]) *А. Васильевъ*, Византія и арабы, I, стр. 113—118.

[2]) Може би поселението на една часть отъ прѣминалитѣ на ромейска страна 14 (а споредъ други 30) хиляди перси-хуррамити на чело съ главатаря имъ, Теофоба, и неговия баща, нѣйдѣ по долни Вардаръ (ок. Енидже-Вардаръ споредъ *F. Tafel*, De Thessalonica, p. 82—83) и затова били наречени „вардариоти" (Вж. *Geor. Hamart.*, ib., p. 702; *Genesios*, ib., p. 52; *Theoph. contin.* ib., p. 112—114. — *Codinus*, De officiis, ed. Bon., p. 38 $_{15}$: τούτους πάλαι, Πέρσας κατὰ γένος ὄντας, ὁ βασιλεὺς ἐκεῖθεν εἰς τὸν Βαρδάριον ἐκάθισε ποταμόν, ἀφ' οὗ καὶ Βαρδαριῶται καλοῦνται), ще трѣба да се смѣта сѫщо като една прикрита мѣрка отъ страна на Теофила за противодѣйствие и отбрана на Солунъ отъ българи и славѣни, защото, ако самото прѣминаване на Теофоба съ своитѣ перси се отнася къмъ 830 г., а споредъ арабски извори къмъ 833 г. (вж. *А. Васильевъ*, Византія и арабы, I, стр. 82, Приложенія, стр. 27—28. — *Bury*, Eastern Roman Empire, p. 252—253), то поселението е станало слѣдъ това, и ние го отнасяме къмъ 838 г. Тъй или инъкъ, но това прѣселение на „вардариотитѣ" около Солунъ не може да не се постави въ свръзка изобщо съ ставащитѣ въ това врѣме движения на българи и славѣни въ посока къмъ тоя градъ.

[3]) *А. Васильевъ*, Византія и арабы, I, стр. 119—140.

[4]) Пакъ тамъ, стр. 140—149.

нито въ другото, и поради това мжчно е да се опрѣдѣлятъ точно. Но и при все това, като имаме прѣдъ видъ, 1. че слѣдъ присъединението на Поморавието и слѣдъ завоеванието на Сердика и нейната область при Крума властьта на българския господарь се здраво закрѣпила въ сѣверна и сѣверо-източна днеш. Македония; 2. че при прѣемника на Пресияна — Бориса границитѣ на българската държава вече се простирала далечъ въ вжтрѣшна Македония, чакъ отвждъ Охридъ, а пъкъ за нѣкои завоевания на тоя български владѣтель въ тая посока нищо не се знае, и 3. че още прѣзъ първитѣ години отъ царуването на Бориса границата между българи и сърби била Раса (сег. Нови-пазаръ) на р. Рашка[1]) — ние мислимъ, че къмъ даденото врѣме се отнася присъединението на днешна централна и западна Македония, областьта между горни и срѣдни Вардаръ и Черни Дринъ, заедно съ Косово поле и на югъ до Охридъ и Прилѣпъ, а сжщо и часть отъ областьта на племето *стримонци* или *струмци* по срѣднето течение на р. Струма. Въ всѣки случай извѣстието въ видѣнието на прор. Исайя, което има своя изворъ несъмнѣнно въ мѣстното прѣдание,[2]) че Борисъ „на рѣцѣ Брѣгалницѣ и тоу пріѣмь царство“ като центъръ на държавата, ни дава доста основание да твърдимъ, че посочеиитѣ области сж влизали вече въ състава на българската държава при Пресияна.[3])

Бързото обаче и мирно разширение на България въ посока къмъ юго-западъ не е могло да не внушава страхъ, както на цариградското правителство, тъй и на другитѣ съсѣди, и като непосрѣдствена сетнина отъ него се явява и първото сблъсквание между българи и сърби. Константинъ Багренородни разказва слѣднето: „До Властимира българитѣ живѣели мирно съ сърбитѣ, обичали се едни други като съсѣди, понеже се намирали въ робство и подчинение спрѣмо ромейскитѣ императори и били облагодѣтелствувани отъ тѣхъ. Прѣзъ управлението на тоя Властимиръ, българскиятъ князъ Пресиянъ отишълъ съ война противъ сърбитѣ, като искалъ да ги покори. Но слѣдъ три годишна война той

[1]) *Const. Porphyr.* De admin. imp. ed. Bon. p. 154—155.

[2]) Вж. *Jireček*, Das christliche Element. S. — A., S. 87—88.

[3]) Вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ, стр. 39—40.

не само нищо не направилъ, но дори погубилъ повечето си войска".[1])

И тъй, споредъ това извѣстие, българи и сърби като съсѣди живѣели въ миръ и, както се види, сношения между тѣхъ сѫ сѫществували много отрано, защото се намирали подъ властьта на Византия. Но подобно твърдение не може да се приеме, защото българитѣ никога до тогава не сѫ били нито въ робство, нито въ подчинение у ромейскитѣ императори, а пъкъ сърбитѣ сѫ признавали само върховната власть на византийския императоръ, и то въ даденото врѣме само номинално. Нѣма съмнѣние, че тоя миръ между българи и сърби и това подчинение подъ властьта на византийскитѣ императори, за които споменува Константинъ Багренородни, се отнасятъ къмъ по-ранно врѣме, именно, когато съсѣднитѣ на сърбитѣ български славѣни не били още влѣзли въ състава на българската държава и се считали поне въ Цариградъ като поданици на императора. Не по-малко непонятно и дори странно се явява и това обстоятелство, че българи и сърби живѣели дълго врѣме мирно и приятелски, и изведнажъ се явява у българския князъ мисъль да подчини сърбитѣ подъ властьта си. Очевидно, това сблъскване не е могло да стане безъ причина тъй, както ни го прѣдставя К. Багренородни; такава несъмнѣнно е имало, и ние я намираме пакъ въ политиката на Византия.[2])

Безспорно, въ дѣлото за териториялното разширение на българската държава въ вѫтрѣшностьта на днешна Македония най-много е била заинтересувана Византия, защото сърбитѣ до тогава не били показали никаква активна дѣйность

[1]) De admin. imper. ed. Bon., cap. 32, p. 154.

[2]) Причината за сблъкването между българи и сърби *К. Я. Гротъ* (Извѣстія Конст. Багрянороднаго о сербахъ и хорватахъ, Петроградъ, 1879, стр. 181 и сл.) вижда въ това, че слѣдъ завладѣването на часть отъ Панония, именно Посавска Хърватия (между другото и Срѣмъ) при Омортага, българитѣ, „за да закрѣпятъ властьта си тукъ, не могли да нѣматъ притезания и върху Сърбия, която раздѣляла сега владѣнията имъ". — *Иречекъ* (вж. Archiv f. slav. Philol., XXI, стр. 609—610) даде малко по-друго обяснение, на което ние даваме прѣдпочитане прѣдъ Гротовото. Като посочва на разширението на българскитѣ граници къмъ с.-з. прѣзъ края на 20-тѣ години отъ IX. вѣкъ въ областьта на Драва отъ една страна, а отъ друга — на това, че слѣдъ това българитѣ успѣли да подчинятъ подъ властьта си ю.-западнитѣ славѣнски племена въ вѫтрѣшна Македония чакъ задъ Охридъ, Иречекъ обяснява причината за войната на Пресияна противъ сърбитѣ съ стремежа на българския князъ да закржгли владѣнията си чрѣзъ покорението на Сърбия, защото „сърбитѣ затруднявали за българитѣ сношенията между Сирмиумъ (Срѣмъ) и земитѣ на западъ отъ византийската область на Солунъ и Верея". — Като

въ сждбинитѣ на Балканския полуостровъ, и само отъ първата половина на IX. вѣкъ почнали да се явяватъ у тѣхъ признаци за държавенъ животъ. Това закъснение на сърбитѣ се обяснява съ оная разлика въ начина на поселението на двѣтѣ славѣнски групи — *славино-антската* и *сърбо-хърватската*[1]), която оказала сжществено влияние и върху нееднаквото развитие на тѣхния исторически животъ още отъ самото начало.

Докато съ основанието на българската държава на Балканския полуостровъ прѣзъ втората половина на VII. вѣкъ се туряло начало за политическото обединение на славѣнитѣ отъ славино-антската група и въ течение на единъ и половина вѣкъ постепенно съ влизането си въ българската държава отдѣлнитѣ племена получавали своя държавна организация и укрѣпвали въ своето племенно единство, което се изразило въ общото име *българи*, получено отъ тѣхнитѣ обединители и организатори; докато въ постояннитѣ борби на тия така обединени славѣни съ Византия за политическа независимость се изработвалъ малко-по-малко приципътъ на държавната имъ политика и се подготвяла основата на тѣхната бждеща културно-историческа роля въ юго-източна Европа, — сръбскитѣ племена, слѣдъ като сж настанили въ източната половина на Илирия и южната часть на Далмация и въ сжщото врѣме признали надъ себе си върховната власть на византийския императоръ, за дълго не могли да излѣзатъ отъ своя племененъ битъ: поради планинския характеръ на страната, дѣто се поселили, тѣ продължавали да се дѣлятъ на дребни родови единици — *жупи* или *жупанства*, отъ които всѣко за себе си живѣело отдѣленъ затворенъ животъ; у тѣхъ за дълго врѣме племеннитѣ стремежи и интереси винаги наддѣлявали, а оттука всѣкога владѣела мисъльта за децентрализация на властьта.

Освѣнъ това, осланяйки се на покровителството на византийския императоръ отъ една страна, а отъ друга — оградени откъмъ франкската държава съ такива защитници, каквито били хърватитѣ, които водили постоянна и неравна

напълно сподѣляме възгледа на Иречека, че войната на Пресияна съ сърбитѣ трѣба да се постави въ непосрѣдствена свръзка съ разширението на българскитѣ граници, ние все пакъ мислимъ, че причината на тая война ще трѣба да се търси и другадѣ.

[1]) Вж. по-горѣ стр. 16.

борба съ франкитѣ за политическа независимость, сърбитѣ били гарантирани отъ всѣка външна опасность. Затова у тѣхъ не е могълъ да се приложи оня сѫщия принципъ за образуването на срѣдневѣковнитѣ държави — принципъ на обединение отъ чуждо племе, който намѣрилъ мѣсто у насъ и у други европейски народи. По-нататъкъ. Християнството, макаръ и на два пѫти да било насаждано между сърбитѣ, веднажъ въ VII. вѣкъ при поселението имъ на полуострова при Ираклия и послѣ въ IX. вѣкъ при Василия I Македонецъ, все пакъ не могло да послужи като факторъ за тѣхното държавно-политическо обединение, не само защото то било враждебно посрѣщнато, но и защото, при отсѫтствието на една държавна власть, нѣмало на какво да се опре за своята закрѣпа и да изиграе такава културно-политическа роля, както това станало у насъ. Затова прѣзъ първия периодъ на своя исторически животъ сърбитѣ не били въ състояние да се сплотятъ и да образуватъ една държава и още отъ самото начало слѣдъ поселението си на полуострова не могли да вематъ самостойно участие въ политическитѣ работи на юго-източна Европа; напротивъ, тѣ сѫ се държали съвсѣмъ отдѣлно отъ другитѣ славѣни на полуострова, защото сѫ принадлежали къмъ друга славѣнска група, а оттука и по произходъ, и по езикъ, и по политически интереси се различавали отъ тѣхъ.

Обаче, когато отъ началото на IX. вѣкъ се почнало бързото разширение на българската държава чрѣзъ обединението на едноплеменнитѣ български славѣни и особено слѣдъ присъединението на днешна западна Македония, положението на сърбитѣ се твърдѣ много измѣнило: тѣ веднага се почувствували откѫснати отъ своята покровителка — Византия и не могли да не очакватъ, че разширението на България въ юго-западна посока нѣма да се докосне и до тѣхъ. На тая тъкмо опасность откъмъ българитѣ се длъжалъ и опитътъ на князъ Властимира да обедини сърбитѣ подъ една власть, слѣдъ като сполучилъ да присъедини нѣкои сръбски племена къмъ Раса или соб. Сърбия[1]) Отъ това несгодно положение на сърбитѣ сега поискалъ да се възползува императоръ Теофилъ.

[1]) *Л. Ковачевић и Л. Јовановић*, Историја Српскога народа, Београд, 1894, кн. 2, стр. 38—39.

Завзетъ съ грижата, какъ да спаси империята отъ опаснитѣ араби, които вече замисляли обсадата на Цариградъ,[1]) Теофилъ не билъ въ състояние явно да наруши мира съ българитѣ и да почне открита война съ тѣхъ, а пъкъ самитѣ обстоятелства го принуждавали слѣдъ несполучливото възстание на ромейскитѣ плѣнници отвждъ Дунавъ да търси срѣдства, ако не да противодѣйствува на Пресияна, то поне да отвлѣче вниманието му отъ западнитѣ области на империята. За тая цѣль той се обърналъ къмъ сръбския князъ Властимира. Въ силата на все още сѫществуващия въ това врѣме протекторатъ на византийския императоръ надъ сърбитѣ, а още повече съ обѣщанието, вѣроятно, да признае пълната независимость на сърбитѣ отъ Византия, понеже това събитие се отнася обикновено къмъ врѣмето на Властимира[2]), Теофилъ е искалъ, очевидно, да направи отъ сръбския князъ вѣренъ съюзникъ на Византия и постояненъ врагъ на българитѣ, като поддържалъ Властимира въ дѣлото за обединението на сръбскитѣ племена и изтъквалъ заплашващото сърбитѣ бързо усилване на България.

Възможность на едно въздѣйствие отъ Цариградъ върху сръбския князъ се доказва и отъ агресивностьта на Пресияна спрѣмо Сърбия. За послѣдния стремежътъ на Властимира да обедини сърбитѣ е могълъ да бѫде важна причина да побърза да съкруши тая нова сила, която подъ натиска на Византия единъ день би могла да застрашава самата България. По тоя начинъ мисъльта *да покори* сърбитѣ се налагала на Пресияна отъ желанието му да парализира византийското влияние въ Сърбия. Да смѣтаме войната на Пресияна съ Валстимира като дѣло на византийската политика ни кара още и това обстоятелство, че тая война, която се продължавала три години отъ 839—842[3]), се съвпадала съ ново движение между славѣнитѣ въ империята. Константинъ Багренородни ни отбѣлѣзва, че „славѣнитѣ на Пелопонеската тема въ днитѣ на императора Теофила и сина му Михаила, като се отцѣпили (отъ империята), станали

---

[1]) *А. Васильевъ*, Византія и арабы, I, стр. 140.

[2]) *Ст. Станојевић*, Историја српскога народа. Београд, 1910, стр. 46—47.

[3]) Както посочихме по-горѣ, завръщането на ромейскитѣ плѣнници не е могло да стане по-рано отъ края на 837 г.; несъмнѣнно прѣговоритѣ между Теофила и Властимира сѫ вървѣли прѣзъ критичната за Византия 838 г., затова и войната ще трѣбва да отнесемъ къмъ 839—842 г.

съвсѣмъ независими и извършвали опустошения, заробвания, грабежи, подпалвания и кражби“ [1]). Колкото и кратко да е това извѣстие, все пакъ възстанието на пелопонескитѣ славѣни не може да не се счита като отгласъ на оная промѣна, която станала въ живота на македонскитѣ славѣни — мирното имъ отцѣпване отъ империята и присъединение къмъ българската държава, а може би да е било дѣло на Пресияновата политика въ противовѣсъ на византийската въ Сърбия.

Както и да било, но Теофилъ постигналъ цѣлта си: Пресиянъ, завзетъ въ течение на три години съ войната противъ сърбитѣ, билъ принуденъ да се откаже отъ сношенията си съ славѣнитѣ въ империята, още повече, че войната вървѣла за него несполучливо. Какъ се е свършила тя, Константинъ не споменува нищо, а само отбѣлѣзва, че Персиянъ не успѣлъ нищо да извърши, а само изгубилъ повечето отъ войската си. Обаче това безрезултатно за двѣтѣ съсѣдни държави прѣкратяване на войната, очевидно, ще трѣба да се свърже съ смъртьта на императора Теофила, послѣдвала на 20. януарий 842 год.: тя отъ една страна освобождавала Властимира отъ задълженията му спрѣмо императора, а отъ друга — и на Пресияна давала възможность отново да обърне погледа си къмъ югъ, защото надали ще може да се отрича, че едно такова събитие, като смъртьта на Теофила и покачването на малолѣтния *Михаила III* (842—867) на прѣстола, не е прозвело нова промѣна въ отношенията на славѣнитѣ въ западнитѣ области на империята, особено когато е извѣстно, че въ това врѣме отъ Цариградъ все още не били прѣдприети никакви рѣшителни мѣрки противъ тѣхъ. Това дало възможность на българския ханъ, докато въ Византия били завзети съ възстановяването на православието, да продължи обединителното дѣло. Къмъ това врѣме ние отнасяме отцѣпването на днешнитѣ македонски области Битолско и Охридско съ Дѣволъ отъ империята и присъединението имъ къмъ България (842/3).[2])

[1]) De admin. imper. ed. Bon., p. 220—221. Това събитие несъмнѣнно се отнася къмъ послѣднитѣ години отъ царуването на Теофила отъ 839—842 г., защото синъ му Михаилъ се родилъ прѣзъ 839 г. (вж. *Bury* The Eastern Rom. Empire. p. 126 и 465—468), слѣдов. то напълно съвпада съ българо-сръбската война. — Ср. *А. Васильевъ*, Славяне въ Греціи, п. т., стр. 423—424.

[2]) Вж. Извѣстията за българитѣ, стр. 42—43.

Това тацитно нарушение на 30-годишния миренъ договоръ отъ двѣтѣ страни ясно показало, че мирнитѣ отношения между България и Византия не могли по-нататъкъ да се продължатъ, а пъкъ и срокътъ на договора се приближавалъ къмъ своя край, тъй че почването на открити враждебни дѣйствия ставало неизбѣжно за двѣтѣ съсѣдни държави. Отъ една страна възстанието и отцѣпването на пелопонескитѣ славѣни въ послѣднитѣ години отъ царуването на Теофила и безбойното присъединение на по-голѣмата часть отъ македонскитѣ славѣни къмъ българската държава налагали на византийското правителство, на чело на което стояла императрица *Теодора* като регентка (842—856) на малолѣтния си синъ Михаила III, да вземе часъ по-скоро сериозни мѣрки за възстановяването на императорската власть въ западнитѣ области; отъ друга пъкъ страна и Пресиянъ, който не е могълъ да не очаква въоржжено опитване отъ къмъ Византия да си повърне изгубенитѣ владѣния на полуострова, трѣбало така сжщо да почне открита война, чрѣзъ която да може окончателно да закрѣпи присъединението на окупиранитѣ отъ него славѣнски земи.

И наистина въ Византия, слѣдъ като правителството сполучило къмъ края на 845 год. да възстанови мирнитѣ отношения съ азиатскитѣ араби,[1]) почнали да мислятъ и за промѣнитѣ, които донесли послѣднитѣ години на Балканския полуостровъ въ ущърбъ на византийския сюзеринитетъ и мощь. Обаче отъ Цариградъ могли да почнатъ усмирението на пелопонескитѣ славѣни само отъ 847 год. Тогава билъ изпратенъ противъ тѣхъ назначениятъ за стратегъ на Пелопонеската тема протоспатарий Теоктистъ Вриенний съ пълномощия и съ голѣма войска, която била съставена отъ тракийци, македонци и войници отъ другитѣ западни теми. Теоктистъ най-сетнѣ успѣлъ да ги надвие и да покори всички славѣни въ Пелопонесъ, които станали отъ това врѣме обикновени поданици на императора и административно били подчинени на Коринтския стратегъ, съ изключение на *езерци* и *милинги*, които сж живѣли въ непристжпнитѣ мѣстности по склоноветѣ на Тайгетъ около Лакедемонъ и Елосъ; впрочемъ и тѣ се задължили да плащатъ на императора извѣстенъ

[1]) *А. Васильевъ*, Византія и арабы, I, стр. 156—161.

данъкъ, а тѣхнитѣ князе били поставени подъ вѣдомството така сѫщо на Коринтския стратегъ.[1]) Тоя походъ, съ който се турило началото на бързото погърчване на славѣнитѣ не само въ Пелопонесъ, но и въ стара Елада и Тесалия, се отнася обикновено къмъ 847—850 год.[2])

Но и Пресиянъ не останалъ въ това врѣме въ бездѣйствие. Още въ 845 год., когато изтичалъ срокътъ на 30-годишния миръ, той побързалъ да се осигури откъмъ франкската държава, като изпратилъ пратеници при Людовика Нѣмски (826—876) въ Падерборнъ[3]) съ цѣль, вѣроятно, да поднови и закрѣпи мирнитѣ отношения, установени още при баща му Людовика Благочестиви. Освѣнъ това събитията въ Сърбия се развивали въ негова полза: слѣдъ смъртьта на Властимира, която послѣдвала къмъ срѣдата на 40-тѣ години, неговитѣ синове, Мунтимиръ, Строимиръ и Гойникъ, раздѣлили помежду си сръбскитѣ земи и наскоро се почнала междуособна борба между тѣхъ.[4]) Не по-малко благоприятно за Пресияна било и това, дѣто византийскитѣ войски били изтеглени отъ западнитѣ теми въ Пелопонесъ за усмирение на отцѣпилитѣ се тамшни славѣни. По тоя начинъ за българитѣ се прѣдставялъ твърдѣ сгоденъ моментъ за една сполучлива война, която Пресиянъ не се забавилъ да почне. Отъ 847 год. българитѣ започнали цѣлъ редъ нахлувания въ владѣния на империята съ цѣль да довършатъ присъединението на оная часть отъ Трако-Македонската тема, населена така сѫщо съ славѣни, която още оставала подъ властьта на Византия, въ днеш. юго-източна Македония, въ областьта на западнитѣ Родопи.[5]) Пресияно-

---

[1]) *Const. Porphyr.*, De admin. imp. ed. Bon., стр. 220—221. — *А. Васильевъ*, Славяне въ Греціи, пакъ тамъ, стр. 423—424.

[2]) *J. Bury*, The Eastern Rom. Empire, p. 379, бѣл. 1. — Извѣстия на ист. Д-во, IV, стр. 115.

[3]) *Rudolfi Fulden. annales* s. an. 845: Hludowicus ..... apud Padrabrunnon generale placitum habuit, ubi fratrum suorum et Nordmannorum, Sclavorum quoque et Bulgarorum legationes suscepit, audivit et absolvit. *Pertz*, Monum. Germ. t. I, p. 364.

[4]) *Const. Porphyrog.* De admin. imperio, ed. Bon., p. 154. — *К. Я. Гротъ*, Извѣстія Конст. Багрянороднаго о сербахъ и хорватахъ, Петроградъ, 1880, стр. 178—185.

[5]) *Сим. Логотетъ* у *Georg. Hamart.*, ib. p. 728; старобългар. прѣв., стр. 103. — За годината на тия нахлувани вж. Извѣстия за българитѣ стр. 44—45.

виятъ планъ сега билъ да се спусне къмъ Егейско море и, слѣдъ като излѣзе и се закрѣпи на морския брѣгъ, да откжсне съвсѣмъ отъ империята окупиранитѣ отъ българигѣ западни области и да принуди цариградското правителство да признае разширението на българската държава въ югозападна посока на полуострова за фактъ свършенъ. И наистина прѣдприетиятъ прѣзъ това врѣме походъ въ областьта на славѣнското племе *смолѣне* или *смоленци*, които сж живѣли по срѣднето течение на р. Места и на изтокъ отъ нея въ днешната покрайнина Ахъръ-Челеби по горня Арда,[1]) подъ началството на стария кавханъ Исвулъ билъ напълно сполучливъ: българитѣ успѣли да проникнатъ далечъ на югъ между рр. Струма и Места до морския брѣгъ на Орфанския заливъ.[2])

Тия бързи успѣхи на българитѣ принудили управницитѣ въ Цариградъ да обърнатъ сериозно внимание на тѣхъ, защото тѣ заплашвали да разкжсатъ византийскитѣ владѣния на полуострова. Правителството на Теодора, като не било въ състояние да окаже непосрѣдственъ отпоръ на българитѣ, рѣшило неочаквано да нападне България по тракийската граница съ цѣль да спре българското движение на югъ и да извика Пресияна отъ източна Македония Тоя планъ, къмъ който ромеитѣ често прибѣгвали въ критически моменти, се оказалъ цѣлесъобразенъ: нахлуванията на постояннитѣ гарнизони отъ пограничнитѣ византийски крѣпости въ българскитѣ земи, — нахлувания, които се придружавали съ избиване и поробване на българското мирно население,[3]) принудили най-сетнѣ Пресияна да прѣнесе войната въ Тракия, защото той едвали би оставилъ безнаказано ромейскитѣ неочаквани и опустошителни нападения въ държавата му (849 или 850 г.). Какъвъ е билъ резултатътъ отъ тия нападения, хронистътъ нищо не споменува; но отъ извѣстнитѣ намъ за сега данни за по-късно врѣме може да

---

[1]) *М. Дриновъ*, Заселеніе, Съчинения, I, стр. 307. — *Иречекъ*, Княжество България, II, стр. 391—392. — *L. Niederle*, Slovan. starožit. Dil II, str. 428.

[2]) За тия успѣхи на българитѣ право говори и надписътъ, намѣренъ въ 1707 год. отъ Villoison'a въ мѣстностьта сѣверно отъ Правища между развалинитѣ на стария градъ Филипи (тур. Филибеджикъ, изт. отъ Кавала). Подробно за него вж. Извѣстия за българитѣ, стр. 48—50 и въ СбНУК. кн. XV. (1898), отд. книж. стр. 23—24.

[3]) *Сим. Логотетъ* у *Georg. Hamartol.*, ib., p. 728; старобълг. прѣв. стр. 103. — Извѣстия за българитѣ, стр. 50—51.

се заключи само, че слѣдъ това между двѣтѣ съсѣдни държави сж настанали врѣменно мирни отношения, които се продължили до смъртьта на Пресияна въ 852 г., при което, трѣба да се прѣдполага, земитѣ между долнитѣ течения на рр. Струма и Места сж били върнати подъ властьта на императора, защото при Бориса тѣ си оставали византийски.[1])

Съ това се изчерпватъ всички извѣстия за външнитѣ отношения на България при ханъ Пресияна. Що се отнася до вжтрѣшната му политика изобщо и въ частность до отношенията му къмъ християнитѣ въ държавата, то намъ не е извѣстно нищо. Обаче липсата на каквито и да било извѣстия за прѣслѣдване на християнството при тоя ханъ, а сжщо и станалото при сина му Бориса покръщане на българитѣ, ни каратъ да прѣдполагаме, че Пресиянъ ще да е прѣкратилъ гонението противъ християнитѣ; по всичко изглежда, че той билъ толерантенъ въ вѣрския въпросъ, защото това му се налагало отъ самата му политика спрѣмо славѣнитѣ на полуострова, между които новата вѣра била пуснала вече дълбоки корени. Тъй или инъкъ, но великото дѣло, на което Борисъ се рѣшилъ по-сетнѣ, ясно говори, че е прѣдхождалъ периодъ, който е подготвилъ добра почва за това толкова важно въ историята на нашия народъ събитие.

* * *

Ние достигнахме въ историята на българската държава до единъ моментъ, когато държавната политика на българскитѣ ханове получила широко приложение Къмъ срѣдата на IX. вѣкъ прѣдѣлитѣ на България се простирали отъ Карпатитѣ до Сакаръ-планина и отъ Черно море до Албания; въ нейния съставъ влизали повечето славѣнски племена отъ славино-антската група, а именно: дакийски, поморавски, мизийски, тракийски и по-голѣмата часть отъ македонскитѣ. Обаче едно само политическо обединение на българскитѣ славѣни не било достатъчно, за да се гарантира трайность на държавата, още повече че властьта все още оставала въ ржцѣтѣ на господствуващото племе — българитѣ. България въ даденото врѣме е имала широка територия и строго опрѣдѣлена организация, но ней е липсвало едно отъ глав-

[1]) Вж. Извѣстия за българитѣ, стр. 70.

нитѣ и сѫществени условия за трайно сѫществуване: липсвало й вѫтрѣшно единство, вѫтрѣшна свръзка; липсвало й това, което днесъ наричаме култура, която да обединява всички етнически и племенни части на обширната, но географически разкѫсана територия. Смѣло може да се каже, че прѣзъ първия периодъ на първото царство имало *българска държава,* но нѣмало още *български народъ* съ строго опрѣдѣлени културни начала, битова особеность, които да го отдѣлятъ като едно цѣло, като особна народность и въ сѫщото врѣме да очертаватъ сѫщностьта на неговата историческа задача. Изработването на тия културни начала въ свръзка съ сливането на двѣтѣ понятия „българска държава" и „български народъ", въ чийто съставъ славѣнскиятъ елементъ ималъ значително надмощие, се почнало тепърва отъ срѣдата на IX. вѣкъ, когато е била турена здрава основа на българското политическо и национално единство.

Притурки.

1. Българско лѣтоброение.

Прѣди три години, когато обнародвахме нашитѣ нови доказателства за българското лѣтоброение и за българската ера,[1]) намъ ни бѣше извѣстно само резюмето отъ доклада на проф. И. Микола, което бѣше напечатано въ „Извѣстията“ на Петроградската Академия.[2]) Слѣдъ това вече получихме отъ него и самото му изслѣдване подъ надсловъ: Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren,[3]) въ което авторътъ, като разгледва „Именника“ всестранно, дава съвсѣмъ нови обяснения за значението на нѣкои отъ годинитѣ — животни въ 12-годишния цикълъ. Така, докато въ резюмето обясняваше, че *соморъ* = „мишка“ е *първата* циклова година; *шегоръ* = „волъ“ — *втората*; *вери* = бѣри = „вълкъ“ — *третата*; *дванишъ* = „заецъ“ — *четвъртата*; *диломъ* = „змия“ — *шестата*; *тохъ* = „кокошка“ — *десетата*; *ит* (ет) = етхъ = „куче“ — *единадесетата*, и *дохсъ* = „свиня“ — *дванадесетата* година въ 12-годишния цикълъ, въ изслѣдването си прави слѣднитѣ измѣнения въ значението на имената: *вер* = suver или sever = „мишка“, т. е. означава 1-та година на цикла; *текучитемъ*, което той комбинира отъ Тектемъ, името на неизвѣстния князъ, и отъ *кучи* = *коć* = „овенъ“ или „овца“, т. е. дава 8-та година на цикла, и *соморъ*, което дѣли на *со* — сричка, която прибавя къмъ началото на името Винехъ, и *моръ*, = morin = „конь“, т. е. означава 7-та циклова година; другитѣ значения си оставатъ сжщитѣ. Втората дума въ българскитѣ изрази прѣдставятъ поредни бройни имена и означаватъ названия на мѣсецитѣ въ цикловата година. Отъ тѣхъ сж извѣстни: *ѣлец*, *алемъ* означава „първи“, *вечемъ* — „трети“, *тутомъ* — „четвърти“, *бехти* — „пети“, *алтомъ* — „шести“, *шехтемъ* (?) — „осми“, *товремъ* — „девети“; какво означава *енналемъ*, ще посочимъ по-долу.

---

[1]) Вж. нашата статия „Къмъ въпроса за българското лѣтоброение“ Сп.БА., кн. X (1915), стр. 1—22.

[2]) Напечатано въ Извѣстія отдѣл. рус. яз. и словесности, т. XVIII (1913), кн. 1, стр. 243—247: Тюркско-болгарское лѣтосчисленіе.

[3]) Напечатано въ Journal de la Société Finno-Ougrienne, Helsingfors, XXX.$_{22}$ (1914), отд. отпеч. стр. 1—25.

Тия обаче измѣнения, които, споредъ Миккола, сж били прѣдизвикани или по хронологически съображения, или по погрѣшка на прѣпнсвача, или поради смѣсване на сричкитѣ и на редоветѣ при прѣпнсването, наложили на автора при изчислението годинитѣ на българскитѣ князе такива хнпотези, поправки и размѣствания въ текста на Именника, че послѣдниятъ е съвсѣмъ изгубилъ първоначалния си видъ. Вече това обстоятелство иде да ни убѣди, че Миккола не ще да е нападналъ на истинския пжть, както когато обяснява значението на нѣкои имена — животни въ 12-годишния цикълъ, тъй и когато изчислява годинитѣ на князетѣ; при това той отново повтори мнѣнието си, че турско-българскиятъ цикълъ несъмнѣнно е съвпадалъ съ цикъла на срѣдне-азиатскитѣ турци, уйгури, монголи и китайци. Безъ да отричаме правилностьта на филологическитѣ обяснения на Миккола, ние, и слѣдъ като проучихме неговото изслѣдване, не можахме да се убѣдимъ, че нашето твърдение, какво лѣтоброението у придунавскитѣ българи е било съвършено самостойно и различно отъ цикъла на срѣдне-азиатскитѣ народи и се е намирало подъ византийско влияние, не е никакъ разколебано; напротивъ, изслѣдването на Миккола ни накара още веднажъ да провѣримъ употрѣбения отъ насъ способъ при изчисленията и да внесемъ нѣкои незначителни поправки и нови доказателства, които още повече ни увѣриха въ истиностьта на нашето мнѣние. Затова ние тукъ ще изложилъ още веднажъ способа на нашитѣ изчисления съ новитѣ поправки и допълнения.

Ние ще почнемъ пакъ съ установени хронологически данни.

Ку'ртъ или Кубратъ не ще да е умрѣлъ по-рано отъ 642 год., защото, споредъ извѣстието на Ивана Никиуски, той е билъ живъ въ 641 г. отъ Хр.[1]) Споредъ Именника, годината на неговия прѣемникъ или пъкъ на неговата смъртъ е била *шегоръ вечемъ*, т. е. Куртъ е умрѣлъ прѣзъ 3-ия мѣсецъ на втората година (волъ) въ извѣстенъ 12-годишенъ цикълъ. Обаче 642: 12 = 52 + 6 не дава година *шегоръ* (2); но послѣднята веднага ще получимъ, щомъ обърнемъ 642 сл. год. въ лунна = 662 (642 + 20 интеркалация); и наистина 662 : 12 = 55 + 2 дава тъкмо *шегоръ*, а оттука ясно става, 1. че *българитѣ сж броили врѣмето не съ слънчеви, а съ лунни години* и 2. че *Куртъ е умрѣлъ прѣзъ третия мѣсецъ на 662 лунна година отъ Р. Хр.*

За князуването на Куртовия прѣемникъ Безмѣра сж дадени *три* години, т. е. неговото управление се е свършило прѣзъ 665 лун. година отъ Р. Хр.; а пъкъ за князуванията на първитѣ 5 княза (Авитохолъ — Безмѣръ) отвждъ Дунавъ се наброяватъ въ Именника пълни 515, разбира се, сжщо лунни години. Тогава, ако отъ 665 извадимъ 515, ще получимъ годината, въ която се е почнало управлението на първия български князъ Авитохола, т. е. въ 150

[1]) Вж. *В. Н. Златарски*, Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история. Сбм. кн. XI (1894), стр. 148—149. — Вж. сжщо тукъ по-горѣ, стр. 95—96.

лунна год. отъ Р. Хр., а тя наистина дава циклова година *диломъ* (змия), защото 150:12 = 12 + 6, т. е. *диломъ*. И тъй Авитохолъ се покачилъ на прѣстола прѣзъ 150 лун. година или по-точно, прѣзъ *твиремъ* = 9-ия мѣсецъ на 150 лун. година отъ Р. Хр.; сѫщо така и князуването на Безмѣра се е свършило прѣзъ 665 лун. година, или по-точно, прѣзъ *вечемъ* = 3-ия мѣсецъ на 665 лун. год. отъ Р. Хр., а това напълно подтвърдява извода на Миккола, че *първата дума* (името на животното) *въ всѣки български изразъ дава годината, въ която се почнало управлението на извѣстенъ князъ, а втората — мѣсеца на сѫщата година, въ който се е почнало управлението.* Това ще се подтвърди и при по-нататъшнитѣ изчисления.

Веднажъ установена годината, когато се покачилъ първиятъ князъ, по-нататъкъ вече е лесно, при послѣднето изведено положение, да се изчислятъ годинитѣ на слѣдващитѣ князе, и, разбира се, ако намѣренитѣ години отговарятъ напълно на посоченитѣ въ Именника циклови години, то това показва, че сме стѫпили на правиленъ пѫть. Да видимъ така ли е.

За *Авитохола* сѫ дадени точно 300 лун. години, защото управленията на тоя князъ и на прѣемника му Ирникъ се почватъ отъ единъ и сѫщъ мѣсецъ *твиремъ* — „девети" на цикловата лунна година, слѣдов. той е умрѣлъ, или Ирникъ се е покачилъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 450 [= 150 + 300] лун. година отъ Р. Хр., която така сѫщо дава циклова година *диломъ* (6) [450:12 = 37 + 6].

За *Ирника* сѫ дадени сѫщо пълни 150 лун. години, както право стои въ Погодиновския ржкописъ[1]), слѣдов. той е умрѣлъ, или Гостунъ е приелъ управлението прѣзъ *твиремъ* = 9-ия мѣсецъ на 600 [= 150 + 450] лун. година отъ Р. Хр., която дава *дохсѣ* (12) [600:12 = 50 + 0, а 0 дава пъленъ цикълъ или 12-та цик. година].

За *Гостуна* сѫ дадени *двѣ* лун. години, слѣдов. управлението му като намѣстникъ е изтекло, или Куртъ е поелъ властьта прѣзъ *вечемъ* = 3-ия мѣсецъ на 602 [= 600 + 2] лун. година отъ Р. Хр., която наистина дава циклова година *шегоръ* (2) [602:12 = 50 + 2]; въ сѫщность Гостунъ не е управлявалъ пълни 2 години, защото, ако отъ *шегоръ вечемъ*, т. е. 602 л. г. 3-и мѣс. извадимъ *дохсъ твиремъ*, т. е. 600 л. г. 9-и мѣс., ще получимъ 1 л. г. и 6 мѣсеци. Оттука изводътъ е готовъ: 1. *годинитѣ, които даватъ продължителностьта на управленията, не сѫ точни, а сѫ закржглени съ годината, въ която се е случило събитието,* а отъ това право изтича 2. че *посочената въ Именника циклова година дава не близката изтекла година* (както по-рано мислѣхме), *а годината, въ която се е почнало управлението.*

За *Куртa* сѫ дадени точно 60 лун. години, защото неговото и на прѣемника му управление се почвали отъ една и сѫща година и мѣсецъ, слѣдов. той е умрѣлъ, или Безмѣръ се е покачилъ на прѣстола прѣзъ *вечемъ* = 3-ия мѣсецъ на 662 лун. година отъ Р. Хр.,

---

[1]) Вж. наш. ст. Къмъ въпроса за българ. лѣтоброенне. Притурка, стр. 20—21.

която дава тъкмо циклова година-*шегоръ вечемъ;* а за *Безмѣра* сѫ дадени 3 лун. години, слѣдов. неговото управление, както видѣхме, се свършило прѣзъ 665 лун. година отъ Р. Хр., която обаче не дава очакваната циклова година *вер* (бѣр = 3) — годината на Испериховото покачване; сѫщото разногласие съ даннитѣ на Именника ще получимъ, ако къмъ 665 лун. год. прибавимъ продължителиостьта на Испериховото князуване — 61 лун. год., т. е. 726 лун. година, която така сѫщо не дава циклова година, съгласно съ обясненията на Миккола.

Това видимо разногласие ще изчезне веднага, щомъ се обърнемъ къмъ извѣстията на Теофана и Никифора за сѫдбата на Кубратовата държава. И двамата тия автори съобщаватъ, че малко слѣдъ смъртьта на баща си Кубратовитѣ синове се свадили помежду си и си раздѣлили царството, като всѣки отъ тѣхъ поелъ управлението на частьта си.[1]) Тия данни сѫ достатъчни, за да си обяснимъ хронологическото разногласие. И наистина, Безмѣръ се покачилъ, както видѣхме, прѣзъ 3-ия мѣсецъ на 662 лун. год., а за началото на Исперихового управление се дава *вереииалемъ*, което отначало Миккола прѣдложи да се чете *вери-еналемъ*, като въ първата часть виждаше тур. „бѣри“ = „вълкъ,“ което тукъ замѣня „барсъ“, т. е. 3-та циклова година; по-сетнѣ обаче той счете за „по-непринудително да се обясни *вер* отъ *suver или *sever, чиято първа сричка е изпусната при прѣнасяне на другия редъ. Тя може добрѣ да се постави наредъ съ чуваш. sə̑və̑r = „съселъ“ (Paasonen), на която отговаря каракирг. suur. Тя е заимствувана въ русския езикъ, дѣто се казва сурокъ“.[2]) Прѣдположението, че сричката su или se е била изпусната при прѣнасянето на думата *вер* отъ единъ редъ на други, ни се прѣдставя твърдѣ прѣсилено и поради това недопустимо, като се има прѣдъ видъ, че прѣписвачътъ несъмнѣнно ще да е много повече внимавалъ при прѣписването на чуждитѣ думи. Затова ние считаме новото обяснение на Миккола не съвсѣмъ сполучливо и приемаме първото му обяснение, като такова, което напълно отговаря на хронологическитѣ данни. Не по-малко проблематично се явява обяснението на втората часть въ разгледвания изразъ въ четенето както *еналемъ*, тъй и *ениалемъ* като „единадесеть“: *он* (чуваш. vụn, vụnə̑) 10 + алемъ, защото сближението *ен* и *ени* съ *он* ни се показва сѫщо прѣсилено.[3])

Както и да било, споредъ Миккола, *вереииалемъ* значи 11-ия мѣсецъ на 1-та циклова година, което, споредъ насъ, съвсѣмъ е недопустимо, и затова ще се спремъ на по-раншното му обяснение като 11-ия мѣсецъ на 3-та циклова година. Въ такъвъ случай за началото на Исперихового управление се дава 11-ия мѣсецъ на 663 лун. година [663 : 12 = 55 + 3], или Исперихъ е почналъ да упра-

---

[1]) *Theophanes*, ed. C. de Boor, I, p. 357: μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον τῆς ἐκείνου τελεύτης. Ср. *Nicephorus*, ed. C. de Boor, p. 33.

[2]) Вж. Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren, S. Ab., S. 15.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 16.

влява *1 лун. год. и 8 мѣсеца* слѣдъ смъртьта на баща си и прѣди изтичането на даденитѣ 3 (или по-право 2 лун. год. и 6 мѣс.)· години на Безмѣра, слѣдов. подѣлбата на царството е станала, или Исперихъ е станалъ господарь на своята часть прѣзъ 11-ия мѣс. на 663 лун. година. Но тая дата едва ли може да се приеме, защото за смъртьта на Исперихъ, както ще покажемъ по-долу, не можемъ да излизаме вънъ отъ 9-ия мѣс. на 723 лун. година, а пъкъ 663 лун. год. 11-ия мѣс. + 61 лун. год. = 11 мѣс. на 724 лун. година. Очевидно тукъ въ нѣщо има грѣшка, и ние я съзираме въ това, че *вереніалемъ* не ще да значи 11-ия мѣс. на *бѫри* = 3-та цикълова годиина. Споредъ насъ, тоя изразъ трѣба да се чете *вер(и) ени-алемъ*, при което *алемъ* е само за себе си и значи „първи" мѣсецъ, а *вери* = бѫри = 3-та цикълова година (*ени* ще обяснимъ по-долу); въ такъвъ случай ще имаме, че Исперихъ поелъ властьта самостойно въ 1-ия мѣс. на 663 лун. год., и тогава веднага ще получимъ, че отъ смъртьта на Курта до подѣлбата на царството сѫ се изминали само 10 мѣсеци [663 лун. год. 1-и мѣс. — 662 лун. год. 3-и мѣс.]. Оттука ясно става, че *и годинитѣ на Исперіховото управление не сѫ пълни 61 лун. години, а само 60 лун. год. и 8 мѣсеци* [723 лун. год. 9-и мѣс. — 663 лун. год.], което още веднажъ подтвърдява изведеното по-горѣ положение за закржгляване годинитѣ на управлението.

И тъй въ 11-ия мѣсецъ слѣдъ смъртьта на Курта (Кубрата), или въ първия мѣсецъ на 663 лун. година се почнало управлението на Исперихъ, когато той е получилъ своята часть и станалъ самовластенъ управитель на своята орда-племе. Обаче съгласно съ обичаитѣ на турско-азнатскитѣ народи, той все още е признавалъ върховната власть на най-стария братъ Батбайя (Безмѣра), който е носилъ титлата *велики ханъ*. Това се продължавало не дълго — допрѣзъ 665 лун. год., когато Исперихъ се съвсѣмъ отцѣпилъ като самостоенъ господарь, а може би още тогава или наскоро слѣдъ това да е потеглилъ на западъ къмъ устието на Дунавъ. Нѣма съмнѣние, че всички изчисления на годинитѣ въ Именникa сѫ нагодени къмъ царуването на Исперихъ, който се явява като централна личность въ цѣлия списъкъ. Затова сѫ отбѣлѣзани само *три* години отъ Безмѣровото управление, които имать право отношение къмъ Исперихъ.

По-горѣ изведохме, че Исперихъ е управлявалъ 60 лун. години и 8 мѣсеци, слѣдов. годината на неговата смъртъ или покачването на Тервеля се отнася къмъ 9-ия мѣсецъ на 723 лун. год. [663 лун. год. 1-и мѣс. + 60 лун. год. и 8 мѣс.]. За покачването на Тервеля въ Именника сѫ даденн *текучитемъ (текучетемъ) твиремъ*, отъ които мѣсецътъ напълно се схожда — 9-и. Що се отнася до цикловата година, то Миккола даде двѣ обяснения: 1. по-рано той я раздѣли на *текуч* и *и(е)темъ* и въ първото виждаше името на неизвѣстния князъ, а второто обясни съ тур. *ит, ет* = „куче" — името на 11-та година въ 12-годишния цикълъ; 2. но той се отказа посетнѣ отъ това обяснение, и дава такова дѣление на *текучитемъ*:

тек-темъ и *кучи*, отъ които въ първото вижда пакъ името на неизвѣстния князъ — *Тектемъ* или *Токтомъ* (Тоχtomyš? Toktamyš?), а въ второто — тур. *киса*, монг. *χиса*, мандж. *киса* и джаит. *коё* = „овенъ“ и го опрѣдѣля като 8-ма циклова година „овца“.[1]) Като основания на отказването си отъ първото обяснение Мнккола привежда това, 1. че „то не отговаря на хронологическитѣ комбинации и 2. че годината „куче“ се срѣща на друго мѣсто нначе написана“ — тукъ той разбира *етхъ* въ израза *етхъ бехти*. Но облѣгайки се на първото основание, н ние отхвърляме второто му обяснение, а на второто основание ще противопоставимъ неправдоподобностьта, какво единъ прѣписвачъ е можилъ да направи такъвъ метатезисъ на сричкитѣ въ една дума. Това обяснение, споредъ насъ, е твърдѣ неполучливо и дори пронзволно.[2]) Затова ние приемаме първото му обяснение като такова, което напълно подхожда на нащитѣ хронологически изчисления, както ей-сега ще покажемъ.

И наистина, по-горѣ изведохме, че Тервель се е покачилъ на прѣстола въ 723 год., но тая година не дава очакваната *ет* или *ит* = *етхъ* = 11-та циклова година; обаче веднага ще я получимъ, щомъ извадимъ 700 л. г., или 723—700 = 23 : 12 = 1 + **11**. Тоя резултатъ ни ясно показва, че прѣзъ 700 лун. година, съ която не се е завършвалъ нѣкой цикълъ, броението на годинитѣ у българитѣ се е почвало отъ „едно“, т. е. почнатъ билъ новъ цикълъ, а това ни подсѣща, че прѣзъ 700 лун. година българитѣ по нѣкой важенъ случай или събитие наредили си ново лѣтоброенне. Кое е това важно събитие, ще разберемъ веднага, стига само да прѣвърнемъ 700 лун. година отъ Р. Хр. въ слънчева: тя се точно равнява на 679 [700 : x = 100 : 97] слънчева, а това е годината, въ която била основана българската държава на Балканския полуостровъ. Слѣдъ тоя резултатъ заключението е ясно: *за изходна точка на собственото си лѣтоброение или ера българитѣ сж взели годината на основанието на държавата си, именно 700 лун. година, която напълно съвпада съ 679 слън. година отъ Р. Хр.*, слѣдов. *българската ера се е почвала отъ 701 лун. год. или отъ 680 слънч. год. отъ Р. Хр.*

И тъй ние дохождаме къмъ сжщия резултатъ по въпроса за сжществуването на собствена българска ера, какъвто ние изведохме споредъ изчисленията на J.-B. Bury[3]) съ тая само разлика, че тукъ всичко се извежда и доказва безъ всѣкакви прѣдварителни хипотези или коньектури, комбинации и размѣствания на думи и имена въ текста на Именника, а това 1. вече е една сигурна гаранция, че способътъ на нашитѣ изчисления е напълно вѣренъ и правиленъ и 2. отхвърля мнѣнието, какво текстътъ на Именника е много развалень и изопаченъ, и затова всички опити за неговото измѣнение трѣба да се считатъ за произволни и недопустими.

---

[1]) Вж. Die Chronologie и пр., стр. 15.

[2]) За *текуч* вж. по-горѣ, стр. 191 бѣл. 2.

[3]) Вж. нашата статия „Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброение“? въ СБА. I. 1, стр. 30 и сл.

Но ако българитѣ сж имали свое лѣтоброение, което се е почвало отъ 701 лун. год. или отъ 680 слън. год. отъ Р. Хр., то пита се: отъ кой мѣсецъ и година се е почвалъ първиятъ цикълъ на новата ера? По горѣ показахме, че лунната 700 година напълно съвпада съ слънчевата 679 година, оттукъ ясно става, че както лунната 701 година, тъй и слънчевата 680 година сж се почвали въ едно и сжщо врѣме, отъ единъ и сжщъ мѣсецъ, т. е. първиятъ мѣсецъ на първия цикълъ на българската ера е билъ и пръвъ мѣсецъ на септемврийска или януарска година. Обаче даденията за първитѣ трн княза 9-и мѣсецъ, като начало на князуванията имъ, вече посочва, че годината е била септемврийска, защото несъмнѣнно подъ годинитѣ на Авитохола и Ирника се криятъ цѣли периоди отъ историята на българитѣ, както това посочихме на друго мѣсто,[1]) и че и годинитѣ имъ сж нагодени тъкмо за тия периоди. Впрочемъ за нашата цѣль не е важно, па и не е нужно да знаемъ, съ каква година сж броили българитѣ, защото тѣ сж нѣмали, както се види, специялни названия за мѣсецитѣ; а пъкъ понеже луннитѣ мѣсеци въ по-нататъшното си течение не биха се съвпадали съ слънчевитѣ, то тѣ не сж приели византийскитѣ названия на мѣсецитѣ и се ограничили само съ означение по редъ годишнитѣ лунни мѣсецн, въ които се е случило събитието, т. е. тъй, както българитѣ сж си служили и по-рано; а щомъ ни е извѣстенъ редниятъ мѣсецъ на лунната година, той всѣкога може да се нзчисли заедно съ послѣднята.

* * *

Установяването на собствено българско лѣтоброение ни натъква на другъ не по малко важенъ въпросъ: кога, т. е при кой български ханъ е била учрѣдена българската ера? — въпросъ, който е свързанъ съ другъ: кога и какъ е билъ съставенъ списъкътъ на българскитѣ князе — Именникътъ?

Всички, които сж се занимавали съ тоя тъй важенъ паметникъ, сж изтъквали, че нашиятъ Именникъ се раздѣля на двѣ части съ извѣстието за прѣминаването на Дунавъ отъ българитѣ. Ние обаче мислимъ, че тия двѣ части се дѣлятъ не съ извѣстието за прѣминаването на Дунавъ отъ българитѣ, а съ учрѣдяването на българската ера и че тѣ сж съставени не въ едно и сжщо врѣме.

Така, въ края на първата часть се чете: сии . ѕ . кънязь дѣлѣ̀ше кнѧженне ѡбоихъ странъ дунаи . ѧ . ф . и . ѳ . ѡстрижениими главами . и потомъ приде на страноу дунаи. испѣрн кнѧзь тоже и досель. Послѣднитѣ думи не сж поставени безъ значение тъкмо въ края на първата часть: тѣ ясно посочватъ, че тая часть на нашия Именникъ е била съставена още прѣзъ царуването на Исперихъ; очевидно, нейниятъ съставитель е билъ Исперихонъ съврѣменникъ, който се е ограничилъ само съ това, че е посочилъ общото число на годинитѣ на 5-тѣ (отъ Авитохола до Безмѣра) зад-дунавски князе, а това показва, че, когато се е съставяла първата часть на Именника, Испе-

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 23, 38—39, 84.

рихъ вече се е намиралъ отсамъ Дунавъ. На несъврѣменностьта на двѣтѣ части посочва и друго едно нѣщо, което се неволно хвърля въ очи, а то е, че въ първата часть името на съврѣменния князъ е написано *Исперихъ*, а въ втората — *Есперихъ*, една разлика, която, колкото и да е незначителна нагледъ, все пакъ издава, че тия двѣ части на Именника сж излѣзли отъ ржцѣтѣ на двѣ различни лица, иначе ние бихме очаквали да срѣщнемъ въ тѣхъ едно и сжщо напнсване на това име. Най-сетнѣ вече самата разлика въ способа на изчисленията годинитѣ не по-малко свидѣтелствува, че тия двѣ части не сж били съставени въ едно и сжщо врѣме. И тъй, ние имаме пълно основание да приемемъ, че *нашиятъ Именникъ състои отъ двѣ части, написани въ разно врѣме и отъ разни лица и то първоначално на гръцки езикъ*, както това се признава отъ всички.

Не може да се приеме сжщо прѣдположението, че тия двѣ части прѣдставятъ съвършенно отдѣлни документи, напълно самостойни, които сж били сглобени, компилирани отпослѣ.[1]) Това прѣдположение би било твърдѣ вѣроятно, ако да знаехме, че наистина нашиятъ паметникъ се е свършвалъ тъкмо съ Умора и не е продължавалъ по-нататъкъ. Обаче самиятъ Именникъ тъй, както е дошълъ до насъ, прави впечатление по-скоро на единъ прѣкжснатъ, но не и довършенъ текстъ; освѣнъ това твърдѣ характерната свръзка между двѣтѣ части, на която ще посочимъ по-долу, ни кара да приемемъ, че тукъ не е могло да става никакво компилиране, и оттука двѣтѣ части на Именника не сж били първоначално два отдѣлни документа, а имаме въ втората часть продължение на първата; най-сетнѣ случайното, очевидно, попадане на нашия текстъ между статиитѣ на „Елинския и римски лѣтописецъ" заедно съ токо що посоченитѣ особености ни навождатъ на слѣднитѣ съображения за произхода и сждбата на тоя нашъ извънредно цѣненъ паметникъ.

Първата часть, както казахме, е била съставена при Исперихъ и може би по негова заповѣдь. Сношенията на Исперихъ съ Византия се почнали, откакъ той миналъ Дунава и мирно се поселилъ на византийска територия въ днешна сѣверна Добруджа въ силата на единъ договоръ, за да пази като съюзникъ дунавската граница на империята отъ нахлуването на други варвари, като станалъ въ сжщото врѣме въ единъ видъ полузависимость отъ византийския императоръ.[2]) По-сетнѣ обаче, когато Исперихъ въ съюзъ съ мизийскитѣ славѣни сполучилъ да се отцѣпи отъ Византия и да основе самостойна държава въ 679 г.,[3]) българитѣ, като приемали гръцкия езикъ за официаленъ, явявало се необходимо да приематъ и ви-

[1]) Така, Бйори приема, че Именникътъ е билъ компилиранъ наскоро слѣдъ датата, на която той свършва, т. е. къмъ началото на 70-тѣ години на VIII. вѣкъ, при прѣемника на Умора, като се позива на това, че за царуването на послѣдния князь (Умора) сж дадени 40 дена, когато за другитѣ сж отбѣлѣзани само годинитѣ, но не и мѣсецитѣ и днитѣ (стр. 133 и 141).

[2]) За това вж. по-горѣ, стр. 134—138.

[3]) Вж по-горѣ, стр. 142—148.

зантийското лѣтоброение. Обаче въ случая тѣ се оказали консерватори: по едни или други причини тѣ не се рѣшили да се откажатъ отъ старата си хронологическа система съ 12-годишния ѝ луненъ цикълъ и, като взели за основа византийското лѣтоброение, почнали да изчисляватъ византийскитѣ години съ лунни години споредъ старото си лѣтоброение. Така е била съставена първата часть на нашия Именникъ при Исперихъ, когато мисъльта за учрѣдяване на нова българска ера не ще да се е още породила, защото въ такъвъ случай съставительтъ на първата часть не би пропусналъ да отбѣлѣжи това по единъ или другъ начинъ тъй, както той намѣрилъ за нужно да изтъкне прѣминаването на Дунавъ като важно за българитѣ събитие.

При Тервеля обаче, когато слѣдъ цариградскитѣ тържества въ 705 год. българската държава биде официално призната отъ византийския императоръ за независима и почти равна на Византия,[1]) българитѣ по чисто политически, а може би и културни съображения, както въ външнитѣ, тъй и въ вжтрѣшнитѣ си отношения, отново се обърнали къмъ старата си хронологическа система съ 12-годишния ѝ луненъ цикълъ и, като взели за основа годината на основанието на държавата — събитие, което се явявало като изходна точка на новия имъ политически животъ, турили началото на своя собствена ера. Прѣдъ видъ на това, че изчисленията по нея безспорно се почнали отъ врѣмето на Тервеля, именно, когато сж били изчислени слѣдъ смъртьта на Исперихъ годинитѣ на неговото управление и цикловата година на неговото покачване на прѣстола, ние отнасяме учрѣдяването ѝ къмъ началото на VIII. вѣкъ, отъ когато сж почнали българитѣ да водятъ хронологическия списъкъ на своитѣ господари по новото лѣтоброение. Затова и втората часть на Именника, която се почва съ думитѣ: **Єсперѣ вѣкы .Ѳ. и єдино лѣто, рѣ ємоу дѣло. и лѣтъ ємоу вереналемъ**, и се отнася слѣдъ учрѣдяването на новата ера, не можемъ да смятряме като отдѣленъ документъ, а само като продължение на първата.

Да се убѣдимъ въ това, доста е да покажемъ свръзката между двѣтѣ части. Тая свръзка ние намираме въ израза *вереналемъ*, който нне разчленихме на *вер(и) ени-алемъ*. Безъ да претендираме, че познаваме източнитѣ езици, ние си позволяваме 1. да обяснимъ срѣдната дума съ тур. *ени* = „новъ“ или *ени-алемъ* = „новъ първи мѣсецъ“, защото, както посочихме по-горѣ, лунната 700 год., слѣдъ която се почва новата ера, не дава завършенъ циклъ, и 2. да видимъ въ него тъкмо посочване на *новото* лѣтоброение, а въ цѣлия изразъ — съединение годината на Испериховото покачване *вер(и)* = бѣри = вълкъ, *трета* циклова година, споредъ по-ранщното лѣтоброение, основано на византийското, съ *новъ алемъ* = първия мѣсецъ на първата циклова година по новата ера, като двѣ начални и еднакво важни по значение дати въ управлението на Исперихъ.

---

[1]) Вж. по-горѣ стр. 165 и сл.

Ако това наше съображение и обяснение е приемлнво, то въ него имаме още едно важно подтвърдение за българското лѣтоброение.

Но на какво и какъ се е водилъ хронологическиятъ списъкъ на българскитѣ господари? — Запазилитѣ се до наше врѣме епиграфически паметници отъ езическата епоха на нашата история, главно отъ първата половина на IX. вѣкъ, ни ясно показватъ, че, ако българскитѣ ханове отъ тая епоха сж записвали на гръцки езикъ своитѣ административни разпоредби, разни видове официални актове, договори съ съсѣдитѣ си, лѣтописни записи и изобщо всичко, което трѣбало не само да се обяви на населението, но и да се запази за слѣднитѣ поколѣния, — ако всичко това се е записвало върху каменни стълпове, които сж украсявали, както се мисли, колонадитѣ прѣдъ дворцитѣ на българскитѣ ханове и прѣдъ други обществени постройки,[1]) то надали можемъ да се съмѣваме, че и хронологическиятъ списъкъ на българскитѣ господари отъ езическа България се е водилъ *на гръцки езикъ сжщо така на такива стълпове послѣдователно още отъ самото начало прѣди и слѣдъ учрѣждаването на българската ера,* на което право посочва и лапидарниятъ характеръ на самия текстъ. Твърдѣ е възможно, щото тоя царски спнсъкъ да се е продължавалъ на нѣколко такива стълпове, съсѣдни единъ на други, и първиятъ отъ тѣхъ да е свършвалъ съ ханъ Умора.

По-сетнѣ обаче, когато въ християнско врѣме нуждитѣ на новата вѣра сж изисквали издигането на нови постройки, особено на църкви, тия сжщитѣ стълпове, като паметници на миналото, заслужващи да се запазятъ, били сж употрѣбени и като строителенъ материялъ за новитѣ постройки, както това показаха разкопкитѣ при с. Абоба; при това тѣ сж прѣтърпѣли едно размѣстване, като се прѣнасяли отъ старата резиденция на българскитѣ ханове — Плиска въ новата — Прѣславъ и по околнитѣ мънастири. Още по-голѣмо размѣстване тѣхъ ги е сполетѣло по-късно, когато слѣдъ страшното опустошенне и разорение на източнитѣ столици на първото българско царство и изобщо на сѣверо-източна България при първото (отъ Ив. Цимисхия) и второто (отъ Василия II) завоевание и особено при нахлуванията на печенѣжкнтѣ орди прѣзъ 2-та половина на XI. вѣкъ, много отъ тия уцѣлѣли паметници на българската старина били отнесенн далечъ отъ прѣдшното си мѣстонахождение, особено прѣзъ второто българско царство, съ цѣль да бждатъ запазени. Въ това отношенне най-добри примѣри прѣдставятъ два такива отъ врѣмето на Омортага стълпа съ надписи — Търновскиятъ и Чаталарскиятъ. Първиятъ е оня, който днесъ се намира въ търновската стара църква св. 40 мжченици; за него може сигурно да се каже въ настояще врѣме, че е билъ донесенъ отъ околностнтѣ на старата резиденция на българскитѣ ханове — Плиска[2]) и поставенъ наредъ съ другитѣ стълпове още при построй-

[1]) *К. Иречекъ*, Княжество България, т. II, стр. 238. — Ср. сжщо *Абоба-Плиска*, стр. 116 и 217.

[2]) Подробно за това вж. по-горѣ, стр. 325 и *сл.*—Сжщо и притурка № 16.

ката на църквата прѣди 1230 год. при Ивана Асѣня II (1218—1241). Вториятъ стълпъ, както ни говори и самиятъ му надписъ, първоначално билъ издигнатъ на мѣстото на стария Прѣславъ, на брѣга на р. Тича (Голѣма Камчия),[1]) а билъ наиѣренъ между нивитѣ на сс. Чаталаръ (сега Крумово) и Труджа (Троица), дѣто сж били разкопани основитѣ на доста голѣма църква,[2]) и дѣто се е издигалъ мънастиръ въ срѣднитѣ вѣкове, който е сѫществувалъ още въ XVII. вѣкъ, както това разяснихме на друго мѣсто.[3])

Ние искаме да вѣрваме, че подобна е била сѫдбата и на оня каменснъ стълпъ, на който билъ изрѣзанъ хронологическиятъ списъкъ на първитѣ български господари до Умора включително. Заиесенъ по нѣкоя, може би, случайность въ нѣкой мънастиръ и влѣзълъ между строителния материялъ на нѣкоя църква, тоя стълпъ е обърналъ съ своя интересенъ надписъ вниманието, ако не на самия монахъ-съставитель на „Елинския и римски лѣтописецъ", който въ първата си по-стара редакция е получилъ началото си въ България,[4]) то поне на нѣкой неговъ прѣписвачъ, който, подбутнатъ отъ патриотическо чувство, счелъ за нужно да го прѣведе отъ гръцки на старобългарски, а като паметникъ на българската царска старина, който и по съдържание, и по характеръ стои близко до библейска IV. книга на царствата, той помѣстилъ прѣвода си тъкмо слѣдъ послѣднята. Това, нѣма съмнѣние, е могло да стане въ една епоха, когато у българитѣ се билъ появилъ особенъ интересъ къмъ тѣхната старина и нейното изучване, т. е. не порано отъ XIII., а, може би, и въ XIV. вѣкъ, къмъ което врѣме се отнася и появяването на първата редакция на „Елинския и римски лѣтописецъ".[5])

Слѣдъ тия прѣдварителни бѣлѣжки ще продължимъ изчисленията по-нататъкъ.

* * *

Отъ показаното по-горѣ за врѣмето на Исперихово управление може да се изведе въ свръзка съ българското лѣтоброенне, че Исперихъ е билъ вождъ и господарь на своята орда 38 лунни години [700 л. г. — 662 л. г.] прѣди основанието на държавата, а българо-славѣнски господарь — 22 л. години и 8 мѣсеци [60 л. г. и 8 мѣс. — 38 л. г.], или той е умрѣлъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 23 л. г: отъ Б. Е. Нѣма съмнѣние, че и годинитѣ на слѣдващитѣ подиръ Исперихна князе сж изчислени сѫщо така по българското лѣтоброение и пакъ съ 12-годишенъ луненъ цикълъ. Обаче и тукъ се забѣлѣзва, че годинитѣ за продължителиостьта на управлението, изразени съ буквени цифри, не се схождатъ съ цикловитѣ години,

---

[1]) За тоя надписъ вж. по-горѣ, стр. 319 и сл. — Сѫщо и Притурка № 15.
[2]) Вж. *Абоби-Плиска*, стр. 544—554.
[3]) Въ „Български прѣгледъ", год. IV (1897), кн. 3, стр. 54—61.
[4]) *К. Иречекъ*, Исторія болгаръ. Одес, изд., стр. 566—567. — *П. А. Сырку*, Время и жизнь патріарха Евеимія Терновскаго. Петроградъ, 1899, стр. 501 и сл.
[5]) Вж. нашата статия „Имали ли сж българитѣ и пр.", п. т., стр. 32—37.

което, разбира се, донѣйдѣ се обяснява, както вече посочихме, съ закржгляването годинитѣ въ буквенитѣ цифри. Така, напр., за Тервеля сж дадени 21 л. годнии, които, събрани съ 22 л. г. и 8 мѣс. — Исперихови отъ Б. Е., ще дадатъ 43 л. г. и 8 мѣс., или закржглени 44 лун. годинн отъ Б. Е.; но 44 л. г. дава 8-ма циклова година, а не *дванищ* = 4-та циклова година, която е дадена за покачването на нензвѣстния князъ, — очевидно, годинитѣ на Тервелевото управление сж били по-малко. Сжщото се забѣлѣзва и въ годинитѣ на неизвѣстния князъ, за когото сж дадени 28 л. години, защото 44+28=72 л. година, която обаче дава 12-та циклова година *дохсъ*, а не *тохъ* = 10-та, както бихме очаквали споредъ Именника. Като приемаме, че *цикловитѣ години сж върно и точно поставени, ние мислимъ, че по тѣхъ ще бѫде възможно да се установятъ и истинскитѣ години на царуванията.* Нне ще се обърнемъ къмъ сжщия способъ, съ който си послужнхме за първата часть на Именника, т. е. ще почнемъ пакъ съ установена и извѣстна хронологическа дата.

Отъ Теофана знаемъ, че Телецъ е билъ избранъ за князъ въ 6254 г. отъ С. М. по александрийската ера,[1]) илн въ 762 септемврийска година отъ Р. Хр., която се е продължавала отъ 1. септемврий 761 г. до 31. августъ 762 г. Въ Именника за покачването на тоя князъ е дадена година *соморъ алтемъ*, т. е. въ 6-ия мѣсецъ на цикловата *соморъ* година. Първоначално Миккола обясни тая дума съ мишертатар. *somoran* = Zieselmaus = „попадийка, полска мишка", и я прѣдложи като 1-ва година на лунния 12-годишенъ цнкълъ, но посетнѣ той се отказа отъ това обяснение, „защото обяснението на *соморъ* като година „мишка" е невъзможно по хронологически основания",[2]) и даде друго обяснение: „както ще покажемъ по-долу, пише Миккола, отъ него (соморъ) трѣба да се отнеме първата сричка *со* и да се прибави къмъ *-винехъ; -мор* пъкъ е съкратено отъ *морен*, отпадналото *-ен* въ края е причинило написването *алтемъ* вм. *алтомъ* (ср. тохалтомъ). Въ *морен* ние имаме названието на годината „конь", моигол. *морин*, която е била заимствувана много рано въ руския езнкъ: *меринъ* = Wallach = „скопенъ жребецъ". Това обяснение се подтвърдява и съ хронологически комбинации."[3])

Защо трѣба сричката *со* да се отнеме отъ *соморъ* и да се придаде на *винехъ*, Миккола обяснява така: „Телецъ се покачилъ на прѣстола въ 761 г., а това е година „волъ" *(шегоръ)*. Датата *шегоръ алемъ* се отнася къмъ Телеца, а не къмъ неговня прѣдшественикъ. Ние имаме въ цѣлия списъкъ (Именника) тамъ-самъ своеобразни размѣствания на думи и отдѣлни срички, които могатъ да се обяснятъ съ това, че първоначалнняТъ текстъ, по гръцки съставенията надписъ, билъ нанесенъ на една кржгла колона, подобна на оная съ

[1]) *Theophanes*, ib., p. 492. — Вж. по-горѣ, стр. 208 и сл. — Ср. нашата статия „Имали ли сж българитѣ" и пр., п. т.; стр. 46.

[2]) *J. Mikkola*, Die Chronologie etc., S. 13.

[3]) *Ibidem*, p. 12.

Омортаговия надписъ отъ Чаталаръ. Редоветѣ сѫ вървѣли не всѣкога съвсѣмъ право и не сѫ били изобщо отъ една и сѫща дължина. По тоя начинъ и началната сричка *(со)* отъ името на Телецовия прѣдшественикъ и неговата дата сѫ попадиали подъ Телеца. По-нататъкъ сричката *имъ*, която е принадлежала на *мор* (въ Именника *моморъ*), *(морим* = конь вм. *морин*, ср. *диломъ* вм. *дилонъ)* дошла между думитѣ **сиоу** и **шегоръ** и, неразбрана отъ прѣписвача, била измѣнена въ **има, има**. Прѣдшественикътъ на Телеца се казвалъ Совинехъ (Sovineχ), отъ което ясно става, защо гърцитѣ сѫ го наричали Σαβῖνος (Savinos). Той е управлявалъ 7 години, затова и покачването му въ 754 г. се пада въ година „конь" (6-и мѣс.) = моринъ алтомъ".[1])

И тъй, за да обясни, какъ началната сричка *со* е била откѫсната отъ името Винехъ и придадена къмъ думата *моморъ*, Миккола билъ принуденъ да направи слѣднитѣ измѣнения: 1. да отнесе прѣдполаганата година на Винеха *шегоръ алемъ* къмъ Телеца, а Телецовата къмъ Винеха и 2. да прѣхвърля една сричка отъ края на думата *моринъ* въ началото ѝ. Намъ ни се струва, че такива голѣми размѣствания не могатъ да се допуснатъ, а сѫщо и сричкитѣ на една и сѫща дума да се прѣхвърлятъ напрѣдъ или назадъ, защото вниманието на прѣписвача, съсрѣдоточено на една дума, може да бѫде отвлечено и нарушено само подъ влиянието на друга дума съсѣдна или надъ нея. Наистина, цикловата година на Винеха е объркана, както ще покажемъ по-долу, но това е станало не поради прѣхвърлянето на цѣли циклови съ мѣсецитѣ отъ единъ редъ на други, а само подъ влиянието на годината на неговия прѣдшественикъ. Затова ние не можемъ да приемемъ второто обясненне на *моморъ* отъ Миккола, което се явява твърдѣ прѣсилено, а ще работимъ съ първото; — че *моморъ* е година „мишка" = 1-ва год. въ цикла, което и по значение, и по хронологически данни напълно подхожда и то само, ако *моморъ* остане на мѣстото си, както е въ Именника.

И наистина, споредъ Именника, *Телецъ* се покачилъ прѣзъ *моморъ* = 1-ва година и въ *алтемъ* (вм алтомъ) = 6-ия мѣсецъ, т. е. прѣзъ 6-ия мѣсецъ на първата година отъ извѣстенъ цикълъ, на което напълно отговаря септемврийската 762 сл. година. И така е: 762—680 = 82 сл. год., която дава 85 лун. година (82 + 3 интеркалация); а 85 : 12 = 7 + 1, т. е. дава тъкмо *моморъ* циклова година. И тъй *Телецъ се е покачилъ прѣзъ 6-ия мѣсецъ на 85 лунна година отъ Бгл. Ера*, която се = на 81·88 сл. год. отъ Б. Е. или 6-ия мѣсецъ се пада прѣзъ ноември 761 г. отъ Р. Хр. или въ септемврийската 762 година.

Кормисошъ (Виеха за сега ще оставимъ на страна) се покачилъ на прѣстола 24 (= 17 + 7) години прѣди Телеца; тогава 85 − 24 = 61 лун. год., която обаче дава *моморъ* [61 : 12 = 5 + 1] циклова година, а намъ ни трѣба *шегоръ твиремъ*, т. е. 9-ия мѣсецъ на 2-ра цикл. година, слѣдов. Кормисошъ се е покачилъ прѣзъ 9-ия

[1]) *J. Mikkola*, Die Chronologie, ib., S. 19.

мѣсецъ на 62 л. г. отъ Б. Е., или слѣдъ изтичането на 61 л. г. и 8 мѣс.; въ такъвъ случай за Кормисошевото и Винеховото управления се падатъ 22 л. г. и 9 мѣс. [=84 л. г. и 5 мѣс.—61 л. г. и 8 мѣс.], оттука ясно става, че Кормисошъ е управлявалъ непълни 17 л. години, а Винехъ — непълни 7 л. години, а понеже Винехъ се е покачилъ прѣзъ мѣсецъ *алемъ* = 1-ия мѣс. на неизвѣстната за сега циклова година, то той ще да е управлявалъ 6 л. г. и 5 мѣс.; тогава за Кормисоша оставатъ 16 л. г. и 4 мѣс., или *Винехъ се е покачилъ прѣзъ 1-ия мѣсецъ на 79 л. г. отъ Б. Е.*

Отъ тия изчисления може 1. да се подтвърди още веднажъ изведеното вече положение за закржгленостьта на годинитѣ на управленията и 2. да се приеме, че прѣдложената още отъ А. Куника коньектура за годината на Винеха — **ѥшѧ(а)шегоралемъ** да се чете **ѥшѧ(а) шегоръ алемъ**,[1]) чрѣзъ което и самиятъ текстъ въ това мѣсто отстжпва отъ общата формула и става дори безсмисленъ, е невѣрна, защото, ако наистина годината на Винеха е била *шегорь*, то годинитѣ за управлението на неговия прѣдшественикъ Кормисоша, който почва тъкмо съ *шегорь* циклова година, трѣбаше да бждатъ не помалко отъ 24 л. г., а тѣ сж само 17, или, както видѣхме, по-точно 16 л. г. и 4 мѣс. Очевидно е, че въ цикловата година на Винеха има грѣшка, която обаче лесно може да се поправи, и да се обясни нейниятъ произходъ.

Споредъ нашитѣ изчисления, Винехъ се е покачилъ прѣзъ 1-ия мѣс. на 79 л. г. отъ Б. Е., която дава циклова година 7 [79 : 12 = 6 + 7], т. е. „конь", а, споредъ обясненията на Микола, година — „конь" се означавала съ монгол. *морин* (рус. *мерин*ь = „скопенъ жребецъ"), слѣдов. за цикловата година на Винеха въ оригинала ще е стояло *морин-алемъ*, или *мерин-алемъ;* въ такъвъ случай лесно може да се обясни, какъ отъ тоя изразъ е произлѣзло **ѥшѧ(а)шегоралемъ**: прѣписвачътъ е почналъ да пише *морин* и, слѣдъ като написалъ първата сричка **мо**, той е погрѣшно погледналъ на реда на прѣдния князъ, дѣто стои **шегорь**, а понеже тия думи сж били за него непонятни, то той безсъзнателно продължилъ съ написването на тая послѣднята дума, и по тоя начинъ се получило **мошегоралемъ**; по-сетнѣшнитѣ прѣписвачи, за да осмислятъ колко-годѣ тоя изразъ, прибавали **и** отпрѣдъ, а **о** измѣнили на **а** и на **а**, и се получило споредъ Москов.-Синодания прѣписъ **ѥшѧшегоралемъ**, а споредъ Погодиновския ржкописъ **ѥшѧшегоралемъ**. Отъ добититѣ по тоя начинъ отъ насъ резултати става ясно, че не се явява никаква нужда, (па и безполезно ще бжде), прѣдположението, че Винехъ е едно и сжщо лице, що и Сабинъ у византийскитѣ хронисти, нито да се поставя Винехъ слѣдъ Телеца, както това направи Марквартъ, и Бьори го послѣдва, нито да се прѣхвърля цикловата годнна на Винеха къмъ Телеца и обратно, или пъкъ да се отнема отъ *соморъ* сричката *со* и да се придава къмъ името на

[1]) *А. Куникъ и В. Розенъ*, Извѣстія Ал. Бекри и другихъ авторовъ о Руси и славянахъ, Петроградъ 1878, I, стр. 136.

Винеха, както се опита Миккола да направи, защото нито за Телеца ще получимъ *шегоръ алемъ*, нито за Умора — *диломъ путомъ*.

За *Севара* е дадена циклова година *тохъ алтомъ*, или той се е покачилъ въ 6-ия мѣс. на 10-та циклова година, която може да даде или 58 л. год., или 46 лун. година отъ Б. Е обаче първата година не може да се приеме, защото Севаръ е управлявалъ повече отъ 12 лун. години, остава слѣдов. 46 л. г., или Севаръ се е покачилъ на прѣстола въ 6-ия мѣсецъ на 46 лун. година отъ Б. Е., оттука Севаровото управление се е продължавало 16 л. г. и 3 мѣс. [=9-и мѣс. 62 л. г. — 6-и мѣс. 46 л. г.], срѣщу показанитѣ въ текста 15 год.

Още по-невѣроятни се явяватъ годинитѣ на *неизвѣстния князъ*. Неговата циклова година е *дванишъ шехтемъ*, или той е почналъ да управлява прѣзъ 8-ия мѣсецъ на 4-та циклова година, която може да даде или 28, или 40 л. г. отъ Б. Е., но отъ тѣхъ първата е неприемлива, защото за Тервеля и Исперниха биха останали малко години до началото на Българ. Ера; тогава началото на управлението на неизвѣстния князъ ще трѣба да отнесемъ къмъ 8-ия мѣсецъ на 40 лун. година отъ Б. Е., или той е управлявалъ 5. л. г. и 10 мѣс. [=6-и мѣс. 46 л. г. — 8-и мѣс. 40 л. г.], срѣщу показанитѣ въ текста 28 години очевидно погрѣшио, както ще покажемъ по-долу.

Цикловата година за покачването на *Тервеля* е, както по-горѣ посочихме, *итемъ* или *етемъ тоирелъ*, т. е. той се е покачилъ прѣзъ 9-ия мѣс. на 11 циклова година, която може да ни даде или 11 л. г., или 23 л. г. отъ Б. Е.; отъ тѣхъ само послѣднята, както вече видѣхме, подхожда къмъ хронологическитѣ данни. Тогава Тервель е поелъ управлението прѣзъ 9-ия мѣс. на 23 лун. година отъ Б. Е., или той е управлявалъ 16 л. г. и 11 мѣсеци [=39 л. г. и 7 мѣс. — 22 л. г. и 8 мѣс.], или закржглени 17 л. години, а не 21 л. години, както стои въ текста погрѣшно.

Че годинитѣ за управленията на Тервеля — 21, неизвѣстния — 28 и Севара — 15 сж погрѣшени при прѣписването, се доказва 1. съ това, че годинитѣ на Кормисоша — 17 и на Винеха — 7 (закржглени) както и годинитѣ за управлението на князетѣ отъ първата часть на Именника се напълно схождатъ съ цикловитѣ години, и 2. съ това, че, ако се вземе сумата на годинитѣ на първитѣ трима князе тъй, както тѣ сж показани въ Именника, и на другитѣ князе, то тя нѣма да даде сжщото число, което ние бихме получили отъ разликата между двѣ години, извѣстни намъ и установени по други извори. Така, напр., отъ основанието на царството въ 679 г. до покачването на Телеца въ 761 г. сж се изминали 82 слънчеви годнни, или 84·5 лунни; за сжщия периодъ въ Именника сж 111 (=23+21+28+15+17+7) лун. години, получва се слѣдов. една разлика отъ *25·5 лун. години въ повече;* а пъкъ споредъ нашитѣ изчисления излиза тъкмо 84 л. г. и 5 мѣс. [=22 л. г. и 8 мѣс.+16 л. г. и 11 м.+5 л. г. и 10 м.+16 л. г. и 3 м.+16 л. г. и 4 м.+6 л. г. и 5 м.]; разликата отъ 25·5 л. г. се е получила тъкмо отъ погрѣшенитѣ години на Тервеля,

Неизвѣстния и Севара въ Именника спроти изведенитѣ отъ насъ тѣхни години. И така е: 21 — 16 л. г. и 11 м. = *4 л. т. и 1 м.* дава Именникътъ въ повече; 28 л. г. — 5 л. г. и 10 м. = *22 л. т. и 2 м.* сѫщо въ повече; 16 л. г. и 3 м. — 15 л. г. = *1 л. т. и 3 м.* въ помалко, или всичко *25 л. т.* [4 л. г. и 1 м. + 22 л. г. и 2 м. — 1 л. г. и 3 м.] въ повече; разликата 0·5 л. г. произлиза отъ закржгленостьта на 21, 28 и 15 л. г. въ Именника. Тоя резултатъ ни окончателно убѣждава, че нашитѣ изчисления и изобщо нашиятъ способъ за изчисления е съвършено вѣренъ.

Ако се обърнемъ къмъ даннитѣ на Именника отъ Телеца нататъкъ, ще видимъ, че привидното несъгласуване между годинитѣ на царуванията и цикловитѣ години така сѫщо лесно се обяснява. За Телеца сѫ дадени *три* годинн царуване, слѣдов. той се е поминалъ въ 88 [= 85 л. г. + 3 л. г.] лун. година; но 88 л. г. отъ Б. Е. не дава цикловата година *диломъ тутомъ*, или 4-ия мѣс. на 6-та цикл. година, защото 88 : 12 = 7 + 4; обаче търсената година веднага ще намѣримъ, ако къмъ 85 л. г. 6-и мѣс. прн бавимъ 4 л. г. и 10 мѣс. [= разликата между „диломъ тутомъ" и „соморъ алтемъ"], а именно 90 л. г. 4-и м., т. е. Уморъ се е покачилъ на прѣстола прѣзъ 4-ия мѣсецъ на 90 л. г. отъ Б. Е., която наистина дава циклова година *диломъ* [90 : 12 = 7 + 6]. Това несъгласуване на Телецовитѣ години на управлението съ цикловата година и мѣсеца къмъ нея може да се обясни двояко: или че при прѣписването е побъркана годината, като вм. 5 закржглено) е написано 3, което впрочемъ е недопустимо, защото за смъртьта на Телеца по други вече данни не можемъ да отиваме по-нататъкъ отъ 765 септемврийска год.,[1]) или пъкъ че тукъ въ Именника е изпуснатъ единъ български князъ — *Сабинъ*, когото споменатитѣ византийски хронисти поставятъ между Телеца и Умора и за когото съобщаватъ, че е управлявалъ твърдѣ кѫсо врѣме и сетнѣ избѣгалъ доброволно отъ България въ Цариградъ.[2]) Като имаме прѣдъ видъ тия данни и като приемаме, че Телецъ е управлявалъ пълни 3 години (впрочемъ той, може би, е царувалъ по-малко, т. е. повече отъ 2 и помалко отъ 3 годинн, споредъ изведеното вече положение за закржгленостьта на годинитѣ за управленията, но въ дадения случай точно не могатъ да се посочатъ поради пропуска), то ясно става, че той е билъ убитъ прѣзъ 6-ия мѣс. на 88 л. г. отъ Б. Е., тогава за Сабина оставатъ 1 л. г. и 10 мѣс., или Сабинъ е избѣгалъ отъ България прѣзъ 4-ия мѣсецъ на 90 л. г. отъ Б. Е., а Уморъ, който е князувалъ всичко 40 дена, билъ сваленъ въ края на 5-ня или въ началото на 6-ия мѣсецъ сѫщата 90 л. г.

* * *

Съ това се завършватъ всичкитѣ данни на Именника. Но прѣди да прѣдставимъ общия резултатъ на нашитѣ по-горѣ изложени изчисления, считаме за нужно да се спремъ и върху другъ единъ ва-

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 215—216.
[2]) Вж. по-горѣ, стр. 216—219.

женъ въпросъ: ако българитѣ сж взели за основа на своето лѣтоброение византийското, то ие трѣбаше ли да очакваме, че и тѣ, както и византийцитѣ въ онова врѣме, сж смѣтали отъ С. М., а не отъ Р. Хр.? Нѣма съмнѣние, че слѣдъ учрѣдяването на българската ера, българитѣ сж броили, както видѣхме, по годинитѣ на своето лѣтоброение, като сж ги съпоставяли съ иидиктионитѣ на византийското лѣтоброение, както това намираме на Чаталарския надписъ.[1]) Но въ сжщото врѣме тѣ сж смѣтали и отъ С. М., което за тѣхъ е било много по-удобно като за езичници, които ие сж знаели нищо за Христа, както това се доказва отъ единъ фрагментиранъ надписъ отъ врѣмето на Омортага, дѣто е дадена право годината отъ С. М. ϛϡϠϠ.[2]) Обаче изчисленията на годинитѣ сж правени за разни врѣмена различно.

При изчисленията на годиинтѣ отъ С. М. въ първата часть на Именника, до учрѣдяването на българското лѣтоброение, за основа е взето византийското лѣтоброение съ 5500 отъ С. М. до Р. Хр., къмъ които се прибавяла съотвѣтната лунна година отъ Р. Хр., като се запазвалъ напълно характерътъ на българскитѣ изчисления съ лунни години и съ 12-годишенъ цикълъ, т. е. слънчевата година отъ Р. Хр., въ която се падало даденото събитие, сж обрѫщали въ луиа и слѣдъ това сж намирали, на коя циклова година и мѣсецъ въ 12-годишния цикълъ тя отговаря. И тъй, за да се намѣри българската циклова година на една дадена година отъ С. М. по българското лѣтоброение, ще трѣба най-първо да се извадятъ 5500, слѣдъ това резултатътъ, който прѣдставя лунни години отъ Р. Хр., да се раздѣли на 12, и полученията остатъкъ ще ни даде търсената циклова година. По тоя начинъ ще имаме, че отъ С. М. по българското лѣтоброение се покачилъ:

Авитохолъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 5650 [5500 + 150 л. г. отъ Р. Хр.], която дава *диломъ* циклова година.

Ирникъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 5950 [5500 + 450 л. г. отъ Р. Хр.], която дава *диломъ* циклова година.

Гостунъ прѣзъ 9-ия мѣсецъ на 6100 [5500 + 600 л. г. отъ Р. Хр.], която дава *дохсъ* циклова година.

Куртъ прѣзъ 3-ия мѣсецъ на 6102 [5500 + 602 л. г. отъ Р. Хр.], която дава *шегоръ* циклова година.

Безмѣръ прѣзъ 3-ия мѣсецъ на 6162 [5500 + 662 л. г. отъ Р. Хр.], която дава *шегоръ* цнклова година.

Исперихъ прѣзъ 1-ия мѣсецъ на 6163 [5500 + 663 л. г. отъ Р. Хр.], която дава *вери* циклова година.

При изчисленията на годинитѣ отъ С. М. въ втората часть на Именника, т. е. слѣдъ учрѣдяването на Б. Е., билъ запазенъ сжщиятъ

---

[1]) Вж. Притурка № 15.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 293, бѣл. 3 и 310, бѣл. 4. — Ние работихме погорѣ съ години отъ Р. Хр., за да имаме по-малки числа при изчисленията.

принципъ съ тая само разлика, че къмъ 5500 г. отъ С. М. до Р. Хр. се прибавя 680 слънчева година отъ Р. Хр. до първата (включително) година на Б. Е.; получената 6180 година отъ С. М. до Б. Е. ни дава едно постоянно число, което е кратно на 12, слѣдов. имаме завършенъ цикълъ[1]); къмъ него се прибавяла българската лунна година, въ която се падало даденото събитие, и по тоя начинъ се получвала годината отъ С. М., въ която се е случило извѣстно събитие, като и тукъ се е запазвалъ напълно характерътъ на българскитѣ изчисления съ лунни години и съ 12-годишенъ цикълъ. Тукъ изчисленията се значително опростяватъ, защото, безъ да се вадятъ 5500 отъ дадената година отъ С. М. по българското лѣтоброение, направо може да се получи цикловата българска година, слѣдъ като дадената година отъ С. М. се раздѣли на 12, т. е. манипулира се сѫщо така, както когато търсимъ извѣстенъ индиктионъ по византийското лѣтоброение отъ С. М. По тоя начинъ ще имаме, че отъ С. М. по българското лѣтоброение се е покачилъ:

Тервель прѣзъ 9-ня мѣсецъ на 6203 [6180 + 23 л. г. отъ Б. Е.], която дава *етхъ* циклова година.

Неизвѣстнията прѣзъ 8-ия мѣсецъ на 6220 [6180 + 40 л. г. отъ Б. Е.], която дава *двания* циклова година.

Севаръ прѣзъ 6-ия мѣсецъ на 6226 [6180 + 46 л. г. отъ Б. Е.], която дава *тохъ* циклова година.

Кормисошъ прѣзъ 9-ня мѣсецъ на 6242 [6180 + 62 л. г. отъ Б. Е.], която дава *шегорѣ* циклова година.

Винехъ прѣзъ 1-ия мѣсецъ на 6259 [6180 + 79 л. г. отъ Б. Е.], която дава *моринъ* циклова година.

Телецъ прѣзъ 6-ия мѣсецъ на 6265 [6180 + 85 л. г. отъ Б. Е.], която дава *сомо*рѣ циклова година.

[Сабинъ прѣзъ 6-ия мѣсецъ на 6268 [6180 + 88 л. г. отъ Б. Е.], която дава *двания* циклова година].

Уморъ прѣзъ 4-ия мѣсецъ на 6270 [6180 + 90 л. г. отъ Б. Е.], която дава *диломъ* циклова година.

Така е изчислена годината за основанието на Прѣславъ, дадена въ Омортаговия надписъ отъ Чаталаръ (сега Крумово). Тамъ се чете, че събитието е станало въ *σιγορελεμ* българска цикнова година, или 15-ия индиктионъ по византийската ера. 15-иятъ индиктионъ

---

[1]) Около това число 6180 се забѣлѣзва едно твърдѣ любопитно нѣщо: то дѣлено на 12 дава цѣло число 515, т. е. че отъ С. М. до Б. Е. сж се изминали 515 цикла (12-годишни). Сжщото число дава и Именникътъ, както видѣхме за князуването на първитѣ 5 князе *Вкомѣ страмѣ Дѣлы*; обаче да се смѣта, че и въ една, и въ другия случай тия числа прѣдставятъ едно и сжщо нѣщо, е невъзможно, 1. защото първото 515 дава цикловетѣ отъ С. М. до Б. Е., когато второто дава годинитѣ отъ 150 л. г. до 665 л. г., т. е. отъ покачването на Авитохола до отцѣпването на Исперихъ отъ брата си Безмѣра, и 2. защото първитѣ 515 цикла съдържатъ слънчеви години, когато вторитѣ сж лунни години.

отговаря на 6330 г. отъ С. М. (=5508+822), която се е продължавала отъ 1. септемврий 821 до 31. августъ 822 г. отъ Р. Хр., а *στογορέλαμ* или *шегоръ алемъ* по българското лѣтоброение, т. е. 1-ия мѣсецъ на 2-та (волъ) циклова година отговаря на 1-ия мѣсецъ отъ 6326 г. отъ С. М. [=6180 отъ С. М. до Б. Е.+146 лун. година отъ Б. Е., въ която е станало събитието], или събитието се отнася къмъ 1-ия мѣсецъ на 146 л. г. отъ Б. Е., която наистина дава *шегоръ* циклова година [146:12=12+2] и е почвала отъ 28. августъ 821 [145 л. г.=140·65 с. г.+680=820·65] с. г. отъ Р. Хр., а оттука 1-ийтъ мѣсецъ на 146 л. г. ще бѫде отъ 28. августъ до 23. септемврий 821 г., а по византийската септемврийска година ще бѫде 1-нятъ мѣсецъ на 822 г. отъ Р. Хр., т. е. тъкмо началото на 15-ия индиктионъ. И тъй *основанието на Преславъ се отнася къмъ септемврий 821 г. отъ Р. Хр.*[1])

По сѫщия начинъ ще да е изчислена и годината 6328 отъ С. М. въ горѣ-споменатия фрагментираиъ надписъ: 6328 — 6180 = 148 л. г. = *двапиъ* циклова година отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 142·59 до 143·56 слън. год., или отъ *6. августъ 823 до 24. юлий 824 г. отъ Р. Хр.*; по-точно ие може да се опрѣдѣли, защото на надписа не е запазенъ мѣсецътъ.[2])

Въ християнска обаче епоха редомъ съ посочения тукъ начинъ срѣщаме и другъ, въ който се смѣта отъ С. М. до Р. Хр. съ 5505. Това е способътъ на еп. Константина, съ който послѣдниятъ е работилъ при опрѣдѣление датата на своитѣ **Историини къкратце.**[3]) Тамъ той дава годината 6406 отъ С. М., която се е свършвала въ 12-ия индиктионъ на византийската ера. Тоя индиктионъ се е продължавалъ отъ 1. септемврий 893 г. до 31. августъ 894 г. отъ Р. Хр. Да видимъ, дали нашата година дава посоченото тукъ 12-мѣсечие: 6406 — 6185 = 221 л. г. = 5-та (драконъ) цикл. година отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 213·40 до 214·37 сл. год., или отъ 27. май 894 до 15. май 895 г. отъ Р. Хр., слѣдов. *»Историкиитѣ« на еп. Константина сѫ били съставени между 27. май и 1. септем. 894 год.*

По сѫщия начинъ съ 6185 отъ С. М. сѫ изчислени и слѣднитѣ дати отъ българската история.

1. За покръщането на българитѣ сѫ извѣстни двѣ дати: 6376 и 6377 отъ С. М.,[4]) а въ приписката на Тудора Доксовъ е дадена по българското лѣтоброение **отхъ кохти,**[5]) т. е. това събитие е станало прѣзъ 5-ия мѣсецъ на 11-та циклова година. Ние първомъ ще работимъ съ 6376 г., а послѣ ще покажемъ, какъ е произлѣзла

---

[1]) Нашитѣ изчисления правимъ съ точность до 0·01 и годината смѣтаме 365 дена.

[2]) За тоя надписъ вж. по-горѣ, стр. 293, бѣл. 3 и 310, бѣл. 4.

[3]) Вж. наш. ст. „Имали ли сѫ българитѣ и пр. , стр. 59—62.

[4]) Подробно за изворитѣ на годинитѣ и за самитѣ години на българското покръщане, вж. п. т., стр. 62—73.

[5]) „ . . . Сии же Борисъ болгары кристнаъ естъ въ лѣто отъ кохти".

втората 6377 г. И тъй 6376 г. дава 191 [= 6376 – 6185] лун. година отъ Б. Е., или събитието е станало прѣзъ 5-ия мѣс. на 191 лун. год., която дава тъкмо *стъ* [191 : 12 = 15 + 11]; 5-иятъ мѣсецъ на 191 лун. год. се е продължавалъ отъ 184·62 до 184·71 сл. г. отъ Б. Е., или отъ 864·62 до 864·71 отъ Р. Хр. или отъ 17. августъ до 15. септември 865 г., слѣдов. той съ послѣднитѣ си 15 дена влиза въ 1-ия мѣсецъ на 866 септемврийска година; това ясно показва и произходътъ на 6377 г.: тя е била изчислена по септемврийската 866 година, а оттука може да се заключи, че *българското покръщане се отнася къмъ 1-та половина на септември 865 г. отъ Р. Хр.*

2. За „преложеніе книгъ на словенскій языкъ" се дава 30 години слѣдъ покръщането на българитѣ, т. е. въ 6406 или 6407 г., които се намиратъ въ зависимость отъ годината на покръщането; но понеже 6376 г., както видѣхме, е по-точна, то и въ случая ще работимъ съ 6406 г., която дава 221 л. г. [= 6406 – 6185] отъ Б. Е.; а тъй като „прѣложението" е станало точно слѣдъ 30 години отъ покръщането, то първото ще трѣба да се отнесе не по-рано отъ 5-ия мѣсецъ на 221 л. г. отъ Б. Е., който се продължавалъ отъ 213·72 до 213·79 сл. г. отъ Б. Е., или 893·72 до 893·79, или отъ 23. септември до 18. октомври 894 г., оттука *„преложеніе книгъ" се отнася къмъ не по-рано отъ 23. септември 894 г. или къмъ началото на 895 септемврийска година отъ Р. Хр.*, която, ако се изчисли по българското лѣтоброение, ще даде 6407 г. отъ С. М.

3. Въ приписката на Тудора Доксовъ за смъртьта на князъ Борнса е дадена дата въ сѫбота вечерь на 2. май 6415 г. индиктионъ 14-и.[1]) Тая година обаче дава не 14-и, а 10-и индиктионъ. слѣдов. трѣба да се прѣдполага, че една отъ тия хронологически данни е погрѣшна. Дѣ е грѣшката? Ние мислимъ, че поставеиниятъ тукъ 14-и индиктионъ не е нѣщо случайно: очевидно е, че първоначално въ текста е стояла година, която наистина е давала 14-и индиктионъ, а тая година е 6419, която впрочемъ по византийското лѣтоброение ие дава съотвѣтната година за смъртьта на кн. Бориса 2. май 907 г. въ сѫбота; обаче, ако я изчислимъ по българското лѣтоброение, то ще получимъ точно годината. И така е: 6419 – 6185 = 234 л. г. отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 226·01 сл. г. до 226·98 сл. г. отъ Б. Е., или отъ 906·01 до 906·98 сл. г., или *отъ 4. януарий до 27. декемврий 907 г. отъ Р. Хр., въ което врѣме се пада тъкмо 2. май 907 г.* и то въ сѫбота. Тоя резултатъ ни дава възможность да пояснимъ, какъ е произлѣзла грѣшката: въ първоначалния текстъ е стояла 6419 г. безъ означение на индиктиона; по-сетнѣ нѣкой прѣписвачъ, който е мислилъ, че тая година е изчислена по византийската ера, прибавилъ съотвѣтния индиктионъ—14-и, безъ да си даде отчетъ, дали той дава съотвѣтната година. Другъ обаче прѣписвачъ, комуто може бн принадлежи до-

[1]) За невѣроятностьта както на тоя индиктионъ, тъй и на другия къмъ 6414 г. въ сѫщата приписка вж. „Имали ли сѫ българитѣ свое лѣтоброение", стр. 79–80.

стигналиятъ до насъ ржкописъ, като забѣлѣзалъ, че въ 6419 г 2. май не се пада въ сжбота, измѣнилъ я на 6415 споредъ византийското лѣтоброение (съ 5508), безъ да измѣни и индиктиона отъ 14-и на 10-и. По тоя начинъ се получило това несъгласие на годината съ индиктиона. По сжщия начинъ е било постжпено и съ годината 6414 индиктионъ 10-и (вм. 13-и, грѣшка вѣроятно при прѣписването), дадени въ сжщата приписка на Тудора Доксовъ за прѣвода на „словата" на Атанасия Александрийски противъ ариянитѣ отъ еп. Константина: първоначално въ текста е стояла год. 6418, която е била измѣнена въ 6414 заедно съ измѣнението на 6419 въ 6415, безъ да се поправи и индиктиона отъ 13-и на 9-и. И тъй, и въ тая дата за смъртьта на княза Бориса е билъ употрѣбенъ сжщия способъ на еп. Константина, какъвто и въ неговитѣ „Историкии", както би трѣбало и да се очаква.

4. Рускиятъ лѣтописецъ дава шесть дати за събития отъ българската история, които макаръ и да сж така сжщо измѣнени, както и въ прѣднята дата, все пакъ несъмнѣнно сж изчислени по българското лѣтоброение. Но прѣди това да покажемъ, по-напрѣдъ ще посочимъ, въ какво състои измѣнението. Тия дати сж слѣднитѣ:

а) 6410 г. отъ С. М., подъ която се разказва за нашествието на угритѣ (маджаритѣ) въ България при ц. Симеона. Това събитие, споредъ извѣстнитѣ до сега хронологически данни отъ други извори, е станало въ 895 г.,[1]) а отъ С. М. или въ 6403 (съ 5508), или въ 6400 (съ 5505), или въ 6395 (съ 5500), отъ които обаче нито една не се схожда съ дадената 6410 г., която, очевидно, не ще да е изчисдена по византийската ера.

б) 6422 г. отъ С. М. е дадена за първия походъ на ц. Симеона противъ Цариградъ, — година, която дава 2-и индиктионъ по византийската ера, а тоя се е продължавалъ отъ 1. септемврий 913 до 31. августъ 914 г. Но лѣтописецътъ не обърналъ внимание на една подробность, която показва, че тоя индиктионъ не отговаря на събитието. Въ разпространената редакция на Георгия Амартола се право посочва че първиятъ Симеоновъ походъ билъ прѣдприетъ прѣзъ августъ,[2]) слѣдов. събитието ще трѣба да отнесемъ къмъ августъ 914 г., когато то е станало прѣзъ августъ 913 г. Оттука ясно става, че въ оригинала на лѣтописеца е стояла друга година, която той е измѣнилъ безъ огледъ на мѣсеца, въ който е станало събитието, стига само да получи съотвѣтния, споредъ него, индиктионъ, до който той ще да се е добралъ по слѣднята година.

в) 6423 г. отъ С. М., къмъ която се отнася вториятъ походъ Симеоновъ противъ Византия, — година, която дава 3-и индиктионъ, а тоя се е продължавалъ отъ 1. септемврий 914 до 31. августъ

---

[1]) Вж. подробно за тая дата *В. Н. Златарски.* Извѣстията за българитѣ, стр. 90—101.

[2]) *Georg. Hamart.* ed. Muraltl. p. 802—803. — *Theophanis contin.*, p. 385.

915 г. Въ сжщата хроника вториятъ походъ е поставенъ прѣди септемврий, т. е. прѣди 3-и индиктионъ,[1]) или събитието ще трѣба да отнесемъ къмъ не по-късно отъ 31. августъ 915 г., когато въ сжщность то е станало въ 914 г., слѣдов. лѣтописецътъ и тукъ не си е давалъ отчетъ, когато е измѣнявалъ сжщо така безогледно годината на своя оригиналъ, дѣто, очевидно, е стояла съвсѣмъ друга година.

г) 6437 г. отъ С. М. за срѣщата на ц. Симеона съ импер. Романа Лакапина подъ стѣнитѣ на Цариградъ, — година, която би отговаряла на 929 (съ 5508), на 932 (съ 5505) и на 937 (съ 5500) отъ Р. Хр., отъ които обаче нито една не се схожда съ истинската година — 9. септемврий 923 (а споредъ други 924, за това по-долу). Защо тогава лѣтописецътъ е взелъ тая дата? На тоя въпросъ лесно ще отговоримъ, щомъ се обърнемъ пакъ къмъ индиктионната система. 6437 г. дава 2-и индиктионъ, а повечето византийски хронисти, въ това число и разпростр. Георги Амартолъ, даватъ за това събитие погрѣшно 2-н индиктионъ,[2]) когато въ сжщность би трѣбало да бжде 12-н индиктионъ. Лѣтописецътъ, комуто е било извѣстно, вѣроятно отъ Георгия Амартола, че събитието се отнася къмъ 2-и индиктионъ, безъ да се попита, дали тая 6437 година се схожда съ истинската дата, оставилъ я неизмѣнена, понеже и тя дава 2-и индиктионъ. Всичко това ясно показва, че годината 6437 отъ С. М. не е изчислена по византийската ера, а по друго лѣтоброение.

д) 6450 г. отъ С. М. е дадена за смъртьта на Симеона, която, споредъ византийскитѣ хронисти, се случила на 27. май 15-и индиктионъ,[3]) или на 27. май 927 год. Обаче дадената 6450 дава отъ Р. Хр. 942 (съ 5508), 945 (съ 5505) и 950 (съ 5500), отъ които нито една не подхожда. Лѣтописецътъ е ималъ въ своя оригиналъ несъмнѣнно друга година отъ С. М., но понеже не е разбиралъ, какъ е била тя изчислена, той е прибавилъ толкова единици къмъ нея, колкото му сж трѣбали, за да получи 15-и индиктионъ, безъ да се попита, дали новополучената година дава сжщинската дата.

е) 6451 г. отъ С. М. — за сключването на мира между България и Византия слѣдъ смъртьта на Симеона при Петра, което събитие е станало на 8. октомврий 927 г. или въ началото на 928 септемврийска година.[3]) Тая 6451 г. се е получила по сжщия начинъ, както и прѣднята, която въ случая е служила за осиова.

---

[1]) *Georg. Hamart.*, ib., p. 804—805. — *Theophanis contin.*, ib. p. 386—387. — Въ септемврий е падналъ Одринъ.

[2]) *Georg. Hamart.*, ib., p. 824. — *Theophanis contin.*, ib., p. 405. — *Cedrenus*, ed. Bon. p. 303. — Ср. *В. Н. Златарски*, Писмата на визант. императоръ Романа Лакапинъ до българ. царь Симеона, СбНУК., кн. XIII (1896), стр. 298, бѣл. 1.

[3]) *Georg. Hamart.*, ed. Muraltl, p. 830. — *Theophanis contin.* ed. Bon., p. 410, 740, 904. — *Cedrenus*, ed. Bon. 307.

И тъй отъ направенитѣ тукъ обяснения за хронологическитѣ данни на събитията отъ българската история у руския лѣтописецъ може право да се заключи, 1. че посоченитѣ тукъ шесть години сѫ произволни, 2. че тѣ сѫ били изчислени не по византийското лѣтоброение, а по друго нѣкое и 3. че тѣ всички сѫ били изведени по единъ и сѫщи способъ въ оригинала на руския лѣтописецъ. Това друго лѣтоброение може да бѫде въ случая само българското, както ще се убѣдимъ по-долу. Ще почнемъ отъ 6437 г., която е останала, както посочихме, неизмѣнена по една само случайность:

И наистина: *6437* г. отъ С. М. — срѣщата на Симеона съ Романа Лакапина е станала, споредъ византийскитѣ хронисти на 9. септемврий, слѣдов. годината ще да е изчислена по септемврийска година, или по януарската събитието се отнася къмъ 6436 год., съ която и ще работимъ. И тъй 6436 г. дава 251 л. г. [=6436—6185], която се продължавала отъ 242·50 до 243·47 сл. год. отъ Б. Е. или отъ 922·50 до 923·47 сл. г. или отъ 3. юлий 923 до 21. юний 924 г. отъ Р. Хр. И тъй *срѣщата е станала на 9. септемврий 923 г. или септемврийска 924 год.*, която, изчислена по българското лѣтоброение, ще даде 6437 г.

6422 г. е била поставена вм. *6425* г. отъ С. М., която дава 240 [=6425—6185] л. г., или отъ 231·83 до 232·80 с. г. отъ Б. Е., или 911·83 до 912·80 или отъ 3. ноемврий 912 до 22. октомврий 913 г. отъ Р. Хр. И тъй, *първиятъ Симеоновъ походъ противъ Цариградъ се отнася къмъ августъ 913 г.* или къмъ 1-и индиктионъ по византийската ера, а не къмъ 2-ия, който дава 6422 г. отъ С. М.

6423 г. стои вм. *6426 г.* отъ С. М., която дава 241 [=6426—6185] л. г., или отъ 232·80 до 233·77 с. г. отъ Б. Е., или 912·80 до 913·77 или отъ 23. октомврий 913 до 11. октомврий 914 г. отъ Р. Хр. И тъй *вториятъ Симеоновъ походъ противъ Византия се отнася къмъ не по-късно отъ 1. септемврий 914 г.* или къмъ 2-ия, а не къмъ 3-ия индиктионъ, който дава 6423 г. по византийската ера.

И тъй въ двѣтѣ послѣдни години 6425 и 6426, които сѫ стояли въ оригинала на руския лѣтописецъ, послѣдниятъ ги е намалилъ съ 3 единици.

6410 г. първоначално е била *6407 г.* отъ С. М., която дава 222 [=6407—6185] л. г. или отъ 214·37 до 215·34 с. г. отъ Б. Е. или 894·37 до 895·34, или отъ 16. май 895 до 4. май 896 г. отъ Р. Хр., или *нашествието на маджаритѣ въ България при ц. Симеона е станало слѣдъ 16. май 895 г.*, т. е. напълно съгласно съ годината, която даватъ другитѣ извори. И тъй лѣтописецътъ е направилъ тукъ обратното, т. е. той прибавилъ три единици къмъ първоначалната 6407 г.

6450 г. първоначално е била *6440 г.* отъ С. М., която дава 255 [=6440—6185] л. г., или отъ 246·38 до 247·35 с. г. отъ Б. Е., или отъ 926·38 до 927·35, или отъ *19. май 927 до 7. май 928 г.*

отъ Р. Хр., а въ това 12-мѣсечие тъкмо влиза 27. май 927 г., или 15-и индиктионъ — смъртьта на Симеона.

6451 г. е поставѣна вм. *6441 г.* отъ С. М., която е дадена за сключването на мира между България и Византия слѣдъ смъртьта на Симеона при Петра, — събитие, което е станало на 8. октомврий 927 г.. На тая година съотвѣтствува, както видѣхме, 255 л. г. отъ Б. Е., която се е продължавала отъ 246·38 до 247·35 с. г. отъ Б. Е., или отъ 19. май 927 г. до 7. май 928 г., а въ това 12-мѣсечие тъкмо влиза и 8. октомврий 927 или началото на септемврийска 928 г., която, ако се изчисли по българското лѣтоброение, ще даде 6441 г. И тъй въ послѣднитѣ двѣ години лѣтописецътъ е прибавилъ 10 единици къмъ първоначалнитѣ въ оргинала му 6440 и 6441 г, само за да получи 15-и и 16-и индиктиони по византийската ера.

Отъ приведенитѣ тукъ примѣри — години, които сж достатъчни да ни убѣдятъ, че наистина е сжществувало собствено българско лѣтоброение, могатъ да се направятъ слѣднитѣ заключения: 1. че *и слѣдъ приемането на християнството българитъ сж продължавали да водятъ лѣтоброението по своята собствена ера — отъ основанието на държавата и 2. че тѣ сж усвоили византийската септемврийска година, за да могатъ по-лесно да намиратъ съотвѣтния на българската циклова година индиктионъ.*

На слѣднитѣ двѣ страници даваме двѣ таблици, въ които сж прѣдставени резултатитѣ на нашитѣ изчисления за двѣтѣ части на Именника. При това считаме за нужно да дадемъ слѣднитѣ пояснения: 1. Въ таблица I подъ „управлявалъ“ сж посочени закржглени години, както тѣ сж показани въ Именника. 2. Изразътъ „не$<$3 год.“ значи „не повече отъ 3 години“; напр., Телецъ е управлявалъ не повече отъ 3 години (сжщото значение иматъ „не $<$1 год.“ и „не $<$ 2 год.“). 3. Изразътъ „почва отъ“ значи, че съотвѣтниятъ мѣсецъ на дадена лунна година *почва* отъ еди-коя-си слънчева година отъ Р. Хр. или Б. Е., или отъ еди-кое-си число на извѣстенъ мѣсецъ въ януарската слън. година отъ Р. Хр. Напр., Авитохолъ се покачилъ отъ 9-ия мѣс. на 150 лун. год. отъ Р. Хр., а това отговаря на 145·17 слъи. год. отъ Р. Хр., или 9-ия мѣс. на 150 лун. год. отъ Р. Хр. почва отъ 3. мартъ 146 януар. година отъ Р. Хр., съ други думи, Авитохолъ се покачилъ прѣзъ мартъ или 1. или 2. априлъ 146 год. отъ Р. Хр.; — другъ примѣръ: Севаръ се покачилъ отъ 6-ия мѣс. на 46 лунна година отъ Б. Е., а това отговаря на 44·04 слън. год. отъ Б. Е., или 6-ия мѣс. на 46 луниа год. отъ Б. Е. почва отъ 14. януарий 724 януар. година отъ Р. Хр., съ други думи, Севаръ се покачилъ прѣзъ втората половина на януарий или прѣзъ първата половина на февруарий 724 год. отъ Р. Хр. 4. Тамъ, дѣто мѣсецътъ на цикловата година не е извѣстенъ, туряме само „прѣзъ“ еди-коя-си година, защото датата не може по-точно да се опрѣдѣли, а въ графитѣ „почва отъ“ е означено, отъ кога се почва самата година.

I. До началото на българското лѣтоброение.

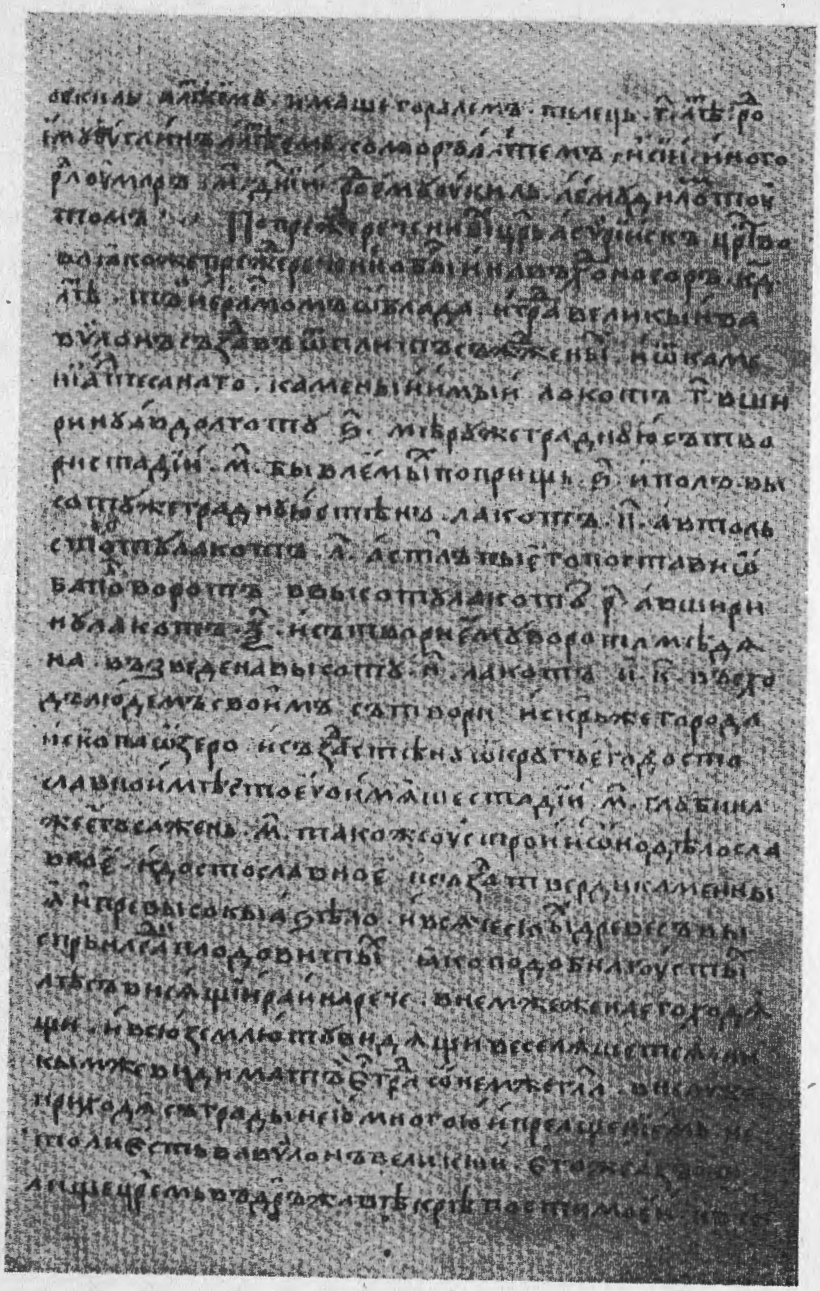
Имена на книзетѣ и събитията	Година на покачването							
	циклова година	от Рождество Христово						от С. М.
		Години				януарска година	септемврийска година	съ 5500
		лунни			слънчеви			
	Прѣзъ	Отъ		Управлявалъ	Почва отъ	Почва отъ	Прѣзъ	Прѣзъ
1. Авитохолъ	диломъ твиремъ	9-ия мѣс. на 150 г.			145·17	3. мартъ 146	146	5650
2. Ирникъ	диломъ твиремъ	9-ия „ „ 450 „		300 год.	436·17	3. мартъ 437	437	5950
3. Гостунъ	дох съ твиремъ	9-ия „ „ 600 „		150 год.	581·67	5. септемвр. 582	583	6100
4. Куртъ	шегоръ вечемъ	3-ия „ „ 602 „		2 год.	583·12	8. февруар. 584	584	6102
5. Безмѣръ	шегоръ вечемъ	3-ия „ „ 662 „		60 год.	641·32	27. априлъ 642	642	6162
6. Исперихъ	вери —	прѣзъ 663 год.		не < 1 г.	642·14	22. февруар. 643	643/4	6163
7. Отцѣпването му . .	(пета) —	„ 665 „		не < 2 „	644.08	30. януарий 645	645/6	6165
8. Начало на Българ. сра	соморъ сии-ялемъ	1-ия мѣс. на 701 г.		36 год.	1-ия м. на 680	1-и януарий 680	680	—

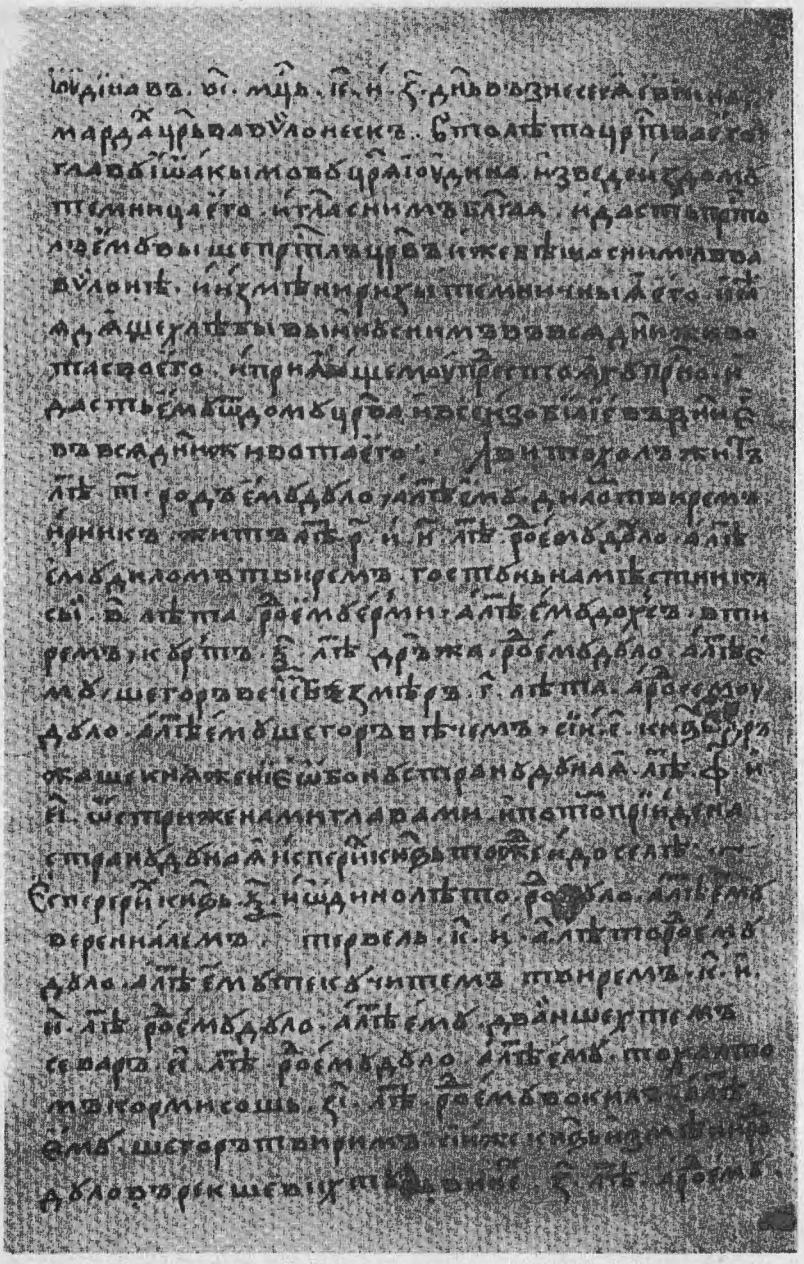
II. Отъ началото на българското лѣтоброение.

Имена на князетѣ	Година на покачването							
	отъ Българската ера				отъ Рождество Христово		отъ С. М.
	циклова година и мѣсецъ	години			януарска година	септемврийска година	съ 6180 г. (5500+680)
		лунни		слънчеви			
	Прѣзъ	Отъ	Управлявалъ	Почва отъ	Почва отъ	Прѣзъ	Прѣзъ
1. Исперихъ . .	соморъ ени-алемъ	1-ия мѣс. на 1-та г.		1-ия м. на 1-та	1 януарий 680	680	6180
2. Тервель . . .	стхь твиремъ .	9-ия „ „ 23 г.	22 г. и 8 м.	21·98	28. декемврий 701	702	6203
3. Неизвѣстниятъ	дванштъ шехтемъ	8-ия „ „ 40 „	16 „ 11 „	38·39	23. май 718	718	6220
4. Севарь . . .	тохъ алтомъ . .	6-ия „ „ 46 „	5 „ 10 „	44·04	14. януарий 724	724	6226
5. Кормисошъ .	шегоръ твиремъ	9-ия „ „ 62 „	16 „ „ 3 „	59·81	25. октомвр. 739	740	6242
6. Винехъ . . .	моринъ алемъ .	1-ия „ „ 79 „	16 „ „ 4 „	75·66	1. септември. 756	757	6259
7. Телецъ . . .	соморъ алтемъ .	6-ия „ „ 85 „	6 „ „ 5 „	81·87	18. ноември. 761	762	6265
8. [Сабинъ . . .	дванштъ алтемъ .	6-ия „ „ 88 „	не < 3 год.	84·78	15. октомвр. 764	765	6268]
9. Уморъ . . .	диломъ тутомъ .	4-ия „ „ 90 „	1 г. и 10 м., 40 дена	86·57	28. юлий 766	766	6270

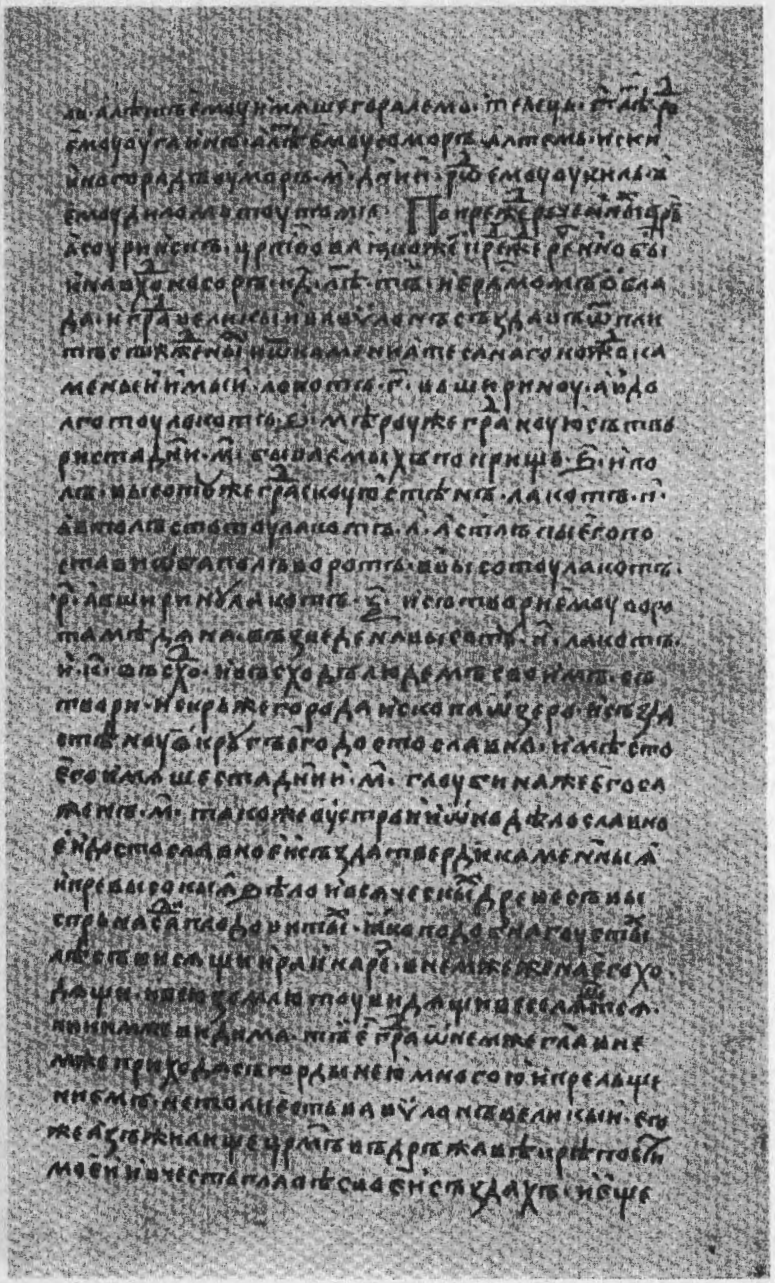

Текстъ — факсимиле на Именика отъ ржкоп. на Московско-синодалната библиотека № 280, листъ 63об—69.

Текстъ — факсимиле на Именика отъ ржкоп на Петроград. Публична библиотека, Погодиновска сбирка № 1437, листъ 72об—73.

2. Гостунъ и Безмѣръ славѣни ли сж?

(Къмъ стр. 86).

Обикновено имената Гостунъ и Безмѣръ се приематъ за славѣнски имена, и върху тоя постулатъ се строятъ цѣли исторически фактове, които впрочемъ надали могатъ да се приематъ за правдоподобни.

Така Марквартъ, като приема, 1., че името *Безмѣръ* отъ Именника, което по образуването си се отличавало отъ другитѣ имена въ сжщия паметникъ и се приближавало къмъ Μαλαμήρ, Δαργαμήρος и др., е славѣнско име и че то съвършено съвпада съ името Μεζάμηρος, антския пратеникъ при аваритѣ,[1]) когото той (Марквартъ) смѣта за антски главатарь-князъ възъ основа на едно извѣстие на арабския писатель Масуди,[2]) и 2., че и името *Гостунъ* е така сжщо славѣнско име, безъ обаче да посочи основание за това, — съвсѣмъ произволно поставя тия двѣ лица едно слѣдъ друго въпрѣки реда въ Именника, т. е. Безмѣра прѣмѣства непосрѣдствено слѣдъ Гостуна, и по тоя начинъ счита за напълно доказана априорната си мисъль, че Die Anten scheinen .... über die Unogundur-Bulgaren bis zum Ankunft der Avaren sogar eine Art Oberherrschaft ausgeübt zu haben.[3]) По-нататъкъ Марквартъ се опитва да опрѣдѣли и врѣмето на тая eine Art Oberherrschaft на антитѣ върху българитѣ. „Въ 552 год., пише той, отново се явили хуннитѣ въ ромейската имперня, но оттогава и до 558 г. за тѣхъ вече не става дума. Въ това врѣме трѣба да се поставятъ тъкмо царуванията на двамата славѣни *Гостунъ*, чието име още Иречекъ[4]) бѣ призналъ за славѣнско (554—555), и *Безмѣръ* (антскиятъ жупанъ Μεζάμηρος) 556 до 558 г., които трѣба да се сматрятъ като междуцарствия въ 150-годишния периодъ. Гостунъ е негли идентиченъ съ Мезамировия братъ Κελαγάστης и е само една кратка форма на това име".[5]) Но и при тая тъй точно опрѣдѣлена хронология за царуванията на Гостуна и Безмѣра все пакъ Марквартъ въ обясненията си къмъ текста на Именника дава съвсѣмъ други години: за първия 614—615, а за втория 616—618 г.[6])

Недавно *J. Bury* обърна внимание както на произволното размѣстване на Безмѣра, тъй и на недопустимата двойна хронология за тия двама български князе, като направи слѣднята забѣлѣжка: „Едина отъ нашитѣ дати за въцаряването на Гостуна, 554/5, би отговаряла на Марквартовата теория за идентичностьта на Гостуна (славѣнско име) съ Κελαγάστης, който се споменува въ 6. откжслекъ на Менандра. Марквартъ наистина помѣстя управлението му подъ 554/5 (стр. 80), но въ интерпретацията си на Именника (стр. 75)

---

[1]) *Menandri* frg. 6, HGM., vol. II, ed. Dindorfii, p. 6.
[2]) *Marquart*, Streifzüge, S. 147.
[3]) *Marquart*, Die alttürk. Inschr., S. 78.
[4]) *Jireček*, Geschichte der Bulgaren, S. 127 и рус. прѣводъ, одес. изд., стр. 157.
[5]) *Marquart*, Die alttürk. Inschr., S. 79—80.
[6]) *Ibidem*, S. 75. — Ср. Die altbulg. Ausdrücke S. 6.

привожда тая дата въ видъ на 614/5, безъ да даде обяснение за това противорѣчие. Неговото прѣмѣстване на Безмѣра прѣдъ Курта безъ съмнѣние е погрѣшно, и ако Безмѣръ, както той мисли, билъ славѣнинъ, то какъ тогава той ще обясни факта, че Безмѣръ принадлежалъ къмъ българския родъ Дуло? Изобщо хронологията на Маркварта (Ирникъ 464—613, Гостунъ 614—5, Безмѣръ 616—8, Куртъ 619—678), която се опира върху погрѣшния възгледъ, какво 108 години Ирникови трѣба да бждатъ поправени на 150, е далечъ отъ цѣлта".[1])

Напослѣдъкъ обаче Марквартъ въ статията си: Die altbulgarische Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und der altbulgarischen Fürstenliste, повтори изложенитѣ тукъ положения и се опита да ги обоснове донѣйдѣ съ нови съображения, но не и данни. „Безмѣръ, пише той, очевидно не е хунско име, а славѣнско, подобно на Μαλαμήρ—Маломиръ, Μεσάμηρος, Δαργημήρος и пр. Носительтъ, слѣдов., на това име въ всѣки случай не е билъ чистъ хуннъ, макаръ посоченията текстъ на списъка (т. е. Именника) да го причисля къмъ българския княжески родъ *Дуло*. Съвършено подобно нѣщо става и съ Ирниковия наслѣдникъ Гостуна „намѣстникъ", чийто родъ *Ерми*, разбира се, отговаря на извѣстното отъ единъ гръцко-български надписъ чисто българско родово име Ἐρμάρης. И все пакъ днесъ мжчно нѣкой би още оспорвалъ, че Гостунъ е чисто славѣнско име и то съкратено име отъ нѣкое двуплеменно пълно име".[2]) Разрѣшението на загадката Марквартъ търси въ друга нова хипотеза, именно, че Гостунъ принадлежалъ къмъ нѣкой ославѣненъ български родъ, който е турилъ основата на нѣкоя държава между южно-руситѣ славѣни. При такова схващане Марквартъ намира, че прѣдложеното отъ него прѣди 12 години идентифициране на Гостуна съ анта Κελαγάστης, брата на Μεζάμηρος, добивало извѣстна вѣроятность: „не дълго прѣди нашествието на аваритѣ Келагастъ трѣба да е билъ главатарь на антитѣ", заключава Марквартъ. Споредъ него, тогава тия анти станали въ остро прѣреканне спрѣмо котрагитѣ (Kuturgur) отсамъ Донъ, и единъ главатарь на послѣднитѣ се присъединилъ къмъ аваритѣ и ги насъсквалъ противъ антитѣ. „Твърдѣ често се отбѣлѣзва, продължава той, че силното нашествие на антитѣ около това врѣме малко отговаря на невоинствената картина, която еднакво рисуватъ за славѣнитѣ ромейскитѣ, западно-европейскитѣ и арабскитѣ писатели. Работата сега става понятна, щомъ антитѣ сж се управлявали и водили отъ *български* родове. Обаче една подобна видна роля на полуославѣнени български родове между антитѣ е мислима само прѣди нашествието на аваритѣ".[3])

Но всички тия съображения и твърдения на Маркварта за отношенията на антитѣ къмъ българитѣ и обратно прѣдставятъ отъ

[1]) *J. Bury*, The Chronological Cycle of the Bulgarians въ Byzant. Zeitschrift, XX (1910), S. 136, not. 1.

[2]) Въ Извѣстія Рус. Арх. Института т. XV (1911), стр. 11.

[3]) *Marquart*, Die altbulg. Ausdrücke, S. 11—13.

себе си нищо друго, освѣнъ едни прѣдположения, едни хипотези, които въ основата си нѣматъ нито единъ исторически установенъ фактъ. И наистина, всичкитѣ построения на Марквартa най-първо за „единъ видъ върховно господство“ на антитѣ върху уногондуръ-българитѣ, и послѣ за господството на нѣкакви-си „ославѣнени“ и „полуославѣнени“ български родове между антитѣ се градятъ възъ основа на 6-ия Менандровъ откжслекъ, който гласи:

„Антскитѣ владѣтели доведени били въ бѣдствено положение и изгубили надеждата си. — Аваритѣ грабѣха и опустошаваха земята имъ. Притискани отъ нападенията на непрятелитѣ, антитѣ изпратили при тѣхъ (аваритѣ) пратеникъ Мезамира, синъ Идаризиевъ, братъ Келагастовъ, и молили да ги допуснатъ да откупятъ нѣкои плѣнници отъ своя родъ. Пратеникътъ Мезамиръ, бидейки празнословъ и самохвалъ, когато пристигналъ при аваритѣ, обспалъ ги съ надмѣнни и дори дръзки думи. Тогава извѣстниятъ (ἐκεῖνος) Котрагигъ (или Котрагиръ), който се намиралъ въ близки (роднински) отношения (ἐπιτήδειος) съ аваритѣ и давалъ противъ антитѣ най-неприязнени съвѣти, слушайки, че Мезамиръ говори по-надмѣнно, отколкото прилича на единъ пратеникъ, казалъ хагану: „Тоя човѣкъ има голѣмо влияние между антитѣ и може силно да дѣйствува противъ оиия, които колко-годѣ сж неговн неприятели. Трѣба да се убне, а сетнѣ безъ всѣкакъвъ страхъ да се нападне на чуждата страна“. Аваритѣ, убѣдени отъ думитѣ на Котрагира, прѣнебрѣгнаха уважението къмъ пратеницитѣ, не зачетоха правата и убиха Мезамира. Оттогава повече, отколкото прѣди, (аваритѣ) почнаха да разоряватъ земята на антитѣ, не прѣставаха да я грабятъ и да поробватъ жителитѣ.“ [1])

Ендичкото, което може да се извади отъ съдържанието на тоя откжслекъ за отношенията на антитѣ къмъ българитѣ и то при положението, че подъ Котрагигъ или Котрагиръ трѣба да разбираме племето кутригури, (защото цѣлата тая история би могла да се разбира и като частна, лична работа), е това, че кутригуритѣ по неизвѣстни причини били враждебно настроени противъ антитѣ и въ даденото врѣме при нашествието на аваритѣ, които били вече покорили кутригуритѣ, послѣднитѣ сж искали повидимому да си отмъстятъ. Какви длъжности сж заемали споменуванитѣ Идаризий и Келагастъ, па дори и Мезамиръ, нашиятъ окжслекъ не ни дава дори най-малки натѣквания, а другъ изворъ за сега нѣма, слѣдов. горѣ-приведенитѣ главни построения на Марквартa се основаватъ 1. на априорното твърдение, че Гостунъ и Безмѣръ сж славѣнски имена и 2. на произволното прѣмѣстване на Безмѣра прѣдъ Курта въ Именника. — Колкото и ясно да звучатъ тия двѣ имена по славѣнски, лицата, които сж ги носили, по никой начинъ не могатъ да се считатъ за славѣни, защото е доказано, че тѣхнитѣ родове Дуло и Ерми не могатъ да бждатъ славѣнски, и надали ще се намѣри нѣкой, който би се рѣшилъ да твърди про-

[1]) Вж. руския прѣводъ на Г. Дестуниса. стр. 324—325.

тивното. Още Куникъ забѣлѣза, че „и на тюрско име (ср., напр., печенѣжкото име Κώστας, името на тюркския Ἀναγκάστης у Менандра, стр. 161=398 и названието на тюрското племе, извѣстно и на арабитѣ, Ταυγάστ у Теофилакта Симоката, стр. 174=283 и 176=286), слѣдъ като се изопачи, може да се придаде славѣнска форма .[1]) При това не трѣба да се изпуща изъ-прѣдъ видъ и това, че нашиятъ Именникъ е билъ първоначално написанъ на гръцки езикъ, а отъ гръцки билъ прѣведенъ на старо-български,[2]) слѣдов. текстътъ, особено пъкъ собственитѣ имена сж прѣтърпѣли двѣ транскрипции, които несъмнѣнно сж спомогнали не малко за изопачаването на собственнитѣ имена; най-сетнѣ името „Гостунъ“ поскоро може да се отнесе къмъ българскитѣ собствени имена на *унь* отъ рода на Ὀχσ[ο]υνός, ὁ ζουπὰν ταρχανός, въ единъ надписъ отъ врѣмето на Омортага,[3]) или на *Тутхонь*, българското име на Ахелонъ (Ἀχελών) и Анхиалъ (Ἀγχίαλος),[4]) което по-правилно би трѣбало да се чете *Тотхунь* или *Тохунь*, ср. *Thochun*, българското име на кримския Анхиалъ (на Керченския заливъ);[5]) наистина, срѣщатъ се имена на „унъ“ и въ славѣнската ономастика, като напр. Σκλαβοῦνος, князътъ на славѣнското племе *севери*,[6]) но тая форма може да се смѣта като българизирана, което е твърдѣ възможно, защото това име се отнася къмъ срѣдата на VIII. в., т. е. слѣдъ едновѣковно съвмѣстно живѣене на българи съ славѣни. Въ името на Безмѣра може би ще трѣба да видимъ славѣнско осмисляне или простъ прѣводъ на българското първоначално име.

Колкото за твърдението на Маркварта, какво Гостуновиятъ родъ Ерми билъ славѣнизиранъ български родъ, който е основавалъ нѣкаква-си държава между южно-рускитѣ славѣни, то се явява само една съ нищо необоснована и неподкрѣпена хипотеза, която не може по никой начинъ да се приеме, защото всѣка историческа хипотеза има значение само тогава, когато тя е построена на другъ нѣкой неоспоримъ фактъ или поне натѣкване, а въ случая нѣма на лице нито едното, нито другия; а пъкъ за Безмѣровия родъ Дуло, който Марквартъ не се рѣшилъ да произведе въ славѣнизиранъ български родъ, той забѣлѣзва само слѣднето: „Die Angabe, dass Bezmĕr dem Geschlechte Dulo angehörte, muss allerdings ein Versehen sein, das aber erst eine Folge seiner Umstellung hinter Kuritъ war: die diesem mit Recht zukommende Geschlechtsangabe ward nun bei Bezmĕr fälschlich wiederholt, ursprünglich lautete der Text aber gewiss:

---

[1]) *А. Куникъ и бар. В. Розенъ*, Извѣстія ал-Бекри и пр., стр. 132.

[2]) Вж. статията ни въ СБА I (1911), 1., стр. 33—34, сжщо и Притурка № 1., стр. 362 и сл.

[3]) *Абоба-Плиска*, п. т., стр. 190, 1, вж. по-горѣ, стр. 330.

[4]) Вж. *В. Н. Златарски*, Извѣстията за българитѣ, стр. 24—25. Вж. по-горѣ, стр. 218, бѣл. 1.

[5]) Вж. *I. Marquart*, Streifzüge, S. 500. — *A. Wirth*, Geschichte Asiens und Osteuropas, S. 247.

[6]) *Theophanes*, ib., p. 436$_{14}$. — Вж. по-горѣ, стр. 221—222.

Gostunъ namĕstnikъ... rodъ emou Ermi
Bezmĕr... a rodъ emou *Ermi*.[1])

Това обяснение би имало значение, ако Марквартъ докажеше необходимостьта или наложителностьта отъ прѣмѣстването на Безмѣра прѣдъ Курта. Обаче и това послѣднето се основава върху славѣнството на Безмѣровото име; но, понеже това славѣнство, а съ него и всички други, базирани на него заключения: идентифицирането на Безмѣра съ Мезамира и пронзвеждането му въ братъ на Гостуна, тъй като Келагастъ, който, неизвѣстно защо, се идентифицира съ Гостуна, е братъ на Мезамира, та и затова Безмѣръ трѣба да бѫде поставенъ веднага слѣдъ Гостуна, — сѫ проблематични и се приематъ безъ да бѫдатъ доказани, то и прѣдлаганата отъ Марквартa поправка на текста се явява безпрѣдметна, както и цѣлата му теория за политическитѣ отношения на антитѣ къмъ българитѣ и наопаки, въ началото на 2-та половина на VI. вѣкъ, нѣма вече да говоримъ, че и хронологическитѣ данни сѫ недопустими.

3. Има ли противорѣчие въ описанията на Теофана и Никифора за мѣстопоселението на Исперихa?

(Къмъ стр. 130).

Въ статията си „Старобългарски паметници" въ Добруджа К. Шкорпилъ, привождайки „исторически свѣдѣния", за да докаже, че Николицелскиятъ окопанъ лагеръ е Исперихoвиятъ „огълъ", намира „въ описанието на тоя послѣдния отъ византийскитѣ лѣтописци, Теофанъ и Никифоръ, едно явно противорѣчие, което може да се обясни съ това, че тѣ описватъ два различни лагера".[2]) Г. Шкорпилъ не отбѣлѣзва пунктуално, въ какво състои това противорѣчие у двамата автори, а го извежда при обясненията на въпроснитѣ описания.

1. Така, за Теофановото описание той пише: „Теофанъ казва, че Исперихъ се поселилъ между Дунава и сѣвернитѣ му рѣки. Подъ послѣднитѣ могатъ да се разбиратъ само рѣкитѣ Серетъ и Прутъ, а не дунавскитѣ гърла, защото дунавската делта не е сгодна за каквито и да било поселения. Описанието на Теофана: *отпрѣдъ то било блатисто, а отъ другитѣ страни заобиколено съ рѣки,* напълно отговаря на положението на лагера до гр. Галацъ, а именно: отпрѣдъ съ езерото Братешъ и блатата наоколо, а отъ другитѣ двѣ страни съ р. Дунавъ и р. Серетъ".[3])

2. За Никифоровото описание г. Шкорпилъ пише: „Никифоровото описание на Огълъ рѣзко се различава отъ онова на Теофана. Никифоръ пише: *»отпрѣдъ то е защитено отъ недостѫпна*

[1]) Вж. Die altbulg. Ausdrücke, S. 13.

[2]) Вж. Сбрн. „Добруджа", София 1918, стр. 227.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 227.

мѣстность и при това блатиста, отзадъ пъкъ укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стръмнини«. Това описание напълно отговаря на положението на Николицелския лагеръ. »*Отпрѣдъ*« се разбира *дунавската страна на лагера, защитена отъ високитѣ стръмнини надъ Исакчанското поле, до което край Дунава се простира блатистата мѣстность* съ редъ малки езера (Капакли, Ротунда, Сауна, Паркишъ и Сомовското езеро) и каналътъ „Сомове“ между древнитѣ градове Noviodunum (до Исакча) и Aegissus (до Тулча). »*Отзадъ*« се разбиратъ *непроходимитѣ стръмнини, които се спущатъ къмъ долинитѣ на р. Таица, Пърлита и Стайко*«.[1])

Ние ще разгледаме всѣко едно обяснение на г. Шкорпила отдѣлно.

1. Въ сѫщность Теофанъ ето какво казва: „ . . . καὶ τὸν Ὄγλον καταλαβὼν βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμοὺς μεταξὺ τούτου κἀκείνων ᾤκησεν, ἀσφαλῆ καὶ δυσμάχητον εἶναι τὸν τόπον στοχασάμενος ἐξ. ἑκάστου μέρους· τελματώδης γὰρ ἔμπροσθεν. καὶ ἄλλοθεν τοῖς ποτα-μοῖς στεφανούμενος κτλ.,[2]) т. е. „ . . . и като завзелъ Огълъ по-сѣвернитѣ рѣки на Дунавъ, той (Исперихъ) се поселилъ между тоя (Дунавъ) и ония (рѣкитѣ), слѣдъ като забѣлѣзалъ, че мѣстото е безопасно и неудобно за бой отъ всѣка страна, защото отпрѣдъ то е блатисто, а отъ другитѣ страни заобиколено съ рѣкитѣ“. И тъй въпросътъ се свежда къмъ това: какво трѣба да се разбира подъ изразитѣ: βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμούς — boreos interiores Danubio fluvios и τοῖς ποταμοῖς στεφανούμενος — coronatus fluminibus. Г. Шкорпилъ, както видѣхме, разбира ту рр. Серетъ и Прутъ, ту рр. Дунавъ и Серетъ. Обаче самиятъ текстъ не допуща подобно разбиране.

Прѣди всичко изразътъ βορειοτέρους τοῦ Δανουβίου ποταμούς — boreos interiores Danuvio fluvios, който по-скоро опрѣдѣля мѣстото на Огълъ, ако подъ тия „по-сѣверни рѣки на Дунавъ“ или „сѣвернитѣ вжтрѣшни за Дунавъ рѣки“ трѣба да се разбиратъ лѣвитѣ притоци на долни Дунавъ, дава пълно основание да се допуща, че наредъ съ „по-сѣвернитѣ или „сѣвернитѣ вжтрѣшни“ рѣки е имало и само „сѣверни“ или „външни“ рѣки. Кои ще бѫдатъ въ такъвъ случай тия послѣднитѣ, мжчно може да се отговори. Очевидно е, че тукъ става дума не за лѣвитѣ притоци на Дунавъ или за самия него, а за неговитѣ гърла или устия, защото само тѣ по географическото си положение могатъ да бѫдатъ „сѣверни“ и „по-сѣверни“, „външни“ и „вжтрѣшни“.

Още по-ясно става това опрѣдѣление отъ по-нататъшното описание на мѣстото, дѣто Исперихъ се поселилъ: то било отпрѣдъ блатисто, а отъ другитѣ страни στεφανούμενος τοῖς ποταμοῖς — corо-

---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 228—229.

[2]) *Theophanes*, ed. C. de Boor, I, p. 358,$_{1-6}$. — *Anastasius bibliothec.* прѣдава тоя текстъ въ латински прѣводъ така: . . . . et Onglon adiens, boreos interiores Danubio fluvios, inter hunc et illos habitavit tutum et difficilem ad expugnandum locum hinc inde conscipiens: dum enim esset palustris et hinc coronatus illincque fluminibus etc. — *Ibidem*, II, p. 226,$_{13-16}$.

natus fluminibus, т. е. забиколено като съ вѣнецъ отъ рѣкитѣ, разбира се, отъ сжщитѣ рѣки, за които по-горѣ се споменува, а това сж могли да бждатъ само гърлата или устията на Дунавъ, но не и рр. Серетъ и Прутъ, а още по-малко и самиятъ Дунавъ. Послѣднитѣ по своето географическо положение съвсѣмъ не отговарятъ на това описание, а оттука подъ израза „отпрѣдъ блатисто“ се разбиратъ не ез. Братешъ и блатата наоколо, а източнитѣ и юго-източни блата на дунавската делта. Исперихъ се поселилъ не въ дунавската делта, а на мѣстото на стария о-въ Певки, който се намиралъ между найюжното устие на Дунавъ, извѣстно въ старо врѣме подъ име *Свещено*, което днесъ не сжществува,[1]) и днешното Георгиевско устие и часть отъ Дунавъ, както и самъ Шкорпилъ това признава, само че той смѣта тоя нѣкогашенъ островъ за полуостровъ.[2])

Че описанието на Теофана не може да се отнесе къмъ окопания лагеръ при и около гр. Галацъ, а само къмъ Николицелския, се доказва и отъ разказа на сжщия авторъ за похода на Константина IV Погонатъ противъ българитѣ: „Когато императоръ Константинъ се научилъ, че неочаквано (едно) мръсно и нечисто племе се разположило на лагеръ отвждъ Дунавъ въ Огълъ и напада и ограбва близкитѣ до Дунавъ мѣста, т. е владѣната сега отъ тѣхъ (българитѣ) страна, а тогава владѣна отъ християнитѣ, твърдѣ се обезпокоилъ; и заповѣдалъ на всички теми да прѣминатъ въ Тракия. Като стъкмилъ сухопжтна и морска войска, той потеглилъ противъ тѣхъ съ намѣрение да ги прогони съ война; пѣхотата си той разположилъ на материка наблизу до наричания Огълъ и Дунавъ, а корабитѣ пристанали на блнзкия морски брѣгъ“.[3]) Дѣйствието, за което тукъ се говори, е ставало очевидно при устието на Дунавъ, а това обстоятелство ще ни даде възможность да обяснимъ нѣкои отдѣлни изразн, отъ които ще зависи и правилното разбиране на Теофановото описание.

Така, на първо мѣсто стои изразътъ „разположилъ се на лагеръ въ Огълъ“ (εἰς τὸν Ὦγλον ἐσκήνωσεν). Нѣма никакво съмнѣние, че тукъ подъ „Огълъ“ се разбира сжщиятъ, за който се спомена погорѣ, т. е. Николицелскиятъ лагеръ, защото, ако подъ него трѣбаше да се разбира тъкмо Галашкиятъ лагеръ, то Теофанъ непрѣмѣнно щѣше да съобщи за нѣкое ново движение на Исперихъ на югъ отъ Дунавъ, а подобно нѣщо у Теофана не намираме. Наистина, у него се чете: „неочаквано (нѣкакво-си) племе .... се разположило на лагеръ отвждъ Дунавъ въ Огъла и напада и ограбва близкитѣ до

---

[1]) За това вж. по-горѣ, стр. 129.

[2]) Вж. Сбрн. „Добруджа“, стр. 225—226.

[3]) *Theophanes*, ib. p. 358,$_{11-20}$: ὁ δὲ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μεμαθηκώς, ὅτι ἐξάπινα ἔθνος βυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου εἰς τὸν Ὦγλον ἐσκήνωσεν, καὶ τὰ πλησιάζοντα τῷ Δανουβίῳ ἐκτρέχει καὶ λυμαίνεται, τοῦτ' ἔστι τὴν νῦν κρατουμένην ὑπ' αὐτῶν χώραν, ὑπὸ χριστιανῶν τότε κρατουμένην, ἠναίθη σφόδρα· καὶ κελεύσας παρᾶσαι πάντα τὰ θέματα ἐν τῇ Θρᾴκῃ, καὶ ἐξοπλίσας στόλον διά τε γῆς καὶ θαλάσσης κατ' αὐτῶν ἀπεκίνησε πολέμῳ τούτους ἐκδικῶξαι παιφάμενος, καὶ διά μὲν τῆς πρὸς τῷ Ὦγλῳ καλουμένῳ καὶ Δανουβίῳ ἠπείρου τὰ παζικὰ παρατάξας, διὰ δὲ τῆς πλησιαζούσης ἀκτῆς τὰς ναῦς προσορμίσας.

Дунавъ мѣста", обаче тукъ „неочаквано" (ἐξάπινα) се отнася не къмъ „разположило се на лагеръ" (ἐσχήνωσεν), а къмъ „напада" (ἐκτρέχει) и „ограбва" (λυμαίνεται), както това се ясно види отъ текста на Никифора, който за сѫщото пише: „Когато Константинъ узналъ, че разположилото се на лагеръ при Истъръ племе се заловило съ нападения да разрушава близкитѣ подъ ромейска власть мѣста" и т. н.[1]) Тоя текстъ ясно показва, че занимаващата ни фраза у Теофана ще трѣба да се разбира така: „едно племе..., което се бѣ разположило на лагеръ отвѫдъ Дунавъ, въ Огъла, неочаквано почнало да напада и ограбва близкитѣ до Дунавъ земи" и т. н.[2]) Неочаквано за Константина Погонатъ се явявали тия нападения и ограбваиия, защото самото Исперихово поселение на о-въ Певки, както показахме, е станало съ съгласието и знанието на Констанса II на извѣстни вече намъ условия,[3]) споредъ които не би могло да се очакватъ подобни дѣйствия отъ страна на Исперихa.

Слѣдъ направенитѣ тукъ разясиения става явно, че подъ израза „отвѫдъ Дунавъ въ Огъла" (ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου εἰς τὸν Ὄγλον) по никой начинъ не може да се разбира окопаниятъ около Галацъ лагеръ, защото малко по-долу се казва, че византийската войска, слѣдъ като излѣзла на материка, се разположила наблизу до така наричания Огълъ и до Дунавъ, слѣдов. тоя сѫщия Огълъ се намиралъ близу до морето, а това може да бѫде само Николицелскиятъ лагеръ; оттука нѣма съмнѣние, че подъ „Дунавъ" тукъ трѣба да разбираме неговото най-южно устие — *Свещеното*, тъй че подъ израза „отвѫдъ Дунавъ въ Огъла" може да се разбира пакъ само мѣстото на стария о-въ Певки.

2. Никифоръ за мѣстопоселението на Исперихa пише слѣднето: Ἀσπαρούχ... περὶ τὸν Ἴστρον οἰκίζεται, τόπον πρὸς οἴκησιν ἐπιτήδειον, Ὄγλον τῇ σφῶν καλούμενον φωνῇ, καταλαβόμενος, δυσχερῆ τε καὶ ἀνάλωτον πολεμίοις ὑπάρχοντα· ἀσφαλὴς τέ ἐστι τὰ μὲν ἔμπροσθεν τῇ τε δυσχωρίᾳ καὶ τῷ τελματώδης εἶναι τυγχάνων· τὰ δ' οὖν ὄπισθεν κρημνοῖς ἀβάτοις τετειχισμένα,[4]) т. е. „Аспарухъ... се поселявá около Истъръ, слѣдъ като завзелъ удобно за живѣене мѣсто, наричано на тѣхното нарѣчие Огълъ, което е трудно и непрѣвзимаемо за неприятели; то е безопасно отпрѣдъ поради недостѫпната мѣстность и поради това, че се случило да е то и блатисто, а отзадъ пъкъ е укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стръмнини."

Ако сравнимъ сега това описание съ онова на Теофана, то не е мѫчно да се убѣдимъ, че и двамата автори описватъ едно и сѫщо мѣсто, защото тѣ еднакво изтъкватъ неговитѣ характерни географически особености, а именно, неговата недостѫпность и не-

---

[1]) *Nicephorus*, ib., p. 34_{20-12}: Κωνσταντῖνος δὲ ἐπειδὴ ἔγνω ὡς τὸ σκηνῶσαν τὸν Ἴστρον ἔθνος τὰ πλησιάζοντα τῆς ὑπὸ Ῥωμαίων ἀρχῆς χωρία καταθέον διαφθείραι ἐπεχείρει κτλ.

[2]) Впрочемъ самия аористъ ἐσκήνωσεν при сегаш. вр. ἐκτρέχει и λυμαίνεται показва, че дѣйствието е станало по-рано.

[3]) За това вж. по-горѣ, стр. 135—137.

[4]) *Nicephorus*, ib., p. 34_{11-12}.

прѣвзимаемость, като при това съгласно отбѣлѣзватъ, че то „отпрѣдъ“ било блатисто; що се отнася до другитѣ страни, тѣ спиратъ вниманието си на други двѣ различни особености. Така, докато Теофанъ посочва, че мѣстото било „отъ другитѣ страни“ като съ вѣнецъ заобиколено съ по-сѣвернитѣ рѣки на Дунавъ, т. е. съ устията на Дунавъ, както това посочихме, Никифоръ изтъква, че то „отзадъ“ било укрѣпено като съ стѣни отъ непроходими стръмнини.

Противорѣчието, което създава Шкорпилъ въ двѣтѣ описания, произлиза отъ това, че той разбира не еднакво у двамата автори терминитѣ „отпрѣдъ“ и „отзадъ“. Какво трѣба да се разбира у Теофана подъ тия термини, ние вече установихме,[1]) а именно: подъ „отпрѣдъ“ (ἔμπροσθεν) се разбира „източна“ и „южна“, а подъ „отзадъ“ (ὄπισθεν), въ което влиза и термина „отъ другитѣ страни“ (ἀλλοθεν), — „сѣверна“ и „западна“ посоки споредъ движението на Исперихъ отъ с. къмъ ю. или по-право отъ с.-з. къмъ ю.-из. Като имаме прѣдъ видъ, че историческата критика вече е установила, че както Теофанъ, тъй и Никифоръ сж се ползували за своитѣ хроники, независимо единъ отъ други, отъ трети общъ по-старъ изворъ,[2]) ние не можемъ да допуснемъ, че Никифоръ е разбиралъ тия сжщитѣ термини въ другъ и дори съвсѣмъ противоположенъ смисълъ, както го тълкува Шкорпилъ, нѣма вече да говоримъ за буквалното сходство у двамата автори при опрѣдѣлението на термина „отпрѣдъ“, т. е. къмъ морето или отъ „източна“ и „юго-източна“ страна, дѣто споредъ тѣхъ се намирали непроходими блата, а това сж тъкмо блатата на дунавската делта.

Всичката разлика между описанията на двамата автори състои въ слѣднето: докато Теофанъ посочва, съ какво е било заобиколено мѣстото на Испериховото поселение „отъ другитѣ страни“, т. е. отъ „сѣверна“, „западна“ и „югозападна“, а именно: съ самия Дунавъ или старото негово Свещено устие и съ по-сѣвернитѣ му рѣки или другитѣ му устия, Никифоръ изтъква друга характерна географическа черта на самото мѣсто, именно, че то било укрѣпено съ високи и стръмни брѣгове „отзадъ“, т. е. „отъ сѣверна“ съ Исакчанскитѣ и Тулчанскитѣ издигнатини и отъ „западна“ и „югозападна“ съ други издигнатини, които стръмно се спущатъ: първитѣ — къмъ сѣверъ между Исакча и Тулча, а вторитѣ — къмъ р. Таица, Пърлита и Стайко, т. е. къмъ бившето леговище на старото дунавско устие Свещено, и чрѣзъ това правили мѣстото така сжщо недостжпно и непрѣвзимаемо, понеже затруднявали десанта[3]). Затова и Константинъ Погонатъ е могълъ да извади войската си на острова само откъмъ морето. Тая разлика се обяснява съ това, че въ общия изворъ, отъ който се ползували и двамата автори, ще да сж били показани и двѣтѣ посочени особености, но само единиятъ е спрѣлъ

---

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 130, бѣл. 2.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 98.

[3]) Въ това отношение Никифоръ много се доближава до описанието на Арриана. Вж. по-горѣ, стр. 128, бѣл. 2.

вниманието си на едната, а другиятъ — на другата, безъ обаче да измѣнятъ географическото имъ положение.

Отъ всичко горѣизложено може само едно заключение да се направи: двамата лѣтописци, Теофанъ и Никифоръ, 1. описватъ въ едно и сѫщо мѣсто поселението на Исперихъ, а именно, на стария о-въ Певки и 2. въ описанията си тѣ не само не си противорѣчатъ, но и взаимно се попълватъ.

4. Разказъ за участието на св. Димитра въ наврѣменното пристигане на Сисиния въ Солунъ.

(Къмъ стр. 158).

За участието на св. Димитра въ спасението на Солунъ отъ българина Мавра ето що разказватъ „чудесата“:[1])

§ 116. „Тоя знаменитъ воевода Сисиний, желаейки да изпълни тая (на императора) заповѣдь, потегля отъ гръцкитѣ области и стига на о-въ Скиатия въ недѣля срѣщу първия день на страстната седмица, която се празнува отъ всички въ православнитѣ градове и се нарича недѣля „вай“ (Връбница). И тъй, когато излѣзълъ на казания островъ, който е билъ необитаемъ отъ твърдѣ много врѣме, и открилъ единъ отъ намиращитѣ се тамъ всесвети храмове, който приличалъ на пора и билъ пъленъ съ израснали тамъ дървета, той заповѣдалъ на твърдѣ послушната си войска да очисти една часть отъ него, и тамъ да извършатъ божествената служба, което и станало.

§ 117. „И тъй, на слѣдния день, който е вториятъ свети отъ страстната седмица, понеже вѣтърътъ билъ противенъ за плаване къмъ насъ (Солунъ), тоя всеблагороденъ мѫжъ, като събралъ всичката си войска, въ рѣчьта си (къмъ нея) първомъ поискалъ, щото никой да не бѫде немарливъ, послѣ, да очистятъ всичко останало отъ цѫрквата и намиращото се въ нея свето кръстилище, и всички да бѫдатъ приготвени като достойни за светото Христово учение (или възкресение), тъй че всичко, което се отнасяло до празника, да го изпълнятъ споредъ обичая. Слѣдъ като тоя разговоръ съ тѣхъ станалъ извѣстенъ на всички, тѣ (войницитѣ) се надпрѣварвали усърдно за чистянето на цѫрквата и светото кръстилище: едни правѣли грижливо шатри, други приготвяли всичко потрѣбно за празника, трети пъкъ се викали да ловятъ риба и дивечъ, а изобщо всички, както се струвало на всѣкиго, се надѣвали да приготвятъ за по-късно всичко потрѣбно за празника, защото всички се намирали въ невѣдѣние затова, което били намислили Куберъ, Мавъръ и тѣхнитѣ съмислеиици. И наистина, слѣдъ божествената служба на сѫщия втори святъ (деиь) и слѣдъ вечеря, като отправили къмъ Бога благодарствената си молитва, тоя всехваленъ мѫжъ, слѣдъ като се погрижилъ за всичко, което се отнасяло до стражитѣ и постоветѣ и

[1]) *A. Tougard*, De l'histoire profane, p. 196—200.

до всичко, което било необходимо за предпазване, заповѣдалъ на цѣлата останала войска да си почива.

§ 118. „Когато и той токо що бѣ заспалъ, явява се не като на сънь, а въ дѣйствителность тоя, който постоянно се труди и безпокои за недостойнитѣ рабн за отечеството, който изкусно ржководи дѣлата на нашето спасение, — побѣдоносиният мжченикъ Божий, Димитъръ, и така му казва: „Стани! Защо спишъ? Опъни платната, вѣтърътъ е благоприятенъ". (Сисииий), считайки видѣнието за дѣйствителность, веднага попиталъ капитанина на кораба, какъвъ е вѣтърътъ. Тоя отговорилъ: „Противенъ е и при това много по-силенъ отъ вчерашния". Когато той поискалъ отново да заспи, наскоро явилъ се пакъ сжщиятъ, който будѣлъ казания воевода и, като го бутналъ въ хълбока, рекълъ: „Събуди се, казвамъ ти! разпъни платната, вѣтърътъ е благоприятенъ". Той пакъ станалъ и попиталъ спящитѣ при него и стражата, кой ще да е билъ оия, който говорилъ и го разбудилъ за плаване. Когато всички отговорили, че никого не сж видѣли, нито сж чули отъ нѣкого за това, той пакъ попиталъ, дали вѣтърътъ е благоприятенъ съгласно съ това, което му било казано; обаче тѣ всички отговорили, че е противенъ. Когато воеводата се намиралъ въ такова затруднение относно казаното и видѣното и искалъ поради многото занятия още малко да поспи, сжщиятъ мжченикъ за трети пжть предстаналъ предъ самия воевода и му казалъ съ немалка угриженость и безпокойствие:

§ 119. „Не бжди немарливъ! Събуди се, разпъни платната, вѣтърътъ е благоприятенъ. Ето ти спишъ, а другитѣ разпъватъ платната". Тогава тоя дивенъ и достоименитъ човѣкъ, дѣйствително истински приятелъ на Бога и мжченика, слѣдъ като се събудилъ и разбралъ, че такова подканване да отплава е по божествено откровение, а не по въображение, веднага станалъ и, безъ да попита нѣкого пакъ относно това, почналъ да обхожда корабитѣ и заповѣдалъ да потеглятъ къмъ насъ (къмъ Солунъ). А понеже вѣтроветѣ биля противни, и тѣ самитѣ (войнницитѣ) били заети да приготвятъ тамъ всичко потрѣбно за празника, нѣкои питали, кждѣ на друго по-пусто мѣсто е казалъ той, че иска да ги прѣнесе. Обаче Сисиний, понеже билъ осигуренъ отъ появяването на мжченика въ трети пжть, отъ постоянното му досаждане и отъ видѣнието на покровителя на нашия градъ, Димитра, какво плаването ще му бжде благоприятно, заповѣдалъ да гребатъ, за да излѣзатъ въ морето. И наистина, той вижда корабъ, който плавалъ като че ли отъ Халкидскитѣ страни право къмъ тѣхъ, и си спомнилъ за онова, което му било казано въ откровението.

§ 120. „И тъй, когато корабитѣ излизали въ походъ, и вѣтърътъ, както казахме, билъ противъ лицето, изведнажъ по божествено мановение чрѣзъ молитвитѣ на побѣдоносца, почналъ да духа отзадя имъ попжтенъ вѣтъръ, и, като поплавали удобно и разпънали платната твърдѣ сгодно, тѣ на четвъртия день на седмицата (въ срѣда), въ 7 часа, стигнали въ тоя богоспасаемъ градъ чрѣзъ неговия закрилникъ Димитра".

5. Ринхинскиятъ князъ Прѣбъндъ и 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ.

(Къмъ стр. 196).

Между чудесата, приписвани на св. Димитра Солунски, има единъ разказъ, който особено се издига между другитѣ както по начина на изложението, тъй и по богатството на историческия материялъ. Ние тукъ разбираме разказа за ринхинския князъ *Первунда* или по-право *Прѣбъндa*[1]) и за събитията, свързани съ неговото име.

Сжщностьта на разказа се заключава въ слѣднето[2]).

Славѣнскитѣ племена, които въ VII. вѣкъ се настанили въ днешна Македония и особено онния около гр. Солунъ, спазвали мира, настаналъ слѣдъ нѣколко опити отъ тѣхна страна да завладѣятъ тоя градъ, но спазвали го, споредъ безимения авторъ на разказа, само нагледъ. Единъ отъ управителитѣ на Солунъ, неизвѣстно по какъвъ начинъ и защо, съ едно донесение съобщилъ на царуващия тогава императоръ, че рихинскиятъ киязъ (ῥῆξ), на име Прѣбъндъ, поради коварния си нравъ и лукавъ замисълъ, кроилъ нѣщо лошо противъ Солунъ. Въ отговоръ на това донесение императорътъ писмено заповѣдалъ на управителя да му изпрати сжщия тоя князъ по начинъ, какъвто той намѣри за добрѣ. Съдържанието на императорското писмо било тайно прѣдадено на солунскитѣ първенци и, понеже князътъ тъкмо въ това врѣме случайно се намиралъ въ града, тѣ го хванали веднага и свързанъ въ вериги го изпратили въ Цариградъ (вж. у Tougard'a, ib., §§ 65 и 66).

Когато „цѣлиятъ славѣнски народъ" се научилъ за сждбата на Прѣбъндa, двѣ племена отъ него, именно, *ринхини* и *стримонци* или *струмци*, поискали заедно съ гр. Солунъ да помолятъ императора да не погубва Прѣбъндa, а да му бжде простена грѣшката, и князътъ да имъ бжде изпратенъ, като бжде освободенъ подъ тѣхна гаранция. За тая цѣль отъ Солунъ били изпратени по изборъ опитни мжже заедно съ пратеници отъ славѣнитѣ въ столицата при императора. Тѣ заварили послѣдния да се готви за походъ противъ ара-

---

[1]) Въ гръцкия текстъ това име е написано Περβοῦδος, а въ славѣнския прѣводъ (вж. слѣднята бѣлѣжка) — Прѣвѣдъ, а на едно мѣсто Прѣжда, което, споредъ гръцката транскрипция, се е произнасяло, очевидно, Прѣсонда или Прѣсъндъ (вж. *Милевъ*, каз. ст., ПСп. кн. 71 (1910), стр. 559.), а това тъкмо издава българския произходъ на самия прѣводъ.

[2]) Нашето изложение е направено по пълния гръцки текстъ на „чудесата" издаденъ въ Acta Sanctorum, Octobris, IV. p. 173—175, и прѣиздаденъ отъ *A. Tougard*, De l'histoire profane, p. 148—186, а сжщо по *славянския* прѣводъ на сжщия разказъ, издаденъ въ „Великія минеи четіи" на руската Археографическа комисия. Петроградъ, 1880, стр. 1923—1944. — Славѣнскиятъ прѣводъ въ сравнение съ гръцкия текстъ е направенъ доста свободно, като намѣсти го съкратява, а намѣсти дава нѣщо повече, а това ни навожда на прѣдположението, че славѣнскиятъ прѣводачъ ще да е ималъ за оригиналъ текстъ отъ друга редакция, а не извѣстния за сега. По-важнитѣ отстжпки отъ гръцкия текстъ ние посочваме подъ линия.

битѣ (агарянитѣ), и затова било уговорено между него и пратеницитѣ, че Прѣбъндъ ще бѫде пуснатъ слѣдъ войната. Съгласно съ това обѣщание императорътъ, слѣдъ като изпратилъ обратно депутацията въ Солунъ, заповѣдалъ да освободятъ княза и наредилъ да му се дава облѣкло и всичко необходимо за всѣки день. Когато пратеницитѣ се върнали въ Солунъ, всички славѣни, поради даденото обѣщание, спрѣли своитѣ лоши намѣрения противъ града (вж. п. т., §§ 67 и 68).

Прѣбъндъ наистина билъ пуснатъ и свободно ходилъ по столицата. Прѣзъ това врѣме той се сприятелилъ съ едного отъ императорскитѣ прѣводачи, добрѣ познатъ и обичанъ отъ императора и велможитѣ[1]), който станалъ причина за неговото погубване. Прѣводачътъ се сговорилъ съ Прѣбъндa, щото князътъ да избѣга отъ столицата и да отиде въ имѣнието му, което се намирало въ Тракийската область, и наредилъ така, че слѣдъ нѣколко дена той самъ щѣлъ да дойде тамъ, да го вземе и да го отведе на безопасность въ собствената му страна. Слѣдъ като се споразумѣли така, князъ Прѣбъндъ, понеже билъ облѣченъ въ ромейски дрехи и говорѣлъ по гръцки, като всѣки царигражданинъ, единъ день излѣзълъ прѣзъ Влахернскитѣ врата и отишълъ въ имѣнието на прѣводача, дѣто прѣкарвалъ врѣмето въ скривалище. Когато обаче той билъ потърсенъ въ столицата и нѣ го намѣрили, императорътъ заедно съ велможитѣ изпадналъ въ отчаяние, понеже не имъ било извѣстно споразумѣнието му съ прѣводача[2]). Императорътъ заповѣдалъ да се спре навсѣкѫдѣ плаването, да се затворятъ всички врати на столицата, и изпращалъ всѣки день едни слѣдъ други конници и кораби да търсятъ Прѣбъндa[3]). Това се продължавало 40 дена (вж. п. т., §§ 69 и 70).

Тия, които били назначени да пазятъ княза, императорътъ заповѣдалъ да бѫдатъ съ мечъ посѣчени слѣдъ много мжки; на други, които били заподозрѣни, да отрѣжатъ краищата на члено-

---

[1]) Споредъ *славянския прѣводъ*, той знаелъ славѣнския езикъ. Вел. Мин. Чет., стлб. 1930.

[2]) *Славянскиятъ прѣводъ* дава слѣднитѣ подробности. Слѣдъ избѣгването на Прѣбъндa прѣводъчътъ си ходѣлъ по столицата, като че ли нищо не знаелъ за станалото и, когато потърсили Прѣбъндa и не го намѣрили, пращали при него, но той лъгалъ гражданитѣ, като казвалъ, че ие е възможно князътъ да е извършилъ тая работа по поржчката на славѣнскитѣ боляри, но по нѣкоя нужда ще да е излѣзълъ за малко врѣме и че скоро ще се върне. Тѣ счели това увѣренне за достовѣрно, и затова не потърсили княза ведиага. Прѣводачътъ отлагалъ отъ день на день, за да не бѫде Прѣбъндъ хванатъ, а жена му тайно донасяла храна на послѣдния и очаквала пристигането на мжжа си. Най-сетнѣ гражданитѣ обадили на императора за побѣгването на княза. Той заповѣдалъ навсѣкѫдѣ да го търсятъ, по всички близки и далечни градове и села, и като не знаелъ лъжата на лукавия прѣводачъ, повикалъ го и го попиталъ, дали не е чувалъ нѣкакъ за заминаването на княза. Но прѣводачътъ се клелъ съ главата си, какво нищо не знае за него. Когато Прѣбъндъ билъ търсенъ и не намѣренъ, императорътъ и всичкитѣ му боляри изпаднали въ голѣма скърбь (вж. п. т., стлб. 1930—1931).

[3]) *Славянскиятъ прѣводъ* прибавя: дори ако узнаятъ, че князътъ се е намиралъ въ чужди прѣдѣли, да го откупятъ съ много сребро и злато, понеже „многокозенъ, храборъ бѣяше Пребудъ князъ“ (стлб. 1931).

ветѣ; трети пъкъ да бѫдатъ турени подъ стража и на изтезания, а бирницитѣ да бѫдатъ лишени отъ длъжность, съ една дума, той подложилъ на наказание безбройно множество хора поради побѣгването на княза, тъй че дори и тоя, комуто било повѣрено управлението на столицата, понеже станалъ прѣдметъ за негодуване, изпратенъ билъ въ Солунъ който се изпълнилъ съ голѣмо смущение, скърбъ и сълзи. Въ сѫщия часъ, когато бѣгството на Прѣбъндa било установено, императорътъ по единъ корабъ бързо извѣстилъ солунскитѣ власти за случката, като ги подканялъ да се погрижатъ за своята безопасность, а сѫщо и да си набавятъ храни, за да не бѫ, подиръ станалото събитие, славѣнскиятъ народъ да нападне на града (вж. п. т., § 71).

Когато най-сетнѣ търсенето на Прѣбъндa трѣбвало да се прѣкрати безъ всѣкакъвъ резултатъ. Богъ чрѣзъ своя мѫченикъ св. Димитра утѣшилъ императора: въпрѣки всѣка надежда князътъ билъ намѣренъ неочаквано въ имѣнието на прѣводача, дѣто той се криелъ въ тръстиката близу до града Виза и получавалъ храна отъ жената на послѣдния. Споредъ автора на разказа, това било чудо на божието Провидѣние, дѣто Прѣбъндъ останалъ да чака толкова врѣме, ако и да се е намиралъ доста далечъ отъ столицата, и дѣто мѣстото на неговото криене не паднало въ подозрѣние, защото, намирайки се близу до други славѣнски племена, князътъ е могълъ да избѣга при тѣхъ и така да се спаси. Слѣдъ като, уловенъ повторно, билъ докаранъ въ столицата и билъ разпитанъ за причината на побѣгването, Прѣбъндъ съобщилъ, че това той направилъ по рѣшението и съвѣта на споменатия прѣводачъ и че съгласно съ споразумѣнието той го чакалъ, за да бѫде отъ него спасенъ. Тогава императорътъ заповѣдалъ да погубятъ съ мечъ прѣводача заедно съ жена му и дѣцата му, а на Прѣбъндa не направилъ нищо лошо; само разпоредилъ да бѫде туренъ пакъ подъ стража, както и порано, като заявилъ, че само подъ извѣстна гаранция князътъ ще може да бѫде освободенъ (вж. п. т., §§ 72 и 73).

Обаче Прѣбъндъ не се успокоилъ: той отново се рѣшилъ да избѣга. Когато планътъ за бѣгството билъ вече скроенъ и щѣлъ да буде туренъ въ изпълнение, по божие Провидѣние той билъ открить. Донесено било за тая работа на императора: за цѣлта на княза и на какво тоя щѣлъ да се рѣши, ако би сполучилъ да избѣга. Това самъ Прѣбъндъ разкрилъ при разпита, а именно: че, ако той би се върналъ въ земята си, не щѣлъ да държи смѣтка за мира; напротивъ, щѣлъ да събере всички съсѣдни нему славѣнски племена и нищо не щѣлъ да остави безъ война нито по морѣ, нито по суша, а непрѣстанно щѣлъ да воюва и не щѣлъ да пощади нито едного християнина, какъвто и да билъ той. Съ това си самопризнание Прѣбъндъ си навлѣкълъ смъртъ, защото „кончину, своея пагубы достойную, обрѣтше“ (вж. п. т. §§ 74—75).

Когато се научили за смъртьта на Прѣбъндa, славѣнскитѣ племена — *струмци, ринхини* и съ тѣхъ *сагудати* въ голѣмо множество се въоржжили противъ Солунъ, който тѣ веднага обсадили

отъ суша и море, при това струмци нападали отъ изтокъ и сѣверъ, а ринхини и сагудати — отъ западъ и отъ море. Обсадата се продължавала близу двѣ години, прѣзъ които солунци страдали силно отъ гладъ, защото, слѣдъ като се привършилъ запасътъ отъ хранитѣ въ града, жителитѣ ие можели отъ нийдѣ да си набавятъ, а пъкъ всички кораби съ храна, които били изпращани за Солунъ, неприятелътъ заграбвалъ. Въ Солунъ настаналъ такъвъ страшенъ гладъ, какъвто никой отъ-вѣка не запомнилъ, макаръ и въ по-раншни врѣмена градътъ да е билъ обсажданъ отъ разни варвари. Наредъ съ глада владѣела тогава и страшна суша отъ бездъждие. Поради тия бѣдствия много отъ гражданитѣ бѣгали отъ града, като напущали жени, дѣца, родители и сродници, и отивали при неприятелитѣ; нѣкои дори се отричали отъ вѣрата си, защото изгубили всѣка надежда за спасение. Когато бѣжанцитѣ станали твърдѣ много, тогава славѣнскитѣ началници взели рѣшение да ги изпращатъ навжтрѣ въ славѣнската земя и тамъ да ги продаватъ, защото, ако би тѣ останѣли наблизу до града, можали да замислятъ нѣщо опасно. Но това рѣшение скоро станало извѣстно на гражданитѣ, които сполучили да спратъ това доброволно изселване, и по тоя начинъ било прѣдупрѣдено опустяването на Солунъ. Славѣнитѣ обаче все още не се рѣшавали да ударятъ на самия градъ, защото тия отъ тѣхъ, които се пущали на нѣкое смѣло прѣдприятие, бивали погубвани при съдѣйствието на св. Димитра (вж. п. т., §§ 76—83).

Въ това врѣме императорътъ сполучилъ да изпрати въ Солунъ само 10 военни кораби съ храна, безъ да може да помогне на солунци съ по-голѣма войска, защото самъ билъ завзетъ съ друга война. Пристигналитѣ съ корабитѣ безмилостно покачили твърдѣ високо цѣната на житото, тъй че, когато гражданитѣ подъ натиска на глада ги молили колѣнопрѣклонно за най-малка часть храна, тѣ вземали и душитѣ на нуждаещитѣ се: гражданитѣ донасяли не само златнитѣ си накити, но и своитѣ постелки и облѣкло; тѣ снемали обѣцитѣ отъ ушитѣ на женитѣ си и ги давали за жито; други пъкъ по заповѣдь на управителитѣ нападали и грабили тамъ, дѣто намирали храна или зеленчукъ, а немощнитѣ просто умирали. Изнемогването на гражданитѣ било толкова голѣмо, че неприятелитѣ вече завземали църквитѣ отвънъ градскитѣ стѣни и се криели тамъ, като причаквали всѣки гражданинъ, който излизалъ да търси нѣщо за храна или на лодка да лови риба, и веднага го убивали. Положението било крайно критично. Тогава управителитѣ и гражданитѣ рѣшили да изпратятъ останалитѣ още въ тѣхни ржцѣ ладии заедно съ 10-тѣ кораби въ областьта на тесалийскитѣ градове Тива и Димитриада при славѣнското племе *велегезити*, които въ това врѣме се намирали въ миръ съ Солунъ, за да купятъ отъ тѣхъ сухи плодове за утѣха на населението. За отбрана на града били оставени хора слаби и стари, които били пръснати по градскитѣ стѣни, а здравитѣ и по-младитѣ заминали съ корабитѣ (вж. п. т. §§ 84—86).

Между това дрогувитскитѣ князе рѣшили така сѫщо да се присъединятъ къмъ другитѣ славѣнски племена и всички задружно да ударятъ на града и да го прѣвзематъ, понеже се научили, че стѣнитѣ се отбраняли отъ слабъ и немногоброенъ народъ. Слѣдъ като направили всички военни приготовления и приспособления за прѣвземането на града, „цѣлиятъ славѣнски народъ“ — ринхини и сагудати на 25. юлий 5-и индиктионъ почнали пристѫпа, като се приближили къмъ града едни отъ суша, а други отъ море на безбройни лодки. Тогава слабитѣ и малобройни защитници на града, като видѣли голѣмото неприятелско опълчение, обърнали се за помощь къмъ Бога и молили да ги защити чрѣзъ своя угодникъ и покровителя на Солунъ. Наскоро слѣдъ това по неизвѣстни причини струмци се оттеглили отъ града на около три мили; но ринхини, сагудати и другитѣ варварски племена подстѫпили къмъ градскитѣ стѣни и съвсѣмъ затворили града отъ западната до източната му часть. Най-опитнитѣ отъ непріятелитѣ огледвали всички мѣста, отдѣто би могло да стане най-лесно прѣвземането на града; сѫщото направили и ония, които били отъ къмъ морето, като приближили всички орѫдия, приготвени за тѣхното погубване. Тоя пръвъ пристѫпъ произвелъ страшна паника въ града, и жителитѣ дошли въ пълно отчаяние (вж. п. т., §§ 87—90).

Но още въ пърдия день на пристѫпа се явилъ защитникътъ на града, св. Димитъръ, на сѣверната стѣна, дѣто се намирала малка потайна вратичка, и отдѣто непріятельтъ мислилъ да нахълта въ града. Съ жезълъ въ рѫка той поразявалъ всички, които се доближавали до вратичката. Това силно окуражило гражданитѣ, още повече че светнятъ се явилъ заедно съ други нѣколко светии, добрѣ въоръжени, силни и смѣли, съ блѣстящъ видъ, и защищавали града, докато се мръкнало. Прѣзъ нощьта никой не мигналъ, и въ мѫка и скърбь всички прѣкарали, очаквайки прѣвземането на града. На втория день цѣлото варварско множество повторило пристѫпа съ голѣми викове, които „потресили земята и разклатили стѣнитѣ“. Славѣнитѣ се приближили съ всичкитѣ си приготвени машини, други орѫдия и огънь и ударили съ всички сили на градскитѣ стѣни. Пристѫпътъ билъ продължень и на третия день, обаче безъ всѣкакъвъ успѣхъ: всички нападения върху вратитѣ и ония мѣста, дѣто неприятельтъ прѣдполагалъ най-лесно да си пробие пѫть, били отбити по чудесенъ начинъ. Славѣнитѣ най-сетнѣ, слѣдъ като потърпѣли голѣми загуби въ убити и ранени, между които имало и много тѣхни началници, оттеглили се отъ града въ своитѣ мѣста; тѣ оставили всички машини и орѫдия, които отпослѣ били прѣнесени въ града. Слѣдъ нѣколко дена въ Солунъ се завърнали ония, които били изпратени при велегезититѣ, съ жито и други храни и тогава се научили отъ съгражданитѣ си за чудесното спасение на града съ помощьта на св. Димитра и на други светии, защото неприятелитѣ въ своята гордость се надѣвали, че ще иматъ надмощие съ своето орѫжие и множество (вж. п. т., §§ 91—97).

Славѣнитѣ, макаръ и да били принудени да снематъ обсадата на Солунъ, продължавали обаче своитѣ нападения и, като се нахвърляли на града отъ всички страни, отъ засада ограбвали понепрѣдпазливитѣ. Между това струмци и ринхини, докато другитѣ почивали отдѣлно и слагали оржжне, обирали корабитѣ, които отивали съ храна за Цариградъ, и много други отъ островитѣ и отъ „тѣсното море“ (вѣр. Хелеспонтъ) и отъ мѣста около гр. Парионъ[1]) и гр. Проконисъ[2]) и, понеже плѣнявали и митничари, отивали си въ земята съ много повече кораби, отколкото били тѣхнитѣ. Тогава императорътъ, като виждалъ упорството и дързостьта на неприятелитѣ, понеже тѣ се осмѣлявали да нападатъ и на държавни чиновници, намѣрилъ за умѣстно да изпрати войска прѣзъ Тракия и противоположнитѣ страни противъ струмци и не тайно, но слѣдъ като ги извѣстилъ за похода противъ тѣхъ.[3]) Прѣдизвѣстени по тоя начинъ, тѣ завзели проходитѣ и укрѣпенитѣ мѣста и се въоржжили за отпоръ на ромейската войска, като повикали и други славѣнски племена. Обаче и тоя пжть съ помощьта на св. Димитра и на други светии ромейската войска одържала побѣда надъ славѣнитѣ, и тѣхнитѣ по-силни отборъ войници и пѣхота, които се скрили въ ония мѣста, били избити. Тогава цѣлото варварско племе се разбѣгало. Наскоро слѣдъ това въ Солунъ били изпратени изобилни храни подъ прикритието на кораби, а славѣнитѣ, доведени до послѣдня крайность, заговорили най-сетнѣ за миръ. (п. т. §§ 106—109).

Какво е послѣдвало слѣдъ това прѣдложение отъ страна на славѣнитѣ: билъ ли е сключенъ тоя миръ и на какви условия, нашиятъ авторъ прѣмълчава. Тая блѣзна не може да се попълни и отъ други извори, защото до сега не сж намѣрени никакви други извѣстия както за Прѣбънда, тъй и за описаната 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ. Между това възникватъ цѣлъ редъ въпроси, отъ разрѣшението на които зависи и правилното разбиране смисъла на историческитѣ факти. Отъ тѣхъ най-важниятъ е въпросътъ за хронологията на събитията, които ни прѣдава нашиятъ разказъ.

По въпроса за врѣмето, въ което е живѣлъ Прѣбъндъ и е станала 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ, сж изказани до сега разни мнѣния: едни ги отнасятъ къмъ разни години отъ края на VII. вѣкъ, а други — къмъ края на VIII. вѣкъ.[4]) Вече това разно-

---

[1]) Гр. Πάριον се намира на азиатския брѣгъ при юго-западния входъ въ Мраморно море.

[2]) Προκόντησος на островъ съ сжщо име въ Мраморно море сѣв.-западно отъ гр. Кизикъ.

[3]) Споредъ *славян. прѣводъ* (п. т., стаб. 1942), императорътъ се обърналъ къмъ тѣхъ съ слѣднитѣ думи: „буди вамъ разумно, яко пущаю на вы воя своя, аще не молениемъ дръжаву мою умолите“. Но славѣнитѣ отхвърлили мирното прѣдложение на императора.

[4]) Така *Tafel* (De Thessalonica, p. LXXXV et XCIV) ги отнася къмъ 685—688 г.; *Hopf* (Geschichte Griech., lb. p. 95), *Rambaud* (L'empire grec p. 265) — къмъ 678; *Дриновъ* (Заселение, Сочин. I, стр. 275) — къмъ 685; *Tougard* (Histoire profane, p. 262) — къмъ 672; *Соколовъ* (Изъ древ. ист. болг., стр. 56) —

образие въ мнѣнията показва, че въпросътъ все още не е разрѣшенъ окончателно. Обаче напослѣдъкъ доста основателно се изтъкна, че събитията, които сж свързани съ името на Прѣбънда, хронологически сж по-късни отъ врѣмето, когато е дѣйствувалъ българинътъ Куберъ.[1]) Това мнѣние се подтвърдява съ данни, черпани отъ самия текстъ на разказа за Кубера, който безименният авторъ почва така: „Въ прѣдидущото ние изложихме и то отчасть онова, което се отнася до славѣнитѣ, и до именуемия Хацонъ и до аваритѣ . . .," слѣдов. за Прѣбънда и дума не се споменува, когато ролята на тоя князъ била много по-голѣма за Солунъ въ сравнение съ оная на Хацона, единъ отъ славѣнскитѣ князе, загиналъ при третята обсада на Солунъ въ 609 г.[2]) Оттука съвършено правилно се прави заключение, че „когато е билъ съставенъ разказътъ за Кубера, Прѣбъндъ не е игралъ никаква роля въ сждбата на Солунъ".[3])

За подкрѣпа на това заключение ние ще приведемъ данни и отъ самия разказъ за Прѣбънда. Като рисува разни картини отъ глада прѣзъ врѣмето на солунската обсада, нашиятъ авторъ пише: „Ако и прѣди това противъ града (Солунъ) сж воювали разни врагове, ала отъ-вѣка никой не е разправилъ, че такъвъ гладъ нѣкога е настаналъ".[4]) Тукъ подъ „разни врагове", които сж воювали противъ Солунъ, авторътъ на разказа, очевидно, е разбиралъ другитѣ по-раншни обсади,[5]) въ които сж вземали дѣятелно участие сжщитѣ тия славѣнски племена, които сж дѣйствували и въ описаната отъ него обсада; ако той не споменува нищо за тѣхъ, това ясно показва отъ една страна, че събитията, за които той ни разказва, сж станали много по-късно, а отъ друга, — че авторътъ не се е намиралъ подъ непосрѣдственото влияние на прѣднитѣ разкази за славѣнскитѣ обсади въ „чудесата" на св. Димитра, съ други думи, нашиятъ разказъ, който несъмнѣнно е билъ написанъ отъ съврѣменникъ на самитѣ събития, както това се види отъ изложението, първоначално е билъ съвсѣмъ отдѣленъ, самостоенъ разказъ и само по-късно е билъ вмъкнатъ между „чудесата", като при това компилаторътъ, ржководейки се по имената на споменуванитѣ въ него славѣнски племена, турилъ го е и по-близу до разказитѣ за първитѣ три обсади на Солунъ отъ славѣнитѣ.

Но вънъ отъ горнитѣ съображения ние притежаваме и други данни, отъ които ясно личи, че събитията на нашия разказъ не могатъ да бждатъ отнесени къмъ VII. вѣкъ. Солунскиятъ дяконъ

къмъ 680; *Niederle* (Slowan. starož. II, str. 235[4]) — къмъ 630—632. — *Laurent* (Sur la date, Byzan. Zeitsch. 4 (1895), p. 430—1), слѣдъ него *Стаматовић* (Визан. и Срби, II, стр. 95 и 229) и *Милевъ* (п. т., стр. 562) — къмъ 782.

[1]) *Laurent*, ib., p. 427. — За Кубера вж. по-горѣ, стр. 155—159.

[2]) *Tougard*, ib., p. 126.—За годината вж. *Jireček*, Die Romanen usw. ib., p. I, 26.

[3]) *Милевъ*, каз. ст., стр. 561—562.

[4]) *Tougard*, ib. p. 160, § 81: Εἰ γὰρ καὶ πρώην ἐκ διαφόρων ἐχθρῶν ἐπολεμήθη ἡ πόλις, ἀλλὰ τοιαύτην λιμὸν μηδαμῶς γεγενῆσθαι ἀπ' αἰῶνός τις ἐξηγήσατο.

[5]) Тия обсади сж станали: 1-та въ 584, 2-та въ 586 г. и 3-та въ 609. Вж. *Јиречек*, Историја срба, стр. 83—4, 86 и 90. Вж. по-горѣ, стр. 13 и 15.

и хартофилактъ Иванъ Ставраки въ съчинението си „за чудесата на великия мироточецъ Димитра" прѣдава въ съкратенъ видъ историята на Прѣбъндa така:

„Ѕрѝ же мѝ и пакы ѥзыкъ късѣ родѣство, и йже на ны оу҃пражнѧющѥ и пакы мѫ҃ческою помощїю. рїѳѣны. стрѣмѡнн же и слоудати. ѕ҃ѣрѣ сѣклѧвїи татарскыи и склавискыи. скѳрокндїи и кдрклѣсїи. наѵѣлникъ тѣмь, мо҃ждь нѣкотѡрыи ѣдиноплакьнь. Перкоу҃ндь именемь. Сѝи, йже т о г д а самодрѣжцоу҃. Лъкъ сый, йже кысѡкыи къ словесѣхъ и прамоу҃дрѡстїю непрѣкъсходнымь, мнѡга йма҃ѣ йкоже никакоже мнѧшесѥ помѣненїа, врѣмѧ йдако родн на нѧ҃. и крѣпѣ йсклаше на грѣкѣ рать къ҃нгиноути. рѧ҃оумѣѥтсѥ оу҃ко и самодоволнн оу҃злнѣѥтсѥ. кѣжѥтсѥ. оу҃пѣгаѥть и пакы ѣлнѣтсѥ. и късѣ йспнѧдоу҃ѣ йже на нѧ҃ ненстокленїѥ. ѡко клѣѝсѧ ѥ҃, никогда же помѣстати грѣчьскоую стрѣлоу҃ нанѡкати. ѩ҃ оу҃бнйкати без цѣденїа грѣка късѣкого йже къ роукоу҃ ѥго кънѧдѣшѧ и не цѣдати. ѡсоудн и конь скоже хлѣбы дѡнь ѳкрѣте." — По-нататъкъ се разказва така сѫщо въ съкратенъ видъ за обсадата на Солунъ отъ славѣнитѣ слѣдъ загинването на Прѣбъндa.[1])

И тъй, споредъ Ивана Ставраки, събитията, свързани съ името на ринхинския князъ, сѫ станали при византийски императоръ, който е носилъ име „Лъвъ". Отдѣ е почерпалъ той това извѣстие, когато въ другитѣ текстове на „чудесата" нийдѣ не се споменува името на съврѣменния императоръ, мѫчно може да се каже, защото и до днесъ гръцкиятъ текстъ на това му съчинение не е още изцѣло издаденъ, макаръ и да сѫ извѣстни нѣколко вече прѣписи отъ него, и затова то не само не е изучено както трѣба, но дори и врѣмето, когато е живѣлъ Иванъ Ставраки, не е точно опрѣдѣлено.[2]) Не може да се допусне, че това извѣстие е прибавено по-късно отъ славѣнския прѣводачъ, защото отъ направенитѣ слички на славѣнския текстъ съ гръцкия по незначителнитѣ отклонения отъ това съчинение, издадени отъ Лъва Алляция[3]) и Корнелия Бийе,[4]) се констатира, че прѣводътъ е робски буквaленъ, и надали може да се мисли, че прѣводачътъ си е позволилъ да вмъкне въ текста нѣщо отъ себе си. Очевидно, Иванъ Ставрики ни дава едно извѣстие, което той е можелъ да заимствува или отъ оригиналния разказъ за Прѣбъндa и обсадата на Солунъ, прѣди тоя да влѣзе между чудесата на св. Димитра,[5]) или пъкъ отъ другъ нѣкой изворъ, който е съоб-

---

[1]) Вж. Панагирика на *Владислава граматика* отъ 1479 г. въ библиотеката на Рилския мънастиръ № 4/5 (61) (споредъ Описа на *Е. Спространова*, София 1902, стр. 104), статия 96, подъ надсловъ: Іѡа҃ннꙋ хартофїлака сѳлоꙋнскаго Ставракїа ѻ҃ чюдесѣ мѵ҃рнтоточца Дїмнтрїа, листъ 229, чудо по редъ 19-о.

[2]) Впрочемъ има вече изказано мнѣние, че той е живѣлъ въ XIII. вѣкъ възъ основа на това, че послѣднитѣ чудеса, за които пише Иванъ Ставраки, сѫ свързани съ събития отъ тоя вѣкъ. Такова е чудото за смъртьта на българския царь Калояна (27-мо отъ всички 28 чудеса) Вж. *Cornelii Byet* Commentarius praevius, *Migne*, Patrol. gr. t. 116; col. 1096—97, § 26.

[3]) Въ бѣлѣжкитѣ къмъ Георгия Акрополита въ Бон. издан., стр. 236.

[4]) *Migne*, Patrol. gr. t. 116, col. 1406—05, 1407—08, 1418—19, 1421—22.

[5]) Това донѣйдѣ се подкрѣпя съ туй, че Иванъ Ставраки не се придържа о реда на чудесата, по който тѣ сѫ наредени въ изданието Acta SS.,

щавалъ за сѫщитѣ събития. Въ всѣки случай ние нѣмаме никакво основание да отхвърлимъ това извѣстие; напротивъ, както ще покажемъ по-долу, даннитѣ, които черпимъ отъ самия разказъ, ще подтвърдятъ неговата достовѣрность.

Кого обаче отъ извѣстнитѣ въ византийската история императори съ име Лъвъ трѣба да разбираме въ даденото извѣстие? Погорѣ изтъкнахме, че събитията, за които се разказва въ нашето „чудо", ие могатъ да се отнесатъ по-назадъ отъ края на VII. вѣкъ, а отъ това врѣме насамъ сѫ извѣстни четирма императори съ име Лъвъ, а именно: Лъвъ III Исавъръ (717—741), Лъвъ IV Хазарски (775—780), Лъвъ V Арменецъ (813—820) и Лъвъ VI Философъ (886—911). При разрѣшението на поставеиия тукъ въпросъ ще ни помогне едничката хронологическа данна, която намираме въ нашия разказъ — 5-и индиктионъ, когато е станала въпросната обсада на Солуиъ.

Такъвъ (5-и) индиктионъ не се пада нито прѣзъ царуването на Лъва IV, което се продължавало отъ 13. до 3. индиктионъ, нито прѣзъ царуването на Лъвъ V, което е трало отъ 6. до 13. индиктионъ, слѣдов. остава да се види, къмъ врѣмето на Лъва III ли, или на Лъва VI се отнася събитието. Ако се сѫди по характеристиката, която Иванъ Ставраки дава за съврѣменния императоръ „**высокым къ словесехъ и премудрости̑ю непрѣвзходнымъ**", а сѫщо и по мѣстото, дѣто авторътъ поставя нашето „чудо" — между събитията отъ началото на XI. вѣкъ, би трѣбало да приемемъ, че събитието по-скоро може да се отнесе къмъ врѣмето на Лъва VI, прѣзъ чието царуване 5-и иидиктнонъ се пада на 887 и 902 г. Но да се спремъ на тия години не позволява вече това обстоятелство, че всички македонски славѣни къмъ края на IX. и началото на X. вѣкъ сѫ били вече християни, когато въ нашия разказъ както князъ Прѣбъндъ, който се заканвалъ, че ще изтрѣбва всѣки християнинъ, тъй и воюващитѣ противъ Солунъ славѣнски племена сѫ прѣдставени все още като езичници, невѣрни, варвари, а славѣнскиятъ прѣводачъ ги нарича навсѣкждѣ „поганіи", нѣма вече да изтъкваме, че повечето отъ земитѣ на спомепуванитѣ славѣнски племена къмъ това врѣме сѫ влизали въ състава на българската държава. Безъ да влизаме въ подробно разгледваие другитѣ исторически данни, които дава нашиятъ разказъ, приведениятъ тукъ анахронизъмъ е доста, мислимъ, да ни убѣди, че интересуващитѣ ни събития не могатъ да се отнесатъ къмъ врѣмето на Лъва VI Философъ. Остава слѣдов. да видимъ дали тѣ не се отнасятъ къмъ царуването на Лъва III Исавра. Това ще покажатъ отдѣлнитѣ данни, които ни дава нашиятъ разказъ.

Прѣзъ царуването иа Лъва III 5-и индиктионъ се пада на 722 и 737 год. Но прѣди да посочимъ, къмъ коя отъ тия двѣ години биха могли да се отнесатъ събитията, ние ще трѣба да разгледаме,

---

а оттука и у Tougard'a; така, напр., нашиятъ разказъ е поставенъ слѣдъ чудото (по редъ 18), свързано съ смъртьта на българския царь Гаврила-Радомира (1014—1015).

какви други исторически данни се срѣщатъ въ нашия разказъ. Най-първо ще посочимъ на това, че обсадата на Солунъ, прѣдприета отъ славѣнитѣ слѣдъ погубването на Прѣбъндa, се е продължавала цѣли двѣ години.[1]) Слѣдъ това авторътъ рисува разни картинн на глада отъ тежката обсада, а когато почва да описва пристжпа на съединенитѣ славѣнски племена съ цѣль да завладѣятъ самия градъ, той отбѣлѣзва, че това е станало на 25. юлий 5-и индиктионъ.[2]) Тоя пристжпъ се свършилъ съ поражението на славѣнитѣ и съ отблъсването имъ отъ града, слѣдъ което тѣ поискали миръ.[3]) Отъ съпоставянето на всички тия данни, не е мжчно да се разбере, че къмъ 5-ия индиктионъ ще трѣба да отнесемъ не началото, а свършването на обсадата и, понеже послѣднята се е продължила двѣ години, то началото ѝ очевидно се отнася къмъ 3-и индиктионъ, т. е. къмъ 720 или 735 г. Оттука слѣдва, че къмъ тия години ще да се отнесатъ откарването на Прѣбъндa въ Цариградъ, хващането му слѣдъ бѣгството и погубването му, защото по всичко изглежда, че тия три събития сж послѣдвали наскоро едно слѣдъ друго.

По-нататъкъ нашиятъ разказъ доиася, че, когато депутацията отъ Солунъ и отъ славѣнитѣ дошла въ Цариградъ съ ходатайство за освобождението на Прѣбъндa, императоръ се готвѣлъ за война противъ арабитѣ, а, споредъ славѣнския текстъ, той, слѣдъ като отпусналъ обратно депутацията, самъ заминалъ въ походъ,[4]) слѣдов. въ 720 или 735 г. е вървѣла война съ арабитѣ. Сжщо така прѣзъ най-критическото врѣме на обсадата, т. е. прѣзъ 721 или 736 г., той не можалъ да изпрати на солунци по-голѣма военна помощь, освѣнъ 10 кораби съ храна, защото пакъ билъ заетъ съ друга война.[5]) Най-сетнѣ, когато слѣдъ отбиването на всички опити да

---

[1]) *Tougard*, ib., p. 156, § 76: καὶ τοῦτο (обсадата) παρ' αὐτοῖς (Σκλάβοις) διηνεκῶς ἐπράττετο μέχρι χρόνων δύο πληρεστάτων. — Въ *славян. текстъ*, стлб. 1932: „и до двою лѣтъ непрестанно творяхѫ".

[2]) *Tougard*, ib., p. 166, § 87: καὶ οὕτως ἁπάντων Σκλαβίνων τοῦ Ῥυγχίνου ἔθνους μετὰ τῶν Σαγουδάτων [ἐπιβουλευόντων прибавяме споредъ славѣн. текстъ]· τῇ εἰκάδι πέμπτῃ τοῦ Ἰουλίου μηνός, ἰνδικτιῶνος πέμπτῃ [? τῇ]... πόλει προσέβαλον, οἱ μὲν διὰ τοῦ χερσαίου, οἱ δὲ διὰ τῆς θαλάσσης μετὰ πλείστων ἀναριθμήτων πλωτήρων. — *Славян. текстъ*, стлб. 1936: Такожде и вси словѣне рѣгхиньстіи всегда с нима козньствѫ, и къ кѣ ідаіа инъдиктіона пятаго пристѣпиша къ градѹ, они по сѣхѫ, они же по морю съ многыми лодьми и ины [вм. иніи] отъ инѣдѣ.

[3]) *Tougard*, ib. p. 182—186, §§ 107—109: τὰ τῆς ἐσχάτης ἀπενεγκάμενοι οἱ βάρβαροι εἰς εἰρήνην λοιπὸν προσελάλησαν.

[4]) *Tougard*, ib., p. 150. § 67: ἐπὶ τοῦτο σταλέντων... πρεσβευτῶν πρὸς τὸν... βασιλέα. καὶ εὑρημένης τῆς αὐτοῦ εὐσεβείας προπαράταξιν τῶν θεοπτώτων Ἀγαρηνῶν ἀνθοπλιζομένης, συνταξασθαι τοῖς αὐτοῖς ἅπασιν ἀποκρισιαρίοις τὸν αὐτὸν Περβεῦνδον μετὰ τὸν πόλεμον ἀπολύειν. — *Славян. текстъ*, стлб. 1930: Царю же тогда нѣжа быста изыти на сраштны, и осѣщася словѣномъ княземъ ихъ отпѹстити по къзваріенін сѫнискомъ.

[5]) *Tougard*, ib., p. 164, § 84: Αὐτίκα γ' οὖν δέκα ἀνόπλους καράβους μετὰ καὶ δαπανῶν ὁ τῶν πραγμάτων κύριος τῇ πόλει κατέπεμψεν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι στρατὸν πλείονα στεῖλαι, καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς συνέβη ἐν ἑτέρῳ ἀσχολεῖσθαι πολέμῳ. — *Славян. текстъ*, стлб. 1935: И в тожде врѣма десять кораблій, съорѫжены жита, царь посла къ градѹ Солѣньскомѹ, понеже не можаше множаншю того сѫнска ради послати, якожде и царь самъ тогда изыде противѣ невѣжныхъ измаилтанъ.

завладѣятъ града, т. е. въ 722 или 737 г., ринхини и струмци се пуснали да грабятъ и плѣняватъ всички кораби, които отивали въ Цариградъ съ храни и достигали до Мраморно море, тогава императорътъ изпратилъ войска противъ струмци, като ги прѣдупрѣдилъ за това, а споредъ славѣнския текстъ, като имъ прѣдложилъ миръ, но тѣ го отхвърлили, и само слѣдъ като потърпѣли ново поражение, славѣнитѣ заговорили за миръ.[1]) Всички тия подробности ясно показватъ, че императорътъ е искалъ да избѣгне сражение или изобщо да скжси похода противъ славѣнитѣ, защото войскитѣ му сж били потрѣбни на друго мѣсто.

Ако сега поискаме да приложимъ всички посочени тукъ данни къмъ приведенитѣ двойни години, то ще видимъ, че тѣ могатъ да се отнесатъ само къмъ 735, 736 и 737 г. г., защото прѣзъ пернода отъ 718 до 725 г. отношенията на арабитѣ спрѣмо Византия били мирни[2]), и за нѣкакви военни дѣйствия било отъ едната, било отъ другата страна нѣмаме никакви извѣстия, когато, споредъ Теофана, напротивъ, въ 735 г. арабитѣ нападали Армения,[3]) въ 736 г. — „Романия", т. е. Мала Азия,[4]) а въ 737 г. „Азия", т. е. Опсикнйската область била оплѣнена.[5]) И тъй, *събитията, свързани съ името на ринхинския князъ Прѣбѣнда, т. е. четвъртата обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ, и фактически, и хронологически се отнасятъ къмъ врѣмето на Лъва III, именно отъ 735—737 г.*

Че подобни събития сж ставали въ царуването на Лъва III се види и отъ това, че Теофанъ, като изброява, какви злини сж постигнали християнитѣ при тоя императоръ, за нѣкои отъ които той намѣрилъ за добрѣ отчасть да прѣмълчи, между другото споменува и „възстания на народитѣ",[6]) между които очевидно трѣба да разбираме тъкмо τὰ τῶν Σκλαβίνων ἔθνη, чието всѣко враждебно противъ империята движение още отъ врѣмето на Констанса II се е смятрѣло въ Цариградъ като възстание.

---

[1]) *Tougard*, ib., p. 166—178, § § 88—99; p. 182, § § 106 и 107: Τότε δὲ ὁ τῶν πραγμάτων κύριος ὁ χριστοστεφὴς ἡμῶν βασιλεὺς τὴν ἐπαμονὴν καὶ ἀλαζονίαν τῶν ἀχθρῶν ἑρῶν οὐ μόνον τὴν πρὸς τὴν καθ' ἡμᾶς πόλιν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς τολμᾶν ἀνταπαρατάξασθαι τοὺς κρατοῦντας, ἠξίωσε τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ φιλοχρίστου στρατοῦ διὰ Θράκης καὶ τῶν ἀντίων κατὰ τῶν τοῦ Στρυμῶνος καταστρατοπαδεῦσαι, οὐ κρυφηδὸν ἤτοι λαθραίως, ἀλλὰ καὶ προμηνύσας αὐτοῖς τὴν πρὸς αὐτῶν ἐπέλευσιν. — *Славян. текстъ*, стлб. 1942: Тогда бѣѣ боголюбивый нашь царь, наложивъ краегъ живыимъ на точію на нашъ градъ, но и на прочая всѣ дръзновѣша, послалъ комъ дромійскымъ и анаѳійскымъ воиньствомъ на стрѣмлины ихъ тай, ни оплъчивымъ, но крѣпѣе росла къ нимъ нарѣчіи: вѣдн камъ развѣмно, ихо вѣщаю на ны всѣ свои, аще ни молнимъ дръжавѣ мою оумолите. Оканьнии же и погании словѣне ни тогда късхотѣша мира царева. — Ср. по-нататъкъ *Tougard*, ib., p. 184—186, § § 108 и 109.

[2]) *J. Bury*, Later Roman Empire, vol. II, p. 404—405.

[3]) *Theophanes*, p. 140, s. 6227: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσε Σουλεϊμάν..., τὴν τῶν Ἀρμενίων χώραν.

[4]) *Ibidem*, s. 6228: Τούτῳ τῷ ἔτει ἐπεστράτευσε Μαυΐας τὴν Ῥωμανίαν.

[5]) *Ibidem*, p. 411, s. 6229: Τούτῳ τῷ ἔτει Σουλεϊμάν,...., αἰχμαλωτεύσας πολλοὺς ἐξ Ἀσίας συνηχμαλώτευσε κτλ.

[6]) *Ibidem*, p. 413,4—16: ... σεισμοί τε καὶ λιμοὶ καὶ ἐθνῶν ἐπαναστάσεις ἵνα τὰ κατὰ μέρος σιγήσω.

Не по-малко говори въ полза на нашия изводъ и гръцкото извѣстие, записано въ хрониката на атонския Кастамонийски манастиръ, което гласи така:

„Прѣзъ днитѣ на иконоборцитѣ-императори народитѣ отъ придунавскитѣ краища, възползувани отъ безначалнитѣ врѣмена, (защото нечестивитѣ ромейски императори водѣха война противъ светитѣ икони), тогава именно тъй нареченитѣ *рихини* и по-просто *влахорихини* и *сагудати,* слѣдъ като завладѣха България и се разшириха малко-по-малко въ разни страни, завоеваха и Македония; най-сетнѣ тѣ дойдоха и на Св. Гора съ цѣлитѣ си сѣмейства, защото нѣмаше кой да имъ се възпротиви и да воюва съ тѣхъ. Слѣдъ врѣме, когато бѣха огласени отъ светитѣ отци, тѣ повѣрваха и станаха съвършени християни. Но както ракътъ не върви право, а пълзи насамъ-натамъ, тъй и тия власи, макаръ и да повѣрваха и се покръстиха и послѣ се подчиниха на ромейскитѣ императори, но се пръснаха по светоименитата Атонска гора подъ прѣдлогъ, че тѣ ще бждатъ научени съ врѣме по-добрѣ".[1])

Въ това извѣстие се говори тъкмо за ония славѣнски племена — *рихини* и *сагудати,* които сж взимали, както видѣхме, най-живо участие въ 4-та обсада на Солунъ, при това тѣ сж прѣдставени тукъ като съвършено независими, защото тѣ се подчинили на ромейскитѣ императори, само слѣдъ като приели християнството; освѣнъ това въ него изрично се казва, че тѣхното дохождане на Св. Гора съ сѣмействата си е станало „прѣзъ днитѣ на императоритѣ-иконоборци", т. е. въ царуването на Лъва III Исавра и синъ му Константина.[2]) При тия категорични данни едвали може да има съмнѣние, че горнето извѣстие, поне въ сжществената си часть, ни прѣдава единъ фактъ, който е станалъ слѣдъ несполучливата обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ при Лъва III, именно разпръсването имъ или слѣдъ снемането на обсадата, или слѣдъ одържаната отъ императорската войска побѣда, за което споменува, както видѣхме, и нашиятъ разказъ; слѣдов. ние имаме още едно доказателство, че четвъртата обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ, а оттука и историята съ княза Прѣбънда се отнасятъ къмъ царуването на Лъва III и при това, слѣдъ като е било повдигнато иконоборството, т. е. слѣдъ 726 г., или че тѣ сж станали не въ 720—722, а въ 735—737 г., както по-горѣ показахме.

Веднажъ това установено, не е вече мжчно да се обясни и причината, дѣто компилаторътъ, внасяйки нашия разказъ между

---

[1]) *Порфирій Успенскій,* Исторія Аѳона, III (1869), стр. 311. — *М. Соколовъ,* Изъ древ. исторіи болгаръ, стр, 120. — *Йорд. Ивановъ,* Сѣверна Македония, стр. 68.

[2]) Изразътъ κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν εἰκονομάχων βασιλέων едвали може да даде основание да се мисли, че тукъ се има прѣдъ видъ единъ периодъ врѣме, който е обхващалъ царуванията на първитѣ трима императори-иконоборци, както нѣкои го разбиратъ. Очевидно, тукъ се говори за единъ опрѣдѣленъ моментъ и то само въ царуването на Лъва III, а понеже той е управлявалъ съвмѣстно съ сина си Константина, то и авторътъ на извѣстието употрѣбилъ множ. число.

чудесата на св. Димитра, е пропусналъ името на съврѣменния императоръ: тя очевидно трѣба да се търси тъкмо въ оная голѣма вражда и омраза, съ която православното византийско духовенство е дишало противъ първия императоръ-иконоборецъ за повдигнатото отъ него страшно гонение противъ иконитѣ, а сжщо и опозиционото духовенство, особено въ Солунъ, отдѣто е излѣзълъ и първия протестационенъ гласъ на иконопочитателитѣ.

Установенитѣ по-горѣ исторически факти разкриватъ твърдѣ ясно, какво е ставало въ славѣнска Македония прѣзъ втората четвърть на VIII. вѣкъ, къмъ края на царуването на Лъва III. Както и въ прѣднитѣ епохи, славѣнитѣ около Солунъ, ползувайки се отъ настаналитѣ въ империята вжтрѣшни бъркотии слѣдъ обявяването на иконоборството, особено въ европейскитѣ провинции, и отъ непрѣкжснатитѣ войни на арабитѣ, се домогвали да завладѣятъ втория главенъ центъръ на империята и по тоя начинъ, като провъзгласятъ пълната си независимость, да турятъ основата на особна държава, каквато била вече българската въ сѣверната часть на полуострова. Че такава е била цѣлта на славѣнитѣ се види отъ това, че въ тая война противъ Солунъ сж взели участие почти всички македонски славѣнски племена, които се явили подъ стѣнитѣ на града съ всичката си военна мощь. Доколко славѣнитѣ били увѣрени въ успѣха на своето прѣдприятие, показва това обстоятелство, че дори смъртьта на ринхинския князъ Прѣбъндa, който застаналъ на чело и билъ, както изглежда, душата на цѣлото движение, не могла да ги принуди да се откажатъ отъ главната си цѣль. Обаче и тоя пжть тѣ потърпѣли пълна несполука, която главно и изключително се длъжала на тѣхната разцѣпеность и отсжтствието на обща организация и единство въ дѣйствията имъ

6. Редътъ на българскитѣ ханове слѣдъ Сабина.

(Къмъ стр. 219).

Слѣдъ побѣгването на Сабина, споредъ Теофана, „българитѣ си поставили другъ господарь на име *Пагань*“;[1] сжщо така отъ съдържанието на текста у патр. Никифора, който го помѣстя веднага слѣдъ извѣстието за сждбата на Сабина,[2] макаръ че въ него не се споменува името на българския χύριος, може да се установи, че то се отнася до Пагана, защото се напълно схожда съ онова, което Теофанъ разправя подъ 6256 (=764) и го свързва съ името на Пагана.[3] И тъй възъ основа на цитиранитѣ мѣста у двамата наши автори би трѣбало да приемемъ, че непосрѣдственъ прѣемникъ на Сабина билъ Паганъ.

Обаче Никифоръ ни е запазилъ съвсѣмъ отдѣлно едно извѣстие, отъ което ще се види ясно, че отъ побѣгването на Сабина до по-

[1]) *Theophanes*, ib., p. 433$_{21-22}$.

[2]) *Nicephorus*, ib., p. 70$_{11-16}$.

[3]) *Theophanes*, ib., p. 436$_{9-14}$.

качването на Пагана на българския прѣстолъ сж станали и други събития и промѣни въ управлението на България. „На 3-ия индиктионъ, пише Никифоръ, Константинъ (Копронимъ) потегли въ България, задѣто българитѣ лишиха отъ властьта своя началникъ (ἀρχηγόν), поставения отъ Сабина на име Умаръ, а назначиха на нея (властьта) Токту, мжжъ българинъ (ἄνδρα Βούλγαρον), братъ на Баяна. Българскитѣ бѣглеци отидоха въ горитѣ при рѣка Истъръ (Дунавъ); не малко отъ тѣхъ загинаха, между които били убити и Токту заедно съ брата му Баяна и други. Другъ единъ князъ (ἄρχων) тѣхенъ, когото наричали Кампаганъ, избѣгалъ въ Варна, както се види, за да се спаси, билъ убитъ отъ собственитѣ си слуги. Тогава много български области били изгорени отъ ромеитѣ и изтрѣбени".[1])

Отъ тоя разказъ, който не намираме у Теофана, слѣдов. Никифоръ го е заимствувалъ не отъ тѣхния общъ изворъ, а отъ другъ, неизвѣстенъ на Теофана, не е мжчно да се забѣлѣжи, че слѣдъ Сабина на българския прѣстолъ е билъ Умаръ, несъмнѣнно сжщото лице Уморъ, извѣстно отъ Именника, и слѣдъ него Токту, а слѣдъ убийството на послѣдния изпъква другъ Καμπαγάνος, който, споредъ сполучливото обяснение на Маркварта,[2]) е χαν-Παγάνος, т. е. ханъ Паганъ, оня сжщия български χύριος, когото Теофанъ поставя като непосрѣдственъ прѣемникъ на Сабина. И тъй горѣприведеното извѣстие на Никифора ни дава възможность да попълнимъ една голѣма блѣзна въ извѣстията на нашитѣ хронисти по българскитѣ работи и да се установи връзката между събитията отъ българската история въ дадената епоха.

Що се отнася до хронологията на тия събития, то трѣба да се забѣлѣжи, че тя е съвсѣмъ убъркана у двамата наши автори, и събитията отъ врѣмето на Телеца и нататъкъ не сж поставени на мѣстото си. Така, Теофанъ подъ 30. юний 1. индиктионъ = 763 год. ни разказва за поражението на Телеца, за бунта противъ тоя ханъ и за убийството му, за покачването на Сабина, абдикирането и побѣгването му въ Цариградъ и за покачването на Пагана. Всичкитѣ тия събития, очевидно, не сж могли да станатъ само въ продължение на 2 мѣсеца, защото 1. индиктионъ се е продължавалъ отъ 1. септемврий 762 г. до 31 августъ 763 г. — Никифоръ пъкъ, макаръ че за сжщитѣ събития дава така сжщо 1. индиктионъ, все пакъ отнася управлението на Умара, на Токту и Пагана, както видѣхме, къмъ 3. индиктионъ, т. е. къмъ 765 год., която, разбира се, така сжщо е неприемлива, защото, споредъ точно установената хронология за това врѣме по даннитѣ на Именника, къмъ тая година се отнася, както видѣхме,[3]) походътъ на Константина Копронима при Сабина. Очевидно, нашитѣ автори, като сж черпали свѣдѣния отъ своитѣ извори за българскитѣ работи и ги съкръщавали, малко се грижили за тѣхната хронологическа послѣдователность, вѣроятно, поради бързото смѣняване на самитѣ събития.

[1]) *Nicephorus*, ib., p. 70, 25—71 6.
[2]) *Marquart*, Die alttürk. Inschriften, S. 40, Anmerk.
[3]) Вж. по-горѣ, стр. 216—217.

7. Сждбата на императоръ Никифора I въ боя на 26. VII. 811 г. и мѣстото на катастрофата.

(Къмъ стр. 258).

Какъ и отъ кого е билъ убитъ императоръ Никифоръ въ нощното нападение на 26. юлий 811 г., не е точно установено. *Теофанъ*, казва, че никой отъ спасилитѣ се не можилъ точно да му разкаже. „Нѣкои казватъ, пише той, че християнитѣ (т. е. ромеитѣ) съ камъни го убили, слѣдъ като той падналъ, а женоподобнитѣ му служители, съ които той спалъ наедно, едни загинали въ огъня на прѣградата (τῷ τῆς σούδας πυρί), а други — отъ мечове.“ [1]) — *Зонара* пъкъ отбѣлѣзва слѣднето: „казватъ, че той (Никифоръ) билъ убитъ отъ своитѣ хора: или тѣ първи сж го заклали, или пъкъ, когато варваритѣ почнали, ромеитѣ довършили убийството на мжчителя“.[2]) — *Михаилъ Сирийски* съобщава, че „въ тая година 1122 (811) Никифоръ билъ убитъ отъ единъ ромеецъ“.[3])

Старобългарскитѣ паметници се изказватъ по-категорично по тоя въпросъ. Така въ припискитѣ къмъ старобългарския прѣводъ на Манасневия лѣтописъ изобщо за катастрофата на Никифора въ 811 г. четемъ на 143. листъ по Ватиканския прѣписъ слѣднето: „Сѣ и Нїфоръ цр҃ь їзыдѐ на кѫгарска ꙗсла при Крумѣ кнази и ѫзрѣза ѥго повелѣ ѥго. и расѣкоу имѣнїе иосѣкше имъ то(гда). потомѫже събрашасѧ цр҃и съ своими ѡстѣкшими ѿ рѫкоу. нападе нощиа на цр҃ѣ. и не тѣкъмо разѣ грѣхы, нѫ и сѣдоу цр҃ки главѫ ѿрѣзѫ. и ѡпоясѫ кр҃ъ ѥѧ сребрѣ, и клинѫ кино къ оу. даше кѫгарѡ инти. Обаче на 145. листъ къмъ двѣтѣ миниатюри, илюстриращи горния текстъ, намираме слѣдния надписъ: Крѣмъ кнази ѫзѣкати Никифора цр҃ѣ и ѡсѣче главѫ ѥго.[4]) И тъй, споредъ горнитѣ приписки излиза, че Никифоръ билъ живъ уловенъ отъ Крума, който слѣдъ това отрѣзалъ главата му. Подобно нѣщо намираме въ Синаксаря или Пролога отъ 1338 г., написанъ за игумена Митрофана, и въ Синаксаря отъ 1340 г., дѣто подъ 23. юлий четемъ:

Синаксарь 1338 г.	Синаксарь 1340 г.
нама сконѹкшисѧ къ кѫгарѣ братиѫ нѣѫ.	къ тѣ. дѣ къ кльгарѣ сконѹкшисѧ братии нашеи ·:·
При Нїнфорѣ цр҃и. и ѡцѣи Стаграникѣ. кѣ. ѳ.с. лѣ. цр҃тко ѥго. съ-	При Никифорѣ цр҃и. ѡцѣи Старокиѡкѣ. къ дєкатоѥ лѣто цр҃тка ѥго.

[1]) *Theophanes*, ib., p. 491$_{24-28}$.

[2]) *Zonaras*, Ib., III, p. 373, $_{16-20}$.

[3]) Chronique, editée par J.-B. Chabot, t. III, p. 17.

[4]) Вж. *П. Т. Гудевъ*, Български ржкописъ въ Ватиканъ. СбНУК., кн. VI (1891), стр. 332—333. — Ср. *Чертковъ*, О переводѣ Манассіиной лѣтописи на словенскій языкъ. Москва, 1842, стр. 82 по Московско-синодалния прѣписъ. — *М. С. Дриновъ*, Съчинения, I, стр. 107. — *Йор. Ивановъ*, Български старини, стр. 145—146 по Хилендарския прѣписъ.

клоунитисѧ рати бꙑти грькомь сь бльгары. ѥбꙑсѣ же вр҃ѣки по дрꙑзѣ побѣдиша по семь побѣдѣ кꙑнесьшоуса. и шиши и житию прилежащоу. стаашесѧ с кѣгры бльгаре. и ношїа на грькыѧ коѭ напѧше нєкоюѭ. а дроугыѧ изѣодоша. и самого цр҃ѣ ашѧ. и много оубиство къ нимь сѫщимь. не пощадѣша ни ѥдиного же ни самого цр҃ѣ. ѥлико же ихь їѫдꙑ и ти бѣжаша на горы гѫсьшиѧ. и тлю изꙋбиша. ѥлико же жто бѣ жикыхь. и ноудими бѣхѫ ѫ ѻбрѣщиса. и не покорикшесѧ разꙋмꙋнымь сѣрти кложенꙋ бꙑша. и мѫ҃ина кѣнець приша. (листъ 135об Погодиновска сбирка № 58 въ Публичната библиотека (Петроградъ).[1])

ськлоꙋиса рати бꙑти. грькомь сь бльгары. ѥбꙑсѣ вр҃ѣки по дрꙑзѣ побѣдѣшоу и по семь побѣдѣ кꙑнесьшоуса. и шиши и житию кꙑприлежащоу. оустакльшесѧ при оугрѣхъ бльгаре. и ношїа на грькыѧ коѭ напѧше. сѫщого же цр҃ѣ и сѣмьгинта ксего. и коѭ. нестрѣгомыѧ сѫщѧ шѧ. и много оубиство в нѣ сьткорише. не пощадѣша ни ѥдиного же. ни того самого цр҃ѣ. бѣгаоу бо ѥлико ꙑзы приша. ѥбꙑсѣ не прѣстакльшесѧ ѿ житиꙗ. на гастѣ горы кꙑбѣгъше изꙋбꙑша. и ѥлико же и ѫто бꙑ живо. нѣкоташи ѫ ѻбрѣщиса. се оубо ноудими бѣхѫ ѿ бєзкожиꙗ. кѣда кѣгда кѣрокаѣмсѣ къ разꙋмꙋнымь и ꙁлыѧ сьмрьти кложенꙋ бꙑша. и мѫ҃ина кѣнець приша.*, листъ 283об Прологъ № 83 въ библиотеката на Сръбската Академия.[2])

---

[1]) Вж. *П. А. Сырку*, Патріархъ Евѳимій Терновскій, стр. 462, бѣл.

[2]) Вж. и *В. И. Ламанскій*. О нѣкоторыхъ славян. рукописяхъ, стр. 109. — Нѣма съмнѣние, че въ основата на тия синаксарни разкази лежи гръцкиятъ Синаксарь (вж. ASS, Julii, V, p. 484. — *Tougard*, Histoire profane, p. 32, § 16), чийто разказъ за сѫщото събитие е влѣзълъ цѣликомъ и въ арабския Синаксарь, въ който подъ 23. мѣс. Теммусъ (юлий) се чете слѣдното: „Въ тоя день се споменуватъ нашитѣ братия християни, които сѫ умрѣли въ българската земя въ днитѣ на царь Никифора, който тръгналъ съ войска на деветата година отъ царуването си противъ българитѣ, внезапно нападналъ на тѣхъ и билъ удостоенъ въ началото съ побѣда надъ тѣхъ, и (Никифоръ) одържалъ блѣскава побѣда. Но онова, което станало слѣдъ това, не само не трѣба да се замълчи, но е достойно за плачъ и риданне. Случило се, че българитѣ една нощь, ползувайки се отъ немарливостьта на гръцитѣ, нападнали на тѣхната войска, убили царя и много други воеводи. Ония, които получили смъртоносни удари, прѣселили се веднага отъ (нашия) свѣтъ; а у които получените удари били само несмъртоносни рани, тѣ се скрили въ гориститѣ и зарасналн мѣста; ония, които падиали въ плѣнъ живи, подложени били на многобройни мжки, задѣто не прѣдпочели да се отрекатъ отъ Господа нашего Инсуса Христа; на един отъ тѣхъ съ мечъ били отсѣчени главитѣ; други били лишени отъ сегашния животъ чрѣзъ удушване; трети били ранени съ многобройни стрѣли и се прѣселили отъ тукашния животъ. Що се отнася до останалитѣ, тѣ били осѫдени на затворъ въ тъмници и на гладъ и жажда. По тоя начинъ тѣ се освободили отъ свѣта и се увѣнчали съ мжченическн вѣнецъ". Вж. *А. Васильевъ*, Арабскій синаксарь о болгарскомъ походѣ императора Никифора I. Въ „Новый сборникъ" статей въ честь проф. В. И. Ламанскаго, Петроградъ 1905, стр. 361—362.

Приведения тукъ текстъ има важно значение още поради това, че въ него се споменува, какво българитѣ с.к дѣйствували въ 811 г. противъ Никифора наедно съ „каганы“ или „ини оугрѣхъ“, въ които несъмнѣнно ще трѣба да видимъ не маджаритѣ, а аваритѣ, както Гилфердингъ своеврѣменно обясни, защото „въ по-късно врѣме, когато името на аваритѣ станало малко понятно, лесно сж могли да го замѣнятъ съ името на угритѣ (маджаритѣ), които завзели страната на аваритѣ“.[1]) Трудно е да се посочи, отдѣ авторътъ на горния текстъ е черпалъ това извѣстие, което се явява едничко въ тая подробность и затова не може да се провѣри; може би тя да е вмъкната подъ влиянието на готвения за 814 г. несъстоялъ се походъ на Крума, въ който наистина щѣли и аваритѣ да вематъ участие.[2])

Що се отнася до въпроса за мѣстото на катастрофата, ще трѣба да забѣлѣжимъ, че, макаръ Теофанъ и да излага това събитие доста подробно като съврѣменникъ и при това споредъ разказитѣ на участници въ него, обаче той не дава никакви топографически имена, по които да може да се посочи по-точно мѣстото на катастрофата, затова то се опрѣдѣля различно. Така, *Иречекъ*[3]) счита, че както навлизането на Никифора, тъй и поражението му сж станали въ *Верегавския* и *Върбишкия* проходъ, защото послѣдниятъ е дѣйствувалъ най-много прѣзъ VIII. и IX. в. — *Бр. В. и К. Шкорпилови* въ своитѣ „Нѣкои бѣлѣжки върху археологически и истор. изслѣдвания въ Тракия“[4]) доказваха, че катастрофата е станала въ Котленския проходъ, като при това се опитваха дори да покажатъ позициитѣ както български, тъй и ромейски. Своето мнѣние тѣ основаватъ върху едно мѣстно прѣдание, какво „тукъ сж се били българитѣ и гръцитѣ, че нѣкоя-си мома Вида, като прѣдала укрѣплението на близкия върхъ, улеснила българската войска“, и че въ „Гръцки долъ“ (между върха Видъ (Кжсъ-тепе) и високата планина Разбойна) паднали 16,000 гръци заедно съ царя си“. Напослѣдъкъ *К. Шкорпилъ*[5]) смегчи доиѣйдѣ по-раншното си мнѣние, като прѣдположи, че „войската на Никифора се връщала отъ Абоба къмъ Върбица и че въ Върбишкия проходъ тя била отблъсната отъ Крума къмъ Котленското устие, дѣто и станало въ т. н. Гръцки долъ сраженето“. Но веднага слѣдъ това той пише: „Сражението между българи и гърци, по прѣдание, станало въ мѣстностьта „Разбой“ между с. Крумово (Чаталаръ) и Дивъ-Дѣдово (при южнитѣ поли на Шуменското плато) и близу до Абоба. Намъ обаче ни се струва за по-вѣроятно, че сражението на Крума съ Никифора е станало въ Ришската долина, обиколена отъ всичкн страни съ планини и

---

[1]) Вж. Собраніе сочиненій, I, стр. 39, бѣл.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 279.

[3]) *K. Jireček*, Die Heerstrasse, S. 150. — Княжество България, II, стр. 751. — Archäol.-epigr. Mitth. X, S. 157—158.

[4]) Пловдивъ, 1885, стр. 89—90.

[5]) *Абоба-Плиска*, стр. 564, бѣлѣж. 4.

отговаря на Никифоровитѣ думи. Крумъ (?) е могълъ да отстжпва къмъ Маркелли по Верегавския проходъ прѣзъ споменатата долина". Послѣдниятъ пасажъ показва, ако само той е излѣзълъ изъ-подъ ржката на К. Шкорпилъ, че послѣдниятъ се е отказалъ отъ първото си мнѣние за Котленския проходъ и поддържа, че катастрофата е станала въ Верегавския = Чалжкавакския или Ришкия проходъ. — *Бойори* пъкъ твърди, че Верегавскиятъ проходъ не е билъ мѣстото на катастрофата. „До колкото можемъ да сждимъ, пише той, Никифоръ се поддалъ на примката на неприятеля, който го въвлѣкълъ въ близкия Върбишки проходъ, тѣсно дефиле задръстено отъ дървени укрѣпления, които малки гарнизони били въ състояние да защищаватъ срѣщу множества. На това мѣсто, може би, днесъ извѣстно подъ името Гръцки долъ, дѣто, споредъ прѣданието, много гърци нѣкога-си намѣрили смъртьта си, армията се видѣла хваната като въ клѣтка". Бйори, както се види, усвоява по-първото мнѣние на К. Шкорпилъ;[1]) обаче той бърка Върбишкия проходъ съ Котленския, защото т. н. „Гръцки долъ", споредъ него се намиралъ въ близкия Върбишки проходъ.

Че мѣстото на катастроф та не може да се тър и въ Котленския проходъ, ще ни покажатъ слѣднитѣ възраженѣ ия. Прѣди всичко за опрѣдѣлянето топографията на историческѣ събития твърдѣ рискувано е да се прибѣгва къмъ мѣстни прѣдания, ако тия не намиратъ поне отчасти подкрѣпа въ книжовни извѣстия. Такава прѣдпазливость се налага особенно по занимаващия ни въпросъ, едно, защото подобни прѣдания за Никифоровата катастрофа сжществуватъ на много мѣста въ източна България (около Шуменъ и Прѣславъ) и при това не само между българското население, но и турското, и, друго, защото тия прѣдания не могатъ да се считатъ за староврѣмски: тѣ сж възникнали въ ново врѣме, отъ началото на нашето възраждане и опознаването съ отечествената история. Това най-добрѣ се доказва въ случая съ името „Гръцки долъ", както го прѣдава К. Шкорпилъ. Въ сжщность това име звучеше въ устата на старитѣ котленци „Гръшки", споредъ други, „Гришки" или „Грашки долъ",[2]) чията етимология, разбира се, първоначално не произлиза отъ прилаг. „*гръцки*" и затова е имала и друго значение.

Но нѣма съмнѣние, че за насъ въ случая иматъ най-голѣма доказателна сила хронологическитѣ данни, които намираме въ описанието на Теофана. Както видѣхме, Никифоръ навлѣзълъ въ българска територия отъ погранична крѣпость Маркелли на 20 юлий.[3]) Първитѣ три дена той прѣкаралъ прѣзъ врѣме на движението въ малки сблъсквания съ българитѣ, а когато пъкъ навлѣзълъ въ планинския проходъ, той забикалялъ прѣзъ непристжпни мѣста, тъй че само на четвъртия день т. е. на 23. юлий императорътъ е могълъ да влѣзе въ българската ханска резиденция. Едвали може

---

[1]) Eastern Rom. Empire, стр. 344; Извѣстия И. Д-во, п. т., стр. 118.

[2]) Ср. *Иречекъ*, Княжество България, II, стр. 722.

[3]) Вж. по-горѣ стр. 255.

та се мисли, че Никифоръ, споредъ думитѣ на Теофана, е ограбилъ и избилъ населението на града и най-сетнѣ изгорилъ палатитѣ на Крума въ единъ день и е потеглилъ веднага обратно; защото, както видѣхме, Крумъ и слѣдъ това е водилъ прѣговори за миръ, вѣроятно, за да печели врѣме, докато укрѣпявалъ входоветѣ и изходитѣ на прохода, което е станало прѣзъ 5-ия и 6-ия день (четвъртъкъ и петъкъ), когато Никифоръ се намиралъ все още въ Плиска. Очевидно, той е тръгналъ на 6-ия день, защото на 7-ия день (въ сѫбота) на 26. юлий на разсъмване българитѣ вече се нахвърлили върху шатрата на Никифора. Едвали византийцитѣ сѫ могли въ такова кѫсо врѣме да се намѣрятъ на върховетѣ Вѣтрила и Видъ въ Котленския проходъ и да завзематъ добри стратегически позиции, а Никифоръ да се разположи на лагеръ въ полянката „Кареника“ въ Котленския проходъ, както мисли К. Шкорпилъ. Освѣнъ това Никифоръ узналъ за укрѣпленията на българитѣ, когато той билъ въ движение и се намиралъ вече въ прохода и то прѣзъ нощьта срѣщу 7-ия щенъ, защото, ако да знаеше по-рано, той нѣмаше да иска да става крилатъ, а би потърсилъ другъ пѫть за отстѫпление. Послѣ, смущението и изплашването на византийската войска показватъ, че тя е била нападната неочаквано, тъй че надали Никифоръ е ималъ много врѣме и възможность да се укрѣпява и да избира „важни позиции“ и изобщо да се приготви за бой. Отъ всички тия данни и съображения ясно става, че Никифоровата катастрофа е станала недалечъ отъ резиденцията на Крума въ най-близкия до нея проходъ, а това може да бѫде или Чалѫкавакскиятъ, или Върбишкиятъ проходъ, но кой отъ двата, мѫчно е съ сигурность да се каже; обаче като вземемъ въ внимание, че Никифоръ за отстѫпление ще е избралъ най-кѫсия пѫть, ние сме наклонни да приемемъ Върбишкия, по който сигурно императорътъ ще е и навлѣзълъ въ България.

8. Къмъ въпроса за мотивитѣ, по които е било отхвърлено Крумовото прѣдложение за миръ въ 812 г.

(Къмъ стр. 266).

На стр. 265 ние посочихме, че като главенъ мотивъ за отхвърлянето на Крумовото прѣдложение за миръ въ 812 год. е послужила 3-та точка на договора отъ 716 год. и че съдържанието на тая точка трѣба да се разбира въ смисълъ, какво византийскитѣ държавници сѫ имали прѣдъ видъ ие нѣкой конкретенъ случай за изселване на българско население при Крума на византийска територия, а само прѣбѣгванията на отдѣлни политически лица, каквито сѫ ставали въ прѣднитѣ епохи. Обаче споредъ извѣстията на Теофановия продължатель и на Кедрина ние трѣбаше да дойдемъ до съвсѣмъ противоположно мнѣние по тоя въпросъ.

Продължателтъ на Теофана, който одобрява отхвърлянето на Крумовото прѣдложение за миръ, разсѫждава по тоя поводъ така: „И наистина, това (отхвърлянето) се оказало прѣкрасно. Защото

ако той (Крумъ) и да се показвалъ филантропъ и съчувствуващъ то какъ тоя, който е изпадналъ въ нѣкоя злочестина и се е отказалъ отъ отечеството си, (отъ което, казватъ, нѣма по-сладко нѣщо) а така сѫщо отъ жена и дѣца, като е прибѣгналъ къмъ безопасния прѣстолъ на ромейската държава, — (какъ такъвъ) може да се прѣдаде на жестокитѣ скити, които съ нищо не се отличаватъ отъ звѣроветѣ? А пъкъ за тѣхъ (скититѣ) е страшно и нечувано да виждатъ, че много отъ тѣхнитѣ не могатъ да търпятъ и поради това прибѣгватъ често пѫти къмъ нашата кротость и тишина, защото тъкмо тѣхнитѣ господари (ἀρχηγοί) отъ страхъ, да не би тѣхнитѣ людие тайно да се прѣхвърлятъ къмъ насъ, често и до наши врѣмена се обръщатъ относно това съ много рѣчи. Но „напразно, споредъ пословицата, тѣ дрънкаха“, защото се срѣщнаха съ хора твърди“.[1])

Нѣма съмнѣние, че разсѫжденията на тоя авторъ въ послѣдния пасажъ по никой начинъ не могатъ да се отнесатъ нито къмъ Крума нито къмъ неговото врѣме, защото самъ Продължателтъ казва че подобно явление — да бѣгатъ отъ България „при безопасния прѣстолъ на ромейската държава“ — се е практикувало дори въ негово врѣме, слѣдов. той тукъ прави натѣквания на съврѣменни нему събития и очевидно е ималъ прѣдъ видъ случая, за който се споменува въ писмото на импер. Романа Лакапина до българския царь Симеона отъ 925 год. Като посочва, че Симеонъ неправилно си присвоилъ титлата „и царь на ромеитѣ“, Романъ между другото пише: „И тъй разбери и това: миналата година избѣгаха въ мирната и тиха наша държава до двадесетъ хиляди българи, които види се, намразили сѫ вашето бранолюбиво съпротивяне и непримирими помисли“.[2]) Впрочемъ направената тукъ съпоставка има по вече историко-литературно значение.

Едвали е мѫчно да се подбѣлѣжи голѣмото сходство на токо що приведения текстъ съ съотвѣтния текстъ на Продължателевата хроника както по смисълъ, тъй и по форма; срѣщатъ се дори явно парафразирани изрази: „прибѣгватъ къмъ нашата кротость и тишина“ (ἀποῤῥέοντας πρὸς τὸ ἥμερον καὶ πρᾶον ἡμῶν συχνῶς), а въ писмото: „прибѣгнаха въ мирната и тиха власть на нашето царство“ (πρὸς τὸ γαλῆνὸν καὶ εἰρηνικὸν τῆς βασιλείας ἡμῶν καταπεφεύγασι κράτος): и тукъ, и тамъ се обяснява причината на прибѣгването съ това, че побѣгналитѣ намразили и не могли да търпятъ положението въ България. Оттука, слѣдов., могатъ да се направятъ двѣ прѣдположения: или че съставителтъ на хрониката е билъ запознатъ съ писмата на Романа Лакапина до царь Симеона, или че авторътъ на единия и на другия текстъ по редакцията трѣба да се счита единъ и сѫщъ. Ние мислимъ, че първото прѣдположение е непосрѣдствено свързано съ второто. Както е извѣстно, авторъ на Романовитѣ

---

[1]) *Theoph. contin.* ed. Bon., p. 13$_{8-17}$.

[2]) *В. Н. Златарски,* Писмата на византийския императоръ Р. Лакапина до българ. царь Симеона, въ Сб.НУК., кн. XIII (1896), стр. 286 и 298—300

писма до царь Симеона е билъ Теодоръ Дафнопатъ, който ги е писалъ отъ лицето на Романа като секретарь на сената, както това е отбѣлѣзано въ самия надсловъ на писмата;[1]) отъ друга пъкъ страна въ византийската литература сжществува мнѣние, че съставительтъ на Теофановото продължение е билъ сжщиятъ гоя Теодоръ Дафнопатъ,[2]) който е могълъ да си спомни за съврѣменни нему събитня само за това, защото той своеврѣменно е писалъ за тѣхъ. Затова направената по-горѣ съпоставка може да послужи като силно потвърдение на това мнѣние, макаръ че то не е още напълно възприето въ книжнината.

Както и да било, но за насъ въ случая е важно това, че авторътъ на продължението въ своитѣ разсжждения по въпросното събитие не се базира на нѣкои документъ, който да говори за извѣстенъ конкретенъ случай за побѣгване на българско население въ началото на IX. вѣкъ или по-рано, а просто, за да подкрѣпи своитѣ разсжждения, прокарва паралелъ съ съврѣменнитѣ нему събития.

Сжщото ще трѣба да кажемъ и за извѣстието на Кедрина. Ние имаме тукъ прѣдъ видъ разказътъ му, изложенъ въ Бон. издание на стр. $51_{,22}$—$52_{,20}$, който се почва така: Συνέβη δὲ καὶ δι' ἄλλας μὲν αἰτίας Ῥωμαίοις τε καὶ Βουλγάροις ἀναῤῥιπισθῆναι τὸν προῤῥηθέντα πόλεμον, οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ διὰ τὴν ῥηθήσεσθαι μέλλουσαν. Още отъ първата фраза личи, че тукъ подъ τὸν προῤῥηθέντα πόλεμον се разбира тъкмо войната, която се завършила съ Версиникийския бой[3]) и за която четемъ у Кедрина на стр. $43,_{22}$—$45,_{22}$. Въ тоя разказъ като причини за тая война се изтъкватъ надмѣнностьта на българския ханъ Крума за прѣдишнитѣ му сполуки и самонадѣяностьта на българитѣ поради побѣдитѣ имъ (Κρούμου τε τοῦ Βουλγάρων ἄρχοντος ταῖς ἔμπροσθεν εὐτυχίας ἐπαρθέντος, καὶ τῶν Βουλγάρων φρονηματισθέντων ταῖς νίκαις), а въ интересуващия ни разказъ хронистътъ посочва, че имало „и други причини", които се заключавали въ слѣдието: Βούλγαροί τινες ἐξ ἠθῶν ἀναστάντες τῶν πατρῴων τὴν Ῥωμαίων καταλαμβάνουσι παγγενεί, καὶ παρὰ τοῦ βασιλέως προσδεχθέντες Μιχαὴλ ἐν διαφόροις ἐγκατοικίζονται χώραις. καί τινες δὲ Ῥωμαῖοι τῶν ἐν τοῖς προηγησαμένοις αἰχμαλωτισθέντων πολέμοις τὰ δεσμὰ διαῤῥήξαντες εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐπανῆκον πατρίδας. τούτους ἅπαντας ὁ τῶν Βουλγάρων ἀρχηγὸς Κροῦμος ἐκδοθῆναι οἱ ἀπῄτει, т. е. „нѣкои българи, слѣдъ като се вдигнали отъ отеческитѣ си живѣлища, съ цѣлия си родъ прѣминаватъ на ромейска земя и, приети отъ императора Михаила (I), поселяватъ се въ разни мѣста. Сжщо и нѣкои ромеи, които сж били плѣнени въ по-рано разказанитѣ войни, като сломиха оковитѣ, впуснаха се въ своитѣ отечества. Тия всички българскиятъ началникъ Крумъ искаше да му се повърнатъ". (Понататъкъ се излагатъ двѣтѣ противоположни мнѣния въ Цариградъ

[1]) Пакъ тамъ, стр. 282—283.

[2]) Вж. *F. Hirsch*, Byzantin. Studien, S. 284, 361. — I. Σακκελίων, въ Δελτίον, т. II, τεῦχος 5 (1885), σελ. 39. — *K. Krumbacher*, Geschich. d. byzan. Litteratur., S. 348 и 459.

[3]) За тоя бой вж. по-горѣ, стр. 268.

по тоя въпросъ, макаръ че и тукъ Кедринъ невѣрно изтъква, вмѣсто Теодора Студитъ, патриархъ Никифора като водачъ (κορυφαῖος) на ония, които били противъ възвръщането на бѣжанцитѣ).

Обаче подобни причини ние не намираме у съврѣменния хронистъ Теофана, споредъ когото, както видѣхме, Крумъ е искалъ да се приематъ и подновятъ условията на договора отъ 716 г., въ чиято 3-та точка се и говори за бѣглецитѣ, слѣдов. Кедринъ е ималъ подъ ржка не Теофана, а други извори, които, споредъ насъ, сж били Генесий и зависящиятъ отъ него Теофановъ продължатель, а пъкъ послѣднитѣ ето какъ ни прѣдаватъ тия „други причини“:

Genesius, p. 12.

Συμβεβηκότος δὲ πολέμου μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Βουλγάρων, καὶ τοῦ μὲν αὐτῶν ἀρχηγοῦ Κρούμμου φάσκοντος ἀναδίδοσθαι τοὺς προσφύγοντας Βουλγάρων, ὡσαύτως δὲ καὶ Ῥωμαίων, ἐπὶ τούτους ὁ βασιλεὺς συμβαίνων ἦν, κἂν τοῖς πολλοῖς τῶν μεγιστάτων ἡ τοιαύτη γνῶσις λίαν ἐστασιάζετο κτλ.

Theoph. Continuatus, p. 12$_{17-22}$.

... Κρούμνου τοῦ τῶν Βουλγάρων ἡγεμόνος συμβάσεις καὶ φιλίας ὑποκριναμένου καὶ σπουδὰς ζητοῦντος εἰρηνικὰς ..., καὶ προστιθέντος ὡς καὶ τοὺς πρόσφυγας Βουλγάρων, πρὸς δὲ καὶ Ῥωμαίων εἰς τοὐπίσω ἐκδίδοσθαι τῷ ἑαυτῶν ἔθνει, ἄτοπον ἐφάνη τὸ τῶν προσφύγων τοῖς τῆς συγκλήτου βουλῆς κτλ.

И Генесий, а слѣдъ него и Продължательтъ, макаръ и да не споменуватъ нищо за стария договоръ, а се спиратъ само върху 3-та му точка, понеже само за нея става дума и у Теофана, и то като отдѣлно, направено специално отъ Крума условие, ясно посочватъ (φάσκοντος ἀναδίδοσθαι или προστιθέντος — ἐκδίδοσθαι), че тукъ се иматъ прѣдъ видъ случаи, които занапрѣдъ, въ бждеще, ще ставатъ, а не нѣкои, станали вече, конкретни факти. Кедринъ обаче, подъ влиянието на разсжжденията на Продължателя за станалитѣ въ негово врѣме изселвания, приелъ, че тукъ се говори тъкмо за извѣстни, станали въ даденото врѣме при Михаила I, прѣбѣгвания и отъ двѣтѣ страни и че тъкмо тѣхъ е искалъ Крумъ да му прѣдадатъ, но това вече не сж факти, а домисли и фантазии на Кедрина, които нѣматъ никаква историческа стойность; при това ще трѣба да отбѣлѣжимъ, че тия невѣрности и несъобразности не ще да принадлежатъ на Кедриновия оригиналъ Ив. Скилица, защото у Зонара, който така сжщо е използувалъ послѣдния, нищо подобно не намираме; напротивъ, тамъ всички събития отъ царуването на Михаила I сж изложени споредъ Теофана.[1])

9. Бойнитѣ орждия и машини на Крума.

(Къмъ стр. 279—280).

Бойнитѣ орждия и машини, които Крумъ билъ приготвилъ за проектирания отъ него походъ противъ Цариградъ въ 814 г., се изброяватъ у Scriptor incertus. Тѣ сж: διαφόρων ἑλεπόλεων ὄργανά τε

[1]) Вж. *Zonaras*, ed. Dindorfii. III, p. 376—377. — За отношенията на Кедрина къмъ Генесия и Теофановия продължатель вж. *F Hirsch*, Byzant. Studien, S. 364—369.

καὶ μηχανήματα καὶ μαγγανικὰ παμμεγεθέστατα, τριβόλους τε καὶ τετραβόλους[1]) καὶ χελώνας καὶ ὑψηλοὺς κλίμακας, σφαίρας τε καὶ μοχλοὺς καὶ ὀρυάς,[2]) κριούς τε καὶ βελοστάσεις, πυρόβολά τε καὶ λιθόβολα καὶ σκορπίδια εἰς τὸ βαλέσθαι βέλη καὶ σφενδόνας, πάντα τὰ μηχανήματα κατὰ τῶν ἐπιλάξεων,[3]) т. е. „орждия и машини за разни „градопрѣвзимачи", прѣогромни метателни машини, триволи и тетраволи, куританки, високи стълби, шарове, лостове, копачки, овни и поставки, огнеметни и каменометни орждия, скорпиони за хвърляне стрѣли и пращове, всѣкакви машини противъ стѣннитѣ зжбери".

Ние ще опишемъ тукъ всѣко едно орждие отдѣлно.

1. διαφόρων ἑλεπόλεων ὄργανά τε καὶ μηχανήματα καὶ μαγγανικὰ παμμεγεθέστατα. — Ἑλεπόλεις сж били тъй наречените подвижни *бойни кули,* изнамѣрени отъ Димитрия Полиоркета.[4]) Тѣ се отличавали съ грандиозната си направа, тъй че въ тѣхъ могли да се помѣстятъ дори най-тежкитѣ метателни орждия; по-късно съ името ἑλεπόλεις се наричали testudines arietariae, т. е. куританкитѣ съ тарани[5]). Височината на подвижнитѣ кули се прав ла споредъ стѣнитѣ на крѣпостьта и положението на самитѣ кули, като се имало прѣдъ видъ, ще бждатъ ли тѣ турени на земята или върху насипъ; обикновено тѣ били отъ 90 до 180 фута (отъ 27·5 до 55 метра) и имали отъ 10 до 20 етажи (στέγη, tabulata). Отъ огънь тѣ били защитени по най-обикновенъ начинъ (съ сурови кожи или напоени съ оцетъ покривки) и освѣнъ това били обковани съ желѣзни листове за отблъсване на стрѣли. Въ долнитѣ етажи се намирала вода въ доста голѣмо количество за-въ случай на пожаръ. Въ по-късно врѣме въ найдолния етажъ се намиралъ обикновено таранътъ (овенътъ), а въ горнитѣ се туряли по-малкитѣ метателни орждия заедно съ стрѣлцитѣ отъ лжкъ и пращова. Вжтрѣ стоещи и подвижни стълби съединявали отдѣленията, а всѣки етажъ ималъ отвънъ ходъ 3 фута (90 см.) широкъ съ брустверъ. На еднаква височина съ стѣната се намиралъ *мостъ,* който или е висѣлъ на вжжета и се спущалъ отгорѣ върху стѣната, или въ хоризонтално положение се движелъ отъ кулата; при това се пазило, щото мостътъ да е достигалъ точно до стѣната и да не се е издавалъ много надъ зжберитѣ, защото е могълъ да бжде запаленъ отъ долу.[6])

2. τριβόλους τε καὶ πετραβόλους. — Това сж очевидно срѣдневѣковнитѣ западни tribuli (още tribuculi) и petrariae — единъ видъ

---

[1]) У *Symeon Magister,* ed. Bon., 617,14 стои вм. тая дума πετραβόλους — очевидно по-вѣрно, защото тя отговаря на лат. petrariae, която слѣдва всѣкога съ tribuli вж. № 2.

[2]) У *сжщия,* ib., 617,15 стои ὄργυας.

[3]) *Scriptor incertus,* ed. Bon., p. 347,14—348,3.

[4]) Синъ на Антигона, единъ отъ знаменититѣ пълководци на Александра Македонски, род. въ 337 г. пр. Р. Хр.

[5]) Вж. *Amm. Marcel.,* 23, 4. — Ср. по-долу № № 3, 7 и 9.

[6]) *A. Baumeister,* Denkmäler des klassischen Altertums, München, 1889, Bd. I. S. 542. — *Реальный словарь* клас. древности по Любкеру, Петроградъ, 1885, стр. 1070.

катапулти (καταπέλται). огромни метателни машини, съ които се хвърляли голѣми каменни блокове за разтърсване и разбиване стѣнитѣ на обсаденитѣ градове. Какво е било устройството имъ и какъ сж дѣйствували, за сега остава неизвѣстно.[1])

3. χελώναι, testudines, *куританки.* — Това сж били дървени *навѣси,* които се докарвали на колелета до обсадената стѣна и се защищавали съ своитѣ кóси, до земята достигащи покриви, както и съ покрититѣ съ сýрови прѣсни кожи стѣни противъ хвърляния отгорѣ огънь, камъни и стрѣли. Подъ прикритието на тия тъй нар. „куританки" обсадителитѣ сж подкопавали и проломвали стѣни и сж приготвяли мини за разрушението имъ. Това сж тъй нареч. χελῶναι διορυκτίδες — *проломни куританки.* Имало още 1. χελῶναι κριοφόροι, testudines arietariae — *куританки съ овенъ,* които сж служили за прикритие на овена (вж. по-долу) и дѣйствуващитѣ съ него хора, и затова тѣ били високи, а понеже се примъквали много близу до самитѣ стѣни, покривитѣ имъ били твърдѣ здраво построени и имали огнеупорни покривки, и 2. χελῶναι χωστρίδες, testudines aggestitiae — *куританки за насипи,* подъ прикритието на които войницитѣ сж засипвали траповетѣ около стѣнитѣ, изравнявали сж почвата за полесно движение на голѣмитѣ машини и особено на подвижнитѣ кули; затова тѣ бивали низки, прѣдниятъ имъ навѣсъ се спущалъ до земята и изобщо тѣ не се отличавали съ солидна направа, понеже не се доближавали до стѣнитѣ. — Тия съоржжения се наричали *куританки,* споредъ едни (Витрувий), поради бавното имъ движение — на колела (4 или 8) или на кръгли греди се дотътряли, а споредъ други (Вегеций), поради приликата си съ куританка, понеже подъ нея ту се издавала, ту се скривала овенската глава.[2])

4. ὑψηλοὺς κλίμακας — *високи стълби* за изкачване на стѣнитѣ. За якость и удобно носене тия κλίμακες, scalae били само 12 фута (= 3·67 метра) дълги и къмъ горния край се малко стѣснявали; тѣ се правѣли така, че нѣколко такива стълби да могатъ да се наставятъ една къмъ друга и добрѣ да се залавятъ. Приготвяли ги отъ брѣстово (ulmus campestris) или ясеново (fraxinus) дърво.[3])

5. σφαῖρας — *шарове,* разбира се, голѣми каменни за метателнитѣ машини — балисти (вж. № 9).

6. μοχλοὺς καὶ ὀρυάς. — Първата дума несъмнѣнно е vectis — *лостове* — желѣзни и дървени: но втората Бйори прѣвежда, споредъ

---

[1]) *Du-Cangii* Glossarium lat. et graec. s. v. — Впрочемъ подъ τρίβολοι се разбирали още и дървени колове, отъ двѣтѣ страни на които се спущатъ надолу подъ остъръ жгълъ по единъ по-кжсъ колъ като подпори и споредъ това, че се забивали въ земята въ три точки, могатъ да прѣдставятъ истинска прѣчка за непріятелската конница. Другъ родъ сж описани у Вегеция (III, 24) tribuli отъ четири кола, съединени радиално помежду си, тъй че, когато се хвърляли на земята, тритѣ кола се забивали, а четвъртиятъ оставалъ да стръчи въ въздуха. Тия искуствени прѣчки се употрѣбявали при настжплението на непріятеля и то само въ открито поле (*Baumeister,* п. т., стр. 545). Вече самата цѣль на употрѣблението показва, че тукъ не става дума за тѣхъ.

[2]) *Baumeister* стр. 539—540. — *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 1069.

[3]) *Baumeister,* стр. 542.

латинския прѣводъ — funes, „вжжета"; обаче у *Sym. Magister* стои ὄρυγας (отъ ὀρύσσω) — logines, *кирки, копачки* разни видове, което ние и усвояваме прѣдъ видъ на μοχλοί. Това сж разни орждия за подкопаване и повръждане на стѣни.

7. κριούς. Κριός, aries — *овенъ, таранъ*, машина за разбиване и пробиване стѣнитѣ на обсаденъ градъ. Между двѣ греди се закачела третя, много дебела, на вериги или вжжета. Тая машина дотътряли на такова разстояние отъ стѣната, че закачената греда, като се дръпне назадъ и послѣ се отпусне напрѣдъ, силно да удари стѣната. За да бжде тоя ударъ по-разрушителенъ, на прѣдния край на гредата се наставялъ желѣзенъ накрайникъ въ видъ на овеиска глава; а отзадъ, за усилване на удара, къмъ гредата се закачала голѣма тежесть. Изобщо размѣритѣ и силата на такива машини зависѣли отъ свойството на разбиваната стѣна. За дѣйствие съ нея потрѣбни били обикновено ок. 1500 души. Слѣдъ като стѣната била повръдена съ тарана, къмъ желѣзната овенска глава прикрѣпяли желѣзна кука (falx) и съ нея издърпвали отъ стѣната размърдалитѣ се камъни. Тия машини се туряли, както видѣхме, въ долнитѣ етажи на обсаднитѣ кули (вж. № 1) и на куританкитѣ (вж. № 3).[1])

8. βελοστάσεις. — Собствено ἡ βελόστασις значи „мѣсто за стрѣли" (отъ βέλος и στάσις), както го прѣвежда и Бйори — „drat-stands"; но очевидно тукъ се разбиратъ нѣкакви уреди, отъ които се пущали противъ неприятеля изведнажъ нѣколко стрѣли съ единъ ударъ отъ нѣкоя метателна машина. Обаче отъ единъ цитатъ у Дюканжа може да се заключи, че това сж били нѣкакви подставки, които се строили на самото мѣсто на дѣйствието и върху които се поставяли метателнитѣ машини.[2])

9. πυρόβολά τε καὶ λιθόβολα scil. ὄργανα. — Тежкитѣ орждия въ старо врѣме, споредъ снаряда, който тѣ хвърляли, се дѣлили на *стрѣлометни* (ὀξυβελεῖς scil. καταπέλται, catapultae) и *камънометни* (λιθόβολοι, πετρόβολοι, ballistae). Първитѣ хвърляли въ права посока, вторитѣ — по дъга (траектория); първитѣ стрѣляли подъ твърдѣ малъкъ жгълъ, а вторитѣ — подъ жгълъ отъ 45°; първитѣ дѣйствували само съ стрѣли, вторитѣ — прѣдимно съ камъни, но сжщо и съ стрѣли отъ голѣми размѣри. По форма еднитѣ и другитѣ прѣдставяли самострѣли въ голѣмъ видъ съ разни приспособления за поставката, закрѣпата и натягането имъ. *Правометнитѣ* орждия, за да попадатъ вѣрно, имали прицѣлни апарати. Тѣ се различавали помежду си по дължината на хвърлянитѣ отъ тѣхъ стрѣли. За натягането на най-малкитѣ правометни орждия се искало не по-малко отъ 2 души прислуга, а голѣмитѣ се натягали съ машини, тъй че броятъ на прислугата не надминавалъ 3—5 души. Правометнитѣ орждия попадали на разстояние 1200 фута (366 мет.), а стрѣла отъ

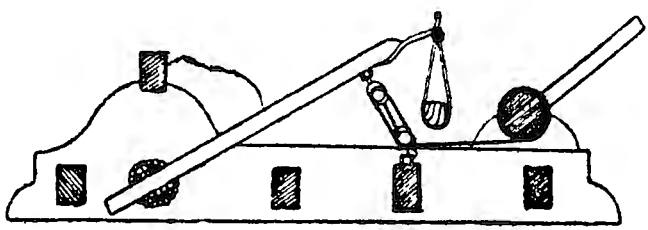
---

[1]) Пакъ тамъ, стр. 538—539. — *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 145.

[2]) *Du-Cangii* Glossarium gr. s. v. — Въ послѣдния смисълъ го разбира и *Sophocles*, който за ἡ βελόστασις дава: „a parapet on which a warlike engine was placed" (вж. рѣчника му п. д.).

90 см. на разстояние 1000 фута (305 мет.) могла да пробие дървена прѣграда отъ 3—5 см. дебела. — При *джгометнитѣ* орждия била възможна само една цѣль, противъ която е могълъ да дѣйствува пуснатиятъ снарядъ, когато при правометнитѣ, поради хоризонталното летене на стрѣлата, можело да има нѣколко цѣли. Тоя недостатъкъ на джгометнитѣ орждия старитѣ изправяли съ обема на снаряда и хвърляли не само огромни камъни (до 100 кгр.), обикновено шарообразни, но и цѣли греди, въ видъ на стрѣли. При тѣхъ сж дѣйствували 6 души прислуга. Най-голѣма дистанция съставяли 1000 крачки, но обикновено не надминавали 1100 фута (335 мет.), и на това разстояние единъ шаръ отъ 18 кгр. можелъ е да пробие дъска дебела 12·5 см., съ разстояние между опорнитѣ точки 3—5 мет. Сглобяването на орждията, дорн когато цѣлиятъ материялъ билъ готовъ, изисквало нѣколко часа, а понеже прѣнасянето на металическитѣ части и другия материялъ било много мжчно, поради това тия орждия се употрѣбявали само при обсадитѣ и рѣдко на открито поле.[1]) Къмъ правометнитѣ се отнасятъ и нашитѣ πυρόβολα ὄργανα — *огнеметни* орждия, които сж хвърляли запалителни стрѣли (πυροφόρα βέλη, falaricae), къмъ желѣзния край на които се прикрѣпялъ горящъ материялъ, състоящъ отъ сѣра, смола и масло, ако само въ тия πυρόβολα ὄργανα не трѣбва да видимъ ония сжщитѣ *сифони* — тржби, отъ които се изхвърлялъ морскиятъ огънь и каквито Крумъ е намѣрилъ въ Месемврия слѣдъ прѣвземането ѝ[2]), а къмъ джгометнитѣ се отнасятъ нашитѣ λιθόβολα ὄργανα — *каменометни* орждия.

10. Σκορπίδια scil. ὄργανα. — Въ по-късно врѣме, слѣдъ Константина Велики, освѣнъ catapultae и ballistae се срѣщатъ още *onagri* (onager — диво магаре) или *scorpiones*, описани у Ammian. Marcellinus, XXIII, 4, 4. Това орждие се отличава отъ другитѣ тежки

Проектъ на орждие скорпионъ въ надлъженъ разрѣзъ.

орждия прѣди всичко по това, че механизмътъ му, който въ другитѣ стои правъ, въ това лежи, и дебелото вжже отъ жили между двѣтѣ стѣни на сандъка има хоризонтално положение; поради това и пъхнатиятъ въ вжжето отъ жили окъ, на чийто горенъ край е при-

[1]) *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 1400—1401. — *A. Baumeister*, каз. съч., стр. 545—550.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 263 и 264.

крѣпена кука, а на нея закачена пращова, стои въ спокойно състояние винаги вертикално. Тоя окъ съ помощьта на една ржкохватка постепенно се сваля назадъ, докато легне почти хоризонтално; тогава куката, съ която окътъ се тегли назадъ, съ единъ ударъ се освобождава, слѣдъ което окътъ се изправя изведнажъ на горѣ и изхвърля напрѣдъ турения въ пращовата камъкъ. Това орждие е получило име onager — *диво магаре*, защото дивитѣ магарета, гонени на ловъ, толкова ритатъ назадъ и захвърлятъ такива камъни, че пробиватъ сърдитѣ и главитѣ на ловцитѣ; а *скорпионъ* се наричало поради стърчащия окъ, който изглеждалъ като жило. Какъвъ е споменуванията тукъ скорпионъ за хвърляне стрѣли, остава неизвѣстно; може би подъ него ще трѣба да разбираме описаната тъй неясно ballista отъ Amm. Marcel. XXIII, 4, 1., въ които едни виждатъ ново изобрѣтение и я считатъ за единъ голѣмъ самострѣлъ съ еластиченъ металически лжкъ, а други я приематъ за идентична съ старата catapulta.[1])

11. Най-сетнѣ споменуватъ се нѣкакви *машини, специални за дѣйствие противъ зжберитѣ на стѣнитѣ*, обаче кои машини е ималъ прѣдъ видъ авторътъ, мжчно може да се отгатне, защото той не дава никакви подробности за тѣхъ, нито пъкъ съобщава имената имъ. Къмъ тѣхъ може би ще трѣба да отнесемъ тъй нареч. ἁρπάγη, *harpago*, — *дълги* дървени дебели *пърти*, снабдени на края съ желѣзна здрава кука; на срѣдата пъртътъ се свързвалъ съ вжже, което се окачало на срѣднето дърво на една бѣсилка. Съ желѣзната кука залавяли стѣнитѣ зжберн и се мжчели да ги откжснатъ, като дърпали другия край на пърта.[2])

Описанитѣ тукъ орждия и машини били изнамѣрени отъ старитѣ гърци, римляни и картагенци; отъ тѣхъ тѣ прѣминали въ наслѣдство и на срѣднитѣ вѣкове и били въ употрѣбенне съ незначителни измѣнения и прибавки до изнамѣрването на барута.

10. Извѣстието на Свида за Крумовото законодателство.

(Къмъ стр. 283—284.)

Съ съдържанието на Крумовото законодателство ние се запознаваме по извѣстието на лексикографа *Свида*, писатель, чиято личность и дѣйность сж съвсѣмъ неизвѣстни, а епохата, когато той е живѣлъ, за сега се опрѣдѣля отъ врѣмето, когато неговиятъ лексиконъ е влѣзълъ въ всеобщо ползуване, — втората половина на X. вѣкъ.[3]) Гръцкиятъ текстъ на самото извѣстие се дава въ лексикона подъ думата Βούλγαροι, но той е извѣстенъ и въ славѣнски прѣводъ подъ насловъ: „**Ина повѣсть того же Маисима Свидꙋ, ѡ Крꙋмѣ цр҃ѣ болгарскомъ.**“ Ние ще приведемъ тукъ и двата текста:

[1]) *A. Baumeister*, каз. съч., стр. 550. стлб. 2.
[2]) *Реальный словарь* по Любкеру, стр. 592.
[3]) *Krumbacher*, Geschich. d. byzan. Litteratur, S. 563.

Текстътъ у Свида

ὅτι τοὺς Ἀβάρις κατακράτος ἄρδην ἠφάνισαν οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι. ἠρώτησε δὲ Κρὲμι τοὺς τῶν Ἀβάρων αἰχμαλώτους, Πόθεν συνίετε, ὅτι ἀπώλετο ὁ ἄρχων ὑμῶν καὶ τὸ ἔθνος ὅλον. Καὶ ἀπεκρίθησαν, ὅτι ἐπλήθυσαν αἱ κατ' ἀλλήλων κατηγορίαι, καὶ ἀπώλεσαν τοὺς ἀνδρειοτέρους καὶ φρονιμωτέρους· εἶτα οἱ ἄδικοι καὶ οἱ κλέπται κοινωνοὶ ταῖς κριταῖς ἐγένοντο· εἶτα ἡ μέθη· πληθυνθέντος γὰρ τοῦ οἴνου πάντες ἐγένοντο μέθυσοι· εἶτα ἡ ζωροδοκία· εἶτα ἡ πραγματεία· πάντες γὰρ ἐγένοντο ἔμποροι, καὶ ἀλλήλους δολιούμενοι. καὶ ἡ ἀπώλεια ἡμῶν ἦλθεν ἐκ τούτων. — Ὁ δὲ ταῦτα ἀκούσας συνεκαλέσατο τοὺς Βουλγάρους πάντας, καὶ διετάξατο νομοθετῶν. Ἐάν τις κατηγορήσῃ τινός, μὴ ἀκουέσθω πρότερον, ἢ δεθεὶς ἐξετασθῇ. καὶ εἴγε συκοφαντῶν εὑρεθήσεται καὶ ψευδόμενος, ἀναιρείσθω. μηδὲ ἐξέστω τινὶ κλέπτοντι μεταδοῦναι τροφῆς· ἢ τάχα τοῦτο τολμῶν τις ὀμνυέσθω· καὶ τοῦ κλέπτου μὲν συγκλᾶν τὰ σκέλη. τοὺς δὲ ἀμπελῶνας πάντας ἐκριζῶσαι ἐκέλευσε. τῷ δὲ αἰτοῦντι παντὶ μὴ ἁπλῶς διδόναι, ἀλλὰ τὴν αὐτάρκειαν αὐτοῦ, ὡς μὴ καὶ αὐθις αὐτὸν δέεσθαι· ἢ τάχα ὀμνυέσθω ὁ μὴ οὕτω ποιῶν. τοὺς δὲ Ἀβάρεις πάντας, ὡς λέλεκται, ἄρδην ἠφάνισαν.

Славѣнскиятъ прѣводъ

. . . . . .
. . . . ѥко Кремъ, болгарскїй гдрь, но плѣненїи аварок коиросн ихъ: ѿкоудѣ и с чего разоумѣете погибе кнадзь ваш, и весь языкъ, и ѿвѣщаша, ѩко прекоумножишасѧ ѥже другъ на друга клеветы: и погыбоша нѩжестокосрдѣйшихъ и разоумнѣйшихъ. тѩже исправед'нїи и татїе причастницы быша сѹдїямъ. тѩже пїанъствѣ, прекоумножившу бо сѧ вину, вси быша пїаници тѩже издоволїе, и вси быша поскудьници, тѩже торгованїе, и вси быша купцы, другъ друга ѡбманывающе, и погибоша наша ѿ сихъ пришла. Кремъ же слышавъ сїа, созва болгары свои и повелѣ законоположити, аще кто поклеплетъ кого, не слушати его, прежде не сказанъ быть истяжется; и аще клеветника и лжѹна ѡбращется, да ѹтѧзаетсѧ. ѩже достоитъ цѣны краденыя мсти подати: и аще кто держитъ сїе творити, нывайа его разсѣкаютсѧ. и головнї тати да предаваютсѧ. кнѵгорадо же вси искоренити повелѣ. просящемъ же ѩковымъ не ѡсѹждено давати, но довольство сыи дати да не паки требы просить. а ѩже престѹпитъ законѣдѹ моа сїа, да грабатъ его.[1])

Направената тукъ съпоставка на гръцкия текстъ съ славѣнския прѣводъ ясно показва, 1. че послѣдниятъ е почти буквалeнъ, но въ сѫщо врѣме 2. въ него намираме нѣщо повече, отколкото въ първия, а това ще даде възможность взаимно да се ревизиратъ до извѣстна степень двата текста. Така, славѣнскиятъ прѣводачъ, изпущайки началото на Свидовия текстъ: ὅτι τοὺς Ἀβάρ(ε)ις . . . . Βούλγαροι, намѣрилъ за необходимо да обясни, кой е билъ Кремъ, и затова прибавилъ: „болгарскїй гдрь; по сѫщия начинъ ще трѣба

[1]) Тоя текстъ заимствуваме тъй, както го намираме въ литографираната „Христоматія по исторіи славянъ," съставена отъ проф. А. И. Ящимирски „для студентовъ ист.-фил. факултета Варшавскаго университета," Вып. I. 1914 год., понеже бѣхме лишени отъ възможность да се сдобиемъ съ точенъ прѣписъ отъ оригинала.

да обяснимъ и отстжпката: „**но плѣнѣнїи аквары, копроси ихъ.**“ Въ изреченнето: **Откуду и с чего разоумѣете погыбе князь нашъ,**“ докато „**и с чего**“ се явява повече, съюзътъ ὅτι въ него е пропуснатъ. може би случайно, отъ прѣписвача; тъй че, споредъ насъ, би трѣбало да се чете: „**разоумѣете яко погыбе князь нашъ**“ и пр. — По-нататъкъ прѣводътъ е точенъ и буквaленъ до изречението: „**тажe мѫдомыслїе, и вси были посльнники,**“ срѣщу което въ гръцкия текстъ стои само εἶτα ἡ δωροδοκία. Вече по аналогия съ прѣднего и слѣдващето можемъ да се догаждаме, че тукъ има нѣкакъвъ пропускъ, нѣкаква блѣзна, защото се посочна причината, безъ да се покаже сетнинѣтѣ отъ тая причина, както това намираме при другитѣ причини за загинването на аварската държава. Славѣнскиятъ прѣводъ ни помага да попълнимъ тая блѣзна: отъ него ясно става, че първоначално въ гръцкиятъ текстъ това изречение ще да е било: εἶτα ἡ δωροδοκία, καὶ πάντες ἐγένοντο δωροδέκται (или δωροδόκοι), т. е. „сжщо подкупничеството, и всички станаха рушветчии.“ — Послѣ изреченнето: „**и вси были кнѩзы,**“ срѣщу което стои: πάντες γὰρ ἐγένοντο ἔμποροι, би трѣбало да се чете: „**вси бо были кнѩзы.**“ — Въ изреченнето: ὁ δὲ ταῦτα ἀκούσας прѣводачътъ замѣнилъ ὁ δὲ съ „Кремъ“ за по-голѣма яснота. — Сжщо изразътъ „**болгары свои**“ вм. τοὺς Βολγάρους πάντας трѣба да се смaтря като измѣнение на прѣводача. — Свободенъ прѣводъ дава славѣнскиятъ текстъ още въ слѣднитѣ изречения: „**и аще кто дерзнетъ сїс творити, имѣнїа его расхищаютсѧ**“ срѣщу ἢ τάχα τοῦτο τολμῶν τις δημευέσθω, дѣто прѣводачътъ, очевидно, за по-голѣма яснота е прибавилъ „творити,“ както и въ изреченнето: ἀλλὰ τὴν αὐτάρκειαν αὐτοῦ е прибавилъ „дати“: „**но довольство емѹ дати;**“ обаче той не съвсѣмъ точно е прѣвелъ δέεσθαι съ „**трѣбна просити.**“ — Съвършено произволенъ се явява прѣводътъ на послѣднето изречение: „**а ижe преступитъ законъкдн моа сїа, да грабятъ его**“ срѣщу: ἢ τάχα δημευέσθω ὁ μὴ οὕτω ποιῶν; очевидно прѣводачътъ криво разбралъ, че тия думи се отнасятъ къмъ всичкитѣ законоположения, когато тѣ се свързани само съ послѣднето отъ тѣхъ, сжщо тъй, както и на гл. δημεύεσθαι е далъ твърдѣ широкъ смисълъ; впрочемъ въ по-горния случай на сжщия глаголъ и въ сжщата форма той дава по-точенъ прѣводъ: „**имѣнїа его (да) расхищаютсѧ.**“

Изтъкнатитѣ тукъ отличия и сходства между гръцкия и славѣнския текстъ на Свидовото извѣстие, мислимъ, сж достатъчни, за да ни убѣдятъ, 1. че славѣнскиятъ прѣводъ е направенъ по попъленъ и по-добрѣ запазенъ гръцки текстъ въ сравненне съ оня въ изданието на Бернхарди, а оттука 2. че тѣ взаимно се попълватъ и поправятъ. Затова ние приемаме слѣдния, споредъ насъ, най-близъкъ до първоначалното съдържание на извѣстието, прѣводъ:

„Сжщитѣ българи съвършено унищожиха аваритѣ. А Кремъ (Крумъ) попита аварскитѣ плѣнници. „отъ какво, мислите, загина вашиятъ князъ и цѣлиятъ (ви) народъ?“ Тѣ (му) отговориха: „(отъ това), че взаимнитѣ клевети се умножиха и погубиха по-храбритѣ и по-благоразумнитѣ; послѣ, злодѣйцитѣ и крадцитѣ станаха съоб-

щници на сждитѣ; послѣ, отъ пиянство, защото, когато виното се прѣумножи, всички станаха пияници;[1]) сжщо отъ подкупничество, [и всички станаха рушветчии (продажници)]; сетнѣ, отъ търговия, защото всички станаха търговци и се лъжеха помежду си. И нашата погибель произлѣзе отъ това". — Като чу това, той (Кремъ) свика всички българи и заповѣда, като издаде (слѣднитѣ) закони: „ако нѣкой обвини (наклевети)[2]) нѣкого, то той да се не слуша, докато свързанъ не се разпита; и ако се окаже клеветникъ и лъжецъ, да се убива. — Не се позволява никому да набавя храна на крадеца; и (на оногова), който се осмѣлява това (да прави), веднага да се конфискува имотътъ, а на крадеца пъкъ да се прѣчупватъ свиркитѣ (пищялитѣ). — Той (Кремъ) заповѣда да се изкоренятъ всички лозя. — На всѣкий просякъ да се не дава просто (оскждно), но въ достатъчно количество, та да се не нуждае втори пжть; (на оногова), който не постжпва така, веднага да се конфискува имотътъ". Тѣ (българитѣ) съвършено унищожиха, както се каза, всички анари"

Наредъ съ въпроса за точното и пълно възстановяване на самия текстъ стои другъ не по-малко важенъ — въпросътъ за извора на това извѣстие. Отдѣ е заимствувалъ Свида тоя разказъ, да се посочи е сжщо тъй мжчно, както не е по-лесно да се опрѣдѣлятъ точно всички извори, отъ които Свида се е ползувалъ при съставянето на своя лексиконъ. Обаче за сега може да се счита за безспорно, че единъ отъ главнитѣ извори за историческитѣ статии въ лексикона на Свида, относящи се къмъ византийската епоха, сж били извѣстнитѣ въ византийската историография Excerpta historica (исторически записки или извлѣчения), които били съставени малко врѣме прѣди Свида по заповѣдь на императора Константина VII Багренородни (945—955) отъ най-разнообразни извори.[3]) Като имаме прѣдъ видъ това, че извѣстията, които Свида ни дава подъ думата Βούλγαροι, носятъ характеръ на такива Excerpta, ние сме наклонни да прнемемъ, че Свида ги е почерпалъ тъкмо отъ тия „Константинови записки", много отъ които или още не сж изнамѣрени, или пъкъ сж съсѣмъ загубени за насъ. Може би нашитѣ извѣстия да сж извлѣчени отъ рапорта на нѣкои византийски пратеници, каквито често сж отивали въ България, или наопаки, да сж били записани по разказитѣ на български пратеници, каквито така сжщо нерѣдко сж дохождали въ Цариградъ, особено прѣзъ врѣмето на царь Петра, съврѣменникъ на Константина Багренородни. Ако тия наши съображения сж приемливи, — а споредъ насъ, тѣ сж твърдѣ правдоподобни, — то и автентичностьта на нашия разказъ, а оттука и историческата достовѣрность на тия тъй наречени „Крумови закони"

---

[1]) Вж. *славян. прѣводъ* е употрѣбена думата „бражници", която собст. значи „гуляйджия".

[2]) Пакъ тамъ стои дум. „поклеплетъ", която отговаря на бълг. „наклепвамъ", „наковладявамъ".

[3]) Вж. *Krumbacher*, Geschich. d. byzant. Litteratur, S. 258—261, 565—566.

сѫ намиратъ вънъ отъ всѣко съмнѣние. За истиностьта на тия послѣднитѣ възъ основа на самото имъ съдържание ние говоримъ на друго мѣсто (вж. по-горѣ, стр. 287).

11. Въпросътъ за прѣемника на Крума.

(Къмъ стр. 293.)

Въпросътъ за прѣемника на Крума до скоро разно се рѣшаваше: едни приемаха, че Омортагъ не билъ правъ неговъ наслѣдникъ и че между тѣхъ е имало други управители, а именно, *Цокъ*, *Лукумъ* и *Диценгъ*; о това мнѣние се придържа Иречекъ,[1]) а напослѣдъкъ и Бюри, който допуща едно или повече неизвѣстни и кѫси царувания прѣзъ 814 год.[2]) Други пъкъ смѣтатъ Омортага, сина на Крума, за неговъ непосрѣдственъ прѣемникъ. Найдобрѣ доказа това мнѣние Хр. Лопаревъ. Той посочи, че главнитѣ извори, на които се базира първото мнѣние, а именно, Менологиятъ на императоръ Василия II, споредъ който прѣемникъ Крумовъ билъ Цокъ, и славѣнскиятъ Прологъ, споредъ който слѣдъ смъртьта на Крума управлявали единъ слѣдъ други Дукумъ и Диценгъ, сѫ извори ненадежни, съставени повече отъ сто години по-късно отъ дадената епоха и носятъ върху си печатъ на твърдѣ очевидно религиозно усърдие при поясненнето на историческитѣ факти; освѣнъ това, споредъ Теофановия продължатель,[3]) Омортагъ се явява като правъ прѣемникъ (διάδοχος) на Крума, което се подтвърдява донѣйдѣ и отъ свидѣтелството на Теофилакта Охридски, че Омортагъ билъ синъ и наслѣдникъ на Крума.[4]) Като има прѣдъ видъ тия съображения и данни, Лопаревъ заключава, че както „Цокъ никога не е билъ владѣтеленъ князъ, а само военачалникъ", тъй и Дукумъ, и Диценгъ сѫ били нищо друго освѣнъ военни управители, които слѣдъ смъртьта на Крума „по своето положение сѫ почнали да играятъ видна роля въ прѣслѣдването на християнитѣ, и това обстоятелство може би е дало поводъ за погрѣшно заключение, че лицата, които почнали жестоката разправа слѣдъ Крума, сѫ били неговн прѣемници и на прѣстола".[5])

Ние напълно възприемаме това мнѣние, само че слѣдъ анализа и съпоставката съдържанието на горѣ-посоченитѣ два извора дойдохме до заключение, че Цокъ и Дукумъ сѫ една и сѫща личность, тъй че оставатъ само Диценгъ и Цокъ, които сѫ били български боили-воеводи и сѫ взели най-дѣятелно участие въ гоненето на християнитѣ при Омортага, вѣроятно, или като управи-

---

[1]) *Иречекъ*, Исторія болгаръ, одес. изд., стр. 179.

[2]) *Bury*, The Bulgarian Treaty of 814. and the Great Pence of Thrace въ The English histor. Review, april, 1910. p. 278. — *Сѫщи*, Eastern Rom. Empire, p. 359—360. — Извѣстия на Ист. Д-во, кн. IV (1915), стр. 134—135.

[3]) *Theoph contin.*, ed. Bon., p. 217.

[4]) *Migne*, Patrol. gr. t. 126, p. 193.

[5]) *Хр. Лопаревъ*, Двѣ замѣтки и пр., стр. 348—349.

тели — комити на онія области, дѣто сѫ били поселени въ компактна маса гръцкитѣ плѣнници-християни, или пъкъ като кавхани единъ слѣдъ други сѫ дѣйствували отъ името на самия ханъ. Слѣдвайки изложението на Менология, ще трѣба да приемемъ, че слѣдъ смъртьта на Диценга неговото мѣсто е завзелъ Цокъ, който продължилъ гонението съ сѫщата жестокость, като извършилъ екзекуцията на изброенитѣ въ Пролога мѫченици при Омортага. Само при такива близки и непосрѣдствени отношения на тия двама български воеводи-управители спрѣмо християнитѣ ще може да се обясни запазването имената имъ въ легендитѣ за пострадалитѣ въ България мѫченици както и схващането за тѣхъ като прѣдставители на властьта.[1])

12. Походътъ на Лъва V противъ българитѣ прѣзъ 814 г. споредъ разказа на Теофановия продължатель и други по-късни хронисти.

(Къмъ стр. 298).

Освѣнъ Генесия за похода на Лъва V противъ българитѣ съобщава съ много по-голѣми подробности и продължателътъ на Теофана, който разказва слѣднето:

„Когато се научилъ, че българскиятъ князъ, насърдченъ отъ по-раншната побѣда, отново опустошава съсѣдната земя, изтрѣбва и разграбва полета и много души и много добитъкъ откарва, освѣнъ това и живѣлища изгаря и е съвършено нетърпимъ, най-първо той (Лъвъ V) мислилъ, че трѣба чрѣзъ пратеници да му напомни за миръ; но понеже не го убѣдилъ, той почналъ да се укрѣпява съ стѣни, като въздигалъ на свои срѣдства порутенитѣ части на стѣнитѣ, а когато пристигналъ въ Месемврия, употрѣбилъ такава военна хитрость. Той издигналъ въ нѣколко дена на едно мѣсто окопъ, дѣто се разположилъ на лагеръ съ войската си, като си доставялъ храна отъ нашата земя и отъ нищо нѣмалъ недостигъ, напротивъ, всичко ималъ въ изобилие. И когато се научилъ, че близко разположенитѣ и противъ него въоржжени българи се нуждаели отъ храна, той излѣзълъ нощемъ отъ мѣстото, дѣто се билъ спрѣлъ, съ достатъчно изпитани въ сила и храбри войници, и, като открилъ само на едного намѣрението си, отишълъ въ засада задъ една могила, като опрѣдѣлилъ знака и часа за бой. Щомъ се разсъмнало, и стратегътъ не намѣрилъ императора, всички помислили, че послѣдниятъ е, очевидно, избѣгалъ, безъ да знаятъ нѣщо за станалото. Окуражени отъ това, противницитѣ (българитѣ) съвсѣмъ не могли да се одържатъ въ своитѣ мѣста, а се вдигнали и мислили, че ще турятъ ржка на лагера. Обаче, когато нощьта настжпила, Лъвъ нападналъ отъ засадата на тѣхъ, конто не очаквали никакво зло, и завързали бой съ тѣхъ, конто били свободни отъ оржжие и опоени отъ сънъ

[1]) Подробно по тоя въпросъ вж. *В. Н. Златарски*, Сюлейманкьойскиятъ надписъ въ Известия на Археол. Д-во, III (1912/13), стр. 138–142.

и смѣлость поради мнимото бѣгство на императора, а ромеитѣ, слѣдъ като нахлули по знаци отвсѣкждѣ, произвели такова изтрѣбване и избиване, че загинала цѣлата имъ (на българитѣ) войска и дори „ни единъ огнеосецъ, както се казва, не се спасилъ". Освѣнъ това, като откаралъ на сила чрѣзъ нападение и плѣнение всѣка възрасть, а дѣцата имъ хвърлялъ на камънитѣ и земята, набързо се върналъ въ земята си. Поради това· отъ тогава оная могила е наречена *Лъвова могила*, и проходящитѣ прѣзъ тамъ българи, като клатятъ глава, сочатъ съ пръстъ и никога нѣма да забравятъ тогавашната злополука".[1])

Ако сравнимъ тоя разказъ съ оня на Генесия, то възможно е да се направи слѣднята алтернатива относно неговитѣ извори: Продължателтъ при изложението на събитието или е взелъ за основа разказа на Генесия, като го е развилъ и попълнилъ съ свѣдѣния почерпани отъ други извори, напр., отъ нѣкоя народна легенда, която е обяснявала, защо извѣстна могила била наречена *Лъвова*,[2]) или пъкъ независимо отъ Генесия той е използувалъ по-подробно и направо общия имъ неизвѣстенъ изворъ.[3]) Кое отъ тия двѣ прѣдположения е вѣрно, ще ни покажатъ по-къснитѣ лѣтописци.

Така, *Ив. Скилица* (отъ края на XI. вѣкъ) разказва за въпросния походъ на Лъва V слѣднето: „Българитѣ, като се възгордѣли още повече съ недавното поражение на ромеитѣ, нахвърлили се върху Тракия и всичко, каквото имъ се попадало по пжтя, палѣли и грабѣли. Тогава императорътъ рѣшилъ да изпрати посолство и да прѣговаря за миръ. Но понеже българинътъ се възгордѣлъ и отхвърлилъ мира, на императора се наложило по необходимость сражение. И наистина, слѣдъ като войскитѣ се ударили, завързалъ се силенъ бой, и ромейскитѣ войски били пакъ разбити. Когато обаче българитѣ наблѣгали съ прѣслѣдване, императорътъ застаналъ на едно високо мѣсто заедно съ свитата си и наблюдавалъ, каквото тамъ ставало. И като забѣлѣзалъ, че българитѣ, нестроени и напуснали всѣкакъвъ редъ, прѣслѣдватъ бѣгащитѣ, и слѣдъ като подканилъ хората си и ги насърдчилъ да бждатъ храбри мжже и да не допуснатъ доброто име на ромеитѣ да се обърне въ нищо, стремително нападналъ на тѣхъ (неприятелитѣ). Съ неочакваностьта на нападението той обърналъ на бѣгъ близко намиращитѣ се, а останалата българска войска поразилъ съ внезапностьта и я изпълнилъ съ страхъ и ужасъ, и никой не си спомнилъ за храбрость. Отъ тѣхъ (българитѣ) много паднали въ боя, и самиятъ началникъ надъ всичкитѣ сможалъ да получи спасение съ бѣгство, слѣдъ като билъ бързо покаченъ отъ своитѣ на единъ конь-вихрогонь; взети били въ плѣнъ много отъ падналитѣ. Това дѣло смирило гордостьта на българитѣ, а притисната и отпаднала духъ на ромеитѣ направило

---

[1]) *Theophanis contin.*, ed. Bon., p. 24$_{19}$—25$_{19}$.

[2]) Вж. *F. Hirsch*, Byzant. Studien, S. 125—126.

[3]) *Bury*, Eastern Rom. Empire, стр. 356: Извѣстия на И. Д-во, кн IV (1915), стр. 132.

да се ободри. Императорътъ съ блѣскави трофеи и съ голѣма плячка се завърналъ въ столицата и поелъ въ ржцѣ дѣлата на управлението".[1])

Едва ли може да има съмнѣние, че тоя разказъ прѣдставя единъ само парафразъ на Генесиевия съ една само прибавка отъ Ив. Скилица въ края за бѣгството на българския „началникъ", което е нищо друго освѣнъ отгласъ отъ разказа на Теофана или на Scriptor incertus за покушението върху живота на Крума подъ стѣнитѣ на Цариградъ и побѣгването му оттамъ на конь. Тая прибавка ясно показва, че Ив. Скилица, като не срѣщналъ въ своя оригиналъ, Генесия, нито името на българския „началникъ", нито мѣстото на сражението, може би подъ влиянието на официялнитѣ извѣстия на Лъва V, че той поразилъ Крума,[2]) отнесалъ събитието къмъ 813 г. Че Ив. Скилица е смѣсилъ тукъ двѣ различни събития се доказва 1. отъ заключителната фраза на горѣ-приведения разказъ, че императорътъ се завърналъ въ столицата, и поелъ въ ржцѣ дѣлата на управлението, понеже това послѣднето се отнася, както видѣхме, къмъ врѣмето слѣдъ Версиникийския бой, и 2. Зонара, който прѣдава събитието по разказа на Ив. Скилица, прибавя дори името на Крума. Той свършва разказа така: „дори самъ Крумъ, раненъ и падналъ отъ коня, насмалко щѣлъ да бѫде убитъ, ако не били го заобиколили онія, които били при него; тѣ, като го прикрили съ щитоветѣ си, турили го на другъ (конь), и по тоя начинъ съ бѣгство той си отишълъ. Слѣдъ това, украсенъ съ трофеи, императорътъ поелъ дѣлата на управлението и откаралъ голѣма плячка, а не слѣд много врѣме той почналъ и борбата противъ светитѣ икони".[3]) И тукъ послѣднята фраза още по-ясно изтъква смѣшението на посоченитѣ двѣ събития: прѣслѣдването на иконитѣ Лъвъ V почналъ въ априлъ 815 г.; ако то се е почнало „не слѣдъ много врѣме" (οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ) слѣдъ завръщането на императора отъ българския походъ, то послѣдниятъ не може да бѫде отнесенъ по-назадъ отъ втората половина на 814 г., т. е. слѣдъ смъртьта на Крума. И тъй, като изключимъ не съвсѣмъ сполучливата прибавка на Ив. Скилица въ края на разгледания разказъ, остава да признаемъ, че тоя авторъ се ползувалъ само отъ Генесия. Отъ друга пъкъ страна е вече установено, че Ив. Скилица за врѣмето отъ покачването на Лъва V до свалянето на Романа I Лакапинъ (920—945) главно се ползувалъ отъ Генесия и продължателя на Теофана,[4]) обаче въ дадения случай той прѣдпочелъ извѣстието на Генесия прѣдъ онова на Продължателя; той дори не счелъ за нужно да посочи нито мѣстото на сражението — около Месемврия, което послѣдниятъ едничъкъ дава. Такова едно отношение на Ив. Скилица къмъ своя главенъ изворъ може да се обясни само съ това, че той ще да се е усъмнилъ въ

---

[1]) *Cedrenus*, ed. Bon., II. p. 53$_{5}$—54$_{5}$.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 281.

[3]) *Zonaras*, ed. Dindorfii, III, p. 380$_{22}$—381$_{14}$.

[4]) *K. Krumbacher*, Geschichte d. byz. Litteratur; S. 367.

неговата историческа истина, или защото е ималъ възможность по нѣкой начинъ да го провѣри, или пъкъ защото въ това сж го убѣднли очебиещитѣ несъобразности въ изложението на Продължателя.

И наистина, споредъ послѣдния, Лъвъ V отъ една страна, слѣдъ като получилъ отказъ на прѣдложението си за миръ, почва да укрѣпява и поправя стѣнитѣ на столицата, отъ друга — веднага се явява при Месемврия и употрѣбява военна хитрость. Тукъ непослѣдователностьта въ развитието на събитията е очевидна: както видѣхме, Лъвъ V е почналъ да укрѣпява столичнитѣ стѣни не затуй, защото получилъ отказъ отъ Крума на прѣдложението си за миръ, понеже, споредъ съврѣменния писатель, той не е правилъ никакви прѣдложения на тоя български господарь, а защото се увѣрилъ въ истинностьта на готвения отъ Крума походъ за прѣзъ 814 г.,[1]) слѣдов. той не е могълъ веднага да нахълта въ българска територия. Очевидно въ това врѣме е станало нѣкое събитие, което му е дало възможность да прѣдприеме похода, а това е била само смъртьта на Крума. Не по-малко невѣроятни се показватъ отъ една страна причината за устройството на засадата отъ Лъва V — желанието му да се възползува отъ липсата на храна у българитѣ, а отъ друга — това обстоятелство, дѣто българитѣ, слѣдъ като се научили, че императорътъ избѣгалъ, не нападнали веднага на ромейския лагеръ, а отложили нападението си чакъ за слѣдния день, като допуснали по тоя начинъ да бѫдатъ въ близката нощь нападнати и избити отъ ромеитѣ, и най-сетнѣ, дѣто Лъвъ V останалъ въ засадата цѣли 24 часа, безъ да знаятъ военачалницитѣ, дѣ се той намиралъ, и безъ да прѣдприематъ прѣзъ това врѣме каквито и да било дѣйствия.

Изтъкнатитѣ тукъ несъобразности въ разказа на Продължателя ясно показватъ, че всичкитѣ подробности, които той дава въ сравнение съ Генесия, не сж почерпани нито отъ нѣкой общъ за двамата автори изворъ, нито пъкъ отъ други извори, а сж просто и чисто негови собствени съображения или домисли, които сж имали тенденцията да прикриятъ бѣгството, макаръ и мнимо, на ромейтѣ и да прѣдставятъ, колкото е възможно, въ по-силни краски поражението на българитѣ, за която цѣль приплѣлъ и легендата за Лъвовата могила. Поради това ние считаме всички данни, които сж въ повече отъ Генесиевитѣ, за лишени отъ всѣка историческа стойность. — Що се отнася до извѣстието на самия Генесия за тоя походъ на Лъва V, което *Хиршъ* прѣдлага съвсѣмъ да се отхвърли като стоеще съвършено отдѣлно и да не се съединява съ извѣстията на другитѣ извори, защото явно противорѣчи на Георгия Амартола (=Симеона Логотета) и Scriptor incertus, които даватъ най-вѣрни и подробни данни за царуването на Лъва V, и на дяконъ Игнатия, автора на Vita Nicephori, който сжщо така обвинява императора въ бездѣйствие,[2]) то ние не можемъ да се съгласимъ съ

---

[1]) Вж. по-горѣ. стр. 280.

[2]) *F. Hirsch*, Byzan. Studien, S. 126, Anmer. 1.

Хирша, едно, прѣдъ видъ силнитѣ опровержения, които Бйори[1]) противопостави на това мнѣние, и друго, защото, ако то не може да се отнесе къмъ врѣмето на Крума, оказва се напълно умѣстно слѣдъ неговата смъртъ, понеже походътъ на Лъва V противъ българитѣ, както вече посочихме, се намиралъ въ непосрѣдствена връзка съ сключването на 30-годишния миръ.[2])

Що се отнася до въпроса за мѣстото, дѣто е станало сраженнето между Лъва V и българитѣ, то само Теофановиятъ продължатель едничъкъ посочва, че императорътъ, слѣдъ като пристигналъ въ Месемврия, издигналъ тамъ на едно мѣсто окопъ, дѣто се разположилъ на лагеръ съ войската си. Обаче и тая подробность не вдъхва довѣрие, защото 1., нито единъ отъ другитѣ хронисти, които говорятъ за тоя походъ на Лъва V, не даватъ никакви географически имена, и отъ тѣхъ изобщо не може да се извлѣче, че сражението е станало на българска територия; 2. самото извѣстие на Продължателътъ съобщава, че, докато императорътъ „си доставялъ храна отъ „нашата" земя и въ нищо нѣмалъ недостигъ, а напротивъ, всичко ималъ въ изобилие", „близко разположенитѣ и противъ него въоржжени българи търпѣли голѣма нужда отъ храна", а това ясно показва, че послѣднитѣ се намирали не само въ чужда територия, но и далечъ отъ своята, което и затруднявало тѣхната прѣхрана; 3. самата Месемврия и нейната околность, както знаемъ, бѣха завоевани отъ Крума още въ 812 г. и въ даденото врѣме се намирали подъ българска власть, и най-сетнѣ 4. всички почти крѣпости сѣверно и източно отъ Одринъ били окупирани отъ българитѣ още прѣзъ есеньта или началото на зимата 813 г. слѣдъ откарването въ плѣнъ до 50 хиляди души отъ мѣстното население около Аркадиополь, тъй че трудно може да се прѣдполага, че Лъвъ V е могълъ тъй скоро и лесно да се промъкне отъ Цариградъ до Месемврия. Едничко, което би могло да говори въ полза на това, че дѣйствието е ставало на българска територия, е съобщението на Генесия, повторено и отъ Продължателътъ, какво Лъвъ слѣдъ поражението на българитѣ „хвърлялъ дѣцата имъ на камънитѣ и на земята"; обаче това изречение е тъй тъмно и непонятно, щото едвали то може да се вземе за доказателство, още повече че то въ извѣстието се туря наредъ съ онова за наказанието, което императорътъ наложилъ върху плѣненитѣ слѣдъ сражението българи на площада въ Цариградъ.

Всички тия съображения ни даватъ достатъчно основание да твърдимъ, че сраженнето е могло да стане не при Месемврия и не изобщо на българска територия, а на византийска и при това тамъ, додѣто бѣха достигнали въ това врѣме окупационнитѣ български войски въ Тракия, т. е. при стария градъ *Burtudizus* или Βουρδίζος, който тъкмо поради потърпѣното тукъ отъ българитѣ поражение, които се обърнали на бѣгъ, билъ слѣдъ това прѣименуванъ на Βουλγαρόφυγον. Че произходътъ на това име не може да

[1]) *Bury*, каз. съч., стр. 356, бѣл. 7.

[2]) За това вж. подробно въ Притурка № 13.

се отнесе къмъ епоха по-ранна отъ разглеждваното събитие, а оттука че то е свързано тъкмо съ това българско поражение, се доказва най-добрѣ съ надписа κάστρον Βουρδίζου на единъ отъ ония мраморни стълпове, които носятъ имената на крѣпоститѣ-градове, завоевани и окупирани още отъ Крума, т. е. въ началото IX. вѣкъ тоя градъ е носилъ още старото си име, а пъкъ въ края на сжщия вѣкъ той е билъ извѣстенъ само подъ новото си име Βουλγαρόφυγον: при него, както е извѣстно, българскиятъ царь Симеонъ одържалъ блѣскава побѣда надъ византийцитѣ въ 896 г.,[1]) слѣдов. новото име е било дадено на тоя градъ между тия два крайни хронологически пункта; но, понеже за-прѣзъ тая епоха ние нѣмаме нито лѣтописно, нито друго нѣкое извѣстие за нѣкакво поражение на българитѣ при тоя градъ освѣнъ разглеждваното тукъ, то ясно става, че именно послѣднето е дало поводъ тоя градъ да се нарече впослѣдствие съ това ново име, или съ други думи, въпросното сражение е могло да стане тъкмо при Βουρδίζος, или по-сетнѣшния Βουλγαρόφυγον — име, което се е удържало прѣзъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове и само въ турско врѣме е било замѣнено съ Баба-Ески.[2]) Тукъ, при тоя градъ, а не при Месемврия ще трѣба да се търси и Лъвовата могила, която народното прѣдание е свързало съ това българско поражение.

Въ свръзка съ направеното тукъ заключение относно идентичностьта на стария градъ Βουρδίζος съ Βουλγαρόφυγον считаме за нужно да се спремъ и върху въпроса за врѣмето, къмъ което се отнасятъ или трѣба да се отнесатъ краткитѣ надписи на отдѣлни стълпове съ думитѣ κάστρον и πόλεμος при имената на различни крѣпости-градове.

Както вече имахме случай да посочимъ,[3]) Иречекъ отнася тия надписи къмъ врѣмето на Крума.[4]) Напослѣдъкъ обаче Ѳ. Ив. Успенски се опита да даде друго обяснение както за първоначалното назначение на самитѣ стълпове съ имената на градоветѣ, тъй и за врѣмето на тѣхния произходъ. Като не се съгласява съ мнѣнието на Иречка, че тия стълпове при Крума сж съставили колонада прѣдъ ханския дворецъ и съ своитѣ надписи посочвали на завоеванитѣ отъ тоя ханъ градове, Успенски дохожда до заключение, че тия кратки надписи съ думитѣ κάστρον и πόλεμος се отнасятъ къмъ врѣмето на царь Симеона, къмъ 923—924 год., и то по поводъ оспорването отъ страна на византийското правителство правото на Симеона да владѣе тракийскитѣ градове.[5]) Безъ да влизаме въ подробно разглеждане неговитѣ доказателства и съображения, ние тукъ ще посочимъ на нѣкои данни и възможни възражения, които Успенски е изпусналъ изъ-прѣдъ видъ.

---

[1]) Вж. *Geor. Hamartl.* ed. Muralt., p. 177. — Ср. *В. Н. Златарски.* Извѣстията за българитѣ и пр. 83—84 и 142—146.

[2]) Вж. *Jireček,* Die Heerstrasse, S. 100.

[3]) Вж. по-горѣ, стр. 276, бѣл. 6.

[4]) *Jireček,* Archäol.-epigr. Mitth. X. S. 183—194. — Княжество България, II, стр. 238.

[5]) *Абоба-Плиска,* стр. 172—188.

1. Ако тия надписи се отнасятъ къмъ врѣмето на Симеона и то къмъ 923—924 год., за да бѫдатъ поставени въ една славѣнобългарска църква и то въ едно врѣме, когато славѣнскиятъ езикъ отдавно билъ станалъ държавенъ езикъ и билъ въведенъ въ църковното богослужение прѣди близу 50 години, а българската книжнина достигнала широко развитие, въ което самъ царь Симеонъ взелъ непосрѣдствено и най-живо участие, то ние бихме очаквали да видимъ тия надписи написани тъкмо на славѣнски езикъ, а не на гръцки; очевидно, като паметници, които били поставени „по мысли правительства и имѣли спеціальное назначеніе", както и самъ Успенски се изразява, тѣ сѫ били написани въ такова врѣме, когато официяленъ езикъ е билъ гръцкиятъ, а това е могло да бѫде врѣмето до покръстването, т. е. прѣзъ първата половина на IX. вѣкъ — при Омортага, Маламира и Пресияна, отъ врѣмето на които сѫ дошли до насъ толкова епиграфични паметници тъкмо на гръцки езикъ.

2. Присѫтствието на християнската емблема — кръста, който стои въ началото на всѣки отъ въпросните надписи, не може да ни посочва непрѣмѣнно на християнска епоха, защото и на Правадийскитѣ Омортагови надписи въ началото така сѫщо стои Христовата монограма ☧;[1]) освѣнъ това тия кръстове, които иматъ различна форма и голѣмина, бяха могли да бѫдатъ нанесени тогава, когато въпроснитѣ стълпове сѫ влѣзли като строителенъ материалъ въ голѣмата църква на Плиска.

3. Палеографически тия надписи едвали носятъ такова голѣмо еднообразие помежду си, каквото вижда Успенски, напр. начертанието на Β ζ η се отличава отъ другитѣ; но и да допуснемъ, че е така, все пакъ това еднообразие ясно показва, че надписитѣ сѫ били изрѣзани отъ единъ майсторъ и то при Омортага и въ едно непродължително врѣме; сѫщо така палеографически тѣ не се различаватъ тъй сѫществено отъ надписитѣ на Омортага и Маламира, както Успенски това иска да изтъкне, въ което лесно ще се убѣдимъ, стига само отъ една страна да се съпоставятъ факсимилетата на еднитѣ и другитѣ на таб. XLII—XLIV въ албома къмъ Абоба-Плиска (само буква К се донѣйдѣ различава въ начертанието си), а отъ друга — да се вземе въ внимание различния камененъ материялъ — мраморъ за нашитѣ надписи, а варовикъ и гранитъ за другитѣ, на които изрѣзването става много по-мѫчно и по-грубо.

4. Успенски посочва още и на това, че на нашитѣ надписи се споменуватъ имената на градове, „които се намиратъ съвсѣмъ не на оная територия, дѣто станали военнитѣ сблъсквания между Крума и гърцитѣ: стълпътъ съ надписъ πόλεμος τῆς Σέρχος (*Абоба-Плиска*, стр. 178, алб. таб. XLII, 16) и фрагментитѣ съ имената на приморскитѣ градове, като Агатополь" (стр. 183). Наистина, за нѣкакви военни дѣйствия на българитѣ при Сѣръ отъ врѣмето на Крума ние нѣмаме прави извѣстия; обаче отъ Теофана знаемъ, че въ 808 год. български отреди сѫ дѣйствували по долня Струма, дѣто станало

[1]) *Абоба Плиска*, стр. 190—181; алб. таб. XLIII, 2. 3 и 8.

голѣмо сражение между българи и ромеи, въ което загинали много византийски войници заедно съ стратези и архонти,[1]) а понеже това сражение станало въ центъръ, дѣто се раздавала заплата на войската, то твърдѣ е за вѣрване, че то е станало при Сѣръ. Сѫщо и въ 812 год. сѫ дѣйствували български отреди въ Сѣрската область.[2]) Колкото за фрагмента-надписъ, на който Успенски тукъ посочва, то ще трѣба да забѣлѣжимъ, че въпросъ е още, дали ще може той да се попълни съ А[γχιαλέω]ν или съ 'А[γαθοπόλεως], защото отъ надписа сѫ запазени, както се види, само остатъци отъ А и N;[3]) ние по-скоро бихме го попълнили 'А[γαθο]ν[ίκης] — крѣпость, която се намирала на с. отъ Одринъ[4]) и която несъмнѣнно е била завзета отъ Крума въ 813 г., защото за нея се споменува и въ договорния надписъ за 30-годишния миръ.[5])

Най-сетнѣ 5. Успенски съвсѣмъ изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, че при царь Симеона градътъ-крѣпость Βουρδίζος въ надписа κάστρον Βουρδίζου е носилъ името Βουλγαρόφυγον и, че, ако надписътъ е билъ написанъ при тоя български царь, то градътъ би носилъ непрѣменно съврѣменното нему име, а не старото, което било вече излѣзло отъ употрѣбление и съвсѣмъ забравено, особено пъкъ въ X. вѣкъ.

Приведенитѣ тукъ възражения и съображения, мислимъ, сѫ достатъчни, за да направятъ съвсѣмъ неприемливо заключението на Успенски за врѣмето на нашитѣ надписи и още повече да подкрѣпятъ мнѣнието на Иречка, което ние и усвояваме.

13. Извѣстието за похода на Лъва V противъ българитѣ и за 30-годишния миръ въ „Посланието до императоръ Теофила".

(Къмъ стр. 299—300).

Освѣнъ извѣстията на Генесия и Теофановия продължатель за 30-годишния миръ между България и Византия при Омортага, има още едно, на което до сега не е обръщано надлежно внимание. Това е единъ разказъ, който намираме въ извѣстното „Послание," отправено до императоръ Теофила отъ източнитѣ патриарси, Христофоръ Александрийски, Иовъ Антиохийски и Василий Иерусалимски по поводъ на иконоборството (прѣди 836 год.) и неправилно отначало приписвано на Иоана Дамаскина отъ първия му издатель Комбефиза, но отпослѣ, споредъ едно извѣстие на Константина Багренороднн (въ словото за едеското изображение на

---

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 251—252.

[2]) Вж. по-горѣ, стр. 262, бѣл. 3.

[3]) *Абоба-Плиска*, стр. 175, алб. таб. XLII, 3.

[4]) Вж. Извѣстия за българитѣ, стр. 67, бѣл. 2.

[5]) Вж. по-горѣ, стр. 299 сл.

Христа), било установено, че то принадлежало на казанитѣ трима източни патриарси.[1])

Споредъ тоя разказъ императоръ Лъвъ V се обърналъ къмъ единъ прѣдсказатель-монахъ, на име Савватий, съ слѣднитѣ въпроси:

„Τί ποιήσω, καὶ τί πράξω, ὅπως ἐν εὐζωΐᾳ καὶ εὐημερίᾳ καὶ τροπαιοφόρῳ νίκῃ διαβιῶσαί με τὸν ἅπαντά μου χρόνον: καί φησι πρὸς αὐτὸν ὁ Σαββάτιος· Σὺ μέν, ὦ βασιλεῦ, εὐτυχήσας, καὶ ὀνομαστὸς ἔσῃ ἐν βασιλεῦσι τῆς γῆς. Εἰ δὲ θέλεις ζωήν, καὶ ἀγαπᾷς ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς, καὶ κυριεῦσαι ἐθνῶν καὶ βαρβάρων, πᾶσαν τὴν τῶν εἰκόνων ἐξαιφάνισον μνήμην τέλεον. Καὶ ἰδοὺ μέλλεις ἐν ὅλοις τριακονταδύο χρόνοις μετὰ τοῦ υἱοῦ σου κυρίου Κωνσταντίνου ἄρχειν καὶ βασιλεύειν, καὶ τοὺς Βουλγάρους καθυποτάξεις, καὶ πήξεις τὴν ῥομφαίαν σου μέσον τῆς Βουλγαρίας, εἰς τὴν χαλκῆν ἅλωνα τῆς αὐλῆς αὐτῶν. Ἀλλ' ὅπερ ποιεῖς, ποιήσον τάχιον· μήτε ἄνω ἀφίγς εἰκόνα, μήτε κάτω. — Περιχαρὴς οὖν γενόμενος ὁ βασιλεὺς τὰ προσταχθέντα ἀνενδιάστως ἐκπληρῶσαι ἐσπούδαζε, μήπως ἡ τῶν λ' χρόνων προθεσία, ὥσπερ ὄρνεον ἐκπετασθέν, ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ διαδράσῃ, т. е. „Що да сторя и какво да извърша, за да проживѣя всичкото си врѣме въ благополучие, благоденствие и въ украсена съ трофеи побѣда?“ — На това Савватий му отговорилъ: „Ти, царю, си ощастливенъ и ще станешъ именитъ между земнитѣ царе. Ако искашъ животъ и желаешъ да видишъ добри дни и да господарувашъ надъ народи и варвари, унищожи докрай всѣки споменъ за иконитѣ. И ето, тебѣ ти прѣдстои прѣзъ цѣли 32 години да управлявашъ и царувашъ заедно съ сина си, господина Константина, и ще покоришъ българитѣ и ще забиешъ меча си всрѣдъ България, въ мѣдното гумно на тѣхния аулъ. Обаче, каквото правишъ, прави го бързо; нито горѣ, нито долу да не позволявашъ икона.“ Прѣдоволенъ отъ това, императорътъ бързаше да изпълни безъ колебание прѣдписаното, за да не би нѣкакъ да избѣга отъ ржцѣтѣ му, като изхвръкнала птица, прокарването на пограничната линия за 30 години.“[2]) По-нагатъкъ въ посланието се излага, какъ Лъвъ V почналъ гонението противъ иконитѣ.

Колкото и иронично да се отнася авторътъ на посланието къмъ дѣйствията на Лъва V, все пакъ не може да има съмнѣние, че въ послѣдния пасажъ се натъква именно за неговия походъ срѣщу българитѣ, който той прѣдприелъ, очевидно, подъ влиянието на прѣдсказанието и сетнина отъ който било, „прокарването на пограничната линия за 30 години,“ т. е. сключването на 30-годишния миръ. Но послѣдниятъ се поставя като събитие, което непосрѣдно е прѣдхождало почналото се въ самото начало на априлъ 815 год. гонение противъ иконитѣ, слѣдов. като крайна хронологическа точка, по-късно отъ която не може да се отива при опрѣ-

[1]) *Migne*, Partol. gr. t. 95, col. 643/4. Epistola ad Theophilum imperatorem de sanctis et venerandis imaginibus, col. 345—386. — Ср. *Krumbacher*, Geschich. d. byz. Litter., S. 166, Amm. 3.

[2]) *Migne*, ibidem, col. 369 et 372, §§ 19 et 20.

дѣлението датата, когато е билъ сключенъ мирътъ, ще трѣба да вземемъ 1. априлъ 815 год.; отъ друга пъкъ страна отъ приведения разказъ се установява още, че както българскиятъ походъ на Лъва V, тъй и сключването на мира сж станали слѣдъ промѣната на арменското име на Лъвовия синъ Симватий на Константинъ и провъзгласяването му за августъ, което се отнася къмъ края на 813 год., слѣдъ второто оттегляне на българитѣ отъ опустошена Тракия.[1])

Ако сега съпоставимъ съ тая дата извѣстието на Генесия, че въ 823 год. се *почти* изпълвало първото 10-лѣтие отъ 30-годишния миръ, и второто извѣстие на Продължателя, че мирътъ е послѣдвалъ при Омортага, то 30-годишниятъ миръ е билъ сключенъ между 13. априлъ 814 год., — слѣдъ смъртьта на Крума, и 1. априлъ 815 год. — началото на гонението противъ иконитѣ; а понеже мирътъ е билъ като непосрѣдствена сетнина (както това най-ясно показва нашиятъ разказъ) отъ българския походъ на Лъва V, който ще трѣба, слѣдов., да отнесемъ къмъ лѣтото *или* ранна есень 814 год., то както прѣговоритѣ, тъй и тѣхното свършване — сключването на мира отнасяме къмъ края на 814 или началото на 815 год.[2])

Но приведениятъ по-горѣ разказъ за прѣдсказанието на монахъ Савватия ни дава друго едно любопитно свѣдѣние. Споредъ него въ резиденцията на българскитѣ ханове се намирало ἡ χαλκοῦς ἅλων — „мѣдно гумно", отъ което може да се заключи, че ромеитѣ сж уподобявали укрѣпената съ окопъ българска столица Плиска на змейовско свърталище или живѣлище, защото въ нѣкои византийски народни умотворения се разправя за змейовски металически гумна.[3]) Въ всѣки случай тоя исторически паметникъ „Посланието до императоръ Теофила" (отъ първата половина на IX. вѣкъ между 829 и 836 год.) ни дава твърдѣ старо извѣстие за тия митически мѣдни гумна, около въпроса за които напослѣдъкъ сръбскитѣ учени бѣха изказали много фантазии.

14. За българската договорна клетва.

(Къмъ стр. 304).

За българската договорна клетва, която била употрѣбена при сключването на 30-годишния миръ въ 814/5 г. между България и Византия, свѣдѣния ни даватъ слѣднитѣ византийски автори.

1. Съврѣменникътъ на самото събитие *Игнатий Дяконъ* въ биографията на патриархъ Никифора, като говори за отношенията

---

[1]) *Bury*, Eastern Rom. Empire. p. 58—59.

[2]) По въпроса за тая дата вж. и *В. Н. Златарски*, Сюлейманкьойскиятъ надписъ, п. т., стр. 134—142.

[3]) Вж. *М. С. Дриновъ*, Мѣдно (бакърено) гумно, мѣденъ токъ въ славѣнскитѣ и гръчки умотворения. Съчинения, т. II, стр. 503—506.

на императоръ Лъва V къмъ църквата и иконопочитателитѣ, съобщава слѣднето:

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ θεῖα καὶ τοὺς διὰ τιμῆς ἄγοντας ταῦτα ὁ μισαλήθης ἐπεδείκνυτο Λεων· τὰς δὲ φιλοτησίας ἤτοι σπονδάς, ἃς πρὸς τοὺς ἀγχιτέρμονας Οὔννους ἐσπείσατο οὕτως αἰσχρῶς καὶ ἀκόσμως ἀποπερανθείσας, τίς οὐκ ἂν ἐπιδακρύσαι θερμότατα: ὡς αὐτὸν μὲν τοῖς ἐκείνων, ἐκείνους δὲ τοῖς ἡμετέροις νομίμοις προσχρήσασθαι καὶ οὕτω τὰς πρὸς ἀλλήλους συμβάσεις πιστώσασθαι· ἐν αἷς ἦν ὄρφν τὸν βασιλέα Ῥωμαίων χερσὶν ἐκ κύλικος ὕδωρ κατὰ γῆς ἐπιλείβοντα, ἐπισάγματα ἵππων αὐτουργῶς ἀναστρέφοντα, ἱμάντων ἐντρίτων ἁπτόμενον, καὶ χόρτον εἰς ὕψος αἴροντα, καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρώμενον· ἔθνη δὲ τῶν ἡμετέρων θείων συμβόλων ἀθεμίτοις χερσὶν ἐπιψαύοντα καὶ κατὰ τῆς αὐτῶν δυνάμεως ἐπομνύοντα. Вж. *Nicephori* Opuscula ed. C. de Boor, Lipsiae 1880, p. 206,27—207,8.

„И това показваше мразящиятъ истината Лъвъ къмъ божественитѣ работи и почитателитѣ имъ. И наистина, за тъй безсрамно и неприлично завършения приятелски договоръ, който той сключи съ близко граничащитѣ хунни, кой нѣма да пролѣе най-горещи сълзи? Защото той употрѣби тѣхнитѣ обичаи, а тѣ — нашитѣ, и по тоя начинъ осигури взаимнитѣ съглашения. При това бѣше възможно да се види ромейския императоръ да извършва съ ржцѣ възлияние отъ чаша върху земята, саморжчно да обръща конски сѣдла, да хваща тройни ремъци, да подига нагорѣ трѣва, и чрѣзъ всичко това да навлича върху себе си проклятие, а езичницитѣ — да се допиратъ съ нечистивитѣ си ржцѣ до нашитѣ божествени символи и да се кълнатъ въ тѣхната сила"

2. *Генесий*, единъ отъ сериознитѣ автори византийски на X. вѣкъ, отъ врѣмето на Константина Багренородни, по сжщия въпросъ дава слѣднето съобщение:

Τὰ Χριστιανῶν παρ' οὐδὲν θεσπίσματα λογιζόμενος, ὡς ἔφθιεν καὶ ταῖς πρὸς τοὺς Οὔννους εἰρηναίαις συμβάσεσι ταῦτα συνέχεεν. ἐκείνοις μὲν ἀναθεὶς ἐργάσασθαι τὰ ἡμέτερα εἰωθότα, ἑαυτῷ δὲ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτὸν τὰ ἐκείνων θρησκεύματα. (ed. Bon. p. 28).

„Християнскитѣ догмати той (Лъвъ) не зачиташе за нищо, както, наистина, ги наруши при миритѣ съглашения съ хуннитѣ, като имъ прѣдостави да извършватъ нашитѣ обичаи, а за себе си и за своитѣ подчинени — тѣхнитѣ обреди".

Ако съпоставимъ това извѣстие съ разказа на дяконъ Игнатия, не е мжчно да се убѣдимъ, че Генесий го е заимствувалъ тъкмо отъ послѣдния, като е изпусналъ подробноститѣ и е отбѣлѣзалъ само това, въ което главно се е изразило безбожието на императора, т. е. че той си промѣнилъ ролята съ езичницитѣ-варвари при церемонията на клетвата.[1])

[1]) Че единъ отъ главнитѣ извори на Генесия е билъ дяконъ Игнатий, вж. *F. Hirsch*, Byzantinische Studien, S. 116—174. — *K. Krumbacher*, Geschichte der byzant. Litteratur, S. 264—265.

3. Съвсѣмъ отдѣлно стои разказътъ на *Теофановия продължатель*, писатель сжщо отъ X. вѣкъ, който за сжщото събитие съобщава слѣднето:

Περὶ δὲ τὴν πίστιν ἐμαίνετο κραταιῶς, τοσοῦτον ὡς μηδὲ θεὸν ὀνομάζειν ἐδόκει τούτῳ καλόν. καὶ γὰρ τὰς τριακαντούτας σπονδὰς τοῖς Οὔννοις δὴ τούτοις τοῖς καλουμένοις Βουλγάροις ἐνωμότως ποιῶν καὶ εἰρηνικὰς συμβάσεις καταπραττόμενος, ἐπεὶ δι' ὅρκων ταύτας ἔμελλε βεβαιοῦν τε καὶ ἐμπεδοῦν, οὐ τούτοις δὴ τοῖς ἡμετέροις ἐχρῆτο, θεὸν καὶ οὐρανίους δυνάμεις ἢ τὴν κατὰ σάρκα γενομένην μητέρα Χριστοῦ τοῦ θεοῦ τῶν λεγομένων τε καὶ πραττομένων ἐφόρους καὶ μάρτυρας· ἀλλ' οἵά τις ψυχὴ βάρβαρος θεοσεβείας ἀπῳκισμένη, κύνας μὲν, καὶ οἷα τὰ ἄνομα ἔθνη θύουσιν, ἐχρῆτο μάρτυσι τῶν πραττομένων καὶ ἀπέτεμεν καὶ διὰ στόματος ἄγειν οὐκ ἐμυσάττετο εἰς βεβαίωσιν, οἷς ἐκεῖνοι ἐμφορούμενοι, τὴν τῶν Χριστιανῶν δὲ πίστιν ἐκείνοις μέλουσί ποτε ὑφ' ἡμῶν διαβιβάζεσθαι πρὸς ἐκείνην, ὡς ἔοικε, κατεπίστευσεν. *Theoph. contin.* ed. Bon., p. 31,8—21).

„Къмъ вѣрата той (Лъвъ) толкова силно свирѣпствуваше, щото смѣташе за добро да не произнася името Божие. Защото, когато съ клетва сключваше 30-годишния договоръ съ хуннитѣ, тъй наричанитѣ българи, и довършваше мирнитѣ съглашения, понеже съ клетва трѣбаше да ги подтвърдява и заякчава, не употрѣби при това нашитѣ (свѣтии) — Бога и небеснитѣ сили или станалата по плъть майка на Христа Бога — за очевидци и свидѣтели на казваното и извършваното, но, като нѣкоя варварска душа, лишена отъ благочестие, употрѣби за свидѣтели на извършваното кучета и онова, съ което нечестивитѣ народи принасятъ жертви, и (ги) разсичаше; и не се гнусѣше за подтвърдение да произнася прѣзъ уста това, съ което тѣ си служеха, а християнската вѣра повѣри на онии, които щѣли да бждатъ нѣкога-си отъ насъ, както подобаваше, обърнати въ нея".

При сравнението на тоя разказъ съ Генесевия, ясно се изтъква сжщиятъ похватъ на Теофановия продължатель къмъ своя главенъ изворъ, както вече имахме случай нѣколко пжти да посочимъ. И по изрази, и по съдържание става явно, че той е използувалъ извѣстието на Генесия изцѣло и го допълнилъ съ собствени разсжждения, безъ да има подъ ржка биографията на патриархъ Никифора, защото, ако сравнимъ разказа на Игнатия съ онія на Продължателя, ще видимъ, че въ подробноститѣ за извършването на самата клетва, или по-добрѣ на обредитѣ при скрѣпяването на мирния договоръ тѣ сжществено се различаватъ: споредъ Игнатия, когато Лъвъ V подтвърдявалъ съ клетва договора, той изливалъ на земята вода отъ чаша, обрѣщалъ конски сѣдла, хващалъ нѣкакви-си тройни ремъци и вдигалъ нагорѣ трѣва, а, споредъ Продължателя, разсичалъ жертвени кучета и произнасялъ нѣкакви-си думи. Нѣма съмнѣние, че въ дадения случай ще трѣба да дадемъ прѣдпочтение по-скоро на съврѣменния писатель — Игнатия, отколкото на Теофановия продължатель, чието извѣстие за употрѣбението на кучета при извър-

шването на договорната клетва у българитѣ-езичници, очевидно, ще трѣба да отнесемъ къмъ неговитѣ лични прибавки и догадки: той, може би, е чувалъ или прочелъ нѣйдѣ за обичая у другъ нѣкой езически народъ да се употрѣбяватъ кучета при клетвата и го пренесълъ върху българитѣ. Поради това и приведенията тукъ неговъ разказъ за насъ нѣма никаква историческа стойность, а извѣстието му за договорната клетва на българитѣ трѣба да се изостави като съвършено невѣрно.[1])

Напослѣдъкъ писа по сжщия въпросъ Г. Кацаровъ,[2]) който изтъква, че „не може да съ съгласи по никакъвъ начинъ съ това (горнето наше) мнѣние, а мисли, напротивъ, че Продължателтъ на Теофана е черпалъ не отъ Генесия, а отъ другъ нѣкой изворъ, който е разказвалъ подробно за клетвения обредъ при сключването на договора и който ни остава неизвѣстенъ".[3])

Всички византинисти признаватъ, че въ основата на Продължателевата хроника е легнала хрониката на Генесия.[4]) Особено документално доказа зависимостьта на първия отъ втория Хиршъ за събитията отъ българската история отъ врѣмето на Лъва V Арменецъ,[5]) както и ние това изтъкнахме вече на нѣколко мѣста. Въ дадения случай тая зависимость не тъй ясно личи поради краткостьта на изложението у Генесия; но все пакъ априорно може да се твърди, че Продължателтъ не ще е оставилъ безъ внимание и занимаващето ни извѣстие. Впрочемъ самото употрѣбение на името οἱ Οὔννοι за българитѣ, което намираме и у двамата автори и което Продължателтъ нийдѣ на друго мѣсто не употрѣбява въ тоя смисълъ, е достатъчно да установи зависимостьта му отъ Генесия; въ полза на това не по-малко говори и изразътъ εἰρηνικαὶ συμβάσεις.

Никой не отрича, че Продължателтъ се е ползувалъ и отъ други неизвѣстни намъ извори, обаче въпросътъ се касае до това: доколко извѣстията, черпани отъ тия други извори, сж пригодни и въ каква свръзка се намиратъ съ събитията, къмъ които той ги отнася. Историческата критика доказва, че Продължателтъ се разпорежда най-произволно съ тѣхъ, като въ сжщото врѣме ги попълва съ свои собствени разсжждения[6]) нѣма да говоримъ за тенденцията, която той прокарва въ хрониката си.[7]) Така и въ нашия случай: той е ималъ свѣдѣния, че клетвата надъ и съ куче се употрѣбявалъ у нѣкой езически народъ, напр., у маджаритѣ или у печенѣзитѣ, за конто Константинъ Багренородни е ималъ събрани много и разни

---

[1]) Вж. *В. Н. Златарски*, Клятва у языческихъ болгаръ, въ „Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго", Петроградъ, 1905, стр. 253/8.

[2]) *Г. Кацаровъ*, Клятвата у езическитѣ българи. СпБА, кн. III (1912), стр. 113—120.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 117.

[4]) *A. Rambaud*, L'empire grec au X-me siècle, Paris, 1872, p. 545 и сл. — *F. Hirsch*, каз. съч., стр. 175—302. — *K. Krumbacher*, каз. съч., стр. 348.

[5]) *F. Hirsch*, каз. съч., стр. 182—191.

[6]) Пакъ тамъ, стр. 186.

[7]) Пакъ тамъ, стр. 224.

свѣдѣния; но той съвсѣмъ произволно приписалъ тоя обредъ на българитѣ съ цѣль да попълни съ конкретни случаи краткитѣ данни на своя главенъ изворъ — Генесия, като смѣталъ, че и българитѣ въ даденото врѣме сж били варвари и езичници, какъвто е билъ и народътъ, за който е прочелъ, че употрѣбява кучета при клетвата. Съ подобенъ похватъ Теофановиятъ продължатель си служи и на други мѣста.[1])

По-нататъкъ Кацаровъ пише: „У продължателя четемъ: κύνας μέν, καὶ οἷς τὰ ἄνομα ἔθνη θύουσι, ἐχρῆτο μάρτυσι τῶν πραττομένων; тия нѣща, на които жъртвуватъ нечестивитѣ народи, сж нѣроятно сжщитѣ, за които говори Игнатий; продължателътъ на Теофана е челъ за тѣхъ въ своя изворъ, ала не ги описва подробно, ами се задоволява да изтъкне изрично само разсичането на кучетата като най-безбожния измежду обредитѣ, които извършилъ Лъвъ V “[2]) Но такова заключение едвали е възможно да се прави, защото Кацаровъ е изпусналъ изъ-прѣдъ видъ характерната черта въ изложението на Продължателя: той не само напълно използува своитѣ извори, но ги и попълва съ свои лични разсжждения — това е единъ похватъ, за да бжде, колкото е възможно, по-подробенъ, тъй че, ако той е ималъ подъ ржка такъвъ изворъ, който е давалъ нѣщо повече отъ „разсичането на кучета“, той сигурно не би пропусналъ да го съобщи, но такова нѣщо, очевидно, не е ималъ.

Що се отнася до приведената фраза, въ която Кацаровъ е готовъ да види натѣкваие за ония обреди, които ни съобщава Игнатий, ще забѣлѣжимъ, че той не съвсѣмъ правилно разбира смисъла имъ. Той я прѣвежда: „кучета и други (нѣща), на които жъртвуватъ нечестивитѣ народи“. Такъвъ прѣводъ не може да счита за точенъ, защото по смисълъ дори не се върже съ прѣднята фраза: той „употрѣбилъ като свидѣтели на направеното кучета и други (нѣща), на които жъртвуватъ нечестивитѣ народи“; значи, „кучета и други (нѣща)“ се явяватъ сжщества, „на които“ се принася жертва, когато смисълътъ е тъкмо обратенъ — „кучета и други (нѣща)“ сж обекти, *които* нечестивитѣ народи принасятъ *въ жертва* или *съ които* се принася жертва, защото въ първия смисълъ тѣ не биха могли да се употрѣбятъ за свидѣтели; освѣнъ това, ако, наистина, нечестивитѣ народи *жертвуватъ на кучета*, то въ такъвъ случай защо трѣба послѣднитѣ да се разсичатъ. Очевидно не такъвъ е смисъла, който дава Кацаровъ. Затова, споредъ насъ, по-правиленъ е прѣдлаганиятъ отъ насъ прѣводъ: „той употрѣби за свидѣтели на извършваното кучета и (онова), съ което нечестивитѣ народи принасятъ жертви“, а въ такъвъ случай послѣднего изречение е нищо друго освѣнъ прибавка на Продължателя, за да бжде по-пъленъ въ изложението си, защото, ако знаеше това „онова“ или тия „други (нѣща)“, той не би пропусналъ да ги съобщи.

---

[1]) Вж. по-горѣ, стр. 413—414, 428—429.

[2]) *Кацаровъ*, п. т., стр. 117.

Г. Кацаровъ намира още, че ние не сме прѣвели правилно слѣднята фраза: καὶ διὰ στόματος ἄγειν. οὐκ ἐμυσάττετο εἰς βεβαίωσιν οἷς ἐκεῖνοι ἐμφορούμενοι, която той прѣвежда: „като не се погнусилъ да вкуси за потвърждение (на клетвата) отъ това, съ което тѣ се пълнятъ". Нека видимъ, доколко е правиленъ и тоя прѣводъ. Прѣди всичко ще обърнемъ внимание на конструкцията. Приведеното тукъ изречение е съвсѣмъ самостойно и не се намира въ подчиненость отъ прѣдходното, както го поставя Кацаровъ, слѣдов. въ него се говори за нѣщо съвсѣмъ отдѣлно, безъ да има нѣкакво отношение къмъ онова, което е прѣдметъ на прѣдходното изречение, както това показва и съюзътъ καὶ. — Послѣ, изразътъ διὰ στόματος ἄγειν и нийдѣ и никога не е значилъ и не значи „кусвамъ отъ нѣщо"; буквално то значи „водя, прѣкарвамъ нѣщо прѣзъ уста", оттука „произнасямъ", подобно на διὰ στόμα ἄγειν и διὰ στόματος или ἀνὰ στόμα ἔχειν = „имамъ нѣщо на уста, постоянно говоря за нѣщо, изказвамъ, споменувамъ", тъй че тия изрази даватъ понятие за излизане, а не за влизане на нѣщо прѣзъ уста, и то само въ смисълъ на говорене, а не на пиене. — Глаголъ ἐμφορέω буквално значи „внасямъ", употрѣбява се само medium ἐμφορεῖσθαι и значи 1. „бивамъ носенъ на нѣщо" и 2. „внасямъ, приемамъ нѣщо въ себе си, напълнамъ се, наснщамъ се, безъ мѣрка се наслаждавамъ, ползувамъ се, обременявамъ се", оттука „употрѣбявамъ нѣщо въ зло", латин. abutor; поради това и ἐμφορούμενοι, прѣдъ видъ на посоченото значение на διὰ στόματος ἄγειν, трѣба да се разбира само въ прѣносенъ, а не въ конкретенъ смисълъ. Защото, ако приемемъ прѣвода на Кацарова, то ще трѣба да допуснемъ, че българитѣ постоянно се пълнѣли, постоянно сж пнели, както той пояснява, кучешка кръвь. Най-сетнѣ ще отбѣлѣжимъ още и това, че както οὐκ ἐμυσάττετο е imperf. „не се гнусѣше", а не „не се погнусилъ", тъй и ἄγειν и ἐμφορούμενοι съдържатъ въ себе си минало несвършено.

И тъй, споредъ насъ, правилнията прѣводъ на занимаващата ни фраза ще бѫде: „и той не се гнусѣше да произнася (това), съ което тѣ си служеха (или „което употрѣбяваха въ зло за себе си"). Защо Кацаровъ е измѣнилъ тъй много истинския смисълъ на тая фраза, за насъ остава непонятно. Ние не можемъ да допуснемъ, че това той е направилъ само подъ влияние на прочетеното въ книгата на Lasch'a,[1]) какво „у тунгузитѣ най-силната клетва се счита оная, при която се заколва куче; обвинениятъ пилъ отъ неговата кръвь и произнасялъ формулата: „както истински пия тая кръвь, тъй говоря истината; ако лъжа, нека загина като това куче", или какво „у самоѣдитѣ сѫществува подобна клетва",[2]) та по тоя начинъ да накара и българитѣ, които, споредъ продължателя на Теофана, разсичали кучета при клетвата, да пиятъ така сѫщо кръвьта имъ. Подобна аналогия не е допустима още и затуй, защото между бъл-

[1]) Das Eid, seine Entstehung und Beziehung zu Glaube und Brauch der Naturvölker, Stuttgart. 1908, S. 30 сл. 84 сл.

[2]) *Кацаровъ*, каз. ст., стр. 118.

гари и тунгузи нѣма нищо сродно, нито пъкъ съ самоѣдитѣ, които принадлежатъ къмъ съвсѣмъ друга група народи.

Както и да било, но ние не считаме, че Кацаровъ съ горнитѣ доказателства е оборилъ нашето мнѣние. Безъ да отричаме, че кучето е играло роля при клетвата у нѣкои езически и природни народи, ние все пакъ ще останемъ убѣдени, че българитѣ не сж разсичали кучета при договорната клетва, до тогава, докогато това се подтвърди отъ другъ нѣкой книжовенъ изворъ, заслужващъ довѣрие, но не отъ извѣстнето на Теофановия продължатель, който произволно, както посочихме, е приписалъ тоя клетвенъ обичай на българитѣ; напротивъ, ние имаме едно извѣстие, отъ което ясно личи, че българитѣ, прѣди да приематъ християнството, сж боготворили кучетата и нѣкои дори имъ принасяли жертви.[1]) Поради това за сега ние приемаме само онова за българската договорна клетва, което ни дава съврѣменникътъ — дяконъ Игнатий за обредитѣ на българитѣ при договорната клетва.

Считаме още за нужно да забѣлѣжимъ, че Кацаровъ е прѣвелъ не съвсѣмъ правилно нѣкои мѣста въ текста на дякона Игнатия. Така, изреченнето: τὰς δὲ φιλοτησίας ἤτοι σπονδὰς . . . . . οὕτως αἰσχρῶς καὶ ἀκόσμως ἀποπερανθείσας той прѣвежда: „за тъй срамно и неприлично сключеното приятелство или договоръ“. Кацаровъ изпусналъ изъ-прѣдъ видъ, че 1. ἤτοι тукъ не значи „или“, а ἤ τοι = „дѣйствително, наистина, разбира се, обаче, все пакъ“, ср. лат. sane, certe, quidem, и се намира въ свръзка съ първото изречение на текста, защото авторътъ привежда единъ фактъ, дѣто Лъвъ V „наистина“ се показалъ μισαλήθης къмъ τὰ θεῖα καὶ τοὺς διὰ τιμῆς ἄγοντας ταῦτα; 2. φιλοτησίας не е сжществ., а прилагат., съгласувано съ σπονδάς, и значи „приятелски“, и 3. ἀποπεραίνω не значи „сключвамъ“, а „изкарвамъ до край, довършвамъ, завършвамъ, свършвамъ“, тъй че тукъ става дума не за това, че договорътъ билъ сключенъ „безсрамно и неприлично“, защото въ такъвъ случай послѣдниятъ не би билъ „приятелски“, а за това, че, слѣдъ като билъ сключенъ, той билъ завършенъ безсрамно и неприлично съ туй, дѣто императорътъ употрѣбилъ варварско-езическитѣ обичаи вмѣсто християнскитѣ; въ това се и заключава безсрамието и неприличието. — Изразътъ ἐπιδακρύω θερμότατα не значи „проливамъ горчиви сълзи“, а „проливамъ най-горещи сълзи“. — Най-сетнѣ изреченнето καὶ διὰ πάντων τούτων ἑαυτὸν ἐπαρώμενον Кацаровъ прѣвежда: „за да закълне себе си чрѣзъ всичко това“. Прѣди всичко ἐπαράομαι първоначално значи „желая за себе си, измолвамъ“, а особено „желая зло нѣкому, призовавамъ проклятие върху нѣкого, проклинамъ нѣкого“, ср. лат. imprecor;[2]) формата ἐπαρώμενον тукъ не съдържа

[1]) Вж. Теофилактъ Охридски въ Житието на Тивериуполскитѣ мжченици § 28, *Migne*, Patrol. gr. t. 126 p. 190, като говори за религията на българитѣ, между другото казва: „Тѣ (българитѣ) не знаели Христовото име служели на скитското безумие, както на слънцето, тъй и на луната и на другитѣ звѣзди, а *нѣкои принасяли жертва и на кучета.*“

[2]) *Tougard*, ib., p. 69, 71, прѣвежда тая фраза така: et par toutes ces choses se souhaiter du mal à lui-même.

цѣль, а е еднаква съ другитѣ причастия ἐπιλείβοντα, ἀναστρέφοντα, ἁπτόμενον и αἴροντα, т. е. тя е сжщия accus. cum participio, който зависи отъ гл. ὁρᾷν, тъй че тая фраза и по форма, и по съдържание е не точно приведена у Кацарова.[1])

Какво значение сж имали обредитѣ, които, споредъ Игнатия, българитѣ сж употрѣбявали при договорната клетва, не може да се посочи положително. Кацаровъ прѣдполага, че и у българитѣ, както и у другитѣ народи, споредъ Lasch'a, цѣлта на възлиянието съ вода върху земята е да се призове духътъ на земята и водата като свидѣтели на клетвата. Колкото за значението на останалитѣ три обреда, то не е съвсѣмъ ясно за него; но все пакъ мисли, че „изброенитѣ въ въпросния български обредъ прѣдмети сж тѣсно свързани съ живота на старитѣ българи, конто, както е извѣстно, сж били добри коневъдци и конници; какво значение е ималъ за тѣхъ коньтъ, показва и фактътъ, че тѣхното знаме било конска опашка."[2]) Но още по-ясно се изпъква това значение въ слѣднитѣ думи на арабския писатель *ал-Масуди:* „конетѣ имъ (на българитѣ), които тѣ употрѣбяватъ за война, се пасатъ постоянно свободно по ливадитѣ, и никой не язди на тѣхъ, освѣнъ само прѣзъ врѣме на война, и, ако се намѣри човѣкъ, който въ мирно врѣме се качи на военень конь, убиватъ го".[3])

15. Чаталарскиятъ Омортаговъ надписъ.

(Къмъ стр. 319).

За пръвъ пжть тоя надписъ биде издаденъ отъ Ѳ. Ив. Успенски, който и даде първодто четене и разбиране на съдържанието му.[4]) Самиятъ надписъ е доста повръдень въ нѣкои мѣста, за възстановяването на които могатъ да се прѣдложатъ и други попълвания, несходни съ ония на Успенскн, както това показа и Бйори.[5]) Затова ние ще се спремъ тукъ само върху тия мѣста, които, споредъ насъ, допущатъ други възможни попълвания. Такива мѣста сж слѣднитѣ:

8 р. съдържа: ΙCTINTOYTZANKЄ . . ., които Успенски попълва: εἰς τὴν Τοῦτζαν καὶ [ἐπῆγε. Бйори не е съгласенъ съ това четене, защото „Омортагъ е живѣлъ въ миръ съ гърцитѣ." Той прѣдлага да се попълни съ ἔδειξε (ἔδιξε) или съ нѣкоя подобна дума.[6]) Но намъ ни се струва, че, понеже въ надписа слѣдъ ΚЄ ясно

---

[1]) Каз. ст., стр. 115.

[2]) Пакъ тамъ, стр. 118—120.

[3]) *А. Я. Гаркави,* Сказанія мусульманскихъ писателей, стр. 126.

[4]) Вж. *Абоба-Плиска,* стр. 545—546; въ албома табл. CXVIII — факсимиле.

[5]) *Bury,* Eastern Roman Empire, р. 368—9; Извѣстия на Ист. Д-во, IV, стр. 144—5.

[6]) Пакъ тамъ, стр. 368, бѣл. 5; Извѣстия, стр. 147, бѣл. 7.

личи остатъкъ отъ буква М, то най-подходно и по смисълъ ще бѫде попълването М|ZOЄПУ|(Є = μείζω ἐποίησε въ смисълъ „увеличилъ," „усилилъ," „умножилъ," що напълно пояснява τὴν δύναμιν въ слѣдния редъ.

9 р.: TINΔYNΔMINTOY . . . ., споредъ Успенски значи τὴν δύναμιν τοῦ [ἐπ!, а споредъ Бйори ἐπ! = ἰς = εἰς. Но ἐπ! тукъ е неумѣстно прн недопустимостьта на гл. ἐπῆγε въ 8 р.; освѣнъ това формата τοῦ вмѣсто αὐτοῦ или αὑτοῦ не се срѣща нито на единъ отъ другитѣ надписи отъ врѣмето на Омортага, нѣма да говоримъ за нашия надписъ, дѣто навсѣкѫдѣ стои αὐτοῦ. Затова ние мислимъ, че при μείζω ἐποίησε по-подходно ще бѫде, ако тоя редъ се попълни съ TOY[NANTION = τοὐναντίον въ смисълъ „споротн," „спрѣмо," „откъмъ," т. е. че съ издигането на новата крѣпость се увеличавала и мощьта, силата на държавата спрѣмо, споротн гърци и славѣни, както това дава да се разбира слѣдниятъ редъ.

12 р.: ICTINTOYTZANMЄTOI . . ., ,,|/\/|||/|||||N, което Успенски попълва и чете: εἰς τὴν Τοὐτζαν μετ[ήνεγκε. Споредъ Бйори това попълване е „много съмнителио," а пъкъ споредъ насъ вече самитѣ добрѣ запазени букви въ края на тоя редъ не допущатъ подобно попълване, а още повече пъкъ глаголна форма, която непрѣменно би имала прѣдъ себе си ΚЄ = καί. Като виждаме въ крайнитѣ остатъци отъ букви, (които въ факсимилето на Успенски сѫ пропуснати), думата ΔYΛIN, ние заключаваме, че тукъ е било отбѣлѣзано, дѣ е билъ построенъ мостътъ споротн дворецa и крѣпостьта, именно „отзадъ дворецa," т. е. отвънъ крѣпостьта въ посока отъ сѣверъ къмъ югъ, отъ Плиска къмъ новия дворецъ, и затова ние прѣдлагаме възъ основа на това, че слѣднята подиръ Τοὐτζαν дума се е почвала съ MЄTOI, да попълнимъ реда съ MЄTOПICΘЄ = μετόπισθε или MЄTOПIN = μετόπιν τὴν αὐλήν.

14—15 рр.:...ΚЄ/////////\ ..ı.... N|CTYΛONЄ TI(ЄN ΛЄON....I. Успенски прѣдлага да се чете: . . . . καὶ [εἰς ἕν]α [τῶ]ν | στύλων ἔστησε λέον[τας χαλκοῦς]| δύο, т. е. „и поставилъ два мѣдни лъва на една отъ колонитѣ." Бйори намира такова разположенне за „крайно неартистично" и затова прѣдлага да се чете: καὶ [μέσ]α [τῶ]ν στύλων κτλ., което и ние възприемаме като най-подходно и по форма, и по смисълъ.

17 р. A]|PXONTANMЄTON ПОУ . . AYTΘ, споредъ Успенски, гласи: ἄ]ρχονταν μὲ τὸν πό[δα] αὐτοῦ. Тукъ μὲ, споредъ насъ, е непонятно и необяснимо, защото въ цѣлня надписъ за княза се говори въ 3-то лице, а не въ 1-во и 3-то, както е въ Търновския надписъ.[1]) Ние мислимъ, че тукъ по-скоро е пропусната отъ каменорѣзача цѣла сричка TA подъ влияинето на слѣднята дума, която така сѫщо се почва съ T—TON, и попълваме MЄ[TA] въ значение „съ," което подхожда на гл. κάμπτειν, т. е. „навежда," а оттука „притиска" μετὰ τὸν πόδα αὐτοῦ — „съ ногата си."

---

[1]) Вж. по-долу, Притурка № 16.

18—19 рр.: ΤΟΝΒΑCΙΛΕΑΚΑ . . . . . Успенски попълва: τὸν βασιλέα κά[μπτειν ἕως δπάρ|χῃ или τρέ|χῃ, но Бйори прѣдлага да се чете: κάμψειν, което, споредъ насъ, е по-правилно и отговаря на ζήσειν въ 22 р.

19 и 20 рр.: . . . Η ΤΘΤΖΑ ΚΕΕΟC . . . . | ΤΘC ΠΟΛΘC ΒΘΛΓΑ . . ΙC ΕΠΙΕ. За тия редове Успенски дава: . . . ἡ Τοῦτζα καὶ [ϑ]ώσ[ῃ αἰχμαλώ|τους πολ[λ]οὺς Βουλγά[ρ]ους, ἔπε[ιτα. Това попълване Бйори счита за „крайно съмнително реставриране", безъ да прѣдлага друго нѣкое, а се ограничава само съ поправката δόσιν, т. е. δώσειν вм. ξώσῃ. Обаче, ако се вгледаме по-внимателно въ остатъцитѣ на буквитѣ на камъка, па дори и въ факсимилето на Успенски то лесно ще се убѣдимъ, че подобно попълване е недопустимо. И наистина, слѣдъ ΚΕ (р. 19) се ясно очертаватъ диритѣ на буква Є и се чете ΚΕΕΟC, т. е. καὶ ἕως, което напълно подтвърдява и попълването въ р. 18 ἕως τρέχῃ. Слѣдъ ΚΕΕΟC се ясно забѣлѣзва горниятъ край на буква Δ, слѣдов. слѣднята дума се е почвала съ тая буква, която може да бѫде или глаголъ — сказуемо, или друга дума въ изречението. Ние обаче съзираме глагола въ края на р. 20 — въ ΕΠΙΕ . ., което по никой начинъ не може да се чете ἔπειτα, защото въ текста би стояло ΕΠΙΙ, и го попълваме ΕΠΙΕ[ΧΗ, т. е. ἐπέχῃ въ значение „задържа," „запира." Поради това края на р. 19 попълваме ΑΝΤΙCΤΑ, или рр. 19 и 20 слѣдъ Τοῦτζα четемъ: κ(αὶ) [ἕ]ως ἀ[ντιστά]|τους πολ[λ]οὺς Βουλγάρους ἐπέ[χῃ и слѣдъ това прибавяме κε = καὶ за свръзка съ слѣднето изречение.

24 и 25 рр. За ΒΘΛΓΑΡΙCΤΙCΙΓΟΡΕΛΕΜ | ΓΡΙΚΙCΤΙ ΙΝΔΙΚΤΙΟΝΟC . ΙΕ, които Успенски чете: Βολγάραις τῇ σιγορελεμ Γραικοῖς τῇ ἰνδικτιῶνος ιε'. Ние приемаме четенето на С. П. Шестакова[1]) и І. Мнккола,[2]) които независимо единъ отъ другъ прѣдлагатъ правилното четене βουλγαριστὶ[3]) σιγορελεμ γραικιστὶ[3]) ἰνδικτιῶνος ιε'.

И тъй цѣлия надписъ ние четемъ така въ книжовенъ правописъ:

Κάνας ὑβιγ(ὴ)
Ὡμουρτὰγ (εἰ)ς τ(ὴ)ν
γ(ῆ)ν, ὅπου γεν(ή)θ(η)ν
ἐκ θεοῦ ἄρχ(ω)ν ἐστίν·
(εἰ)ς τ(ῆ)ς Ἰλ[ύ]σκας
τὸν κά(μ)πον με-
νοντα ἐπ(οίη)σεν αὐλ(ὴ)ν
(εἰ)ς τ(ὴ)ν Τοῦτζαν κ(αὶ) [μείζω ἐπ(οίη)σε
τ(ὴ)ν δύναμιν τοῦ[ναντίον
Γραικοὺς κ(αὶ) Σκλάβους· κ(αὶ) . . .

[1]) Вж. *Bury*, Хронологическій циклъ болгаръ, прѣв. Н. М. Петровскій, Казань, 1912, отдѣл. отнеч. стр. 9, бѣл. 1.

[2]) *І. Миккола*, Тюрко-болгарское лѣточисленіе, въ Извѣстія Отд. руск. яз. и словес., т. XVIII (1913), кн. 1, стр. 247, бѣл. 1. — *Още същия*, Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren, S.-A. S. 4, Amm. 1

[3]) Подобно на Σκλαβιστὶ „по славѣнски" и Ρωσιστὶ „по руски" у Константина Багренородни, напр., въ De administr. imperio ed Bon., p. 75—77.

τεχνέως ἐπ(οίη)σεν γέφ[υραν
εἰ]ς τ(ὴ)ν Τοῦτζαν μετό[πισθεν τὴν αὐλὴν
κ(αὶ) ἔστ(η)[σεν] (εἰ)ς αὐτὸ [τὸ κάστρον
στύλους τέσ(σ)αρ(ει)ς κ(αὶ) [μέσα τῶν
στύλ(ω)ν ἔστ(η)σεν λέον[τας χαλκοῦς
δύο. ὁ θεὸς ἀξι(ώ)σ(η) τὸν ἐ[κ] θε[οῦ ἄ-
ρ̣χονταν με[τὰ] τὸν πό[δα] αὐτοῦ
τὸν βασιλέα κά[μψειν ἕως τρέ-
χ(η) ἡ Τοῦτζα κ(αὶ) [ἕ](ω)ς [ἀντιστά-
τους πολ[λ]οὺς Βουλγάρ(οι)ς ἐπέ[χῃ κα!
τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποτάσ(σ)οντα χ[αί-
ροντα κ(αὶ) ἀγαλ[λ]ιώμενος ζ(ή)σ(ει)ν
ἔτ(η) ἑκατόν. (ἡ)το δὲ ὁ κ(αι)ρὸς ὅταν
ἐκτίσθ(η)ν βουλγαριστὶ σιγορ ἔλεμ
γρ(αι)κιστὶ ἰνδικτι(ῶ)νος ιε΄.

т. е. „Великиятъ ханъ Омуртагъ е князъ отъ Бога въ земята, дѣто се е родилъ. Като остая (да прѣбждва) въ лагера на Плиска, той построи аулъ (дворецъ) на Туча и уголѣми силата си спрѣмо гърци и славѣни. И построи искусно мостъ на Туча отзадъ аула (двореца); а въ самата крѣпость постави четири стълпа и между стълповетѣ два мѣдни лъва. Нека Богъ удости княза отъ Бога да притиска съ ногата си императора, докато тече Туча и докато тя задържа многото български противници, и, като покорява враговетѣ си, въ радость и веселие да проживѣе сто години. А врѣмето, когато той (дворецътъ или крѣпостьта) биде построенъ, бѣше по български сигоръ елемъ, а по гръцки 15-и индиктионъ.[1])

16. Търновскиятъ Омортаговъ надписъ.

(Къмъ стр. 325/6).

Макаръ че тоя надписъ бѣ издаденъ още въ 1859 г. споредъ прѣписа на д-ра Х. С. Даскалова,[2]) обаче поради това, че той не бѣ точно прѣписанъ отъ първия му издатель, нѣкои редове въ текста останаха за дълго врѣме тъмни и породиха разни четения.[3]) Намъ се удаде щастливъ случай първъ да снемемъ естампажъ отъ надписа и да дадемъ правилното му и точно четене.[4]) По-сетнѣ

[1]) Обясненіе на хронологическитѣ данни тукъ вж. по-горѣ, стр. 324—325 и Притурка № 1, стр. 370—371.

[2]) Вж. „Открытія въ древней столицѣ болгарской Терновъ“ въ „Чтенія въ Импер. Общ. ист. и древ. россійскихъ при Москв. университетѣ“ за 1859 г., кн. 2 и отдѣленъ отпечатъкъ стр. 15—16. — „Български книжици“ за 1859 г., стр. 410—411.

[3]) *А. Гильфердингъ*, Сочиненія, I (1868), стр. 41, бѣл. 2. — *Иречекъ*, Исторія болгаръ, одес. изд., стр. 181—182. — *Хр. Лопаревъ*, Двѣ замѣтки и пр. п. т., стр. 341—362.

[4]) За историята на надписа и за разнитѣ четения вж. *В. Н. Златарски*, „Два извѣстни бълг. надписа отъ IX. в.“, въ СбНУК. кн. XV (1898), стр. 131—136. — Ср. *Jireček* въ Achiv f. sl. Philologie Bd. XXI (1899), S. 611.

Θ. Ив. Успенски издаде факсимиле на самия текстъ и прѣдложи ново разбиране на съдържанието,[1]) върху които ние искаме тукъ да се поспремъ.

Ние четемъ гръцкия текстъ на тоя надписъ въ книжовенъ правописъ така:

Κάν[ν]ας ὑδι|-
γη (ωμ) Ὁ
μορτάγ·(εϊ)-
ς τὸν παλ(αϊ)-
ὸν (οἶ)κον α-
ὐτοῦ μέν(ων)
ἐπ(οίη)σεν ὑπ-
έρφ(η)μον (οἶ)κο[ν]
(εϊ)ς τὸν Δανοῦβ-
ιν· κ(αὶ) ἀνὰ μέσα
τ(ῶ̃)ν δυῶν (οἶ)κ(ων)
τ(ῶ̃)ν παμφ(ή)-
μ(ων) καταμετρή-
σας. (εϊ)ς τ(ὴ)ν μέσ(η)ν ἐ-
π(οίη)σα τοῦμβαν· κ(αὶ)
ἀπὸ τὴν αὐτὴ[ν] μέσην
τῆς τούμβας ἕ(ω)ς τὴν αὐλ(ήν)
μου τὴν ἀρχ(αί)αν (εϊ)σὶν ὀργ(υιαὶ)
μυρι·άδες β' (καὶ) ἐπὶ τὸν Δ-
ανοῦβ·ιν (εϊ)σὶν ὀργ(υιαὶ) μυ-
ριάδες β'. τὸ δὲ αὐτὸ τοῦ[μ]β·ιν
ἐστὶν πάμφ(η)μον. κ(αὶ) μετρ(ήσ)
σα[ν]-
τες τ(ὴ)ν γ(ῆ)ν ἐπ(οίη)σ[αν] τὰ
γράμ[μ]ατα
ταῦτα. ὁ ἄνθρ(ω)πος κ(αὶ) κ-
αλὰ ζ(ῶ̃)ν ἀποθν(ή)σκ(εϊ) κ(αὶ)
ἄλ[λ]-
ος γεν(ν|ᾶτ(αϊ) κ(αὶ) ἵνα ὁ ἔσχα-
τον γ(ι)-
νόμενος ταῦτα θε(ω)ρ(ῶ̃)ν ὑποι·νή-
σκετ(αϊ) τὸν π(οιή)σαντα· ἀυτὸ·
τὸ δὲ ὄ-
νομα τοῦ ἄρχοντός ἐστ(ϊ)ν Ὼ-
μορτάγ κάννας ὑδιγη. ὁ θ(εὸ)ς ἀ-
ξ(ιώ)σῃ αὐτὸν ζ(ῆ)σ(αϊ) ἔτ-
η ρ'.

т. е. „Великиятъ ханъ Омортагъ, като остая въ стария си домъ съгради прѣславенъ домъ при Дуиавъ. И като измѣрихъ (разстоянието) отгорѣ (т. е. по лицето на земята) между двата всеславни дома, направихъ въ срѣдата гробница. И отъ самата срѣда на гробницата до моя староврѣмски дворецъ (аулъ) има 20 хиляди оргии и къмъ Дунавъ има 20 хиляди оргии. А самиятъ гробъ (склепъ) е всеславенъ. И като измѣриха земята, поставиха тоя надписъ. Човѣкъ, ако и да живѣе добрѣ, умира и другъ се ражда. И нека тоя, който се роди най-сетнѣ, разгледвайки тоя (надписъ), си спомня за оногова, който го (гробъ, склепъ) построи. А името на княза е Омортагъ, велики ханъ. Нека Богъ го удостои да прояивѣе сто години".

Θ. Ив. Успенски чете нашия надписъ така:

Κανὰς Ἰδι|γὴ [ωμ] Ὁμορτάγ. εϊ|ς τὸν παλαι|ὸν οἶκον α|ὐτοῦ μένων| ἐποίησεν ὑπ|έρφημον οἶκον| εἰς τὸν Δανούβ|ην καὶ ἀνὰ μέσα| τῶν δύω οἴκων| τὸν πάμφη|μον. Καταμετρή|σας εἰς τὴν μέσην ἐ|ποίησα τοῦμβαν καὶ| ἀπὸ τὴν αὐτὴν μέσην| τῆς τούμβας ἕως τὴν αὐλὴν| μοῦ τὴν ἀρχαίαν εἰσὶν ὀργυιαὶ| μυριάδες β', καὶ ἐπὶ τὸν Δ|ανούβην εἰσὶν ὀργυιαὶ μυ|ριάδες β'. τὸ δὲ αὐτὸ τοῦβ̃ιν| ἐστὶν πάμφημον. Μετρήσαν|τες τὴν γῆν ἐποίη[σ]ε τὰ γράμα|τα ταῦτα. Ὁ ἄνθρωπος καὶ κ|αλὰ ζῶν ἀποθνήσκει καὶ ἄλλ|ος

[1]) Вж. „О древностяхъ города Тырнова", въ „Извѣстія Рус. Археол. И-та въ Кон-полѣ, кн. VII (1901), стр. 2—6, табл. №№ 2а, 3 и 4.

γεννᾶται καὶ ἵνα ὁ ἔσχατον γε|νώμενος ταῦτα θεορῶν ὑπομνή|σκηται τὸν ποιήσαντα αὐτό. Τὸ δὲ ὄ|νομα τοῦ ἄρχοντος ἐστὶν Ὠ|μορτὰγ Κανὰς Ὑβηγή, Θεὸς ἀ|ξιώσῃ αὐτὸν ζῆσαι ἔ|τη ρ′.

А прѣвѣжда тоя надписъ така: „Ханъ Ивиги Омортагъ, оставаясь въ старомъ дворцѣ своемъ, построилъ великолѣпный дворецъ на Дунаѣ и среди этихъ двухъ дворцовъ *памфимъ*. Сдѣлавъ измѣреніе (пространства), въ самой серединѣ насыпалъ холмъ, а отъ самой середины этого холма и до стараго аула моего двѣ миріады сажень (т. е. 20,000 оргій или 40 верстъ) и къ Дунаю двѣ миріады сажень; а эта самая тумба (насыпь) и есть памфимъ. Измѣривъ землю, сдѣлалъ эту надпись. Человѣкъ существо смертное, хотя бы онъ и хорошо жилъ, а другой раждается (на мѣсто его), и тотъ, кто родится самымъ послѣднимъ, размишляя о семъ, да вспомнитъ сдѣлавшаго сіе. Имя же князя есть Омортагъ Ханъ Ивиги. Богъ да пошлетъ ему столѣтнюю жизнь!“ [1])

Но дали такова разбиране е приемливо?

На първо мѣсто ще отбѣлѣжимъ, че Успенски, споредъ насъ, не съвсѣмъ правилно чете и разбира слѣднята фраза pp. 10—15: K′ ANA MЄCA| TON ΔYŌ YKŌ| TON ΠANΦYMŌ KATAMЄTPHCAC ÏC TÏN MЄCÏN Є|ΠYÏCA TƟMBAN, която той чете: καὶ ἀνὰ μέσα τῶν δύω οἴκων τὸν πάμφημον. Καταμετρήσας εἰς τὴν μέσην ἐποίησα τοῦμβαν, отъ което ясно става, че думата τὸν πάμφημον той взема за сѫществит. име и я отнася като право допълнение къмъ гл. ἐποίησε въ първото изречение на текста. — Но, ако да бѣше тя сѫществ. име, то 1. не щѣше да бѫде поставена съ членъ, какъвто примѣръ имаме въ pp. 7—8: ὑπέρφημον οἶκον и въ pp. 14—15: ἐποίησα τοῦμβαν — и двѣтѣ безъ членъ, като за първъ пѫть споменувани, и 2. въ pp. 21—22: τὸ δὲ αὐτὸ τοῦβῖν ἐστὶν πάμφημον тя щѣше да бѫде непрѣмѣнно съ членъ и при това въ имн. пад. ὁ πάμφημος, ако винит. пад. е τὸν πάμφημον, както я разбира самъ Успенски. Оттука ясно става, че въ първия случай тя, като прилагателно име, се отнася къмъ прѣднитѣ думи τῶν δυῶν οἴκων и трѣба съ тѣхъ да се съгласува τῶν παμφήμων, а въ втория случай тя се отнася и се съгласува съ τὸ δὲ αὐτὸ τοῦ(μ)βιν; тъй че тукъ не става дума за нѣкакъвъ-си „памфимъ“, а τῶν παμφήμων е опрѣдѣление къмъ „двата дома“ въ първия случай, и затова заедно съ τῶν δυῶν οἴκων тя е подчинена на καταμετρήσας, както това показва и съюзътъ καὶ прѣдъ ἄνα, който свързва съ първото изречение второто: καὶ... εἰς τὴν μέσην ἐποίησα τοῦμβαν, а въ втория случай тя е сказуемо съ ἐστὶν на τοῦ(μ)βιν.[2]) Щомъ това се установява, то и подъ τὸν πάμφημον не може да се разбира „насипъ или тумба“,[3]) а е прилагателното πάμφημος, ον, което значи „всеславенъ“.

[1]) *Успенскій*, каз. ст., п. т., стр. 5.

[2]) Така чете това прѣдложение и *J. B. Bury* въ Appendix № 10 къмъ *E. Gibbon*, The history of the decline and fall of the Roman empire, vol. VI (1898), p. 548.

[3]) Впрочемъ Успенски разбира тоя „памфимъ“ ту като нѣщо отдѣлно, ту като едно и сѫщо съ тумба. Вж. *Абоба-Панека*, стр. 551: „памфимъ и тумба“, „памфимъ или тумба“.

Що се отнася до думата ТѢКѢ р. 21, то Успенски, за да „придаде на това странно речение τουβε̄ исканата форма", прѣнася надреднія знакъ за изпущането на носовия звукъ отъ ι надъ ου и чете τοῦβι = τοῦμβι. Но такова прѣнасяне, споредъ насъ, е произволно, защото знакътъ — въ цѣлия надписъ е поставенъ навсѣкждѣ въ въ края на думитѣ и означава, че е изпусната само буквата ν; въ срѣдата на думата той е поставенъ само въ МЄТРІСѦТЄ, и то защото редътъ се свършва на МЄТРІСѦ. Това може да се счита за правило, о което каменорѣзачътъ се строго придържалъ, затова и прѣнасянето, което прави Успенски, е недопустимо. Очевидно, че тая дума трѣба да се чете τοῦβιν вм. τούβιον,[1]) което пъкъ стои вм. τούμβιον; буквата μ е тукъ случайно пропусната отъ каменорѣзача, както той е пропусналъ въ р. 16 бук. Н: ТІІН ΔΥΤΝΜЄ НИ.

И тъй, тая дума ние срѣщаме въ нашия надписъ въ двѣ форми τοῦμβα и τοῦμβιν или τούμβιον. Нѣма съмнѣние, че въ τοῦμβα, лат. tumba трѣба да видимъ латинизирана гръцката τύμβος = „надгробенъ надписъ, гробъ, гробница"; но имаме и друга форма τούμβιον, която ни подсѣща, че трѣба да различаваме, както и самиятъ надписъ различава, двѣ части въ това, което Омортагъ е построилъ между двата всеславни дома (дворца), а именно: 1. τούμβιον самия „гробъ", „склепъ", който билъ πάμφυμον, т. е. „всеславенъ, вѣликолѣпенъ" и 2. τοῦμβα — самата „гробница", постройката, въ която се намиралъ τούμβιον.

Не съвсѣмъ точно, споредъ насъ, Успенски е прѣвелъ и изречението: ταῦτα θεωρῶν ὑπομνήσκεται τὸν ποιήσαντα αὐτό. Глаг. θεωρέω не значи „размишлявамъ"; ταῦτα, очевидно, се отнася къмъ τὰ γράμματα, а αὐτὸ — къмъ τούμβιον, тъй че едва ли може да се разбира това изречение тъй отвлѣчено, както го прѣвежда Успенски.

17. Маламиръ не е Пресиянъ.

(Къмъ стр. 336).

Опитътъ на проф. Бйори напослѣдъкъ да докаже, че Маламиръ и Пресиянъ сж една и сжща личность,[2]) ни кара още веднажъ да се повърнемъ къмъ тоя въпросъ. Макаръ че ние вече отдавна сме се изказали противъ това мнѣние,[3]) все пакъ считаме за нужно отново да разгледаме извѣстията, които за сега притежаваме по тоя въпросъ, и да покажемъ, доколко заключенията на Бйори сж вѣрни и приемливи.

Като изходна точка при разглеждането на въпроса Бйори взема извѣстието на българския охридски архиепископъ Теофилакта въ

---

[1]) Както, напр., Δανοῦβιν вм. Δανούβιον въ нашия надписъ, или τοῦφιον вм. τούφιον вж. у *Sophocles'a* s. v.

[2]) *J. B. Bury*, Eastern Roman Empire, p. 481—484.

[3]) Вж. *В. Н. Златарски*, Прѣемницитѣ на Омортага, п. т., стр. 755—777, Извѣстията за българитѣ и пр., стр. 35—36.

житието на Тивериуполскитѣ мѫченици.[1]) „Той (Теофилактъ), пише Бѣори, разказва, че Омортагъ ималъ три сина, Ἐνραβωτᾶς (най-стари), Ζεηνίτζης и Μαλλομιρός; че послѣдниятъ наслѣдилъ баща си (ᾧ δὴ καὶ ἡ τοῦ πατρὸς ἀπεκληρώθη ἀρχή) и умъртвилъ Енравота, който билъ прнелъ християнството. Слѣдниятъ повелнтель, подиръ Маламира, билъ Борисъ, когото Теофилактъ означава като синъ на Звиница.[2]) И тъй, споредъ него, тамъ е имало само едно царуване, онова на Маламира, между смъртьта на Омуртага и покачването на Борпса.“[3]) Всичко това безспорно е вѣрно, но намъ нн се струва, че Бѣори не е използувалъ всички извѣстия у Теофилакта, които засѣгатъ интересуващия ни въпросъ, въ тѣхната вѫтрѣшна свръзка и взаимни съотношения. Затова ние тукъ ще прѣдадемъ разказа на Теофилакта въ по-главнитѣ моменти.

Като съобщава, че *при смъртьта си* Омортагъ ималъ трима сина и че третиятъ отъ тѣхъ Маламиръ наслѣдилъ баща си, Теофилактъ разказва по-нататъкъ слѣднето. Слѣдъ покачването на Маламира на прѣстола, Енравота, като си спомнилъ за хвърления отъ баща му въ тъмница Кинама, понскалъ отъ брата си Маламира да го освободи отъ затвора и да му го изпрати. Маламиръ изпълнилъ желанието на брата си (гл. 31). Енравота, който силно обикналъ Кинама и постоянно въ разговоритѣ си го разпитвалъ за вѣрата въ Христа, подъ влиянието на Кинамовитѣ разкази за истиностьта и правотата на Христовото учение, скоро се убѣдилъ въ нищожеството на българското езичество, отхвърлилъ безбожието, увлѣкълъ се отъ богопочитането, станалъ вѣрующъ и приелъ кръщение (гл. 32). Когато Маламиръ се научилъ за постѫпката на брата си, крайно недоволенъ повикалъ Енравота и поискалъ отъ него веднага да се отрече отъ „чуждия богъ“, като го заплашвалъ съ неминуема смърть. Но никакви заплахи не въздѣйствували върху Енравота: той прѣдпочелъ да умре, отколкото да се отрече отъ вѣрата въ Христа. Въ една дълга прѣдсмъртна рѣчь, която Теофилактъ влага въ устата на Енравота, послѣдниятъ между другото, като казалъ, че християнската вѣра ще се разшири по цѣлата българска земя и че езичеството ще бѫде съвсѣмъ унищожено, прѣдрекълъ и на Маламира, че „самъ той слѣдъ изтичането на не много години злѣ ще изхвърли злочестата си душа, безъ да се ползува съ нѣщо отъ жестокостьта си.“ Слѣдъ обезглавяването на Енравота, „животътъ на Маломира, завършва 33 гл. Теофилактъ, като се продължилъ три години, билъ пожънатъ безврѣменно отъ сърпа на Божието правосѫдие.“

И тъй, отъ разказа на Теофилакта излиза, че Енравота поискалъ освобождението на Кинама отъ тъмницата наскоро слѣдъ смъртьта на Омортага; слѣдъ получването на затворника до неговото наставяне въ вѣрата и покръщане не ще да се е измнпало много врѣме,

---

[1]) *Migne*, Patrologia graec. t. 126, col. 151—222.

[2]) „Той казва, че Маламиръ билъ наслѣденъ отъ сина на Звиница, и послѣ продължава да говори за Бориса като ὁ ῥηθεὶς Βωρίσης.“

[3]) *Bury*, каз. съч., стр. 481.

защото той още при живота на баща си ще да е изказвалъ разположение къмъ християнството, поради което е билъ лишенъ отъ наслѣдството на прѣстола,[1]) и вѣроятно то е и прѣдизвикало поскорошното приемане на новата вѣра отъ Енравота, слѣдъ което веднага е послѣдвало обезглавяването му. По тоя начинъ самата сжщность на събитието показва, че всичкитѣ тия дѣйствия сж слѣдвали наскоро едно слѣдъ друго, а пъкъ споредъ думитѣ на Теофилакта, Маламиръ умрѣлъ „безврѣменно" подиръ три години слѣдъ смъртьта на брата си. Оттука изводътъ е ясенъ — Маламиръ не ще да е живѣлъ дълго врѣме слѣдъ покачването си на прѣстола.

Тоя изводъ се подкрѣпя и отъ слѣднето мѣсто въ разказа на Симеона Метафраста и Логотета за връщането на ромейскитѣ плѣнници:[2]) „Въ днитѣ на императора Теофила бѣше въ Македония[3]) войнски началникъ (στρατηλάτης, въ старобълг. прѣводъ **комеса**), на име Кордила. Той имаше напълно възрастенъ синъ Варда, когото оставилъ вмѣсто себе си да управлява македонцитѣ, които живѣели отвждъ Дунавъ (πέραν τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου). Съ нѣкаква-си хитрость той се добралъ до Теофила. Послѣдниятъ го приелъ съ радость и, като узналъ, какво той желае, изпратилъ кораби, за да ги (македонцитѣ) взематъ и прѣкаратъ въ столицата. *А князъ на България билъ Владимиръ* (Βαλδέμερ, а въ други ржкописи Βλαδίμερ и Βλαδίμηρ), *внукъ на Крума, баща на Симеона, който господарува слѣдъ него.* И тъй народътъ (ромейскитѣ плѣнници) взелъ рѣшение да се върне съ женитѣ и дѣцата въ Романия (т. е. въ отечеството си). *Когато Михаилъ Български излѣзълъ противъ Солунь, тѣ почнали да прѣминаватъ съ имота си.*"[4])

Върху това извѣстие Бйори сжщо така не обърналъ надлежното вниманне; съпоставяйки го съ извѣстието на Теофилакта, той прави само слѣднето заключение: „Отдавно е било признато, че Теофилактовиятъ Μαλλομηρός е билъ идентиченъ съ Βαλδέμερ или Βλαδίμερ, за когото Симеонъ (*разб.* Метафрастъ и Логотетъ) споменува въ разказа си за връщането на гръцкитѣ плѣнници, единъ пасажъ, отъ който може да се заключи, че той билъ на прѣстола около 836—837 год."[5]) А между това отъ горѣ-приведеното извѣстие могатъ да се изведатъ слѣднитѣ положителни данни: 1. връщането на ромейскитѣ плѣнници въ отечеството имъ е станало при императора Теофила (829—842) и при това не по-късно отъ края на 837 г., защото, когато Василий I Македонецъ се върналъ съ тия плѣнници, билъ вече момъкъ на 25 години, а пъкъ, когато е билъ откаранъ въ плѣнъ въ 813 г., той е билъ дѣте-годначе,[6]) и 2. дохож-

[1]) За това вж. по-горѣ, стр. 332—334.

[2]) За това събитие вж. по-подробно, стр. 339—340.

[3]) Какво се разбира тукъ Македония, вж. по-горѣ, стр. 277/8 и въ „Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 47—48.

[4]) *Georg. Hamartolos*, ed. Muralt., p. 724—5. — Ср. старобълг. прѣводъ въ Извѣстия за българитѣ" и пр., стр. 31—32.

[5]) *Bury*, каз. съчин., стр. 481.

[6]) Вж. по-горѣ, стр. 277 и 304, бѣл. 2.

дането на Кордила въ Цариградъ и прѣговоритѣ му съ Теофила по въпроса за връщането на плѣнницитѣ се отнасятъ къмъ царуването на единъ български господарь — Владимира, а пъкъ самото връщане на ромейскитѣ плѣнници е станало при другъ господарь — Михаила Български, а оттука явно става, 3. че въ 836 г. е станала нова промѣна на българския прѣстолъ, а понеже въ настояще врѣме не може да има никакво съмнѣние, че споменатиятъ тукъ Владимиръ не е никой другъ, освѣнъ Маламиръ, който наистина е билъ Крумовъ внукъ,[1]) то повече отъ очевидно става, че царуването на Маламира се свършило въ 836 г. — единъ изводъ, напълно сходенъ съ извѣстието на Теофилакта, споредъ което, както видѣхме, Маламиръ не живѣлъ дълго врѣме, или неговата смърть ще трѣба да отнесемъ къмъ 836/7 год. По тоя начинъ извѣстията на Теофилакта и Симеона Логотета взаимно се попълватъ и обясняватъ. Затова ние не можемъ да се съгласимъ съ твърдението на Бйори, че Симеоновото извѣстие е едно само натѣкване за една промѣна на прѣстола,[2]) защото това е неоспоримъ фактъ, основанъ на два едиакви по значение книжовни извори.

Другиятъ главенъ аргументъ на Бйори за идентичностьта на Маламира съ Пресияна е това, че Борисъ непосрѣдно наслѣдилъ Маламира. Но да разгледаме, на какво се основава и това твърдение.

Теофилактъ завършва гл. 33 съ думитѣ: Διεδέξατο δὲ τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν ὁ τοῦ Ζβηνίτζη υἱός, αὐτοῦ δὲ ἀνεψιός, т. е. „управлението надъ българитѣ поелъ синътъ на Звиница, неговъ (на Мамамира) братанецъ", а гл. 34 той почва съ разсѫждение за неизчѣримата Божия мѫдрость, която често възвеличва човѣшката душа (рѣзъ скърби и утѣснения и за прозорливостьта на една блага душа, на Енравота), която познала божествената воля на Бога, и слѣдъ това разказва: Ἐπεὶ γὰρ τὴν ἀρχὴν ὀριθῆς διεδέξατο Βωρίσης ὁ θαυμάσιος, Φράγγων νέφος τὴν Βουλγαρίαν πᾶσαν ἐκάλυψε, т. е. „когато речениятъ (ὀριθῆς се поправя въ ὁ ῥηθείς) дивенъ Борисъ прие властьта, облакъ отъ франки покри цѣла България." Поради близостьта на тия двѣ фрази у Теофилакта Бйори мисли, че „слѣдниятъ български господарь, подиръ Маламира, билъ-Борисъ, когото Теофилактъ означава като синъ на Звиница", и веднага заключава, че „между смъртьта на Омуртага и покачването на Бориса имало само едно царуване, онова на Маламира."[3]) Но да видимъ, дали текстътъ на приведенитѣ тукъ фрази допуща подобно заключение.

Прѣди всичко едва ли може да се търси такава непосрѣдна свръзка между съдържанието на гл. гл. 33 и 34. На това посочва право думата ὁ ῥηθείς — едничката най-близка и най-вѣроятна коньектура на инъкъ непоиятната ὀριθῆς въ текста. Тая дума би била на

---

[1]) За бъркотията въ имената и генеалогията на българскитѣ господари въ извѣстието на Симеона Логотета, подробно вж. нашата статия „Прѣемницитѣ на Омортага," п. г., стр. 758—764.

[2]) *Bury*, каз. съч. 482; Извѣстия на Истр. Д-во, п. т., стр. 181.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 481; Извѣстия на И. Д-во, п. т., стр. 180.

мѣстото си, ако да бѣше споменато името на Бориса по-рано въ текста. а такова нѣщо нѣма. Очевидно, Теофилактъ е употрѣбилъ незабѣлѣзано за себе си сжщата дума и форма, каквато е стояла въ извора, отъ който той се ползувалъ при съставянето на 34. гл., и дѣто, може би, наистина се е споменувало името Борисъ. Оттука ясно става, че между събитията, разказани въ 33. гл., и онія въ 34. гл. има пропуснати факти, които за цѣлта на архиепископа сж нѣмали значение. Не трѣба да се забравя и това, че Теофилактъ не пише въ цитираното съчинение лѣтописъ или история на българскитѣ господари, а излага въ него онія събития, които имать право отношение или свръзка съ разширението на християнството въ Тиверіуполската или Струмишката область, дѣто сж били намѣрени мощитѣ на 15-тѣ мжченици отъ врѣмето на императора Юлиана. Затова и съображението на Бйори, че „не може да се вѣрва, какво, ако въ течение на периода между смъртьта на Омуртага (ие по-рано отъ 827) и 852 г. тамъ сж били двама хана, отъ които единъть (Маламиръ) царувалъ не по-малко отъ десеть години, а другиятъ, Пресіамъ, петнадесеть години, то по-дългото царуване би било съвършено игнорирано отъ Теофилакта,“ [1]) сжщо не може да има никакво значение като аргументъ, защото царуването на хана между Маламира и Бориса не е било извѣстно съ никакви събития за или противъ християнството и въ свръзка съ паметьта на Тиверіуполскитѣ мжченици; ржководната мисъль у него е била — да посочи, че прѣдсмъртното прѣдсказание на Енравота се изпълнило, и затова право прѣминава къмъ царуването на Бориса. По сжщата причина архиепископътъ не намѣрилъ за нужно да назове по име и Маламировия прѣемникъ, а се задоволилъ само да отбѣлѣжи, че послѣдниятъ билъ синъ на Звиница.

Че между Маламира и Бориса е имало и друго едно царуване, се доказва и отъ приведеното по-горѣ извѣстие на Симеона Логотета. Тамъ се казва, че, докато прѣговоритѣ за връщането на плѣнницитѣ вървѣли въ 836 г. при *Владимира*, т. е. Маламира, самото връщане станало въ 837 г. при *Михаила Българскі*, подъ когото, нѣма съмнѣние, ще трѣба да разбираме Бориса-Михаила, тъй че възъ основа и на това извѣстие би могло да се твърди, че Борисъ е билъ непосрѣденъ прѣемникъ на Маламира. Но бъркотията въ имената и тукъ е очевидна, защото събитието е станало при императора Теофила (829—842), а пъкъ Борисъ (852—888) никога не е билъ съврѣменникъ на тоя императоръ, слѣдов. въ периода между 836—837 г., когато е умрѣлъ Маламиръ, и 852 г., когато се покачилъ Борисъ,[2]) царувалъ е още единъ ханъ.

Наредъ съ разгледанитѣ тукъ книжовни извѣстия ще трѣба да поставимъ още единъ епиграфнчески паметникъ, въ чието съдържание Бйори сжщо намира подкрѣпа на своето мнѣние. Това е Шуменскиятъ надписъ, нареченъ така, защото е намѣренъ въ турскитѣ

[1]) *Bury*, каз. съч., стр. 482; Извѣстия на Истор. Д-во, п. т., стр. 182.
[2]) *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., п. т., стр. 46—47.

гробища при Тумбулъ-джамия въ Шуменъ. Той е издаванъ два пжти,[1]) и издателитѣ му възъ основа на възможнитѣ споредъ тѣхъ попълвания на текста сж на мнѣние, че въ надписа се говори за нѣкакви военни дѣйствия на българитѣ противъ византийцитѣ въ областьта на Одринъ и Пловдивъ, като при това първиятъ издатель го отнася къмъ врѣмето на ханъ Маламира или на неговия най-близъкъ прѣемникъ, а вторията — къмъ Маламира. Ние бѣхме възприели това мнѣние за съдържанието на надписа и възъ основа на нѣкои книжовни данни отнесохме тоя надписъ къмъ врѣмето слѣдъ 846 г.[2]) Сега обаче, слѣдъ ново проучване на текста върху самия камъкъ и факсимилето, дойдохме до друго заключение, както ще покажемъ тукъ.

Тоя надписъ, както вече посочихме на друго мѣсто,[3]) при всичката си голѣма историческа важность, е дошълъ до насъ въ непълненъ и разваленъ видъ, и при необикновенитѣ му палеографични особености твърдѣ много се затруднява разбирането на съдържанието му. Това е единъ епиграфически палимпсестъ, ако можемъ така да се изразилъ, защото не малко е пострадалъ подъ длетото на нѣкоя невѣжествена ржка, която, види се, е искала да прѣповтори за по-ясно четене буквитѣ, но поради неумѣние още повече ги развалила и изопачила. Затова при четенето на надписа необходимо се явява внимателно да се отличава, кой нарѣзъ е новъ и кой старъ, а това още повече затруднява дешифрирането на текста. Ние тукъ ще го разгледаме по-подробно.

Споредъ насъ въ него могатъ да се направятъ слѣднитѣ попълвания:

1. р. Въ началото на реда е стояла годината отъ С. М., защото ясно личи буква ҁ = 6000; слѣдъ нея е отлющено отъ камъка едно кржгло парче, съ което сж загинали и другитѣ числови букви; запазенъ е само надредния знакъ ⸗ общъ за цѣлата година, която е загубена за насъ. — Втората запазена буква може да бжде Р или Н. но при надредната Х изглежда, че старата е Р: тогава ще бжде възможно въ първитѣ двѣ букви съ надредната Х да се види съкращение на ἄρχων.[4]) — Третата буква на пръвъ погледъ е твърдѣ съмнително О. защото то е начертано длъгнесто, когато всички други О въ надписа сж кржгли; но при по-голѣмо взиране лесно се забѣлѣзва десната кржгла страна на О, която неправилно е отсѣчена отъ новия рѣзачъ. — По-нататъкъ се чете: КРѪМОС О ПА. Слѣднитѣ три букви сж развалени и изтрити; но едвамъ видна срѣднята П дава осно-

[1]) Въ Archäol.-epigr. Mitth. Bd. XIX, S. 242—243 и въ *Абоба-Плиска*, стр. 232—236, факсимиле албомъ таб. XLV.

[2]) *В. Н. Златарски*, Извѣстия за българитѣ и пр., стр. 52.

[3]) Пакъ тамъ, стр. 51.

[4]) Подобно съкращение се срѣща въ пограничния надписъ отъ врѣмето на царь Симеона отъ 904 г., дѣто въ 3-ия редъ се чете: ϬΠΙ СУМϬѠN ϬК ϬѲ҃ АР ВѢЛГАР, т. е. ἀπὸ Συμεών ἐκ Θ(εο)ῦ ἄρχ(οντος) Βουλγάρων. Вж. Извѣстія Рус. арх. инст. въ К-полѣ, т. III (1898), стр. 186; факсимиле

вание да се признае за вѣрно четенето на Успенски ПА[ППА], но не πάππος, защото за Є нѣма мѣсто на камъка. Слѣдъ това идатъ МѲ М Ѕ. Знакътъ Ѕ, както ще видимъ, съдържа въ себе си както буква Є, тъй и други съкращения. Въ даденото мѣсто, ако се вземе въ значение Є, то попълването на Успенски μέ[γας се явява твърдѣ вѣроятно, още повече че на камъка се забѣлѣзватъ слѣди отъ Α. И тъй, 1-ия редъ ние четемъ: ϛ . . . Ἀρχ(ων) ὁ Κροῦμος ὁ πά[ππα] μου μέ[γας.

2. р. Първата половина на тоя редъ е силно пострадалъ подъ длетото на новия рѣзачъ, който е направилъ така дълбоко своитѣ нарѣзи, че подъ тѣхъ мжчно може да се отличатъ старитѣ букви. Успенски чете въ началото Ὀμ]βρεντάγ, като се позива на Ὀμβριτάγος, името на Омортага у архиепископа Теофилакта.[1]) Но такова сближение на тия двѣ имена не може да се допусне вече затова, защото подобна форма на Омортаговото име не се срѣща нито на единъ отъ извѣстнитѣ до сега съ това име епиграфични паметници отъ IX. вѣкъ, безъ да изтъкваме тукъ, че и по форма двѣтѣ тия имена не се схождатъ. Както на камъка, тъй и на факсимилето не е мжчно да се забѣлѣжи, че първото начертание Ѵ е съвсѣмъ ново и нѣма никакво отношение къмъ надписа. Въ второто начертание ясно личи горнята часть на Υ, съ което се почналъ редътъ, понеже тая буква се пада тъкмо подъ ϛ на 1-ия редъ. Ако въ третето начертание може да се види В, то въ слѣднитѣ букви лесно може да се отличатъ Н, така че първата дума може да се чете ΥΒΙΓΗ, = ὑβιγη на другитѣ надписи отъ сжщата епоха. Обаче по-нататъшнитѣ 11 букви ΡЄΗΤΑΓΑΤѲΤΑ, които, очевидно, сж много подправени отъ новия рѣзачъ, съвсѣмъ не се поддаватъ на дешифриране. Ако нашето четене ὑβιγη е правилно, то би могло да се прѣдполага, че тия букви съставятъ нѣкои български думи, които да съдържатъ понятието ὁ πάππα μου μέγας; въ такъвъ случай и ὑβιγη при μέγας било би твърдѣ на мѣстото си. — По-нататъкъ лесно се чете знакътъ Ѕ, който тукъ може да значи καί, а слѣдъ него: Ο ΠΑΤΗΡ ΜѲ, макаръ че новиятъ рѣзачъ е начерталъ върху Τ нѣщо като буква Χ. Подиръ слѣднята буква О на камъка се забѣлѣзватъ слѣди отъ М и Ѳ, които веднага ни подсѣщатъ, че тукъ е възможно попълването Ὀ[μουρτάγ. По тоя начинъ 2-рия редъ попълваме: ὑβιγη . . . . . (καί) ὁ πατήρ μου Ὀ[μουρτάγ.

3. р. Началото на тоя редъ е така сжщо силно изопачено отъ новия рѣзачъ. Ако се сжди по първитѣ букви на прѣднитѣ два реда, то първитѣ двѣ, а може би и три начертания ще трѣба да ги смѣтаме за нови и като такива съвсѣмъ да се изхвърлятъ. Отъ другитѣ запазени букви ΝΗ, ако само тѣ възпроизвеждатъ точно старитѣ, при ведиага слѣдващата ΠΥΙCAC, би могла първата дума въ тоя редъ да се прочете и то само по смисълъ ΙΡΗΝΗ[Ν, както прѣдлага и Успенски. Но тогава оставатъ непонятни слѣдващитѣ Τ Ѕ. Успенски вижда въ тѣхъ частицата τε; но на другитѣ надписи отъ сжщата

[1]) *Migne,* Patrologia gr. t. 126 col. 192 и 193.

епоха нийдѣ послѣднята не се срѣща. Ние не се сѣщаме, какво могатъ тия букви да означаватъ тукъ; впрочемъ Г е твърдѣ съмнително. — По-нататъкъ се чете лесно: ПҮІСАС$ (тукъ $ може би е = καί, но тогава то е излишно) КАЛ[А] (надредниятъ знакъ — надъ А показва, че случайно е изпусната бук. А, вж. р. 4) ЄZІС$ М$ ТѦ ТѪС Г[РҮКѪС (вж. р. 4), или цѣлиятъ редъ, споредъ насъ, гласи: (ἐ)ρηνη(ν) . . π(οιή)σας (και?) καλ(ὰ) ἐζ(η)σ(ε) μ(ε)τὰ τοὺς Г[ραικούς.

4 р. Споредъ насъ тоя редъ въ началото е напълно запазенъ и се чете лесно: ТО АРХ[Є] КАЛА ЄZѪN $ Ү ГРҮКҮ ЄРНМОСѦ (надредниятъ знакъ и тукъ означава изпускане на бук. N). Слѣдващето Т по смисълъ попълваме: Т[А ХОРА, както въ 7. р. по-долу, или ХОРІА. Цѣлиятъ редъ тогава ще гласи: τὸ ἀρχ(αῖ)[ον] καλὰ ἔζουν (вм. ἔζων) (καὶ) (οἱ) Гр(αι)κ(οὶ) ἐρήμ(ω)σα[ν] τ[ὰ χώρια.

5 р. Тоя редъ по аналогия съ 1-ия р. ще да се е почналъ съ $\overset{3}{\text{АР}}$, понеже сж потрѣбни двѣ букви за изравнение съ прѣднитѣ редове; отъ надредната Х се забѣлѣзватъ слѣди на камъка. Слѣдъ това се чете: О МАЛАМІР. — Не съвсѣмъ ясно слѣдватъ М$Т, въ които $ = Є, а надредниятъ знакъ — показва, че е изпусната А, както въ 3-ия р. КАѦ. — Т$ КАҮХАN$ ІСВѪЛ$, дѣто $ = ON, както на другия шуменски надписъ се чете: МЄТА ТОN ІСВѪЛОN КАҮХАNѠN (рр. 19—20).[1]) По-нататъкъ личатъ Є П ·Р $, които попълваме ЄП[А]Р[Х]Є, или цѣлиятъ редъ се чете: ἄρχων] ὁ Μαλαμ(ὴ)ρ μ(ε)τ[ὰ] τ(ὸν) καυχάν(ον) Ἰσβουλ(ον) ἐπ[αρχε.

6. р. Ако новиятъ рѣзачъ е точно повторилъ въ началото на реда буквитѣ АЛА, то ние отличаваме на камъка прѣдъ тѣхъ $К и четемъ: $КАЛА, дѣто $ = καί; тогава по аналогия съ 3-ия и 4-ия рр. а priori по-нататъкъ можемъ право да четемъ ЄZІС$; обаче това четене се подкрѣпя и отъ остатъцитѣ на буквитѣ: подиръ А знакътъ $ е = Є, слѣдъ който буквата е развалена отъ длетото на новия рѣзачъ, но все пакъ отъ старата буква е останало $\overline{z}$, въ което виждаме остатъци отъ Z, и слѣди отъ ІС и ясния знакъ $; възъ основа на това на камъка ние четемъ $ZІС$ = ἔζησε, както на 3-ия р. Поради това не можемъ да приемемъ нито прѣдлаганото отъ Успенски λαὸν καί, нито отъ Бѣори — μετ]ὰ λα[οῦ или μετ]ὰ λα[οῦ πολ(λ)οῦ] κα', па и мѣстото на камъка не дозволява толкова много букви. По-нататъкъ ясно се различаватъ ІС ТѪС ГРІКѪС ТѪ ПРОВАТ[Ѫ] ТО КАС . . . или цѣлиятъ редъ дава: (καὶ) κ]αλὰ (ἔ)[ζησ|ε (ἐ)ς τοὺς Гр(αι)κοὺς (καὶ) τοῦ Προβάτ[ου] τὸ κάσ[τρον.

7 р. Макаръ че на камъка се четатъ въ началото на реда нѣкои отдѣлни букви, но тѣ сж дотолкова изопачени отъ длетото на новия рѣзачъ, че мжчно може да се възстановятъ старитѣ истински букви. Прочетеното тукъ отъ издателитѣ на надписа βουρ и попълнено

[1]) Вж. нашата статия „Два извѣстни надписа и пр., п. т., стр. 140.

отъ тѣхъ Βουρ[δίζου][1]) се явява твърдѣ проблематично, защото буква В не може да се намѣри на мѣстото, па и ου навсѣкждѣ въ нашия надписъ се пише ϑ. Едничкитѣ стари начертания тукъ се забѣлѣзватъ ϛΤΟ или ΤϑΟ като членъ къмъ слѣдващото собствено име по аналогия съ τοῦ Προβάτου. Слѣднитѣ четири букви сж ново издѣлие, но и при все това подъ тѣхъ се различаватъ стари букви, именно послѣднитѣ трн ΤΑ$\overline{Р}$. Ако се сжди по това, че слѣдъ тая неизвѣстна дума се чете ΤΟ ΚΑϹΤ$\overline{Р}$, дѣто надредниятъ знакъ — се = ΟΝ, а думата четемъ τὸ κάστρ[ον], може да се прѣдполага, че въ тия три букви ΤΑ$\overline{Р}$ се крие името на самата крѣпость, което, очевидно, ще трѣба да се чете СКϑΤΑ$\overline{Р}$ или Σκουτάριον, — крѣпость, която е отстояла отъ Одринъ въ сѣверо-западна посока на 18 стадии или 20 километра, при днешното с. Юскюдаръ.[2]) Това попълване се явява толкова по-правдоподобно, защото между ϛΤΟ или ΤϑΟ и ΤΑ$\overline{Р}$ остава мѣсто тъкмо за три букви. Въпросъ тукъ може да стане: въ какъвъ падежъ е стояло това име? Както казахме, по аналогия съ τοῦ Προβάτου би трѣбало да очакваме родит. пад.; обаче надредниятъ знакъ — надъ Р, който и тукъ се = ου, отъ една страна, а отъ друга — колебанието въ четенето на прѣдходното ΤΟ и ΤϑΟ, което на камъка не може да се установи, но има признаци да се приеме първото, и отъ трета — това обстоятелство, че съчинителтъ на надписа не се е строго придържалъ о граматиката, или пъкъ каменорѣзачътъ е погрѣшилъ, — всичко това иде да ни убѣди, че тукъ собственото име е стояло въ винит. пад. τὸ Σκουτάριον, а не въ родит. — τοῦ Σκουταρίου. — По-нататъкъ лесно се чете: ϛΤΑ ΧΟΡΑ, т. е. καὶ τὰ χώρα вм. χώρια, както го поправя и Успенски. Слѣдъ него ясно личатъ: ΤϛΓΡΥΚϛ, дѣто знакътъ ϛ замѣстя тукъ ΟΝ = ΩΝ, затова четемъ ΤΩΝ ΓΡΥΚΩΝ съгласно съ Успенски. Послѣднята дума, която се е почвала съ ЄΠ, ще да е съдържала нѣкоя глаголна форма; по смисълъ ние я попълваме ЄΠ[ЄΔΟΚЄ, тъй че цѣлия редъ четемъ така: .. (καὶ) τὸ [Σκου]τάρ(ιον) τὸ κάστρ[ον] (καὶ) τὰ χ(ώ)ρ[ι]α τ(ῶν) Γρ(αι)κ(ῶν) ἐπ[έδωκε.

8 р. Въ началото не могатъ да се прочетатъ четири букви, слѣдъ което личатъ ϛ ΑΠΑϹϛ ΦΥΜΗ ЄΠΥΙϹϛ ϛΛΘϛ ΙϹ ΦΙΛΙΠΟ-ΠΟ[ΛΙΝ], т. е. .... (καὶ) ἁπᾶσ(αν) φημ(ὴν) ἐπ(οίη)σ(ε) [καὶ] (ἡ)λθ(ε) (εἰ)ς Φιλιπ(π)όπο[λιν].

9 р. Началото на тоя редъ е сжщо унищоженъ отъ новия рѣзачъ, поне той е развалилъ дотолкова буквитѣ, че отъ тѣхъ нищо не може да се разбере. Прѣдлаганото отъ Успенски четене (γῆν) καὶ τόπ(ους) е проблематично. По-нататъкъ ние четемъ Ο ΚΑΥΧΑΝ ΔϑϛT вм. ὁ καυχάν(ας) αὐτοῦ; ΙϹΒϑΛϛ = Ἰσβούλας. ϹΥΝΤΥΧΙΑ ЄΠ ... очевидно послѣднята дума ще да е глаголъ, който обаче трудно може да се допълни, но възъ основа на послѣдния редъ по

---

[1]) Archäol. — epigr. Mitth. XIX, 243. — *Абоба-Плиска*, стр. 235.

[2]) *Jireček*, Fragmente aus Bulgarien, S. 145. — Ср. Heerstrasse, S. 73

смисълъ би могло да се прѣдполага, че тукъ става дума за възстановяване на границата; за това прѣдлагаме да се попълни ЄП[ΔNOPΘOCЄ, или цѣлия редъ съ петь букви отъ слѣдния редъ четемъ: . . . . . ὁ καυχάν(ος) αὐ[τοῦ] Ἰσβοῦλος συντυχίᾳ ἐπ[ανώ]ρθωσε.

10 р. Послѣдниятъ редъ съдържа: ΡΘΟC}$ ΤΟ ΑΡΧ$ΤΑΤΟ ΥΠЄΡΦΥΜ$ ΟΡΟC Τ$[ΒΌΛΓ, който четемъ: ρθωσ]ε τὸ ἀρχ(αιό)τατο(ν) ὑπέρφημ ον) ὅρος τ(ῶν) [Βουλγάρων.

И тъй отъ цѣлия надписъ ние можахме да прочетемъ слѣднето въ книжовенъ правописъ:

1. Ϛ... Ἄρχ(ων) ὁ Κ̓ροῦμος ὁ πάππα μου μέ[γας . . .
ὑϊγη . . . . .] (καὶ) ὁ πατήρ μου Ὀ[μουρτάγ·
(εἶ)ρήνη(ν) . .] π(αιή)σας (καὶ) καλ(ὰ) ἔζ(η)σ(ε) μ(ε)τὰ τοὺς Γ[ραικοὺς
καὶ] τὸ.ἀρχ(αῖ)(ον) καλὰ ἔζων (καὶ) οἱ Γραικοὶ ἐρήμωσαν τ[ὰ χώρια.
5. ἄρχων] ὁ Μαλαμὴρ μετ[ὰ] τὸν καυχάν(ον) Ἰσβοῦλ(ον) ἐπ[αρχε.
καὶ κ]αλὰ ἔ[ζ(η)σ]ε (εἰ)ς τοὺς Γραικοὺς (καὶ) τοῦ Ἱροβάτου τὸ κάσ[τρον
καὶ τοῦ] Σκου]ταρ[ίου] τὸ κάστρ[ον] (καὶ) τὰ χώρ[ι]α τ(ῶν) Γραικ(ῶν)
ἐ[πέδωκε
. . . (καὶ) ἀπᾶσ[αν] φημ(ὴν) ἐπ(οίη)σε [καί] (ἡ)λθε (εἰ)ς Φιλιπ(π)όπο[λιν
. . . . . ὁ καυχάν(ος) αὐ[τοῦ] Ἰσβοῦλ(ος) συντυχίᾳ ἐπ[ανώ-
10. ρθωσε τὸ ἀρχ(αιό)τατο(ν) ὑπέρφημ(ον) ὅρος τ(ῶν) Βουλγάρων

Не е мжчно да се забѣлѣжи, 1. че главнитѣ личности въ съдържанието на тоя надписъ сж ханъ Маламиръ и неговиятъ кавханъ Исвулъ, къмъ врѣмето на които се отнася и самиятъ надписъ и 2. че по съдържание надписътъ се дѣли на двѣ части. *Първата* часть (1—4 р.) говори за лица и събития прѣди ханъ Маламира, а именно, че Крумъ билъ „дѣдо“ неговъ, че баща му Омортагъ сключилъ миръ, подъ който се разбира 30-годишния миръ, и живѣлъ добрѣ съ гърцитѣ, и че тия мирни отношения се почнали още отъ началото на царуването му, а гърцитѣ отъ своя страна „изпразнили“, „напуснали“ ония укрѣпления, които споредъ новопрокараната тогава погранична линия, съгласно съ условията на 30-годишния договоръ, оставали въ българска територия. Така разбираме израза οἱ Γραικοὶ ἐρήμωσαν, а не че подъ него се крие извѣстие за нѣкакви военни дѣйствия, защото въ такъвъ случай тоя изразъ не би ималъ смисълъ при прѣднето изречение τὸ ἀρχαῖον καλὰ ἔζουν; освѣнъ това фактътъ, че „гърцитѣ изпразнили“, а не „опустошили“, може да се отнесе само къмъ прѣднето царуване, т. е. на Омортага, а не къмъ това, въ което е билъ написанъ надписътъ. *Втората* часть (5—10 рр.) съобщава за събития, които сж станали въ съврѣменното царуване. Така, най-първо се изтъква, че ханъ Маламиръ е управлявалъ наедно съ кавханъ Исвула — фактъ, който намира обяснението си въ младостьта на самаго Маламира, който е управлявалъ подъ ржководството на кавханъ Исвула „стария си боилъ“, (ὁ παλαιὸς αὐτοῦ βοϊλᾶς), както го той нарича въ другъ надписъ.[1])

[1]) Вж. другия Шуменски надписъ, прѣписанъ отъ Бланкенбурга въ 1831 год. и издаденъ въ CIG. t. IV, № 8691b, дѣто кавханъ Исвулъ е прѣдставенъ въ ролята на съуправитель. Вж. *В. Н. Златарски*, Два извѣстни български надписи отъ IX. вѣкъ, п. т. стр. 138—140.

По-нататъкъ надписътъ гласи, че Маламиръ „живѣлъ добрѣ съ гърцитѣ“ [1]) и поради тия добри отношения сж били довършени нѣкои отъ условията на 30-годишния договоръ относително отстжпената територия. Ние си прѣдставяме работата така: нѣкои крѣпости въ Пловдивската область, а може би и самия Пловдивъ, ромеитѣ не ще да сж изпразнили своеврѣменно, или пъкъ съгласно съ условията на договора трѣбало да ги изпразнятъ слѣдъ изтичането на извѣстенъ срокъ; въ замѣна на това българитѣ ще да сж задържали или пъкъ сж завзели по-сетнѣ крѣпоститѣ, като Проватъ, Скутарионъ и други укрѣпени пунктове сѣверно отъ Одринъ, които, споредъ договора, оставали въ византийска територия. Въ даденото врѣме срокътъ на тая оговорка ще да е изтекалъ, и българитѣ, като прѣдални на ромеитѣ задържанитѣ или завзети тѣхни крѣпости, влѣзли въ владѣние на цѣлата южнобалканска область до Родопитѣ. По тоя случай Маламиръ устроилъ всеобщо тържество (ἅπασαν φημήν) и отишълъ, вѣроятно, за първъ пжть въ Пловдивъ, а кавханъ Исвулъ „изправилъ“, възстановилъ при случая наново най-старата, споредъ договора, българска граница. Разбирайки въ тоя смисълъ съдържанието на нашия надписъ, ние имаме достатъчно основание да прѣдположимъ, че самото събитие се намирало въ свръзка съ изтичението на втория десетъкъ на 30-годишния договоръ, когато послѣдниятъ, вѣроятно, е билъ наново подтвърденъ, а оттука то е станало прѣзъ 834/5 година, т. е. тъкмо при живота на Маламира, прѣдни 836/7 год. Поради това и самиятъ надписъ не може да се отнесе къмъ врѣмето слѣдъ изтичането на 30-годишния договоръ, т. е. къмъ 846—849 г., както ние това допуснахме по-рано и както Бйори приема, за да докаже идентичността на Маламира съ Пресияна.

И тъй, отъ разгледанитѣ извѣстия, които се отнасятъ или могатъ да се отнесатъ къмъ Маламира, става явно, че послѣдниятъ не е живѣлъ по-късно отъ 836/7 год. и че между него и Бориса е управлявалъ другъ ханъ. Кой е билъ тоя ханъ, ще ни отговори извѣстието на Коистантина Багренородни.

Константинъ ни разказва, че „въ управлението на (сръоския) князъ Властимира повдигналъ война противъ сърбитѣ *българскиятъ князъ Персиамъ* съ цѣль да ги подчини; но слѣдъ тригодишна

---

[1]) По поводъ на нашето четене καλὰ ἔζησε въ 6-ия редъ, т. е. че Маламиръ е живѣлъ въ миръ съ гърцитѣ. Бйори пише (стр. 483): „Но 1. ако това (т. е. тоя изразъ) би прѣдхождало думитѣ καὶ οἱ Γραικοὶ ἠρήμωσαν, които отбѣлѣзватъ началото на непрязнени дѣйствия“. Обаче ние по-горѣ изтъкнахме, че изреченията οἱ Γραικοὶ ἠρήμωσαν се отнася не къмъ Маламировото царуване, а къмъ прѣднето — Омортаговото и че тукъ ἠρήμωσαν не означава „непрязнени дѣйствия“, а просто „изпразднили“, „напуснялм“ укрѣпенитѣ пунктове, защото тоя глаголъ се намира въ тѣсна свръзка съ прѣднето изречение τὸ ἀρχαῖον καλὰ ἔζουν, съ други думи добритѣ и мирни отношения не могатъ да прѣдизвикатъ непрязнени дѣйствия. — „2. Възстановяването (καλὰ ἔζησε) е несъвмѣстимо съ думитѣ, които слѣдватъ, (ἀπὸ) τοῦ Προβάτου κτλ“. Ние мислимъ пъкъ, че поставянето ἀπο вм. ζ е недопустимо, защото тоя знакъ нийдѣ въ нашия надписъ не замѣстя нѣкой прѣдлогъ, а прѣдставя, както

война той не само нищо не постигналъ, но дори изгубилъ повечето отъ войската си. Слѣдъ смъртьта на княза Властимира властьта надъ Сърбия получили тримата му синове, Мунтимиръ, Строимиръ и Гойникъ, които раздѣлили страната помежду си. *Прѣзъ това врѣме стана князъ на България Михаилъ-Борисъ, който поиска да отмъсти за пораженията на баща си Персиама.*“ [1]) И тъй, споредъ Константина, прѣди Бориса въ България е имало владѣтеленъ князъ на име *Пресиамъ и Пресиянъ* (Πρεσιάν, Πρεασιάνος и Προυσιανός), който воювалъ съ сръбския князъ Властимира три години отъ 839 до 841 год.,[2]) т. е. той е билъ непосрѣдственъ прѣемникъ на Маламира, а пъкъ споредъ Теофилакта, слѣдъ Маламира поелъ управлението синътъ на Звиница. Борисъ, както посочихме по-горѣ, не е могълъ да бѫде синъ на Звиница, а билъ споредъ изричното свидѣтелство на Константина, синъ на Пресияна, слѣдов. Пресиянъ е билъ прѣемникътъ на Маламира, а понеже синътъ на Звиница билъ братанецъ (ἀνεψιός) на послѣдния, излиза, че Пресиянъ е билъ Звиницовъ синъ и, като едничкъ прѣдставитель отъ рода на Крума, поелъ управлението на страната въ 836 год.

Че прѣзъ 40-тѣ години на IX. вѣкъ въ България не е царувалъ Маламиръ, се доказва донѣйдѣ и отъ надписа, намѣренъ и прѣписанъ отъ Villoisona въ 1707 год. въ развалинитѣ на стария градъ Филиппи (тур. Филибеджикъ, с.-з.-но отъ Кавала). Тоя надписъ поради неточното му копиране и непълното запазване не може изцѣло да се реставрира; обаче нѣма съмнѣние, че той се отнася къмъ първата половина на IX. вѣкъ, както това показватъ и формата, и пелеографичнитѣ особености, а главно изразътъ ὁ ἐκ θεοῦ ἄρχων и сполучливото попълване името Ἡσβούλος ὁ καυχάνος. Поради това едничко възможно попълване името на съврѣменния ханъ, отъ което сж запазени въ надписа послѣднитѣ четири букви . . . . ανος, може да бѫде Πρεσι]άνος (или Πρεασιάνος или Προυσιάνος).[3])

Ако Маламиръ и Пресиянъ бнли една и сжща личность, то защо едни надписи носятъ името на първия, а тоя послѣдниятъ — името на вторня? При всичката важность на тоя въпросъ Бйори

самъ Бйори приема, или ε, или καί, а ние ще прибавимъ, или падежн тѣ окончания αν, ην, ον(ων), ος; род. п. τοῦ Προβάτου тукъ зависи отъ τὸ κάστρον, тъй че подобно замѣстване на знака ζ съ ἀπό е недопустимо, както и самъ Бйори това признава, защото той „не може да внди нѣкоя слѣда нито отъ ἀπὸ или ἐκ, които Успенски дава подъ алтернатива“ (стр. 482). Очевидно, съ него въ значение καί се е почвало ново изречение и всичкитѣ слѣдъ него думи зависятъ отъ друго сказуемо, а оттука и силата на тоя аргументъ пада. — „3. Съучастието на генералъ Исвула съ Маламира въ р. 5. показва, че ние имаме дѣло съ военно дѣйствие отъ страна на Маламира“, но ние вече показахме, че съучастието на кавханъ Исвула съ Маламира се касае до управлението на държавата, тъй че и това възражение губи значение. Затова тукъ не може и дума да става за нѣкакъвъ прѣдполаганъ Маламировъ походъ.

[1]) De admin. ed. Bon. p. 154. — Ср. *В. Н Златарски,* Прѣемницитѣ на Омортага, п. т., стр. 758.

[2]) *В. Н. Златарски,* Извѣстия за българитѣ и пр., п. т., стр. 42.

[3]) Подробно по тоя въпросъ вж. *В. Н. Златарски,* Извѣстнята за българитѣ, п. т., стр. 48—50.

отговаря на него съ прѣдположенията, 1. че „Пресиамъ е било българско, а Маламиръ — славѣнско и официално име“ (стр. 482), и 2. че „Пресиамъ или Пресианъ е присвоилъ името Маламиръ въ единъ по-късенъ периодъ, може би въ свръзка съ разширението на неговата власть надъ западнитѣ *(разб.* балкански) славѣни“ (стр. 483). Но тия прѣдположения не могатъ да се приематъ за правдоподобни, защото 1. ако името Маламиръ е било само официално име, то ние бихме очаквали да видимъ на всички официални актове, каквито сж нашитѣ надписи, едно и сжщо официално име на българския ханъ, а пъкъ, споредъ Бйори излиза, че тоя сжщия ханъ е писалъ и неофициялното си име, и 2. доколкото може да се установи датата на шуменскня надписъ и на Villoison'овия, може да се заключи, че Маламиръ се е наричалъ съ официялното си име въ по-ранния периодъ, а въ по-късния съ името Пресиянъ, т. е. тъкмо обратно на прѣдположението на Бйори, още повече че и самъ Бйори признава, че вториятъ надписъ — Villoison'овиятъ, който „е вѣроятно не по-рано отъ 847 год.,“ „е билъ единъ отъ послѣднитѣ паметници на Маламира подъ негово по-раншно име“ (стр. 483), слѣдов. всички надписи — на брой три[2]) — съ името Маламиръ ще трѣба да отнесемъ къмъ врѣмето между 847 и 852 г., което ни се показва малко вѣроятно.

Всичкитѣ тукъ посочени възражения, които сж отъ първостепенна важиость, изтъкватъ твърдѣ ясно голѣмата натегнатость въ стремежа на Бйори да избѣгне мжчнотиитѣ при доказването идентичностьта на Маламира съ Пресняна. Сжщата тая натегнатость и неубѣдителность се чувствува, както видѣхме, и въ другитѣ му аргументи по сжщия въпросъ и затова остава да признаемъ, че Маламиръ и Пресиянъ сж двѣ съвършено отдѣлни исторически личности, които, като владѣтелни български ханове, иматъ и своя отдѣлна история, всѣка съ свой особенъ характеръ, като това изложихме на друго мѣсто.

---

[2]) Освѣнъ споменатитѣ два шуменски надписа (вж. по-горѣ, стр. 5—10) има още единъ мемораленъ издаденъ въ Archäol.-epigr. Mitth. XIX (1896), S. 239—240 и въ *Абоба-Плиска*, стр. 191, албомъ табл. XLIII, 4.

Хронологиченъ и родовъ списъкъ на българскитѣ господари отъ 679 до 852 г.

Родъ Дуло
(679—739)

Исперихъ 679—701
Тервель 701—718
Неизвѣстенъ 718—724
Севаръ 724—739

Родъ Вокиль или Укиль
(739—761 и 764—766)

Кормисошъ 739—756
Винехъ 756—761
Сабинъ (по жен. линия) 764—766
Умаръ 40 дена VIII.—IX. 766

Родъ Угаинъ

Телецъ 761—764

Отъ неизвѣстенъ родъ

Гокту 766—767
Паганъ 767—768
Телериг 768/9—777
Кардамъ 777(?)—803
Крумъ 803—814
Омортагъ 814—831
Маламиръ 831—836
Пресиянъ 836—852

Библиография.

Въ долния списъкъ сж показани всички извори и нови трудове, които сж използувани при съставянето на 1-та часть отъ „Историята на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове." Въ него сж посочени авторътъ и заглавието на всѣки трудъ, а сжщо дѣ и кога е билъ напечатанъ послѣдниятъ.

I. Извори

Съкращения. — BT = Bibliotheca Teubneriana. — CB = Corpus Bonnensis. — FHG = Fragmenta historicorum graecorum. — HGM = Historici graeci minores. — MGH = Monumenta Germaniae historica. — NEBN = Notices et extraits des manusrits de la Bibliothèque nationale à Paris. — Patrol. gr. et lat. = Patrologia graeca et latina.

Agathiae Historiae. HGM ed. L. Dindorfii. vol. II. (p. 122—453). Lipsiae (BT) 1871.

Annae Comnenae Alexias. CB vol. I. ed. J. Schopen 1839; vol. II. ed. Reifferscheid 1878.

Anonymi Periplus Ponti Euxini. FHG ed. C. Müller. t. V, pars 1, p. 174—187. Parisiis 1883.

Ammiani Marcellini Historiae. ed. Gardthausen. 2 voll. Lipsiae (BT) 1874--75.

Cassiodori Variae. MGH script. t. XII (auct. antiquis.). ed. Th. Mommsen. Berolini 1894.

Cedreni Geor. Compendium historiarum. CB 2 voll. ed. J. Bekkerus 1838—39.

Chronicon Paschale. CB ed. L. Dindorfii. 2 voll. 1832.

Codini Geor. De officiis. CB ed. J. Bekkerus 1839; — De originibus. CB ed. J. Bekkerus 1843.

Constantini Porphyrogeneti De thematibus et de administrando imperio. CB ed. J. Bekkerus 1811.

Ecloga Leonis et Constantini cum appendice. ed. An. G. Monferratus. Athenis 1889.

Einhardi Annales. Pertz, MGH t. I (scriptores).

Ennodii Panegyricus dictus clementissimo regi Theoderico. MGH t. VII (auct. antiqu.). ed. F. Vogel. Berolini 1885.

Epistola ad Theophilum imperatorem de sanctis et venerandis imaginibus. Migne, Patrol. gr. t. 95, col. 345—386.

Euagrii Historia ecclesiastica. Migne, Patrol. gr. t. 86, 2. col. 2405—2906.

Fredegarii Scholastici Chronica. MGH Scriptores rerum Merovingicarum. ed. Br. Krusch. t. II. Hannoverae 1888.

Fuldenses annales. Pertz, MGH t. I scriptores, p. 343 sqq.

Genesii Jos. Βασιλεῖαι. CB ed. C. Lachmannus, 1834.

Georgii Monachi Chronicon. ed. C. de Boor. 2 voll. Lipsiae (BT) 1904. —, Сжщо въ разпространена редакция подъ име Georgios Hamartolos ed. E. de Muralto. Petropoli 1859.

Gesta Dagoberti I. regis Francorum. MGH. Scrip. rerum Merovingicarum ed. Br. Krusch. t. II, p. 396—425.

Ignatii Diaconi Vita patr. Nicephori. Appendix ad Nicephori Opuscula historica, ed. C. de Boor. Lipsiae (BT) 1880.

Именникъ на първитѣ български князе. Вж. по-горѣ стр. 379—382 факсимиле на текста по Московско-синодалния и Погодиновския прѣписи.
Joannis Antiocheni Fragmenta. FHG ed. C. Mülleri. t. IV, p. 535—622. Parisiis 1885.
Joannis Malalae Chronographia. Migne, Patrol. gr. t. 97, col. 9—790.
Joannis Scylitzae Historia. Вж. Cedrenus CB. ed. J. Bekkerus. t. II, 1839, p. 641—744. — Прибавки къмъ него вж. B. Prokić, Die Zusätze in der Handschrift des Johanne Skylitzes. München 1906.
Іωάννα Σταυράκια, χαρτοφύλακα σολογήσκαго, Ὁ чюдесѣ мѵрѣточца великаго Димі́трїа въ Панигирика на Владислава граматика отъ 1479 г. въ библиотеката на Рилския манастиръ № 4/7 (60), листъ 215об—236об.
Jordanis Romana et Getica. MGH t. V (auct. antiqu.). ed. Th. Mommsen. pars I. Berolini 1882.
Исаіѧ пророка Сказаніѥ како вьзнесѣ сѧ бѣ ѡ҃тъ ѳломь до ѯ҃го шестаго. Споменик САк. III (1890), стр. 190—193.
Isidori Hispalensis Chronica. MGH t. XI (auct. antiqu.). Chronica minora saec. IV, V, VI, VII. ed. Th. Mommsen, pars II. p. 424—481. Berolini 1894.
Jean, évêque de Nikíou, Chronique. Texte éthiopien publié et traduit par H. Zotenberg. NEBN Paris 1883 t. 24. 1ère partie, p. 125—605.
Laurissenses annales minores. Pertz MGH t. I, p. 121—123.
Leonis Diaconi Historia. CB. ed. C. B. Hase. 1828.
Leonis Grammatici Chronographia CB. ed. J. Bekkerus 1842.
Marcellini Comitis Chronicon. MGH t. XI (auct. antiqu.), pars I. Chronica minora ed. Th. Mommsen. Berolini 1893.
Menandri Protectoris Fragmenta. HGM ed. L. Dindorfii. vol. II, (p. 1—131). Lipsiae 1871.
Menologion imperatoris Basilii. Migne, Patrol. gr. t. 117, col. 20—614.
Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche (1169—1199), Chronique, éditée pour la 1ère fois et traduite en français par J.-B. Chabot. t. I—III. Paris 1904—1906.
Miracula S-ti Demetrii martyris. Migne, Patrol. gr. t. 116, col. 1203—1318. — Сѫщо у A. Tougard, De l'histoire profane dans les actes grecs des Bollandistes. Paris 1874. Thessalonique, p. 81—205. — Чюдо о градѣ Солуньстѣмъ и о Пребудѣ князѣ и неослабѣмъ его воеваніи. Великія Минеи четіи, собранныя всероссійскимъ митрополитомъ Макаріемъ. Октябрь дни 19—31. Изданіе Археографической Коммисіи. Петроградъ 1880, стлб. 1928—1944.
Моисей Хоренскій, Исторія Арменіи, переводъ, Н. С. Эмина. Москва 1893.
Monachi Sangallensis De gestis Karoli imperatoris. Pertz, MGH script. t. II, p. 726—763.
Nicephori patriarchae Opuscula historica, ed. C. de Boor. Lipsiae (BT) 1870.
Pauli, continuati Eutropii, Historia Romana. MGH t. II (auct. antiqu.) ed. Berolini 1879.
Pauli Diaconi Historia Langobardorum. MGH Scrip. rerum Langobar. et italic. saec. VI—IX, ed. Bethmann et Waitz. Berolini 1878.
Peutingeriana tabula itineraria in bibliotheca Palatina Vindobonensi asservata nunc primum arte photographica expressa. Vindobonae 1888.
Prisci Fragmenta. HGM ed. L. Dindorfii. vol. II, (p. 275—352). Lipsiae (BT) 1870.
Procopii Caesariensis Opera omnia. ed. J. Haury, voll. I—III. Lipsiae (BT) 1905—1906.
Ptolemaei Geographia. ed. C. Müller, 2 voll. Parisiis. 1883.
Русская лѣтопись по Ипатскому списку. Петроградъ 1871.
Saxonis annalistae Annales. Pertz, MGH script t. VIII, ed. Waitz, p. 542—777.
Scriptoris incerti De Leone Bardae Armenii filio. Вж. Leo Grammaticus CB ed. J. Bekkerus 1842, p. 335—362.
Sigeberti Gemblacensis Chronographia. Pertz, MGH script. t. VIII p. 300—374.
Симеона Метафраста и Логотета Сказаніѥ мірѣ ѿ бытіа и лѣтовникъ, изд. В. Срезневскій. Петроградъ 1905. — Гръцкиятъ текстъ у Georgios Hamartolos, вж. Georgios Monachus.

Suidae Lexicon graece et latine ad fidem optimorum librorum exactum post Thomam Gaisfordum recensuit et annotatione critica instruxit Godofredus Bernhardy, 2. voll. Halis et Brunswigae 1853.

Ѳеодора Стѹдита Написанїе о извѣщеннїихъ Блъгарѣхъ хрїстїанѣ въ сѣмъ посты ла. мясо нѣдѣлѣ, изд. отъ А. Ив. Яцимирскій, Мелкіе тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературамъ. Изв. От. р. яз. и сл. ПАк. т. VII (1902), стр. 125 и сл.

Theophanis Chronographia, ed. C. de Boor, t. I — Textus graecus. Lipsiae 1883; t. II — Anastasii Bibliothecarii Chronographia tripertita, ed C. de Boor. Lipsiae 1885.

Theophanis continuati Chronographia. CB ed. J. Bekkerus, 1838.

Theophylacti, archiepiscopi bulgari, Martyrium ss. quindecim illustrium martyrum qui imperanti impio Juliano Apostata Tiberiopli, qua Strumitza bulgarice dicitur, passi sunt. Migne, Patrol. gr. t. 126, p. 151—222.

Theophylacti Simocattae Historiae. ed. C. de Boor. Lipsiae (BT) 1887.

Vita Hludowici imperatoris (Pii). Pertz, MGH scrip. t. II, p. 604—648.

Zacharias Rhetor, Die Sogennante Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Uebersetzung herausgegeben von K. Ahrens und G. Kruger. Leipzig (BT) 1899.

Zonarae Ioannis Epitome historiarum. ed. L. Dindorfii. 6 voll. Lipsiae (BT) 1868—75.

Zosimi Historiae. CB ed. J. Bekkerus. 1837.

II. Литература.

А. Трудове съ кирилица.

Съкращения. — БП = Български Прѣгледъ. — БС = Българска Сбирка. — ВВ = Византійскій Временникъ. — ГСАк = Глас Српске Академије. — ГСУ = Годишникъ на Софійския Университетъ. — ЖСРГОб. = Живая Старина Русскаго Географическаго Общества. — ЖМНПр. = Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. — ЗРАОб(В) = Записки Русскаго Археологическаго Общества (Восточныя). — Изв.АДС = Извѣстия на Археологическото Дружество въ София. — Изв.ИДС = Извѣстия на Историческото Дружество въ София. — Изв. От. р. яз. сл. ПАк = Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Петроградской Академіи. — Изв.РАИК = Извѣстія Русскаго Археологическаго Института въ Константинополѣ. — КС = Кіевская Старина. — ЛБАк = Лѣтописъ на Българската Академия. — ПСБКД = Периодическо Списание на Българското Книжовно Дружество. — СБАк = Списание на Българската Академия. — СЮД = Списание на Юридическото Дружество. — СбНУК = Сборникъ за Народни Умотворения и Книжнина. — ЮВ = Юридическій Вѣстникъ.

Абоба-Плиска — Матеріалы для болгарскихъ древностей Абоба-Плиска. — ИзвРАИК X (1905).

Ардашевъ, К. А., Развалины Болгаръ и древніе болгары, по описанію англичанина Ѳ. П. Турнерелли. Казань 1901.

Аристовъ Н. А., Замѣтки объ этническомъ составѣ тюркскихъ племенъ и объ ихъ численности. — ЖСРГОб. ч. VI (1896), стр. 277—456.

Беръ А., Исторія всемірной торговли. Москва, 1876.

Бѣляевъ Д. Ѳ., Βυζαντινά. Очерки, матеріалы и замѣтки по византійскимъ древностямъ. кн. I. Петроградъ 1891.

Благоевъ Н., Крумови закони. — СЮД год. IV (1904), стр. 308—326.

Бобчевъ С. С., История на старобългарското право. София, 1910.

Брауиъ Ѳ., Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній I. Петроградъ 1899.

Брунъ Ф., Черноморье. Сборникъ изслѣдованій по исторической географіи Южной Россіи (1852—1877), ч. I и II. Одесса 1880.

Васильевскій В. Г., Русско-византійскіе отрывки VII. Житіе Іоанна Готскаго. ЖМНПр. ч. 195 (1878), стр. 86—154. — Законодательство Иконоборцевъ. ЖМНПр. ч. 199 (1878), стр. 258—309; ч. 200 (1878), стр. 95—129.—О мнимомъ славянствѣ гунновъ, болгаръ и роксоланъ. ЖМНПр. ч. 222 (1882), стр. 140—190. — Еще разъ о мнимомъ славянствѣ гунновъ, болгаръ и роксоланъ. ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 346—392.

Васильевъ А. А., Славяне въ Греціи. ВВ т. V (1898), стр. 404—438 и 626—670. — Византія и арабы. Политическія отношенія Византіи и арабовъ за время I Аморейской династіи. Петроградъ 1900. — Арабскій синаксарь о болгарскомъ походѣ императора Никифора. „Новый сборникъ" въ честь В. И. Ламанскаго. Петроградъ 1905, стр. 361—362.

Вестбергъ Фр., Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ. ЖМНПр. ч. XIII (1908, новая серія), стр. 364—412; ч. XIV, стр. 1—52.— Записка готскаго топарха. ВВ XV(1908), стр. 71—132.

Гаркави А., Сказанія мусульманскихъ писателей о славянахъ и русскихъ. Петроградъ, 1870.

Герцбергъ Г. Ф., Исторія Византіи. Переводъ П. В. Безобразова. Москва, 1896.

Гильфердингъ А., Исторія сербовъ и болгаръ. Собраніе сочиненій т. I. Петроградъ 1868, стр. 1—296.

Голубинскій Е., Краткій очеркъ православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской или молдо-валашкой. Москва 1871.

Голубовскій П., Болгары и хазары, восточные сосѣды Руси при Владимірѣ св. КС XXII и отдѣлно Кіевъ 1888.

Господиновъ Ю., Разкопки въ Патлейна, ИзвАДС, IV (1914), стр. 113—128.

Гротъ К., Моравія и мадьяры съ половины IX-го до начала X-го вѣка. Петроградъ 1881. — Константинъ Багрянородный о сербахъ и хорватахъ и ихъ разселеніи на Балканскомъ полуостровѣ. Петроградъ 1882.

Гудевъ П Г., Български ржкописъ въ Ватиканъ. СбНУК кн. VI (1896), стр. 311—361.

Дриновъ М. С., Заселеніе Балканскаго полуострова славянами. Москва 1873. Вж. Съчиненія. София (1909), I, стр. 139—316.

Златарски В. Н., Нови извѣстия за най-древния периодъ на българската история. СбНУК кн. XI (1894), стр. 145—154. — Писмата на визан. им-ръ Романа Лакапина до българския царь Симеона. СбНУК кн. XIII (1896), стр. 282—322. — Кой е билъ Тудоръ Черноризецъ Досковъ? БП год. IV (1897), кн. 3, стр. 42—63. — Прѣемницитѣ на Омортага. ПСБКД кн. LIV (1896), стр. 755—777. — Два извѣстни български надписа отъ IX. вѣкъ. СбНУК кн. XV (1898), стр. 131—144. — Еднъ отъ Правадийскитѣ Омортагови надписи. ПСБКД кн. 63 (1903), стр. 94—113. — Студии по българска история. ПСБКД кн. 63 (1903): 1. Основание на българ. царство, стр. 313—340; 2. Българскитѣ князе отъ рода Дуло, стр. 473—499; България прѣзъ VIII. вѣкъ, стр. 627—666. — Изъ старата история на българитѣ. БС год. XII (1905), стр. 19—23. — Клятва у языческихъ българъ. Сборникъ въ честь проф. В. И. Ламанскаго. Петроградъ 1905. I, стр. 251—260. — Извѣстия за българитѣ въ хрониката на Симеона Метафраста и Логотета. СбНУК кн. XXIV (1908), стр. 1—161. — Имали ли сж българитѣ свое лѣтоброеніе? СБАк. I, 1 (1911), стр. 1—92. — Какви канонически книги и граждански закони Борисъ е получилъ отъ Византия. ЛБАк. I (1912), стр 79—116. — Сюлейманкьойскиятъ надписъ. ИзвАДС III (1912/13), стр. 131—179. — История на българитѣ отъ появата имъ въ Европа до основаването на българ. царство на Балканския полуостровъ. ГСУ X (1914/15), стр. 1—112. — Къмъ въпроса за българското лѣтоброеніе. СБАк. X, 6 (1915), стр. 1—22. — Извѣстието на Михаила Сирийски за прѣселението на българитѣ. ИзвИДС кн. IV (1915), стр. 37—52. — Рецензия на *Г. Балашчевъ*, Новонайденіятъ надписъ отъ врѣмето на царь Симеона. БП г. IV, кн. XII, стр. 61—78. СбНУК кн. XV (1898), книж. отд. стр. 20—40.

Ивановъ Йорд., Надгробнията паметникъ на Хилвуда. ПСБКД кн. 62 (1902), стр. 63—65. — Български старини изъ Македония. София 1908.

Иловайскій Д. И., Розысканія о началѣ Руси. 2-ое изд. Москва 1882. — Дополнительная полемика по вопросамъ варяго-русскому и болгаро-гунскому: I Москва 1886 и II Москва 1902.

Иностранцевъ К. А., Хунъ-ну и Гунны (Библіографическій обзоръ теорій о происхожденіи народа Хунъ-ну китайскихъ лѣтописей, о происхожденіи европейскихъ Гунновъ и о взаимныхъ отношеніяхъ этихъ двухъ народовъ). ЖСРГОб. г. X (1900), стр. 353—386 и 525—564.

Иречекъ К., Исторія болгаръ, переводъ Бруна и Палаузова. Одесса 1878. — Княжество България, прѣводъ отъ С. Аргировъ. II. Пловдивъ 1899. — Историја срба I (до 1371), прев. Јов. Радонић. Београд 1911.

Кацаровъ Г., Клетвата у езическитѣ българи. СБАк. III (1912), стр. 113—120.

Ковачевић Л. и Јовановић Л., Историја српскога народа I - II. Београд 1893/4.

Кондаковъ Н. П., Византійскія церкви и памятники Константинополя. Одесса 1887.

Кулаковскій Ю. А., Къ объясненію надписи съ именемъ им-ра Юстиніана, найденной на Таманскомъ полу-вѣ. ВВ II (1895), стр. 189—198. — Гдѣ находилась Вичинская епархія Константинопольскаго патріархата. ВВ IV (1897), стр. 315—336. — Еще къ вопросу о Вичинѣ. ВВ V (1898), стр. 393—397. — Къ исторіи готской епархіи (въ Крыму) въ VIII. вѣкѣ. ЖМНПр. ч. 315 (1898), стр. 173—202. — Исторія Византіи. т. II. Кіевъ 1912.

Куникъ А. и Розенъ В., Извѣстія ал-Бекри и другихъ авторовъ о Руси и славянахъ. I. Петроградъ 1878.

Ламанскій В. Ив., О нѣкоторыхъ славянскихъ рукописяхъ въ Бѣлградѣ, Загребѣ и Вѣнѣ. Петроградъ 1864.

Ласкинъ Г., О древностяхъ Константинополя. Кіевъ 1905.

Латышевъ В. В., Этюды по византійской эпиграфикѣ. ВВ I. (1894), стр. 657—672.

Лопаревъ Хр. М., Двѣ замѣтки по древней болгарской исторіи. ЗРАОб. III (1888), стр. 341—362.

Миккола J. J., Тюркско-болгарское лѣтосчисленіе. Изв. От. р. яз. сл. ПАк. XVIII (1913), стр. 243—247.

Милевъ Н., Кубратъ отъ историята и Куберъ въ Чудесата на Св. Димитрия Солунски. ПСБКД кн. 71 (1910), стр. 557—586.

Мутафчиевъ П., Селското землевладѣние въ Византия (споредъ νόμος γεωργικός). СбНУК XXV (1910), стр. 1—72.

Новаковић С., Византијске чинове и титуле у српским земљама XI—XV века. ГСАк. 78 (други разред 47) (1908), стр. 178—279.

Паиченко Б. А., Памятникъ славянъ въ Виѳиніи VII вѣка. ИзвРАИК VIII (1902), стр. 16—62. — Крестьянская собственность въ Византіи. Софія, 1903. ИзвРАИК IX (1903) стр. 1—243.

Патковић К., Изъ новаго списка географіи, приписываемой Моисею Хоренскому. ЖМНПр. ч. 226 (1883), стр. 21—32. — Ванскія надписи и значеніе ихъ для исторіи Передней Азіи. ЖМНПр. ч. 177 (1875), стр. 148—185.

Погодинъ А. Л., Изъ исторіи славянскихъ передвиженій. Петроградъ 1901.

Радонић Јов., Ко су Гети у хроници Комеса Марцелина. ГСАк. 60 (1901), стр. 204—214.

Скабалановичъ Н., Византійское государство и церковь въ XI вѣкѣ. Петроградъ 1884.

Соколовъ М. Ив., Изъ древней исторіи болгаръ. Петроградъ 1879.

Станоевић Ст., Византија и срби. Нови Сад I 1903; II — 1906. — Историја српскога народа. Београд 1910.

Сырку П. А., Время и жизнь патріарха Евѳимія Терновскаго. Петроградъ 1899.

Туманскій А. Г., Новооткрытый персидскій географъ X столѣтія и и вѣстія его о славянахъ и русскихъ. ЗРАОб(В) X (1897).

Успенскій Ѳ. Ив., Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи. ЖМНПр. ч. 225 (1883) стр. 30—87; 301—360. — Древнѣйшій памятникъ славянскаго права. ЮВ г. XIII (1886), кн. IV, стр. 700—713. — Погранпчный столбъ между Византіей и Болгаріей при Симеонѣ. Изв. РАИК III (1898), стр. 184—194. — Старо-болгарская надпись Омортага. ИзвРАИК VI (1900), стр. 216—235. — О древностяхъ города Тырнова. Изв. РАИК VII (1901), стр. 1—24. — О вновь открытыхъ мозаикахъ въ церкви св. Димитрія въ Солуни. ИзвРАИК XIV (1909), стр. 1—61.

Хвольсонъ Д., Извѣстія о Хозарахъ, Бартусахъ, Болгарахъ, Мадьярахъ Славянахъ и Руссахъ Абу-Али Ахмедъ бенъ Омаръ Ибнъ-Даста. Петроградъ 1869.

(Чертковъ), О переводѣ Манассіиной лѣтописи. Москва 1842.

Шафарикъ П. Іос., Славянскія древности, переводъ О. Бодянскаго. т. II, кн. 1. Москва 1848.

Шкорпилъ В. и К., Нѣкои бѣлѣжки върху археологическитѣ и историческитѣ изслѣдвания въ Тракия. Пловдивъ 1885. — Паметници изъ Българско. I Тракия. София 1888. — К., Бѣлѣжки за старата българска столица Прѣславъ. ИзвАДС, IV (1914), стр. 129—147. — К., Старобългарски паметници. Сбор. „Добруджа". София 1918.

Шпилевскій С. М., Древніе города и другіе булгаро-татарскіе памятники въ Казанской губерніи. Казань 1877.

Б. Трудове съ латиница.

Съкращения. — AEMOU = Archäologich-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. — ASPh. = Archiv für slavische Philologie. — BAP = Bulletin de l' Akademie des sciences de St. Petersbourg. — BZ = Byzantinische Zeitschrift. — DSWA = Denkschriften der Akademie der Wissenschaften zu Wien. — EHR = The English historical Review. — Ersch-Gruber's Encycl. = Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, herausgegeben von *I. S. Ersch* und *I. G. Gruber*. — JSFO = Journal de la Société Finno-Ougrienne. — MBBA = Monatsberichte der Akademie zu Berlin. — REAW = RealEncyklopädie der classichen Altertumswissenschaften. — SBWA = Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Wien.

Baumeister. A., Denkmäler des klassischen Altertums. München 1889.

Bury J.-B., A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 to 800). London 1889. vol. I—II. — The chronological Cycle of the Bulgarians. BZ XIX (1910), p. 127—144. [Руски прѣводъ: Хронологическій циклъ Болгаръ, переводъ Н. М. Петровскаго. Казань 1912]. — The Bulgarian Treaty of A. D. 814 and the Great Fence of Thrace. EHR April, 1910, p. 276—287. — A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Irene to the accession of Basil I (802—867). London 1912. [Прѣзодъ на гл. XI и XII (стр. 332—341) отъ това съчинение подъ насловъ: 1. България прѣзъ IX. вѣкъ и покръщението на славѣнитѣ и българитѣ. ИзвИДС кн. IV (1915), стр. 105—179. 2. Appendices: X Пресиямъ, Маламиръ (p. 481—484) и XI Върху нѣкои отъ изворитѣ за историята на Константина и Методия (p. 485—488), пакъ тамъ, стр. 180—188].

Cassel P., Der chazarische Königsbrief aus dem 10. Jahrhundert. Berlin. 1876.

Diehl Ch., Justinien et la civilisation byzantine au VI-me siècle. Paris 1901. — Etudes Byzantines Paris 1905.

Dümmler E., Ueber die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien. SBWA Bd. XX (1856), S. 353 u fol. — Geschichte des Ostfränkischen Reiches. 2-te Aufl. Leipzig 1887, Bde I—III.

Gelzer H:, Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche. BZ II (1893). S. 22—72. — Die Genesis der bizantinischen Themenverfassung. Leipzig 1899 (Abh. der. phil.-hist. cl. der sâchs. Gesell. d. Wiss. XVIII, № 5).

Gerland F., Die persichen Feldzüge des Kaisers Heraclios. BZ III (1894), S. 330—373.

Gutschmidt, Kleine Schriften. Bd. V. Leipzig 1894.

Hirsch Fr., Byzantinische Studien. Leipzig 1976.

Hopf K. Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelaltres bis auf unsere Zeit. Leipzig 1867—68 (Ersch-Gruber's Encyklop. Bd. 85—86).

Jireček C., Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel. Prag 1877. — Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphie von Bulgarien und Rumelien. MBBA. 1881. — Archäologische Fragmente aus Bulgarien. AEMOU X (1888), S. 43—104, 129—204. — Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer. Wien 1897 (SBWA Bd. 136). — Рецензии на 4 наши статии. ASPh. Bd. XXI (1899), S. 607—617. — Die Romanen in den Städten Dalmatiens wärend des Mittelalter. 1-er Theil. DSWA Bd. 48 (1902), S. 1—104.

Kaerst J., Geschichte des Hellenismus. Berlin 1917.

Kazarow G., Die Gesetzgebung des bulgarischen Fürsten Krum. BZ XVI (1907), S. 254—257.

Kiepert H., Formae orbis antiqui. Fol. XVII Illyricum et Thracia. Berlin 1901.

Kiessling, Hippika ὄρη. Pauly-Wissova, REAW. Stuttgart 1899 s. v.

Krumbacher K., Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453). 2-te Aufl. München 1897.

Latyschev W. W., Inscriptiones antiquae orae septentrionibus Ponti Euxini. Petropoli 1890.

Laurent I., Sur la date des églises Saint-Démetrius et Sainte-Sophie à Thessalonique. BZ IV (1895), S. 420—434.

Marquart J. Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Lepzig 1893. — Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge. Leipzig 1903. — Die altbulgarische Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und der altbulgarische Fürstenliste. ИзвРАИК XV (1911), стр. 1—30.

Mikkola J. J. Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren. JSFO XXX (1014). Helsingfors. S.-Ab., S. 1—24.

Mordtman, Esquisse topographique de Constantinople. Lille 1892.

Müllenhof K., Deutsche Altertumskunde. Bd. II, 2-te Aufl. Berlin 1906.

Muralt Ed., Essai de chronologie byzantine pour servir à l'examen des annales du Bas-Empire et patriculièrement des chronographes slavons de 395 à 1057. Pétersburg 1855. I.

Niederle L. Slovanské starožitnosti. Dil. II: Původ a počatky slovanů Jižnich. Praha 1906.

Nordenskiöld A. E., Facsimile-Atlas to the Early History of Cartography with reproductions of the most important maps printend in the XV and XVI centuries. — Translated from the swedish original by Johan Adolf Ekelöf and Clements R. Markham. Stockholm 1889.

Paparigopoulo M. C., Histoire de la civilisation hélleniqne. Paris 1878.

Prokić B., Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes München 1906.

Rambaud A., L' empire grec au X-me siècle. Paris 1872

Roesler R., Ueber den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau. SBWA Bd. 73 (1873), S. 77—126. — Rumänische Studien Leipzig 1371.

Schenk K., Kaiser Leons III Walten in Inneren. BZ V (1896), S. 257—301.

Schmidt L., Geschichte der Wandalen. Leipzig 1901.

Schuchhardt C., Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien. AEMOU IX (1885), S. 202—232.

Tafel Th. L. De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica. Berolini 1839.

Tocilesco Gr., Fouilles et recherches archéologiques en Roumaine. Bucarest 1900.

Tomaschek W., Bulgaroi. Pauly-Wissowa, REAW Bd. III, col. 1041, s. v. — Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. II. Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi. Wien 1887. (SBWA Bd. CXIII, S. 285—373).

Wattenbach W., Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. 6-te Aufl. Berlin. Bde I (1893), II (1894).

Westberg Fr., Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa. BAP t. XI. (1899), № 4, p. 211—245; № 5, p. 275—314.

Wirth A., Geschichte Asiens und Osteuropa. Bd. I. Halle a S. 1905.

Zachariae v. Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts. 3-te Aufl. Berlin 1892.

Zeuss K., Die Deutschen und die Nachbarstämme. München 1837.

Показалецъ на собственитѣ имена.

А.

Абаръ, хун. народъ, 35.
Абасги, нар. 25.
Абассиди, перс. династия 225, 240.
Абасия, об., 35.
Абд-ар-Рахманъ ан Насиръ, араб. халифъ, 109.
Абдель, хун. нар., 35.
Абидосъ, гр., 160, 276.
Абоба, с. 131, 146, 319, 328, 329, 362, 410; Аб-ски лагеръ 146.
Абодрити, слав. племе, 297, 312.
Абхазия, обл., 35—36.
Авари, нар., 10—13, 15—16, псевдоавари 72, 73—75, 80, 91—93, 95, 98—99, 101, 106, 121, 134, 143, 148—149, 190, 199, 248, 279, 283, 421, 422, ав-ско облѣкло 290—291, 383, 385, 400.
Авролева, върхъ, 244.
Авитохолъ, българ. ханъ, 23, 42, 354—355, 369, 376—377.
Агатонники, крѣпость, 299, 300, 432.
Агатополь, гр., 431—432.
Адрамитъ, гр. 177.
Адриатическо море, 14, 54, 159.
Азия, 8, 9, 21, 22—23; Срѣдня А-я, 72, 82; Малая А-я, 111, 138, 156, 160, 162, 164, 175—176, 183—184, 209—210, 240—241, 307—308, 336, 338, 341, 404.
Азовско море (Меотида), 22—23, 25—29, 33—34, 36, 38—39, 42, 44, 57, 75, 80, 84, 86, 89—90, 92, 99, 100, 103—105, 108, 114, 125.
Азмакъ, р. 180.
Акацири, нар., 24, 32—33, 39.
Акидуктъ, равнина при А., 267, 308.
Акъ-Бунаръ, с., 180.
Алани, нар., 22, 35, 72, 79, 89; Алания, стр., 78.
Албания, обл., 351.
Александъръ В., македон. царь, 137.
Алексинацъ, гр., 317.
Алибашъ, върхъ, 152.
Алцигири, нар., 32—33.
Алциокъ (Алцеко), българ. вождъ, 118—120.
Аморея, гр., 184, 341.
Анагастъ, визан. пълков., 41.
Анагей, тур. пълков., 79, 82.
Анастасий I, визан. им-ръ, 45, 47—48, 202; Анастасиева стѣна, 7, 48, 56, 63, 65, 202.
Анастасий II, визан. им-ръ, 176—177, 184—188.
Андрей св. ап., 249—250.
Анти, славѣн. племе, 7, 9, 13, 26, 32, 51' 55—56, 75, 137, 344, 351, 383—385.
Анхиалъ, гр., 47, 174, 213—217, 242. 262, 386, 432; Ан-ско поле, 214,
Аплакисъ вж. Иванъ.
Апросъ, крѣпость, 276.
Апсимаръ, визан. военач., 164.
Арабаконакъ, Ар-ски окопъ, 152.
Араби, нар., 15, 138—139, 162—164, 184, 188, 196, 225, 231, 241, 244, 249, 308—309, 338, 341, 394, 404.
Аралско море, 76.
Аратий, визан. стратегъ, 58.
Арда, р, 350.
Аристъ, илир. пълков., 46.
Аркадиополь (Люле Бургазъ), гр., 67, 234, 278, 291, 298, 308, 311, 429.
Армения, обл., 54, 163, 244, 404; арменци поселенци, 201.
Арпачъ, с., 179.
Арсила, тур. хаганъ, 81.
Артавасдъ, визан. държав., 201.
Артана, р., 209.
Артемий вж. Анастасий II.
Аскумъ хунъ, вид. пълков., 52.
Аспарухъ, Аспаръ-хрукъ вж. Исперихъ.
Аталарихъ, готски краль, 43.
Атанасий, александр. пат-рхъ, 373.
Ἀττικίτης, р., 104—105.
Атила, хун. царь, 23—24, 26, 39—42, 44, 46, 102.
Атира, крѣп., 275; р. 63, 275.
Ахенъ, гр., 313—314.
Ахъръ-Челебн, обл., 350.

Б.

Бабадагъ, гр., Б-ски изгнатини, 130.
Баба-Ески, гр., 298, 430.
Бавария, 118, 313—314; баварци, 118.
Багарзикъ (Барзелкъ), хун. нар., 35.
Бадуарий, визан. пълков., 49, 52.
Бакаджикъ, върхъ, 179, 204.
Баксанъ, р., 124.
Балангари, нар., 79; Балангаръ, крѣп., 113.
Балдернхъ, графъ, 315.
Балзена, крѣп., 299, 301.
Балтийско море, 32.
Балчикъ, гр., 151.
Балъ (Βάλ), р., 104.
Балж-Бунаръ, с., 180.
Банатъ, обл., 311.
Бастарни, нар., 127, 137.
Барзелтъ (Barsalia), нар. 89.
Батбай (Баянъ), българ. ханъ, 86, 97—99, 101—102, 112—114, 357.
Бацгунъ, стр., 35.
Башалин, с., 179.
Баянъ, авар. хаганъ, 74—75, 80, 117.
Баянъ, братъ на Токту, 219—220, 407.
Безмѣръ, българ. ханъ, 86, 112, 114, 354—357, 359, 369, 377, 383—387.
Безсребреници св., църква, 271, 273.
Бейсугъ, р., 104.
Беиевентъ, обл., 118, 121; б-ски херцози, 138.
Бендери, гр., 248.
Берзилия (Берилия), обл., 97, 101—102.
Берзити (Берзитня), слав. пл., 230.
Берковска планина, 190.
Бертрихъ, графъ, 315.
Бесарабня, обл., 113, 125, 133—134, 145, 277, 339; бес-ски окопъ, 113, 154, 248.
Битолско, обл., 347.
Boviarum, гр., 118.
Болгаръ (Успенское), с., 115.
Боренъ, хър.-далм. упр-ль 312.
Борисъ, българ. князъ, 172, 209, 342, 351, 372, 373, 448, 450, 451, 457—458.
Боспоръ (Керчъ), гр., 39, 48—50, 82—83, 88, 99, 103.
Бохана, тур. пълков., 82.
Браила, гр., 152, 154.
Браничевци, слав. пл., 297, 312—313.
Брѣгалница, р., 342.
Братешъ, ез., 134, 154, 387, 389.
Бугъ, р., 154.
Буза, българ. ханъ, 43.
Булгарофигонъ, гр., 429—430, 432.
Бумънъ, тур. каганъ, 76.
Бунаръ-икинли, с., 329.
Бургаре, нар., 35—36, 89.
Бурдизъ, крѣп., 298—299, 429—430, 432, 455.
Бурликъ (Βουρλίκ), р., 104.
Бухара, обл., 72.
Бѣлградъ, гр., 316.
Бѣло море, 16, 308.
Българи: азово-черноморски б. 10, 23, 25—27, 32, 35—37, 43—45, 84—96, 103—113; б.-утигурн 26—28, 30—34, 36—39, 41—42, 44, 57—62, 67—71, 73, 75—84, 87, 89, 91, 117; б.-кутригури 26—35, 37—39, 41—71, 73—75, 80, 87, 89, 90, 92, 116, 117, 135, 137, 385; б.-котраги 89, 91, 99, 101, 106, 384; б.-уногундури 84, 89, 93—94, 99, 110, 123—124, 383; б.-панонски или аварски 98, 101, 116—118, 120—121; б.-нталнянски, 101, 116, 118, 120—121; б.-черни (вжтрѣшни) 114; б.-сребърни (външни) 115; б.-дунавски (велики) или балкански 106—107, 130 и нататъкъ.
България стара, велика, приазовска и пр., 36, 85, 90, 92, 98—102, 104, 107—108, 112, 120, 122, 125; Б-ия черна 114; Б-ия отвждъ Дунавъ 277—278, 291, 339; Б-ия дунавска отъ 100 и нататъкъ.
Българска планина 123, 127

В.

Вал(р)данисъ (Кубань), р., 103—104.
Валентинъ, визан. пратеникъ, 78, 81, 87—88.
Валентъ, визан. пратеникъ, 73.
Вандали, нар., 8, 27, 38.
Варда, синъ Кордиловъ, 339, 449.
Вардаръ, р., 18, 342.
Варна, гр., 141, 146, 151—152, 223, 228, 407.
Вархонити, нар., 82.
Варъ, (Οὐάρ), родонач., 72.
Василий, пат-хъ нерусал., 482.
Василий I, Македонецъ, визан. им-ръ, 277, 345, 449.
Велегизити, славѣн. пл., 397.
Велизарий, визан. пълков., 64.
Венди, нар., 32; Вендска марка, обл., 118—119.
Венентеръ, нар., 110.
Венеция, гр., 341.
Верегава, проходъ, 142, 206—208, 217, 410—411.
Верея, гр. трак., 241, 262.
Версиникия, гр.-крѣп., 244, 268, 427.
Вѣтрила, върхъ, 412.

Вида и Видъ, върхъ 410, 412; Видъ, р., 40.
Видинъ, нар., 32.
Виза, гр., 396, 431.
Византий, близъкъ на Никиф. I, 255.
Винехъ, българ. ханъ, 205—208, 211, 215, 353, 365—367, 370, 378.
Висла, р., 32.
Виталианъ, визан. пълков., 47—48.
Витиния, обл., 175, 209.
Витоша, план., 317.
Властимиръ, сръб. князъ, 342, 345—346, 349, 458.
Влахерни, врата и дворецъ, 175, 271, 280, 395.
Влашко, стр., 22, 51, 117, 152; Влашки централенъ окопъ, 152, 154, 190.
Влциндуръ, синъ Атиловъ, 40.
Войникъ, с., 204.
Воинъ вж. Енравота.
Вокиль (или Укиль), българ. ц. родъ, 193—195, 205, 208, 210—21, 215—216, 219—220.
Волга, р., 22, 25, 75, 76 (Атилъ), 99 (Ателъ), 106—107, 115, 124, 306; Волжско-камско царство, 115.
Вордулуй-Исакъ, с., 133, 154.
Вуругунди, хун. нар., 30.
Върбишки проходъ (Върбица), 258—259, 321, 410—412.

Г.

Габаре, с., 152.
Гавриилъ, мжчен. христ., 294.
Галацъ, гр., 56, 134, 137, 154, 387, 389; Галашки окопъ 134, 154, 387, 389.
Ганъ, план., 276.
Гарванъ, план., 190; село, 326.
Гарши, нар., 103.
Георгиевско устие дунав. 129, 389.
Георгий, еп. девелтски, 261, 291, 294.
Гепиди, нар., 39—40, 43, 47, 56—57.
Герловски проломъ, 323.
Германикия, гр., 240.
Германъ, цар. патр., 177, 262, 264.
Германъ, виз. пълков., 51, 65—67, 72.
Героддъ, графъ, 315.
Гети, нар., 137.
Гингулисъ, с., 175.
Главанъ, с., 301.
Годила, визан. пълкод., 49, 52.
Гойникъ, сръб. князъ, 349, 458.
Головица, лим., 129—130.
Голѣма глава, план., 190.
Голѣмо-мънастирски върхове, 179.
Гостунъ, българ. намѣстникъ, 84—86, 88, 90, 355, 369, 377, 383—387.
Готи, нар.: вестъ-готи, 8, 10, 22, 27, 38, 137; остъ-готи, 22, 27, 29—30, 38—40, 43—46, 137; готи-тетраксити, 26, 28, 39, 57.
Гримуалдъ, лангобар. краль, 118, 121.
Гродъ, кутригур. ханъ, 49, 87—88.
Гулишки проходъ, 142, 146.
Гърция, 16, 95, 238, 241.

Д.

Дагестанъ, план., 124.
Дагобертъ I, фр. краль, 16, 117—120.
Даихъ (Уралъ), р., 22, 76.
Даки, нар., 137; Дакия, обл., 15, 39, 51; D.-ripensis 40.
Далмаций, трибунъ, 49.
Далмация, обл., 80, 344.
Даматрисъ, план., 175.
Дамъ-адасж, с., 329.
Даонисъ, крѣп., 275.
Дарданели, проливъ, 276.
Дардания, обл., 15.
Дафнопатъ вж. Теодоръ.
Девелтъ, гр., 179, 261, 263, 291, 299, 300.
Дели-Орманъ, обл., 220.
Денгизихъ, синъ Атиловъ, 40—41.
Дербентъ, кавказ. проходъ, 35—36, 79, 113.
Дерконъ, ез., 48.
Дѣволъ, р. и обл., 347.
Джумалии, с., 179.
Диногеция, гр., 56, 137.
Дивдѣдово, с., 410.
Димитриада, гр., 397.
Димитрий Полиоркетъ, мак. пълвод., 416.
Димитъръ св. солунски, 13, 121, 148 157, 392—394, 396—401, 406.
Дирмаръ, нар., 35.
Диценгъ, българ. воевода, 293, 424, 425.
Днѣпъръ, р., 32—33, 39, 42, 91, 101, 106—108, 115—116, 125, 126, 133—134, 306—307, 330.
Днѣстъръ, р., 41, 101, 115—116, 125—126, 133 134, 151, 154, 248, 277.
Добричъ, Д-ки полета, 146.
Добруджа, обл., 130, 133, 138—139, 141—146, 203, 339—349, 360, 387.
Донъ, р., 22—26, 57, 75, 91, 100, 107, 115—116, 125, 306, 384; Тянансъ, 80, 99, 101.
Драва, р., 312, 315—316.
Драгомиръ, славѣн. велможа, 262, 290, 383—384.
Драгувити, славѣн. пл., 121, 149, 150, 159, 398 (князе).

Дрѣновца, бърдо, 152.
Дринъ Черни, р., 342.
Дукумъ, българ. воевода, 424.
Дуло, българ. цар. родъ, 41—42, 84, 88, 162, 192—195, 361, 384—386.
Дунавъ (Дуна, Истъръ), р., 7—12, 14—16, 23—24, 28, 39—41, 44, 47, 51, 53—54, 56—57, 61—62, 67—68, 70, 75, 80, 82, 101, 108, 110, 116—117, 124—128, 130—131, 133—135, 137—142, 145—146, 151—152, 154, 161, 164, 190, 198—199, 203, 213, 220, 227, 248, 277, 307, 312, 315—316, 322, 325—326, 339, 340, 341, 346, 354, 357, 359—361, 387—391, 407, 445—446, 449.
Дучи-булкаръ, българ. пл., 103—104, 106—107, 115.
Дълга стѣна вж. Анастасиева стѣна.

Е.

Евксински Понтъ вж. Черно-море.
Евлисия (и Евдусия), обл., 25.
Евматий, механикъ, 252.
Европа, 22 23, 30, 45, 53, 71, 80, 115, 116.
Егейско море, 224, 252, 308, 350.
Египетъ, 86, 95.
Езерци, славѣн. пл., 348.
Ектагъ, план., 76, 81.
Ектелъ, план., 81.
Елада, 12—13, 51, 62, 67, 238—239, 241, 349.
Еллакъ, синъ Атиловъ, 39—40.
Елосъ, гр., 348.
Елбрусъ, кавказ. върхъ, 124.
Емба вж. Иха.
Емнецуръ, синъ Атиловъ, 40.
Енравота (Воинъ), синъ Омортаговъ, 332—334, 337, 448—451.
Епиръ, обл., 15, 47.
Ерагаръ, българ. родъ, 330, 384.
Ергени, бърдо, 124—125.
Еркене, р., 278.
Ерми, българ. родъ, 84—85, 384—385, 386—387.
Ести, нар., 32.
Ефесъ, гр., 184.
Ефратъ, р., 164.
Ефталитъ, нар., 35.
Ея, р., 184.

Ж.

Женъ-женъ (Жуанъ-жуанъ), нар., 72.
Жиуль, р., 153, 190.

З.

Завендеръ, българ. пл., 80, 120.
Заверганъ, кутригур. ханъ, 30, 61—63, 65, 67—70, 117, 137.
Загорня, обл., 170, 180, 190, 199.
Зайчаръ, гр., 190.
Зали, нар., 73.
Заперта (Забарта), крѣп., 341.
Звиница, синъ Омортаговъ, 332, 337, 448, 450—451, 458.
Земледѣлски законъ на иконобор. 197—198, 200.
Зикхунъ, Захи (Zik un, Ζιχοι), нар., 25, 103.
Зимархъ, визан. пълковн., 76, 78, 81.
Зинонъ, визант. им-ръ, 43, 45.
Златни врата въ Ц-градъ, 176, 214, 270—271, 275.
Златенъ рогъ въ Ц-градъ, 271, 273, 275 (Стенонъ).
Змѣйка лим., 129—130.
Зурта, р., 46.

И.

Иванъ, клир. упр-ль, 48.
Иванъ, комитъ евксинопонт., 49.
Иванъ Аплакисъ, визан. пълк., 268.
Иванъ Асѣнь II, българ. царь, 363.
Иванъ Ставраки, дяконъ солунски, 401, 402.
Иванъ Цимисхий, визан. им-ръ, 259.
Иверски порти (Дарьял. устие), 99.
Идаризий, антски глав-рь, 385.
Isernia, гр., 118.
Икаръ (Объ), р., 83.
Илирия, обл., 7, 40, 46, 51, 54, 57, 344.
Илия, визан. пълковн., 175.
Имбросъ, о-въ, 225.
Иоаннъ, христ. воевода, 294.
Иовъ, пат-хъ антиохийски, 432.
Ионическо море, 51.
Иосифъ, хазар. хаганъ, 109—110, 125.
Ираклея, гр., 186, 267, 270, 308.
Ираклий, визан. им-ръ, 15—17, 91, 93—96, 112, 135, 165, 345.
Иридере, р., устие, 329.
Ирина, визан. им-ца, 237—242, 249.
Иринополь, гр., 241.
Ирнахъ (Ирна), синъ Атиловъ, 40—42.
Ирникъ, българ. ханъ, 38, 41—42, 84, 355, 359, 369, 377, 384.
Исакча, гр., 129—130, 132, 391; И-ско поле 388; И-ски издигнатини 391.
Исаврия, обл., 184.
Исвулъ, българ. кавханъ, 335—336, 350, 454—458.
Искъръ, р., 40; И-ски проломъ, 152.
Испания, 27, 38, 63.
Исперихъ (Аспарухъ), българ. ханъ, 97, 101, 108—113, 122—127, 130—139, 141—142, 144—146, 148, 151—153, 155, 159, 161—162, 189, 191—193, 210, 229, 239, 319, 356—357,

359, 360—361, 363—364, 367, 369, 377—378, 387—392; Испоръ 139; Аспаръ-хрукъ 109, 127.
Истеми, тур. каганъ, 76.
Иха (Емба), р., 76.
Италия, 9, 27, 43, 45, 55, 61, 63, 120—121, 136, 138.

К.

Кавказъ, обл. 22, 26, 71, 75, 79, 89, 92, 103, 105, 113, 124—126; Кав-ски план. 25, 99, 108.
Каваклии, гр., 179, 300.
Кадолахъ, фриул. маркграфъ, 312.
Кадж-кьой, с., 326—329 (градище).
Казбекъ, върхъ план., 124.
Казиръ, нар., 35.
Кама, р., 115, 306.
Камчия, р., 151, 320; К-ска план. 151.
Кангюй, обл., 22.
Кандихъ, авар. пратен., 72.
Капакли, ез., 388.
Карагулъ вж. Хоракулъ.
Кардамъ, българ. ханъ, 239—240, 242—246, 289.
Карлъ Велики, герм. им-ръ, 248.
Карпати, план. 351.
Картагенъ, гр., 164.
Касандрия, гр., 54.
Каспийски портн. проходъ, 35—36.
Каспийско море, 25, 35, 71, 124.
Каспичанъ, с., К-ско плато 146.
Кастамонийски мънастиръ, 405.
Каяджикъ, с., 180.
Кераунска планина 103, 124.
Келагастъ, антъ, 383—385, 387.
Керамисийско поле 121, 149—150; керамисийци 150, 156; кер-ска държава 161.
Керченски пролнвъ, 26, 28, 39, 99, 125, 386.
Кидуктъ, равнина, вж. Акидуктъ.
Кидеръ-баиръ 152.
Кимерий (Боспоръ), 99; кимернйци, нар. 26, 32.
Кинамъ, визан. плѣн., 277, 305, 332—334, 448.
Киприянъ, гот. воевода, 43.
Кипъръ, о-въ, 16, 163.
Киргизски степи, 22.
Кирингиръ, българ. родъ, 330.
Китай, империя, 21—22.
Козлодуй, с., 152.
Колубара, р., 317.
Константиолъ, виз. пълков., 52.
Копстантинъ, българ. еп., 371, 373.
Константинъ (Симнатий) синъ на Лъва V, 433—434,
Константинъ III, визан. им-ръ, 112.
Константинъ IV Погонатъ, виз. им-ръ, 130, 139—141, 147, 151, 155, 159, 170, 181, 389—391.
Константинъ V Копронимъ, виз. им-ръ, 196, 200—209, 211, 213—214, 216—217, 220—237, 240, 257, 405, 407.
Константинъ VI, визан. им-ръ, 238, 241—245, 249.
Константинъ Пацикъ, Крумовъ зетъ, 273—274.
Констансъ II, визан. им-ръ, 17, 101, 112, 135—139, 390, 404.
Констанция, крѣп., 299, 301.
Кораксъ (Краксъ), зап. Кавказъ, 103.
Кордила, визан. плѣн., 339—340, 449—450.
Кордова, гр., 109.
Корнитски провлакъ, 67; к-ски стратегъ 348—349.
Кормисошъ, българ. ханъ, 177, 180, 193—196, 201, 205, 207—208, 210, 212, 215, 219, 262, 365—367, 370, 378.
Костинецъ, с., 317.
Котленски окопъ 152; проходъ 410—412.
Котраги вж. българи-к.
Котрагигъ (Котрагиръ), бълг. кутр., 385.
Котрагъ, българ. вождъ, 101, 115.
Коцагири, българ. пл., 80, 106, 120.
Кочо = Κοῦζου (Днѣпъръ), р., 106.
Крезъ български, 169.
Кофина, Кофисъ вж. Кубань
Кримъ, полу-въ, 125.
Критъ, о-въ, 164.
Крумъ, българ. ханъ, 172, 177, 246—249, 252, 255—263, 265—266, 268, 270—279, 281—293, 296—298, 301, 307, 312, 318, 339, 342, 408, 410—415, 419, 420—424, 427—432, 449, 452—453, 456, 458; Крумови закони 283—289, 423.
Крумово, с., 410.
Ксилинитъ вж. Никита.
Кубань, р., 25, 84, 86, 100, 104, 107—108, 114, 124; Кофисъ 36, 104—106; Кофина 77—78, 104; Куфисъ 36, 89, 90, 99, 104—105; Купи 104.
Куберъ, българ. вождъ, 121—122, 148—150, 155—159, 161, 392, 400
Кубратъ, българ. ханъ, 84—104, 107—109, 111—116, 120—123, 125, 135, 148, 354—357, 369, 377, 384—385, 387; Худбардъ 103; Хубраатъ 103, 109, 127.
Кувиаръ, българ. родъ, 316, 330.
Кума, р., 124.
Кундукъ, ез., 133, 154.
Купи, р., вж. Кубань.

Купи-булгаръ, българ. пл., 103—106, 114.
Кути, нар., 103.
Кутригуръ, българ. вождъ, 26.
Кутригури вж. българи-кутригури.
Куциагири, нар., 33.
Кучи-булкаръ вж. Дучи-булкаръ.
Кюстенджа, гр., 151.

Л.

Лазика, обл., 54.
Лакедемонъ, гр., 348.
Лангобарди, нар., 56—57.
Левката, носъ, 163.
Леово, гр., 248.
Леонтий, визан. пълков. и им-ръ, 163—164.
Леонтъ, сп. никейски, 294.
Леонтъ, христ. воевода, 294.
Литосория, мѣстность, 232.
Ломъ, р., 40.
Лопушненски проходъ, 142, 146.
Лъвова могила, 426, 428, 430.
Лъвъ I, визан. им-ръ, 40.
Лъвъ III Исавъръ, визан. им-ръ, 184—189, 196, 198—200, 212, 402, 404—406.
Лъвъ IV Хазарски, визан, им-ръ, 234, 237, 240, 246, 402.
Лъвъ V Арменецъ, визан. им-ръ, 268—272, 279—281, 297—299, 302—303, 307, 309, 337, 402, 425—429, 432—438, 440.
Лъвъ IV Филосовъ, виз. им-ръ, 402.
Лъвъ, визан. патриций, 206.
Лъвъ, логотетъ на дрома, 206.
Людевитъ, хърват. князъ, 312.
Людовикъ Благочестиви, герман. им-ръ, 280, 312—317, 334, 349.
Людовикъ Баварски, краль, 315, 349.

М.

Маврикий, визан. им-ръ, 13—15, 80, 83, 90—91.
Мавъръ, българ. воевода, 121, 156—159, 392.
Маджарско, държава, 22, 218, 311; маджари, нар. 115, 306, 307, 337, 340, 375, 409—410, 437.
Македония, обл., 15, 18, 47, 159—160, 230, 238, 240—242, 244, 251, 254, 261—262, 338, 342—343, 345, 349—350, 394, 405—406; М-ния отвждъ Дунавъ, 277, 449; м-ци отвждъ Дунавъ, 277, 339—341, 346; Мак-ска тема 277—278, 291, 349.
Макролива да, крѣп., 299, 301, 317.
Маламиръ, българ. ханъ, 301, 332—337, 339, 383—384, 431, 447—452, 454, 456—459.
Мало-мънастирски върхове. 179.
Маманть св., мънастиръ и дворецъ, 274.
Мандренско сз., 179
Маничъ, р., 124.
Мансарлии, с., 179.
Мануилъ, еп. одрински, 277, 291, 293.
Марица, р., 179, 276 (Хебъръ), 301.
Маркелли, кр., 203—204, 243—244, 255, 411.
Мартина, визан. им-ца, 96.
Μαρούβιος, р., 104—105.
Махелмъ, бавар, пратен., 313.
Мезамиръ, антски пратен., 383—385, 387.
Меланхлени, нар., 27.
Мелентиада, гр., 63.
Мелитина, гр., 201.
Меотида вж. Азовско море.
Месемврия, гр., 140, 170, 184, 217, 219, 233, 263—267, 419, 425, 427—430.
Месомилионъ (Μεσομήλιον), мѣстн., 179.
Места, р., 7, 350—351.
Мизия, горня и долня, обл. 18, 40, 47, 51—52, 62, 144—145, 151. 257.
Миксни, развал. с., 180.
Милеоца, крѣп. и мѣст., 178.
Милинги, славѣн. пл., 348.
Михаилъ .Български = Борисъ, 449—451.
Михаилъ I Рангаве, визан. им-ръ, 260—262, 264, 266, 267, 269—270, 272, 414—415.
Михаилъ II Балба, визан. им-ръ, 307—311, 317.
Михаилъ III, визан. им-ръ, 346—348.
Млава, р., 249, 312.
Молдова, обл., 51.
Морава, р., 249, 317, 342 (Поморавие).
Мраморно море, 48, 62, 186, 234, 275 (Пропонтида), 308, 404.
Мугель, кутриг. ханъ, 49.
Мумджиларъ, с., 328; М-ска могила 327—328,
Мундо, българ. воевода, 46.
Мундо, иллир. воевода, 50, 54.
Мунтимиръ, сръб. князь, 349. 458
Мусачево, с., 179.

Н.

Нарзесъ, визан. пълков., 56, 61.
Насубчнларъ, с., 329.
Невулъ, славѣн. воев., 162—163.

Никея, гр., 177; тракийска 262.
Никита Ксилинитъ, визан. държавн., 185—186.
Никиу, гр., 86.
Никифоръ, царигр. пат-рхъ, 269—270, 415, 428, 434, 436.
Никифоръ I Геникъ, визан. им-ръ, 249—259, 262—263, 408, 410—412.
Никола св., план., 190.
Николицель, с., 132; Н-ски окопъ, лагеръ, 132, 134, 139, 387—390.
Никомидия, гр., 184; Н-ски заливъ 163.
Никопсъ, гр., 103.
Никропили, гр., 99.
Ниневия, гр., 93.
Нишъ, гр., 317.
Новакова бразда, окопъ, 152.
Noviodunum, гр. 388.

О.

Объ, р., вж. Икаръ.
Оваджикъ, с., 301.
Овенски лъбъ, носъ, 99.
Огоръ, (Ὀγώρ — уйгури), 72.
Огоста, р., 152.
Огълъ, (Ὄγλος, Ὄγκλος), българ. лагеръ, 126, 130—132, 319, 387—390.
Одисиополь, гр., 49.
Одиссосъ, гр., 47.
Одринъ, гр., 7, 13, 251, 259—260, 266—268, 270, 276—277, 291, 294, 301, 308, 336, 429, 432, 452, 455, 457.
Оихъ (Яксартъ), р., 76.
Окорсъ, българ. копанъ, 307, 330.
Олта, р., 153.
Олхондоръ-блкаръ, българ. пл., 103—104, 106—107.
Омортагъ, българ. ханъ, 292, 294, 296—299, 303—319, 322—332, 334—337, 362, 369, 424—425, 431—432, 434, 441—443, 450—451, 453, 456.
Онегавонъ, българ. тарканъ, 316, 330.
Оногория, обл., 89.
Опсикионъ, обл., 160, 175, 201, 404.
Органа, Кубратовъ вуйка, 84—86, 88, 90.
Орѣхово-долне, с., 326.
Орѣховски окопъ, 154.
Орфански заливъ, 350.
Осланъ, българ. багатуръ, 330.
Островски окопъ, 152—153.
Осхунъ, българ. тарканъ, 330, 386.
Охридъ, гр., 342, 347.

П.

Павия, гр., 36.
Паганъ, българ. ханъ, 220—223, 227, 406—407.
Падерборнъ, гр., 349.
Панагия св. църква, 163.
Пандаклии, с., 179.
Панега, р., 152.
Паионъ, крѣп., 275.
Панкратий, прѣдсказатель, 243.
Панония, обл., 15, 39, 44, 98, 99, 101 116—117, 120—121, 148—149, 315
Парионъ, гр., 399.
Паркашъ, ез., 388.
Пародъ, свещен., 297.
Парория, мѣстн., 179.
Патри, гр., 249—250.
Певки, (Пюки), о-въ, 127—131, 133—134, 137—140, 389—390, 392.
Пацикъ вж. Константинъ.
Пелопонесъ, обл., полуо-въ, 14, 238, 241, 250, 348—349; Пел-ска тема 346, 348.
Пентаполисъ, обл., 101, 116. 120.
Первундъ, вж. Прѣбъндъ.
Перникъ, с., 317.
Перси, нар., 8, 11, 13, 15—16, 56, 63, 77—78, 93, 95.
Петъръ, еп., 294.
Петъръ, българ. царь, 374, 376, 423
Петъръ, визан. пълков., 14, 80.
Печенѣзи, нар., 104, 437.
Писинунтъ Питиунтъ (Pityus) (Пицундра), гр., 25, 103.
Плиска (Плисковъ), българ. столица, 146, 255, 257, 314, 319, 322—323, 326—328, 362, 412, 431, 434, 443—444.
Пловдивъ, гр., 61, 242, 262, 301, 336 452, 455—457.
Поитъ вж. Черно море.
Портица, протокъ, 129.
Поти, р., 124.
Потидея, гр., 54.
Прѣбъндъ, ринхински князъ, 196, 394—396, 399—406.
Преденеценти вж. Браничевци.
Пресиянъ, българ. ханъ, 337—338, 341—342, 346—351, 431, 447, 450—451, 457—459.
Прѣславъ, гр., 319, 321—322, 324—325, 362—363, 370—371, 411.
Прилѣпъ, гр., 342.
Прискъ, визан. пълков., 14.
Проватъ, крѣп., 242, 262, 336, 454—457.
Проконисъ, гр., и о-въ, 399.
Прокопия, визан. им-ца, 261, 267.
Прутъ, р., 133—134, 154, 248, 339, 387—389.
Псатисъ, р., 104.
Псевхросъ (Psychrus), р., 103.
Пърлита, р., 388, 391.

Р.

Равенна, гр., 101, 116, 120 рав-ски ексархатъ.
Разбой, мѣстн., 410.
Разбойна, план., 410.
Разимъ, ез., 129—130.
Раса, гр., 342, 345.
Рахманъ-ашикларъ, с., 329.
Рашка, р., 342.
Регионъ, крѣп., 275.
Рендакий, вж. Сисиний.
Рила, план., 317.
Рипхини, славѣн. пл., 394, 396, 399, 404—405.
Ришки проходъ, долина, 410, 411.
Родопи, план., 301—302, 317, 336, 349, 457.
Родосъ, о-въ, 176.
Родосто (Редесто), гр., 275.
Романия, 339, 404, 449.
Романъ, визан. патриций, 258.
Романъ I Лакапинъ, визан. им-ръ, 374—375, 413—414, 427.
Ромбитъ, голѣмъ и малъкъ, р., 104—105.
Ромуалдъ, лангобард. князъ, 118.
Ротунда, ез., 388.
Русия, 22, 24 - 25, 29—30, 32; 38, 306.

С.

Сабинъ, българ. ханъ, 193, 215, 217—221, 237, 265, 365—366, 368, 370, 378, 406—407.
Сава, р., 80, 248, 312, 316.
Савватий, монахъ, 433—434.
Савири, нар., 27.
Савромати, нар., 27.
Сагинн, (Санихи), нар., 25.
Сагудати, славѣн. пл. 396, 405.
Сазлъ-дере, р., 179.
Сакаръ-планина, 179, 300, 302, 351.
Саливара вж. Теодосий.
Самоковъ, гр., 317.
Самотраки, о-въ, 225.
Сандилхъ, утигурски ханъ, 31, 57—59, 61—62, 68—70, 87.
Саранлии, с., 301.
Сарепта, гр., 124.
Сарматия, обл., 99, първа С. 101, азиатска С. 103.
Сароснй, аланскн господарь, 72.
Сароскн заливъ, 62, 67.
Сарургуръ, нар., 35.
Сауна, ез., 388.
Свани, нар., 103.
Света Гора (Атонъ), 405.
Свещено устие дунав. 129, 389 390—391.
Севаръ, българ. ханъ, 192—193, 195, 367—368, 370, 376, 378.
Севастополь (дн. Поти) 25; С. киликийски 162.
Сѣвери, славѣн. пл. 142, 146, 222, 386.
Седмиградско вж. Трансилвания.
Сепебиръ, с., 329.
Sepinum, гр., 118.
Сердика, гр., 252—254, 259, 342.
Серетъ, р., 134, 154, 277, 339, 387—389.
Сѣръ, гр., 431—432.
Силзивулъ, турски каганъ, 76, 78—79, 80, 87—88, 90, 102.
Силиврия, гр., 48, 234, 275.
Симеонъ, българ. царь, 172, 200, 322, 373—376, 413 - 414, 430—432, 449.
Сингидунумъ, гр., 315.
Синйо езеро, 129 - 130.
Синопъ, гр., 175.
Сноний, христ. мжчен., 294.
Сиракуза, гр., 112, 138—139.
Сирия, обл., 95, 136; сирийци прѣсел. 201, 240.
Сисиний, визан. адмиралъ, 157—158, 392—393.
Сисиний Рендакий, визант. патриций, 185—187.
Сицилия, о-въ, 139.
Скиатия, о-ръ, 157.
Скития: с. Припонтийска, 24, 392; С. Малка, обл., 40, 42, 47, 51—52, 62, 151.
Скити = българи, 160—161.
Склировци, визан. родъ, 250.
Скутарионъ, крѣп., 336, 455—457.
Славѣни, нар.: заддунавски или дакийски сл. 7—19, 51, 55—56, 92, 155, 189—191, 198—199: мизийски с. 18, 106, 142—148, 155, 165, 189—191, 198—199, 209—212, 214, 240; тракийски с. 16, 18, 136, 172, 240—241, 302, 351; македонски с. 18, 95, 121, 160—161, 172, 186, 196, 198—200, 206 208, 224, 230—231, 238, 240—242, 214—245, 251—252, 254—255, 338, 342, 349 - 351, 394—406; гръцки или пелопонески слав. 238—239, 241, 249—251, 346—349; тесалийски слав. 224, 238, 241, 397; мало-азийски с. 162—163, 209; южно-руски сл. 386; срѣдис-дунавски с. 306; поморавски сл. 351.
Сливенъ, гр., 170.
Славинн, слав. пл., 7, 9, 13. 32, 51, 55—56.
Славиния, обл., 17, 136, 160; 279.
Славунъ, славѣн. князъ, 222, 386.

Смолѣнс (Смоленци), слав. пл., 350.
Совникъ вм. Сабинъ, 365.
Солунъ, гр., 7, 11—17, 121, 150, 155—161, 177, 186, 196, 338—339, 392—406, 449.
Сомове, каналъ, Сомовско езеро, 388.
Спанчево, село, 236.
Срѣдня гора, план., 301.
Срѣмъ (Sirmium), гр. и об., 43, 74, 316.
Ставракий, синъ на Никифора I, 255, 259—260.
Ставраки, дяконъ, вж. Иванъ.
Ставракий, визан. пълковн., 238, 241, 249.
Стайко, р., 388, 391.
Странджа-планина, 302.
Стара-планина, 142, 145—146, 151—152, 161, 170, 180, 182, 190, 199, 222, 259, 301.
Стефанъ, визан. патриций, 164.
Стримонци (Струмци), славѣн. пл., 242, 342, 394, 396—399, 404, 458.
Строимиръ, сръб. князъ, 349.
Строингилъ, крѣп., 234.
Студитъ, вж. Теодоръ.
Студийски мънастиръ, 264, 294.
Струма, р., 17, 136, 161, 242, 251, 262, 317, 342, 350—351, 431; Струмска тема, 160.
Струмишка область, 451.
Струмци вж. стримонци.
Сулинско устие дунав. 129.
Суха-планина, 317.
Сюлейманкьойски надписъ, 299,
Сърбещи старо, с., 134, 154.
Сърб народъ, 16, 337, 342—346,; ср-ски племена 249.
Сърбия, 312, 345—347, 349, 458.
Сянъ-би (Sien-pi), нар., 22.
Сжръ-Дарня, р., 22, 76.

Т.

Таврчески полуо-въ, 39, 49, 81.
Таица, р., 132, 388, 391.
Тайгетъ, план., 348.
Талгирскъ, р., 104.
Таманъ, гр., 100; Тамански полу-въ 28, 39, 99.
Танаисъ, вж. Донъ.
Тарасий, цариград. п-рхъ, 266.
Тарбагатай, обл., 22.
Тарду, тур. хаганъ, 81, 83.
Тарнахъ, българ. пл., 80, 120.
Татари, нар., 115.
Ташлъж-махле, с., 329.
Тектемъ (Токтомъ), българ. ханъ, 353, 358.
Телериг, бълг. ханъ, 209, 226—227, 229—231, 233—240, 246, 265, 289.
Телецъ, българ. ханъ, 143, 209—210, 212—216, 265, 364—368, 370, 376, 378, 407.
Темрюкъ, ез., 104.
Тенедосъ, о-въ, 225.
Теодерихъ, гот. краль, 27, 36—37, 43.
Теодора, визан. им-ца, 348, 350.
Теодора, сестра на хазар. каганъ, 164
Теодоръ Дафнопатъ, визан. държав. и пис. 414.
Теодоръ Студитъ, църков. дѣецъ и игуменъ, 264, 264, 415.
Теодосий III, визан. им-ръ, 177—178, 180—181, 183—184, 188, 262.
Теодосий Саливара, визан. патриций, 253, 258.
Теодосиополь, гр., 201.
Теоктистъ, визан. магистъръ, 264.
Теоктисттъ Врисний, визан. пълковод. 348.
Θεοφάνος, р., 104.
Теофилъ, визан. им-ръ, 301, 317, 338—339, 341, 345—348, 432, 434, 449—450.
Тервель, бълг. ханъ, 143, 162, 164—185, 187—191, 193—195, 207, 212, 229, 261 262, 312, 358, 361, 364, 367, 370, 378.
Терекъ, р., 124.
Термопили, проходъ, 47, 67.
Тесалия, обл., 15, 47, 238, 241, 255, 349.
Тива, гр., 397.
Тиверий II, визан, -миръ, 12, 78, 82, 87—88.
Тиверий III, визан. им-ръ, 164.
Тилъ (Черна), р., 72.
Тимокъ, р., 190, 199, 312; Тимочани, славѣн. пл., 190, 297, 312.
Тиса, р. 24, 248, 312, 316.
Тича, р., 320—324, 363; Туца (Туча), 319—320, 441—444.
Токту, бълг. ханъ, 219—220, 407.
Толвинъ, гот. воевода, 43.
Тома, визан. пълковн., 308—310, 313,
Тома св., пристанище въ Ц-дъ, 222.
Топиръ, гр., 56.
Тракия, обл., 7, 13, 16, 18, 46—47, 50—52, 54, 57—58, 62, 67, 69—70, 116, 140, 170, 176, 178, 180, 199, 201—203, 222, 240, 243—244, 261—262, 266—267, 270, 276, 279, 291, 297—298, 308, 350, 389, 395, 399, 429434; Трак-ска тема, 278, 291, 349,
Трансилвания (Седмиградско), обл. 51, 248.
Труджа (Троица), с., 363.

Траянъ, рим. им-ръ, 86.
Тудоръ Доксовъ, българ. писатель, 371—373.
Тулча, гр.: Тул-ски изднгнатини, 130, 388, 391.
Тулучещи, с., 134, 154
Тунгузи, нар., 22.
Тунджа, р., 179, 300.
Турисъ, гр., 56, 137.
Туркестанъ, 72.
Туркантъ, турски князъ, 78—79, 81—82, 88.
Турну-Мугурели, гр., 56.
Турну-Северинъ, гр. 152, 190, 199.
Турумъ, турски князъ, 83.
Тутраканъ, гр., 326.
Тутхунь (Тохунь), гр., 386.
Турци средне-азиятски, 71—72, 75—76, 78—84, 86—91, 103.
Търново, гр., 325; Търновски надписъ, 325—330, 362, 444—447.
Тяншанъ, об., 22.

У.

Угаинъ, хун.-българ. родъ. 213.
Угуръ, нар. хун., 35.
Узунджова, гр., 301.
Уятизури, хун. пл., 30.
Умаръ (Уморъ), българ. ханъ, 219—220, 360, 362—363, 367—368, 370, 378, 407.
Уногундури вж. българи-ун.
Уногури, нар., 89.
Унугуръ, хун. пл., 35, 89.
Уралъ, р., 22, 76.
Утигуръ, хун.-българ. вождъ, 26.
Утигури, нар., вж. българи-ут.

Ф.

Фазисъ, гр., 124.
Фанагория, гр., 100, 164.
Филея, гр., 176.
Филипи, гр., 262, 458.
Филипикъ Варданъ, визан. им-ръ 175—176.
Филитъ, визан. пълков., 242.
Финикия, обл., 176.
Фока I, визан. им-ръ, 14, 91.
Франки, нар., 311—317, 345; франска държава, 248, 344.
Франкфуртъ, гр., 313.

Х.

Хадиръ, р., 104.
Хазари, нар., 79, 97—98, 101, 109—111, 113—115, 117, 125, 134, 164, 175, 306.
Хаздая, докторъ — евр., 109.
Хайрадинъ, с., 152.
Халкидски страни (Халкидика), 393.
Хами (Hami), стр., 22.
Харманлий, гр., 301.
Харсийски врата и мънастиръ въ Ц-градъ, 165.
Хацонъ, славян. князъ, 400
Хебъръ, вж. Марица.
Хексавулъ, им-рски съвѣт., 273.
Хексамилъ, гр., 276.
Хелеспонтъ, проливъ, 66.
Херисталъ, гр. 312.
Хернакъ, синъ Атилловъ, 40, 42.
Херсонесъ (Тракийски) полуо-въ, 51, 62, 65, 67.
Херсонъ, гр., 32, 50, 82—83, 163—164, 175.
Херули, нар., 56
Хетте, с., 64.
Hiao-hiun-ti, китайски им-ръ, 22.
Хилвудъ (Хилвудъ), славян. вождъ, 51, 56.
Хинналонъ, кутригурски вождъ, 57—58.
Хиново, с. 152, 190.
Хиппийска план., 103, 105, 123—125.
Хипосъ, р., 124.
Хозрой I Анушнрванъ персийски царь. 79.
Холасъ, хун. нар., 35.
Хоракулъ (Карагулъ, Черная протока), р., 104—105.
Хорасанъ, обл., 109.
Християнъ, христ. ренегатъ, 222.
Христофоръ, александр. пат-рхъ, 432.
Худбардъ, Хубраатъ вж. Кубратъ.
Хунни (Хоуні), родонач., 72.
Хунни, Хун-ну, нар., 21—30, 32, 34—35, 38, 40—41, 43—45, 47, 54, 69, 74, 92—94, 99, 137, 435—437 (Хуни = българи дунав.).
Хунугури, нар., 32—33, 89.
Хървати, нар., 16, 344.

Ц.

Цакагаръ, хун.-българ. родъ. 307, 330.
Цанца, главатарь на плѣн.-македон. 340.
Цнгатъ българ. пратеникъ. 228.
Цика (Чика), план., 223.
Цимисхий вж. Иванъ.
Цита (Чита), визан. патриций, 51.
Цокъ, българ. воевода, 293, 424. 425.
Цурулъ (Чорлу), гр., 67, 261.
Църна гора, план., 190

Ч.

Чалджакавакски проходъ, 142, 146, 411, 412.
Чаталаръ, с., 319, 363, 365, 370, 384, 410; Чат-ски надписъ, 297, 319—325, 330, 362, 365, 369, 370, 384, 441—444.
Чдаръ-болкаръ, хун.-българ. пл., 103, 104, 106, 107, 116.
Чегемъ, р., 124.
Челбаси, р., 104.
Ченискали, р., 124.
Черная протока, р., вж. Хоракулъ.
Черно море, 14, 22, 24, 25, 32, 33, 40, 42, 45, 48, 58, 62, 71, 75, 83, 92, 99, 100, 108, 124, 139, 142, 146, 151, 152, 154, 174, 203, 209, 213, 302, 351; Евксински Понтъ, 26, 49, 99, 102—103, 209; Понтъ, 126, 141, 146.
Чипоровска план., 190.
Чобанъ-Азмакъ, р., 180, 300.
Чоръ вж. Дербентъ кавказ.

Ш.

Шахлий, с., 300.
Шенъ-си (Sen-si), провин., 22.
Шуменъ, 452, Шум-ски надписъ, 336, 411, 451.
Шетиеми вж. Истеми.

Ю.

Юе-банъ (Jue-pan), стр., 22.
Юлианъ, визан. пълков., 46.
Юлианъ, рим. им-ръ 451.
Юскюдаръ, с., 455.
Юстинианъ I, визан. им-ръ, 8—10, 48—52, 55—61, 64, 67—70, 72—74, 82, 87, 135, 137.
Юстинианъ II Ринотметъ, визан. им-ръ, 143, 159, 160—175, 180—181, 183, 185, 187, 189.
Юстинъ I, визан. им-ръ, 48, 51,
Юстинъ II, визан. им-ръ, 74.
Юстинъ, визан. пълков., 52, 67
Юстинъ, синъ Германовъ, визант. пълков., 72.

Я.

Якезлии, с., 179.
Яксартъ, р., вж. Оихъ.
Янтра (Jatrum), р., 51.

Забѣлѣзани печатни грѣшки.

Страница	ред	напечатано:	да се чете:
53	25 отгорѣ	Ἰουστινιάνου	Ἰουστινιανοῦ
53	32 „	перифразъ	парафразъ
64	14 „	защичата	защитата
105	7 отдолу	remd	fremd
110	18 „	повидому	повидимому
117	11 отгорѣ	Забергана	Завергана
143	4 „	за защитата	защитата
143	12 отдолу	ханъя	ханъ
148	5 отгорѣ	наддилѣе	наддѣлѣе
206	9 и 13 отдолу	Савина	Сабина
220	8 отгорѣ	ех-хана	екс-ханя
267	10 отдолу	която	и която
268	20 „	защо	защото
298	19 отгорѣ	Βουρδόζις	Βουρδίζος
299	7 „	осложнението	усложнението
304	21 отдолу	нова	това
330	3 отгорѣ	била	билъ
346	20 „	Възможность	Възможностьта

Съдържание.

Прѣдговоръ. Страница

Въведение: Славѣно-византийскитѣ отношения на Балканския полуостровъ до срѣдата на VII. вѣкъ . . . . . 7—19

История на хунно-българитѣ отъ появата имъ въ Европа до срѣдата на VII. вѣкъ.

1. Първоначалната история на хунно-българитѣ до края на V. вѣкъ: — Най-старинтъ периодъ въ историята на българитѣ: тѣхнитѣ живѣлища и политически животъ. — Кутригури и утигури: легендата за появяването имъ, мѣстоживѣлищата имъ, етническото имъ родство и политически отношения. — Какво име носятъ Прокопиевитѣ кутригури и утигури у Йордана и псевдо-Захария, а сѫщо и у другитѣ византийски и западни писатели отъ VI. VII. и VIII. вѣкъ. — Името „българи" общо за кутригури и утигури прѣди раздѣлянето имъ, до когато сѫ образували една държава и народъ. — Врѣмето на тѣхното раздѣляне на два клона и държави и началото на втория периодъ въ хунно-българската история. — Прѣселение на кутригуритѣ на западъ отъ Меотида и обратно движение на остатъцитѣ отъ Атиловитѣ хунни къмъ брѣговетѣ на Черно-море. — Ирникъ отъ Имсиника не е Атиловия синъ Ирнахъ (Ирна) у Приска. — Първи извѣстия за българитѣ като участници въ събитията на юго-източна Европа. — Политическитѣ отношения на българитѣ-куртигури къмъ върналитѣ се въ прѣдишнитѣ си живѣлища западни хунни . . 21—45

2. Хунно-българитѣ и източната империя: — Първитѣ нахлувания на българитѣ-кутригури въ източната империя отъ 499—520 год. — Политическитѣ успѣхи на Византия по сѣвернитѣ брѣгове на Черно-море. — Възобновата на българскитѣ нападения върху империята отъ 530—539 год. и независимостьта имъ отъ славѣнскитѣ нахлувания. — Несполучливиятъ опитъ на импер. Юстиниана I да употрѣби славѣнитѣ за защита на империята противъ българитѣ-кутригури. — Нападението на кутригуритѣ върху империята въ 551 год. и съюзътъ на Византия съ източния клонъ на българитѣ — утигуритѣ. — Двуличната политика на Юстиниана къмъ българитѣ отъ двата клона и писмото на утигурския ханъ Сандилха до Юстиниана. — Врѣменно затишие на Балканския полуостровъ откъмъ българитѣ-кутригури. — Грандиозниятъ походъ на кутригурския ханъ Заверган въ 558 г. въ три посоки: къмъ Цариградъ, Тракийски Херсонесъ и Елада. — Нови сношения на Юстиниана съ ханъ Сандилха и въоръжението на утигури срѣщу кутригури. — Българска междуособна война и значението ѝ за сѫдбата на двѣтѣ български племена — кутригури и утигури . . . . . 45—71

Страница

3. Сѫдбата на хунно-българитѣ — кутригури и утигури: — Аваритѣ и произходътъ имъ. — Тѣхнитѣ сношения и съюзъ съ Византия. — Нашествието на аваритѣ въ земята на утигуритѣ и кутригуритѣ. — Сетнинитѣ отъ това нашествие за кутригуритѣ. — Западнитѣ турци и покорението на българитѣ-утигури отъ тѣхъ. — Изселване на нови български орди къмъ срѣдни Дунавъ. — Разпадане на западно-турската държава. — Междуособнитѣ войни въ нея и загубата на източно-българскитѣ земи . . . . . 72—84

4. Кубратъ, основатель на стара велика черноморска България: — Трети периодъ въ историята на хунно-българитѣ. — Гостунъ и Куртъ отъ Именника и Органа и Кубратъ отъ византийскитѣ извори. — Тѣхната идентичность. — Освобождението на българитѣ отъ източния клонъ и ролята на Византия въ това събитие. — Кои сѫ уногундуритѣ? — Врѣмето на освобождението. — Отношенията на Кубрата къмъ източната империя и основанието на „стара велика България". — Съюзътъ на Кубрата съ импер. Ираклия противъ авари и перси. — Мирнитѣ имъ и приятелски отношения до края на живота имъ и ролята на Кубрата слѣдъ смъртьта на Ираклия . . 84—96

5. Разтуряне на Кубратовата държава: — Извѣстията на Теофана и патриархъ Никифора за разтурянето на Кубратовата държава. — Отношенията между тия двама автори и тѣхниятъ общъ изворъ. — Съдържанието на разказа за разтурянето на държавата. — Въпросътъ за неговата легендарность. — Съставнитѣ племенни части — орди и обсегътъ на Кубратовата държава. — Причинитѣ за разтурянето на държавата. — Врѣмето на разтурянето. — Разпръсването и сѫдбата на Кубратовитѣ синове . . . . . 96—122

Първо българско царство.

I. Основание и закрѣпа на българската придунавска държава.

1. Исперихъ, основатель на придунавска България: — Мѣстото, което Исперихъ заемалъ съ ордата си въ приазовското си отечество, и пѫтьтъ, по който той потеглилъ на западъ къмъ Дунавъ. — Мѣстопоселението на Исперихъ и ордата му отсамъ Дунавъ. — Огълъ, неговото мѣстонахождение и значение. — Врѣменно задържане на Исперихъ и ордата му въ южна Бесарабия. — Обстоятелствата и условията, при които е станало поселението имъ въ сѣверна Добруджа. — Мѣстото и врѣмето на прѣминаването прѣзъ Дунавъ. — Отмѣтането на Исперихъ отъ Византия и разширение границитѣ на отстѫпената му область. — Походътъ на Константина IV Погонатъ и сетнинитѣ отъ него — основанието на държавата. — Отношенията между българитѣ-основатели и мизийскитѣ славѣни и отбранителниятъ имъ съюзъ. — Мѣстопоселението на Исперихъ и на ордата му въ Мизия. — Отношенията на българитѣ къмъ Византия и миръть въ 679 г. — Едноврѣменното навлизане на четвъртия Кубратовъ синъ, Кубера, въ западната часть на полуострова и поселението му въ Македония . . . . . 123—151

2. Българскитѣ владѣтели отъ рода Дуло: — Границитѣ на Испериховатa държава. — Отношенията на Исперихъ къмъ Византия при Константина IV Погонатъ и Юстиниана II Ринотметъ. — Събитията въ славѣнска Македония: българинътъ Куберъ и неговиятъ несполучливъ планъ за завоеването на Солунъ. — Походътъ на Юстиниана II противъ „Славиния и България". — Ханъ Тервель. — Византийскитѣ междуосо-

бици и бѣгството на Юстиниана II на сѣвернитѣ черноморски брѣгове. — Сношенията на Юстиниана II съ Тервеля и походътъ имъ противъ Цариградъ. — Реставрациятa на Юстиниана II на визант. прѣстолъ и цариградскитѣ тържества въ 705 год. — Условията на съюзния договоръ. — Признаването кесарското достоинство на Тервеля, неговото значение и важность за политиката на българския ханъ къмъ Византия. — Нарушение мира между България и Византия и неосѫществилъ се походъ на Юстиниана II къмъ Анхиалъ. — Второто сваляне на Юстиниана II и безрезултатната помощь на Тервеля. — Враждебнитѣ дѣйствия на българитѣ противъ империята. — Новитѣ размирици въ Византия и мирнитѣ отношения на Тервеля къмъ тѣхъ. — Мирниятъ договоръ съ импер. Те досия III въ 716 год. — Покачването на Лъва III Исавъръ и помощьта на българитѣ противъ арабитѣ въ 717 г. — Заговорътъ на екс-императора Анастасия II, участието и ролята на Тервеля въ него. — Вѫтрѣшното състояние на България при Тервеля. — Прѣкратяване на династията Дуло . . . . . 151—192

3. Епоха на вѫтрѣшни междуособици и външни опасности: — Покачването на рода Вокиль на българ. прѣстолъ. — Ханъ Кормисошъ. — Миролюбивитѣ отношения на Византия къмъ България въ свръзка съ законодателнитѣ реформи на Лъва III Исавъръ. — Нарушението мирния договоръ отъ 716 год — Нахлуването на българитѣ къмъ Цариградъ въ 755 год. — Първиятъ походъ на Константина V Копронимъ противъ България въ 756 год. — Ханъ Винехъ и неговиятъ миръ съ Византия. — Отношенията на българитѣ къмъ славѣнитѣ въ империята и 2-риятъ походъ на Копронима противъ България въ 759 год. — Вѫтрѣшни размирици въ България: сваляне на Винеха и избирането на ханъ Телеца отъ рода Угаинъ. — Ролята на българскитѣ славѣни при промѣната на прѣстола и образуването на двѣ политически партии: българска и славѣнска. — Враждебнитѣ отношения на Телеца къмъ Византия и 3-иятъ походъ на Копронима противъ България въ 763 год. — Сраженията при Анхиалъ и значението му за вѫтрѣшнитѣ работи на България. — Новъ прѣвратъ въ България въ 764 год. и покачването на ханъ Сабина. — 4-иятъ походъ на Копронима въ 766 г. и мирната политика на Сабина. — Бунтътъ на боилитѣ. — Доброволното отричане на Сабина отъ прѣстола въ полза на ханъ Умара и бѣгството му въ Цар градъ. — Сваляне на Умара и покачването на ханъ Токту. — Намѣсата на Копронима въ вѫтрѣшнитѣ работи на България и нови междуособици. — Ханъ Паганъ и мирната му политика къмъ Византия. — Вѣроломната политика на Копронима и 5-иятъ му походъ противъ България въ 768 г. — Междуцарствие въ България. Врѣменно прѣкѫсване на враждебнитѣ отношения между България и Византия 193—225

4. Отклонение на византийската опасность и край на вѫтрѣшнитѣ борби: — Състоянието на България отъ 768 до 773 г. — Ханъ Телериг и неговата вѫтрѣшна и външна политика. — Възобновяване войнитѣ на Константина V Копронимъ (6-иятъ му походъ) противъ България и мирътъ въ 773 г. — Отношенията на Телерига къмъ славѣнското население въ държавата и сношенията му съ македонскитѣ славѣни. — Доноситѣ на императорскитѣ шпиони въ България и неочакваното нападение на Копронима (7-иятъ му походъ). — Сраженията при Литосория. — Несполучливитѣ (8-и и 9-и) походи въ 774 и 775 г. г. противъ българитѣ и смъртьта на Копронима. — Прѣкратяване враждебнитѣ отношения между Византия и България. — Нова фаза въ вѫтрѣшнитѣ борби на бъл-

Страница
гаритѣ: борба на хана съ боилитѣ. — Бунтътъ на боилитѣ въ 777 г. и бѣгството на Телерига въ Цариградъ. — Движението между славѣнитѣ въ Македония и Гърция. — Мѣркитѣ на византийското правителство за прѣкратяване на това движение. — Ханъ Кардамъ. — Свръзката на славѣнското движение въ империята съ държавната политика на българскитѣ господари. — Нападателната политика на Кардама спрѣмо Византия. — Походитѣ на императоръ Константина VI противъ българитѣ и сетнинитѣ отъ тѣхъ. — Характеристика на Кардамовата вжтрѣшна и външна дѣйность, ... 225—246

II. Териториално разширение и политическо издигане.

1. Начало на съперничество съ Византия за надмощие: Ханъ Крумъ. — Присъединение на земитѣ източно отъ р. Тиса и сѣверно отъ долни Дунавъ до Карпатитѣ. — Възстание на пелопонескитѣ славѣни и сношенията на българитѣ съ македонскитѣ славѣни. — Първиятъ походъ на императоръ Никифора I и нарушение мирнитѣ отношения съ империята. — Българско нахлуване въ долината на р. Струма. — Походътъ на Крума противъ Сердика. — Воененъ и колонизаторски опитъ на византийското правителство за противодѣйствие на българскитѣ завоевания. — Вториятъ походъ на Никифора I противъ България. — Катастрофата въ 811 г. и значението ѝ за българитѣ. — Настжпателни движения на българитѣ въ империята: прѣвземане на Девелтъ. — Първиятъ походъ на императоръ Михаила I Рангаве. — Опитътъ на Крума за миръ съ империята чрѣзъ възстановяване на договора отъ 716 г. — Отказътъ на византийското правителство и неговитѣ мотиви. — Продължение на военнитѣ дѣйствия: прѣвземане на Месемврия и неспопучливиятъ знменъ походъ на Крума въ 812 г. — Вториятъ походъ на Михаила I прѣзъ пролѣтьта 813 г. — Сражението при Версиникия и сетнинитѣ отъ него. — Походътъ на Крума противъ Цариградъ: обсадата на Одринъ и на Цариградъ. — Крумовото прѣдложение за миръ. — Срѣщата на Златния рогъ и покушението върху живота на Крума. — Опустошенията на българитѣ въ околноститѣ на Цариградъ, по сѣверния брѣгъ на Мраморно море и по долня Марица; падане на Одринъ и откарване на мѣстното население въ плѣнъ. — Поселение на ромейскитѣ плѣнници отвждъ Дунавъ — Есенно (813) българско нахлуване къмъ Аркадиополь и ново откарване на многобройно население въ България. — Приготовленията на Крума за новъ походъ противъ Византия и неговата смъртъ. — Вжтрѣшната дѣйность на Крума: законодателството му, неговътъ характеръ и цѣль. — Вжтрѣшната политика на Крума и значението ѝ за славѣно-българскитѣ отношения. — Сетнинитѣ отъ колонизаторската му политика, . . 247—292

2. Промѣна въ вжтрѣшната и външна политика на България: — Ханъ Омортагъ. — Гонение противъ християнитѣ и неговиятъ антиславѣнски характеръ. — Походътъ на императоръ Лъва V Арменецъ противъ българитѣ и сключването на 30-годишенъ миръ между България и Византия. — Условията на тоя миръ. — Продължение на християнското гонение. — Нови движения на народитѣ откъмъ сѣверо-изтокъ и първи сблъсквания между българи и маджари. — Участието на българитѣ въ гражданската война на Византия въ 823 г. — Отцѣпване на сѣверо-западнитѣ славѣни отъ България и прѣминаването имъ къмъ франкската държава. — Прѣговоритѣ съ императоръ Людовика Благочестиви по поводъ на това отцѣпване. — Сблъскване съ франкитѣ и присъединение на областьта

Срѣмъ (Сирмиумъ) къмъ България. — Западнитѣ граници на българската държава. — Императоръ Теофилъ и възобновата на 30-годишния миръ. — Характеристика на Омортаговото царуване. — Неговата строителна политика споредъ Чаталарския и Търновския надписи: постройката на Прѣславската крѣпость, издигането на придунавския дворецъ-крѣпость и на гробницата. — Омортаговитѣ надписи и тѣхното археологическо и историческо значение . . . . . 292—331

3. Успѣхътъ на християнството и засилване на славѣнското влияние: — Ханъ Маламиръ и причинитѣ за обхождането на по-старитѣ му братия въ прѣстолонаслѣдието. — Успѣхътъ на християнството и смъртьта на Енравота. — Отношенията къмъ франкската държава и къмъ Византия. — Присъединение на Пловдивската область къмъ България. — Ханъ Пресиянъ. — Славѣнската му политика. — Славѣнскитѣ движения въ империята въ свръзка съ мирното разширение на българскитѣ граници въ юго-западна посока. — Опити на византийското правителство да спре това разширение: 1. възстанието на ромейскитѣ плѣнници отвждъ Дунавъ и неговата несполука и 2. войната съ сърбитѣ като дѣло на византийската политика. — Резултатитѣ отъ сръбската война въ свръзка съ смъртьта на импер. Теофила и съ новото възстание на пелопонескитѣ славѣни. — Изтичане на 30-годишния миръ и възобновата на враждебнитѣ дѣйствия между България и Византия: нахлуване на българитѣ въ източна Македония и нападението на ромеитѣ въ южно-българскитѣ области. — Врѣменно прѣкратяване на военнитѣ дѣйствия. — Отношенията на Пресияна къмъ християнитѣ въ държавата . . . . . 332—352

Притурки:

1. Българско лѣтоброение . . . . . 353—382
2. Гостунъ и Безмѣръ славѣни ли сж? . . . . . 383—387
3. Има ли противорѣчие въ описанията на Теофана и Никифора за мѣстопоселението на Исперихъ? . . . . . 387—392
4. Разказъ за участието на св. Димитра въ наврѣменното пристигане на Сисиния въ Солунъ . . . . . 392—393
5. Ринхинскиятъ князъ Прѣбъндъ и 4-та обсада на Солунъ отъ славѣнитѣ . . . . . 394—406
6. Редътъ на българскитѣ ханове слѣдъ Сабина . . . . . 406—407
7. Сждбата на императоръ Никифора I въ боя на 26. юлий 811 г. и мѣстото на катастрофата . . . . . 408—412
8. Къмъ въпроса за мотивитѣ, по които било отхвърлено Крумовото прѣдложение за миръ въ 812 год. . . . . 412—415
9. Бойнитѣ орждия и машини на Крума . . . . . 415—420
10. Извѣстието на Свида за Крумовото законодателство . . . . . 420—424
11. Въпросътъ за прѣемника на Крума . . . . . 424—425
12. Походътъ на Лъва V противъ българитѣ прѣзъ 814 г. споредъ разказа на Теофановия продължатель и други по-късни хронисти 425—432
13. Извѣстието за похода на Лъва V противъ българитѣ и за 30-годишния миръ въ „Посланието до императоръ Теофила" . . 432—434
14. За българската договорна клетва . . . . . 434—441
15. Чаталарскиятъ Омортаговъ надписъ . . . . . 441—444
16. Търновскиятъ Омортаговъ надписъ . . . . . 444—447
17. Маламиръ не е Пресиянъ . . . . . 447—459

Хронологиченъ и родовъ списъкъ на българскитѣ господари отъ 679 до 852 г. 460

Библиография: извори и литература. . . . . 461—468

Показалецъ на собственитѣ имена . . . . . 469—479

ВАСИЛ ЗЛАТАРСКИ

ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ПРЕЗ СРЕДНИТЕ ВЕКОВЕ

ТОМ 1. ПЪРВО БЪЛГАРСКО ЦАРСТВО
ЧАСТ 1. ЕПОХА НА ХУНО-БЪЛГАРСКОТО НАДМОЩИЕ

Трето фототипно издание

Художник *Петър Добрев*

Издателство „Захарий Стоянов“
ISBN–10: 954-739-928-4
ISBN–13: 978-954-739-928-0

Университетско издателство „Св. Климент Охридски“
ISBN–10: 954-07-2444-9
ISBN–13: 978-954-07-2444-7

Поредицата „Историческо наследство“ има за цел да представи на читателите най-стойностното от българските историци в автентичен вид, без оглед дали дадена тяхна теза или хипотеза вече е отречена от историческата наука, а също така и визията на съответната епоха по проблеми от общонационално значение без каквато и да било аксиоматика или предубеденост. Обнародвани са първите издания на монографиите и само там, където при преиздаването им са направени съществени нововъведения и допълнения, се позоваваме на по-късни издания, защото стремежите ни не са насочени към самоцелна библиофилия, а към постиженията на съответните автори в конкретния дял на техните проучвания.

Проф. д-р ГЕОРГИ БАКАЛОВ

ISBN 954-739-928-4

18 лв.